

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελίς	64,	στίχ.	12.	Ἀντὶ 8.48 ἀνάγνωθι : 0.48.
»	80,	στίχ.	22.	Ἀντὶ σημ. 349, σ. 79, ἀνάγνωθι : σ. 98, σημ. 2.
»	96,	εἰκ.	30.	Νὰ ἀπαλειφθῇ τό : πλασίου.
»	117,	σημ.	1.	Ἀντὶ der Antike ἀνάγνωθι : der antiken.
»	143,	σημ.	2.	Ἀντὶ ᾽Αλκησις ἀνάγνωθι : ᾽Αλκηστις.
Παρόνθετος	πίν.	Γ'.		Ἀντὶ ἀερώματος ἀνάγνωθι : ἀερώματος.

Ο ΤΑΦΟΣ ΤΩΝ ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ

ΥΠΟ

ΦΩΤΙΟΥ Μ. ΠΕΤΣΑ

ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1966

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΠΠΟΥ
ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΙ ΣΟΦΙΑΣ
ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Εἰ δ' αὖ οἷον ἀποδημῆσαί ἐστιν ὁ θάνατος ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἀληθῆ ἐστιν τὰ λεγόμενα, ὥς ἄρα ἐκεῖ εἰσι πάντες οἱ τεθνεῶτες, τί μεῖζον ἀγαθὸν τούτου εἶη ἄν, ὃ ἄνδρες δικασταί ;

Εἰ γάρ τις ἀφικόμενος εἰς Ἄιδου, ἀπαλλαγεῖς τούτων τῶν φασκόντων δικαστῶν εἶναι, εὐρήσει τοὺς ὡς ἀληθῶς δικαστάς, οἵπερ καὶ λέγονται ἐκεῖ δικάζειν, Μίνως τε καὶ Ῥαδάμανθυς καὶ Αἰακὸς καὶ Τριπτόλεμος καὶ ἄλλοι ὅσοι τῶν ἡμιθέων δίκαιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἑαυτῶν βίῳ, ἄρα φαύλη ἂν εἴη ἡ ἀποδημία ;

ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Ἀπολογία Σωκράτους 40ε - 41α.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ γενικὸν θέμα τῶν «μακεδονικῶν» τάφων ἔχει κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον μου σχεδὸν ἀπὸ τριακονταετίας. Φοιτητὴς ἔτι ὢν μετέσχον ὡς βοηθὸς τοῦ ἀειμνήτου καθηγητοῦ Κ. Α. Ρωμαίου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης εἰς Βεργίναν ἀπὸ τοῦ 1937, καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἐξερεύνησιν τοῦ ἐκεῖ «μακεδονικοῦ» τάφου ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως κατὰ τὸ 1938 μέχρι τέλους¹. Τότε εἶχον τὴν εὐκαιρίαν, μάλιστα κατὰ τὰς ἐν Βεργίνῃ συζητήσεις καὶ κατὰ τὰς ἐπισκέψεις ἄλλων «μακεδονικῶν» τάφων μετὰ τοῦ καθηγητοῦ Κ. Α. Ρωμαίου, νὰ ἐνημερωθῶ εἰς τὴν γενικὴν τοποθέτησιν τοῦ θέματος καὶ τὰ εἰδικὰ προβλήματα ἐκάστου τάφου.

Ἀπὸ τοῦ 1942 ὡς Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆγετο τότε ὅχι μόνον ἡ Κεντρικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, δηλαδὴ ἡ κατ' ἐξοχὴν περὶ τῶν «μακεδονικῶν» τάφων, παρηκολούθησα τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Χ. Μακαρόνα ἀνασκαφὴν «μακεδονικῶν» τάφων ὡς ὁ μονοθάλαμος παρὰ τὴν τότε ὁδὸν Ἀθηνῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ ὁ οἰκογενειακὸς τάφος Λύσωνος καὶ Καλλικλέους «τῶν Ἀριστοφάνου» παρὰ τὰ Λεικάρια τῆς Ναούσης². Βραδύτερον, ἀπὸ τοῦ 1943 καὶ ἐξῆ., εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ περιέλθω τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐπισκεφθῶ τάφους συγγενους τύπου. Ἀπὸ τοῦ 1945 - 1947, ἐν Ἠπείρῳ, ὁ παρὰ τὴν Κασσώπην τάφος, γνωστὸς ὡς «βασιλόσπιτο»³, διετήρησε ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον μου πρὸς τὸ θέμα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ ἔτη τῶν ἐπανειλημμένων ἐπιστρατεύσεών μου καὶ τῆς ὑπηρεσίας μου εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Περιοχὴν τοῦ Ἀγρινίου. μοι ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ἐξετάσω ἐπὶ τόπον κυρίως τὸν τάφον τοῦ Ἡρώου τῆς Καλυδῶνος καὶ τὸν ἕτερον παρ' αὐτὴν «μακεδονικόν» τάφον, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπανῆλθον καὶ μεταγενεστέρως κατ' ἐπανάληψιν.

Κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1953 ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πάλιν ὑπηρεσίαν μου, οἱ «μακεδονικοὶ» τάφοι προσεῖλκυσαν ἐκ νέου τὸ ἐνδιαφέρον μου, μάλιστα ὅταν, τύχῃ ἀγαθῇ, κατὰ τὸ 1954 ἀπεκαλύφθη ὁ μέγας τάφος τῶν Λευκαδίων. Ἐν συνεχείᾳ εἶχον τὴν εὐκαιρίαν

¹ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, Ἀθῆναι 1951, σ. 8. Πρβ. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1940, σ. 41 κέ., καὶ Ἡμερολόγιον «Ὁ Φάρος τῆς Βορείου Ἑλλάδος 1939», σ. 215 κ.έ., νῦν ἐν Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, Μικρὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, ἰδίως σ. 80 καὶ 112.

² Μακεδονικά 2, 1941 - 1952, σ. 599 κέ. καὶ 634 κέ.

³ FR. BOISSONNAS - D. BAUD - BOVY, L'Épire berceau des Grecs, 2^a ἐκδ., Genève 1920, πίν. 23. Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 326, εἰκ. 1.

να ἐξετάσω ἐπὶ τόπου καὶ τοὺς ἐκτὸς Μακεδονίας «μακεδονικοὺς» καὶ ἄλλους ὁμοίους τάφους, ἀπὸ τῆς Σταυροπόλεως τοῦ Νομοῦ Ξάνθης μέχρι τῆς Εὐβοίας, τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Πελοποννήσου.

Κατ' ἀρχὰς εἶχον συλλάβει τὸ γενικώτερον θέμα περὶ τῶν «Μακεδονικῶν Τάφων», εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐνετάσσετο καὶ ἡ μελέτη καὶ δημοσίευσις τοῦ νέου μεγάλου τάφου τῶν Λευκαδίων. Ἦλπιζον ὅτι, μὲ τὴν ὕλικὴν ὑποστήριξιν καὶ τὴν ἔγκρισιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, θὰ ἡδυνάμην νὰ ἀποκαλύψω καὶ πάλιν τοὺς ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐπαναχωσθέντας κατὰ τὸ πλεῖστον γνωστοὺς «μακεδονικοὺς» τάφους.

Ὅτε ἀνεκοίνωσα τὸ πρῶτον τὰς σκέψεις μου εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Γ. Μπακαλάκην, οὗτος ἐπέστησε τὴν προσοχήν μου εἰς τὸ νέον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον προσέφερεν ὁ τότε σταδιακῶς ἀποκαλυπτόμενος μέγας τάφος τῶν Λευκαδίων. Ἡ πορεία τῆς ἐρευνῆς μου ἀπέδειξεν ὅτι εἶχε δίκαιον. Διότι καὶ ἐγὼ ἀντελήφθην συντόμως ὅτι θὰ ἦτο σκόπιμον ἡ μελέτη καὶ δημοσίευσις τοῦ νέου τάφου νὰ προηγηθῇ τῆς προσπαθείας ἀναθεωρήσεως τοῦ ὅλου θέματος τῶν «μακεδονικῶν» τάφων, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ ἀπαραίτητον ἔργον τῆς ἀποκαλύψεως τῶν ἄλλων ὁμοίων μνημείων δὲν καθίσταται ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνατόν. Κατόπιν τούτου περιορίζομαι ἐνταῦθα εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως τὸ προσαγόμενον νέον καὶ πλούσιον ὕλικόν συμπληρώσῃ τὰς γνώσεις μας καὶ διευρύνῃ τὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ στηριχθῇ ἡ διαπραγμάτευσις τοῦ γενικωτέρου θέματος τῶν «μακεδονικῶν» τάφων.

Εἰς τὸ εἰσαγωγικὸν μέρος τῆς μελέτης ἐξετάζονται προβλήματα τοπογραφικά, ἱστορικά καὶ τοπωνυμικά τῆς περιοχῆς μεταξὺ Ναούσης, Κοπανοῦ καὶ Λευκαδίων, διότι ἡ συσχέτισις τοῦ τάφου πρὸς τὸν τόπον εἶναι ἀπαραίτητος. Εἰς δὲ τὸ κύριον μέρος μελετᾶται ὁ τάφος καθ' ἑαυτόν, ἀφοῦ προηγουμένως γίνεται λόγος περὶ τοῦ τύμβου. Ἡ ἀνάλυσις καὶ ἐρμηνεία τοῦ μνημείου συμβάλλει εἰς τὴν γνώσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν προώμων ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς συγχρόνου ζωγραφικῆς καὶ διακοσμητικῆς ἀφ' ἑτέρου.

Πολλοὶ μὲ ἐβόηθησαν εἰς τὴν ἐργασίαν μου ταύτην, εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ ἀναφερθῶ ἐνταῦθα εἰς ὅλους.

Πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὀφείλω νὰ ἐκφράσω τὴν βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην μου, διότι, ἀπὸ τῶν φοιτητῶν ἤδη χρόνων μέχρι σήμερον παρακολουθοῦσα τὰ βήματά μου μὲ τὴν στοργὴν Τροφοῦ Μητρούς, ἐδέχθη καὶ ἐνέκρινεν ὁμοφώνως τὴν παροῦσαν μελέτην ὡς ἐναίσιμον ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβήν. Ἰδιαιτέρως πρὸς τὰ μέλη τῆς Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς, τὸν Πρόεδρον αὐτῆς καθηγητὴν κ. Σ. Καψωμένον, τὸν Ἐπόπτην - Εἰσηγητὴν καθηγητὴν κ. Γ. Μπακαλάκην, καὶ τοὺς καθηγητὰς κ. κ. Μ. Ἀνδρόνικον, Σ. Πελεκανίδην καὶ Χ. Χρήστου, ὀφείλω θερμὰς εὐχαριστίας, διότι διὰ τῶν παρατηρήσεων καὶ ὑποδείξεων τῶν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀρτιωτέραν μορφήν τῆς διατριβῆς.

Εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν Ἀρχαιοτήτων καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν ὀφείλονται τὰ οἰκονομικά καὶ τεχνικά μέσα διὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ τὴν μελέτην τοῦ μνημείου. Εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, τότε Διευθυντὴν Ἀναστηλώσεως,

καθὼς καὶ εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ κ. Εὐστ. Στίκαν εἶμαι ἰδιαιτέρως εὐγνώμων, διότι ἐξησφάλισαν τὸ μνημεῖον διὰ τοῦ ἀνεγερθέντος προστατευτικοῦ στεγάστρου. Εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὀφείλω εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ὅπως περιληφθῇ ἡ μελέτη εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας, ἰδίᾳ δὲ εἰς τοὺς καθηγητὰς κ. κ. Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον καὶ Ν. Μ. Κοντολέοντα διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς μελέτης κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐκτυπώσεως. Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ἀνεκτίμητος ὑπῆρξεν ἡ προσφορὰ τῆς δ. Ἀρτεμισίας Γιαννουλάτου.

Ἡ ἀπεικόνισις τοῦ μνημείου εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Χρ. Λεφάκην, τὸν σχεδιαστὴν κ. Ἀργ. Κούντουραν καὶ τὸν φωτογράφον κ. Σπ. Τσαβδάρουλον.

Ἡ σύζυγός μου Καίτη μοὶ παρεστάθη ἀπὸ τῆς ἐνάρεξεως τῆς ἀνασκαφῆς μέχρι τῆς ἐκτυπώσεως τῆς μελέτης.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 25ῃ Νοεμβρίου 1966.

Φ. Μ. Π.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΠΕΡΙΟΧΗ

1. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΝΑΟΥΣΗΣ - ΚΟΠΑΝΟΥ - ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ

Κατὰ Μάιον 1954 διεπιστώθη τυχαίως καὶ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀνεσκάφη σταδιακῶς, δαπάναις τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μέγας, διθάλαμος, μετὰ διωρόφου προσόψεως μακεδονικὸς τάφος παρὰ τὰ Λευκάδια τῆς Ναούσης¹. Ὁ τάφος οὗτος εἶναι ὁ μεγαλύτερος, ὁ λαμπρότερον διακεκοσμημένος καί, ὡς μνημεῖον, ὁ σπουδαιότερος ἐξ ὅλων τῶν γνωστῶν «μακεδονικῶν» τάφων². Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ μόνος γνωστὸς εἰς τὴν παρὰ τὰ Λευκάδια περιοχὴν.

Πλησίον αὐτοῦ, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Δυσμὰς, κεῖται ὁ παλαιόθεν γνωστὸς ὡς τάφος τῆς Ναούσης³ καὶ εἰς ἴσην σχεδὸν ἀπόστασιν ἔτι δυτικώτερον τοῦ λεγομένου τάφου τῆς Ναούσης εὐρίσκεται ὁ ἀνασκαφεὶς κατὰ τὰ ἔτη τῆς γερμανικῆς κατοχῆς τάφος τῶν Λύσωνος καὶ Καλλικλέους⁴.

Τοὺς τρεῖς τούτους μεγάλους καὶ σπουδαίους τάφους πλαισιώνουν ἄλλοι διάσπαρτοι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν μεταξὺ τῶν χωρίων Λευκάδια, Κοπανὸς καὶ Χαρίεσσα.

---

¹ Σημειοῦται ὑπ' ἀριθ. 1 ἐν παρενθ. πίν. Α'. Τὸ ἱστορικὸν τῆς εὐρέσεως καὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐκτίθεται διὰ βραχέων εἰς τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1954, σ. 23 κέ., 1955, σ. 53 κέ., 1956, σ. 57 κέ., 1959, σ. 57 κέ., 1960 σ. 92 κέ., 1961, σ. 104 κέ., 1963, σ. 44 κέ., 1964, σ. 182 κέ. BCH 79, 1955, Chron. 1954, σ. 274 κέ., BCH 80, 1956, Chron. 1955, σ. 315 κέ., BCH 81, 1957, Chron. 1956, σ. 604 κέ., BCH 83, 1959, Chron. 1958, σ. 701 κέ., BCH 84, 1960, Chron. 1959, σ. 767 κέ., BCH 85, 1961, Chron. 1960, σ. 801 κέ., BCH 86, 1962, Chron. 1961, σ. 805, BCH 88, 1964, Chron. 1963, σ. 784 κέ., BCH 89, 1965, Chron. 1964, σ. 799 κέ. JHS 75, 1955, Suppl. σ. 15, JHS 76, 1956, Suppl. σ. 23 κέ. Archaeology in Greece 1956, σ. 17 κέ., 1958, σ. 13, 1959, σ. 16. Ἐκτενέστερον ἐν ΠΑΕ 1954, σ. 173 κέ., 1955, σ. 165 κέ., 1956, σ. 143 κέ., 1959, σ. 71 κέ., 1960, σ. 104 κέ., 1961, σ. 95 κέ. Ἐν REG 1958, Bull. Archéol. ἀριθ. 263, σ. 420 κέ., αἱ διαστάσεις τοῦ προθαλάμου τοῦ τάφου δίδονται ἐσφαλμένως ὡς 2.20 × 2.75 μ. Πρβ. Φ. Μ. ΠΕΤΣΑ, Λαμπροὶ Τάφοι Κοσμοκρατόρων ἐν περιοδ. «Εἰκόνες» 79, 25 Ἀπριλίου - 5 Μαΐου 1957, Magnificent Imperial Tombs ἐν περιοδ. «Pictures from Greece», 16, May 1957, καὶ PH. PETAS, Macedonian Tombs ἐν Atti del Settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica, τόμ. I, Roma 1961, σ. 401 κέ.

² Μακεδονικοὶ τάφοι καλοῦνται ἐνταῦθα καὶ ἐφεξῆς οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν τύπον τῶν λεγομένων «μακεδονικῶν».

³ Ὑπ' ἀριθ. 3 ἐν παρενθ. πίν. Α'. Κυρία δημοσίευσις ὑπὸ τοῦ K. F. KINCH, Le tombeau de Niausta, Tombeau Macédonien ἐν D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 7 Raekke, Historisk og Filosofisk Afd. IV, 3, Κοπεγχάγη 1920, σ. 283 κέ.

⁴ Ὑπ' ἀριθ. 4 ἐν παρενθ. πίν. Α'. Κυρίως: Μακεδονικά 2, 1941 - 1952 (1953), σ. 634 κέ.

Τύμβους παρὰ τὸν δημοσιευθέντα ὑπ' αὐτοῦ τάφον ἀναφέρει ἤδη ὁ KINCH¹. Ἐξ ἄλλου ἐν θέσει Ρουντίνα τοῦ Κοπανοῦ ἐκτείνεται νεκροταφεῖον ὁλόκληρον μὲ λαξευτοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον τάφους. Μερικοὺς ἐξ αὐτῶν ἀνέσκαψε, πρὸ τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ὁ τότε Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης Ν. ΚΟΤΖΙΑΣ², ἀλλ' οὐδένα τελικῶς ἐδημοσίευσε.

Πλησίον τῶν ἀνασκαφέντων ὑπὸ τοῦ Ν. ΚΟΤΖΙΑ τάφων ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως κατὰ καιροὺς ἀπὸ τοῦ 1950 καὶ ἐντεῦθεν οἱ τάφοι ὑπ' ἀριθ. 12³, 10⁴ καὶ 11⁵ ἐν τῷ παρενθ. πίν. Α'. Οἱ αὐτόθι ὑπ' ἀριθ. 8, 13, 14 καὶ 15 εἶναι λαξευτοί, ἀνήκουν εἰς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ἀλλ' εἶναι ὅλως ἀδημοσίευτοι. Τρεῖς ἄλλοι τάφοι ἡρευνήθησαν κατὰ τὸ 1958⁶. Ρωμαϊκὴ σαρκοφάγος προήλθεν ἐκ τοῦ κτήματος οἰκογενείας Φιτλῆ (παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 18, καὶ πίν. 4), ἐνῶ ἐντὸς κτήματος τοῦ Ἀθαν. Μυλωνᾶ ἐκ Ναούσης ἐκτείνεται ὁλόκληρον νεκροταφεῖον μὴ ἡρευνηθὲν συστηματικῶς (παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 23). Δυτικώτερον (παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 24) ἐντὸς κτήματος τοῦ Γεωργίου Μόκιου ἐκ Ναούσης ἀπεκαλύφθη τυχαίως ἄλλος τάφος.

Ἐκτὸς τῶν τάφων σημαντικὰ κινητὰ εὐρήματα ἦλθον εἰς φῶς κατὰ καιροὺς ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ ὄστρακα Κλασσικῆς ἐποχῆς. Τὸ σημαντικώτερον εἶναι μαρμαρίνη προτομὴ τοῦ Ὀλγάνου (Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, ἀριθ. εὑρετ. 1059) εὑρεθεῖσα τυχαίως τὸ 1947⁷ καὶ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ⁸, ὅστις τὴν χρονολογεῖ εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 2^{ου} αἰ. μ. Χ. Εἰς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως τῆς προτομῆς ταύτης μικρὰ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς θεμέλια μεγάλου κτηρίου ἐν μέρει καμπυλόγραμμα⁹, τὰ ὅποια μετὰ δικαιολογημένης ἐπιφυλάξεως ὁ Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ ἐσχέτισε

¹ KINCH, ἔ. ἀ. σ. 284, πρβ. S. CASSON, Macedonia, Thrace and Illyria, Oxford 1926, σ. 122, σημ. 2.

² AA 1943, 330. AE 1937, Γ, σ. 874. Ἄλλοι τέσσαρες μνημονεύονται ἐν AA 1943, ἔ. ἀ. ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἔχω πλείονας πληροφορίας περὶ αὐτῶν. Εἰς σημειοῦται ἐν παρενθ. πίν. Α' ὑπ' ἀριθ. 9.

³ BCH 75, 1951, Chron. 1950, σ. 117: «τάφος λαξευτὸς εἰς τὸν βράχον, περιέχων ἐλληνιστικὰ ὄστρακα καὶ πήλινον ἀμφορέα». Πρβ. JHS 71, 1951, σ. 243.

⁴ BCH 78, 1954, Chron. 1953, σ. 140: «μὲ δωρικὴν πρόσοψιν, ἔγχρωμον διακόσμησιν, λαξευτὸς, μακεδονικοῦ τύπου». Πρβ. JHS 74, 1954, σ. 159.

⁵ BCH 79, 1955, Chron. 1954, σ. 274: «ὀρθογώνιος, λαξευτὸς εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, κεκαλυμμένος διὰ πωρίνων πλακῶν».

⁶ Ἰδὲ κυρίως P.H. PETSAS, Macedonian Tombs, ἔ. ἀ. σ. 401 κέ. Πρβ. BCH 83, 1959, Chron. 1958, σ. 701 κέ. Archaeol. Reports 1958, σ. 13. Σημειοῦνται ἐν παρενθ. πίν. Α' ὑπ' ἀριθ. 17 [= P.H. PETSAS, ἔ. ἀ. πίν. I, εἰκ. 1], 19 [= P.H. PETSAS, ἔ. ἀ. πίν. I, εἰκ. 2] καὶ 34 [= P.H. PETSAS, ἔ. ἀ. πίν. II, εἰκ. 3]. Πλησίον τοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. 34, ὀλίγον δυτικώτερον, ὑπάρχει τύμβος (ἀριθ. 33) ἐντὸς κτήματος τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων Γ. Κατσιανίδου, ὅπου ἐβεβαιώθησαν τάφοι χωρὶς νὰ ἡρευνηθοῦν.

⁷ BCH 71 - 2, 1947 - 1948, Chron. 1947, σ. 438, Μακεδονικά 2, 1941 - 1952 (1953), σ. 633. Ἡ θέσις τῆς εὐρέσεως σημειοῦται ὑπ' ἀριθ. 7 ἐν παρενθ. πίν. Α'.

⁸ Mon. Piot 46, 1952, σ. 85 κέ. Χρονολογία αὐτ. σ. 89. Ὁ τόπος εὐρέσεως δὲν παρέχεται μὲ ἀκριβείαν πάντοτε εἰς τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα. Τὸ ἀκριβὲς εἶναι ὅτι εὐρέθη ἐν ἀγροκηπίῳ συνεχομένῳ μετὰ τῆς οἰκίας τοῦ Ἰωάννου Σέπκα ἐντὸς (καὶ ὄχι «près» ἢ «near» κ.τ.τ.) τοῦ χωρίου Ἀνω Κοπανός, νῦν ἐπισήμως ὀνομαζομένου ἀπλῶς Κοπανός, ἐνῶ ὁ πρῶην Κάτω Κοπανός μετωνομάσθη εἰς Χαριέεσαν.

⁹ BCH 75, 1951, Chron. 1950, σ. 117. JHS 71, 1951, σ. 243. Μακεδονικά ἔ. ἀ. σ. 633 κέ. Mon. Piot ἔ. ἀ. σ. 86.

τικωτέρα είναι αναθηματική εις Ἡρακλῆ Καλλίνικον ἐπιγραφή Ρωμαϊκῶν χρόνων¹.

Εἰς νεωτέρους χρόνους πλὴν τῆς ἀνασκαφῆς τῶν προμνημονευθέντων τάφων καὶ τῆς περισυλλογῆς τυχαιῶν εὐρημάτων ἐγένοντο ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῆς Ναούσης², ὅπου ἀπεκαλύφθησαν μωσαϊκὰ δάπεδα ἐπαύλεως Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐπίσης εἰς πλησίον τόπους, κυρίως ἐν θέσει Τσιφλίκι Λευκαδίων³ καὶ ἐν θέσει Μπαλτανέτο Ναούσης⁴. Τὰ ἀνασκαπτόμενα εἰς τὰς θέσεις ταύτας ἐρείπια, ὅπως ἄλλωστε καὶ πολλὰ τῶν προαναφερθέντων τυχαιῶν εὐρημάτων, ἀνήκουν εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς καὶ ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους, ἀλλ' ὅπωςδήποτε δέον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ τοπογραφικοῦ προβλήματος καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου. Περαιτέρω πρὸς Νότον ἀξιοσημείωτα εὐρήματα ὑπῆρξαν: ἀνάγλυφον ἐντὸς κτήματος τοῦ Θεοδ. Κελεμουρίδη ἐκ Ναούσης (παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 32) καὶ ἕτερον ἀνάγλυφον, ὡς καὶ νόμισμα ἐντὸς τῆς κτηματικῆς περιοχῆς Στενημάχου (ἄλλοτε Χωροπάνιον), ἀκριβέστερον ἐντὸς κτήματος τῆς Ὀλγας Παπαδοπούλου (παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 30)⁵.

Ἔτι νοτιώτερον, μεταξὺ Στενημάχου καὶ Τριλόφου (ἄλλοτε Κούκλαινα), διεπιστάθησαν σπουδαῖα κτήρια μετὰ κιονοστοιχιῶν, τῶν ὁποίων βάσεις καὶ κιονόκρανα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας (παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 31), καὶ περισυνελέγησαν ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφαί⁶, ἅπαντα Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ ταῦτα εὐρίσκονται πλέον ἔξω τῆς περιοχῆς Ναούσης - Κοπανοῦ - Λευκαδίων, ἢ ὁποία μᾶς ἐνδιαφέρει.

¹ Μ. ΔΗΜΙΤΣΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 43, ἀριθ. 18 [= σ. 325, ἀριθ. 291]. Πρβ. ΒΑΓΓΕ, De Macedonum sacris, σ. 191, J. KALLÉRIS, Les anciens Macédoniens, σ. 199, ὅπου κινδυνεύει νὰ παραπλανηθῇ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τοῦ ἀτελοῦς προσδιορισμοῦ τοῦ τόπου εὐρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς, ἢ δὲ παραπομπῇ εἰς ΔΗΜΙΤΣΑΝ εἶναι ἐσφαλμένη.

² BCH 55, 1931, Chron. 1930, σ. 498, πρβ. Μεγ. Ἑλλην. Ἑγκυκλοπαιδείαν ἐν λ. Νάουσα. Ἡ οἰκία οἰκογενείας Τέμα, ὅπου εὐρέθησαν τὰ μωσαϊκὰ δάπεδα, σημειοῦται ὑπ' ἀριθ. 29 ἐν παρενθ. πίν. Α'.

³ Ἰδὲ Ἔργον 1959, σ. 60 κέ., καὶ BCH 84, 1960, Chron. 1959, σ. 770. Archaeol. Reports 1959-60, σ. 16. ΠΑΕ 1959, σ. 85 κέ. Τὰ σημεία τῶν ἀνασκαφῶν ἐν θέσει Τσιφλίκι σημειοῦνται ὑπ' ἀριθ. 6 ἐν παρενθ. πίν. Α'. Ὑπ' ἀριθ. 21 αὐτόθι σημειοῦνται λείψανα ἀριστεροῦ καὶ δεξιοῦ ἀκροβάθρου ἀρχαίας γεφύρας τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ.

⁴ ΑΔ 18, 1963, Μέρος Β', Χρονικά, σ. 213 κέ. Ἔργον 1963, σ. 45 κέ., 1964, σ. 14 κέ., 1965, σ. 21 κέ. BCH 88, 1964, Chron. 1963, σ. 787 καὶ εἰκ. 1-5, καὶ 89, 1965, Chron. 1964, σ. 792 κέ. Πρβ. ΔΕΙΑΣΟΥΛΟΝΧΕ, Mémoire, σ. 34 κέ. Ἰδὲ παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 25, πρβ. καὶ πίν. 4.

⁵ Ἰδὲ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, σ. 233, ὅπου τὸ ὄνομα πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς Εὐλαιοσ μετὰ παραπομπῆς εἰς L. ROBERT, Gnomon 35, 1963, σ. 50 κέ. καὶ Ἐπιστ. Ἑπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 1962-63, σ. 519 κέ. Πρβ. Φ. ΠΕΤΣΛ, Ὠναὶ ἐκ τῆς Ἡμαθίας ἐν ΑΕ 1961, σ. 14, σημ. 5, καὶ σ. 42 κέ., σημ. 7.

⁶ Ἰδὲ BCH 80, 1956, Chron. 1955, σ. 315.

2. ΤΟ ΚΙΤΙΟΝ ΚΑΙ Η ΜΙΕΖΑ

Εἰς ποίαν μακεδονικὴν πόλιν ἀνήκουν τὰ προμνημονευθέντα : ἐρείπια, τάφοι καὶ κινητὰ εὐρήματα ; Κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας προσπάθειάς πρὸς ταύτισιν τοῦ χώρου, δύο ὀνόματα γνωστὰ¹ ἐξ ἱστορικῶν ἢ καὶ ἀρχαιολογικῶν πηγῶν ἐναλλάσσονται ἢ παρατίθενται χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ τὸ ἓν τὸ ἄλλο : τὸ Κίτιον² καὶ ἡ Μίεζα³.

¹ Περὶ τῆς προσφάτως διατυπωθείσης τρίτης ὑποθέσεως τῆς F. PAPAIOGLOU, Αἱ μακεδονικαὶ πόλεις κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν (σερβιστὶ μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως), Σκόπια 1957, σ. 121, σημ. 79, ἰδὲ κατωτέρω σ. 8, σημ. 7.

² Γνωστὸν μόνον ἐκ τοῦ ΔΙΒΙΟΥ XLII 51, ὡς *Citium*, «*Macedoniae oppidum*» (ἀλλὰ πρὸς τὸ *oppidum* πρβ. τὸ κατωτέρω «*ante urbem*»). Τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ ὀνόματος μάλιστα δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἔνεκα ἀσαφείας τῶν χειρογράφων, ἰδὲ NIESE, *Gesch. d. gr. und mak. Staaten*, σ. 120, σημ. 1. RE XI, 1, στ. 545 ἐν λ. *Κίτιον* (2) *Citium* (*Titium*?), XIV, 1, στ. 665 ἐν λ. *Makedonia* (Topographie), *K i t i o n*. Πρβ. αὐτ. XIX, στ. 1012.

³ ΣΤΕΦ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ ἐν λ. *Μίεζα* : πόλις Μακεδονίας, ἡ Στρυμόνιον ἐκαλεῖτο, ἀπὸ Μιέζης θυγατρὸς Βέρητος τοῦ Μακεδόνα, ὡς Θεαγένης ἐν Μακεδονικοῖς. Βέρης γὰρ τρεῖς ἐγέννησε Μιέζαν, Βέροϊαν, Ὀλγανον· ἀφ' οὗ ποταμὸς ὁμώνυμος καὶ πόλις Βερόη καὶ τόπος Στρυμόνος. Τὸ ἐθνικὸν Μιεζεύς καὶ Μιεζαῖος· οὕτω γὰρ χρηματίζει Νικάνωρ καθὰ Λούκιος. Τὸ ἐκ τοῦ ΘΕΑΓΕΝΟΥΣ (χρονολογουμένου : III/IV αἰ. μ. Χ. ;) πρῶτον μέρος τοῦ χωρίου νῦν ἐν JACOBY, III, C, 2, (1953), ἀπόσπασμα F 7. Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ χωρίου σχολιάζει τελευταίως ὡς πρὸς τὸν Νικάνωρα ὁ INGEMAR DÜRING, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg 1957 [= *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*, V], σ. 271, ὅπου ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Πρβ. ΣΤΕΦ. ΒΥΖ. ἐν λ. *Βέρης* καὶ *Βέρροια*.—Ἐν ΠΤΟΛΕΜΑΙΩ III 13. 39 γράφεται καὶ Μύεζα, ὑπαγομένη εἰς τὴν Ἡμαθίαν, εἰς ἣν ὑπάγονται κατὰ σειρὰν αἱ ἐξῆς πόλεις : Εὐρωπος, Τύρισα, Σκύδρα, Μύεζα ἢ Μίεζα, Κυριὸς ἢ Κύρρος, Ἰδομένη, Γορδηνία ἢ Γο(υ)ρδουνία, Αἰδεσσα (ἢ Ἐδεσσα), Βέροια, Αἰγαία, Πέλλα.—Περίφημον ἦτο τὸ Νυμφαῖον τῆς Μιέζης. Δὲν καταλέγεται μετὰ τῶν τόπων λατρείας τῶν Νυμφῶν ἐν RE XVII ἐν λ. *Nymphai* (*Kultstätten*), στ. 1567 οὕτε ἐν λ. *Nymphaiion* καὶ τὰ ὅμοια, αὐτ. στ. 1600. Περὶ τοῦ Νυμφαίου τούτου γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τοῦ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ καὶ τοῦ ΠΛΙΝΙΟΥ. Ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ γράφει : *Σχολὴν μὲν οὖν αὐτοῖς [τῷ Ἀριστοτέλει καὶ τῷ Ἀλεξάνδρῳ] καὶ διατριβὴν τὸ περὶ Μιέζαν νυμφαῖον ἀπέδειξεν [ὁ Φίλιππος] ὅπου μέχρι νῦν Ἀριστοτέλους ἔδρας τε λιθίνας καὶ ὑποσκίους περιπάτους δεικνύουσιν* (ΠΛΟΥΤ. Ἀλέξ. 7). Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο σχολιάζει, παραθέτων καὶ ἄλλα σχετικὰ ὁ INGEMAR DÜRING, ἔ.α. σ. 284 κέ. Τὴν «σχολὴν» δὲν ἀναφέρουν περιέργως τὰ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἀρχαίων συγγράμματα. Περὶ αὐτοῦ κατωτέρω ἐν κεφαλαίῳ 6. Πρὸς τὸ Νυμφαῖον τοῦτο σχετίζεται τὸ παρὰ ΠΛΙΝΙΩ χωρίον : *destillantes quoque guttae lapide durescunt in antris — Corycis ideo nomen — Miezae in Macedonia etiam pendentes in ipsis camaris...* (PLIN. N.H. XXXI 30). Ὁ αὐτὸς ΠΛΙΝΙΟΣ ἀναφέρει τὴν Μιέζαν ἐπίσης ἐν τῇ γεωγραφικῇ περιγραφῇ τῆς Μακεδονίας : *mox Antigonea, Europus ad Axium amnem eodemque nomine per quod Rhodias fluit, Scydra, Eordaea, Mieza, Gordyniae* (PLIN. N.H. IV 34). Εἰς τὸν Δελφικὸν κατάλογον θεωροδόκων ἡ Μιέζα ἀναφέρεται μετὰ τῶν Βερόϊας καὶ Ἐδέσσης : *ἐμ Μέζαι Νικωνίδας, Νικάνωρ Μνασινγένεος* (BCH 45, 1921, σ. 17, III 59. Πρβ. αὐτ. σ. 54, σημ. 5). Ἐκ τοῦ ΑΡΡΙΑΝΟΥ (Ἰνδικὴ XVIII 16) μανθάνομεν ὅτι ἦτο Μιεζεύς ὁ κατασταθεὶς τριήραρχος Πευκέστας ὁ Ἀλεξάνδρου, περὶ οὗ ἐν RE XIX, 2, στ. 1395 κέ. Πρβ. ΑΡΡΙΑΝΟΥ Τὰ μετὰ Ἀλεξάνδρου, I 38, ὅθεν μανθάνομεν καὶ ἀδελφὸν τοῦ Πευκέστου Ἀμύνταν, Ἀλεξάνδρου παῖδα (BERVE, *Das Alexanderreich*, II, σ. 26, ἀριθ. 56). Περὶ τοῦ Πευκέστου, J. KALLÉRIS, *Les anciens Macédoniens*, II, σ. 340, σημ. 2 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Ὁ A. H. M. JONES, *The*

Τὰ ἐρείπια τῆς περιοχῆς ταυτίζονται πρὸς τὸ Κίτιον τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ LEAKE¹. Οὗτος παραδόξως οὐχὶ εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον τοῦ τρίτου τόμου, ἀλλ' εἰς προσθήκας ἐν τόμῳ IV, σ. 583 κέ., μνημονεύει τὴν Μίεξαν, ἴσως διότι τὸ Κίτιον συμπτωματικῶς συνεδέθη μὲ σπουδαῖα πολεμικὰ γεγονότα, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ Μίεξα, τὴν ὁποίαν πάντως ὁ LEAKE ἀναγνωρίζει ὡς «important city of Macedonia», ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐντοπίσῃ εἰ μὴ μόνον ἀορίστως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βεροίας. Ὁ H. KIEPERT² συμφωνῶν πρὸς τὸν LEAKE, ὡς εἰκάζεται καὶ ἐκ τοῦ συνοδεύοντος τοὺς χάρτας κειμένου, τοποθετεῖ τὸ Κίτιον, ὅπου τὸ ἐτοποθέτησεν ὁ LEAKE καὶ οὐδόλως σημειοῖ τὴν Μίεξαν, τὴν ὁποίαν ὁ LEAKE δὲν εἶχεν ἐντοπίσει. Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ὅτι ὁ KIEPERT, εἰς τοὺς χάρτας τοῦ 1846, τοποθετεῖ τὴν Βεγορρίτιν λίμνην, ἐξ ἧς ἐξήρτησεν ὁ LEAKE τὴν ταύτισιν τοῦ Κιτίου, ἄλλοτε μὲν εἰς τὴν λίμνην τοῦ Ὁστρόβου, ἄλλοτε δὲ εἰς τὸ ἔλος Σαρι-γκιόλ³. Ἐκ τούτου εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ἐνῶ ἀρχικῶς ἐθεώρει τὴν λίμνην τοῦ Ὁστρόβου ὡς Βεγορρίτιν, παρεσύρθη εἰτα ὑπὸ τοῦ LEAKE. Εἰς δευτέραν ἔκδοσιν τῶν χαρτῶν του⁴ ἡ Μίεξα τοποθετεῖται παρὰ τὴν Κοζάνην, ἀλλὰ ἡ λίμνη τοῦ Ὁστρόβου ὀνομάζεται Βεγορρίτις (περὶ αὐτῆς κατ. σ. 13). Ὁ TH. DESDEVISES - DU - DEZERT⁵ διατηρεῖ τὴν ταύτισιν τῆς Βεγορρίτιδος πρὸς τὸ ἔλος Σαρι-γκιόλ συμφωνῶν⁶ ὡς πρὸς τὸ Κίτιον, τὴν Μίεξαν καὶ τὸ Νυμφαῖον αὐτῆς μὲ τὸν DELACOU LONCHE, τοῦ ὁποῖου ἡ γνώμη ἀναπτύσσεται κατωτέρω. Τὸν DELACOU LONCHE ἀκολουθεῖ καὶ ὁ W. BAEGE⁷. Ἄλλοι ἐξηκολούθησαν νὰ ἀμφιβάλλουν ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν τῆς Βεγορρίτιδος⁸.

Greek City from Alexander the Great to Justinian, Oxford 1938, εἰς παραρτήματα περὶ Πλινίου, Πτολεμαίου (καὶ Ἱεροκλέους) παρέχει χρήσιμους παρατηρήσεις καὶ σκέψεις περὶ τῆς ἀξίας τῶν τοπογραφικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρέχουν οἱ ἀναφερθέντες συγγραφεῖς. Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ Δελφικοῦ καταλόγου τῶν θεωροδόκων, τοῦ ΛΙΒΙΟΥ (καὶ τοῦ ΠΟΛΥΒΙΟΥ), τοῦ ΠΛΙΝΙΟΥ (καὶ τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ), τοῦ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ κλπ. μέχρι τοῦ ΣΤΕΦ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, ἰδὲ καὶ F. PAPA ZOGLOU, ἔ. ἀ. σ. 17, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ προσωπικαὶ κρίσεις τῆς συγγραφῆς. Ἰδιαίτερος περὶ τοῦ χωρίου τοῦ ΠΛΙΝΙΟΥ N.H. IV 34, ἰδὲ F. PAPA ZOGLOU, ἔ. ἀ. σ. 21 καὶ περὶ τοῦ καταλόγου τῶν θεωροδόκων, αὐτ. σ. 43. Ἐσφαλμένως ὁ S. CASSON ἀναφέρει ὡς «entirely new» τὸ ὑπὸ τοῦ ΠΛΙΝΙΟΥ ἀναφερόμενον ὄνομα τῆς Μιέξης, πρβ. F. PAPA ZOGLOU, ἔ. ἀ. σ. 22, σημ. 16. Ἰδὲ καὶ Φ. ΠΕΤΣΑ, Ὦναι ἐκ τῆς Ἡμαθίας, ΑΕ 1961, σ. 45, σημ. 1.

¹ LEAKE, Travels in N. Gr., III, London 1835, σ. 288 κέ., πρβ. καὶ χάρτην ἐν τέλει τοῦ τόμου.

² H. KIEPERT, Topographisch - historischer Atlas von Hellas κλπ., Berlin 1846, χάρται I, IV, VI καὶ XV.

³ Συγκεκριμένως εἰς τοὺς πρώτους ὑπὸ τὰ στοιχεῖα IV (=Hellas zur Zeit der persischen Kriege) καὶ XV χάρτας ταυτίζει τὴν Βεγορρίτιν πρὸς τὴν λίμνην τοῦ Ὁστρόβου, ἐνῶ εἰς τοὺς δευτέρους χάρτας ὑπὸ τὰ στοιχεῖα IV (=Hellas zu Anfang des peloponnesischen Krieges) καὶ XV, ὡς καὶ εἰς τὸν VI, τοποθετεῖ αὐτὴν εἰς τὸ ἔλος Σαρι-γκιόλ.

⁴ H. KIEPERT, Topogr. - histor. Atlas von Hellas κλπ., Berlin 1851, χάρτης VI (=Hellas seit Alexander d. Grossen κλπ.).

⁵ DESDEVISES, Géographie ancienne de la Macédoine, Paris 1863, σ. 32, 39, 41, 70, 74, 327 κέ.

⁶ Αὐτ. σ. 74, 214, 303, 331 κέ. Πρβ. χάρτην ἐν τέλει τοῦ βιβλίου.

⁷ W. BAEGE, De Macedonum sacris, σ. 121 κέ.

⁸ Π. χ. ὁ CH. MÜLLER ἐν W. SMITH, An Atlas of Ancient Geography, London 1874, καὶ Map 24, σ. 18, στήλη 3, ὅστις πάντως, συμφωνῶν πρὸς τὸν DELACOU LONCHE προφανῶς, τοποθετεῖ τὸ Citium παρὰ τὴν Νάουσαν, τὴν δὲ Μίεξαν νοτιώτερον.

Ὁ ΔΗΜΙΤΣΑΣ¹ ταυτίζει τὴν Βεγορρίτιν πρὸς τὸ ἔλος Σαρι-γκιόλ, μνημονεύων² πόθεν ἀντλεῖ. Ἄλλου³ πραγματεύεται λεπτομερῶς περὶ μιᾶς ἐκάστης πόλεως τῆς περιοχῆς, παραθέτων πάντοτε τὰς πηγὰς του.

Τοῦτο εἶναι σημαντικόν: Ὁ LEAKE εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις κατόπιν συλλογισμοῦ ἐταύτισε τὴν Βεγορρίτιν πρὸς τὸ ἔλος Σαρι-γκιόλ καί, παρορῶν τὴν Μίεξαν, ἐστήριξεν ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης αὐτῆς ὑποθέσεως τὴν τοποθέτησιν τοῦ Κιτίου εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ναούσης. Μόνον ὁ J. KROMAYER ἀνεγνώρισε τὴν πορείαν τοῦ Περσέως ὡς γενομένην μέσφ' Ἐδέσσης δεχόμενος ταύτισιν τῆς Βεγορρίτιδος μετὰ τὴν λίμνην τοῦ Ὁστρόβου⁴.

Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι οὔτε ἡ ὀρθὴ ταύτισις τῆς Βεγορρίτιδος μετὰ τὴν λίμνην τοῦ Ὁστρόβου, δι' ἧς ἤρθη ἡ βάσις τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ LEAKE, οὔτε ἡ προβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ DELACOUONCHE Μίεξα, οὔτε τὰ ἔκτοτε ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς ἴσχυσαν νὰ κλονίσουν τὴν προηγηθεῖσαν ταύτισιν τοῦ ἀσήμεου Κιτίου πρὸς τὰ μεταξὺ Ναούσης, Λευκαδίων καὶ Κοπανοῦ ἐκτεταμένα ἐρείπια σημαντικῆς πόλεως. Ἐν τούτοις ὁ LEAKE, ὅστις μόνον μετ' ἐπιφυλάξεως εἶχε προτείνει τὰς ταυτίσεις του, δὲν εἶχε παραλείψει νὰ προσθήσῃ «unless Citium had been at Vodena»⁵.

Ὁ DELACOUONCHE, περιοδεύσας μετὰ τοῦ HEUZEY τὴν Μακεδονίαν τὸ φθινόπωρον τοῦ 1855 καὶ δημοσιεύσας τὰ ἀποτελέσματα τῆς περιοδείας του τὸ 1858, τοποθετεῖ καὶ αὐτὸς τὸ Κίτιον κατὰ τὴν μεταξὺ Ναούσης, Κοπανοῦ καὶ Λευκαδίων περιοχὴν, τὴν δὲ Μίεξαν νοτιοδυτικώτερον⁶. Τὸν DELACOUONCHE συνοψίζει συμφωνῶν καὶ ὁ ΔΗΜΙΤΣΑΣ⁷. Ὁ A. STRUCK⁸, δὲν μετέβαλεν οὐσιωδῶς τὰ πράγματα, ἀπετέλεσεν ὅμως αὐθεντίαν διὰ τὸν CH. EDSON⁹, ὡς καὶ διὰ τὸν E. OBERHUMMER, ὁ

¹ Μ. ΔΗΜΙΤΣΑΣ, Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, Ἀθήνησι 1870, σ. 189.

² Αὐτ. σημ. 1.

³ Ἐν τῇ αὐτῇ Ἀρχαίᾳ Γεωγραφίᾳ τῆς Μακεδονίας, Μέρους Β', Τοπογραφία, Ἀθήνησι 1874, σ. 98 κέ. Ὡς πρὸς τὴν Βεγορρίτιν πρβ. κυρίως τὴν ἐν σ. 99 σημ. 2, ὅπου διαμαρτύρεται διότι ὁ KIEPERT «ἀγνοεῖ τὴν λίμνην τοῦ Ὁστρόβου καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς φέρει τὴν Βεγορρίτιν». Ἐν συνεχείᾳ δέ, ἀκολουθῶν μετὰ τοῦ DESDEVISES τὸν LEAKE, ὁμιλεῖ καὶ περὶ πόλεως Βεγόρας, τὴν ὁποίαν, μετὰ τὰς πάντοτε τὴν ταύτισιν Βεγορρίτις = ἔλος Σαρι-γκιόλ, τοποθετεῖ «παρὰ τὸ νῦν χωρίον Καλιάρι» ἥτοι τὴν Πτολεμαῖδα. Πόλις ὑπὸ τὸ ὄνομα Βεγόρα εἰκάζεται, ἀλλὰ δὲν παρεδόθη, ἰδὲ RE XIV, I, 1928, στ. 660. Πρβ. κατωτ. σ. 13, σημ. 3.

⁴ J. KROMAYER, Schlachtfelder, II, Berlin 1907, σ. 236, σημ. 1 καὶ 2. Περὶ τῆς πορείας τοῦ Περσέως ἰδὲ κατωτέρω σ. 11. Πρβ. PIERO MELONI, Perseo e la fine della Monarchia Macedone, Roma 1953, σ. 217, σημ. 2. καὶ σ. 224 καὶ σημ. 2, μεθ' ὧν δέον νὰ παραβληθῇ ἡ σημ. 2 ἐν σ. 401, ὡς πρὸς τὴν Μίεξαν.

⁵ LEAKE, ἔ. ἀ. σ. 289.

⁶ DELACOUONCHE, Mémoire κλπ., σ. 96 κέ., πρβ. κατ. σ. 11 κέ.

⁷ Μ. ΔΗΜΙΤΣΑΣ, Ἡ Μακεδονία κλπ., σ. 191, πρβ. καί, Ἡ Γεωγραφία κλπ., Μέρους Β', Τοπογραφία, Ἀθήνησι 1874, σ. 40, ὅπου τοποθετεῖ τὸ Κίτιον «πιθανώτατα παρὰ τὴν Νάονισταν (ἴσως Νέαν Αὐγούσταν) ἐπὶ τῆς ὑπορείας . . . μεταξὺ τῆς Ἀραβίτισης καὶ τοῦ Γυμνόβου, ἔνθα ἐρείπια τινὰ ὑποδεικνύουσι τὴν ὑπαρξιν ἀρχαίας πόλεως». Περὶ αὐτῶν ἀκριβῶς πρόκειται ἐνταῦθα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Μίεξαν, ἐν τῇ αὐτῇ Γεωγραφίᾳ κλπ., σ. 43 κέ., μετὰ δισταγμῶν τὴν τοποθετεῖ «ὑπεράνω τοῦ σπηλαίου τοῦ λεγομένου Παλαιοσωτήρας».

⁸ A. STRUCK, Makedonische Fahrten, II, Serajevo 1908, σ. 50. Πρβ. AM 27, 1902, σ. 314, ἀριθ. 28.

⁹ Cl. Phil. 50, 1955, σ. 187, σημ. 66.

ὁποῖος ἀνεδημοσίευσεν τοὺς χάρτας του¹. Οἱ χάρται οὗτοι ἀναδημοσιεύονται, ὅταν καὶ ὅπου παραστῇ ἀνάγκη, μέχρι σήμερον. Ὁ ΝΙΚ. ΠΑΠΠΑΔΑΚΙΣ ἐταύτισεν ἐπίσης τὸ Κίτιον πρὸς τὴν Νάουσαν².

Ἐκ τοῦ DELACOU LONCHE, τοῦ ΔΗΜΙΤΣΑ καὶ τοῦ STRUCK πιθανῶς ἀντλοῦν ὁ V. COLOCOTRONIS³ καὶ ὁ Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗΣ⁴. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μ. ΚΙΕΡΠΕΡΤ, ἀποδεχόμενος ὑπόθεσιν, ἣν μετ' ἐπιφυλάξεων εἶχε διατυπώσει ὁ L. HEUZEY, ἐτοποθέτησεν εἰς τοὺς χάρτας του τὴν Μίεξαν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίσης. Καίτοι δὲ ὁ L. HEUZEY πρῶτος ἔσπευσεν νὰ διαμαρτυρηθῇ διὰ τὴν ἀνεπιφύλακτον ταύτισιν⁵, οἱ χάρται τοῦ ΚΙΕΡΠΕΡΤ ἐφάνησαν ἰσχυρότεροι πάσης τεκμηριώσεως καὶ ἐπαναλαμβάνονται ἐνίστε μέχρι σήμερον⁶.

Ἐξ ἄλλου τὰ κατὰ καιροὺς εὐρήματα τῆς περιοχῆς Ναούσης - Λευκαδίων - Κοπανοῦ κατὰ κανόνα ἀναφέρονται ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Κιτίου⁷. Καὶ εἰς σπουδαῖα ἀκόμη συγγράμματα, ἐνῶ ἡ Μίεξα οὔτε καὶ ἀναφέρεται, ὅλος ὁ μεταξὺ Βεροίας καὶ Ἐδέσσης χῶρος παραχωρεῖται εἰς τὸ Κίτιον⁸.

¹ RE XIX, 1, 1937, ἐν λ. *Pella*, στ. 345, εἰκ. 2.

² Ἀθηνᾶ 25, 1913, σ. 462.

³ V. COLOCOTRONIS, *La Macédoine et l'Hellénisme*, Paris 119, χάρτης I, ἐνθετος μεταξὺ σ. 38 - 39 καὶ αὐτ. σ. 25.

⁴ ΕΥΣΤ. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, Ἱστορία τῆς πόλεως Ναούσης, Ἐδεσσα 1924, σ. 18 καὶ 20, ἐνθα ταυτίζει τὸ Κίτιον, καὶ σ. 33, ἐνθα συγχέει πῶς Μίεξαν καὶ Κίτιον.

⁵ L. HEUZEY, *Mission* κλπ., σ. 209, σημ. 2, πρβ. αὐτ. σ. 457, σημ. εἰς σ. 226. Πρβ. CRAI, 1871 (ἀνάτυπον, Paris 1872). Ἰδὲ σχετικῶς καὶ ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗΝ, ἔ. ἀ. σ. 34.

⁶ Ὡς π. χ. ἐν J. KALLÉRIS, *Les anciens Macédoniens*, Athènes 1954, χάρτης ἐν τέλει τοῦ κειμένου, ἐνθα τὸ Κίτιον τοποθετεῖται παρὰ τὴν Νάουσαν, ἡ δὲ Μίεξα παρὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Παλατίσης, δηλαδὴ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Πιερίᾳ. Ἀλλὰ ἐσφαλμέναι τοποθετήσεις ἀναφέρονται ὑπὸ ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗ, ἔ. ἀ. σ. 35, σημ. 1. Ὁ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ (ΑΕ 1932, σ. 110), ὡς φαίνεται, νομίζει ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ θέσις τόσο τῆς Μιέξης ὅσον καὶ τοῦ Κιτίου.

⁷ Ὡς π. χ. ἐν BCH 78, 1954, σ. 140, 79, 1955, Chron. 1954, σ. 273 καὶ Γ. Χ. ΧΙΟΝΙΔΟΥ, Ἱστορία τῆς Βεροίας, τόμ. I, Βέροια 1960, σ. 77 κέ. Ὁ Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, *Μακεδονικά* 2, σ. 636, νομίζει, ὅτι οἱ τάφοι καὶ τὰ δυτικῶς αὐτῶν ἐρείπια τῆς περιοχῆς ἀνήκουν «μὲ μεγάλην πιθανότητα» εἰς τὸ Κίτιον, «πόλιν, ἡ ὁποία, ἂν καὶ δὲν μνημονεύεται συχνὰ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι δὲν ἦτο ἀσήμαντος». Ἡ F. ΠΑΡΑΖΟΓΛΟΥ, ὑπερτιμήσασα προφορικὴν ἀνακοίνωσιν (F. ΠΑΡΑΖΟΓΛΟΥ, ἔ. ἀ. σ. 121, σημ. 79) περὶ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων σπεύδει, καί, ἐνῶ οὐδέποτε διετυπώθη οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ διατυπωθῇ σκέψις, ὅτι τάφος τις τῆς περιοχῆς εἶναι βασιλικός, διερωτᾶται μήπως τὸ βασιλικὸν κοιμητήριον τῶν Αἰγῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ναούσης. Μὲ βάσιν τὴν προαναφερθεῖσαν βιβλιογραφίαν ἡ F. ΠΑΡΑΖΟΓΛΟΥ τοποθετεῖ τὴν Μίεξαν παρὰ τὸ Χωροπάνι (νῦν Στενήμαχος), ὅθεν προέρχονται πρᾶγματι ἀρχαῖα κατὰ καιροὺς καὶ προσφάτως (ἰδὲ ἀνωτ.), διατυπώνει δὲ ὀρθῶς, ἀμφιβολίας διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ Κιτίου. Ὅπως δὲ τὸ κείμενον τῆς F. ΠΑΡΑΖΟΓΛΟΥ, περὶ Μιέξης καὶ Κιτίου, μὲ τὴν παρεμβολὴν τῆς ὑποθέσεώς της περὶ Αἰγῶν, συγχέει ἔτι περισσότερον τὰ πράγματα, ὡς εἶναι δυνατόν νὰ κρίνουν οἱ γνωρίζοντες τοὺς τόπους.

⁸ Οὕτω π. χ. ἐν ΑΠ. Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας, Ἀθῆναι 1960, ὅπου τὸ μὲν Κίτιον τοποθετεῖται τόσο εἰς τὸν χάρτην ἐν τέλει τοῦ βιβλίου ὅσον καὶ ἐν τῷ κειμένῳ (σ. 30) ἀορίστως ἐν Ἡμαθίᾳ, μεταξὺ Αἰγῶν καὶ Βεροίας, ἡ δὲ σπουδαιότατη Μίεξα οὐδόλως ἀναφέρεται οὔτε σημειοῦται ἐν τῷ χάρτῃ. Ἐξ ἄλλου ἀστήρικτον εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ τὸ γραφέν ὅτι τὸ Κίτιον ὑπῆρχε καὶ μάλιστα ἀπετέλει ἐν ἀπὸ «τὰ κυριώτερα κέντρα» κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀργεαδῶν κατακτήσεως τῆς Βοττιαίας. Ἡ κατάκτησις τίθεται εἰς «τὸ α' ἡμισυ τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰ.» (Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη 1964, σ. 11). Τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ περὶ τῆς Μιέξης μὲ βάσιν κυρίως τὸν γνωστὸν μῦθον περὶ τῶν τριῶν τέκνων τοῦ Βέρητος καὶ τὰς λοιπὰς εἰδήσεις περὶ Μιέξης, αἱ

Τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν γνώσεών μας περὶ τοῦ προβλήματος ἐκθέτει ὁ CH. EDSON, εἷς ἀπὸ τοὺς καλυτέρους ἐρευνητὰς τῶν τοπογραφικῶν προβλημάτων τῆς Μακεδονίας¹.

Τὴν μέχρι τοῦδε ἰσχύουσαν ἄποψιν περὶ τῆς θέσεως τοῦ Κιτίου καὶ τῆς Μιέξης ὑπεστήριξε κυρίως ὁ DELACOUONCHE ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πληροφορίας τοῦ Λιβίου περὶ τοῦ Κιτίου² ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν πληροφοριῶν (τοῦ Στεφ. Βυζαντίου, τοῦ Πλουτάρχου καὶ κυρίως τοῦ Πλινίου) περὶ τῆς Μιέξης ἀφ' ἑτέρου. Εἰδικώτερον ὁ DELACOUONCHE ἐταῦτισε τὸ παρὰ τὴν Μιέξαν Νυμφαῖον καὶ τοὺς ἐν σπηλαίῳ σταλακτίτας πρὸς σπήλιον, τὸ ὁποῖον ἀνεκάλυψεν³ εἰς θέσιν Παλαιο-Σωτήρα (παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 27), κειμένην εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας, ὡς λέγει, νοτίως τῆς Ναούσης ἄνωθεν κρήνης ὀνομαζομένης «Βεροιώτικη Βρύση» (παρένθ. πίν. Α', ἀριθ. 26).

Ἐξήτασα κατ' ἐπανάληψιν τὴν περιοχὴν περὶ τὴν «Βεροιώτικη Βρύση» καὶ τὴν «Παλιο - Σώτειρα» (ὅπως εἶναι ἡ γνησία προφορὰ τοῦ τοπωνυμίου). Δὲν ἀπέχει πράγματι μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς Ναούσης, ἀλλὰ ὀλίγα μόνον λεπτὰ τῆς ὥρας, τώρα μάλιστα ὅτε ἡ πόλις ἐξετάθη καὶ νοτίως τῆς Ἀραπίτης. Ἡ νέα πρὸς Νότον τῆς Ἀραπίτης συνοικία τῆς πόλεως, ὅπου εὐρίσκεται καὶ τὸ Νοσοκομεῖον αὐτῆς καὶ τὸ γήπεδον ποδοσφαίρου, ἐκάλυψε τὸ ὕψωμα μεταξὺ τῆς Ἀραπίτης καὶ ἐτέρας πρὸς Νότον χαράδρας, τὴν ὁποίαν οἱ κάτοικοι ὀνομάζουν «ὁ Λάγκος τοῦ Σπήλιου» ἢ ἀπλούστερον «ὁ Σπήλιος» (στὸ Σπήλιο)⁴. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ ὄνομα. Ἐν τούτοις νῦν δεικνύουν μὲν οἱ κάτοικοι ἐκεῖ τὴν «Βεροιώτικη Βρύση» (παρὰ τὴν Βεροιώτικη γέφυρα) ὡς καὶ λάξευμα

ὁποῖαι ὅπωςδήποτε εἶναι καὶ περισσότεραι καὶ ἀρχαιότεραι τῆς μόνης περὶ Κιτίου πληροφορίας. Ἐξ ἄλλου τὸ ζήτημα, εἴαν ἡ Μιέξα περιλαμβάνετο ἀρχικῶς ἢ μέχρι τέλους εἰς τὴν Βοττιαίαν ἢ τὴν Ἡμαθίαν, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Περὶ αὐτοῦ πρβ. F. PAPAIOGLOU, ἔ. ἀ. σ. 110, πρὸς P. H. PETSAS, *Balkan Studies* 4, 1963, σ. 169.

¹ Κυρίως ἐν Cl. Phil. 50, 1955, σ. 169 κέ., ὅπου πίναξ ἐν σ. 174 καὶ σημ. 66 ἐν σ. 187. Ὡς πρὸς τὴν σύγχρονον χαρτογραφίαν ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ H. BENGTSON ἐν *Grosser Histor. Weltatlas*, München 1954, χάρτης ἐν σ. 18, τοποθετεῖ τὸ Κίτιον παρὰ τὴν Νάουσαν, νοτιώτερον δὲ μετὰ ἐρωτηματικῶν τὴν Μιέξαν. Ὁμοίως μὲ σχετικὴν ἀοριστίαν, κατ' ἀκολουθίαν τοῦ DELACOUONCHE πάντοτε, τοποθετοῦνται Κίτιον καὶ Μιέξα εἰς τὴν σχετικῶς πρόσφατον ὀγδόην ἔκδοσιν τοῦ ἱστορικοῦ ἄτλαντος τοῦ W. R. SHEPHERD (*Historical Atlas*, Eighth Edition, 1956, σ. 11). Ἐν τῇ λεξικογραφίᾳ τέλος ἀρκεῖ νὰ παραπέμψωμεν εἰς A. FORCELLINI κλπ., *Lexicon totius latinitatis*, VI, *Onomasticon*, Patavii 1940 ἐν λ. *Mieza*. Ἐπίσης εἰς RE XIV, στ. 666, ὅπου ἄρθρον τοῦ GEYER, *Makedonia* (Topographie) ἐν λ. *Mieza*, καὶ XV, στ. 1548, ὅπου ἄρθρον τοῦ LENK, *Mieza*, ἐκτενέστερον. Ἀμφότεροι παραθέτουν τὴν ἐκ τοῦ DELACOUONCHE ὀρμηθεῖσαν βιβλιογραφίαν. Ὁ GEYER μάλιστα φαίνεται ἀγνοῶν τοὺς τόπους, διότι τὸ μὲν Κίτιον (αὐτ. στ. 665, πρβ. τοῦ αὐτοῦ, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II*, 1930, σ. 10) τοποθετεῖ «nach allgemeiner Ansicht beim h. Niausta», τὴν δὲ Μιέξαν «bei Werriotiki Wrysi nördlich der Vistritza», τὸ ὁποῖον δὲν λέγει ἀπολύτως τίποτε, ὅπως καὶ τὸ τοῦ W. BAEGE, *De Macedonia sacris*, σ. 122 «non longe ab urbe Beroea». Εἰς τὰ δύο ταῦτα ἄρθρα τῆς RE παραπέμπει καὶ ὁ ULRICH KAHNSTEDT εἰς σχετικῶς πρόσφατον ἄρθρον του περὶ τῶν πόλεων ἐν Μακεδονίᾳ (*Städte in Makedonien* ἐν *Hermes* 81, 1953, σ. 110, σημ. 10). Οὕτω τὰ πράγματα παραμένουν σχεδὸν ὅπου ὁ DELACOUONCHE τὰ ἔφησε πρὸ ἑκατονταετίας καὶ πλέον, μάλιστα δὲ εἰς τὴν ἐλληνικὴν λεξικογραφίαν (ιδὲ π. χ. Μεγάλη Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδεία ἐν λ. *Νάουσα* καὶ Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη ἐν λ. *Νάουσα*).

² Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 4, σημ. 2.

³ DELACOUONCHE, *Mémoire*, σ. 39 κέ.

⁴ Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, Ἱστορία τῆς Ναούσης, σ. 20 (Σπήλιος καὶ Βεροιώτικη Βρύση), σ. 32 (Σπήλιος καὶ Παλαιοσωτήρα).

τοῦ βράχου ἐν σχήματι ἀρκοσολίου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν «Παλιο - Σώτεια», ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ DELACOUONCHE καὶ τοῦ STRUCK ἀναφερόμενον σπήλαιον δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἀνετινάχθη, λέγουν, ὑπὸ συνεργείου ναρκοσυλλεκτῶν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Ὁπωσδήποτε, πλὴν λαξευμάτων ἐκ λατομίας, φυσικῶν κοιλοτήτων καὶ τινων τεχνητῶν κογχῶν οὐχὶ σπουδαίων, οὐδὲν δυνάμενον νὰ σχετισθῇ πρὸς ἀρχαῖον Νυμφαῖον ἢ πρὸς πόλιν ὡς ἡ Μιέζα παρατηρεῖται κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην. Ἐλλείπουν δὲ ἐντελῶς καὶ ὄστρακα ἐκ τῆς Κλασσικῆς ἢ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Τὸ ἐρώτημα ποῦ ἔκειτο αὕτη αὕτη ἡ Μιέζα, δηλαδή, ποῦ ἐκτείνονται νῦν τὰ ἐρείπιά της, οὔτε ἐτέθη σχεδὸν ὑπὸ τοῦ DELACOUONCHE καὶ τῶν ἀκολουθησάντων αὐτόν. Οὗτοι δὲν ὑπώπτευσαν μεγάλην πόλιν (τοῦλάχιστον μεγαλυτέραν τοῦ Κιτίου) ὑπὸ τὸ ὄνομα Μιέζα¹ καὶ ἐμόρφωσαν ἀτελῇ μὲν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὄχι συγκεχυμένην τὴν ἔστω ὑποθετικὴν τοπογραφίαν τῆς περιοχῆς, τοποθετήσαντες τὸ Κίτιον εἰς τὰ ἐκτεταμένα ἐρείπια μεταξὺ Ναούσης, Λευκαδίων καὶ Κοπανοῦ, τὸ δὲ Νυμφαῖον νοτίως τῆς Ναούσης, ὅπου ἡ Παλιο - Σώτεια. Σύγχυσις ἀρχίζει μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ ταυτισθῇ ἡ πόλις τῆς Μιέζης πρὸς γνωστὰ ἐρείπια, ὁπότε, χωρὶς νὰ μετατοπισθῇ τὸ Κίτιον, γίνεται ἀπόπειρα νὰ οἰκονομηθῇ κατὰ τινὰ τρόπον καὶ ἡ Μιέζα εἰς τὸν αὐτὸν μετὰ τοῦ Κιτίου τόπον. Ἡ σύγχυσις ἐπιτείνεται εἰς τοὺς γνωρίζοντας μὲν τὰ κείμενα, ἀλλ' ὄχι καὶ τοὺς τόπους. Οὕτω π. χ. πλὴν ἄλλων συγγέει τὰ πράγματα ὁ LENK² γράφων ὅτι ἡ Μιέζα (κατὰ DELACOUONCHE πάντοτε) κεῖται παρὰ τὴν Παλαιο - Σωτήραν, «eine Stunde von Niausta - Kition», ἐνῶ θὰ ἦτο συμφωνότερον πρὸς τὸν DELACOUONCHE, ἐὰν ἔγραφεν, ὅτι τὸ Κίτιον κεῖται «μίαν ὥραν ἀνατολικῶς τῆς Νιαούστης - Μιέζης».

Ἀφορμὴν εἰς τὴν προσπάθειαν ἀκριβεστέρας τῆς ὑπὸ τοῦ DELACOUONCHE ταυτίσεως τῆς Μιέζης ἔδωκεν ἡ τυχαία ἀνέυρεσις τῆς προτομῆς τοῦ Ὀλγάνου καὶ ἡ ἀκολουθήσασα εἰς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως μικρὰ σκαφὴ θεμελίων, τὰ ὁποῖα ἐθεωρήθησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ περίφημον Νυμφαῖον³. Ἡ συσχέτισις αὕτη ἐπροτάθη βεβαίως μετ' ἐπιφυλάξεως. Καὶ ἐγὼ δὲν νομίζω πιθανὴν τὴν τοποθέτησιν τοῦ Νυμφαίου ἐκεῖ, ὅπου εὐρέθη ὁ Ὀλγανος, δηλαδή χαμηλά, εἰς τὸν κάμπον. Ἡ προτομὴ ὅμως τοῦ Ὀλγάνου ὀρθῶς, νομίζω, ἐσχέτισθη ἀπὸ τοὺς προηγηθέντας εἰς τὴν ἔρευναν μὲ τὴν Μιέζαν καὶ τὸ Νυμφαῖον αὐτῆς.

Ὁπωσδήποτε σήμερον ἔχομεν περισσότερα δεδομένα, ὥστε νὰ ἀναθεωρήσωμεν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ ζήτημα Κιτίου καὶ Μιέζης καὶ νὰ ἀποδώσωμεν μετὰ βεβαιότητος τὰ γνωστὰ ἐρείπια, μνημεῖα καὶ εὐρήματα (τῆς περιοχῆς μεταξὺ Ναούσης, Λευκαδίων καὶ Κοπανοῦ) εἰς τὴν Μιέζαν ἀποκλείοντες τὸ Κίτιον.

Προηγουμένως, εἶδομεν (σ. 6, σημ. 1) ὅτι πατὴρ τῆς γνώμης, καθ' ἣν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην δέον νὰ τοποθετηθῇ τὸ Κίτιον, εἶναι ὁ LEAKE, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ καὶ ἀπλῶς συμπληροῖ εἰς τὰς σκέψεις του ὁ DELACOUONCHE. Ὁ εἰσηγητὴς τῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τοπογραφίας LEAKE γνωρίζει τὰς ἱστορικὰς πηγὰς, ἀλλὰ, ὡς

¹ Ἰδὲ χαρακτηριστικῶς ἐν ΔΗΜΙΤΣΑ, Μακεδονία, σ. 91.

² Ἐν RE XV, 2, στ. 1548 λ. *Mieza*.

³ Μακεδονικά 2, σ. 634, σημ. 1. Mon. Piot 46, 1952, σ. 86. Πεβ. ἀνωτ. σ. 2 σημ. 7 - 9 καὶ σ. 3 σημ. 1.

φαίνεται, ἐν ἀρχῇ οὐδόλως ἔχει ὑπ' ὄψει του τὴν Μίεξαν. Ἀντιθέτως, ὡς στρατιωτικός, ἐνθυμεῖται ἐν ἀπὸ τὰ δραματικὰ περιστατικὰ κατὰ τὴν μεταξὺ Περσέως καὶ Ρωμαίων σύγκρουσιν, δηλαδή τὴν πορείαν τοῦ Περσέως ἐκ Πέλλης αὐθημερὸν εἰς Κίτιον, ὅτε ὠμίλησε πρὸς τὰ συγκεντρωθέντα ἐκεῖ στρατεύματά του, τὴν ἐν συνεχείᾳ ἡμερησίαν πορείαν του ἐκ Κιτίου εἰς τὴν λίμνην Βεγορρίτιν καὶ τὴν ὡσαύτως ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ πορείαν ἐκ Βεγορρίτιδος εἰς Ἑλίμειαν παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα, μὲ κατεύθυνσιν τὴν Θεσσαλίαν. Τὸ σφάλμα τοῦ LEAKE εἶναι ὅτι ἐταύτισε τὴν Βεγορρίτιν τοῦ Λιβίου — ὑποθετικῶς πάντως καὶ οὐχὶ ἀνεπιφυλάκτως, ὡς εἶδομεν¹ — πρὸς τὸ ἔλος Σαρι-γκιόλ. Ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης αὐτῆς βάσεως ἀναπαρέστησε τὴν πορείαν τοῦ Περσέως μὲ τοὺς συλλογισμούς, τοὺς ὁποίους ὁ DELACOU LONCHE ἀναπτύσσει ἀκολούθως ἐκτενέστερον: ἐκ τῶν τριῶν ὑποχρεωτικῶν διαβάσεων τοῦ Βερμίου (Βεροίας - Ναούσης - Ἐδέσσης), ὁ ἐκ Πέλλης σπεύδων πρὸς τὸ τέως ἔλος Σαρι-γκιόλ (ἐκλαμβανόμενον ὡς Βεγορρίτιν) μὲ μίαν ἐνδιάμεσον διανυκτέρευσιν, πρέπει νὰ διέλθῃ διὰ τῆς μεσαίας ὑποχρεωτικῆς διαβάσεως τοῦ Βερμίου, διὰ τῆς Ναούσης δηλαδή, ἢ ὁποία συνεπῶς πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ Κίτιον.

Ἡ γνώμη ἦτο ἐξ ἀρχῆς θνησιγενής. Αὐτὸς οὗτος ὁ LEAKE εἶχε διατυπώσῃ, ὡς εἶδομεν, τὴν ἐπιφύλαξιν «unless Citium had been at Vodena». Τὸ πρῶτον πλήγμα ἐδόθη ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ A. GRISEBACH², ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Γκορνιτόβου (ὅπου νῦν τὸ χωρίον Κέλλη) εἶδε, λέγει, μίαν μόνην λίμνην, τὴν τοῦ Ὀστρόβου, τὴν ὁποίαν καὶ ταυτίζει πρὸς τὴν Βεγορρίτιν. Τὴν παρατήρησιν τοῦ GRISEBACH ἐνισχύει ὁ H. BARTH³. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε μελετήσει τὴν ἀνατολικῶς τοῦ Βερμίου περιοχὴν ὁ DELACOU LONCHE, ὅστις ὑποστηρίζει μὲν ὡς ὁ LEAKE τὴν γνώμην ὅτι Νάουσα = Κίτιον⁴, ἀλλὰ συγχρόνως φέρει ἀκουσίως τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς θεωρίας, προσάγων ὀρθῶς εἰς τὴν συζήτησιν τὴν Μίεξαν, ἀκριβέστερον «τὸ περὶ Μίεξαν Νυμφαῖον», τὸ ὁποῖον πάντως οὔτε κατὰ διάνοιαν ἐκλόνισε τότε τὴν ταύτισιν τοῦ Κιτίου πρὸς τὸν ἀνατολικῶς τῆς Ναούσης ἔρειπιῶνα. Καὶ ὁ KINCH, φαίνεται, ἠκολούθησε τὸν LEAKE καὶ τὸν DELACOU LONCHE, ἄν, ὡς πιστεύω, τὴν γνώμην τοῦ KINCH διέσωσε προφορικῇ παράδοσις, τὴν ὁποίαν παραθέτει ὁ ΣΤΟΥ-ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ⁵. Δὲν ὠφελεῖ νὰ παρακολουθήσωμεν ἐνταῦθα λεπτομερῶς τὴν τύχην τῶν τόπων εἰς τὰς μετέπειτα συζητήσεις καὶ εἰς τὴν σχετικὴν χαρτογραφίαν, διότι, πλὴν σφαλμάτων, οὐδεμία οὐσιώδης μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν θέσιν τοῦ ζητήματος οὔτε κατόπιν τῆς δημοσιεύσεως δελφικοῦ καταλόγου θεωροδόκων⁶ μνημο-

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 7, σημ. 5.

² A. GRISEBACH, Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839, Göttingen 1841, II, σ. 152 κέ.

³ H. BARTH, Reise durch das Innere der europäischen Türkei ... im Herbst 1862, Berlin 1864, σ. 157 καὶ 161.

⁴ Χάριν συντομίας ἐνίοτε ἡ μεταξὺ Ναούσης, Λευκαδίων καὶ Κοπανοῦ περιοχὴ θὰ ἀποκαλῆται ἐφεξῆς Νάουσα ἢ ἐνδεχομένως Λευκάδια.

⁵ Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, ἔ. ἀ. σ. 35, πρβ. σ. 36.

⁶ Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 5, σημ. 3.

νεύοντος τὴν Μιέζαν. Ἡ μνεία τῆς Μιέζης εἰς τὸν δελφικὸν τοῦτον κατάλογον τῶν χρόνων 190-180 π. Χ.¹ νομίζω, ὅτι προσθέτει σπουδαῖον ἀπὸ τῆς ἀπόψεώς μας στοιχεῖον εἰς τὰ προηγουμένως γνωστά, τὰ ὁποῖα κρίνω σκόπιμον νὰ συνοψίσω. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἄσημον Κίτιον τοῦ Λιβίου ἡ Μιέζα:

α) Εἶναι ἡ μυθικὴ ἀδελφὴ τῆς Βεροίας καὶ τοῦ Ὀλγάνου, κόρη τοῦ Βέρητος, ὃπερ ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ἀρχαιότητος τῆς ὁμωνύμου πόλεως καὶ συγκεκριμένης σχέσεως αὐτῆς μετὰ παλαιοτάτης βασιλικῆς δυναστείας.

β) Εἶναι πόλις ἀναφερομένη μετὰ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου καὶ τοῦ Πλινίου, εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν ὁποίων προσετέθη ἡδη ὡς ἔτι σπουδαιότερος μάρτυς ὁ δελφικὸς κατάλογος τῶν θεωροδόκων.

γ) Εἶναι ὁ τόπος ἐνὸς περιφήμου σπηλαίου μετὰ σταλακτιτῶν καὶ μάλιστα ἐνὸς Νυμφαίου σχετισθέντος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ τόπος καὶ εἶχεν ἡδη καὶ πάντως ἀπέκτησεν ἔτι μεγαλυτέραν σπουδαιότητα ἐκ τῆς ἐκεῖ παρουσίας σπουδαίου διδασκάλου καὶ ἐκλεκτῶν μαθητῶν ἐπὶ τριετίαν². Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλουτάρχου ἀκόμη παρουσιάζει ὁ τόπος «τουριστικὸν ἐνδιαφέρον», ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον³.

δ) Εἶναι ἡ πατρὶς ἐνὸς τριηράρχου τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Πευκέστα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται χαρακτηριστικῶς ὡς Μιεζεύς. Ὁρθῶς παρατηρήθη⁴ ὅτι τῶν τριηράρχων τὴν ταυτότητα ὁρίζει ὁ Ἀρριανὸς παρέχων τὸν τόπον καταγωγῆς των ἢ διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως, ἐφ' ὅσον ἦτο σπουδαία, ἢ διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς περιοχῆς ὀλοκλήρου, ἐξ ἧς κατήγοντο οὗτοι. Ἐμμέσως δηλαδὴ προκύπτει ἡ σπουδαιότης τῆς πόλεως καὶ ἐκ τοῦ Ἀρριανοῦ.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων ἐγένοντο σαφεῖς δύο τινά:

α) Μεταξὺ Βεροίας καὶ Ἐδέσσης ἔχομεν ἓνα ἐκτεταμένον ἀρχαιολογικὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον περιλαμβάνονται οἱ τρεῖς σπουδαῖοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι τάφοι, καὶ ἐκ τοῦ ὁποῖου προέρχονται κατὰ καιροὺς ὄστρακα τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰ. καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀνήκοντα εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν, τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ τὴν ὑστέραν ἐποχὴν τῆς ἀρχαιότητος.

β) Ἐκ τῶν πηγῶν προκύπτει ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ Βεροίας καὶ Ἐδέσσης περιοχὴν ὑπῆρχεν ἡ Μιέζα, πόλις σημαντικὴ, ὑπερβάλλουσα εἰς σπουδαιότητα πᾶσαν ἄλλην δυναμένην νὰ διεκδικήσῃ τὴν θέσιν της⁵.

¹ Πρβ. Cl. Phil. 50, 1955, σ. 173.

² H. BERVE, Das Alexanderreich, I, σ. 4 κέ. W. W. TARN, Alexander the Great, Cambridge 1948, I, σ. 2, II, σ. 368 κέ. Πρβ. ING. DÜRING, Aristotle in the Ancient Biographical Tradition, Göteborg 1957, σ. 249, 284, καὶ 287 κέ.

³ ΠΛΟΥΤ. Ἀλέξ. 7. Πομπηϊανὴ τοιχογραφία, γνωστὴ κυρίως ἐξ ἀντιγράφου, ἐρμηνεύεται ὡς παριστάνουσα τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐν Μιέζῃ, G. HAFNER, Gesch. d. griech. Kunst, Zürich 1961, σ. 332 κέ., εἰκ. 341-342.

⁴ RE XV, ἐν λ. Mieza στ. 1549. Πρβ. CH. F. EDSON ἐν Harvard Cl. Studies 45, 1934, σ. 233.

⁵ Ο CH. EDSON, ἔ. ἀ. σ. 232, σημ. 5, δέχεται τὴν γεωγραφικὴν ἀκολουθίαν τῶν πόλεων, ὡς παρουσιάζεται ἐν τῷ δελφικῷ καταλόγῳ θεωροδόκων (BCH 45, 1921, σ. 17). Ἡ F. PAPAIOGLOU, ἔ. ἀ. σ. 23, μετὰ δισταγμοῦ τείνει νὰ μειώσῃ τὴν αὐτοτέλειαν ὡς πόλεως καὶ συνεπῶς τὴν σπουδαιότητα τῆς Μιέζης κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Βεβαίως υπάρχουν και άλλοι αρχαιολογικοί τόποι μεταξύ Βεροίας και Έδεσσης ως π. χ. θέσεις παρὰ τὰς νῦν κοινότητος Τριλόφου, Στενημάχου, Μαρίνης, Ἐπισκοπῆς, Ἀρσενίου, Σκύδρας κλπ. Ὑπάρχουν ἐπίσης γνωσταὶ ἐκ τῶν κειμένων πόλεις ὡς τὸ Κίτιον καὶ ἡ Σκύδρα, θὰ ὑπῆρχον δὲ πιθανῶς μεταξύ Βεροίας καὶ Έδεσσης καὶ ἄλλοι μικρότεροι συνοικισμοί, τοὺς ὁποίους δὲν γνωρίζομεν ἐκ τῶν πηγῶν. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐκ τῶν γνωστῶν ἀρχαιολογικῶν τόπων δύναται νὰ διεκδικήσῃ τὴν Μίεζαν ὅσον ἡ περιοχὴ τῆς Ναούσης, καὶ ἀντιστρόφως οὐδεμία ἄλλη ἐκ τῶν γνωστῶν ἀρχαίων πόλεων ἢ πιθανῶν ἀγνώστων κωμῶν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν ἐρειπιῶνα παρὰ τὴν Νάουσαν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον τὸ Κίτιον.

Ἡ ταύτις τοῦ Κιτίου ἐξαρτᾶται, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τὴν ταύτις τῆς λίμνης Βεγορρίτιδος. Παλαιότερας γνώμας περὶ τῆς θέσεως τῆς Βεγορρίτιδος ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω¹. Ὑπὸ νέον φῶς παρουσιάσθη τὸ ζήτημα μετὰ τὴν δημοσίευσιν ὑπὸ τοῦ J. H. MORDTMANN² ἐπιγραφῆς ἐπὶ ὁδοσημείου Ἑλληνιστικῶν χρόνων εὑρεθέντος παρὰ τὸ 170, 450 χλμ. τοῦ σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης - Φλωρίνης - Μοναστηρίου καὶ παρέχοντος τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ πόλεως Βοκερίας. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἑξῆς: *Ἐν Βοκερίας στάδιοι ἑκατόν*. Βοκερίαν πόλιν δὲν γνωρίζομεν ἄλλοθεν, ἀλλ' εἶναι πιθανώτατον, ἂν μὴ βέβαιον, ὅτι αὕτη ἔδωκεν εἰς τὴν λίμνην τὸ ὄνομα³, τὸ ὁποῖον συμβαίνει νὰ γνωρίζωμεν μόνον εἰς τὴν λατινικὴν μορφήν του, ὡς παρεδόθη εἰς ὑπόπτου ἀξιοπιστίας χειρόγραφον τοῦ Λιβίου⁴. Σήμερον οὐδεὶς πλέον ἀμφιβάλλει διὰ τὴν ταύτις τῆς Βεγορρίτιδος πρὸς τὴν λίμνην τοῦ Ὀστρόβου. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων ὁ ΑΝΤ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ ἀποφαίνεται ταυτίζων τὴν λίμνην τοῦ Ὀστρόβου πρὸς τὴν Βεγορρίτιν⁵. Ἐκ τῶν ξένων ἀρκοῦμαι νὰ μνημονεύσω τὸν GEYER⁶ καὶ δύο ἐρευνητὰς ἀσχοληθέντας εἰδικώτερον μὲ τὴν τοπογραφίαν τῆς περιοχῆς: τὴν MARGARET HASLUCK, ἡ ὁποία ἀφιέρωσε τρεῖς μελέτας τῆς εἰς τὴν λίμνην⁷, καὶ τὸν CH. EDSON, ὁ ὁποῖος δέχεται καὶ στηρίζει ἔτι περισσότερον τὴν ταύτις δεικνύων ὅτι ἡ Ἑγνατία ἔβαινε νοτίως καὶ ὄχι βορείως τῆς λίμνης⁸.

Ἡ Ἑγνατία ἠκολούθησε βεβαίως προϋπάρχουσαν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ Περσεὺς κατὰ τὴν πορείαν του ἐκ Πέλλης μέσθ' Κιτίου καὶ Βεγορρίτιδος εἰς Ἑλίμειαν παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα μὲ κατεύθυνσιν τὴν Θεσσαλίαν. Μὲ τοιαύτην

¹ Ἀνωτέρω σ. 5 κέ. Πρόσθετες OBERHUMMER, RE III, 1, 1897, στ. 194, ἐν λ., ὅπου Begorritis lacus θεωρεῖται πιθανῶς ἡ λίμνη τοῦ Ὀστρόβου.

² AM 18, 1893, σ. 419. Πρβ. CH. EDSON, Cl. Phil. 46, 1951, σ. 1 κέ.

³ Πρβ. ὄνομα λίμνης Βουκέρα, τελευταίως VL. GEORGIEV, Die Herkunft der Namen κλπ. ἐν Linguistique Balkanique, I, Sofia 1959, σ. 19.

⁴ ΛΙΒΙΟΣ XLII 53. 5: *ad Begorritim*. Πρβ. CH. EDSON, Cl. Phil. 46, 1951, σημ. 55 ἐν σ. 14 κέ.

⁵ ΠΑΕ 1933, σ. 60 κέ., πρβ. ΑΑ 1934, σ. 173.

⁶ F. GEYER ἐν RE XIV, 1, 1928, λ. *Makedonia* (Hydrographie), στ. 673, καὶ *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II*, 1930, σ. 13.

⁷ The Geographical Journal LXXXVII (January to June 1936), σ. 338 κέ., LXXXVIII (July to December 1936), σ. 448 κέ. καὶ XC (July to December 1937), σ. 446 κέ. Ἰδιαίτερος περὶ τῆς ταυτίσεως τῆς λίμνης ἐν LXXXVIII (July to December 1936), σ. 454 κέ.

⁸ CH. EDSON, The Location of Cellae and the Route of the Via Egnatia in Western Macedonia ἐν Cl. Phil. ἔ. ἀ. σ. 1 κέ.

ἀναπαράστασιν τῆς πορείας τοῦ Περσέως, τὸ Κίτιον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τοποθετηθῇ εἰς Νάουσαν, παρὰ τὴν μεσαίαν ὑποχρεωτικὴν διάβασιν τοῦ Βερμίου, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἄλλοτε ἔλος Σαρι-γκιόλ, ἀλλὰ βορειότερον παρὰ τὴν βορείαν διάβασιν, τὴν ὁποίαν ἐκρησιμοποιεῖ μεταγενεστέρως ἡ Ἑγνατία καὶ νῦν ἡ σιδηροδρομικὴ καὶ ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς Ἑδέσσης-Φλωρίνης. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς προσεγγίζουσα τὴν λίμνην κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς ἀπέκλινε τῶν σημερινῶν ἀκολουθοῦσα πρὸς Νότον κατεύθυνσιν κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς λίμνης.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων νομίζω, ὅτι τὸ μὲν ἄσημον Κίτιον ἐκτοπίζεται ἀσφαλῶς, ἡ δὲ Μίεζα ἀναλαμβάνει μετὰ ἐπαρκoῦς πιθανότητος τὸν χῶρον τῶν σπουδαίων ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα τόσον πλουσίως ἐκτείνονται ἀνατολικῶς τῆς Ναούσης.

Κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον ἡ Μίεζα ἐκαλεῖτο παλαιότερον Στρυμόνιον, ἔφερε δηλαδὴ ὄνομα προελθὼν ἐκ ποταμοῦ. Ἄν καὶ τὸ ἕτερον ὄνομα τῆς πόλεως μὲ τοὺς ποικίλους τύπους του (Μέζα-Μίεζα-Μύεζα) εἶχεν ἐπίσης προέλθει ἐκ ποταμοῦ, τοῦτο θὰ ἡδύνατο νὰ σχετίζεται πρὸς ὀνόματα ποταμῶν καὶ πόλεων ὡς Μέστος-Νέστος¹, Νάστος², Νευστόπολις-Ναυτζάπολις³. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει γεννᾶται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον τὸ κατὰ παράδοσιν ὄνομα τῆς παρακειμένης σημερινῆς πόλεως Νιάουστα (εἰς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν Νάουσα) ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν τοῦ παλαιοῦ Μίεζα. Δυστυχῶς ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν εἶναι εὐχερὴς, διότι ἐλλείπουν γραπτὰ μαρτυρία καθιστῶσαι προφανῇ τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν.

¹ Ἰδὲ RE XVII, 1, ἐν λ. Νέστος (2), στ. 139. Ἡ μορφή Μέστος ἤδη παρὰ ΠΛΙΝΙΟΥ Ν.Η. IV 40, 42. Πρβ. ἐπιγραφὰς ἐπὶ νομισμάτων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κομμόδου μέχρι τοῦ Γέτα, τῶν ὁποίων ὁ πλήρης τύπος εἶναι: ΟΥΛΠΙΑΣ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΠΡΟΣ ΜΕΣΤΩ, B. HEAD, A Cat. of Gr. Coins in the British Museum, Thrace κλπ., London 1877, σ. 136, καὶ H.N. 2, Oxford 1911, σ. 287. Ἐν RE XVII, 1, 1936, λ. Νικόπολις (3) στ. 518 (E. OBERHUMMER), ἡ σχετικὴ προηγουμένη βιβλιογραφία, εἰς ἣν πρόσθετες: Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, Παρανέστιοι Ἀρχαιοῦτες, Θρακικά 8, σ. 11 κέ., μάλιστα σ. 24, ERNEST HONIGMANN, Le Synekdemios d'Hiérokles κλπ., Bruxelles 1939, σ. 15: Κλίμα Μεστικόν-Μευτικόν (IEPOKΛ. 640, 8a) καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν, εἰς ἣν πρόσθετες ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΝ ἐν ΕΦΣΠΘ 3, 1934, σ. 370 καὶ 372 κέ. Πρβ. τὰ συνήθη ὀνόματα προσώπων (παρὰ τὰ Νεστοκράτης κ.τ.τ. ἐν BECHTEL, Die histor. Personennamen d. Griechischen, Halle 1917, σ. 329, ἐν λ. Νέστο-) Μέστος, Μέστα κ.τ.τ. παρὰ Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, ἔ.ἀ. AM 16, 1891, σ. 443, ὡς καὶ τὰ λατινοφανῆ παράγωγα, π.χ. Μεστιανός, Μέστολος κλπ. (V. BEŠEVLIJEN, Thrakische Personennamen mit lateinischen Suffixen, Ziva Antika 12, 1962). Ὁμοίως ἐναλλάσσονται Νεσσωνίς καὶ Μεσσωνίς (λίμνη), ἀλλ' ἰδὲ VL. GEORGIEV, Die altgriech. Flussnamen, Sofia 1958, σ. 34 ἐν λ. Μεσσωνίς καὶ σ. 35 ἐν λ. Νεσσωνίς. Ἐπίσης, εἰς νεωτέρους χρόνους τοῦλάχιστον, Μεσημβρία-Νεσεβάρ, ἰδὲ προχείρως ἐν G. ΜΗΛΛΙΟΝ, Inscr. gr. Bulg. Rep., I, 1956, σ. 153, V. BEŠEVLIJEN - J. IRMSCHER, Antike und Mittelalter in Bulgarien [= Berliner Byzant. Arbeiten, 21], Berlin 1960, σ. 306 κέ., BCH 84, 1960, σ. 221. Νεσεβάρ μεταγράφεται ἐν Bibliotheca Classica Orientalis 5, Jahrgang 1960, στ. 136. Ἰδὲ καὶ IV. GALABOV, Nesebar (Mesembria) et ses monuments, Guide, Sofia 1959, πρβ. FA 14, 1962, ἀριθ. 296, 480 καὶ 3037.

² ΣΤΕΦ. ΒΥΖ. ἐν λ. Νάστος. Νάστος, πόλις Θράκης, γράφεται καὶ Νέστος Ἀπολλόδωρος δευτέρῃ περὶ γῆς. Πρβ. ΣΟΥΓΙΔΑ ἐν λ. Ναστόν, ... Νάστος μέντοι βαρυτόνως πόλις Θράκης, ἡ ἐλέγετο καὶ Νέστος. Ἐπ' αὐτῶν ὁ E. OBERHUMMER (RE XVI, 2, στ. 1795) παρατηρεῖ: «Die Variante der Schreibung lässt vermuten dass es sich um einen Ort am Flusse Nestos handelt».

³ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, ἔκδ. Λειψίας 1903, σ. 78, 21, καὶ σ. 118, 16. ΕΥΦΡ. ΜΟΝΑΧΟΣ στίχ. 9032 - 9035.

3. Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ

Ὁ μνημονευθεὶς ἀνωτέρω μέγας μετὰ διωρόφου προσόψεως μακεδονικὸς τάφος εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν ἑξ περίπου χιλιομέτρων εἰς εὐθείαν γραμμὴν πρὸς Ἀνατολὰς (ἐλαφρῶς ΒΑ.) τῆς Ναούσης (παρένθ. πίν. Α'). Ἀπέχει 150 περίπου μέτρα ἀπὸ τῆς σιδηροδρομικῆς στάσεως Λευκάδια καὶ 500 περίπου μέτρα ἀπὸ τοῦ λεγομένου τάφου τῆς Ναούσης, τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ KINCH.

Παρὰ τὸν νέον τοῦτον τάφον συναντῶνται τὰ σύνορα τῶν κοινοτικῶν περιοχῶν Λευκαδίων, Κοπανοῦ καὶ Χαριέσσης. Ἡ περιοχὴ πάντως τοῦ τύμβου ὑπάγεται εἰς τὴν κοινότητα Λευκαδίων. Εἶχε παραμείνει κοινόχρηστος χώρος ἐξαιρεθεὶς πάσης διανομῆς ὡς ἔκτασις ἀνώμαλος καὶ ἄγονος. Παρὰ τὸν τάφον διήρχετο καρόδρομος κατερχόμενος ἀπὸ τῆς Ναούσης πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ τὰ χωρία της, καὶ διασταυρούμενος μετὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Βεροίας - Ἐδέσσης καὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου.

Ἡ ὑπαρξὶς τῆς λίμνης τῶν Γιαννιτσῶν μέχρι τοῦ 1935 περίπου καθίστα πολὺ μικρᾶς σημασίας τὴν ἀπὸ Ναούσης πρὸς Ἀνατολὰς κίνησιν καὶ ὅλως δευτερεύουσαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν καὶ τάνάπαλιν κίνησιν, τὴν ὁποίαν ἐξυπηρετοῦν ἡ ἐθνικὴ ὁδὸς Βεροίας - Ἐδέσσης καὶ ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου, περιθέουσα ἀπὸ Νότου τὴν ἄλλοτε λίμνην καὶ διερχομένη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν τριῶν πόλεων τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ Βερμίου: τῆς Βεροίας, τῆς Ναούσης καὶ τῆς Ἐδέσσης. Ἀλλ' ἡ ἀποξήρανσις τῆς λίμνης καὶ ἡ ἀνάπτυξις ἀκμαζουσῶν γεωργικῶν κοινοτήτων εἰς τὴν νῦν εὐφορον πεδιάδα ἐπανεφέρε μέρος τῆς κινήσεως ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ τάνάπαλιν. Εἰς τοῦτο ἄλλωστε ὀφείλεται καὶ ἡ, δι' εὐθυγραμμίσεως καὶ διαπλατύνσεως τοῦ παλαιότερου καροδρόμου, κατασκευὴ ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία προεκάλεσε τὴν μερικὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀνασκαφὴν τοῦ τυμβοχώστου τάφου¹. Ἡ κίνησις κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην θὰ εἶχε σχετικῶς πολὺ μεγαλυτέραν σπουδαιότητα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρχελαίου, ὅτε ἡ Πέλλα ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ κράτους τῶν Μακεδόνων.

Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὰ τὰ ὅρια τῆς λίμνης κατὰ τὴν Κλασσικὴν καὶ τὴν

¹ Ἴδὲ ΠΑΕ 1954, σ. 173 κέ. καὶ αὐτ. εἰκ. 1 καὶ 3.

Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Τὰ σχεδιογραφήματα παρὰ STRUCK, CASSON κλπ.¹ ἀποδίδουν μίαν εἰκόνα, ἀτελῇ ἔστω καὶ ὑποθετικὴν, ἡ ὁποία δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς μεταβαλλομένης ἀνὰ τοὺς αἰῶνας — ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος εἰς τὸ παρελθόν, ἀναλόγως τῶν καιρικῶν συνθηκῶν — πραγματικῆς καταστάσεως. Ἐπανειλημμένως ἤκουσα μηχανικοὺς καὶ ἄλλους τεχνικοὺς, ἐργασθέντας εἰς τὰ ἀποξηραντικὰ ἔργα, νὰ κάμνουν λόγον περὶ ἀρχαίων ἀντικειμένων εὐρεθέντων κατὰ τὴν διάνοξιν τάφρων διὰ μηχανικῶν μέσων, ὅτε ἐξετελοῦντο τὰ ἔργα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λίμνης. Ἀξιόπιστοι δὲ κατὰ τὰ ἄλλα, ἀλλ' ἅμιοιροι εἰδικῶν ἀρχαιολογικῶν γνώσεων, Ἕλληνες καὶ Ἀμερικανοὶ τεχνικοὶ ὁμιλοῦν συγκεκριμένως καὶ περὶ λειψάνων ὁδοῦ εὐθυγράμμου καὶ πλακοστρώτου, τὰ ὁποῖα, λέγουν, ἦσαν σαφῇ, μὲ κατεύθυνσιν περίπου ἀπὸ Πέλλης πρὸς Βέροϊαν. Δυστυχῶς οὐδεὶς δύναται νὰ δώσῃ ἀπηκριβωμένης πληροφορίας σήμερον, τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων, μάλιστα περὶ τῆς πιθανῆς χρονολογίας τῆς ὁδοῦ καὶ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων τότε λειψάνων.

Ἄλλ' ἂν ἀναλογισθῇ τις τὰς σχετικὰς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἰδήσεις, θὰ θεωρήσῃ τοῦλάχιστον τὴν ὑπαρξιν τῆς ὁδοῦ ὡς βεβαίαν. Ὁ Ἀρχέλαος ἤδη εὐθείας ὁδοῦς ἔτεμεν² καὶ εἶναι πιθανώτατον ὅτι πρώτη ἐνέργειά του θὰ ἦτο νὰ ἐνώσῃ τὰς τρεῖς σπουδαίας πόλεις τοῦ κράτους του μεταξὺ των: τὴν παλαιὰν πρωτεύουσαν, τὴν νέαν πρωτεύουσάν του καὶ τὴν Βέροϊαν, ἡ ὁποία καὶ τότε, ὅπως εἰς πᾶσαν σχεδὸν ἐποχὴν τῆς ἱστορίας, εἶναι πάντοτε ἡ δευτέρα πόλις τῶν Μακεδόνων, συμπρωτεύουσα ἐν τῇ κυριολεξίᾳ³.

Ὁδὸς ἀπὸ Πέλλης εἰς Βέροϊαν κατ' ἀνάγκην θὰ περιέτρεχε τὴν λίμνην ἀπὸ Βορρᾶ, καθὼς ἡ νῦν ὁδὸς ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Νάουσαν περιθέει τὴν περιοχὴν τῆς ἄλλοτε λίμνης ἀπὸ Νότου. Καί, ἐνῶ σήμερον ἡ ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Νάουσαν μετάβασις γίνεται διὰ τῆς Βεροίας, ἀντιστρόφως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ ὁδὸς ἀπὸ Πέλλης πρὸς Βέροϊαν θὰ διήρχετο διὰ τῶν παρυφῶν τῆς Μιέξης⁴.

¹ Πρβ. ὅχι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένα σχεδιογραφήματα ἐν STRUCK, *Makedonische Fahrten*, II, σ. 95 κέ., RE XIX ἐν λ. *Pella*, CASSON, *Macedonia* κλπ., σ. 15, ὅπου ἐν τῇ θέσει τοῦ Κιτίου πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ Μιέξα καὶ ἀντὶ Κυδρῶν ἡ Σκύδρα. Πρβ. PH. PETSAS, *Pella* κλπ. ἐν *Balkan Studies* 1, 1960, σ. 120 κέ.

² ΘΟΥΚ. II 100. 2.

³ Ἴδὲ κυρίως CH. EDSON, *The Antigonids, Heracles and Beroea*, *Harvard Studies Classical Philol.* 45, 1934, σ. 213 κέ., Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΝ, *Τὸ Κοινὸν τῶν Μακεδόνων*, *Μακεδονικά* 3, *Θεσσαλονίκη* 1954, σ. 27 κέ. καὶ *Μακεδονικά Μελετήματα*, *Θεσσαλονίκη* 1955, σ. 16 κέ. F. ΠΑΡΑΖΟΓΛΟΥ, *Αἱ Μακεδονικαὶ πόλεις* κλπ., *Σκόπια* 1957 (εἰς τὴν Σερβικὴν), σποράδην. Διὰ τὰς νεωτέρας ἐποχὰς ἀξιοσημεῖωτα ὅσα εὐρίσκομεν εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, καθ' οὓς ὁ Ἀξιδὸς διίστησιν ἀλλήλων τὰ τε Βερροίας καὶ Θεσσαλονίκης χωρία (ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΥΡΕΝΝΙΟΣ), διορίζων πρὸς τε τὴν ἑω καὶ τὴν ἐσπέραν τὰ τε Βερροία καὶ τὰ Θεσσαλονίκη προσήκοντα (ANNA ΚΟΜΝΗΝΗ), πρὸς ἃ πρβ. τὸ τοῦ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ: *τοῦ μεταξὺ Βερροίας καὶ Θεσσαλονίκης ρέοντος ποταμοῦ*. Πλείονες παραπομπαὶ παρὰ TAFEL, *De Thessalonica* κλπ., σ. 252 καὶ 290 κέ.

⁴ Ἴδὲ κυρίως CH. EDSON ἐν *Class. Philol.* 42, 1947, σ. 88 κέ., 1951, σ. 1 κέ., 1955, σ. 169 κέ., ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀλλὰ πρβ. Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΝ, *Μακεδονικά Μελετήματα*, σ. 3 κέ. Περὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Πέλλης εἰς Βέροϊαν ἐνδείξεις ἰσχύουσαι διὰ τοὺς μεταγενεστέρους (Ρωμαϊκοὺς) χρόνους ὑπάρχουν εἰς τὰ *Itineraria*, π.χ. *Tab. Peut.* καὶ *Geogr. Rav.*, 194, 15 καὶ 374, 1. Πρβ. F. ΠΑΡΑΖΟΓΛΟΥ, ἔ. ἀ. σ. 115, σημ. 36.

Οὕτω νοεῖται ἡ θέσις τῆς Μιέζης πλησιεστέρα πρὸς τὴν πρωτεύουσαν Πέλλαν ἢ αἱ Αἰγαὶ καὶ ἡ Βέροια, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀπετέλει τὸν σπουδαιότερον σταθμὸν, εὐπρόσιτος εἰς πᾶσαν κίνησιν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βασιλείου, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὠραίας, εὐφόρου καὶ δροσολούστου περιοχῆς τοῦ Βερμίου, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὴν ἱστορικὴν κοιτίδα τῶν Μακεδόνων.

Ἡ ἐκ Πέλλης ἀφετηρία τῆς ὁδοῦ πρὸς Μίεζαν θὰ ἦτο ἡ αὐτὴ καὶ πρὸς Ἑδεσσαν. Τὴν κατεύθυνσίν της σημειώνουν ἀκόμη ἡ σειρὰ τῶν τύμβων ἀπὸ τῆς Πέλλης πρὸς Δυσμάς, ὅπως ὁμοία σειρὰ περισσοτέρων τύμβων σημειώνει τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Πέλλης πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Θερμαϊκοῦ¹, ὅπου ἡ Θέρμη ἄλλοτε καὶ ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ὅμοια σειρὰ τύμβων καὶ ἀποκαλυφθέντων τάφων, οἱ ὁποῖοι, ὥς καὶ ὁ ἡμέτερος, ἦσαν τυμβόχωστοι ἐπίσης, σημειώνει τὴν ἀπὸ τῆς Μιέζης ἔξοδον τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀνατολὰς μὲ κατεύθυνσιν τὴν Πέλλαν². Ἀλλ' ἐνῶ ἐκ Πέλλης καὶ Βεροίας³ δύο τοῦλάχιστον σειραὶ τύμβων διαφόρου κατευθύνσεως διεκδικοῦν ἰσοτιμίαν, ἐκ τῆς Μιέζης, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, δὲν ὑπάρχει ἄλλη σπουδαία σειρὰ τύμβων. Ὅθεν προκύπτει, νομίζω, ἡ σπουδαιότης τῆς κατευθύνσεως πρὸς Ἀνατολὰς καί, κατὰ συνέπειαν, προσδιορίζεται ἡ ἐποχὴ καὶ τῶν μὴ ἀνεσκαμμένων τύμβων, χρονολογουμένων ὅπωςδῆποτε μετὰ τὸν Ἀρχέλαον (413 - 399 π. Χ.), ὁ ὁποῖος διὰ τῆς μεταφορᾶς τῆς ἔδρας του ἐκ τῶν Αἰγῶν εἰς τὴν Πέλλαν ἐδημιούργησε τὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν πυκνῆς συγκοινωνίας κατὰ τὴν γραμμὴν τῶν τύμβων μας. Τὴν ὁδὸν ταύτην διέτρεξαν, πλὴν ἄλλων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ μαθηταί του, κατὰ τὴν πρὸς τὴν «Σχολὴν» τῆς Μιέζης μετάβασιν καὶ ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἀνακτόρων⁴.

Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ὁ τάφος μας δὲν ἦτο τοποθετημένος εἰς ἐρημίαν ἀπομέρου ἀγροκτήματος, ὥς θὰ ἠδύνατο νὰ νομίση τις παρασυρόμενος ἐκ τῆς σημερινῆς

¹ Ἰδὲ DELACOU LONCHE, Mémoire κλπ., σ. 74 κέ., καὶ σχεδιογραφήματα A. STRUCK, ἔ. ἀ. (ιδὲ ἀνωτ. σ. 16, σημ. 1), ἀλλὰ πρβ. PH. PETSAS, Balkan Studies ἔ. ἀ. Ἡ ἀπὸ Πέλλης εἰς Αἰγὰς ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς Μίεζαν - Βέροϊαν ἀφ' ἑτέρου ὁδὸς διεκλαδίζετο πιθανῶς, ἀφοῦ διήρχετο παρὰ τὴν ἄλλοτε Μπάλιτζαν (νῦν Μελίσιον) κοινὴν δι' ἀμφοτέρων τὰς κατευθύνσεις γέφυραν τοῦ ποταμίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ νῦν τὸν ἄνω ροῦν τοῦ Λουδίου. Ἡ σπουδαιότης τοῦ ποταμίου καὶ συνεπῶς γεφύρας ἐπ' αὐτοῦ καθίσταται σαφές, ἂν ἀναλογισθῇ τις τὴν ὑπὸ ὁμοίας γεωγραφικᾶς συνθήκας πολύνεκρον «μάχην τῶν Γιαννιτσῶν», ἡ ὁποία εἶχεν ἐπικέντρον τὴν γέφυραν ἐπὶ τοῦ ποταμίου, τὴν ὁποίαν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸ 1912 ἔπρεπε νὰ διέλθῃ ὥς μόνην, ὑποχρεωτικὴν διάβασιν.

² Ἰδὲ παρὲνθ. πίν. Α'.

³ Ἰδὲ DELACOU LONCHE, Mémoire κλπ. σ. 49.

⁴ Πρβ. Ν. Θ. ΣΧΙΝΑ, Ταγματάρχου, Ὁδοιπορικαὶ Σημειώσεις, Ὁδοιπορικὸν Μακεδονίας, Ἀθῆναι 1887, σ. 191, ὅπου περιγράφεται ὡς πρώτη (δύσβατος ἐν πολυομβρίᾳ καὶ ἀποφευγομένη) ἡμιονικὴ ὁδὸς ἀπὸ Ναούσης εἰς Γενιτσὰ διὰ τοῦ Κάτω Κοπανοῦ (νῦν Χαριέσσης), Βεστίσσης (νῦν Ἀγγελοχωρίου), Γεφύρας Φουντούκι, Ἀνω Βλασίου, τσιφλικίων Βρέσι (νῦν Ἅγιος Λουκάς), Πλουγάρι καὶ Βραστῶν, Καρυωτίσσης καὶ γεφύρας Μπάλιτζας. Εἰς τὸν χάρτην (1 : 200.000, πίν. 1β) ἡ θέσις τῶν χωρίων δὲν παρέχεται μὲ ἀκρίβειαν, τὰ δὲ ἀντίστοιχα ὀνόματα εἶναι Njausta - Iokari Kopanova - Vecista (Vestica) - Findik kōprisu - Vlah - Vireš (Vreh) - Plugar. Πρβ. χάρτην πίν. 1α. Εἰς τοὺς ἀκριβεῖς χάρτας 1 : 100.000, Ἑδεσσα - Νάουσα (πίν. 2 - 3) παρακολουθοῦμεν τὴν ὁδὸν μόνον ἀπὸ τῆς Ναούσης διὰ τοῦ Κάτω Κοπανοῦ (Χαριέσσης) μέχρι Ἀγγελοχωρίου καὶ Πολυπλατάνου. Περὶ τῶν χωρίων τούτων πληροφορίας διὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἰδὲ ἐν Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗ, Ἱστορία τῆς Ναούσης, σποράδην, καὶ Νάουσα ἐν Μακ. Ἡμερολόγιον τοῦ Παμμακ. Συλλόγου, Δ', Ἀθῆναι 1911, σ. 146.

ἐμφανίσεως τῶν περὶ τοὺς τύμβους τόπων, ἀλλὰ εἰς ἐμφανῇ ἐπίσημον θέσιν παρὰ τὴν κυρίαν ὁδὸν τῆς πόλεως πρὸς τὴν πρωτεύουσαν ¹.

Οὕτω ὁ διερχόμενος τὴν ὁδὸν εἶχεν ἐκατέρωθεν τύμβους καὶ ἄλλους τάφους ὅχι πυκνοὺς καὶ συνεχεῖς ὡς εἰς τὸν Κεραμεικὸν καὶ ἀλλαχοῦ, ἀλλὰ κατὰ συστάδας περὶ ἓνα τύμβον συγκεντρωμένους περισσοτέρους τάφους πιθανῶς, ὡς τοῦτο ἐβεβαιώθη ἐκ τῆς ἐρεῦνης εἰς μερικοὺς τύμβους καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐτῶν ². Ὡστε, ὡς πρὸς τοῦτο, τὰ νεκροταφεῖα τῆς Μακεδονίας ὁμοιάζον πρὸς τὰς συστάδας λαξευτῶν τάφων τῶν Μυκηναίων, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὰς Μυκήνας ἐκάστη συστάς ἀνῆκεν εἰς πλησίον συνοικισμόν ³, ἐνῶ εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τάφων μας τοῦτο δὲ φαίνεται πιθανόν.

Αἱ πόλεις ἔχουν ἤδη συγκεντρώσει τὸν πληθυσμὸν ἀπὸ μακροῦ, οἱ δὲ τύμβοι καὶ τὰ περὶ αὐτοὺς νεκροταφεῖα ἰδρύονται εἰς ιδιόκτητα πιθανῶς ἀγροκτήματα ἐκτὸς τῆς πόλεως, συχνὰ μεμακρυσμένα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ κατὰ κανόνα ἰσχύοντα διὰ τοὺς ἐπισημοὺς τάφους τοῦλάχιστον, ἐκατέρωθεν κυρίας ὁδοῦ ⁴.

¹ Ἐκτὸς τοῦ προαναφερθέντος παραδείγματος τῆς Πέλλης καὶ τῶν ἀδημοσιεύτων τύμβων κατὰ τὰς δύο (πρὸς Πιερίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ Θεσσαλονίκην καὶ Νάουσιν ἀφ' ἑτέρου) ἐξόδους τῆς Βεργίας, ἡ Θεσσαλονίκη περιεβάλλετο ἀπὸ τύμβους, οἱ ὅποιοι πιθανῶς ἔβαιον ἐπίσης κατὰ μῆκος τῶν ὁδῶν. Περὶ τῶν τάφων τῆς Ἑδέσσης καὶ τοῦ βασιλικοῦ νεκροταφείου παρὰ τὰς Αἰγὰς οὐδὲν εἶναι γνωστόν.

² Πρβ. ΠΑΕ 1954, σ. 173. Ὅμοιαν εἰκόνα παρέχουν γνωστὰ νεκροπόλεις ὡς τῆς Βεργίνης, τοῦ Δερβενίου κλπ.

³ Ἰδὲ προχείρως A. J. B. WACE, *Chamber Tombs at Mycenae*, Oxford 1932, σ. 121 κέ.

⁴ Παραδείγματα ἐκ ξένων χωρῶν θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ ἀποτελέσουν κατάλογον ὁλόκληρον. Ἀρκοῦμαι εἰς ὀλίγα, π.χ. τοῦ DUVANLIJ, FILOW, *Grabhügelnekropole*, χάρτης εἰκ. 1 καὶ σ. 80 καὶ τὸ παλαιότερον παράδειγμα τοῦ Γορδίου, G. καὶ A. KÖRTE, *Gordion*, σ. 37 κέ., εἰκ. 2 καὶ 3, E. AKURGAL, *Die Kunst Anatoliens*, Berlin 1961, σ. 112 κέ. Πρβ. N. VALMIN, *Tholos Tombs and Tumuli ἐν Corolla Archaeologica Gustavo Adolpho Dedicata*, Lund 1932, σ. 218. Ἡ παρατήρησις ὅτι οἱ τύμβοι ἔκειντο κατὰ διαστήματα εἰς γραμμὴν ἀκολουθοῦσαν ἀρχαίαν ὁδόν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἀνεπιτυχῇ ἐρευνᾷ διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τάφου, ὠδήγησαν εἰς τὸ συμπέρασμα (εἰς ὃ καὶ μέχρι σήμερον πολλοὶ πιστεύουν) ὅτι οἱ τύμβοι ἀπετέλουν ἔργα πρὸς σηματοδοσίαν. Οὕτω π.χ. ὁ Sir ARTHUR EVANS ἐν *Archaeologia* 49, σ. 109 (προκειμένου περὶ δύο τύμβων παρὰ τὰ Σκόπια). Ἐξ ἄλλου χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ λαϊκὴ παράδοσις ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Βεργίας, καθ' ἣν ἡ θρυλικὴ βασίλισσα Βεργίνα ἐκ τῶν ἐν Βεργίᾳ ἀνακτόρων τῆς μετέβαινεν εἰς τὰ ἐκεῖθεν τοῦ Ἀλιάκμονος Παλατίσιᾳ τῆς δι' ὑπογείας ὁδοῦ διερχομένης ὑπὸ τὴν κοίτην τοῦ Ἀλιάκμονος. Ὁ L. HEUZEY, *Mission*, σ. 227, ἀπέδωσε τὸν μῦθον εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ λαοῦ νὰ ἐρμηνεύσῃ «galeries d'un ancien égout». Ἀλλ' ὁ αὐτὸς HEUZEY μᾶς διδάσκει ὅτι μετὰ τοῦ λαοῦ ἡρμηνεύσεν ὡς «aqueduc vouté» τὸν μετέπειτα ἀνασκαφέντα τάφον τῆς Παλατίσης. Ὡστε εἶναι πιθανώτατον ὅτι οἱ ἐν σειρᾷ κατὰ μῆκος τῶν ὁδῶν τάφοι καὶ ὅχι «galeries d'un ancien égout» ἔδωσαν τὴν πρώτην ὕλην εἰς τὸν μῦθον περὶ ὑπογείου δρόμου ἀπὸ Βεργίας εἰς Παλατίσιαν.

ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟΝ

1. Ο ΤΥΜΒΟΣ ΚΑΙ Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ ΕΝ ΑΥΤΩ

Εἰς τὰς συνήθεις ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἀλλοιώσεις τῶν τύμβων ἐκ τῶν βροχῶν, τῆς καλλιεργείας κλπ., εἰδικῶς διὰ τὸν τάφον μας προσετέθη καὶ ἡ ἀπὸ μακροῦ χρόνου, πολὺ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, κατάρρευσις τῆς καμάρας τοῦ προθαλάμου, ἡ ὁποία προεκάλεσε καθίζησιν τοῦ ὑπάρχοντος ὑπὲρ τὸν τάφον τύμβου¹. Ἐξ ἄλλου ἐπανειλημμένοι ἐπεμβάσεις τυμβωρύχων πρὸς θησαυροθηρίαν καὶ λιθολογίαν ἐτάραξαν ἐπίσης τὰ χρώματα τοῦ τύμβου. Τέλος ὁ μηχανικὸς προωθητὴρ τῆς ὁδοποιίας κατὰ τὸ 1954 ἐπέφερεν ὀριστικὴν ἐξάλειψιν παντὸς ἵχνους ἀδιαταράκτου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἡ κατὰ τὴν περίμετρον τοῦ τύμβου.

Τὸ βεβαιωθὲν ὕψος τοῦ τύμβου πρὸ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ μηχανικοῦ προωθητῆρος ἦτο περίπου 1.50 μ., ἡ δὲ διάμετρος αὐτοῦ περὶ τὰ 10 μ.² Ἀκριβὲς σχῆμα τοῦ τύμβου κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψίν μου τὴν 8ην Μαΐου 1954 καὶ ἐξῆς οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἀπεικονισθῇ οὔτε θὰ ἐσήμαινέ τι ἄλλο πλὴν τῆς συμπτωματικῆς καταστάσεως τοῦ τύμβου κατόπιν τῶν ἐπανειλημμένων παραμορφώσεών του, μάλιστα ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ προωθητῆρος³.

Ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ, φαίνεται ὅτι τὸ κατὰ τὸν κανόνα ὑπόγειον μνημεῖον⁴ ἐξεῖχεν, ἐπίσης κατὰ τὸν ἰσχύοντα διὰ τοὺς μεγαλυτέρους ἐκ τῶν τάφων

¹ Τύμβος ὑποτίθεται ὅτι ἐκάλυπτε ὅλους τοὺς «μακεδονικοὺς» τάφους καὶ ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους οὐδὲν ἵχνος τύμβου διεσφύζετο κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, ὡς π. χ. ὁ τάφος τῆς Βεργίνης, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 52, σημ. 2, βλ. καὶ τὴν αὐτόθι παραπομπὴν εἰς PERDRIZET, BCH 22, 1898, σ. 337, 1. Γενικῶς περὶ ἐλληνικῶν ἐπιταφίων μνημείων καὶ εἰδικώτερον περὶ τοῦ τύμβου ἰδὲ Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, Ἑλληνικά Ἐπιτάφια Μνημεῖα, ΑΔ 17, 1961-62, σ. 152 κέ.

² Αἱ διαστάσεις τοῦ τύμβου δὲν εἶναι πάντοτε ἀνάλογοι πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ τάφου. Ὑπὸ μικρὸν τύμβον κρύπτεται ἐνίοτε μέγας τάφος, ὡς ὁ ἡμέτερος, καὶ ἀντιθέτως ὑπὸ μέγαν τύμβον εἶναι δυνατόν νὰ κρύπτεται μικρότερος τάφος, ὡς τοῦ Λαγκαδᾶ κ. ἄ. Ἡ «μεγάλῃ τούμπα» τῆς Βεργίνης ἐξακολουθεῖ νὰ κρύπτῃ τὸ μυστικόν της, BCH 87, 1963, Chron. 1962, σ. 802.

³ Πρβ. τὴν ἐν ΠΑΕ 1954, σ. 174, εἰκ. 1.

⁴ Ὑπόγειοι (ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ μνημεῖον εὗρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ περὶξ ἐδάφους, ἐνῶ τὸ ἀέτωμα ἢ μέρος τῆς καμάρας ἐξεῖχε καὶ ἐκαλύπτετο διὰ τοῦ τύμβου) εἶναι οἱ τάφοι : τῶν Παλατιτσίων, HEUZEY - DAUMET, Mission, σ. 252, τῆς Βεργίνης, ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 15 καὶ περιγραφὴ διαστάσεων τοῦ σκάμματος αὐτόθι σ. 16, τῆς Πέλλης, DELACOUXONCHE, Mémoire, σ. 76, τοῦ Λαγκαδᾶ, JdI 26, 1911, σ. 193 κέ., τῆς Ναούσης, KINCH, ἔ. ἀ. σ. 284, τοῦ Δίου, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης 2, 1932, σ. 5 κέ., τῆς Πύδνης, HEUZEY - DAUMET, ἔ. ἀ. σ. 243, τῆς Βάθειας, ΑΕ 1899, σ. 230, ΑΜ 26, 1901, σ. 366 κέ., εἰς τῆς Ἐρετρίας, ΑΕ 1899, σ. 232, σημ. 2, τοῦ Λακ-

κανόνα, μόνον ὀλίγον ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πέριξ ἐδάφους¹. Τὸ ἐξέχον μέρος ἐκάλυπτεν ὁ τύμβος. Οὗτος ἐσχηματίσθη διὰ φορητῶν χωμάτων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἦσαν προφανῶς ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σκάμματος, τὸ ὁποῖον ἐδέχθη τὸ μνημεῖον². Ὡς ἐκ τούτου ἡ σύνθεσις τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου ἦτο ἡ αὐτὴ περίπου πρὸς τὴν διαπιστωθεῖσαν βραδύτερον σύνθεσιν τοῦ ἐδάφους³, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ ἔδαφος παρουσίαζεν ἐναλλάξ στρώματα ἄμμοχαλίκου, ἄμμου ἢ καὶ χώματος ἐξ ἰζημάτων, διακρινόμενα ἐν μέρει ἐν πίν. 12α, δεξιά, καὶ 13α καὶ β, ἀριστερά⁴. Μεταξὺ τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου παρετηρήθη καὶ τέφρα καὶ ὄστρακα ἀσήμαντα καὶ ὄστᾱ, ἰδίως ζώων, ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν τόσον τεταραγμένα, ὥστε δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι οὐδὲν σημαντικὸν καὶ βάσιμον διεπιστώθη.

Ὁ μηχανικὸς προωθητὴρ μετὰ τῶν χωμάτων ἀνεμόχλευσε καὶ ἀπέθεσεν εἰς σωρούς, καὶ λίθους σφηνοειδεῖς (ὄχι θολίτας) καὶ πολυγωνικοὺς, δυναμένους νὰ ἀνήκουν εἰς τοῖχον περιβάλλοντα τὸν τύμβον ἐν εἴδει ἀναλημματικοῦ περιβόλου, ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ ὀλοκληρωτικὴν ἀνασκαφὴν περὶ τὸ μνημεῖον καὶ κατὰ τὸν «δρόμον», καὶ τινὰς δοκιμαστικὰς τομὰς πρὸς διαπίστωσιν περιβόλου, οὐδὲν ἵχνος τοιοῦτου περιβόλου προέκυψεν, ὥστε ἡ σχετικὴ ὑπόθεσίς μου τοῦ 1954 πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ⁵. Δυστυχῶς κατὰ τὸ μεταξὺ εὐρέσεως τοῦ τάφου καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ διάστημα τοὺς λίθους ἀπεκόμισε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἰδιώτης ἐκ Χαριέσσας, ὥστε δὲν κατέστη δυνατὴ οἰαδήποτε ἐπανεξέτασις τοῦ ὑλικοῦ τούτου. Ἐξ ἄλλου πλίνθοι τινὲς πώριναι μεγαλυτέρων διαστάσεων εὐρέθησαν παρὰ τὸν τύμβον κατὰ σκαφὰς ἰδιωτῶν, μερικαὶ μάλιστα ἀποτελοῦν τὴν βᾶσιν στηλῶν, ὥστε ἐκ πάντων τούτων δύναται νὰ λεχθῇ μετ' ἀσφαλείας, ὅτι τὸ μνημεῖον δὲν ἀπετέλει τὸν μόνον τάφον ἐν τῷ τύμβῳ καὶ περὶ αὐτόν, καὶ ὅτι ἡ ὄψις τοῦ τύμβου καὶ τῶν πέριξ δὲν ἦτο ὅλως γυμνή, ἀλλ' ἐποι-

χώματος Χαλκιδικῆς, BCH 85, 1961, Chron. 1960, σ. 812 κέ., εἰκ. 6 καὶ 7, καὶ ΑΔ 16, 1960, σ. 214 καὶ πίν. 183, τὰ ἤρφα τῆς Καλυδῶνος, DYGGE - ROULSEN - RHOMAIOS, Das Heroon von Kalydon, Κοπεγχάγη 1934, κεφ. 3, πίν. III, κεφ. 7, πίν. VI, τῶν Δελφῶν, BCH 22, 1898, σ. 336, τῶν Φιλίππων κλπ. Τούναντιον ὅλως ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπέργειοι: ὁ τάφος τῆς Ἐρετρίας, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς τομῆς ἐν AM 1901, σ. 335, εἰκ. 1. Πρβ. αὐτ. σ. 338, τὸν ἐν θέσει Πεί παρὰ τὴν Χαλκίδα τάφον κεκαλυμμένον διὰ σωροῦ λίθων. Οἱ θρακικοὶ κατὰ κανόνα εἶναι ὑπέργειοι, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ δὲν εἶναι ἄγνωστος ὁ ὑπόγειος τυμβόχωστος τάφος, ὅπως π.χ. ὁ μικρὸς, κτιστὸς, διαστ. 1.85×1.10 μ., ἐν FLOW, Dunanlij, σ. 60, ἕτερος ἐν Ἐλαφοχωρίῳ παρὰ τὸ Διδυμότειχον, Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴ Θράκη 1959 - 1960, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 26 κέ. Φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει κανὼν, ἀλλ' ἐκάστοτε τὸ ἔδαφος κυρίως ἐπέβαλλεν, ἂν ὁ τάφος θὰ ἐγίνετο ὑπόγειος (ὡς συνήθως) ἢ ὑπέργειος, κτιστὸς ἢ λαξευτὸς ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ, ΡΗ. PRETSAS, Atti VII Congr. Internat., σ. 401 κέ.

¹ Ἰδὲ π.χ. τάφον Βεργίνης ἐν Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 5, εἰκ. 1, τάφον παρὰ τὴν Τούμπα Παιονίας ἐν BCH 79, 1955, Chron. 1954, σ. 278, εἰκ. 9 καὶ Φ. Μ. ΠΕΤΣΑ, Ὁ μακεδονικὸς τάφος παρὰ τὸ χωρίον Τούμπα τῆς Παιονίας, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Γ', Ἀθῆναι 1965, σ. 233 κέ.

² Πρβ. ΠΑΕ 1954, σ. 181.

³ Οὕτω συμβαίνει κατὰ κανόνα. Ὁ τυμβοειδὴς λιθοσωρὸς ὑπὲρ τὸν τάφον ἐν θέσει Πεί τῆς περιοχῆς Χαλκίδος δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν, διότι ἐλλείψει χώματος ἐν τῇ περιοχῇ ἐσχηματίσθη ὁ «λιθοσωρὸς». Περὶ τοῦ τάφου ἰδὲ Γ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ τάφων κλπ., Ἀθῆναι 1910, σ. 44 καὶ 50, πρβ. Ἀθηνᾶ 3, 1891, σ. 612, σημ. 1 καὶ ΠΑΕ 1900, σ. 65.

⁴ Πρβ. καὶ παρατηρήσεις περὶ τοῦ «δρόμου» τοῦ τάφου, κατωτ. σ. 22.

⁵ ΠΑΕ 1954, σ. 173.

κίλλετο ἀπὸ ὑπέργεια μικρὰ ἢ μεγάλη μνημεῖα, ἐν οἷς καὶ στήλαι¹. Ἐν ταῦτα ἦσαν σύγχρονα, ἂν μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ προγενέστερα ἢ μεταγενέστερα, εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος. Οὐδὲν μετ' ἀσφαλείας χρονολογούμενον εὔρημα προέκυψεν ἐκ τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Ἐκ κιβωτισσίου περιβαλλομένου διὰ πλακῶν ἀκατεργάστων τάφου ἄνευ ἐτέρων κτερισμάτων προῆλθε μόνον χαλκοῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἢ κ. Εἰρήνη Βαρούχα - Χριστοδουλοπούλου ἐχαρακτήρισεν ὡς «παλαιὸν ἀραβικόν». Ἐκ τούτου καὶ ἄλλων παρατηρήσεων προκύπτει ὅτι ὁ τύμβος ὡς ἀπρόσφορος εἰς καλλιέργειαν ὄχθος πλησίον ὁδοῦ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τόπος ταφῆς κατὰ περιστάσεις μέχρι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ τάφος μάλιστα, ἐκ τοῦ οὐοοῦ προῆλθε τὸ νόμισμα, ἦτο εἷς ἐκ πλείονων ὁμοίων τάφων ἀποτελούντων συστάδα².

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τάφου καὶ τύμβου οἱ προαναφερθέντες λόγοι ἡμπόδισαν πᾶσαν ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ ἀπεικόνισιν. Πιθανῶς ὁ τύμβος ἐκάλυπτεν ἀρχικῶς τὸν τάφον ἐντελῶς, ἥτοι καθ' ὅλην τὴν ὀριζοντίαν ἔκτασιν τοῦ μνημείου. Ἐάν ὁ ἄξων τοῦ μνημείου συνέπιπτε πρὸς διάμετρον τοῦ τύμβου δὲν δύναται νὰ λεχθῇ. Ἐπίσης δὲν ἐγένετο δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ, ἂν τὸ μνημεῖον εἶχε κεντρικὴν ὡς πρὸς τὸν τύμβον θέσιν.

Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ μνημείου εἶναι τοιοῦτος, ὥστε ἡ πρόσοψίς του νὰ βλέπῃ πρὸς Δυσμάς. Ὁμοίον προσανατολισμὸν ἔχει καὶ ὁ ἀνασκαφεὶς ὑπὸ τοῦ ΚΙΝCH τάφος. Ἀντιθέτως ὁ τάφος Λύσωνος καὶ Καλλικλέους ἔχει εἴσοδον ἀπὸ Νότου. Ἐάν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, οἱ τάφοι ἦσαν κατὰ μήκος ὁδοῦ ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶχον ὅλοι μέτωπον πρὸς τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἀλλὰ πιθανῶς οἱ δύο ἐξ αὐτῶν εἶχον μέτωπον πρὸς ὁδοὺς διασταυρουμένας κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα πρὸς τὴν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς κυρίαν ὁδόν³.

Ἡ ὑπαρξὶς ὅχι κτιστοῦ «δρόμου», ἀλλὰ σκαπτοῦ κεκλιμένου ἐπιπέδου, ἄνευ βαθμίδων, ἐβεβαιώθη ἀπολύτως. Τὸ σκάμμα τοῦτο εἶχε πλάτος ὀλίγον μεγαλύτερον τοῦ

¹ Τμήμα μαρμαρίνης στήλης εὑρεθὲν πλησίον τοῦ τύμβου εἰκονίζεται ἐν πίν. 388. Ὅτι ἐν μακεδονικὸν νεκροταφεῖον τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν ἦτο οὔτε ἄθροισμα τυμβοχώστων τάφων ἀποκλειστικῶς, οὔτε σύνολον ὑπεργείων μνημείων, προέκυψεν ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε γνωριμίας μας μὲ τὰ νεκροταφεῖα τῆς Βεργίνης, ΑΔ 17, 1961 - 62, πίν. 125 γ - δ καὶ πίν. 126 α, πρβ. τὴν ὠραίαν γραπτὴν στήλην ἐν BCH 87, 1963, Chron. 1962, σ. 802, εἰκ. 13, εὑρεθεῖσαν μετ' ἄλλων ἐνεπιγράφων, ἐξ ὧν μία εἰκονίζεται αὐτόθι εἰκ. 12, καὶ τῆς Πέλλης, δι' ἣν ἰδὲ κυρίως P. H. PETSAS, Pella κλπ. ἐν Balkan Studies 1, 1960, σ. 126 καὶ πίν. IV, εἰκ. 8. Πρβ. Balkan Studies 4, 1963, σ. 161 κέ. Ἡ γραπτὴ στήλη τῆς Βεργίνης νῦν ἐν Balkan Studies 5, 1964, πίν. X (MAN ANDRONICOS).

² Πρβ. μεταγενεστέρους τάφους ἐν προϊστορικῷ τύμβῳ CI τῆς Βεργίνης ἐν ΑΔ 17, 1961 - 62, σ. 243 κέ., καὶ πίν. 117, 118 καὶ 119 α - β.

³ Δὲν ἐννοῶ διατὶ εἶναι «παράδοξο καὶ ἐξαιρετικὸν» ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης εἶναι ἀπὸ Νότου. Εἶναι περιττὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι «ἐμπόδιζαν γειτονικά κτήρια», Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνης, σ. 54. Καὶ ὁ γειτονικὸς τάφος τῆς Παλατίτιδος εἶχεν εἴσοδον ἀπὸ Νότου, HEUZÉY - DAUMET, Mission, σ. 228. Ὁ τάφος τῆς Πύδνης ἀπὸ Νοτιοδυμῶν, αὐτ. σ. 244 καὶ πίν. 17, τῆς Ἀμφιπόλεως ἀπὸ Δυσμῶν, BCH 22, 1898, σ. 336, τοῦ Σέδες ἀπὸ Νοτιοδυμῶν, AE 1937, III, 1956, σ. 867, τῆς Βάθειας ἀπὸ Νοτιοανατολῶν, AE 1899, σ. 231. Ὡς πρὸς τὸν τάφον τῆς Ἐρετρίας ὁ ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ δίδει ἐσφαλμένον προσανατολισμόν, AE 1899, σ. 223 κέ., ἡ εἴσοδος ἀκριβῶς εἶναι ἀπὸ Βορρᾶ, VOLLMÖLLER ἐν AM 26, 1901, σ. 335 κέ., εἰκ. 1, ὅπως καὶ τοῦ Δίου. Ὅπως δὲ τῶν τάφων, φαίνεται, ἐκονομίζετο μᾶλλον ἐκ τῆς θέσεως τῆς ὁδοῦ, ὅθεν ἦσαν προσιτοί, ἐνδεχομένως δὲ ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν, ἐν Μακεδονίᾳ τοῦλάχιστον, ὁ Βορρᾶς, ἀκριβῶς ὅπως διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν οἰκιῶν, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ βορείου ἀνέμου.

πλάτους τοῦ μνημείου καὶ κλίσιν 0.25 μ. κατὰ μέτρον. Ἡ κλίσις του «ἔσβηνε» εἰς τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου τοῦ μνημείου καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.20 μ. ἀπ' αὐτοῦ. Οἱ ἐργάται εὐκόλως διέκρινον τὴν ἐπίχωσιν τοῦ σκάμματος ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν παρειῶν καὶ τοῦ κάτω στερεοῦ ἐδάφους. Διότι οἱ χάλικες καὶ τὰ ἀμμοχώματα τῆς ἐπιχώσεως (πίν. 16α καὶ β) μετεκινούντο διὰ τοῦ πτύου ἢ τῶν χειρῶν χωρὶς ἀπαραιτήτως νὰ σκαφοῦν διὰ τῆς σκαπάνης, καί, ὅταν αἱ παρειαὶ εἶχον «κρέμαση», ἡ ἐπίχωσις κατέρρεε, ἐνίστε ἐπικινδύνως. Ἀντιθέτως τὸ ἐκατέρωθεν καὶ κάτωθεν στερεὸν ἔδαφος ἔπρεπε νὰ σκαφῇ πρῶτον διὰ τῆς σκαπάνης, οὐδεὶς δὲ κίνδυνος καταρρεύσεώς του ὑπῆρχεν, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ βάθος τοῦ σκάμματος. Οὕτω διετηρήσαμεν ἐπὶ τινὰ ἔτη τμήματα τῶν ἐκατέρωθεν ἄκρων καὶ μέρος τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀρχαίου σκάμματος ἄθικτα, ἀλλ' ἡ πρόοδος τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν καὶ τῆς καταστάσεως ἀναγκαίως κατασκευῆς τοῦ προστατευτικοῦ στεγάστρου ἐπέβαλε τὴν πλήρη καταστροφὴν τοῦ ἀρχαίου σκάμματος. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν διετηρήσαμεν τὰ ὅρια τοῦ ἀρχαίου σκάμματος τοῦ γενομένου κατὰ τὰς ἄλλας τρεῖς πλευρὰς τοῦ ὑπογείου μνημείου. Ἐπίσης διελύσαμεν τὸν ἐκ πλακοειδῶν λίθων καὶ πωρίνων θραυσμάτων τοῖχον δι' ἀργολιθοδομῆς, τὸν συμπληροῦντα κατὰ τὴν πρόσοψιν τὸ διάστημα μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἐκατέρωθεν ἄκρων τοῦ σκάμματος¹. Τόσον ὁ «δρόμος» ὅσον καὶ τὸ σκάμμα τοῦ μνημείου ἦσαν εὐρύτερα ἄνω, κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, καὶ στενότερα κάτω. Ἡ κλίσις αὕτη ἐδόθη προφανῶς διὰ λόγους ἀσφαλείας.

Ἄν ὁ «δρόμος» ἠνοίχθη ποτὲ καθ' ὁλοκληρίαν μετὰ τὴν πρώτην ἐπίχωσίν του δὲν ἦτο, νομίζω, δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ καὶ πάντως δὲν ἐβεβαιώθη. Οὐδὲν ἐκ τῶν ἐλαχίστων μικροεργημάτων ἐν τῇ ἐπιχώσει ἠδύνατο νὰ χρονολογηθῇ ὡς ἀσφαλῶς νεώτερον τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ.² Οὐχ ἦττον, φαίνεται, ὁ τάφος ἠνοίχθη ἅπαξ τοῦλάχιστον διὰ δευτέραν χρῆσιν κανονικῶς. Ἡ ἐξωτερικὴ εἴσοδος τοῦ μνημείου εὐρέθη πεφραγμένη διὰ τῶν συνήθων ὀγκολίθων, ἀλλ' ἐνῶ ἡ κατωτέρα σειρὰ τῶν λίθων φαίνεται οὐδέποτε ταραχθεῖσα ἐκ τῆς ἀρχικῆς θέσεως, οἱ ἀνώτεροι λίθοι εὐρέθησαν τόσον προχείρως τοποθετημένοι ὅ εἰς ὑπὲρ τὸν ἄλλον καὶ μὲ κενὰ μεταξύ των (πίν. 15β καὶ 45), ὥστε μόνον εἰς δευτέραν χρῆσιν τοῦ τάφου δύναται νὰ ἀποδοθῇ τοῦτο³.

Ἐξ ἄλλου πλείσται ἐπισκευαὶ τοῦ μνημείου παρατηρηθεῖσαι κατὰ τὴν πρόσοψιν αὐτοῦ (σ. 40 κέ.) δὲν δύνανται ἄλλως νὰ ἐρμηνευθοῦν, νομίζω, εἰ μὴ ὡς ἐπισκευαὶ γενόμεναι κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς προσόψεως διὰ δευτέραν χρῆσιν τοῦ τάφου.

¹ Ἰδὲ πίν. 11 α. β, 12β καὶ 15 α. β, ὅπου ἡ ἀργολιθοδομὴ μόλις διακρίνεται ἐκατέρωθεν τῆς προσόψεως καὶ μάλιστα δεξιᾷ, πρβ. πίν. 27α καὶ ΠΑΕ 1954, σ. 181 καὶ εἰκ. 8.

² Πρβ. ΠΑΕ 1956, σ. 146.

³ Ἰδὲ εἰκόνας καὶ σχέδια προσόψεως εἰς Τὸ Ἔργον 1960, σ. 93, εἰκ. 106, ΠΑΕ 1960, σ. 104 κέ., εἰκ. 2, BCH 85, 1961, Chron. 1960, σ. 799, εἰκ. 3. Αἱ εἰκόνες δεικνύουν τὴν κατάστασιν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν λίθων τινῶν ἄνω. Εἰκόνας τοῦ τάφου εἰς παλαιότεραν φάσιν τῆς ἀνασκαφῆς, Ἔργον 1954, σ. 24, εἰκ. 26 [= BCH 79, 1955, Chron. 1954, σ. 277, εἰκ. 6] καὶ ΠΑΕ 1954, σ. 182, εἰκ. 7, δεικνύουν τὴν ἀνωτέραν σειρὰν ἐκ δύο λίθων, οἱ ὅποιοι μάλιστα εὐρέθησαν ἐντελῶς ἔξω τῆς εἰσόδου συγκρατηθέντες ὑπὸ τοῦ ὑπερθύρου, ἐνῶ αἱ κατώτεροι σειραὶ ὠθήθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως ἐντελῶς ἐντὸς τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Πρβ. ὁμοίαν περίπτωσιν, ἀλλὰ πολὺ μεταγενεστέρως δευτέρας χρήσεως τάφου παρὰ τὴν Τούμπαν Παιονίας ἐν BCH 79, 1955, Chron. 1954, σ. 276 καὶ εἰκ. 10 καὶ 11, Archaeology in Greece 1954, σ. 38 καὶ εἰκ. 8. Πρβ. Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Γ', σ. 233 κέ.

2. Η ΤΟΙΧΟΔΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΘΑΛΑΜΩΝ

Ὁ τάφος οὗτος εἶναι ὁ μόνος ἐξ ὅλων τῶν λεγομένων μακεδονικῶν, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν ἐξωτερικῶς καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς καὶ καθ' ὅλον τὸ βάθος αὐτοῦ. Ἡ ἀνάγκη ν' ἀποσπασθῇ τὸ μνημεῖον ἀπὸ τοῦ πέριξ ἐδάφους ἐπεβλήθη, ἵνα ἀποφευχθῇ ἡ ἐπίδρασις τῆς ὑγρασίας ἐπὶ τῶν κονιαμάτων καὶ τῶν ζωγραφιδῶν. Πρὸς τοῦτο ἐσκάφη σκάμμα περὶ τὸ μνημεῖον, ὥστε νὰ θεμελιωθῇ τὸ ἀπαραίτητον στέγαστρον (πίν. 43 α-β) εἰς ἀπόστασιν 3-4 μ. ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ εἰς βάθος μεγαλύτερον τοῦ βάθους τῆς βάσεως αὐτοῦ. Οὕτω ἐγνωρίσαμεν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ τάφου πέραν τῆς προσόψεως (εἰκ. 1-7 καὶ πίν. 17-19).

Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ μνημεῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο θαλάμους, ἥτοι ἀπὸ νεκρικὸν θάλαμον μὲ ἀρχιτεκτονικὴν διακόσμησιν καὶ ἀπὸ προθάλαμον ἀπλούστερον, καὶ ἔχει μεγαλοπρεπῆ πρόσοψιν, ἡ ὁποία διαμορφοῦται εἰς δύο ὀρόφους, ἐξ ὧν ὁ κάτω δωρικοῦ ρυθμοῦ μετὰ τεσσάρων ἡμικιόνων καὶ δύο παραστάδων, ὁ ἄνω ἰωνικοῦ ρυθμοῦ μετὰ ἑξ ἡμικιόνων καὶ δύο παραστάδων, ὡς καὶ ἑπτὰ εἰκονικῶν παραθύρων μεταξὺ αὐτῶν. Τετράμορφος γραπτὴ παράστασις κατανέμεται μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων τοῦ κάτω ρυθμοῦ. Γραπτὰς παραστάσεις κενταυρομαχίας φέρουν καὶ αἱ μετόπαι, ὑψηλότερον ζωοφόρος διὰ κονιάματος ἐγχρώμου εἰκονίζει μάχην, τὸ ἀέτωμα ἔφερεν ἐπίσης παράστασιν δι' ἐγχρώμου κονιάματος καὶ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτομέρειαι κοσμοῦνται διὰ χρωμάτων.

Ἐπὶ τῶν περιγραφομένων κατωτέρω (σ. 45 κέ.) βάθρων ἐξ ὀρθογωνίων λίθων ἐκτίσθησαν κατ' ἀνώμαλον ἰσόδομον σύστημα¹ οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ προθάλαμου, ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ὁποίου διεμορφώθη ἔξωθεν εἰς διώροφον πρόσοψιν.

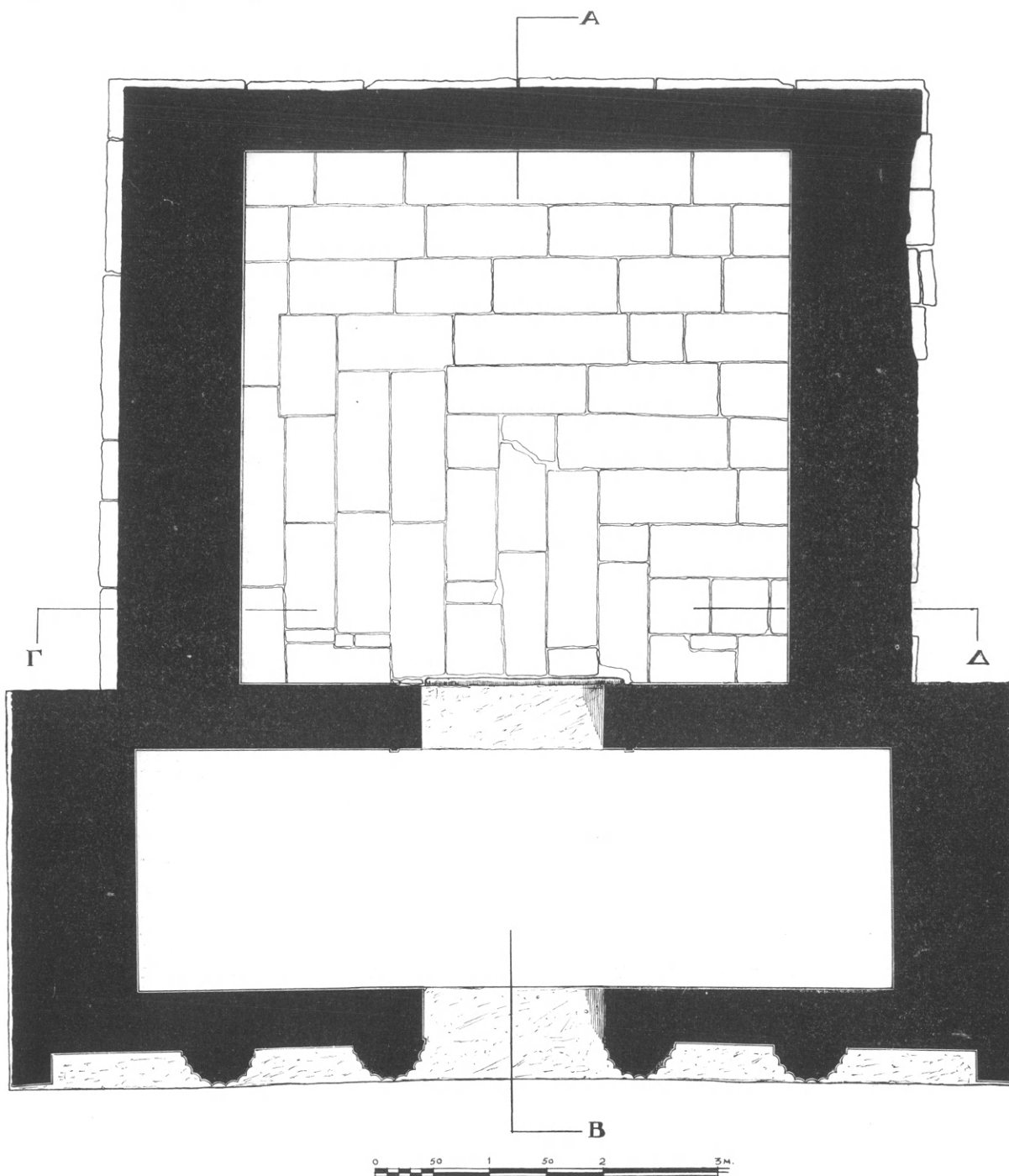
Οἱ φέροντες τὴν καμάραν τοῦ θαλάμου δύο τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἑπτὰ στοίχους² πωρολίθων. Τὸ μῆκος τῶν λίθων τούτων κυμαίνεται ἀπὸ 1.84 μ. ἕως 0.35 μ. περίπου. Τὸ πάχος ἐπίσης εἶναι ἄνισον, διότι οἱ λίθοι ἀφέθησαν νὰ ἐξέχουν πρὸς τὰ ἔξω ἀνωμάλως³. Τὸ ὕψος τῶν στοίχων ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω εἶναι περίπου 50, 49,

¹ Πρβ. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΥ, Τὰ ὑλικά δομῆς, Μέρος Α', τεῦχος 2, Ἀθῆναι 1958, σ. 227, εἰκ. 182, ἀριθ. 3 καὶ σ. 228γ-229, ὅπου παραδείγματα καὶ χρονολογήσεις ἀπὸ τοῦ 5^{ου}-2^{ου} αἰ. π. Χ. Ἡ τοιχοδομία τοῦ τάφου διαφέρει, διότι τὰ μῆκη τῶν λίθων εἶναι ἀκανόνιστα.

² Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 78 καὶ σημ. 1. Πρβ. W. KENDRICK PRITCHETT ἐν Hesperia 25, 1956, σ. 286, ὅπου καὶ ἄλλαι σχετικαὶ παραπομπαί.

³ Πρβ. Τὸ Ἔργον 1959, εἰκ. 56 [= BCH 84, 1960, Chron. 1959, σ. 769, εἰκ. 1].

49, 47, 49, 48, 48 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου. Οὕτω οἱ τοῖχοι τῆς καμάρας τοῦ θαλάμου ὑψοῦνται 3.40 μ. ὑπὲρ τὸ δάπεδον αὐτοῦ.

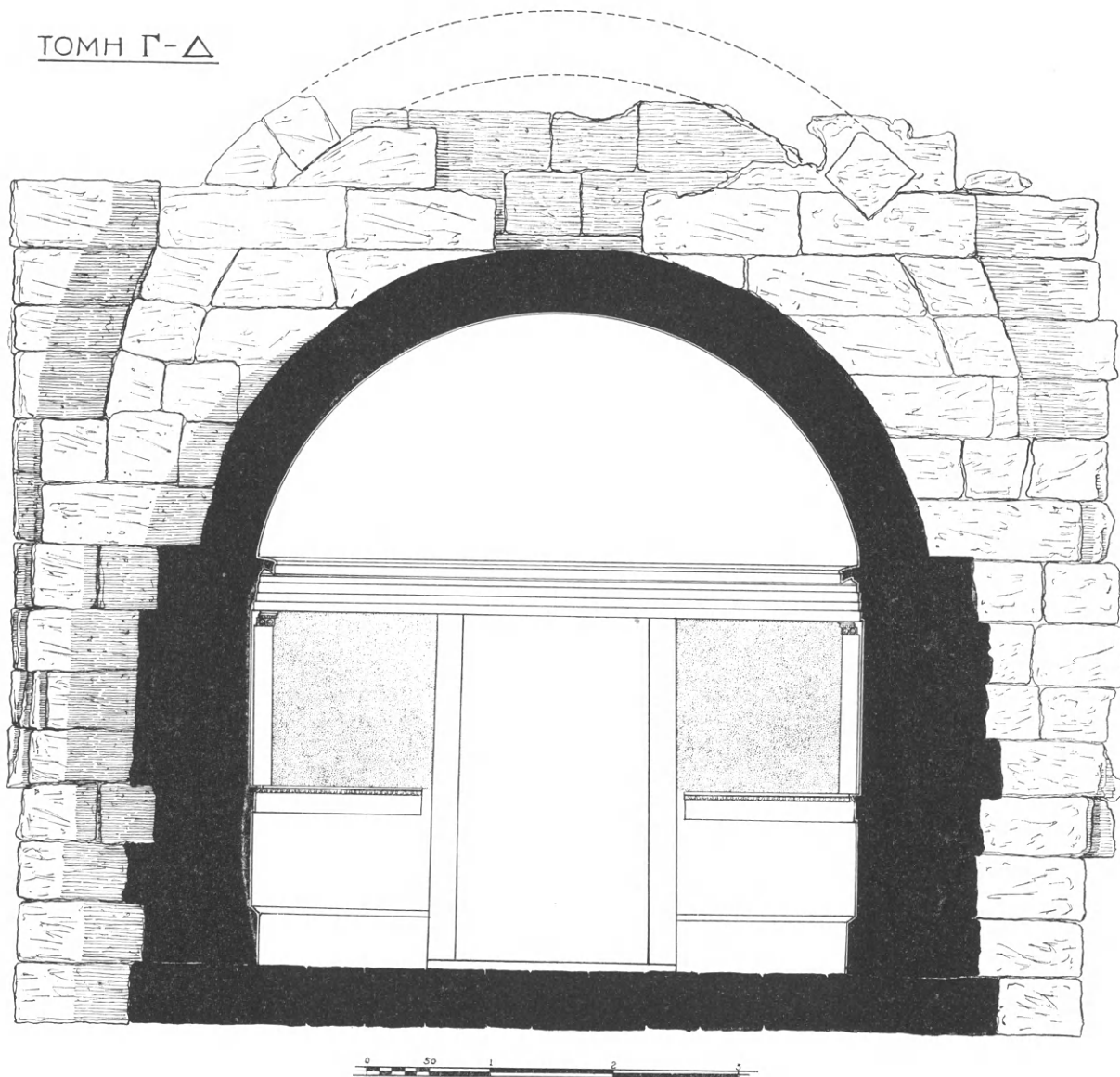

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ τάφου.

Τὸ δάπεδον τοῦ προθαλάμου εἶναι χαμηλότερον, ὥστε ὁ κατώτερος στοῖχος τοῦ τοίχου εὐρίσκεται περίπου εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου. Οἱ φέροντες

τὴν καμάραν τοῖχοι αὐτοῦ εἶναι ὑψηλότεροι τῶν τοίχων τῆς καμάρας τοῦ θαλάμου καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐννέα στοίχους βαίνοντας ἐπὶ ἐτέρου χαμηλοῦ, ὅστις κατὰ τὴν πρόσοψιν ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν στυλοβάτην καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο φέρεται κατωτέρω συμβατικῶς. Οἱ πρῶτοι ἑπτὰ στοίχοι ὑπὲρ τὸν στυλοβάτην ἔχουν τὸ ὕψος τῶν ἀντι-

ΤΟΜΗ Γ-Δ

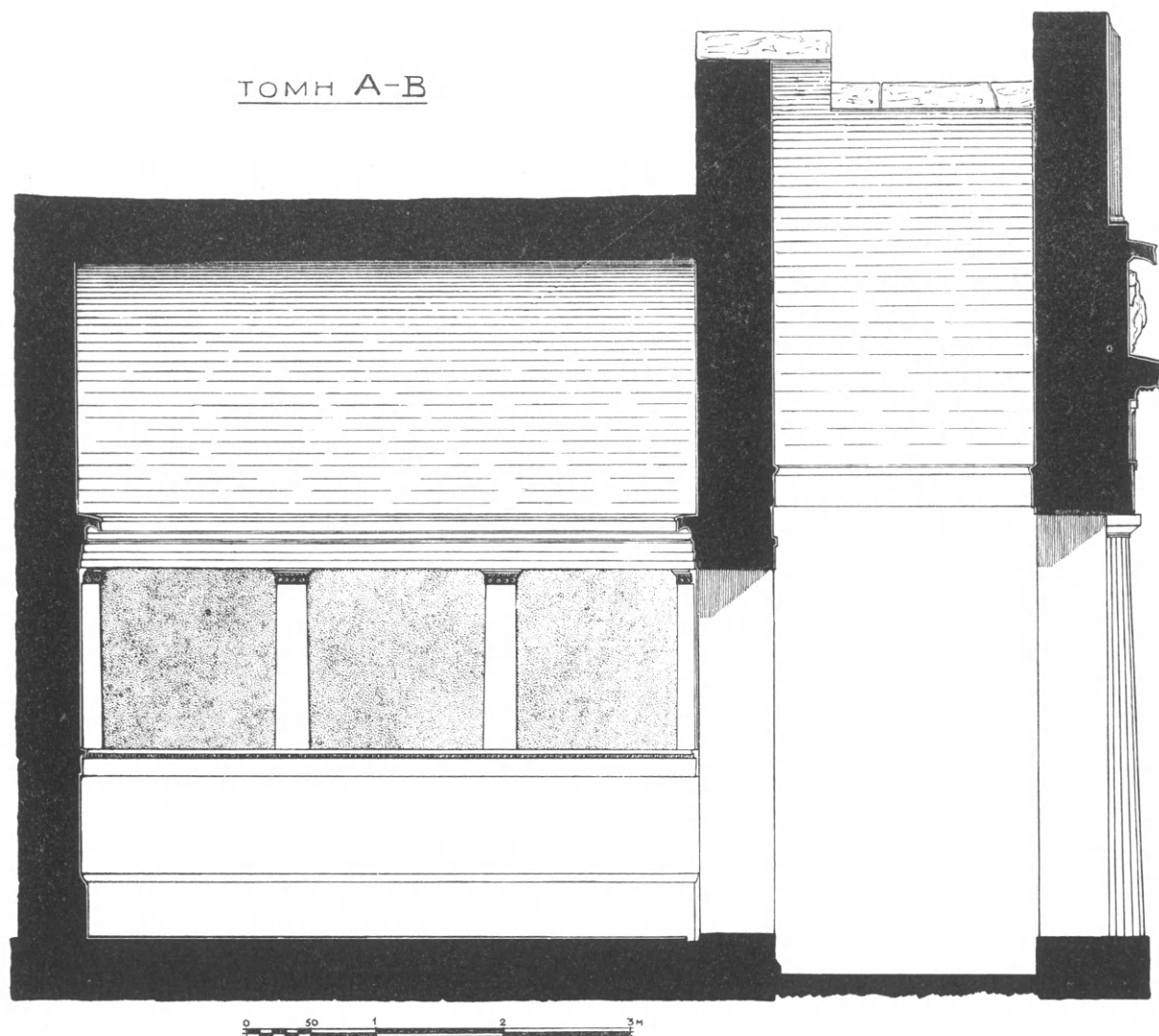
Εἰκ. 2. Τομή κατὰ πλάτος τοῦ θαλάμου μετὰ προβολῆς τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως.

στοίχων τοῦ θαλάμου, οἱ δύο ὑπερκείμενοι τούτων ἔχουν ὕψος 45 - 52 ἐκ. (ὁ κατώτερος) καὶ 55 - 53 ἐκ. (ὁ ἀνώτερος). Οὕτω οἱ τοῖχοι τοῦ προθαλάμου αἴρονται ὑπὲρ τὸ ἐν μέτρον ὑψηλότερον τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου. Ὁ προθάλαμος ἐξωτερικῶς εἶναι ἐπίσης κατὰ 1.90 μ. εὐρύτερος τοῦ θαλάμου, ἥτοι κατὰ 0.95 μ. περίπου ἐκατέρωθεν. Ἡ καθ' ὀριζόντιον ἐπίπεδον σχέσις τῶν δύο θαλάμων καθίσταται σαφὴς εἰς τὸ σχέδιον

κατόψεως (εἰκ. 1), ὡς καὶ ἡ καθ' ὕψος σχέσις εἰς τὰ σχέδια τῶν τομῶν (εἰκ. 2 καὶ 3) καὶ τῶν ὄψεων (εἰκ. 5 - 7).

Τὸ πάχος τῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι στηρίζουν τὴν καμάραν τόσον τοῦ προθαλάμου, ὅσον καὶ τοῦ θαλάμου εἶναι σημαντικῶς μεγαλύτερον τοῦ πάχους, τὸ ὅποιον ἔχει ὁ τοῖχος τοῦ βάθους καὶ ὁ μεσότοιχος. Κατ' οὐσίαν τὸ πάχος των εἶναι διπλάσιον (40 - 50 ἐκ.

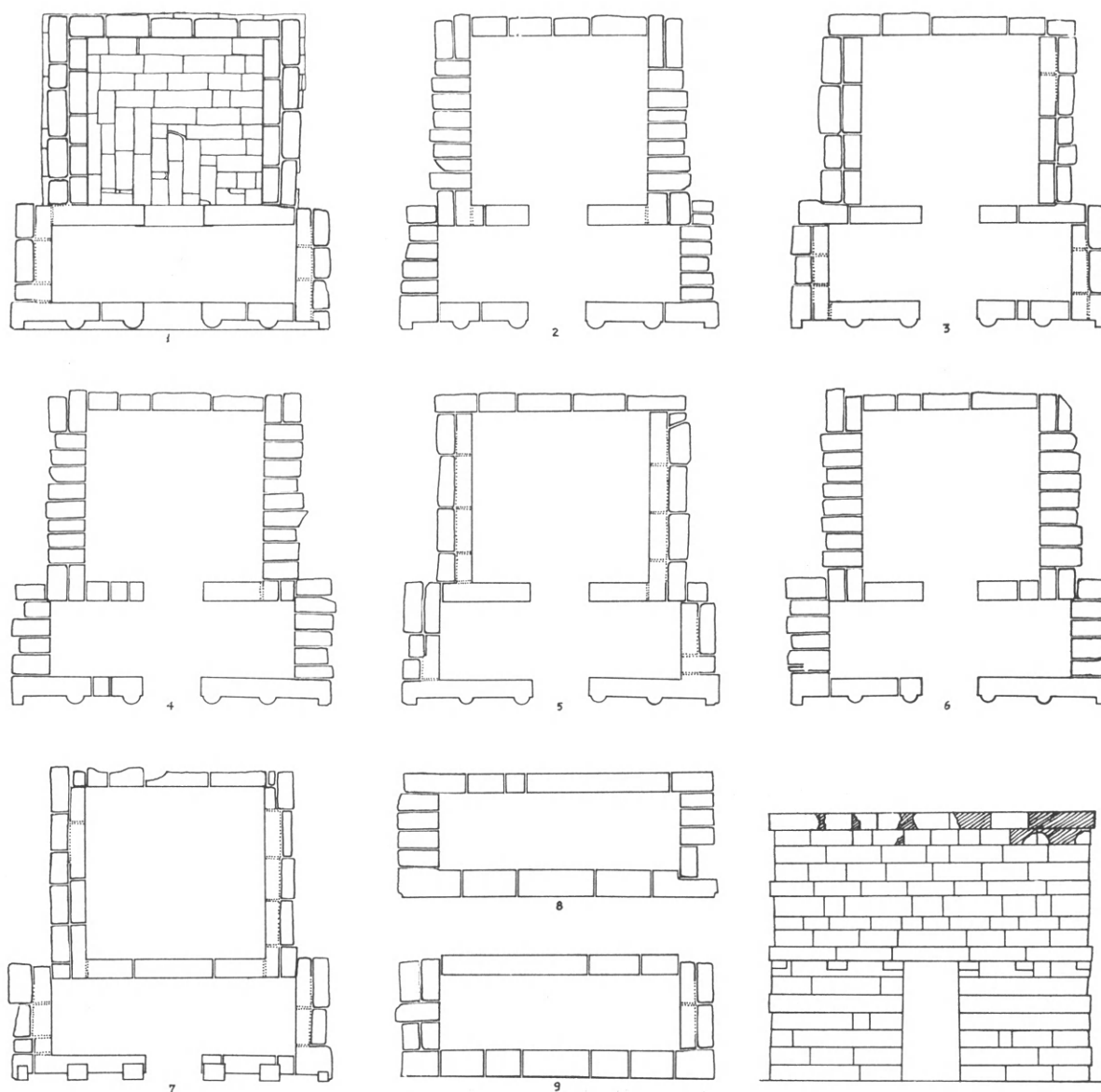

Εἰκ. 3. Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ τάφου.

ὁ ὀπίσθιος τοῖχος, περὶ τὰ 56 ἐκ. ὁ μεσότοιχος, περὶ τὸ ἓν μέτρον οἱ στηρίζοντες τὴν καμάραν τοῖχοι τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ προθαλάμου). Τοῦτο βεβαίως συμβαίνει διότι ὁ ἀρχιτέκτων ἐγνώριζεν, ὅτι τὸ βάρος τῆς καμάρας, καὶ δι' αὐτῆς τὸ βάρος τοῦ ὑπερκειμένου χώματος τοῦ τύμβου, διοχετεύεται διὰ τῶν θολιτῶν εἰς τοὺς ἐκατέρωθεν τοίχους, ὥστε ὁ μὲν μεσότοιχος σχεδὸν οὐδὲν ἔφερε πλὴν τοῦ βάρους του, οἱ δὲ τοῖχοι τῆς προσόψεως καὶ τοῦ βάθους (ὡς καὶ τὸ μέρος τοῦ μεσοτοίχου τὸ ἐξέχον ὑπὲρ τὴν καμάραν

τοῦ θαλάμου) ἔφερον τὸ βάρος των μόνον, ἀλλ' ἐδέχοντο ἐπίσης τὰς ὠθήσεις τῶν ἔξωθεν χωμάτων¹.

Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπλανήθη ὁ ἀρχιτέκτων ὑποτιμήσας τὰς ὠθήσεις

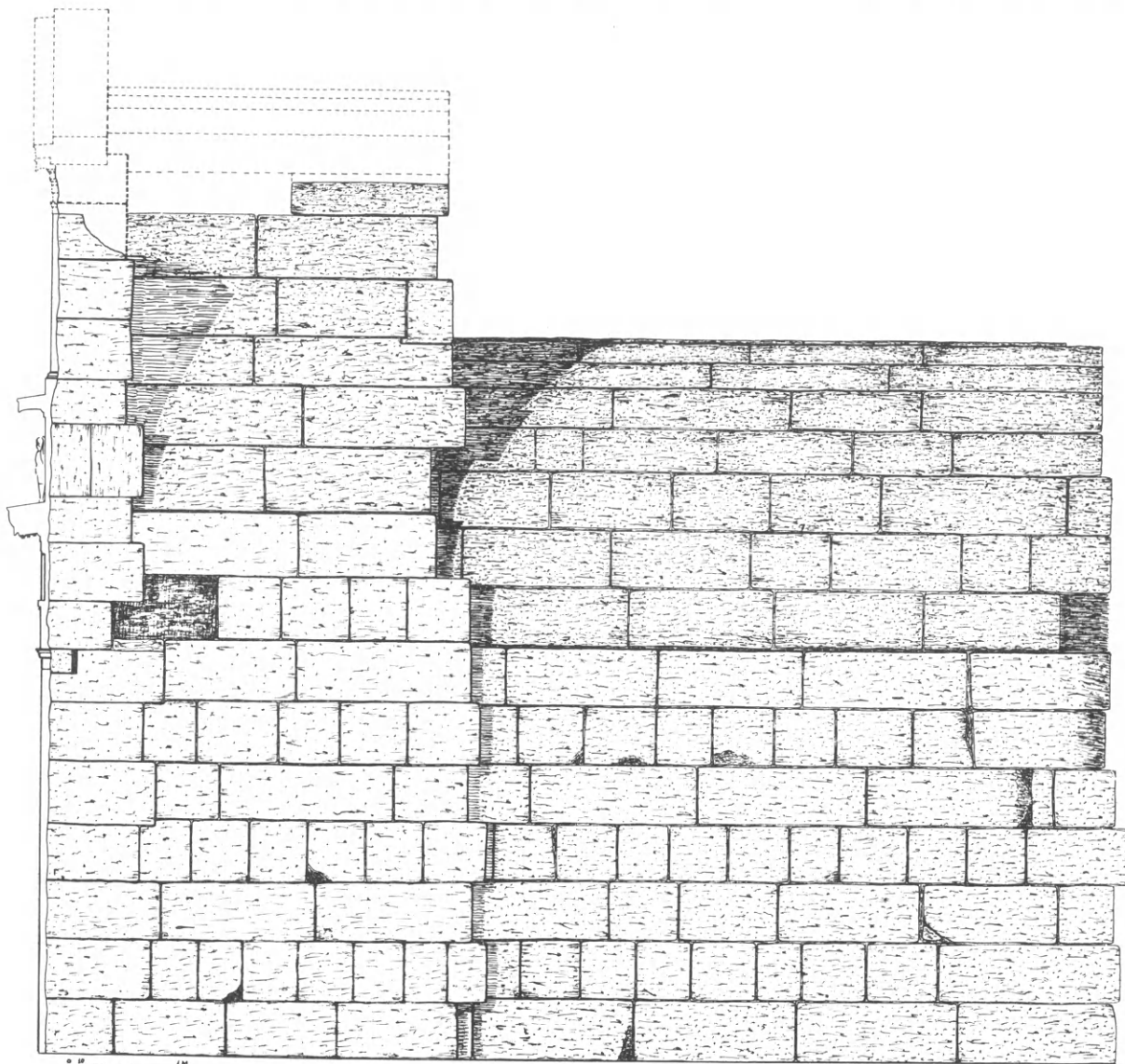

Εἰκ. 4. Ἡ τοιχοδομία τοῦ μνημείου κατὰ στοίχους. Ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, κάτω δεξιὰ, ἄρμοί τινες κατακόρυφοι, καλυπτόμενοι πλήρως ὑπὸ τοῦ κονιάματος, δὲν ἐσχεδιάσθησαν.

τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου διὰ φορητοῦ χώματος. Εἰς χρόνον ἀπροσδιόριστον, αἱ ἔξωθεν

¹ Ἐνίοτε σχεδιάζονται οἱ τοῖχοι τοῦ βάθους ἰσοπαχεῖς πρὸς τοὺς στηρίζοντας τὴν καμάραν τοίχους, καθ' ὑπόθεσιν, χωρὶς νὰ ἔχη βεβαιωθῇ τὸ πάχος δι' ἀνασκαφῆς ἢ ἄλλως. Οὕτω π. χ. ὁ τάφος τοῦ Λαγκαδά, JdI 26, 1911, πίν. 2-3. Αὐθαίρετος εἶναι εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις καὶ ἡ εἰς εὐθείαν γραμμὴν ἀπόδοσις τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων εἰς κατόψεις καὶ μάλιστα τομάς.

ώθησεις προεκάλεσαν υποχώρησιν τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως καὶ καθ' ὀριζοντίαν καὶ κατὰ κατακόρυφον ἔννοιαν, ὥστε προσέλαβε μορφήν κατὰ προσέγγισιν σφαιρικήν (ἰδὲ πίν. 11β, 12α, 16α καὶ 25α - γ). Διότι, ἐνῶ κατὰ τὴν περιφέρειαν ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως

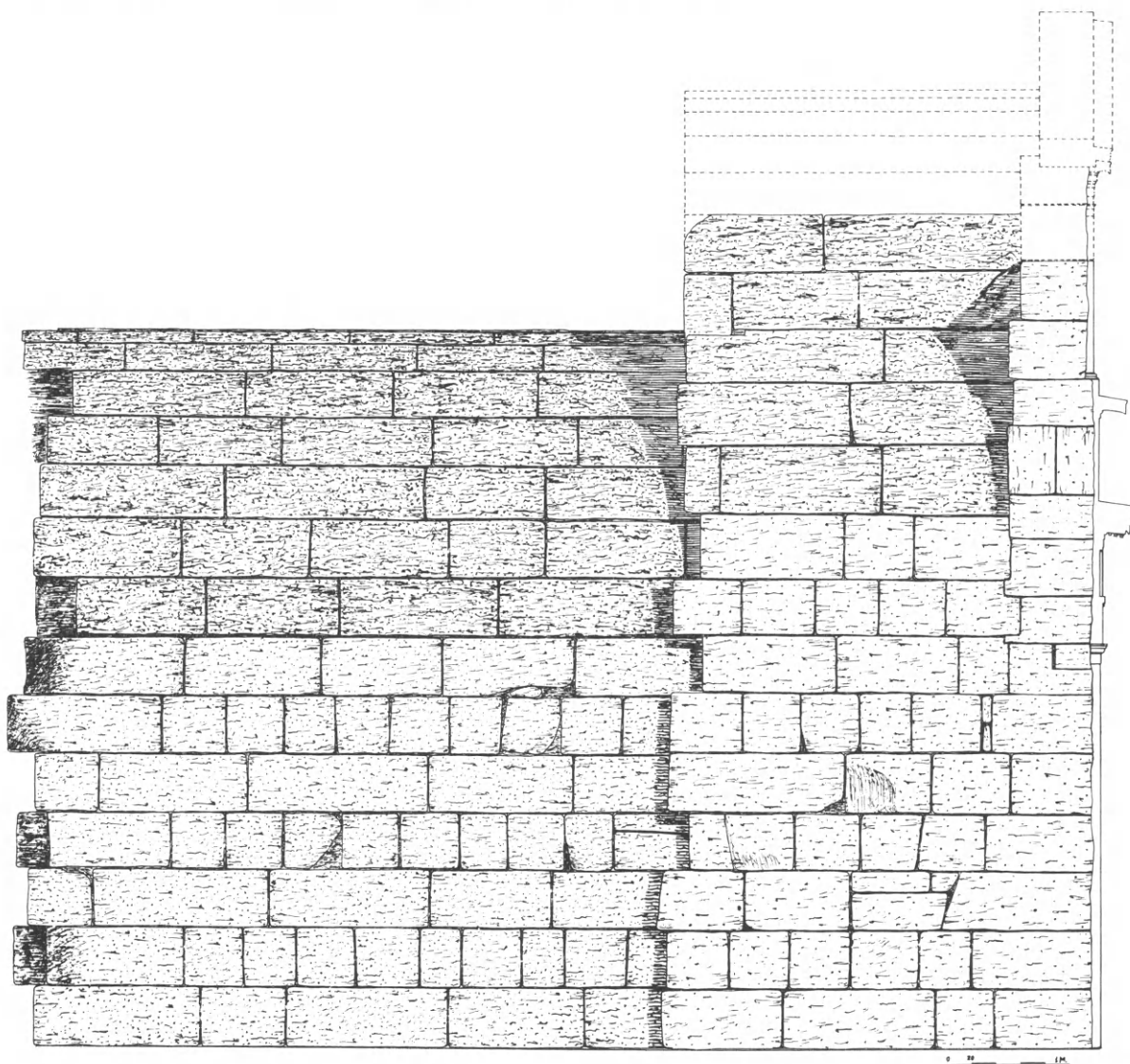
Εἰκ. 5. Νοτία ἐξωτερικὴ ὄψις.

ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς ὀπισθεν καμάρας τοῦ προθαλάμου, κατὰ τὸ κέντρον ἢ πρόσοψις ἐδέχθη τὴν συνισταμένην οὕτως εἰπεῖν τῶν ὠθησεων. Ὡς ἐκ τούτου ἐρράγισε καὶ ἐθραύσθη τὸ ὑπέρυον, ὥς καὶ οἱ λίθοι περιμετρικῶς κατὰ τὰ σημεῖα ἐπαφῆς μετὰ τῆς ὀπισθεν καμάρας, ὅπου δὲν ἦτο δυνατὴ ὑποχώρησις τοῦ τοίχου πρὸς τὰ ὀπίσω¹.

¹ Ἰδὲ ΠΑΕ 1954, σ. 174 κέ. καὶ εἰκ. 5, 7 καὶ 8, 1955, σ. 166 κέ., 1956, σ. 143 κέ. καὶ πίν. 49 α - δ. Τὸ Ἔργον 1954, εἰκ. 26, 1959, εἰκ. 57, 1960, εἰκ. 106. BCH 79, 1955, Chron. 1954, σ. 277, εἰκ. 7, BCH 83, 1959, σ. 769, εἰκ. 2.

Τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν καταστρεπτικὰ διὰ τὸ σύνολον τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως. Μόνον τὰ ἐξέχοντα ἐκατέρωθεν, πέραν τῆς καμάρας, τμήματα τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως διετήρησαν ὁπωσδήποτε τὴν θέσιν των¹.

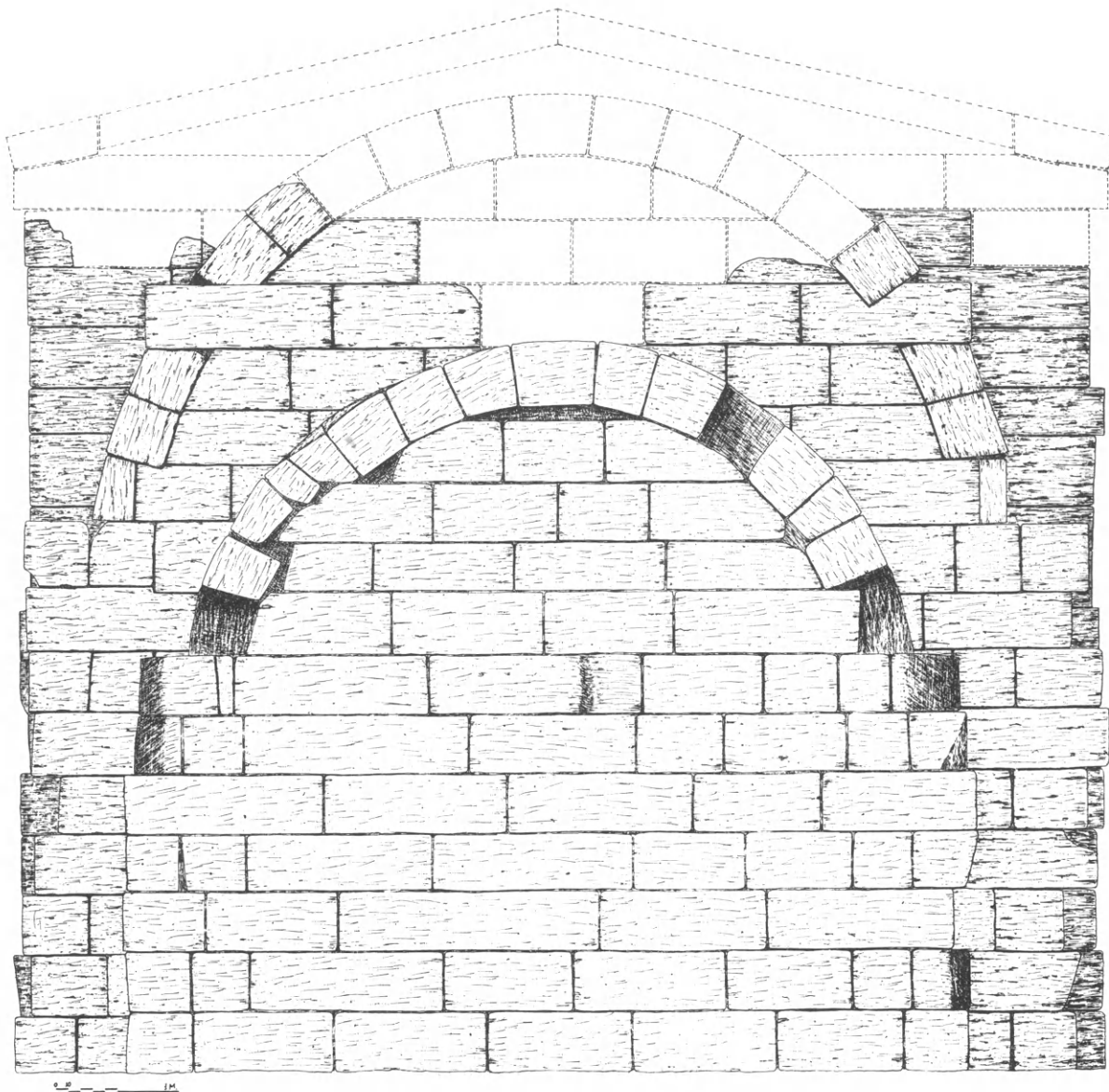

Εἰκ. 6. Βορεία ἐξωτερικὴ ὄψις.

Ὅταν τὸ κέντρον τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως ἐνέδωσεν εἰς τὰς πιέσεις τοῦ ἔξωθεν φορητοῦ χώματος, οἱ ὑψηλά, κατὰ τὴν περίμετρον τῆς καμάρας, κείμενοι λίθοι τοῦ τοίχου, ἀντιστηριχθέντες ὀπίσθεν ὑπὸ τῶν θολιτῶν τῆς καμάρας, ἀντέστησαν

¹ Εἰς τὰ σχέδια κατόψεως τοῦ τάφου (εἰκ. 1 καὶ παρένθ. πίν. Β', δ) ἡ γραμμὴ τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως ἀποδίδει τὴν ὑπάρχουσαν κατάστασιν. Ἐν τῇ τομῇ τοῦ ἄνω ὀρόφου (παρένθ. πίν. Β', α) τὰ πράγματα ἀποδίδονται κατ' ἀποκατάστασιν.

κατ' ἀρχάς¹. Ἐν συνεχείᾳ μετεκινήθησαν κατ' ἀντίθετον ἔννοιαν ἤτοι πρὸς τὰ ἔξω. Οὕτω ἀπέκτησε τὴν νῦν σφαιρικὴν θέσιν τοῦ ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως. Ἀλλά, ἐκ μόνης τῆς πίεσεως τῶν ἔξωθεν χωμάτων τοῦ «δρόμου» ἐξηγεῖται μὲν ἡ μετακίνησις τοῦ τοίχου

Εἰκ. 7. Ἀνατολικὴ ἐξωτερικὴ ὄψις.

τῆς προσόψεως καὶ ἡ πτώσις ἴσως τοῦ ἀετώματος, ὅχι ὅμως καὶ ἡ πτώσις τῆς καμάρας τοῦ προθαλάμου. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ πρέπει νὰ συνετέλεσαν καὶ χεῖρες θησαυροθηρῶν καὶ λιθωρύχων. Ὅπωςδήποτε ἡ καμάρα τοῦ προθαλάμου εὐρέθη ἐλλιπής.

¹ Ὅ,τι δηλαδὴ συνέβη καὶ μὲ τοὺς ἀνωτέρους ἐκ τῶν φρασσόντων τὴν εἴσοδον ὀγκολίθους, οἱ ὅποιοι ἀντεστηρίχθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπερθύρου, ἰδὲ ἀνωτ. σ. 22, σημ. 3.

Μόνον πέντε σειραὶ θολιτῶν ἦσαν πλήρεις. Εἷς θολίτης ἐπὶ πλεον εὐρέθη εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ ἕτερος εἰς τὴν βορείαν. Ὁ τελευταῖος μετεκινήθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διὰ λόγους ἀσφαλείας. Ὁπωσδήποτε αἱ βεβαιωθείσαι σειραὶ θολιτῶν ἦσαν δώδεκα ἐν συνόλῳ ἥτοι ἀνὰ ἕξ καθ' ἑκατέραν πλευρὰν.

Εἰς τὸ μεταξὺ κενὸν εἶναι δυνατόν νὰ συμπληρωθοῦν ἑπτὰ σειραὶ θολιτῶν, ὥστε ἡ καμάρα τοῦ προθαλάμου φαίνεται ὅτι ἀπετελεῖτο ἐκ δεκαεννέα σειρῶν θολιτῶν καλυπτουσῶν ἄνοιγμα 6.55 μ. περίπου. Τοῦ θαλάμου ἡ καμάρα ἀπετελέσθη ἐκ δεκαπέντε σειρῶν θολιτῶν, αἱ ὁποῖαι καλύπτουν ἄνοιγμα 4.90 μ. (εἰκ. 7).

Τὸ τύμπανον ἀπὸ τῶν καθέτων τοίχων μέχρι τῆς ἐσωτερικῆς κορυφῆς τῆς καμάρας ἀπετέλουν στοῖχοι ὡς ἐξῆς καθ' ἕκαστον τοῖχον: Κατὰ τὸν τοῖχον τοῦ βάθους τὸ ὑπὸ τὴν καμάραν τύμπανον (εἰκ. 7) ἀπετέλουν τέσσαρες στοῖχοι ἔσωθεν ὁρατοὶ βεβαίως μόνον ἐν μέρει (πίν. 21). Τὰ ὕψη τῶν ἐκ τῶν κάτω εἶναι 0.53 μ., 0.38 μ., 0.47 μ. καὶ 0.48 μ., ὥστε συνολικὸν ὕψος τοῦ τυμπάνου εἶναι 1.97 μ. μετὰ τῶν ἀρμῶν καὶ κenoῦ κατὰ τὴν κορυφήν.

Κατὰ τὸν μεσότοιχον τὸ συνολικὸν ὕψος τοῦ ὑπὸ τὴν καμάραν τοῦ προθαλάμου τυμπάνου ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕξ στοίχους, ἐκ τῶν ὁποίων σφύζονται ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει οἱ πέντε (πίν. 12α, 13α-β καὶ 14α-β). Τὸ ὕψος κατὰ σειρὰν εἶναι (ἐκ τῶν κάτω) 0.46 μ., 0.45 μ., 0.50 μ., 0.53 μ. καὶ 0.53 μ. περίπου. Ὡστε τὸ συνολικόν, μετὰ τοῦ ἐλλείποντος ἔκτου στοίχου, ὕψος τοῦ τυμπάνου ἦτο περίπου 3 μ. Τοῦ ὕψους τούτου εἶναι ὁρατὸν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ θαλάμου μέρος μόνον, ἥτοι περὶ τὸ 1 μέτρον, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν πρώτων δύο στοίχων, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῶν κατωτέρω δύο συμπληροῦν τὸ τύμπανον τοῦ θαλάμου κατὰ τὸν μεσότοιχον (πρβ. εἰκ. 7 καὶ πίν. 22).

Κατὰ τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως, τέλος, δὲν ὑπάρχει κυρίως εἰπεῖν τύμπανον τυφλοῦ τόξου, διότι οὗτος ὑπερκαλύπτει τὴν καμάραν τοῦ προθαλάμου. Ἡ καμάρα δὲν συνδέεται τεκτονικῶς μετὰ τοῦ τοίχου, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἀλλ' εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι δὲν ἐφάπτεται ἀπλῶς τοῦ τοίχου. Ἐχει λαξευθῇ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου τοξωτὴ ἐγκοπὴ ὕψους ἴσου πρὸς τὸ ὕψος τῶν θολιτῶν καὶ βάθους 0.10 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰσέρχονται οἱ ἀκραῖοι θολῖται ἐκάστης σειρᾶς¹. Τοιαύτη ἐγκοπὴ ὑπάρχει καὶ κατὰ τὸν μεσότοιχον δεχομένη τὴν καμάραν τοῦ θαλάμου, ἀλλὰ τὸ λάξευμα ἐκεῖ εἶναι ἐπιπολαιότερον καὶ ἀμελέστερον.

Τεκτονικῶς ὁ τοίχος τῆς προσόψεως ἀπαρτίζεται κατὰ στοίχους ὡς ἐξῆς:

Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου (πάχους 0.88 μ.) πατεῖ στοῖχος ὕψους 0.46 μ. περίπου². Μικρὰ εἶναι ἡ διαφορὰ ὕψους τῶν ὑπερκειμένων πέντε στοίχων (εἰκ. 4, κάτω δεξιὰ,

¹ Τοῦτο ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐκτὸς θέσεως εὐρεθέντων λίθων τοῦ θριγκοῦ καὶ τὴν ἀναπαράστασιν ὡς ἐν παρενθ. πίν. Γ'.

² Λεπτολόγοι μετρήσεις ἔδειξαν ὅτι τὰ ὕψη τῶν δόμων δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὰ αὐτὰ κατὰ τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον ἄκρον. Ἀπὸ τοῦ πρώτου ὑπὲρ τὸν στυλοβάτην δόμου μέχρι τῶν κιονοκρανῶν τοῦ ἄνω ὀρόφου, κατὰ μὲν τὸ βόρειον ἄκρον ἐμετρήθησαν τὰ ὕψη τῶν σωζομένων δόμων ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ὡς ἐξῆς εἰς ἑκατοστά: 48 - 49 - 49 - 47 - 52 - 49 - 21 - 21 - 40 - 48 - 37 - 57 - 39 - 50 - 50, κατὰ δὲ τὸ νότιον ἄκρον ἀντιστοίχως τὰ ὕψη εὐρέθησαν ὡς ἐξῆς: 46 - 50 - 48 - 47 - 52 - 49 - 23 - 20 - 40 - 48 - 38 - 60 - 38 - 50 - 40 - 56.

5 και 6). Έκ τῶν ἐξιούτων στοίχων ἀπαρτίζεται τὸ ὕψος τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ σῶμα τῶν κιόνων καὶ παραστάδων κατὰ τὸ πλεῖστον. Ὁ ἐν συνεχείᾳ ἀνώτερος στοῖχος, ὅστις συμπληροῖ τὸ ὕψος τῶν κιόνων καὶ παραστάδων, εἶναι τοῦ αὐτοῦ περίπου ὕψους πρὸς τοὺς προηγουμένους. Ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄκρα, ὅπου τὰ ἐπικράνα τῶν παραστάδων, οἱ λίθοι ἔχουν ἀποτμηθῇ κατὰ τὸ μέτωπον εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, ὥστε νὰ δεχθῶν ἐνθετα τὰ ἐπικράνα τῶν παραστάδων ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου, ἥτοι πωρολίθου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα. Κατὰ τὴν θέσιν τῶν κιονοκράνων, τοῦλάχιστον τῶν δύο μεσαίων, ὅπου εἶναι δυνατὸς ἔλεγχος, ἔγινε τὸ αὐτό, δηλαδή τὰ κιονόκρανα ἐμορφώθησαν ἐπὶ ἰδιαίτερου τεμαχίου λίθου, τὸ ὁποῖον ἐτέθη ἐντὸς λαξευθείσης ἐπὶ τούτῳ θέσεως¹.

Τὸ ἐπιστύλιον ἀπαρτίζεται βεβαίως ὑπὸ ἑνὸς μόνου στοίχου ὕψους 0.40 μ. Ὁμοίως καὶ τὸ τρίγλυφον ἀπαρτίζει εἰς μόνον στοῖχος ὕψους 0.48 μ. Τὸ ὑπερκείμενον γεῖσον ἐμορφώθη ἐπὶ στοίχου ὕψους περίπου 38 ἐκ., ἐξ ὧν τὰ τέσσαρα ἑκατοστὰ ἀνήκουν εἰς τὴν ὑπερκείμενην ζωοφόρον. Αὕτη, συνολικοῦ ὕψους 70 ἐκ., ἀπαρτίζεται καθ' ὕψος ἐκ τῶν 4 ἐκ. τοῦ στοίχου τοῦ δωρικοῦ γείσου, 60 ἐκ. τοῦ ἰδικοῦ τῆς στοίχου καὶ 6 ἐκ. τοῦ ὑπερκείμενου στοίχου, ἐφ' οὗ μορφοῦται τὸ ἰωνικὸν γεῖσον ὕψους 0.195 μ. καὶ ὁ ὑπεράνω στυλοβάτης ὕψους 0.13 μ., ὥστε τὸ συνολικὸν ὕψος τοῦ στοίχου τούτου εἶναι περὶ τὰ 0.385 μ. Ὁ ἔχων ὕψος 60 ἐκατ. στοῖχος τῆς ζωοφόρου ἀπαρτίζεται κατὰ τὸ πάχος ἐκ δύο λίθων συνολικοῦ πάχους περὶ τὰ 0.70 μ.

Τὸ κατὰ τοὺς ἡμικίονας, παράθυρα καὶ παραστάδας τοῦ ἄνω ὀρόφου, τμήμα τῆς προσόψεως κατεσκευάσθη δι' ὑψηλῶν δόμων ἐκ τῶν κάτω : 50, 49 καὶ 47 ἑκατοστῶν. Τὸ ὕψος τούτων τονίζεται περισσότερον ἔνεκα τοῦ σχετικῶς μικροτέρου πάχους τῶν λίθων. Ὁ μόνος ὑψηλότερος στοῖχος τοῦ κτηρίου εἶναι ὁ τῆς ζωοφόρου καὶ τοῦτο εἶναι εὐλογον : ἄρμοι ὀπισθεν τῆς ἐκ κονιάματος ζωοφόρου θὰ ἦσαν ἐπιζήμιοι.

Ὁμοίως πρὸς τὴν κατασκευὴν κατὰ τὴν ζώνην τῶν κιονοκράνων καὶ ἐπικράνων τοῦ κάτω ρυθμοῦ, περὶ ἧς ἰδὲ ἀνωτέρω, τὰ κιονόκρανα καὶ ἐπικράνα τοῦ ἄνω ρυθμοῦ ἦσαν ἐνθετα. Μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐδῶ μετὰ τοῦ ὄρατοῦ μέρους τοῦ κιονοκράνου καὶ ἐπικράνου συμφυῆς σφὴν ἐλάμβανε θέσιν ἐντὸς λαξεύματος τοῦ ὀπισθεν λίθου εἰς σχῆμα πελέκεως. Τοῦ λαξεύματος ἡ πλευρὰ τοῦ βάθους ἦτο μεγαλυτέρα, ὥστε κατόπιν καὶ τῆς τοποθετήσεως τοῦ ὑπερκείμενου γείσου νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποσπασθῇ τὸ ἐνσφηνωμένον κιονόκρανον (πίν. 35β καὶ δ καὶ 37β)².

Τὸ ἰωνικὸν ἐπιστύλιον καὶ τὸ συμφυῆς ὀριζόντιον γεῖσον τοῦ ἀετώματος μορφοῦνται ἐπὶ στοίχου ὕψους 45 ἐκ., ἐξ ὧν τὰ 5 ἐκ. ἀνήκουν εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώ-

¹ Ἡ ἰδιαίτερα μέριμνα παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν τάφον τῆς Βεργίνης, ὅπου διὰ τὰ κιονόκρανα τῶν τεσσάρων ἡμικίωνων ἐχρησιμοποιήθη ἐκλεκτὸν ὕλικόν, ἀμμόλιθος διάφορος τοῦ πωρολίθου, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ μνημείου πλὴν τῶν μαρμαρίνων. Οἱ ἡμικίονες δὲν εἶναι «μονόλιθοι», ὡς Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνης, σ. 14, ἀλλ' ἀποτελοῦνται ἐκ 4-5 τεμαχίων ἕκαστος. Διὰ τὴν χρῆσιν προσφορωτέρου ἢ ἐκλεκτοῦ ὕλικου κατὰ μέρη, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 70 καὶ 89 πρβ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ - ΜΑΚΑΡΟΝΑ - ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, Τὸ Ἀνάκτορον τῆς Βεργίνης, Ἀθῆναι 1961, σ. 28 (κατωτέρω τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀναφέρεται ἐν συντομογραφίᾳ Ἀνάκτ. Βεργίνης).

² Πρβ. ΠΑΕ 1959, σ. 75, ἀριθ. 3, εἰκ. 1, ἀριθ. 3, καὶ πίν. 74β.

ματος (πίν. 34ε-στ')¹. Τοῦ τυμπάνου εὐρέθησαν δύο λίθοι τριγωνικοί, οἱ ὁποῖοι εἶναι δυνατὸν νὰ παράσχουν κατὰ προσέγγισιν τὴν κλίσιν τοῦ ἀετώματος (πίν. 34γ-δ)². Αὕτη εἶναι καθ' ὑπολογισμὸν περὶ τὰς 13°, ἐξ οὗ προκύπτει ὕψος τυμπάνου $\pm 0.95 \mu$. μὲ μήκος 8.20 μ. Τὸ ὕψος τοῦτο ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰ 5 ἐκ. τοῦ στοίχου τοῦ ὀριζοντίου γείσου καὶ ἀπὸ δύο ὑπερκειμένους στοίχους. Δεδομένου ὅτι τὸ ὕψος ἀμφοτέρων τῶν σωζομένων τριγωνικῶν λίθων εἶναι περίπου 0.35 μ. καὶ ὅτι ὁ ἕτερος ἐξ αὐτῶν, δηλαδὴ ὁ φέρων ἔγχνη τῆς κεφαλῆς ἀναγλύφου μορφῆς, ὅπωςδῆποτε ἀνήκει εἰς τὸν ἀνώτερον στοῖχον τοῦ τυμπάνου, ὁ κατώτερος ἦτο ὑψηλὸς περὶ τὰ 0.55 μ., περίπου δηλαδὴ ὅσον καὶ ὁ στοῖχος τῆς ζωοφόρου, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον : τὸ ἀέτωμα ἔφερε πλαστικὸν διάκοσμον ὡς καὶ ἡ ζωοφόρος. Εἰς τοὺς λίθους τοὺς συμπληροῦντας ἄνω τὸ τρίγωνον πιθανῶς μόνον ἡ κεφαλὴ κεντρικῆς μορφῆς ὑπῆρχε, τῆς ὁποίας τὸ περιγράμμα διεσώθη ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν λίθων τοῦ τυμπάνου (εἰκ. 34 καὶ πίν. 34δ).

Τὸ ἐπαέτιον γεῖσον ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶν, εἰς τὸ μέτωπον τῶν ὁποίων διεμορφωτο γεῖσον μετὰ συμφυοῦς σίμης (πίν. 34α-β, ἰδὲ καὶ κατωτέρω περὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, σ. 79 κέ.)³.

Δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως ἀκρωτηρίων⁴.

Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ μνημείου καθ' ὅλας τὰς πλευράς, ἡ φύσις τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου, ὡς καὶ τὰ κενὰ κατὰ τοὺς ἄρμους καὶ τὰ σημεῖα φθορᾶς, ἐπιτρέπουν τὴν διαπίστωσιν ὅτι δὲν ὑπάρχουν σύνδεσμοι σιδηροῖ μολυβδοχοημένοι⁵.

Συνδετικὴ ὕλη δὲν ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μνημείου⁶. Ἐκ τῆς τεκτονικῆς περιγραφῆς ἐξ ἄλλου ἔγινε, νομίζω, σαφὲς καὶ θὰ γίνῃ σαφέστερον κατὰ τὴν μορφολογικὴν περιγραφὴν καὶ ἐξέτασιν, ὅτι ὁ χρησιμοποιηθεὶς πορὸλίθος δὲν ἐπιτρέπει ἀκριβείαν ἐκτελέσεως. Ἀντιθέτως, ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς λαξεύεται ὁ λίθος διὰ πελέκων, παρέχει τοιαύτην ἄνεσιν κατὰ τὴν ἐργασίαν, ὥστε δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἐκάστη τῶν πλίνθων δὲν εἶχε προκαθωρισμένας πάσας τὰς διαστάσεις τῆς. Αἱ ἀφανεῖς πλευραὶ ὅπωςδῆποτε, ἀλλὰ καὶ ἡ κεκαλυμμένη ὑπὸ τοῦ κονιάματος ἐπιφάνεια τῶν λίθων δὲν παρουσίαζον τὴν αὐστηρότητα ἐργασίας τὴν ἐπιβαλλομένην εἰς συμπαγέστερον λίθον⁷ καὶ μάλιστα εἰς τὸ μάρμαρον. Ὡστε θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ λεχθῇ ὅτι ἐκάστη πωρίνη πλίνθος ἀποτελεῖ ὀργανικὸν μέλος τῆς οἰκοδομῆς (πίν. 39δ).

¹ ΠΑΕ 1959, σ. 83, ἀριθ. 54-60, εἰκ. 3, ἀριθ. 54-60, καὶ πίν. 75γ καὶ 76α.

² Τρίτον τεμάχιον μικρότερον, ἔνεκα τῆς φύσεως τοῦ ὕλικου καὶ τῆς φθορᾶς, δὲν βοηθεῖ. Τὸ μέγιστον σωζόμενον μήκος ἑκατέρας τῶν δύο συγκλινουσῶν ἐδρῶν εἶναι περίπου 0.25 μ. Πρβ. ΠΑΕ 1959, σ. 83, ἀριθ. 61-63, εἰκ. 3, ἀριθ. 61-63, καὶ πίν. 76β.

³ Πρβ. ΠΑΕ 1959, σ. 80 κέ., ἀριθ. 36-53, εἰκ. 2, ἀριθ. 36-53, καὶ πίν. 75β.

⁴ Πρβ. κατωτ. σ. 79 κέ. καὶ 81.

⁵ Ἰδὲ Φ. ΠΕΤΣΑΝ, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Γ', σ. 235. Δὲν ἀναφέρεται συνδετικὴ ὕλη εἰς τοὺς μακεδονικοὺς τάφους γενικῶς, ὅπως π. χ. εἰς τοὺς τάφους Πέλλης, Παλατιτίων, Πύδνης, Ἀμφιπόλεως κλπ. Εἰς τὸν τάφον τῆς Ἐρετρίας ἀναφέρεται παχὺ κονίαμα μόνον εἰς τοὺς ἄρμους τῶν ἄκρων τμημάτων τῶν τοίχων τοῦ δρόμου, τὰ ὁποῖα δὲν καλύπτει τὸ κονίαμα τῶν τοίχων, ΑΕ 1899, σ. 224.

⁶ Ἡ καμάρα τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων φέρει νῦν τσιμέντον κατὰ τοὺς ἄρμούς (πίν. 17-18), τὸ ὁποῖον ἐτέθη ὡς πρῶτον μέτρον προστασίας τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ θαλάμου ἀπὸ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν μέχρις ἀποπερατώσεως τοῦ στεγάστρου. Αἱ εἰκόνες ἐν πίν. 13 α-β δεικνύουν τὴν καμάραν τοῦ θαλάμου πρὸ τοῦ «ἀρμολογήματος» διὰ τσιμέντου.

⁷ Ἰδὲ Φ. ΠΕΤΣΑΝ, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Γ', σ. 234 κέ.

Ἀκριβέστερον, κατὰ τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως, ὅπου τὰ πράγματα εἶναι σαφῆ, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι μόνον τὰ τεμάχια τοῦ ἐπιστυλίου ἦσαν προκαθορισμένα κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὰς διαστάσεις των. Πράγματι τὰ πέντε τεμάχια βαίνουν ἀπὸ ἄξονος εἰς ἄξονα (εἰς τὰ ἄκρα, ἐννοεῖται, ἐκτείνονται μέχρι τῶν ἄκρων τῶν ἀντιστοιχῶν παραστάδων), εἶναι μονόλιθα καὶ γενικῶς ἔχουν τὸ σαφῶς προκαθορισμένον σχῆμα καὶ ἀποτελοῦν ὀργανικὰ μέλη τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως. Ὡς πρὸς ταῦτα, ἡ τεκτονικὴ καὶ ἡ μορφολογικὴ κατασκευὴ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως παρουσιάζουν ἀντιστοιχίαν.

Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ, ἐν μέρει, καὶ διὰ τοὺς ὑψηλοὺς λίθους τῆς ζωοφόρου, ἡ ὁποία, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ὕψος της, δανεῖται μόνον 4 ἐκ. ἐκ τοῦ ὑποκειμένου δόμου τοῦ δωρικοῦ γείσου καὶ 6 ἐκ. ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου δόμου τοῦ ἰωνικοῦ γείσου, ἐνῶ τὸ πάχος συμπληροῦται δι' ἀντιθέματος. Ἀντιστοιχίαν τεκτονικὴν καὶ μορφολογικὴν παρουσιάζουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καὶ τὰ γείσα ὑπὸ καὶ ὑπὲρ τὴν ζωοφόρον. Ἐννοεῖται ἡ κανονικότης περιορίζεται μόνον εἰς τὰς διαστάσεις τοῦ ὕψους. Τὰ μήκη τῶν λίθων εἶναι ἄνισα, ἥτοι ἀδιάφορα εἰς πάντα τὰ προαναφερθέντα μέλη πλὴν τῶν ἐπιστυλίων. Οὕτω :

1) ἡ ζωοφόρος κατὰ μῆκος ἀπαρτίζεται ἀπὸ ὀκτὼ λίθους μήκους (ἀπὸ ἀριστερῶν) : *1.39 - 0.55 - 1.85 - 0.86 - 1.65 - 0.95 - 0.40 - 1.05 μ.*

2) τὸ δωρικὸν γεῖσον ἀπαρτίζεται ἐπίσης ἐκ δέκα τοῦλάχιστον πλακῶν μήκους : *0.80 - 0.70 - 1.16 - 0.86 - 0.63 - 0.70 - 1.12 - 0.82 - 1.10 - 0.79 μ.* καὶ

3) τὸ ἰωνικὸν γεῖσον ἀπαρτίζουν ἑπτὰ πλάκες μήκους : *1.20 - 1.28 - 1.24 - 1.28 - 0.92 - 1.61 - 1.19 μ.*

Τοῦ τριγλύφου οἱ λίθοι δὲν ἔχουν ἴσον μῆκος, ἀλλ' οἱ ἄρμοι πάντως τοποθετοῦνται μετὰ τριγλύφου καὶ μετόπης, ὅπερ σημαίνει ὅτι αἱ διαστάσεις τῶν λίθων εἶχον κάπως ὑπολογισθῇ, μολοντί ἡ θέσις τῶν τριγλύφων δὲν εἶναι κανονικὴ, ὡς θὰ ἴδωμεν¹.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰ περιγραφέντα μέλη, οἱ ἡμικίονες ἀμφοτέρων τῶν ρυθμῶν δὲν ἔχουν τεκτονικὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἐνότητα. Ἀνήκουν τεκτονικῶς εἰς τὸν τοῖχον, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶναι συμφυεῖς². Αἱ παραστάδες ἐπίσης μορφοῦνται ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ τοίχου, ὥστε οὔτε οἱ ἡμικίονες οὔτε αἱ παραστάδες εἶναι μονόλιθοι ἢ αὐτοτελεῖς. Εἰς τὸν κάτω δωρικὸν ρυθμὸν μάλιστα δὲν ὑπάρχει οὔτε χρωματικὴ διάκρισις τῶν ἡμικιόνων ἀπὸ τῶν τοίχων, οἷα ὑπάρχει εἰς τὸν ἄνω ἰωνικὸν ρυθμὸν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς χρωματικῆς διακοσμήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Μία ἐπὶ πλεον διαφορὰ μετὰ τὸν ἄνω καὶ κάτω ρυθμοῦ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἡ ἐξῆς : οἱ κάτω δωρικοὶ ἡμικίονες ἐνοῦνται μετὰ τοῦ τοίχου διὰ ταινίας, ἡ ὁποία ἔχει τὴν θέσιν τῆς

¹ Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι οἱ λιθοξόοι δὲν ἐφρόντισαν νὰ καλύπτονται οἱ ἄρμοι ὡς π. χ. εἰς τὸ Μητροῦν τῆς Ὀλυμπίας, Olympia, I, πίν. XXVI, ὅπερ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Βεργίνης. Τὸ πῶρινον ὕλικόν δὲν ἐπιτρέπει τοιαύτην ἐργασίαν καὶ τὸ κονίαμα τὴν καθιστᾷ περιττήν.

² Οὕτω καὶ εἰς τὸν τάφον τοῦ Λαγκαδᾶ, JdI 26, 1911, σ. 202, εἰκ. 12. Ἀντιθέτως ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης «προσκολλᾶται» ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, K. A. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 18, ἀλλὰ εἰς τὰ σχέδια δὲν εἶναι σαφὴς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς προσόψεως.

τελευταίας εκατέρωθεν ραβδώσεως, αποτελουμένης ούτω υποτυπώδους παραστάδος, ἐνῶ οἱ ἰωνικοὶ ἡμικίονες ἔχουν καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡμίσειαν ράβδωσιν λελαξευμένην ἔστω καὶ ἀτελῶς, ὥστε ἐνοῦνται ἀποτόμως ἢ ἄλλως ἀποσπῶνται ἀπὸ τὸν τοῖχον διακρινόμενον καὶ χρωματικῶς (πρβ. παρὲνθ. πίν. Β', α καὶ δ)¹. Μόνη διάκρισις κατὰ τὸ κάτω μέρος τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ, ὑπὸ τὴν ἐγχρωμον ζώνην, ἐφ' ἧς βαίνουν αἱ γραπτὰ μορφαί, εἶναι ἡ διαίρεσις τοῦ τοίχου δι' ἐγγαράκτων γραμμῶν πρὸς δήλωσιν ἰσοδομικῆς τοιχοποιίας². Τὰ χαράγματα τοῦ κονιάματος δὲν ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς ἄρμους τοῦ τοίχου, διότι κάτω (ὡς ἐκ τούτου καὶ ἄνω) δηλοῦται διὰ τοῦ χαράγματος στοῖχος χαμηλότερος κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ πραγματικοῦ (ἐγχρωμος πίν. Α').

Οἱ κατακόρυφοι ἄρμοι κατὰ τὸν ἄνω ὄροφον, ὅπου τὰ εἰκονικὰ παράθυρα, διδάσκουν ὅτι δὲν ἐγένετο ἡ μόρφωσις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐπὶ ἐκάστου λίθου πρὶν τοποθετηθῇ εἰς τὴν θέσιν του, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐλαξεύθησαν ὅλαι αἱ λεπτομέρειαι μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ τοίχου, ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ ἐνιαίας ἐπιφανείας ἀναγλύφου³. Παρατηρεῖται ὅτι κατακόρυφοι ἄρμοι διαιροῦν ἀδιακρίτως οἰανδήποτε μορφήν. Διαιροῦν π. χ. παράθυρα εἰς διάφορα σημεῖα ἐνίοτε ὅλως ἀπροσδόκητα, ὅπως:

1) κατὰ τὴν μεσαίαν ἄρμοκαλύπτραν (τέταρτον παράθυρον ἐξ ἀριστερῶν, ἥτοι τὸ μεσαῖον, εἰς τὸν τρίτον στοῖχον ἐκ τῶν ἄνω, πίν. 36γ),

2) κατὰ τὴν ἀριστερὰν ἄρμοκαλύπτραν τῶν δύο ἀκραίων πρὸς δεξιὰ παραθύρων (δεύτερος στοῖχος ἐκ τῶν ἄνω, πίν. 36α - β) καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἀντιθέτως τὰ τεμάχια τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ φαίνεται ὅτι ἐλαξεύθησαν πρὸ τῆς τοποθετήσεώς των, χονδρικῶς τοῦλάχιστον. Ἡ παρατηρουμένη ἔλλειψις ἀκριβοῦς ἀντιστοιχίας κανόνων, τριγλύφων καὶ προμόχθων ἐξηγεῖται, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὰ τεμάχια ἐλαξεύθησαν αἱ λεπτομέρειαι πρὸ τῆς τοποθετήσεώς των ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὥστε, παρὰ τὴν καταβληθεῖσαν φροντίδα, κατὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν λίθων προέκυψαν ἐλαφραὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως ἐκάστου στοιχείου. Ἰδιαιτέρως διὰ τὸ δωρικὸν γεῖσον ἡ εὐκολία ἐπέβαλλε τὴν λάξευσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν λίθων ἐπὶ τοῦ τοίχου.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς σχέσεως τῆς τεκτονικῆς κατασκευῆς πρὸς τὴν μορφολογικὴν διαμόρφωσιν ὀλίγα τινὰ πρέπει νὰ λεχθῶν καὶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διακόσμησιν τοῦ θαλάμου κυρίως. Διότι ὁ προθάλαμος, στερούμενος ἐξωτερικῆς θύρας καὶ ἄλλης ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμῆσεως, θὰ περιγραφῇ κατωτέρω, ὅπου θὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν κονιαμάτων καὶ θὰ γίνῃ διάκρισις ἀναγλύφων διακοσμητικῶν στοιχείων μορφουμένων ἐν ἀρχῇ ἐπὶ τοῦ λίθου ἢ τὸ πρῶτον μόνον διὰ τοῦ κονιάματος.

¹ Πρβ. πρόσοψιν τάφου Λαγκαδᾶ, JdI 26, 1911, σ. 202, εἰκ. 12 καὶ 14.

² Εἰς τὸ σχέδιον τῆς πρόσόψεως (ἐγχρωμος πίν. Α') παρελείφθησαν ὅσαι ἐκ τῶν κατακορύφων γραμμῶν δὲν διακρίνονται. Ὅμοια δήλωσις ἰσοδομικῆς κατασκευῆς διὰ χαρακτῶν γραμμῶν ἐπὶ κονιάματος, ἄνευ ἀνταποκρίσεως πρὸς τὴν πραγματικὴν λιθοδομήν, εἰς τὸν δρόμον τοῦ τάφου τῆς Ἑρετρίας, ὅπου τὸ ὕψος τῶν δόμων εἶναι 0.39 μ., τὰ δὲ μήκη τῶν πλίνθων περίπου 0.75 μ. κατὰ τὰς μετρήσεις μου, πρβ. καὶ κατωτ. σ. 85, σημ. 4. Ἐπίσης εἰς τὸν θάλαμον τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 31 καὶ 37 καὶ εἰκ. 6 καὶ 8, καὶ εἰς ἄλλους δημοσιευμένους καὶ ἀδημοσιεύτους μακεδονικοὺς τάφους.

³ Τοιαύτη ἐργασία παρατηρεῖται ἀκόμη καὶ ἐπὶ τειχῶν, JOHN WARD - PERKINS, *Veii, The Historical Topography of the Ancient City* [= PBSR, XXIX, NS, XVI, 1961], σ. 34 καὶ πίν. XIII κέ.

Ὅπως ἡ διαμόρφωσις τῆς προσόψεως κατὰ τὸ πλεῖστον, οὕτω καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησις τοῦ θαλάμου δὲν ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὴν τεκτονικὴν κατασκευὴν. Τὸν τοιχοβάτην ἀποτελεῖ ὁ κατώτατος στοῖχος ἐξέχων κατὰ 0.055 μ. περίπου. Ἄνω μορφοῦται καὶ ἐπὶ τοῦ λίθου κυμάτιον λέσβιον (*cyma reversa*), τοῦ ὁποίου τὸ σχῆμα ἀποδίδει τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 11. Τὸ ὑπεράνω τμήμα τοῦ τοίχου τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς ὀρθοστάτας ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στοίχους. Ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου στοίχου μορφοῦται ἄνω ταινία ἐξέχουσα καὶ φέρουσα ἐπίστεψιν διπλοῦ κυματίου, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 12. Τὰ μήκη τῶν λίθων παρέχουν τὰ σχέδια τῶν εἰκ. 4 - 7.

Αἱ παραστάδες μορφοῦνται ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ τοίχου, ὥστε δὲν ἔχουν αὐτοτέλειαν οὔτε ἐνότητα τεκτονικὴν. Τὸ ὕψος ἐκάστης παραστάδος (μετὰ τοῦ ἐπικράνου) ἀπαρτίζεται ἐκ τριῶν στοίχων. Ἐπ' αὐτῶν εἰς στοῖχος ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστύλιον καὶ τὸ συμφυὲς γεῖσον. Ἄλλ' ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συμβαίνει κατὰ τὴν πρόσοψιν, οἱ λίθοι τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ θαλάμου δὲν ἀποτελοῦν ὀργανικὰ μέλη. Οἱ κατακόρυφοι ἀρμοὶ δηλαδὴ δὲν πίπτουν κανονικῶς κατὰ τὸν ἄξονα τῶν παραστάδων, ἀλλ' ἀδιακρίτως, δεδομένου ὅτι τὰ μήκη τῶν λίθων εἶναι μικρότερα τῶν μεταξονίων διαστημάτων καὶ ἀκανονίστως ἄνισα, ὥς ἐλέχθη ἀνωτέρω κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν περιγραφὴν τῶν θαλάμων (ιδεὶ καὶ σχέδιον εἰκ. 4). Ἐν τούτοις ἡ ὀργανικότης τοῦ ἐπιστυλίου εἶναι τόσον ἐντόνως αἰσθητὴ, ὥστε ἐδηλώθη ἀρμός ὑπὲρ τὸ μέσον ἐκάστης παραστάδος δι' ἐγχαράκτου κατακορύφου γραμμῆς ἐπὶ τοῦ κονιάματος (ὁρατῆς ὁπωσδήποτε ἐν πίν. 20α). Οὐδαμοῦ ἄλλοῦ παρατηρήθησαν τοιαῦτα χαράγματα ἐντὸς τοῦ θαλάμου, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, ὅπου ἐδηλώθη δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν ἰσόδομος κατασκευή (ιδεὶ σ. 35).

Ἡ καμάρα, τέλος, παρουσιάζει κατὰ τὸν κανόνα ἐνιαίαν ἐπιφάνειαν ἀδιάρθρωτον καὶ ὅλως ἀδιακόσμητον, ὁ δὲ τρόπος τοιχοδομίας εἶναι σαφὴς εἰς τὰ σχέδια (εἰκ. 5 - 7) καὶ τὰς φωτογραφίας (πίν. 13α. β, 14α. β καὶ 17 - 18). Ὅμοίως ἀδιάρθρωτος καὶ λευκὴ εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τῶν τυφλῶν τόξων τῶν στενῶν πλευρῶν, ὑπὲρ τὰ γεῖσα (πίν. 21 καὶ 22).

3. ΤΑ ΚΟΝΙΑΜΑΤΑ

Κονίαμα καὶ πωρόλιθος εἶναι τὰ μόνα οἰκοδομικὰ ὑλικά τοῦ μνημείου. Ἐπειδὴ δὲ τελικῶς ἡ διαμόρφωσις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λεπτομερειῶν γίνεται διὰ τοῦ κονιάματος, εἶναι ἀπαραίτητον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ νὰ προηγηθῇ τῆς μορφολογικῆς περιγραφῆς τοῦ μνημείου.

Κονίαμα ἐκάλυπτεν ὅλα τὰ κατὰ τὴν ταφὴν ὁρατὰ μέρη τοῦ κτηρίου, ἤτοι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου καὶ τοῦ προθαλάμου καὶ τὸ διὰ πωρολίθου μέρος τῆς προσόψεως. Ὡς πρὸς τὴν πρόσοψιν γίνεται ἡ διάκρισις, ὅτι εἰς ταύτην δὲν περιλαμβάνεται ἡ διὰ πλακοειδῶν λίθων ἀργολιθοδομή, ἡ ὁποία ἐγένετο κατὰ τὴν πρόσοψιν, διὰ νὰ καλύψῃ τὴν μεταξὺ τοῦ μνημείου καὶ τῶν παρείων τοῦ σκάμματος ἀπόστασιν (ιδεὲ ἀνωτ. σ. 22). Τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ μνημείου πρόχειρα ταῦτα τοιχάρια δὲν ἔφερον κονίαμα. Δὲν ἔφερον ἐπίσης κονίαμα οἱ τοῖχοι καὶ αἱ καμάραι τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ θαλάμου ἐξωτερικῶς. Καὶ τὸ σκάμμα εὐλόγως δὲν ἔφερε ἔχνη κονιάματος, ὥς παρατηρεῖται π. χ. εἰς τὸν σκαπτὸν «δρομόν» τοῦ πλησίον τάφου τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ KINCH.

Ὡς πρὸς τὸ κονίαμα δύο τινὰ ἐνδιαφέρουν κυρίως: 1) σύνθεσις καὶ ἀριθμὸς στρωμάτων καὶ 2) ἂν καὶ μέχρι ποίου σημείου αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτομέρειαι διαμορφοῦνται πρῶτον ἐπὶ τοῦ λίθου ἢ κατασκευάζονται ἐξ ὁλοκλήρου διὰ κονιάματος. Μικρότερα ζητήματα καὶ μεταγενέστεραι ἐπισκευαὶ θὰ συζητηθοῦν μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δύο κυρίων θεμάτων.

Ἡ σύνθεσις τοῦ κονιάματος καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στρωμάτων παρουσιάζουν παραλλαγὰς κατὰ μέρη¹. Μεγαλύτερα προσοχὴ κατεβλήθη εὐλόγως εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἐδάφους διὰ τὰς τέσσαρας γραπτὰς μορφάς. Κατὰ τὰ μέρη ταῦτα, μάλιστα ὑπὸ τὴν παράστασιν τοῦ Ἑρμοῦ (πίν. 15β) καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ρήγματα τῆς ἐπιφανείας παρὰ τὰς τέσσαρας γραπτὰς μορφάς, παρατηρήθησαν σαφῶς τρία στρώματα κονιάματος δυνάμενα νὰ περιγραφοῦν ὡς ἀκολούθως:

- 1) Στρώμα παχύτερον (περίπου 5 - 10 χιλιοστὰ) ἔχον περισσοτέραν ἄμμον

¹ Ὅμοιαι διαφοραὶ π. χ. εἰς τάφον Βεργίνης, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 15 καὶ 31. Γενικώτερον, HEUZEY - DAUMET, Mission, σ. 229 (Παλατίτσης), 248 (Πύδνης), 252 (Πέλλης), KINCH, ἔ. ἀ. σ. 285 (Ναούσης), PERDRIZET, ἔ. ἀ. σ. 342 (Ἀμφιπόλεως), AE 1899, σ. 223 κέ. (Ἑρετρίας), κ. ἀ. Ἐξαντλητικῶς περὶ τοῦ θέματος, Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τὰ ὑλικά δομῆς, Α', 2, σ. 46 κέ., ἰδίως σ. 63 κέ.

καὶ ὥς ἐκ τούτου χρῶμα φαιὸν σχεδόν, ἥτοι ἡ ἀλιφή κατὰ τὸν Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ¹.

2) Στρώμα λεπτότερον, ὅπου διακρίνεται πωρόχωμα καὶ τὸ χρῶμα εἶναι ἀντίστοιχον.

3) Στρώμα ἔτι λεπτότερον μὲ χυλὸν ἀσβέστου καὶ μαρμαροκονίαν ἔχον χρῶμα λευκόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο στρώμα λειανθὲν ἀπέκτησε στιλπνότητα.

Εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς προσόψεως, ἐκ τῶν τριῶν στρωμάτων τὸ πρῶτον ἐχρησιμοποιήθη κατὰ μέρη διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ λίθου κενῶν καὶ χασμάτων καὶ τῶν φθορῶν αὐτοῦ. Σημαντικὸν εἶναι ὅτι τὸ πρῶτον χονδρὸν στρώμα εἶναι τὸ μόνον χρησιμοποιηθὲν ὡς ὑπόστρωμα τῆς ζωοφόρου. Εὐλόγως ἐδῶ τὸ πρῶτον στρώμα δὲν ἐκαλύφθη, διότι τοῦτο ἦτο καταλληλότερον νὰ δεχθῇ καὶ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς πλαστικὸς ὄγκους τῆς ἐκ κονιάματος ζωοφόρου. Ἀποτέλεσμα τῆς μὴ χρησιμοποίησεως τῶν ἄλλων στρωμάτων εἶναι ἡ διάφορος ἐντύπωσις τοῦ κυανοῦ χρώματος τοῦ βάθους τῆς ζωοφόρου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄλλας ἐγχρώμους ἐπιφανείας, τὸ πεδίον τῆς ζωοφόρου εἶναι ἀμαυρὸν καὶ ὄχι στιλπνόν, διότι τὸ χρῶμα ἀπερροφήθη περισσότερον ὑπὸ τοῦ κονιάματος καὶ ἐγίνε ἀραιότερον καὶ σπυρτωτὸν ἐκ τῆς παρουσίας τῆς ἄμμου εἰς τὸ κονίαμα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος. Ἐδῶ ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ δύο λεπτότερα στρώματα κονιάματος (δὲν παρατηρεῖται τὸ κατώτερον εἰς τοὺς σωζομένους λίθους τοῦ ἀετώματος), ὥστε τὸ κυανοῦν χρῶμα τοῦ βάθους, ἄλλως ὅμοιον πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς ζωοφόρου, διακρίνεται εἰς ἴδιον στρώμα ἐπὶ τοῦ ὑπ' αὐτὸ λευκοῦ.

Τὰ δύο λεπτότερα στρώματα καλύπτουν κατὰ τὸ πλεῖστον ὅλας τὰς λοιπὰς ἐπιφανείας τῆς προσόψεως πλὴν χασμάτων τοῦ λίθου, τὰ ὅποια ἐνδεχομένως ἐπληρώθησαν μὲ τὸ χονδρὸν κονίαμα. Ἐνίστε μάλιστα ἡ μόρφωσις τῆς ἐπιφανείας ἀπῆτει μόνον πάχος ἑνὸς στρώματος καὶ εἰς τοιαύτας περιπτώσεις δυσκόλως διακρίνονται στρώματα, διότι τὰ δύο συνεχωνεύθησαν εἰς ἓν.

Τὰ δύο λεπτότερα στρώματα ἐχρησιμοποιήθησαν ὁμοίως καὶ εἰς τὸν προθάλαμον, ὅπου καὶ πάλιν διὰ χονδροῦ κονιάματος ἐπληρώθησαν ἐνδεχομένως χάσματα τοῦ λίθου.

Εἰς τὸν θάλαμον παρατηροῦνται ἀξιοσημεῖωτοι διαφοραί. Χονδρὸν κονίαμα βεβαίως ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἐδῶ διὰ τὴν πλήρωσιν μεγάλων ὀπῶν ἐκ χασμάτων τοῦ λίθου. Ἀλλὰ διὰ τὰς παραστάδας καὶ τὸν θριγκὸν ἐγένετο προφανῶς ἐπιλογὴ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, ὥστε τὰ χάσματα θὰ ἦσαν ὀλιγότερα. Ὅπως δὲποτε, παρατηρεῖται μία διαφορὰ εἰς τὴν κονίασιν μεταξὺ τῶν λευκῶν ἐπιφανειῶν καὶ τῶν ἐρυθρῶν (ιδὲ π. χ. εἰκ. 3 καὶ κατωτ. κεφ. 5α). Εἰς τὰς λευκὰς ἐπιφανείας ἐχρησιμοποιήθησαν δύο στρώματα, ἐξ ὧν τὸ κατώτερον χονδρότερον καὶ τὸ ἀνώτερον ἐκ χυλοῦ ἀσβέστου καὶ μαρμαροκονίας. Εἰς τοὺς ἐρυθροβαφεῖς τοίχους τὸ κατώτερον στρώμα κονιάματος εἶναι σημαντικῶς παχύτερον (διὰ τὴν ἀνάγκην ἰσοπεδώσεως ἀνωμάλου ἐπιφανείας τοῦ τοίχου προφανῶς) καί, ὅπερ μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτον, εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα προσετέθη ἐρυθρὸν

¹ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 53 κέ., πρβ. προσθήκην αὐτ. σ. 366. Ἐπίσης R. MARTIN, Manuel d'architecture grecque, I, Paris 1965, σ. 423.

χρῶμα εἰς τὸ μίγμα χυλοῦ ἀσβέστου καὶ μαρμαροκονίας, ὥστε ἡ ἔγχρωμος ἐπιφάνεια ἔχει πάχος ἴσον πρὸς τὸ πάχος τοῦ ἀνωτέρου στρώματος κονιάματος.

Τὰ δύο δάπεδα (προθαλάμου καὶ θαλάμου) περιλαμβανομένων καὶ τῶν κατωφλίων ἐκαλύπτοντο ἐπίσης διὰ παχέος στρώματος χονδροῦ κονιάματος. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου διέσωζε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἱγνὴ χρώματος ἐρυθροῦ κατὰ μέρη, ἀλλ' ἡ φθορὰ δὲν ἐπέτρεψε πλείονας παρατηρήσεις¹.

Τὸ δεύτερον σπουδαῖον ζήτημα, ὡς πρὸς τὸ κονίαμα, εἶναι, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἂν καὶ μέχρι ποίου σημείου ἐλαξεύθησαν ἐπὶ τοῦ πωρολίθου αἱ λεπτομέρειαι τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν καὶ τῆς ἀναγλύφου διακοσμήσεως ἢ ἐμορφώθησαν ἐξ ἀρχῆς διὰ τοῦ κονιάματος. Δὲν θὰ γίνῃ λόγος ἐδῶ διὰ τὴν πλαστικὴν ζωοφόρον καὶ τὴν ὁμοίαν πλαστικὴν διακόσμησιν τοῦ αἰτώματος, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν ἰδιαίτερος.

Ὁ θάλαμος φέρει ἀναγλύφως δεδηλωμένην ἀρχιτεκτονικὴν διακόσμησιν, ἡ ὁποία ἐλαξεύθη πρῶτον ἐπὶ τοῦ πωρολίθου μὲ ὅσῃ ἀκρίβειαν ἐπιτρέπει τὸ ὑλικόν. Τοῦτο ἰσχύει (ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω) διὰ τὸ κυμάτιον μεταξὺ τοιχοβάτου καὶ τοῦ τοίχου τοῦ ἐπέχοντος θέσιν ὀρθοστατῶν, ὡς καὶ τὴν ἐπίστεψιν τοῦ τοίχου τούτου, διὰ τὰς παραστάδας καὶ τὰ ἐπικράνα αὐτῶν, διὰ τὸ ἐπιστύλιον καὶ διὰ τὸ γεῖσον, τῶν ὁποίων καὶ αἱ ταινίαι καὶ τὰ κυμάτια εἶναι διαμορφωμένα πρῶτον ἐπὶ τοῦ λίθου. Ἐνὶ λόγῳ ὁλόκληρος ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησις τοῦ θαλάμου ἐλαξεύθη πρῶτον ἐπὶ τοῦ λίθου καὶ εἶτα ὁ λίθος ἐπεχρίσθη (πίν. 20-24).

Κατὰ τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου ἀπὸ τοῦ προθαλάμου εἰς τὸν θάλαμον ἐπίσης διεμορφώθησαν πρῶτον ἐπὶ τοῦ πωρολίθου τὸ θύρωμα καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ προθαλάμου ἀρμοκαλύπτραι εἰς τὸ σύνηθες σχῆμα (εἰκ. 15).

Ὁ προθάλαμος φέρει δύο ἀνάγλυφα διακοσμητικὰ στοιχεῖα: 1) ἀνὰ μίαν στρογγύλην ἀσπίδα ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου καὶ 2) ζώνην περιθέουσαν αὐτόν. Αἱ ἀσπίδες ἐλαξεύθησαν πρῶτον ἐπὶ τοῦ λίθου², ἀλλ' ἡ ζώνη κατὰ τὴν γένεσιν τῆς καμάρας εἶναι κατεσκευασμένη ἐξ ὁλοκλήρου διὰ τοῦ κονιάματος, δι' οὗ κατεσκευάσθη καὶ τὸ ἐπιστέφον τὴν ζώνην κυμάτιον (πίν. 25β)³. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ ζώνη δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν γένεσιν τῆς καμάρας. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἐπίσης παρέκκλισιν τῆς μορφολογικῆς ἀπὸ τῆς τεκτονικῆς κατασκευῆς. Τὸ κονίαμα εἶχε καταστήσει ἀθέατον τὸν ἀρμόν τῆς γενέσεως τῆς καμάρας, ὅτε κατεσκευάσθη ἡ δι' ἐπιθέτου κονιάματος ταινία. Οὕτω μόνον ἐξωτερικῶς δυνάμεθα νῦν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν γένεσιν, ἐνῶ ἐσωτερικῶς ἔχομεν πλαστὴν εἰκόνα τῆς κατασκευῆς⁴.

¹ Κεκονιαμένα δάπεδα. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 50, σημ. 8, ὅπου ἐκ παραδρομῆς ἡ παραπομπὴ περὶ τοῦ τάφου εἰς τὸ Ἔργον 1956 εἶναι λανθασμένη. Τὸ ὄρθον θὰ ἦτο ΠΑΕ 1956, σ. 20, ἀλλ' ἐκεῖ τὸ κείμενον εἶναι κάπως λανθασμένον, διότι τὸ δάπεδον δὲν ἔχει μόνον «διάδρομον κεκονιαμένον», ἰδὲ ΠΑΕ 1956, σ. 147. Πρβ. Α. ALBRICCI ἐν Bolletino 47, 1962, σ. 301.

² Ἔργον 1960, σ. 95, εἰκ. 108, BCH 85, 1961, Chron. 1960, σ. 800, εἰκ. 5.

³ Πρβ. Ἔργον 1960, σ. 95 κέ., εἰκ. 109-110, BCH 85, 1961, Chron. 1960, σ. 801, εἰκ. 6-7. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 66, εἰκ. 25.

⁴ Ἰδὲ καὶ κατωτ. σ. 56.

Τῆς προσόψεως τὰ περισσότερα μέρη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν ἐλαξεύθησαν πρῶτον ἐπὶ τοῦ λίθου. Ἐκτὸς θραυσμάτων τοῦ λίθου κατὰ τὴν λάξευσιν, τὰ ὁποῖα ἀνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος μόνον, καὶ αἱ σταγόνες τῶν προμόχθων καὶ τῶν κανόνων τοῦ ἐπιστυλίου ἐλαξεύθησαν πρῶτον ἐπὶ τοῦ πωρολίθου. Ἐλάχισται ἐκ τούτων ἀπετελέσθησαν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ κονίαμα¹. Ὅπως δὲ ποτε δὲν ἐχρησιμοποιήθη «τύπος» καὶ εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, διότι ἡ ἄνω διάμετρος τῶν σταγόνων εἶναι μικροτέρα τῆς κάτω. Ἀντιθέτως αἱ ἐφηλίδες τῶν εἰκονικῶν παραθύρων τοῦ ἄνω ὀρόφου κατεσκευάσθησαν ἐκ λεπτοῦ κονιάματος ὁμοιομόρφου, προφανῶς διὰ τύπου². Διὰ τὴν συγκρατηθῶν αἱ οὕτω ἐπικολληθεῖσαι ἐφηλίδες ἐχαράχθη ἡ ὑπ' αὐτὰς ἐπιφάνεια τοῦ κονιάματος (πίν. 37γ). Διὰ κονιάματος μόνον, φαίνεται, κατεσκευάσθησαν καὶ τὰ «σκουλαρίκια»³ τῶν τριγλύφων. Πάντα τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τῶν παραθύρων καὶ θυρωμάτων ἐλαξεύθησαν χονδρικῶς ἐπὶ τοῦ λίθου. Ὅμοίως ἐλαξεύθησαν ἐπὶ τοῦ λίθου πάντα τὰ κυμάτια τῆς προσόψεως, αἱ ταινίαι τοῦ ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου (πίν. 34ε-στ), τὰ ἐπικράνα κλπ. Μόνον αἱ ἕλικες τῶν ἰωνικῶν κιονοκράνων τοῦ ἄνω ὀρόφου φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαμορφωθοῦν ἐπὶ τοῦ λίθου, ἔνεκα τῆς φύσεως αὐτοῦ, ὅθεν ἀποδίδονται διὰ τοῦ κονιάματος.

Ἀξιοσημεῖωτον ἐπίσης εἶναι τὸ ἑξῆς:

Ὁ λιθοξόος διεμόρφωσε τὸ μέτωπον τῆς κοσμοφόρου ἐπὶ τοῦ δωρικοῦ γείσου (λεπτομέρεια ἐν πίν. 39β) χονδρικῶς μὲν, ἀλλὰ σαφῶς, εἰς τὰ τρία συστατικὰ μέρη, ἦτοι: 1) τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον κατὰ τὴν ἐπίστεψιν, 2) τὴν φέρουσαν τὴν γραπτὴν κοσμοφόρον σίμην καὶ 3) τὸ ὑποκάτω δωρικὸν κυμάτιον, τὸ φέρον γραπτὴν διακόσμησιν γλωσσοειδῶν φύλλων. Ἀλλ' ὁ κονιατής, ὀλιγώτερον προσεκτικὸς καὶ ἐπιμελής, ἐκάλυψε σίμην καὶ δωρικὸν κυμάτιον κατὰ τρόπον ὥστε ἀπετελέσθη ἐνιαία κυρτὴ ἐπιφάνεια, διακριθεῖσα ὕστερον μόνον διὰ τῆς διαφόρου γραπτῆς διακοσμήσεως⁴.

Ἐν συμπεράσματι, ἐκτὸς περιπτώσεων ἀποκαταστάσεως θραυσμάτων τοῦ λίθου, μόνον ἡ ταινία κατὰ τὴν γένεσιν τῆς καμάρας τοῦ προθαλάμου, αἱ ἐφηλίδες τῶν εἰκονικῶν παραθύρων καὶ αἱ ἕλικες τῶν ἰωνικῶν κιονοκράνων κατεσκευάσθησαν διὰ κονιάματος⁵.

Σχετικῶς πρὸς τὸ κονίαμα πρέπει νὰ σημειωθοῦν ἀκόμη παρατηρήσεις τινὲς λεπτομερειακαί, ἀλλ' ὅχι ἀσήμαντοι. Ἡ σπουδαιότερα παρατήρησις εἶναι ἐπισκευαὶ τοῦ

¹ Ὅμοίως δὲν ἦσαν εἰργασμένοι ἐπὶ τοῦ πωρολίθου, ἀλλ' ἀπεδόθησαν διὰ τοῦ κονιάματος αἱ σταγόνες τῶν προμόχθων καὶ τῶν κανόνων τῆς πρώτης στοᾶς τοῦ Γυμνασίου τῶν Δελφῶν, 4^{ου} αἰ. π. Χ., J. JANNORAY, Le Gymnase, 1953, σ. 45, πρβ. σ. 82.

² Τοῦτο ἀποτελεῖ μοναδικὴν περίπτωσιν. Ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, θύραι καὶ παράθυρα τάφων κλπ., πραγματικὰ εἴτε εἰκονικά, ἔχουν τὰς ἐφηλίδας διαμορφωμένας πρῶτον ἐπὶ τοῦ λίθου.

³ Ἰδὲ κατ. σ. 68, σημ. 1.

⁴ Πρβ. τὰ περὶ τῆς ἐπαετοῦ σίμης, κεφ. 5δ. Ζημίαν τῆς καθαρότητος τῶν λεπτομερειῶν ἔνεκα τοῦ κονιάματος παρατηρεῖ καὶ ὁ DAUMET εἰς τὸν τάφον τῆς Παλατίτσης, Mission, σ. 229.

⁵ Ὁ R. MARTIN ἐσφαλμένως περιγράφει ὡς διαμορφωμένα μόνον εἰς τὸ κονίαμα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως τῆς προσόψεως, R. MARTIN, ἑ. ἀ. σ. 440, ὅπου καὶ τὸ ὄνομα Leucade δὲν ἀποδίδει τὸ πραγματικὸν Λευκάδια.

κονιάματος, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ τὸ ἄνοιγμα τοῦ τάφου πρὸς μεταγενεστέραν (δευτέραν ἢ τρίτην κ.ο.κ., δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ) χρῆσιν. Ἐκ τῶν ἐπισκευῶν βεβαιοῦται ἐπίσης, ὅτι ἡ ὑποχώρησις τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, ρήγματα αὐτοῦ καὶ ἄλλαι φθοραὶ ἐγένοντο πρὸ τῆς ἐπισκευῆς τῶν κονιαμάτων. Τοῦτο βεβαιοῦται κυρίως ἐκ τῆς διὰ κονιάματος καλύψεως ρήγματος (τοῦ τρίτου κατὰ σειρὰν ἐκ δεξιῶν) τοῦ δωρικοῦ γείσου εἰς ὕστερον τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς χρόνον. Ἀπολύτως πειστικὴ εἶναι ἡ προσπάθεια καλύψεως τοῦ ρήγματος κατὰ τὴν συμφυᾶ πρὸς τὸ γεῖσον σίμην, τὴν φέρουσιν γραπτὴν κοσμοφόρον (πίν. 32β).

Αἱ προηγηθεῖσαι τῶν ἐπισκευῶν τοῦ κονιάματος φθοραὶ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως ἦσαν περιορισμέναι (ὡς ἄλλωστε καὶ νῦν συμβαίνει) κυρίως κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τοίχου. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἐπισκευαὶ παρουσιάζονται εἰς σημεία τοῦ κέντρου, ἀλλὰ δὲν ἐκτείνονται εἰς ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.

Κατ' ἀρχὴν ἐκαλύφθησαν διὰ νέου κονιάματος ρήγματα καὶ ἐχρίσθησαν ἐκ νέου λευκαὶ ἐπιφάνειαι. Οὕτω ἐπεχρίσθη ἡ λευκὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐξ ἀμελείας δὲ ἐκαλύφθη διὰ τοῦ νέου τούτου λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ μέρος τῆς ἀρχικῶς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας τῆς ταινίας τοῦ ἐπιστυλίου. Δὲν ἐκαλύφθη (ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ) ἡ ἀρχικὴ κυανὴ ἐπιφάνεια τῶν κανόνων (ἐγχρωμος πίν. Ι', 1)¹. Οὐδὲν ἔχνος ἐπισκευῆς τῆς ζώνης τοῦ τριγλύφου παρατηρεῖται. Τὸ ὑπερκείμενον δωρικὸν γεῖσον, ὡς ἐλέχθη ἤδη, φέρει σαφῆ λείψανα ἐπισκευῆς. Ἡ λευκὴ ἐπιφάνεια τοῦ μετώπου τοῦ γείσου καὶ τὰ ρήγματα ἐκαλύφθησαν διὰ νέου λευκοῦ ἐπιχρίσματος κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ μήκους (ἐκτὸς τῶν ἐκατέρωθεν ἄκρων). Τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπισκευῶν δεικνύει ἡ παρατήρησις, ὅτι αἱ τρεῖς πρῶται ἐξ ἀριστερῶν πρόμοχθοι (ἐγχρωμος πίν. Ι', 1) καὶ αἱ δύο πρῶται ἐκ δεξιῶν σώζουσιν τὸ ἀρχικὸν μέλαν χρῶμα (ιδεὲ κατωτ. κεφ. 5α), ἐνῶ αἱ λοιπαὶ ἐχρίσθησαν δι' ἀσβέστου, προφανῶς ὅταν καὶ αἱ ἄλλαι ἐπισκευαὶ ἐγένοντο. Εἶναι σημαντικὸν ὅτι τὰ τεμάχια τοῦ δωρικοῦ γείσου, τὰ ὁποῖα δὲν εὐρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, διατηροῦν τὸ ἀρχικὸν μέλαν χρῶμα τῶν προμόχθων (πλὴν φθορῶν)². Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν ἦσαν εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τῆς προσόψεως.

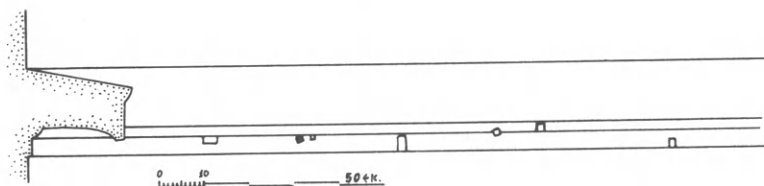
Τῆς κοσμοφόρου ἐπίσης ἐκαλύφθησαν τὰ ρήγματα καὶ φθορὰ ἐκτεταμένη ὑπὲρ τὴν τρίτην ἐξ ἀριστερῶν τριγλύφον, διὰ τοῦ αὐτοῦ λευκοῦ κονιάματος (πίν. 32α). Οὐδεμία ἐπέμβασις διὰ χρώματος παρατηρεῖται πρὸς ἐπισκευὴν τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως, ἡ ὁποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀρχικὴ. Τὸ ὑπὲρ τὴν κοσμοφόρον κυμάτιον εἶναι ἐπεσκευασμένον κατὰ τὸ πλεῖστον. Αἱ ἐπισκευαὶ διακρίνονται καὶ διὰ τὴν διάφορον φύσιν τοῦ κονιάματος καὶ διὰ τὴν ἀμέλειαν τῆς ἐργασίας. Ἡ ζωοφόρος, ἡ ὁποία

¹ Εἰς τὴν εἰκόνα ἐν πίν. 30γ διακρίνεται τὸ δεύτερον, ἥτοι μεταγενέστερον στρώμα λευκοῦ κονιάματος εἰς τὸ δεξιὰ ἡμισυ τοῦ ἐπιστυλίου καὶ εἰς μικρὸν μέρος τῆς ταινίας. Κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ταινίας καὶ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἡμισυ τοῦ ἐπιστυλίου ἀφηρέθη ὑπὸ τεχνιτῶν τῆς ἀναστηλώσεως καὶ οὕτω ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἀρχικαὶ ἐπιφάνειαι, λευκὴ τοῦ ἐπιστυλίου, ἐρυθρὰ τῆς ταινίας.

² Τὸ ἐν πίν. 39β τεμάχιον εὐρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὴν θέσιν του, ἀλλ' εἶχεν ἤδη θραυσθῇ καὶ ἀπεσπᾶσθαι χάριν ἀσφαλείας.

προφανῶς ἦτο ἤδη ἐφθαρμένη, μάλιστα κατὰ τὸ κέντρον, ὅταν ἐγένοντο αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ κονιάματος, δὲν φέρει ἔχνη ἐπισκευῆς. Τὸ ὑπεράνω τῆς ζωοφόρου ἰωνικὸν γεῖσον ἐκτὸς ἐπιχρίσεως κατὰ μέρη εἶχεν ἀνάγκην ὑποστηρίξεως, διότι, φαίνεται, ὅχι μόνον ἡ κεκονιαμένη ἐπιφάνεια, ἀλλὰ τμήματα ὁλόκληρα κατὰ τὸ κέντρον εἶχον θραυσθῇ ἐπικινδύνως. Τοῦτο βεβαιώνεται, νομίζω, ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι κατὰ τὸ ὕψος τοῦ ὑπὸ τὸ γεῖσον κυματίου διασώζονται ὀπαί, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία διετήρησε τὸ ἐν αὐτῇ τμήμα σιδηροῦ ἥλου (εἰκ. 8 καὶ πίν. 28β, ἄνω). Ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐπανατοποθετηθοῦν θραύσματα, αἱ ὀπαὶ τῶν συνδέσμων θὰ ἦσαν ὑψηλότερα. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἀπλῶς ὑπεστηρίχθησαν προσωρινῶς διὰ τῶν ἥλων ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπα τεμάχια.

Εἰς τὰ κονιάματα τοῦ ἄνω ὀρόφου παρατηροῦνται ἔχνη ἐπισκευῆς μόνον εἰς τὸ ὑπὲρ τὴν ζωοφόρον ἰωνικὸν γεῖσον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπικαλυφθῇ μὲ λευκὸν κονίαμα, ὥστε τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον διακρίνεται σαφῶς μόνον κατὰ μέρη, μάλιστα εἰς τὸ ἄκρον

Εἰκ. 8. Λείψανα ἥλων ἐξ ἐπισκευῆς τῆς προσόψεως.

δεξιὰ καὶ κυρίως εἰς τὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα δὲν εὐρέθησαν κατὰ χώραν. Ἐξ ἄλλου, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ ἐλεγχθῇ, ὅλαι αἱ προαναφερθεῖσαι ἐπισκευαὶ ἐγένοντο εἰς μίαν περίοδον, διότι καὶ ἡ φύσις τοῦ κονιάματος καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐργασίας φαίνονται παντοῦ τῆς αὐτῆς χαμηλῆς ποιότητος.

Εἰς τὸν προθάλαμον καὶ τὸν θάλαμον οὐδὲν ἔχνος ἐπισκευῆς ἢ ἔστω νέας ἐπιχρίσεως παρατηρήθη.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πενιχρότητα τῶν ἐπισκευῶν τῆς προσόψεως, ἡ ποιότης τῶν ὑλικῶν καὶ τῆς ἐργασίας τῆς πρώτης κονιάσεως εἶναι ἀρίστη. Ἐν τούτοις ἀτέλειαί τινες παρατηρήθησαν. Ἐσημειώθη ἤδη ἀνωτέρω ἡ συγχώνευσις εἰς μίαν ἐπιφάνειαν τῆς μετὰ κοσμοφόρου σίμης μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὴν δωρικοῦ κυματίου. Ἐξ ἄλλου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σχετικὴν κανονικότητα τῶν σταγόνων τῶν προμόχθων, αἱ σταγόνες τῶν κανόνων τοῦ ἐπιστυλίου ἔχουν ἀνομοιομορφίαν καὶ ἀτέλειαν, χαρακτηριστικὰ ὅχι ἐπιμελοῦς ἐργασίας.

Ἀποτέλεσμα τῆς κονιάσεως εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς: Κατὰ τὰ σημεῖα ἐδράσεως τῶν ἐπιστυλίων ἐπὶ τῶν δωρικῶν κιονοκράνων ταῦτα ὑψώθησαν ὅσον τὸ πάχος τοῦ κονιάματος καὶ ἐκάλυψαν τὸ ἐπιστύλιον, τὸ ὁποῖον ἐξ ἄλλου διὰ τοῦ κονιάματος κατῆλθεν ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον ἐδράσεως (εἰκ. 16 καὶ πίν. 26α-γ).

Ἀμέλεια παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ «σβήσιμο» τοῦ κονιάματος κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν γωνίας καθ' ὅλον τὸ ὕψος τοῦ κτηρίου. Αἱ ἄκμαι τῶν γωνιῶν ἐκατέρωθεν παρουσιάζουν πάντως ἐπιμέλειαν ἐργασίας, ὡς καὶ αἱ μεγάλαι ἐπιφάνειαι, κυμάτια κλπ.,

τὰ ὅποια ἐλειάνθησαν διὰ τοῦ τριπτήρος. Ἰχνη ἄλλων ἐργαλείων ὡς ὁ ὑπαγωγεὺς (μυστήριον) δὲν παρατηρήθησαν.

Δὲν παρατηρήθησαν ἐπίσης ὅποι ἢ ἄλλα ἴχνη διὰ τὴν κατασκευὴν ἱκρίωματος, ἀπαραιτήτου τόσον διὰ τὴν οἰκοδόμησιν ὅσον καὶ διὰ τὴν κονίασιν καὶ γραπτὴν διακόσμησιν. Εἰς ἱκρίωμα πάντως πρέπει νὰ ἀνήκουν ἥλοι εὗρεθέντες εἰς τὸ βάθος τοῦ στυλοβάτου, πρὸ τῆς προσόψεως¹.

Σχετικῶς πρὸς τὰ κονιάματα τῶν κατωτέρων μερῶν τοῦ θαλάμου κυρίως, ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ἡ διάβρωσις τῆς ἐπιφανείας ὀφειλομένη εἰς διαπίδυσιν τοῦ ὕδατος διὰ τοῦ ὀπισθεν πωρολίθου ἐδημιούργησεν ἀπατηλὰ σχήματα, «νερά», δυνάμενα νὰ ἐκληφθοῦν ὡς μίμησις μαρμάρου. Ἐξ ἄλλου εἷς τινα σημεῖα τῆς ἐπιφανείας τοῦ λευκοῦ κονιάματος παρατηρήθησαν ἴχνη χρυσοῦ κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς διακόσμησιν: προφανῶς ἦσαν κατάλοιπα ἐπιχρύσων κτερισμάτων, τὰ ὅποια ἤλθον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ὑγρῶν τοίχων.

Ἀντιθέτως, εἰς τὴν ἐπίπλωσιν τοῦ θαλάμου ἀνήκουν λείψανα ἐπιχρίσματος ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ βάθους ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 35. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν θὰ γίνῃ λόγος κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὗρημάτων.

Ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν διατηρήσεως τῶν κονιαμάτων ἐν γένει δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι οὐδὲν οὐσιῶδες στοιχεῖον ἀπωλέσθη παρὰ τὰς φθοράς. Μόνον εἰς τὰ δάπεδα τῶν δύο θαλάμων εἶναι ἐνδεχόμενον, ὅτι ὑπῆρχον χρώματα, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν διακρίνεται².

Περὶ τῆς ἐγκαράκτου δηλώσεως ἰσοδόμου κατασκευῆς εἰς τὸ πόδιον τῆς προσόψεως ἰδὲ ἀνωτ. σ. 36, σημ. 2.

¹ ΠΑΕ 1960, σ. 104 κέ., εἰκ. 1.

² Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 39 σημ. 1.

4. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Ὁ τάφος μας εἶναι τὸ πλέον μεγαλεπήβολον ἀρχιτεκτόνημα ἐκ τῶν γνωστῶν μέχρι τοῦδε μνημείων τοῦ εἴδους του. Ἀποτελεῖται ἐκ νεκρικοῦ θαλάμου καὶ προθαλάμου μὲ διαστάσεις μεγαλυτέρας τῶν ἀντιστοιχῶν διαμερισμάτων ἄλλων τάφων, καὶ ἐκ μοναδικῆς προσόψεως διωρόφου ὑπερκαλυπτούσης τὴν ὀπισθεν καμάραν τοῦ προθαλάμου¹.

Οἱ δύο θάλαμοι καλύπτονται διὰ χωριστῆς ἐκάτερος καμάρας. Ὁ προθάλαμος εἶναι κατὰ πολὺ ὑψηλότερος καὶ εὐρύτερος ὥς καὶ βαθύτερος κατὰ μίαν βαθμίδα τοῦ κυρίως νεκρικοῦ θαλάμου. Ὁ μεσότοιχος αἶρεται εἰς μεγαλύτερον ὕψος, συνδέεται δὲ μετὰ τοῦ προθαλάμου, εἰς ὃν ἀνήκει ὀργανικῶς, καὶ μετὰ τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου, ἐνῶ ἡ καμάρα τοῦ θαλάμου ἐφάπτεται τοῦ προθαλάμου χωρὶς νὰ συνδέεται ὀργανικῶς μετ' αὐτοῦ (πρβ. ἀνωτ. σ. 31). Οἱ τοῖχοι ἀμφοτέρων τῶν θαλάμων καὶ τῆς προσόψεως δὲν ἔχουν τμήματα κατερχόμενα ὥς θεμέλια εἰς βάθος κατώτερον τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου, ἀλλὰ τοὺναντίον βαίνουν ἐπὶ τῶν ἐκτεινομένων ἔως ἔξω τοῦ μνημείου δαπέδων².

Ἡ σειρὰ τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου θὰ ἦτο ἡ ἑξῆς περίπου:

Πρῶτον ἀνεσκάφη λάκκος κατὰ τι μεγαλύτερος τοῦ προσχεδιασμένου μνημείου, ἐνῶ συγχρόνως θὰ μετεφέροντο ἐκ τοῦ λατομείου οἱ πωρόλιθοι διὰ τὴν κατασκευὴν του³.

¹ Ἐσφαλμένως χαρακτηρίζεται ὡς «il monumento il più tipico» τοῦ εἴδους ὁ τάφος ἐν FA 16, (1961), 1964, ἀριθ. 3110, πρβ. αὐτ. ἀριθ. 3483.

² Ἰδὲ εἰκ. 1-3, 4, 1 καὶ 5-7· ἰδὲ καὶ ΠΑΕ 1956, πίν. 50β, 51α-β, ΡΗ. ΡΕΤΣΑΣ, Atti VII Congr. I, σ. 401 κέ., πίν. II, εἰκ. 5 καὶ πίν. III, εἰκ. 4 καὶ 6, ἀλλὰ πρβ. ΠΑΕ 1956, σ. 148, σημ. 1. Ὅμοια «platform» παρατηρήθη εἰς τάφον τοῦ Γορδίου, AJA 60, 1956, σ. 250, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀπεκαλύφθη ἐξ ὁλοκλήρου, ἀλλ' οὗτος εἶναι ὑστερώτερος, ἀποδιδόμενος εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Γαλατῶν, περὶ τὸ 100 π. Χ., αὐτ. σ. 252. Πιθανῶς δὲν ὑπάρχουν θεμέλια τοίχων καὶ εἰς τὸν τάφον τῆς Βεργίνης, ἀφοῦ «ἡ λατύπη . . . ἀπλωνόταν ἀκόμη καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς πρώτους λίθους τῶν τοίχων», ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 15.

³ Διὰ τὸν πῶρον ἢ πώρινον λίθον κλπ., ἰδὲ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. Α', 2, σ. 68. Πρβ. τὴν αὐτ. σ. 331, σημ. 1, περὶ «ποτίμων λίθων» πρὸς τὴν Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, ἔ. ἀ. σ. 52, σημ. 1, ἐρμηνείαν τοῦ ΦΩΤΙΟΥ. Ὁ πωρόλιθος ἐκ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ Βερμίου εἶναι τὸ ἀποκλειστικόν, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, οἰκοδομικὸν ὕλικόν οὐ μόνον διὰ τοὺς τάφους, ἀλλὰ καὶ διὰ πᾶσαν οἰκοδομὴν μέχρι τοῦλάχιστον τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐν τῇ περιοχῇ ἀπὸ Παλατιτίσιον μέχρις Ἐδέσσης. Ξένον ὕλικόν (μάρμαρον, ἀβεστολιθικὸς τόφος ἐκ τῶν λατομείων τῆς Πέλλης κλπ.) ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον ὡς ἐκλεκτὸν ὕλικόν δι' ἐιδικὰς χρήσεις (κατώφλια, θυρώματα, θυρόφυλλα, θρόνοι, κιονόκρανα κλπ.). Ἰδὲ σχετικῶς Ἀνάκτ. Βεργίνας, σ. 28, καὶ Φ. ΠΕΤΣΑΝ, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Γ', σ. 234. Τὸ παρὰ τὴν Καστανιὰν τοῦ Βερμίου λεγόμενον μάρμαρον τῆς Βεργίας ἐχρησιμοποιήθη μόνον εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν καὶ δι' ἄλλας χρήσεις, ἰδὲ Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ, Μον. Piot ἔ. ἀ. σ. 86, καὶ Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ ἐν Τόμῳ Ἑκατονταετηρίδος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, σ. 180.

Οἱ παρόλινθοι οὗτοι κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον ἦλθον ἀκατέργαστοι ἐκ τοῦ λατομείου εἰς τὸν τόπον τοῦ τάφου καὶ ἡ τελικὴ ἐπεξεργασία των ἐγένετο ἐπὶ τόπου, διὰ λαξεύσεως μόνον τῶν πέντε πλευρῶν, ἐνῶ ἡ πρὸς ἔξω πλευρὰ (καὶ τὸ ἐξέχον μέρος τῶν ἄλλων πλευρῶν) ἀφέθη μᾶλλον ἀκατέργαστος (ιδὲ πίν. 17 - 19). Τὸ λιθόστρωμα τῶν δαπέδων βαίνει ἐπὶ στρώματος λατύπης καὶ ἄμμου. Ὡστε πρώτη ἐνέργεια, μετὰ τὴν ἀνόρυξιν τοῦ λάκκου, θὰ ἦτο νὰ ἀπλωθῇ στρώμα λατύπης καὶ ἄμμου ὀριζοντιωθέν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστρώθησαν ἐν συνεχείᾳ οἱ ὀρθογώνιοι λίθοι τῶν δαπέδων¹. Αἱ ὀριζόντιοι διαστάσεις τῶν πλακῶν τούτων τοῦ δαπέδου τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου προκύπτουν ἐκ τοῦ ὑπὸ κλίμακα δημοσιευομένου σχεδίου κατόψεως, ὥστε εἶναι περιττὸν νὰ σημειωθοῦν ἐνταῦθα κεχωρισμένως δι' ἐκάστην. Δύο ἐκ τῶν λίθων δὲν εὐρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, ἀλλὰ παρ' αὐτήν, ἐξαχθέντες προφανῶς ἀπὸ τυμβωρύχους². Οὕτω ἐμετρήθη καὶ τὸ πᾶχος, τοῦτέστι τὸ ὕψος, τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶναι περίπου 0.40 μ.

Κονίαμα καλῶς διατηρούμενον καλύπτει, κατὰ τὴν ζώνην τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν εἰς πλάτος ἴσον περίπου πρὸς τὰ δύο ἀνοίγματα τῶν εἰσόδων, τὸ δάπεδον τοῦ προθαλάμου, ὥστε δὲν εἶναι ὁρατοὶ οἱ ἄρμοι τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς βάθος μεγαλύτερον κατὰ 0.26 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου³.

Ἡ ἀνωδομή τοῦ ὑπογείου μνημείου θὰ περιγραφῇ ἐν συνεχείᾳ ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου πρὸς τὸν προθάλαμον καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν πλουσίαν πρόσοψιν, ἡ ὁποία παρουσιάζει καὶ τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον.

Ὁ θάλαμος. Ὁ νεκρικὸς θάλαμος εἶναι σχεδὸν τετράγωνος κατὰ τὰς ὀριζοντίας διαστάσεις του⁴. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου μετρεῖ πλάτος 4.80 μ., μῆκος 4.72 μ. Αἱ μέγισται διαστάσεις ἀντιστοιχῶς (εἰς τὸ ὕψος τῶν ἐρυθρῶν τοίχων) εἶναι 4.90×4.82 μ. Τὸ μέγιστον ὕψος τοῦ θαλάμου, κατὰ τὸν ἄξονα τῆς καμάρας, εἶναι ὀλίγον μεγαλύτερον τῶν πλευρῶν τοῦ τετραγώνου ἥτοι 5.26 μ. Ἄλλ' ὅ,τι κερδίζει εἰς ὕψος κατὰ τὸν ἄξονα τῆς καμάρας ὁ θάλαμος, σχεδὸν τὸ χάνει ἐκατέρωθεν, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ κυβισμὸς τοῦ χώρου νὰ ἀποδίδῃ περίπου 110 μ³, δηλαδὴ ὅ,τι θὰ ἀπέδιδε κύβος μὲ πλευρὰν 4.80 μ. περίπου. Καὶ τοῦτο ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ὕψος 10 κανονικῶν δόμων, οἱ ὁποῖοι συνήθως ἔχουν ὕψος περίπου 0.48 μ. ἕκαστος.

Ἀξιοσημείωτοι διαφοραὶ παρουσιάζονται κατὰ τὰς μετρήσεις θεωρητικῶς ἴσων στοιχείων, ἀλλ' ὀφείλονται, νομίζω, μᾶλλον εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐκτελέσεως (ἢ καὶ τῶν μετρήσεών μου ἐν μέρει) παρὰ εἰς ἠθελημένην ἀπόκλινσιν ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ. Οὕτω ἡ νοτία πλευρὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου μετρεῖ ἀκριβῶς 4.71 μ., ἡ βορεία 4.75 μ., μὲ ἀποτέλεσμα αἱ γωνίαι νὰ μὴ εἶναι ἀκριβῶς ὀρθαί.

¹ Πρβ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 15.

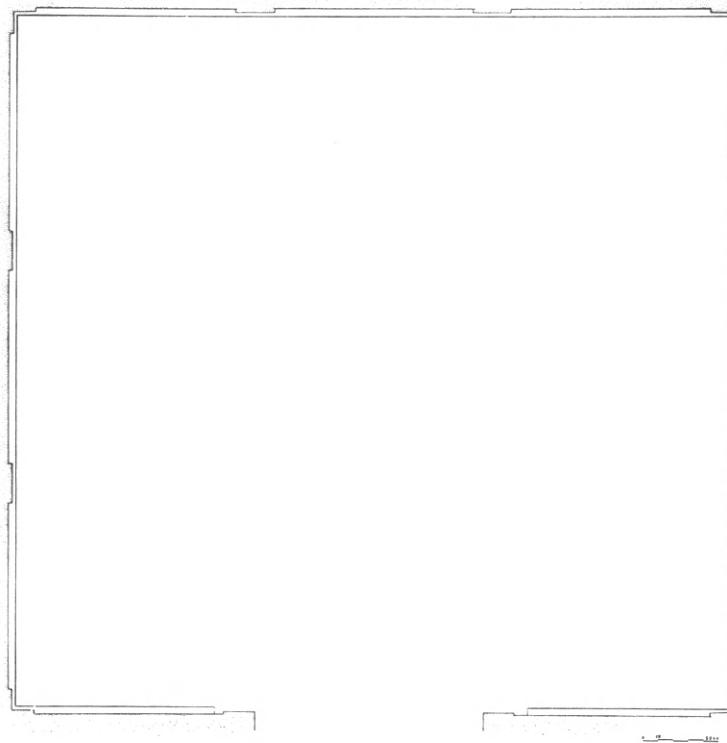
² Ἰδὲ πίν. 20β [= ΠΑΕ 1956, πίν. 50α] καὶ 21, κάτω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ.

³ Πρβ. εἰκ. 3 πρὸς ΠΑΕ 1956, σ. 148, σημ. 1 καὶ πίν. 51β, Atti VII Congr. Intern. d. Arch. Classica, 1, Roma 1961, σ. 401 κέ., πίν. II, εἰκ. 5.

⁴ Περίπου τετράγωνοι εἶναι καὶ οἱ νεκρικοὶ θάλαμοι τῶν διθαλάμων τάφων Λαγκαδᾶ καὶ Βεργίνης, τῶν ὁποίων ἡ κάτοψις παρουσιάζει καὶ ἄλλας ὁμοιότητας, ἰδὲ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 356 κέ., εἰκ. 379 καὶ 386.

Ἡ φύσις τοῦ πωρολίθου, ἡ προσθήκη τοῦ κονιάματος, ἡ ἐκ τοῦ χρόνου ἀνοί-
δησις τῶν κονιαμάτων καὶ αἱ φθοραί, ἡ διάρθρωσις τῶν τοίχων καθ' ὕψος καὶ κατὰ
ὀριζοντίαν ἔννοιαν δὲν ἐπιτρέπουν ἀκριβεῖς μετρήσεις μέχρι χιλιοστοῦ. Ἡ φύσις τῶν
ὕλικῶν, νομίζω, ἐπηρέαζε καὶ τοὺς ἐκτελεστὰς τοῦ ἔργου ἐν πολλοῖς, ὥστε, καὶ ἂν
ὑπῆρξε πρόθεσις ἀποδόσεως ἀφανῶν κλίσεων τῶν τοίχων, δὲν εἶναι δυνατὸν σήμερον
νὰ ἐλεγχθῇ τοῦτο ἀσφαλῶς μὲ τὴν ὑπάρχουσαν κατάστασιν¹.

Ἡ καμάρα δὲν εἶναι πλήρης ἡμικύλινδρος. Τὸ κέντρον τοῦ κύκλου εὐρίσκεται
περίπου εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἄρμου ἐδράσεως τοῦ ἐπιστυλίου, τὸ ὁποῖον οὕτω ἀποτελεῖ

Εἰκ. 9. Ὅριζοντία τομή τοῦ θαλάμου εἰς τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου.

μετάβασιν ἀπὸ τῶν καθέτων τοίχων πρὸς τὴν καμάραν (εἰκ. 14). Τὸ αὐτὸ παρατη-
ρεῖται εἰς τὸν τάφον τῆς Βεργίνης². Τὸ θέμα τῆς σχέσεως τοῦ κύκλου τῆς καμάρας
πρὸς τὸ δάπεδον ἢ ἄλλως τῆς ἀναλογίας πλάτους καὶ ὕψους τῶν καμαροσκεπῶν θαλάμων
δὲν ἐξετάζεται ἐνταῦθα, διότι νομίζω ὅτι ἀπαιτεῖται ἐξειδικευμένη θεώρησις τοῦ προβλή-
ματος, ἡ ὁποία δὲν εἶναι τοῦ παρόντος³.

¹ Ἰδὲ σχετικὰς πρὸς τὸν τάφον τῆς Βεργίνης λεπτολόγους παρατηρήσεις τοῦ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 26 κέ.

² Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 22 κέ., εἰκ. 7-8.

³ Ἰδὲ σχετικῶς DYGGVE - POULSEN - RHOMAIOS, Das Heroon von Kalydon, Κοπεγχάγη 1934, σ. 97, εἰκ. 111, καὶ πρβ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, ἔ. ἀ. εἰκ. 7-8, καὶ Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΝ, Ἀρχαιολογικὲς Ἔρευνες στὴ Θράκη, 1959-60, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 26 καὶ πίν. 8, Γ2.

Ἐπὶ τῆς στρώσεως τοῦ δαπέδου, ἐκτεινομένης ἕως ἔξω τοῦ μνημείου, βαίνει ὁ πρῶτος στοῖχος, ὕψους 0.50 μ., τοῦτέστιν ὁ τοιχοβάτης. Οὗτος ἔχει κάθετον ὄψιν ὕψους 0.45 μ., ἐπιστεφομένην διὰ λεσβίου κυματίου (*cyma reversa*)¹ ὕψους 0.05 μ. (εἰκ. 10). Περιθέει τὸν θάλαμον ἄνευ οὐδεμιᾶς διαρθρώσεως ἢ διαφοροποιήσεως ἀπολήγων ἐκατέρωθι τῶν παραστάδων τῆς εἰσόδου, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξέχει κατὰ 0.03 μ. περίπου.

Τὸ πόδιον² συμπληροῦται διὰ δύο δόμων (συνολικοῦ ὕψους 0.98 μ.), οἱ ὁποῖοι ἐπέχουν θέσιν ὀρθοστατῶν χωρὶς νὰ διαιροῦνται πράγματι εἰς ὀρθοστάτας. Τὸ κονίαμα ἀποτελεῖ ἐνιαίαν ἐπιφάνειαν. Ἡ ἐπιστέφουσα ζώνη, ὕψους 0.22 μ., κορυφοῦται εἰς κυμάτιον διπλοῦν, ἄνω κοῖλον, κάτω ἰωνικὸν κοσμούμενον διὰ τῶν συνήθων ὠν καὶ λογχῶν (ἔγχρωμος πίν. Ε', 3 καὶ εἰκ. 11). Τὸ πόδιον περιθέει τὸν θάλαμον ὁμοιομόρφως, ἀλλὰ ἡ ἐπιστέφουσα ζώνη διακόπτεται ὀλίγον πρὸ τοῦ θυρώματος ἐκατέρωθεν (εἰκ. 2 καὶ πίν. 22). Ἀπέχει τούτου κατὰ 0.07 μ. ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ καὶ 0.10 μ. δεξιὰ.

Σημειωτέον ὅτι ἡ εἴσοδος δὲν εἶναι ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοποθετημένη. Μετρήσεις εἰς τὸ βάθος τοῦ δαπέδου ἔδωσαν ἀπόστασιν τοῦ ἀνοίγματος τῆς θύρας ἀπὸ τῆς δεξιᾶς τῷ εἰσερχομένῳ γωνίας 1.61 μ., ἄνοιγμα εἰσόδου 1.60 μ. καὶ ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἐτέρας γωνίας 1.58 μ. Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου μειοῦται ἄνω κατὰ 0.10 μ. περίπου.

Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ θαλάμου (εἰκ. 2 καὶ πίν. 22) δὲν διεμορφώθη θύρωμα πλήρες, ὅπως ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ προθαλάμου (εἰκ. 15). Ἀπλῶς ἐμορφώθησαν ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ τοίχου, ἐξέχουσαι περίπου 0.02 μ. καὶ μὲ πλάτος 0.21 μ. περίπου, αἱ ἐκατέρωθεν παραστάδες, αἱ ὁποῖαι ὀπτικῶς βαίνουν ἐπὶ τοῦ κατωφλίου καὶ στηρίζουν τὸ ἐπιστύλιον, τὸ ὁποῖον ἐπέχει θέσιν ὑπερθύρου. Κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν παραστάδων μετὰ τοῦ κατωφλίου, ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου κατὰ 0.06 μ., ἐλαξεύθη ἡ ἀναγκαία ἐγκοπὴ³. Οὔτε ἐπὶ τοῦ κατωφλίου οὔτε ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου ὑπάρχει οἰαδῆποτε ἔνδειξις περὶ ὑπάρξεως θύρας ἢ παραπετάσματος⁴.

Ἐπὶ τοῦ ποδίου βαίνουν παραστάδες ἄνευ βάσεως ἀνὰ δύο πλήρεις καθ' ἑκάστην πλευρὰν καὶ ἀνὰ μία τεθλασμένη εἰς δύο ἡμίση καθ' ἑκάστην γωνίαν⁵. Ἐπὶ τοῦ μεσο-

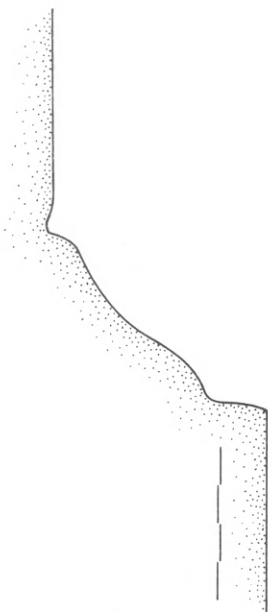
¹ D. S. ROBERTSON, *Greek and Roman Architecture*, Cambridge 1945, σ. 37, σημ. 4, σ. 61 ἐν ὑποσημειώσει εἰς σ. 37, 2, (πρβ. αὐτ. σ. 382 ἐν λ. λ. *cyma* καὶ *cymatium* σ. 385 ἐν λ. *Lesbian cymatium*), W. B. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 390 καὶ σποράδην, A. W. LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 135 καὶ εἰκ. 57 καὶ κυρίως R. CARPENTER, *Greek Art*, Philadelphia 1962, σ. 235 κέ.

² Ἰδὲ D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 387, ἀλλὰ πρβ. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 394. ἐν λ. *podium*.

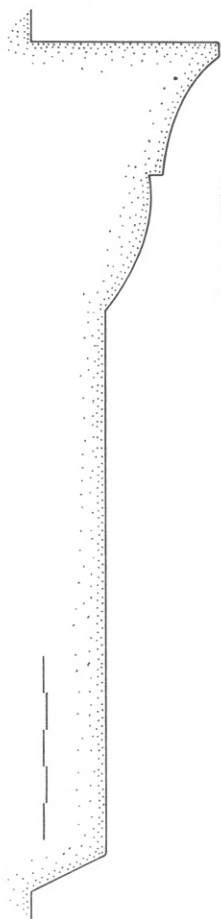
³ Πρβ. Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΝ ἐν Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Γ', σ. 233 κέ. σχέδ. 1-3.

⁴ Πρβ. W. MILLER, *Daedalus and Thespis*, σ. 669. Ἰδὲ καὶ κατωτ. σ. 56, σημ. 4. Διὰ τὴν ὀρολογίαν ἰδὲ LIDDELL-SCOTT-JONES ἐν λ. λ. *σταθμός* II (καὶ εἰς τὸν πληθυντικὸν «σταθμά»), *φλιά*, *οὐδός*, *ὑπερθύριον* (ὑπερθύρον), *ἀνώφλιον* κλπ. Προσφάτως W. KENDRICK PRITCHETT, *Hesperia* 25, 1956, σ. 240.

⁵ Πρβ. ὁμοίαν διάταξιν ἰωνικῶν τεταρτοκονίων κατὰ τὰς γωνίας τοῦ προθαλάμου τοῦ τάφου τοῦ Δίου, Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, Ἐπ. Ἐπ. Φιλοσ. Σχολῆς Παν. Θεσσαλονίκης, Β', 1932, σ. 6, εἰκ. 1, δωρικῶν τεταρτοκονίων εἰς ἐλληνιστικὸν τάφον Μουσταφᾶ Πασᾶ τῆς Ἀλεξανδρείας, A. ADRIANI, *La nécropole de Moustafa Pacha en Annuaire du Musée Gréco-romain* (1933 - 34, 1934 - 35), *Alexandrie* (Égypte) 1936, πίν. XXVI καὶ XXVIII, LAWRENCE, ἔ. ἀ. πίν. 137, πρβ. FYFE, *Hellenistic Architecture*, Cambridge 1936, σ. 78, εἰκ. 22β, καὶ διάφορον λύσιν ταφικοῦ μνημείου ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἐκ Γέλης, E. AKURGAL, *Die Kunst Anatoliens*, σ. 291, εἰκ. 259.

Εἰκ. 10. Τομή κυματίου τοῦ θαλάμου.

Εἰκ. 11. Τομή τοῦ «καταληπτῆρος» τοῦ ποδίου τοῦ θαλάμου καὶ ὄψις τοῦ γραπτοῦ κυματίου (πρβ. ἔγχρ. πίν. Ε', 3).

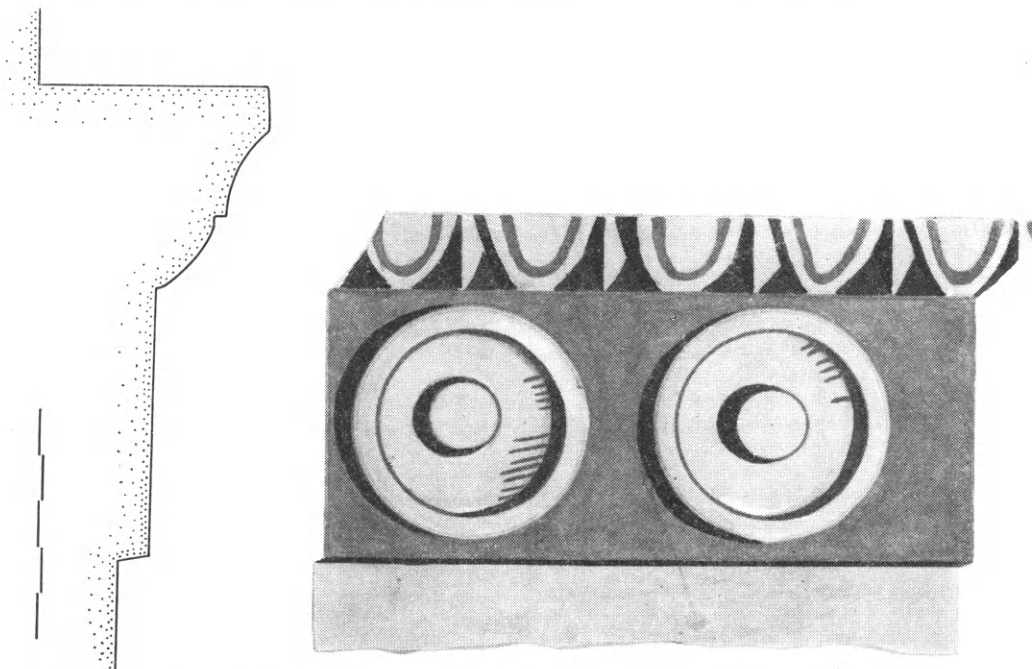
τοίχου, ἐννοεῖται, ὑπάρχουν μόνον τὰ ἡμίση κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν γωνίας (εἰκ. 2, 3 καὶ 9 ὡς καὶ πίν. 21-24). Αἱ παραστάδες, ὕψους συνολικοῦ 1.42 μ., ἐξέχουν κατὰ 0.025 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν ἐρυθροῦ τοίχου, ὁ ὅποιος εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κατακορύφου ἐπιπέδου μετὰ τοῦ κατωτέρω λευκοῦ τοίχου. Εἰς τὰς προαναφερθείσας ἀμελείας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν προστίθεται ἡ ἐξῆς λεπτομέρεια : αἱ παραστάδες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ ὀριζοντίαν τομὴν δὲν παρουσιάζουν ὀρθὰς γωνίας, ἀλλὰ μᾶλλον ἀμβλείας ἀνομοίως καὶ ἀκανονίστως, προφανῶς ἀναλόγως τῆς θέσεως καὶ τῆς εὐκολίας τοῦ κονιατοῦ.

Ἐπίσης ἀκανονίστως ἄνισα εἶναι τὰ πλάτη τῶν παραστάδων καὶ μάλιστα τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα. Τὴν κατάστασιν παρουσιάζει τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 9. Αἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς συμμετρίας καὶ τῆς κανονικότητος δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν νόημα. Κανόνα ἀκολουθεῖ μόνον τὸ κατὰ τὰς γωνίας πλάτος τῶν ἡμισειῶν παραστάδων, τὸ ὅποιον

εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ἡμίσεος μιᾶς ἀκεραίας. Εἶναι δηλαδή ἐνισχυμένα κάπως αἱ γωνιακαὶ παραστάδες. Τὸ πλάτος τῶν παραστάδων κατὰ τὸν κανόνα μειοῦται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω.

Τὰ ἐπικράνα τῶν παραστάδων (εἰκ. 12 καὶ πίν. 20α) εἶναι διαμορφωμένα (κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν ἄνω) εἰς κοῖλον κυμάτιον μετὰ ταινίας ἄνω, κατωτέρω ἰωνικὸν κυμάτιον καὶ ζώνην διακοσμουμένην ἐγχρώμως, ὅπως καὶ τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον (ιδὲ κατωτ. κεφ. 5α). Τὰ ἐπὶ κυανοῦ βάθους γραπτὰ κυκλικά ἀντικείμενα (ἐγχρωμος πίν. Ε', 2) εἶναι σχη-

Εἰκ. 12. Τομή ἐπικράνου τῶν παραστάδων τοῦ θαλάμου καὶ ὅψις τοῦ γραποῦ μετώπου (πρβ. ἐγχρ. πίν. Ε', 2).

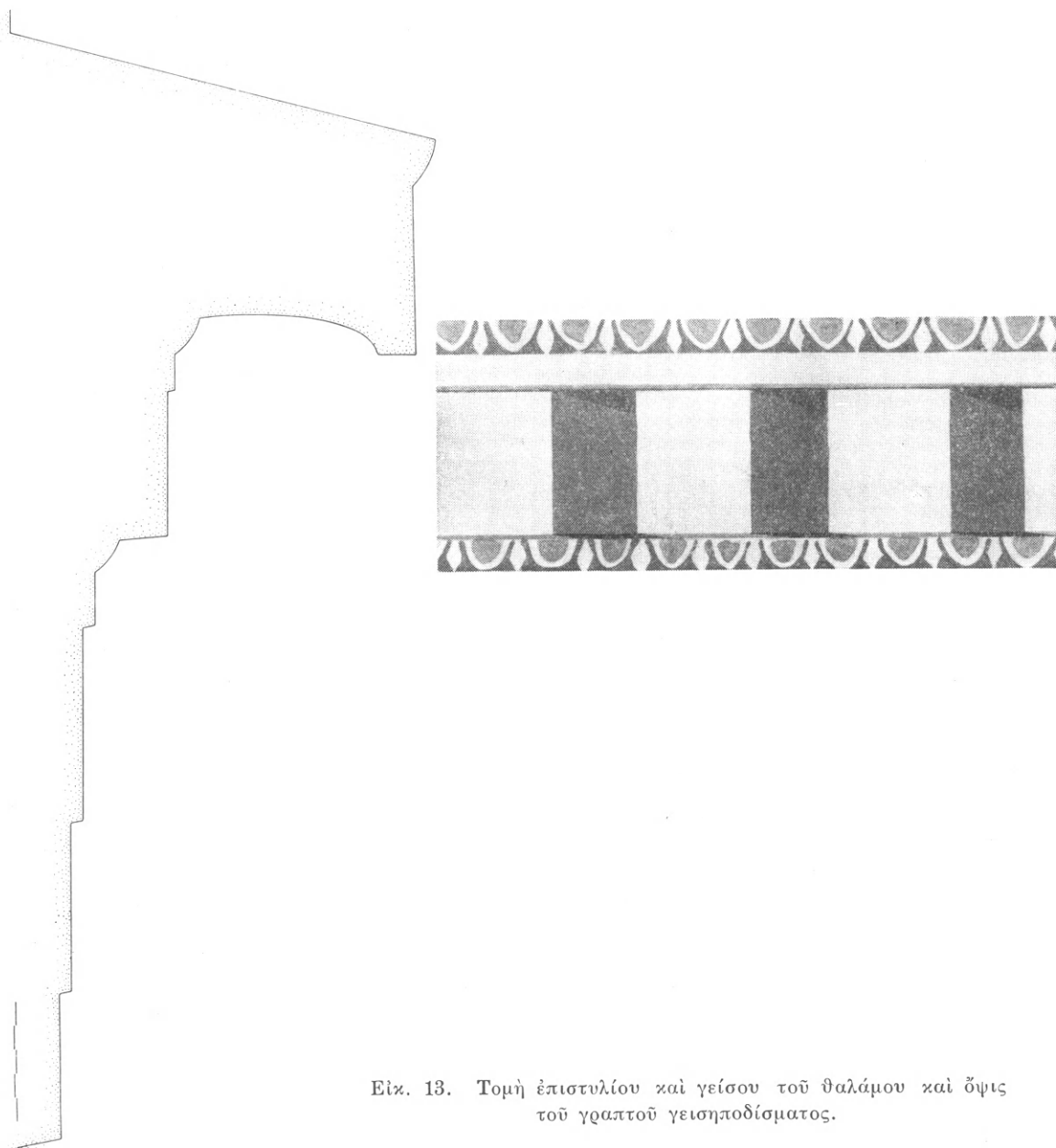
ματικαὶ παραστάσεις ἐφηλίδων μᾶλλον, ἐνθυμίζουσαι ρόδακας ἀναγλύφους καὶ τὰ τοιαῦτα ἐπὶ ἐπικράνων πεσσῶν καὶ παραστάδων¹.

Ἐπὶ τῶν παραστάδων βαίνει ἐπιστύλιον ἰωνικόν. Τοῦτο εἶναι συμφυές, ὥς ἐλέχθη ἀνωτέρω (σ. 36), μετὰ τῶν γεισηπόδων καὶ τοῦ γείσου. Τὴν ὀργανικὴν λειτουργίαν τοῦ ἐπιστυλίου ὑπομινῆσκει μόνον κατακόρυφον χάραγμα ὑπὲρ τὸν ἄξονα ἐκάστης ἀκεραίας παραστάδος². Τὸ χάραγμα τοῦτο διακρίνεται ἀμυδρῶς ἐν πίν. 20α, ὅπου ἐπίσης φαίνεται ὅτι ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τῆς τετάρτης ἄνω στενῆς ταινίας τοῦ ἐπιστυλίου, ὥστε

¹ Π. χ. ἐκ Μεσσήνης, Τὸ Ἔργον 1962, σ. 131, εἰκ. 159, ἐκ Περγάμου, Pergamon II, πίν. XXIII καὶ XXX, III, 1, πίν. XI καὶ XII, 2. Ἀρχαιότερα παραδείγματα ὁμοίας χρήσεως ροδάκων ἐπὶ ἐπικράνου, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 85, εἰκ. 32, ἐπὶ ἐπιστυλίου, αὐτ. πίν. XXXII. Δήλωσις ἐφηλίδων θυρῶν ἐπὶ ἀγγείων, A. RUMPF, MuZ, πίν. 46, 1, M. ROBERTSON, Greek Painting, ed. Skira 1959, σ. 162.

² Ἀξιοσημείωτον ὅτι τὰ δύο ἐπιστύλια τῆς προσόψεως δὲν φέρουν ἐπὶ τοῦ κονιάματος τοιαύτην ἐγχάρακτον δήλωσιν τῆς λειτουργικότητος, καίτοι τὸ δωρικόν, ὥς ἐλέχθη, ἀποτελεῖται ἀπὸ τεμάχια βαίνοντα ἀπὸ μεταξονίου εἰς μεταξόνιον.

δὲν ἐπιτρέπεται καὶ ἐκ τούτου ἀμφιβολία, ἂν καὶ ἡ τετάρτη, ἡ ἄνω, στενοτέρα ὅλων ταινία ἀνήκει εἰς τὸ ἐπιστύλιον. Τὸ ὑπερθεὶν κυμάτιον ἄλλωστε ὑποτίθεται ὅτι καλύπτει τὸν ἄρμον μεταξὺ ἐπιστυλίου καὶ γεισηπόδων.

Εἰκ. 13. Τομή ἐπιστυλίου καὶ γείσου τοῦ θαλάμου καὶ ὀψις τοῦ γραπτοῦ γεισηποδίσματος.

Ἀλλά, ἐνῶ τὸ ἐπιστύλιον κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς φέρει τέσσαρας ταινίας, κατὰ τὴν πλευρὰν τοῦ μεσοτοίχου, ὑπὲρ τὴν εἴσοδον, αἱ ταινίαι τοῦ ἐπιστυλίου = ὑπερθύρου εἶναι τρεῖς. Τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἔνδειξις ἀμελείας. Ἀντιθέτως φαίνεται ἡθελημένη διάκρισις τοῦ κατὰ τὸν μεσότοιχον μέλους τούτου ἀπὸ τῶν εἰκονικῶν μὲν, ἀλλὰ πάντως νοουμένων ὡς πραγματικῶν ἐπιστυλίων, τὰ ὅποια βαίνουν ἀπὸ

ἄξονος εἰς ἄξονα παραστάδος τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν. Ὅθεν εὐλόγως δὲν ὑπάρχουν κατακόρυφα χαράγματα κατὰ μῆκος τούτου τοῦ ἐπιστυλίου = ὑπερθύρου. Ἡ συνάντησις τῶν δύο μελῶν κατὰ τὰς γωνίας ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου (πίν. 22) δημιουργεῖ ἀνωμαλίαν τινά. Τὰ 2 ἐκ. τῆς ἐλλειπούσης τετάρτης ταινίας ἀναπληροῦνται διὰ ἐλαφρᾶς ὑπερυψώσεως τοῦ ἐπιστυλίου = ὑπερθύρου, ὥστε τὰ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ἡμίση παραστάδων εἶναι κατὰ 1 ἐκ. ὑψηλότερα τῶν παρακειμένων ἡμιπαραστάδων. Τὸ ἕτερον 1 ἐκ. ἐκαλύφθη διὰ μεγεθύνσεως τοῦ ὑπὸ τοὺς γεισήποδας κυματίου. Ὅπως δὲ ποτε αἱ διαχωριστικαὶ τῶν ταινιῶν ὀριζόντιαι γραμμαὶ δὲν συμπίπτουν κατὰ τὰς δύο γωνίας καὶ τοῦτο φαίνεται ἐν πίν. 22 ἀριστερά.

Αἱ τρεῖς κατώτεραι ταινίαι τοῦ ἐπιστυλίου βαίνουν μεγεθυνόμεναι ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω: 6 - 7 - 8 ἐκ.¹ Ἡ ἀνωτάτη ἔχει ὕψος 2 ἐκ. καὶ μετὰ τοῦ κυματίου 3,5 ἐκ. (εἰκ. 13, πρβ. πίν. 20α). Ὑπολείμματα ἥλων κλπ. ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου περιγράφονται εἰς τὸ κεφ. 8, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐπιπλώσεως τοῦ θαλάμου. Παράβαλε καὶ τὰ περὶ ἰωνικοῦ θριγκοῦ τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς προσόψεως (κατωτ. σ. 78 κέ.).

Ὑπεράνω τοῦ ἐπιστυλίου βαίνει καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ θαλάμου ζώνη μὲ κατακόρυφον ἐπίπεδον ὕψους 0.06 μ., στεφομένη ὑπὸ στενοτέρας ταινίας ὕψους 0.015 μ. καὶ μετὰ τοῦ ὑπερθεν κυματίου συνολικῶς 0.03 μ. Ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς ζώνης δηλοῦνται ἐγγχρώμως γεισήποδες (ιδὲ εἰκ. 13 καὶ κατωτ. κεφ. 5α).

Τὸ γεῖσον (εἰκ. 13) χαρακτηρίζεται κυρίως ἐκ τῆς ἀτελείας κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ κυματίου καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἀκρογείσου (Wassernase) εἰς πλατεῖαν ταινίαν (περὶ τὸ 1,5 ἐκ.), ἔνεκα τῆς χρήσεως κονιάματος.

Ὁ δόμος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μορφοῦται ὁ θριγκός (ιδὲ σ. 36), συγκαλύπτει τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ τοίχου εἰς τὴν καμάραν, ἡ ὁποία ἐδράζεται ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ. Κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ καὶ ὀπτικῶς, αἱ ὑπὸ τὸ γεῖσον ἐπιφάνειαι συνεχίζουσιν τὴν καμάραν, ἡ ὁποία σχεδιαστικῶς καταλήγει εἰς τὸ κατακόρυφον ἐπίπεδον τῶν ἐρυθρῶν τοίχων. Κατὰ τὸ σημεῖον τῆς συναντήσεως συμπληροῦται ὁ ἡμικύλινδρος, διότι, ὡς ἐλέχθη, τὸ κέντρον τοῦ κύκλου τῆς καμάρας εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου ἐπιπέδου τοῦ ἄρμου ἐδράσεως τοῦ ἐπιστυλίου².

Ἡ παρεμβολὴ τοῦ γείσου καὶ αἱ φθοραὶ καθιστοῦν δυσχερῆ τὴν ἐξακριβώσιν τοῦ σχήματος τῆς καμάρας, ἡ ὁποία πάντως ἀπὸ γενέσεως εἰς γένεσιν φαίνεται, κατὰ τὰς μετρήσεις μας, τμήμα κυλίνδρου. Οὐδεμία διάρθρωσις τῆς καμάρας καὶ τῶν κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς τυφλῶν τόξων παρατηρεῖται.

Ἡ περιγραφεῖσα ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωσις τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου εἶναι μοναδικὴ διὰ μακεδονικὸν τάφον. Οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου ἄλλων μακεδονικῶν τάφων φέρουν γραπτὴν ἢ ἀνάγλυφον δῆλωσιν ἰσοδόμου κατασκευῆς μετὰ ἢ ἄνευ ὀρθοστατῶν,

¹ Ἀντιθέτως τὸ ἰωνικὸν ἐπιστύλιον τῆς προσόψεως ἔχει ταινίας μειουμένας ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω: 8 - 7 - 5 (μετὰ τοῦ κυματίου ἄνω), κατωτ. σ. 78, σημ. 3.

² Πρβ. ἐλαφρῶς διάφορον ἀπεικόνισιν τῆς καμάρας τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 22 κέ., εἰκ. 7 καὶ 8.

γραπτήν ἐπίσης δήλωσιν πεσσοστοιχιῶν μετὰ θριγκοῦ, γραπτὸς ἀνθοπλοκάμους κ.τ.τ.¹.

Ὁ θάλαμος (πίν. 21-23) καθ' ὕψος ἀναλύεται εἰς μεγάλας μονάδας ὡς ἐξῆς : τοιχοβάτης, πόδιον ἀποτελούμενον ἀπὸ δίκην ὀρθοστατῶν ἐνιαῖον τοῖχον καὶ «καταληπτήρα», παραστάδες καὶ μετὰ τῶν μεγάλα «διάχωρα», θριγκός, καμάρα. Εἰς ἀριθμοὺς ἢ ἀναλογία εἶναι περίπου ἢ ἐξῆς : 1-2-3-1-4. Κατανομή εἰς μεγαλυτέρας μονάδας ἦτοι : τοιχοβάτης + πόδιον, τοῖχος μετὰ παραστάδων + θριγκός, καμάρα, ἀποδίδεται εἰς ἀριθμοὺς οὕτω : 3-4-4².

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἄρθρωσις τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου ἀποδίδει, συμφώνως πρὸς τὴν ἄρθρωσιν τῶν ἐσωτερικῶν ὀψεων τῶν τοίχων τῶν δωματίων λ. χ. τῶν οἰκιῶν τῆς Δήλου³, σειρὰν παραστάδων ἐπὶ χαμηλοῦ σχετικῶς τοίχου-ποδίου μὲ ἐνδιάμεσα (φανταστικά) ἀνοίγματα. Ἐκεῖ τὸ μετὰ τῶν ὑψηλὰ τοποθετημένων παραστάδων ὑποθετικὸν κενὸν δίδει τὴν ψευδαίσθησιν φωτισμοῦ καὶ ἀέρος⁴. Εἰς χώρον τῆς «οἰκίας τῶν γρυπῶν», ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου ἐν Ρώμῃ, ἔχομεν, μετὰ τῶν ὁμοίων πρὸς τὰς τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων χαμηλῶν παραστάδων, γραπτὰς μιμήσεις ἀλαβάστρου⁵. Ὁ δεῦτερος πομπηϊανὸς ρυθμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ἢ ὡς ἄνω διακόσμησις, ὑποτίθεται ὅτι κατάγεται, καθὼς καὶ αἱ μιμήσεις ἀλαβάστρου, ἀπὸ ἐλληνιστικά, ἀλεξανδρινὰ ἴσως πρότυπα. Τέλος εἰς πομπηϊανὰς οἰκίας τοῦ 2^{ου} π. Χ. αἰῶνος ἔχομεν εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς Inkustation, πανυψηλοὺς παραστάδας ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ μέχρι τῆς ὀροφῆς διηκούσας⁶.

Τὸ παράδειγμα τῆς ἀρθρώσεως τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων εἶναι παλαιότερον, ἴσως τὸ παλαιότερον μέχρι τοῦδε γνωστόν, ἀπὸ ὅλα τὰ ἀνωτέρω «ἀνατολικά» παραδείγματα. Εἰς τὸ παλαιότερον τοῦτο παράδειγμα χρησιμοποιεῖται τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα συμφώνως πρὸς τὴν συνήθειαν ἴσως νὰ χρωματίζωνται ἐρυθραὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τοίχων. Ἐκ τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. ἴσως, καὶ πάντως ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ. ἔχομεν παραδείγματα περιστύλων αὐλῶν ἐκ τῆς Βεργίνης καὶ μάλιστα ἐκ τῆς Πέλλης, τὰ ὅποια ἐνδεχομένως ἐπέδρασαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν «διαχώρων» τοῦ θαλάμου⁷. Εἰδικώτερον πεσσοστοιχία πιθανῶς περιέβαλλε τὸ μέσον περιστύλιον τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 1 ἐν Πέλλῃ, εἰς ἕτερον δὲ περιστύλιον τοῦ τομέως IV

¹ Προχείρως A. RUMPF, MuZ, σ. 164, Μακεδονικά 2, σ. 634 κέ., πίν. XVIII - XIX.

² Πρβ. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 70 καὶ κατὰ ζώνας διακόσμησιν οἰκιῶν Ὀλύνθου, Olynthus VIII, 1938, σ. 295, εἰκ. 30.

³ Πρβ. Γυμνάσιον Πριήνης, M. SCHEDE, Die Ruinen von Priene, Berlin und Leipzig 1934, σ. 85, εἰκ. 95, νῦν εἰς 2αν ἔκδοσιν, 1964, σ. 84, εἰκ. 97.

⁴ A. RUMPF, ἔ. ἀ. σ. 165 καὶ πίν. 57, 1, πρβ. καὶ παράθυρα στοᾶς Φιλίππου Ε' ἐν Δήλῳ, Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Ὁδηγός, σ. 32, εἰκ. 8.

⁵ A. RUMPF, ἔ. ἀ. σ. 168 καὶ πίν. 57, 8.

⁶ A. RUMPF, ἔ. ἀ. σ. 165 καὶ πίν. 57, 10.

⁷ Ἀνάκτ. Βεργίνας, πίν. 1, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά, σ. 227, σχέδ. 1. Τῆς Πέλλης περιστύλιον ἀνεστηλωμένον ἦδη, Ph. PETSAS, Pella, Lund 1964, εἰκ. 1, Archaeology 17, 1964, σ. 83, εἰκ. 16, BCH 86, 1962, Chron. 1961, σ. 813, εἰκ. 27.

ἔχομεν πόδιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔβαινον τὰ στηρίγματα τῶν περιβαλλουσῶν κεντρικὴν αὐλὴν στοῶν¹.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ οὕτω ἄρθρωσις τοῦ θαλάμου φέρει εἰς τὸν νοῦν προβλήματα σχετικὰ πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν τοίχων τῆς Πομπηίας. Ἡ τεχνοτροπικὴ ἐκείνων ἀνάλυσις, ὑπὸ τοῦ Α. ΜΑΥ² τὸ πρῶτον γενομένη καὶ στηριχθεῖσα κυρίως εἰς τὸν Βιτρούβιον³, συζητεῖται ἔκτοτε. Ὁμιλοῦντες περὶ μακεδονικῶν τάφων δυνάμεθα νὰ ἀγνοήσωμεν τὴν ὁρολογίαν τοῦ ΜΑΥ περὶ τῶν τεσσάρων διαδοχικῶν ἢ ὄχι διαδοχικῶν τεχνοτροπιῶν τῆς Πομπηίας. Εἰς τοὺς μακεδονικοὺς τάφους ἔχομεν ὅπωςδήποτε μόνον τὸ ἀρχαιότερον εἶδος διακοσμήσεως, τὸ ὁποῖον καὶ πάλιν θὰ ἀποφύγωμεν νὰ σχετίσωμεν πρὸς τοὺς ἀμφισβητουμένου περιεχομένου ὅρους τοὺς εἰσαχθέντας εἰς τὴν προρρωμαϊκὴν (πομπηιανὴν) διακοσμητικὴν. Προτιμότερος, νομίζω, εἶναι, ὥς ἀπλούστερος καὶ περιγραφικώτερος, ὁ ὅρος «ἐλληνιστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησις», τὸν ὁποῖον εἰσήγαγεν ὁ ROSTONTZEFF⁴.

Ὅπωςδήποτε ὁ Βιτρούβιος⁵ ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν ἐννοεῖ τοὺς ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἢ κατὰ τὰ ἐλληνικὰ πρότυπα ἐργασθέντας τεχνίτας τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ.⁶, οἱ ὁποῖοι ἐξεκίνησαν ἴσως ἀπὸ τοὺς διακοσμητικοὺς τρόπους, τοὺς ὁποίους καὶ οἱ μακεδονικοὶ τάφοι ἐκπροσωποῦν. Οὗτοι ἔχουν προηγούμενα παραδείγματα ἐκ τῆς «κλασσικῆς ἀρχαιότητος», ὅτε τοιχογραφίαι εἶχον ἤδη εὐρύνει τὸν ὀπτικὸν χώρον ἐνὸς δωματίου⁷. Κατὰ τὸν 3^{ον} π. Χ. αἰῶνα ὅπωςδήποτε γενικεύεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησις ἀνάγλυφος ἢ γραπτὴ, εἰς οἰκίας καὶ τάφους, καὶ συνεχίζεται καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν⁸, ἐναλλασσομένη

¹ Archaeology 17, 1964, σ. 76 καὶ 77, ΑΔ 16, 1960, πίν. 62γ. Πρβ. αὐλὴν Θεοκολεῶνος τῆς Ὀλυμπίας, Olympia II (κεῖμενον), σ. 109, εἰκ. 63-65, χρονολογουμένην εἰς τοὺς περὶ τὸ 350 π. Χ. χρόνους (αὐτ. σ. 110).

² Α. ΜΑΥ, Geschichte der dekorativen Wandmalerei in Pompei, Berlin 1882. Ἐκ τῆς προσφάτου σχετικῆς βιβλιογραφίας ἰδὲ OLGA ELIA, Note per uno studio della decorazione parietale a Pompei, ἐν Pompeiana, studi per il 2^ο centenario degli scavi, Napoli 1950, Α. ΜΑΙΥΡΙ, La peinture romaine, éd. Skira 1953, σποράδην, Μ. ΒΟΡΔΑ, La pittura romana, Milano 1958, σ. 5 κέ., καὶ τελευταίως Α. ΣΤΕΝΙΚΟ, Roman and Etruscan Painting, Amsterdam 1963, σ. 31 κέ.

³ VITRUVIUS De architectura, VII 5. 1 κέ.

⁴ JHS 39, 1919, σ. 150. Πρβ. Α. ΑΔΡΙΑΝΙ, ἔ. ἀ. σ. 121, σημ. 1, καὶ Α. ΡΥΜΠΦ, MuZ, σ. 164. Συντόμως, ἐλπίζω, θὰ δυνηθῶμεν νὰ διακρίνωμεν παραλλαγὰς κατὰ τόπον καὶ χρόνον, ἰδὲ π. χ. F. ΒΕΡΤΟΚΚΙ, La pittura funeraria Apula, Napoli 1964, σ. 143 κέ.

⁵ VITRUVIUS ἔ. ἀ.

⁶ Μ. ΒΟΡΔΑ, ἔ. ἀ. σ. 5. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ πρώτου πομπηιανοῦ ρυθμοῦ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναχθοῦν εἰδικῶς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπως π. χ. ἐν FUHRMANN, Philoxenos von Eretria, Göttingen 1931, σ. 11 κέ., Α. ΡΥΜΠΦ, MuZ, σ. 158 κέ.

⁷ T. B. L. WEBSTER ἐν Symbolae Osloenses 29, 1952, σ. 10.

⁸ Π. χ. Δήλος: Délos VIII, σποράδην, ἰδίως σ. 353 κέ., πίν. XLIX, πρβ. IX, σποράδην, BCH 84, 1960, Chron. 1959, σ. 855, καὶ Guide de Délos, Paris 1965, σ. 55, σημ. 1, ὅπου καὶ προηγούμενη βιβλιογραφία, Πέργαμον: Pergamon I, 2, 1913, σ. 151 κέ., εἰκ. 4 καὶ Atlas ἑγχρωμος, πίν. VI, 1, χρόνοι περὶ τὸν Εὐμένη Β', μὲ φανεράν ἐξελίξιν ἀπὸ τοῦ ἀρχιτεκτονήματος τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου εἰς διαίρεσιν τοῦ τοίχου κατὰ «διάχωρα» (panels), Ἀλεξάνδρεια: Α. ΑΔΡΙΑΝΙ, La nécropole de Moustafa Pacha, σ. 113 κέ., συγκριτικὸς πίναξ αὐτ. σ. 123, εἰκ. 55. Διὰ κονιάματος παραδείγματα, ἰδὲ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Τὰ ὑλικά δομῆς, Α, 2, Ἀθῆναι 1958, σ. 63 κέ., Ἀπουλίας: τελευταίως F. ΒΕΡΤΟΚΚΙ, ἔ. ἀ. σ. 20 κέ., εἰκ. 9. Ὁ H. RIEMANN ἐν Gnomon 32, 1960, σ. 59, κρίνων τὸ βιβλίον τοῦ H. ΠΛΟΜΜΕΡ, Ancient and Classical Architecture, παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι τὸ ἐν σ. 212 λεγόμενον ὑπὸ τοῦ ΠΛΟΜΜΕΡ ὅτι εἰς τὸν τάφον τοῦ Κουρινίου ἔχομεν «encrusta-

μετὰ τῆς κατὰ ζώνας χρωματικῆς διακοσμήσεως, πρὸς ἣν συνδυάζεται ἐνίοτε¹.

Θεσσαλικάι σαρκοφάγοι ἐσωτερικῶς διακεκοσμημένοι μετὰ ἀναγλύφους κίονας², ἐγχρώμως διακεκοσμημένους μάλιστα, δὲν πρέπει νὰ παραβάλλωνται μόνον μετὰ τὰς παλαιότερας τῆς Σάμου, Ἀκράγαντος καὶ Σιδῶνος, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τοὺς μακεδονικοὺς τάφους μετὰ ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως προθαλάμου (π.χ. Δίου) ἢ θαλάμου (π.χ. οἱ δύο τῶν Λευκαδίων) κλπ. Αἱ θεσσαλικάι σαρκοφάγοι χρονολογοῦνται εἰς τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ. ὑπὸ τῆς δημοσιευσάσης αὐτάς. Εἶναι προφανῶς μικρογραφία θαλάμων μακεδονικῶν τάφων ὑπογείων, ὅθεν ἡ διακόσμησις εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐνῶ αἱ σαρκοφάγοι Σάμου κλπ. ἦσαν ὑπέργεια μνημεῖα.

Ὁ προθάλαμος. Ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν ἤδη (σ. 39, πρβ. κατωτ. κεφ. 5α) ἐγένετο σαφές, ὅτι ὀλίγα ἀπομένει νὰ προστεθοῦν περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαμορφώσεως τοῦ προθαλάμου, ὁ ὁποῖος συγκρινόμενος πρὸς τὸν θάλαμον καὶ τὴν πρόσοψιν ἦτο, κατὰ τρόπον χαρακτηριστικὸν καὶ σημαντικόν, ἀπλοῦς.

Ὅτι κυρίως χαρακτηρίζει τὸν προθάλαμον εἶναι ἡ σχέσις τῶν ὀριζοντίων διαστάσεων πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸ ὕψος. Ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀνασκαφῇ πλήρως κατὰ τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ μνημείου, ἀκριβεῖς μετρήσεις τῶν ὀριζοντίων διαστάσεων εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου δὲν ἐγένοντο. Ὅπως δὲποτε αἱ ὀριζόντιαι διαστάσεις εἶναι περίπου 6.50×2.12 μ., τὸ δὲ ὕψος ὑπολογίζεται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ὑπαρχόντων λειψάνων εἰς 7.70 μ. περίπου. Τοῦτο προκύπτει σχεδιαστικῶς ἐκ τοῦ σωζομένου τμήματος τῆς καμάρας καὶ ἐκ τῶν ἰχνῶν ἐπὶ τῶν λίθων τῆς προσόψεως.

Ἡ λύσις εἰς τὸ πρόβλημα τῆς συσχέτισεως τῶν διαστάσεων ἐδόθη, νομίζω, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαστάσεων τῆς προσόψεως. Ἐτέθη δηλ. ὡς προϋπόθεσις ἡ ἐξαιρετικῶς μεγαλοπρεπὴς πρόσοψις ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὀλίγον ὑπὲρ τὰ συνήθη μέτρα θάλαμον. Ὁ προθάλαμος ἔπρεπε, διὰ τῶν διαστάσεων ὕψους καὶ πλάτους, ἀφ' ἐνὸς νὰ ἀντιστηρίξῃ τὴν πρόσοψιν καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ περιορισθῇ τόσον, ὥστε οἱ κάθετοι τοῖχοι τῆς καμάρας τοῦ προθαλάμου νὰ ἐφάπτωνται τῶν τοίχων τῆς καμάρας τοῦ θαλάμου (ιδεῖ εἰκ. 1 καὶ 4). Οὕτω ὁ προθάλαμος ἀπέκτησε τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος του ἐκ τῆς προσόψεως, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν πλάτος του ἐσχετίσθη πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος τοῦ θαλάμου.

Ἡ τρίτη διάστασις τοῦ προθαλάμου ἦτοι τὸ βάθος του (2.12 μ.) εἶναι συνάρτησις τῆς προσχεδιασμένης προσόψεως, τῶν προσχεδιασμένων συνολικῶν διαστάσεων τοῦ μνημείου καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ θαλάμου.

Εἶδομεν μέχρι τοῦδε ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ ὀριζόντιαι διαστάσεις τοῦ θαλάμου ἀποδίδουν τετράγωνον, ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς τὸ ὕψος ἀποδίδουν οὐσιωδῶς κύβον μετὰ πλευ-

tion style» δὲν εἶναι ἀληθές. Ὑπάρχουν ἀπλῶς ἑγχρωμοὶ ἐπιφάνειαι. Διὰ τοὺς ὁμοίους διακεκοσμημένους τάφους τῆς Νοτίου Ρωσίας ιδεῖ κυρίως M. ROSTOVZEFF, Ἀρχαία διακοσμητικὴ ζωγραφικὴ τῆς Νοτίου Ρωσίας, Πετρούπολις 1913-14 (εἰς τὴν ρωσικὴν μετὰ περιγραφῆς τῶν πινάκων καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν), πίν. XII, 2, XIII κέ.

¹ Ἰδὲ π.χ. A. ADRIANI, ἔ.ἀ. σ. 123, εἰκ. 55, πρβ. F. BERTOCCHI, ἔ.ἀ. σ. 142 κέ., ὅπου καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία. Πρβ. LAWRENCE, ἔ.ἀ. πίν. 138, JdI 74, 1959, στήλη 205 κέ., εἰκ. 60, πρβ. εἰκ. 61, A. RUMPF, MuZ, σ. 164 κέ., πίν. 57.

² T. ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΗ, Θεσσαλικά 4, Βόλος 1962, σ. 28 κέ.

ρὰν 4.80 μ., ἡ ὁποία εἶναι τὸ δεκαπλάσιον τοῦ ὕψους ἑνὸς κανονικοῦ δόμου, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν μετρητικὴν μονάδα.

Διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ, τὸ πλάτος τῆς προσόψεως εἶναι 8.68 μ., τὸ δὲ ὕψος τῆς ὑπελογίσθη ἀνεξαρτήτως, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων, ὡς περίπου τὸ αὐτό, ἤτοι 8.60 μ. μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ αἰτώματος, χωρὶς νὰ ὑπολογίζεται ἡ ἔσοχὴ τοῦ λίθου ὀπίσω κατὰ 0.06 μ. Ἄλλ' αἱ διαστάσεις αὗται ἀποδίδουν ἐπιφάνειαν, προφανῶς σχεδιασθεῖσαν ὡς τετράγωνον, μὲ πλευρὰν περίπου τὸ ἐξηκριβωμένον πλάτος ἤτοι 8.68 μ. Τοῦτο εἶναι 18πλάσιον προφανῶς τῆς σταθερᾶς μονάδος 0.48 μ. περίπου. Ἐπιπροσθέτως, τὸ μῆκος τῶν δύο θαλάμων ἐξωτερικῶς εἶναι (λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἀνωμαλιῶν ἰδὲ π.χ. πίν. 17-19), περίπου 8.70 μ. Τοῦτο καθιστᾷ προφανές ὅτι τὸ μνημεῖον βασικῶς ἐσχεδιάσθη ὡς κύβος μὲ πλευρὰν τὸ 18πλάσιον μετρητικῆς μονάδος 0.48 μ. περίπου, ἡ ὁποία εὐλόγως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἐν χρήσει πῆχυς¹. Τὰ χρησιμοποιηθέντα οἰκοδομικὰ ὑλικά δὲν ἐπιτρέπουν περαιτέρω ἀκρίβειαν, ἀλλ' αἱ γενόμεναι παρατηρήσεις, νομίζω, εἶναι ἀπολύτως πειστικά. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων, ὅπως συνέλαβε τὸν θάλαμον ὡς κύβον, οὕτω συνέλαβε καὶ τὰς τρεῖς μεγίστας διαστάσεις τοῦ μνημεῖου ἴσας.

Ἡ τρίτη διάστασις τοῦ προθαλάμου δηλαδὴ τὸ βάθος ὑπηγορεύθη ἐκ τῆς προκαθορισμένης τρίτης διαστάσεως τοῦ μνημεῖου, ἡ ὁποία θεωρητικῶς ἦτο ἴση πρὸς τὰς διαστάσεις τῆς προσόψεως καὶ τὸ 18πλάσιον τοῦ 0.48 μ. ἤτοι 8.64 μ. περίπου. Τελικῶς δηλαδὴ ἀπέμεινεν ὡς ἐσωτερικὸν βάθος τοῦ προθαλάμου τὸ ὑπόλοιπον ἐκ τοῦ 8.64 μ. μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ βάθους τοῦ θαλάμου καὶ τῶν τριῶν ἐγκαρσίων τοίχων (προσόψεως, μεσοτοίχου καὶ τοίχου τοῦ βάθους).

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀσύνηθες, ὄντως μοναδικόν². Κατεσκευάσθη προθάλαμος, τοῦ ὁποίου τὸ βάθος, ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸ βάθος τοῦ θαλάμου, εἶναι ἐλάχιστον. Εἰδικώτερον τὴν αἴσθησιν τοῦ ὕψους ἐπαυξάνει βαθμὶς (0.26 μ.) ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον στυλοβάτου τῆς προσόψεως καὶ δαπέδου τοῦ θαλάμου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ αὐτό. Ἐπιτείνεται ἐπίσης ἡ αἴσθησις τοῦ ὕψους, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν διαστάσεων, διὰ τοῦ λευκοῦ χρώματος τῶν ἐπιφανειῶν.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διάρθρωσις τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ προθαλάμου εἶναι ἀπλουστάτη. Κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους τοῦ περιπου, διαιρεῖται δι' ἀναγλύφου ζώνης³ εἰς δύο

¹ Παρατηρῶ ὅτι ἡ ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀναθημάτων τοῦ Φιλίππου Β' λεγομένη στοὰ τῆς Ἡχοῦς ἔχει συνολικὸν μῆκος 96.40 μ. καὶ τοῦτο ἰσοῦται πρὸς 300 πόδας μῆκους ἐλάχιστα μεγαλυτέρου τῶν 0.32 μ., Olympia II, σ. 72 καὶ πίν. XLIX - LI. Αἱ διαστάσεις τῶν λεπτομερειῶν εἶναι πολλαπλάσια τοῦ αὐτοῦ ποδὸς ἤτοι: πλίνθοι $0.32 \times 3 \frac{1}{3} = 1.075$ μ., μεταξόνια $0.32 \times 6 \frac{2}{3} = 2.15$ μ. κ.ο.κ., Olympia ἔ. ἀ. σ. 70 κέ. Λεπτομερῶς περὶ τοῦ «δωρικοῦ ποδός», DINSMOOR, Atti VII Congr. Intern. Archeol. Classica, I, Roma 1961, σ. 359 κέ.

² Περὶ αὐτοῦ πείθει ἀπλῆ ἐπισκόπησις ἐν Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. ἐνθετος πίναξ εἰς σ. 358, εἰκ. 372 396, ὅπου ὁμως ἐλλείπουν αἱ τομαὶ τῶν προθαλάμων καθ' ὕψος. Ὅμοιαν κάτοψιν εἰς σχῆμα T παρουσιάζει ὑστέρων ἐλληνιστικῶν χρόνων ναὸς ἐν Μεσσήνῃ, τοῦ ὁποίου ὁ δίστυλος ἐν παραστάσι πρόναος εἶναι εὐρύτερος τοῦ σηκοῦ, ὅστις εἶναι τετράγωνος, ὅπως καὶ οἱ θάλαμοι τῶν τάφων Λευκαδίων καὶ Λαγκαδᾶ, DINSMOOR, The Architecture of Ancient Greece, London 1950, σ. 270. Ὑψηλοτέρα ἡ καμὰρα τοῦ προθαλάμου τάφου πλησίον τῆς Ἀπαρᾶ τῆς Νοτίου Ρωσίας, Μ. ΡΟΣΓΟΝΤΖΕΦΦ, ἔ. ἀ. πίν. XXIX καὶ XXX, 4-5.

³ Ἰδὲ εἰκόνας, Ἔργον 1960, εἰκ. 109 [=Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. εἰκ. 25] καὶ 110.

μέρη, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ὀργανικότητος. Ἡ ζώνη δηλαδή δὲν ἐπιστέφει τοὺς κατακορύφους τοίχους καὶ δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν γένεσιν τῆς καμάρας, ὡς θὰ ἦτο κανονικὸν (π.χ. εἰς τὸν θάλαμον καὶ τὸν προθάλαμον τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης)¹ καὶ ὡς συμβαίνει μὲ τὸν θριγκὸν τοῦ θαλάμου μας. Ἐδῶ ἡ ζώνη σχετίζεται μᾶλλον πρὸς τὰ δύο ὑπέρθυρα, ἀκριβέστερον πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ θαλάμου. Ἐτοποθετήθη εἰς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ ὑπερθύρου τῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου (πίν. 25β), τὸ ὅποιον ἀνήκει εἰς τὸν δόμον τὸν ὑπερκείμενον τοῦ ὑπερθύρου τῆς μεσοθύρας (εἰκ. 15), ἥτις εἶναι χαμηλοτέρα κατὰ τὸ ὕψος ἐνὸς δόμου. Ἡ γένεσις τῆς καμάρας ἀντιθέτως εὐρίσκεται ὑψηλότερον κατὰ ἕτερον δόμον, ἐκεῖ δὲ δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ κονιάματος ἐνδείξεις μεταβάσεως ἀπὸ τῶν κατακορύφων τοίχων πρὸς τὴν καμάραν. Τί ἀκριβῶς συμβαίνει κατὰ τὴν λιθοδομὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, διότι τὸ καλῶς διατηρούμενον, κατὰ τὴν γένεσιν τῆς καμάρας, κονίαμα δὲν ἐπιτρέπει παρατήρησιν². Οὕτω ἡ μετάβασις ἀπὸ τῶν τοίχων εἰς τὴν καμάραν εἶναι σχεδὸν ἀνεπαίσθητος (εἰκ. 14 καὶ 15). Ὅπως δὲποτε, ἡ περιθέουσα τὸν προθάλαμον ζώνη κατεσκευάσθη διὰ κονιάματος ἐξ ὀλοκλήρου μετὰ τὴν κονίασιν τοῦ προθαλάμου (ιδὲ ἀνωτ. σ. 39), ἔχει δὲ ὕψος, μετὰ τοῦ ὑπερθεν κυματίου, 0.30 μ. καὶ εἶναι ὅλως ἀδιακόσμητος.

Διὰ τὸ αἰσθητικὸν μέρος, βάσις πρὸς τοποθέτησιν τῆς περιγραφείσης ζώνης ὑπῆρξεν ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου. Εἶναι σαφές (εἰκ. 15), ὅτι κατεβλήθη ἐπιτυχῆς προσπάθεια διακοσμήσεως τῆς ἐναντι τοῦ ἔξωθεν εἰσερχομένου ἐπιφανείας τοῦ μεσοτοίχου. Ἐνῶ οὐδεμία δῆλωσις θυρώματος τῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου ὑπάρχει, ἐδῶ ἔχομεν κανονικὸν θύρωμα εἰς σχῆμα Π³ (τὴν κατασκευὴν ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ θαλάμου ιδὲ ἀνωτέρω σ. 47), μολοντί ἡ ἐξωτερικὴ ὅσον καὶ ἡ εἴσοδος εἰς τὸν θάλαμον δὲν ἔφερε θύραν⁴.

Τὸ πλάτος τοῦ θυρώματος μειοῦται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἀπὸ 0.22 - 0.21 μ., μετὰ δὲ τῆς πλαισιούσης ἀρμοκαλύπτρας μετρεῖ περίπου 0.28 μ. Ἡ ἀρμοκαλύπτρα εἶναι τραπεζοειδοῦς τομῆς (ιδὲ σχέδιον κατόψεως εἰκ. 1). Ἐπίστεψιν τοῦ θυρώματος διὰ κυματίου, οἷον π.χ. τὸ ὑπὲρ τὰ θυρώματα τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης⁵, καθιστᾷ αἰσθητικῶς περιττὴν ἴσως ἡ ὑπερκειμένη ζώνη.

Τὸν διάκοσμον τοῦ προθαλάμου συμπληροῦν δύο ἀνάγλυφοι ἀσπίδες κυκλικαί, ἀνὰ μίαν ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου (εἰκ. 15)⁶. Ἡ διάμετρος εἶναι 0.78 μ., τὸ δὲ μέγιστον ὕψος τοῦ ἀναγλύφου 0.025 μ. Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ διακοσμητικοῦ τούτου θέματος, τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν πλεῖστα παραδείγματα, καὶ ἡ κατάλληλος τοποθέτησις δημιουργοῦν

¹ Ἰδὲ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνας, εἰκ. 6 - 8.

² Ἰδὲ π.χ. Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΝ, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Γ', σ. 233 κέ., σχέδ. 1 - 3.

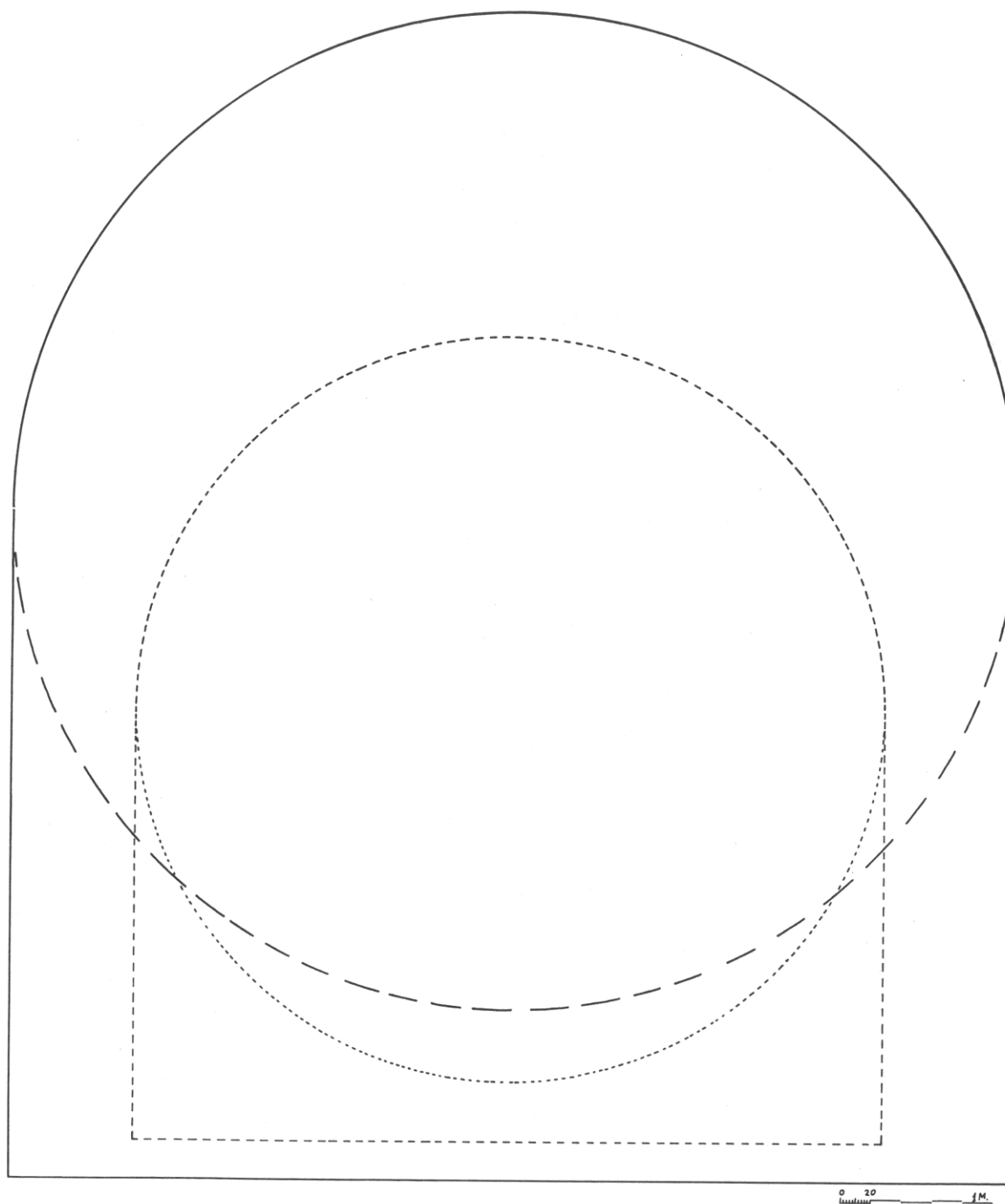
³ Ὁ λεγόμενος «δωρικὸς» τύπος θυρώματος, Α. ADRIANI, ἔ. ἀ. σ. 92, ὅπου ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία. Τελευταίως F. BERTOCCHI, ἔ. ἀ. σ. 19 κ. ἀ. καὶ σ. 30, σημ. 7 καὶ ὅχι 5, ὡς ἡ ἐσφαλμένη παραπομπὴ ἐν σ. 31, σημ. 18.

⁴ Θύρας δὲν ἔφερε καὶ ὁ πλησίον τάφος ὁ ἀνασκαφείς ὑπὸ τοῦ KINCH καὶ ἄλλοι. Αἱ θύραι δὲν ἐνοοῦντο ὡς μέλος ἀλληλένδετον μετὰ τοῦ κτηρίου, W. KENDRICK PRITCHETT, *Hesperia* 25, 1956, σ. 233 κέ. Ἐξ ἄλλου δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις διὰ τὴν χρῆσιν παραπετασμάτων, ὡς *Archaeology* 18, 1965, σ. 33, *Olynthus VIII*, 1938, σ. 251.

⁵ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. εἰκ. 8 καὶ πίν. Α.

⁶ Ἔργον 1960, σ. 95, εἰκ. 108, *BCH* 85, 1961, *Chron.* 1960, σ. 800, εἰκ. 5.

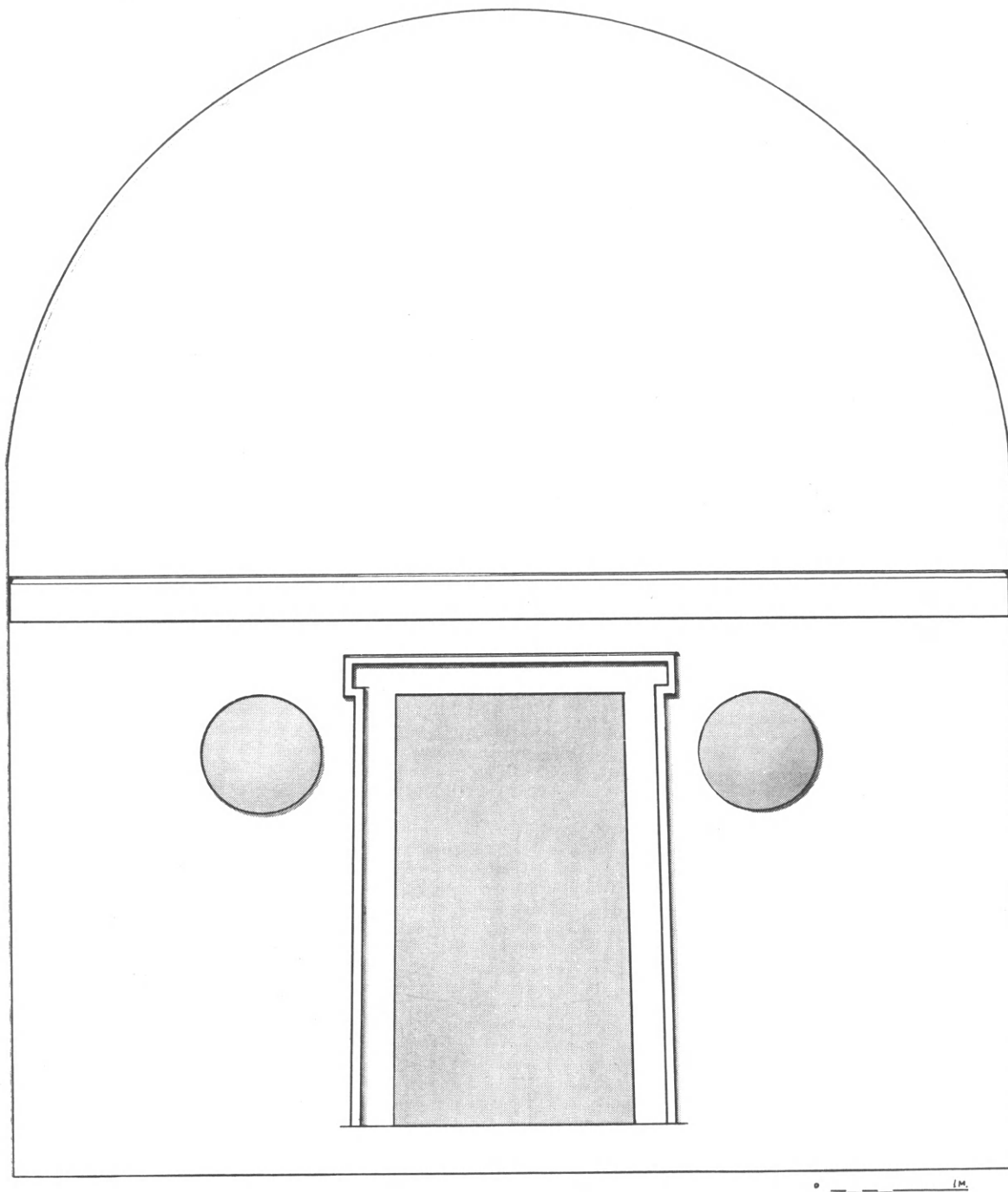
εὐάρεστον αἶσθημα ἀπλῆς ἁρμονίας εἰς τὴν ὅλην ἀπέριττον διακόσμησιν τοῦ προθαλάμου.

Εἰκ. 14. Σχεδιαστικά κέντρα τῶν καμαρῶν τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ θαλάμου.

Αἱ ἀσπίδες χρησιμοποιούμεναι ὅπως εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ τάφου, εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν χαρακτῆρα διακοσμητικὸν ἢ θριαμβικὸν ἢ ἀποτρόπαιον ἢ καὶ ὅλα ταῦτα

συγχρόνως. Θριαμβικὸν χαρακτῆρα ἀναγνωρίζουν ἤδη εἰς τὰς ἀσπίδας τὰς εἰκονιζο-
 μένας ἐπὶ μνημείων τοῦ 6^{ου} αἰ. π.χ. ἐν Ξάνθῳ τῆς Λυκίας¹. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύ-

Εἰκ. 15. Ὅψις ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ προθαλάμου.

¹ E. AKURGAL, Griech. Reliefs des VI Jahrh. aus Lykien, Berlin 1941, σ. 32-33 καὶ 61-64. Πρβ. αὐτ. εἰκ. 5-8 καὶ πίν. 5 καὶ 9. Κατάλογον τοιούτων μνημείων παρέχει προσφάτως ὁ P. DEMARGNE, Xanthos, I, 1958, σ. 88, σημ. 1. Πρβ. αὐτ. σχέδιον εἰκ. 10 (ἀριστερὰ) καὶ πίν. XXX καὶ XXXI.

την τοποθετούνται καὶ τὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνηγέρθησαν ὡς τρόπαια ἐπὶ τοῦ πεδίου μάχης¹ ἢ εἰς ἱερά², ὅπου καὶ πραγματικὰ ὅπλα, ἐν οἷς καὶ ἀσπίδας³, ἀφιέρωνον οἱ νικηταί. Διακοσμητικά, ἂν μὴ καὶ ἀποτρόπαιοι⁴, ἦσαν ἀσπίδες ἐπὶ ἀετωμάτων ἢ γενικῶς ἐπὶ κτηρίων π.χ. τῶν «παράπετων» τῆς στοᾶς Εὐμένους Β' εἰς Πέργαμον⁵, τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀσσοῦ περγαμηνῶν χρόνων⁶, ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ βουλευτηρίου τῆς Μιλήτου χρονολογούμενου εἰς τοὺς χρόνους μεταξὺ 175 - 164 π. Χ.⁷ κλπ.

Τὸν αὐτὸν μικτὸν χαρακτῆρα ἔχουν αἱ ἀσπίδες ἐπὶ Μουσουλείων⁸ καὶ ἄλλων ταφικῶν μνημείων, ὅπως π.χ. ἐπὶ ἐπιτυμβίου ἐκ πόρου μετὰ κονιάματος στήλης 5^{ου} αἰ. π. Χ. ἐκ Σελινούντος⁹, εἰς ἡρωϊκὸν ἀνάγλυφον ἐκ Κύμης ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου (ἀριθ. Εὐρ. 805) χρονολογούμενον περὶ τὸ 400 π. Χ.¹⁰, ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Τάραντος (ἀριθ. Εὐρ. 119) τῶν μέσων τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. κλπ. Εἰς ἐλληνιστικοὺς χρόνους τὰ μνημεῖα ταῦτα πληθύνονται. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρονται ἐνταῦθα: ἀσπίς ὑπὲρ τὴν εἴσοδον λαξευτοῦ τάφου τῆς Κυρήνης¹¹, ἀσπίδες εἰς ἐτρουσκικοὺς τάφους 3^{ου} - 2^{ου} αἰ. π. Χ.¹², ἀσπίς μεταξὺ ἄλλων ὀπλῶν εἰς ἀνάγλυφον παράστασιν νεκροδείπνου

¹ Π.χ. τὸ τρόπαιον τῶν Λεύκτρων, BCH 83, 1959, Chron. 1958, σ. 675 κέ., εἰκ. 7, 9 καὶ 10, καὶ 1960, σ. 743, εἰκ. 4, Τὸ Ἔργον 1961, σ. 229, εἰκ. 245.

² Τελευταίως Ε. ΣΤΙΚΑΣ, ΑΕ 1961, σ. 172 κέ., ἰδίως σ. 175 καὶ εἰκ. 20, 24, 26, 31 κ.ά. Πρβ. Mélanges d'Archéol. et d'Histoire 71, 1959, πίν. I ἐν σ. 272.

³ Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν τὸ ἀφιέρωμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὸν Παρθενῶνα καὶ τὴν ἀνάθεσιν ἀσπίδων ὑπὸ τοῦ Πύργου εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἰωνίδος Ἀθηνᾶς καὶ τὴν Δωδώνην, Ρ. ΛΕΝΕΡΟΥΕ, Pyrrhos, Paris 1957, σ. 565 κέ.

⁴ BCH 88, 1964, σ. 162, σημ. 4 καὶ εἰκ. 8. Ἀβεβαία εἶναι ἡ πρώτη χρῆσις τῶν ἐν πύργῳ τοῦ τείχους τῆς Βεροίας χρησιμοπονηθέντων ὀρθοστατῶν μετ' ἀναγλύφων ἀσπίδων, ΑΔ 17, 1961 - 62, Χρονικά, πίν. 261β, πρβ. BCH 81, 1957, Chron. 1956, σ. 598 καὶ εἰκ. 3.

⁵ Pergamon II, πίν. XLIII κέ., πρβ. καὶ πίν. XXI καὶ XXXI.

⁶ CLARKE - BACON - KOLDEWEY, Investigations at Assos, 1902, σ. 34, 47, 79, 109, 115 - 117, εἰκ. 1, R. MARTIN, Recherches sur l'agora grecque, Paris 1951, σ. 427 - 429 καὶ σποράδην.

⁷ H. KNACKFUSS, Das Rathaus von Milet, σ. 99, εἰκ. 44 καὶ πίν. V - VIII, πρβ. πίν. XIV, LAWRENCE, ἔ.ά. πίν. 144, ὅπου χρονολογεῖται περὶ τὸ 170 π. Χ., πρβ. ζωοφόρον προπύλου, αὐτ. πίν. 145, W. ZSCHIEITZSCHMANN, De l'Olympe au Forum, Paris 1962, σ. 176 κέ., εἰκ. 127.

⁸ Π.χ. Μουσουλεῖον Ἀλικαρνασσοῦ, ἀναπαράστασις προχείρως D. S. ROBERTSON, ἔ.ά. σ. 151, εἰκ. 65, Μουσουλεῖον Κνίδου, LAWRENCE, ἔ.ά. σ. 197, εἰκ. 108 καὶ λεπτομέρεια ἐν W. R. LETHABY, Greek Buildings κλπ., IV, London 1908, σ. 189, εἰκ. 193. Πρβ. καὶ P. DEMARGNE, Fouilles de Xanthos, I, Les piliers funéraires, Paris 1958, εἰκ. 10, πίν. XXX - XXXI. Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτος ἡ ἀνάγλυφος ἀσπίς μετ' ἄλλων ὀπλῶν εἰς τὸν ἐν Τερμησσῷ τάφον τοῦ Ἀλκέτα, χρονολογούμενον μετ' ἀσφαλείας εἰς τὸ 319 π. Χ., Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 14, τελευταίως G. KLEINER, Diadochen - Gräber, Wiesbaden 1963, σ. 76, πίν. 6 - 7.

⁹ Κώκαλος 7, 1961, σ. 109 κέ., πίν. IV.

¹⁰ A. RUMPF, RM 38 - 39, 1923 - 24, σ. 464 καὶ παρὲνθ. πίν. 8.

¹¹ BSR 1955, πίν. VIIa.

¹² GIGLIOLI, L'arte etrusca, 1935, πίν. CCCXLI, 2 [=PALLOTTINO - HÜRLIMANN κ.ά., Art of the Etruscans, New York 1955, εἰκ. 9, πρβ. M. SANTANGELO, Musei e Monumenti Etruschi, Novara 1960, σ. 147 ἀνω] καὶ ἔγχρωμος πίν. CCCXLII. Εἰς ἄλλον τάφον ὀνομαζόμενον «τῶν ἀσπίδων» ἐν Ταρκυνία γραπταὶ ἀσπίδες, G. DENNIS, The Cities and Cemeteries of Etruria, 3η ἐκδ., τόμ. I, London 1883, σ. 338 κέ., F. WEEGE, Etruskische Malerei, Halle 1921, εἰκ. 40 - 41, πίν. 50 - 58. Τὸ θέμα εἰς τὴν ἐτρουσκικὴν ταφικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἔχει παλαιὰς ρίζας. Πρβ. GIGLIOLI, ἔ.ά. πίν. XCV, 1 (ὅπου, σ. 20, ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ 7^{ου} αἰ. π. Χ., τάφος degli scudi e delle sedie ἐν Cerveteri) = PALLOTTINO - HÜRLIMANN, ἔ.ά. εἰκ. 10 (ὅπου χρονολογεῖται περὶ τὸ 600 π. Χ.) = L. BANTI, Die Welt der Etrusker, Stuttgart 1960, πίν. 2 κάτω καὶ σ. 257, ὅπου χρονολογεῖται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 6^{ου} αἰ. π. Χ. Εἰς

ἐκ Σάμου χρονολογούμενου εἰς προχωρημένον 2^{ον} αἰ. π. Χ.¹, ἀσπίδες ἐπὶ ἀναγλύφου τῆς Νοτίου Ρωσίας², ἀσπὶς ἐπὶ τοῦ ἀετώματος στήλης ἐκ Βουλγαρίας τοῦ προΐμου 2^{ου} αἰ. π. Χ.³, κλπ.⁴

Οὕτω ὁδηγούμεθα εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς συνέβη ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς ἀναγλύφου διακοσμητικῆς ἢ ἀπὸ τῆς ἀναθηματικῆς θριαμβικῆς ἀσπίδος πρὸς τὴν «εἰκόνα ἐν ὄπλῳ», τὴν *imago clipeata*⁵. Ὑπενθυμίζομεν μόνον τὸ μνημεῖον τοῦ Μιθριδάτου ἐν Δήλῳ (102-101 π. Χ.)⁶ καὶ τὸ μνημεῖον παρὰ τὴν Ζάμαν μὲ τὰ ἀνάγλυφα τρόπαια, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἀσπὶς φέρουσα ἀνάγλυφον προτομὴν Ἀρτέμιδος⁷.

Ἡ π ρ ό σ ο ψ ι ς. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι προφανῶς ἡ πρόσοψις ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τοῦ ὅλου σχεδίου τοῦ τάφου καὶ ὅτι αἱ μέγισται διαστάσεις πλάτους καὶ ὕψους τῆς προσόψεως εἶναι περίπου ἴσαι πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸ μέγιστον βάθος τοῦ ὅλου μνημείου. Αἱ τρεῖς μέγισται διαστάσεις τοῦ μνημείου εἶναι 18πλάσια μετρητικῆς μονάδος ἴσης πρὸς 0.48 μ. περίπου, ὅσον εἶναι καὶ τὸ κανονικὸν ὕψος δόμου (ἐξαιρέσεις ἰδὲ σ. 23 κέ.).

Ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως βαίνει ἐπὶ στυλοβάτου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ μόνον στοιχεῖον ἐκ τῆς κρηπίδος τοῦ μνημείου, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς μετὰ κίωνων προσόψεις μακεδονικῶν τάφων⁸. Ἐσχεδιάσθη ὡς διώροφος μετ' αετώματος ἄνω καὶ μετὰ ζωοφόρου ἐπὶ ποδίου τοῦ ἄνω ὀρόφου.

τὸν ἀρχαῖκόν τάφον αἱ ἀσπίδες εἶναι γεγλυμμέναι εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, εἰς τοὺς νεωτέρους τάφους εἶναι ἢ πλασμέναι διὰ κονιάματος (τάφος ἀναγλύφων ἐν Cerveteri) ἢ γραπαί (ὡς ἐν Ταρχυνίῳ). Τελευταίως A. BOËTHIUS κ. ἄ., *Etruscan Culture, Land and People*, 1962, σ. 87, εἰκ. 97, M. BONICATTI, *De la Grèce à Byzance* [= *Chefs d'œuvre de l'art*, II], Hachette 1963, σ. 281, εἰκ. 1 ἄνω δεξιὰ.

¹ U. HAUSMANN, *Gr. Weihreliefs*, Berlin 1960, σ. 25 κέ., εἰκ. 12.

² KIESERITZKY - WATZINGER, *Griech. Grabreliefs aus Südrussland*, Berlin 1909, σ. 71, ἀριθ. 407 καὶ πίν. XXVIII, ἀριστερά. V. D. BLAVATSKI, *Očerki boennogo dela v anticnych gosudartvach sebernogo pricernomorja* [= Ἡ πολεμικὴ τέχνη εἰς τὰς ἀρχαίας πόλεις τῆς Μ. Θαλάσσης], Moskva 1954, σ. 75, εἰκ. 31.

³ G. M. MIHAILOV, *I. G. Bulg. Rep.*, 1, 1956, πίν. 8, ἀριθ. 22 καὶ σ. 39.

⁴ Πρὸς τὴν γραπτὴν διακόσμησιν τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου Λύσωνος καὶ Καλλικλέους, Μακεδονικά 2, 1941-52, σ. 634 κέ., πίν. XVIII καὶ XIX ἄνω, καὶ τὴν ἀνάγλυφον εἰς μνημεῖον 1^{ου} αἰ. π. Χ. ἐν es-Suwêdâ τῆς Συρίας, *Die Antike* 4, 1928, σ. 270 καὶ πίν. 27, LAWRENCE, ἔ. ἄ. πίν. 110 B. Δὲν εἶδον LÉON LACROIX, *À propos des représentations de boucliers sur les monnaies grecques* ἐν *Centennial Publication of the American Numismatic Society*, New York 1958, σ. 401-406, τὸ ὁποῖον γνωρίζω μόνον ἀπὸ FA 14, 1962, 1657 (πρὸς FA 13, 1575).

⁵ Τὴν ἐξέλιξιν πρὸς τὴν *imago clipeata* καὶ τὴν *mandorla* παρακολουθεῖ ὁ G. W. ELDERKIN ἐν *AJA* 42, 1938, σ. 227 κέ. Περὶ τοῦ ἀπαξ λεχθέντος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τόσον συχνὰ χρησιμοποιούμενου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὄρου «*clipeata imago*» ἰδὲ μελέτην τοῦ W. H. GROSS, *Clipeata imago und eizōn ἔνοπλος ἐν Concivium*, *Festgabe für Konrat Ziegler*, Stuttgart 1954, σ. 66 κέ. Πρὸς τοῦ αὐτοῦ, *Die Mithradates - Kapelle auf Delos ἐν Antike und Abendland* 4, 1954, σ. 105 κέ. Ἰδὲ πληρεστέραν βιβλιογραφίαν τελευταίως ἐν Γ. ΣΠ. ΔΟΝΤΑ, *Appian Claudius Pulcher*, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, τόμ. Β', σ. 123 κέ., καὶ J. καὶ L. ROBERT ἐν *REG* 77, 1964, *Bull. épigr.*, σ. 192, ἀρ. 283.

⁶ Ἰδὲ κατωτέρω σ. 61, σημ. 2.

⁷ G. PICARD, *Le monde de Carthage*, πίν. 72 καὶ σ. 72, ὅπου χρονολογεῖται εἰς τὸν 1^{ον} αἰ. π. Χ.

⁸ Αἰσθητικὴν ἐκτίμησιν ἰδὲ εἰς K. A. ΡΩΜΑΙΟΥ, Ὁ Τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 20. Ἀντίθετος ἡ παρατηρούμενη εἰς τὰ ὑπέργεια μανσωλεῖα τάσις τῆς ἐποχῆς, FRITZ KRISCHEN, *Weltwunder der Baukunst in Babylonien und Ionien*, Tübingen 1956, σ. 87.

Ὁ κάτω ὄροφος εἶναι δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ φέρει ἕξ εἰκονικὰ στηρίγματα¹ ἀντὶ τῶν τεσσάρων κατ' ἀνώτατον ὄριον στηριγμάτων ἄλλων γνωστῶν μακεδονικῶν τάφων, ἦτοι ἀνὰ δύο ἡμικίονας ἐκατέρωθεν τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου καὶ ἀνὰ μίαν παραστάδα κατὰ τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα. Ἀποτελεῖται οὕτω εἰκονικὸν προστώον τετράστυλον ἐν παραστάσι. Τὸ ἀνοίγμα τῆς εἰσόδου εἶναι αἰσθητῶς μεγαλύτερον τῶν ἐκατέρωθεν μετακινίων διαστημάτων². Ἐξ ἄλλου τὸ πλάτος τῶν παραστάδων εἶναι μικρότερον τῆς διαμέτρου τῶν ἡμικίωνων (ἡ λέξις διάμετρος χρησιμοποιεῖται συμβατικῶς σημαίνουσα ἐνταῦθα τὸ πλάτος, διότι οἱ ἡμικίονες ἐν τομῇ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡμικύκλια, ἰδὲ παρ. πίν. Β'). Ὡς θὰ ἴδωμεν, αἱ παραστάδες ἔχουν πλάτος ἴσον περίπου πρὸς τὴν ἡμιδιάμετρον τῶν ἡμικίωνων. Τὴν διαφορὰν ἐπὶ ἔλαττον τοῦ πλάτους τῶν παραστάδων καρποῦνται τὰ ἀκραῖα μετακίονια, ὥστε ταῦτα εἶναι μὲν μικρότερα τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου, ἀλλ' εἶναι ὀλίγον μεγαλύτερα τῶν ἐνδιαμέσων³. Κάτω, κατὰ τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου, μετροῦν ἕξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ στηρίγματα καὶ μετακίονια ὡς ἑξῆς: 0.32 - 1.11 - 0.57 - 0.97 - 0.57 - 1.62 - 0.55 - 0.99 - 0.55 - 1.13 - 0.30. Οὕτω παρατηρεῖται κίνησις ρυθμικὴ ἀπὸ μετακινίου εἰς μετακίονιον καὶ ἡ ὅλη διάταξις τῶν μετακινίων δὲν ἀποβαίνει στατική.

Ἐν τούτοις, διὰ τὸν προαναφερθέντα λόγον, τὰ ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου τέσσαρα μεταξόνια διαστήματα εἶναι θεωρητικῶς ἴσα καὶ μόνον τὸ μεσαῖον εἶναι μεγαλύτερον, ἦτοι μετροῦν ἕξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ (διορθουμένων

¹ Πρβ. πῆλινα ἀνάγλυφα Τάραντος, κατ' ἐξαίρεσιν ἐξάστυλα, C. WATZINGER, *De vasculis pictis Tarentinis*, Darmstadt 1899, σ. 2, σημ. 2, P. WUILLEUMIER, *Tarente*, σ. 264, σημ. 7. "Ἐξ κίονες εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς ἀποτελοῦν κανόνα διὰ τοὺς δωρικοὺς ναοὺς. Ἰδὲ π. χ. οἰκίαν στήλην ἐν τῷ καταλόγῳ παρὰ D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 324 κέ.

² Τὸ φαινόμενον τοῦτο θεωρεῖ ὡς δάνειον ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ P. GILBERT, *Un trait d'expressionisme dans l'architecture de l'Égypte et de la Grèce en Chronique d'Égypte*, 36, 1961, σ. 255 κέ. Οἱ Αἰγύπτιοι ἤθελον νὰ τονίσουν τὴν εἰσοδὸν, ἀφοῦ οὔτε τὸ ἀέτωμα εἶχον. Ἑλληνικὰ παραδείγματα: 1) Τὸ ἀνάκτορον τῆς Θέτιδος εἰς τὸν κρατῆρα τοῦ Κλειτίου καὶ Ἐργοτίμου, 2) Ὁ θησαυρὸς τῶν Μασσαλιωτῶν εἰς τὸ τέμενος τῆς Προναίας, 3) Πρόναος μεγάλου ναοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δήλῳ, 4) Προπύλαια Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, μεσαῖον ἀνοίγμα θυραίου τοίχου (πρβ. R. D. MARTIENSSEN, *The Idea of Space in Greek Architecture*, Johannesburg 1956, σ. 74, πίν. 26, ZSCHIEITZSCHMANN, ἔ. ἀ. σ. 139 κέ., εἰκ. 100, 5) Θησαυρὸς Κυρηναίων ἐν Δελφοῖς, τέλος 4^{ου} αἰ. π. Χ., καὶ ἔπειτα ἑλληνιστικά: 6) Ναὸς Ἰσιδος ἐν Δήλῳ, 2^{ος} αἰ. π. Χ., 7) Μιθριδάτειον ἐν Δήλῳ, περὶ τὸ 100 π. Χ. Τὰ πολεμικὰ μνημεῖα, μὲ παρομοίαν ἑξαρσιν τοῦ κεντρικοῦ ἀνοίγματος, θεωρεῖ ὁ GILBERT ὡς ἐνδείξιν ἐπανόδου τοῦ στοιχείου τούτου ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν ὁποίαν ὁμοῦ, λέγει, πιθανῶς δὲν ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς ἐν συνεχείᾳ. Ὁ GILBERT παραθέτει παραπομπὰς διὰ τὰ ἀναφερόμενα μνημεῖα. Πρβ. W. DÖRPFELD, *Das Pelopion - Thor, Olympia*, κείμε. II, σ. 57, καὶ πίν. XLII, κάτω δεξιὰ. Διὰ τοὺς θησαυροὺς τῶν Δελφῶν προχείρως, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 138. Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυγῆς τὸ μεσαῖον μετακίονιον τῶν δύο στενῶν πλευρῶν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς εἰσόδους, εἶναι εὐρύτερον τῶν ἄλλων, HUMANN - KOHTE - WATZINGER, *Magnesia am Maeander*, σ. 39 κέ., εἰκ. 30 καὶ 32, ὅπως καὶ τὸ μεσαῖον μετακίονιον τοῦ προπύλου (αὐτ. εἰκ. 133), πρβ. τελευταίως H. DRERUP, *Zum Artemistempel von Magnesia in Marburger Winckelmann - Programm*, 1964, σ. 13 κέ. Διὰ τὸ Μιθριδάτειον ἐν Δήλῳ, W. H. GROSS, *Die Mithradates - Kapelle auf Delos in Antike und Abendland*, 4, 1954, σ. 105 κέ., LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 219, εἰκ. 122 [= *Encicl. dell'arte antica*, III, ἐν λ. *Delo*, σ. 52]. Διὰ τὰς «ναοσχήμους» προσόψεις τῶν μακεδονικῶν τάφων, τὸ φαινόμενον εἶναι κανονικόν, π. χ. Λαγκαδᾶ, JdI 26, 1911, πίν. 4, Βεργίνης, ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. πίν. Α.

³ Ὅμοιαν διάταξιν μετακινίων ἰδὲ εἰς ἰσόγειον μεταγενεστέρου τάφου El-Khazne Πέτρας, Fyfe, ἔ. ἀ. σ. 58 κέ., εἰκ. 12 - 13. Ἀκραῖα μετακίονια μεγαλύτερα, J. J. COULTON, *BSA* 59, 1964, σ. 107.

ἀλλοιώσεων ἐκ τῶν φθορῶν τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως καὶ τυχὸν ἀτελείας κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, ἣ ὁποία δὲν ἐλέγχεται νῦν) : 1.55 - 1.55 - 2.17 - 1.55 - 1.55 μ. Τὰ μεταξόνια διαστήματα καθορίζουν τὴν διάταξιν τῶν στοιχείων τοῦ θριγκοῦ.

Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὸν θριγκὸν πρέπει νὰ σημειώσωμεν καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα καὶ τὰς σχετικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ κατωτέρου τούτου μέρους τῆς προσόψεως. Βεβαίως ἡμικίονες καὶ παραστάδες παρουσιάζουν τὴν ἀπαραίτητον μείωσιν πρὸς ἄνω (κάτω διάμετρος ἡμικίονος περίπου 0.56 μ., ἄνω διάμετρος 0.425 μ., πλάτος παραστάδων κάτω περίπου 0.32 μ.¹, ἄνω 0.27 μ.). Ἐντασις δὲν παρατηρεῖται. Ἡ μείωσις ἐν τῷ συνόλῳ καὶ καθ' ἐκάστην ράβδωσιν τοῦ κίονος ἀποτελεῖ κίνησιν πολύφωνον, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνταποκρίνεται ἀντίθετος ἀπλὴ κίνησις τοῦ κατὰ τὰ μετακίονια μειουμένου πρὸς τὰ κάτω τοίχου, ὅπως καὶ τοῦ μεταξὺ τῶν κίωνων κενοῦ εἰς τὰ πτερὰ τῶν ναῶν. Παρομοίαν μείωσιν πρὸς τὰ κάτω παρουσιάζουν τὰ στενὰ τμήματα τοῦ τοίχου, τὰ μεταξὺ τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου καὶ τῶν ἐκατέρωθεν κίωνων, εἰς ταύτην δὲ συντελεῖ καὶ ἡ πρὸς ἄνω μείωσις τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου (κάτω 1.60 μ., ἄνω 1.54 μ.). Ταῦτα, προστιθέμενα εἰς τὴν περιγραφεῖσαν ἀνισότητά τῶν μετακιονίων διαστημάτων, προσδίδουν ἐλαστικότητα καὶ κίνησιν ζωῆς εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς προσόψεως. Σημαντικὸν στοιχεῖον ταύτης εἶναι καὶ τὸ πόδιον, τὸ ὁποῖον περιορίζεται μεταξὺ τῶν στηριγμάτων καὶ δὲν ἐκτείνεται μέχρι τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου, διότι οὔτε τὰ χαράγματα τὰ δηλοῦντα ἰσόδομον τοιχοδομίαν οὔτε ἡ ἐπίστεψις παρατηροῦνται ἐκατέρωθεν αὐτῆς². Τέλος τὴν ὅλην κίνησιν περιορίζουν ἄνω καὶ κάτω ὁ στυλοβάτης καὶ τὸ ἐπὶ τῶν κιονοκράνων τῶν ἡμικίωνων καὶ τῶν ἐπικράνων τῶν παραστάδων ἐπιφερόμενον ἐπιστύλιον.

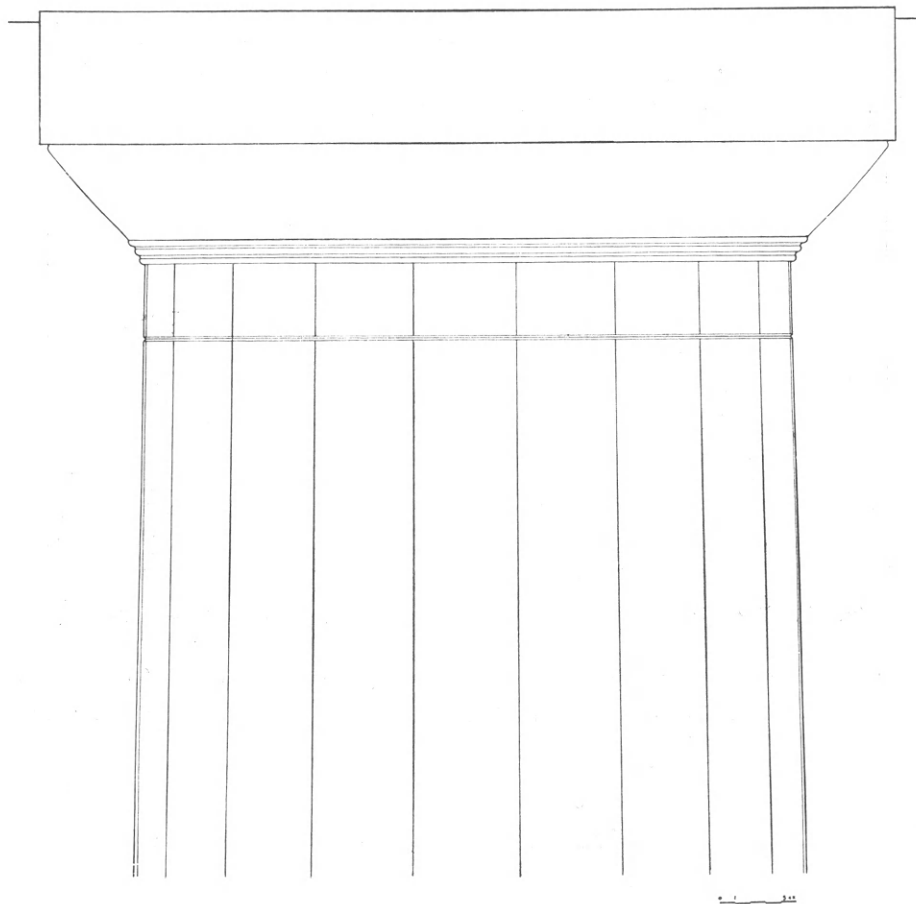
Οἱ ἡμικίονες. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι οἱ συμβατικῶς λεγόμενοι ἡμικίονες δὲν ἀποτελοῦν πρᾶγματι ἡμίση κίωνων, συνεπῶς τὸ πλάτος των δὲν ταυτίζεται πρὸς διάμετρον κίονος. Ἀκριβέστερον οἱ λεγόμενοι ἡμικίονες τοῦ κάτω δωρικοῦ ρυθμοῦ ἀποτελοῦνται ἐξ ἀβαθοῦς παραστάδος καὶ συμφυοῦς ραβδωτοῦ ἡμικίονος, σύμπλεγμα γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς ἰωνικῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης, ἐνθυμίζον δὲ καὶ τοὺς «ἀμφικίονας» τοῦ γειτονικοῦ ἀνακτόρου³.

¹ Ἡ δεξιὰ παραστάς μετρεῖ περίπου 0.29 μ. Τὸ ἐπιπλέον τῆς ἀριστερᾶς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς παχύτερον κονίαμα.

² Ἰδὲ σ. 35, σημ. 2 καὶ σ. 85 καὶ σημ. 4. Πρβ. τοιχίον μεταξὺ κίωνων κιονοστοιχίας τῆς μέσης στοᾶς τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, προχέειρος H. A. THOMPSON, *The Athenian Agora, A Guide*, Ἀθῆναι 1962, σ. 105, εἰκ. 22.

³ Πρβ. σχέδιον κατόψεως τῆς εἰκ. 1 καὶ παρένθ. πίν. Β', δ πρὸς σχέδιον κατόψεως ἐν K. A. ΡΩΜΑΙΟΥ, ἔ. ἀ. εἰκ. 5. Γενικῶς ἰδὲ D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 383 ἐν λ. *engaged columns*, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 270, 390 καὶ σποράδην (ἰδὲ *ind.*, σ. 413, ἐν λ. *column*), εἰδικώτερον περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς, αὐτ. σ. 104, σημ. 1, ὅπου καταχωρίζονται παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ προστεθοῦν τὰ γνωστὰ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἢ τὴν πρόσοψιν τάφων π. χ. προθάλαμος τάφου τοῦ Δίου, Ἐπ. Ἐπ. Φίλος. Σχολῆς Παν. Θεσσαλονίκης 2, 1932, σ. 6, εἰκ. 1, τάφοι Ἀλεξανδρείας, A. ADRIANI, ἔ. ἀ. πίν. XVIII, XXVI, XXVIII κ. ἄ., Fyfe, ἔ. ἀ. πίν. IIa, τάφος Βεργίνας, K. A. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. πίν. Α κλπ., *Λαγκαδᾶ*, JdI 26, 1911, σ. 202, εἰκ. 12 καὶ 14. Πεσσοκίονες ἐξ ἄλλου παρουσιάζονται εἰς τὰ Προπύλαια τοῦ Πελοπίου τῆς Ὀλυμπίας, Olympia, κείμ. II, σ. 57 καὶ πίν. XLII, ἀφθονοῦν δὲ εἰς τὴν Πέλλαν ἰωνικοὶ πεσσοκίονες ἰσογείων καὶ ὀρόφων, π. χ. ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, πίν. 243 καὶ 16, 1960, πίν. 49a. Διὰ τοὺς «ἀμφικίονας» (ὁ ὅρος εἰσῆχθη καταχρηστικῶς, πρβ. «ἀμφικίονας ναοὺς» καὶ LIDDELL-SCOTT-JONES

Τὸ ἐκατέρωθεν ἀρράβδωτον μέρος τῶν ἡμικιόνων ἔχει πλάτος κάτω 0.56 μ., ἄνω 0.425 μ. Ἐξέχει ἀπὸ τοῦ τοίχου κάτω περίπου 0.05 μ., ἄνω 0.03 μ. Ἐκ τῆς ὑπο-

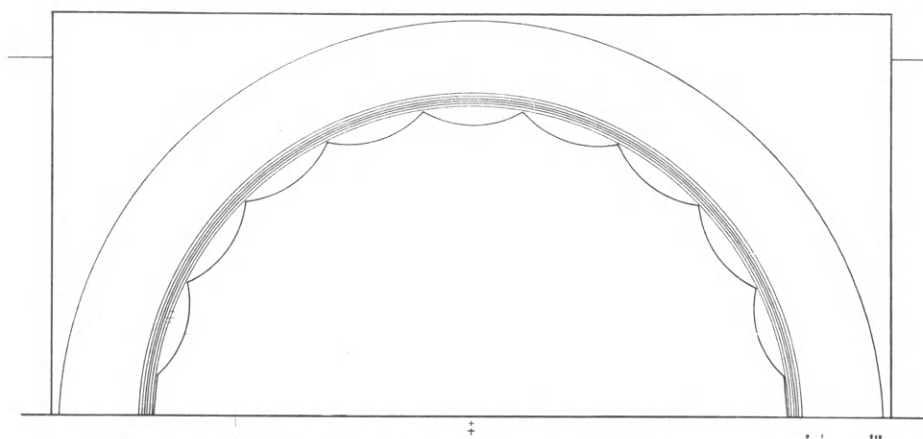
Εἰκ. 16. Δωρικὸν κιονόκρανον τῆς προσόψεως.

τυπώδους ταύτης παραστάδος φύεται ραβδωτὸν τμήμα κίονος μετὰ ἑννέα πλήρων ραβδώσεων (πλάτος περὶ τὰ 0.09 μ., βάθος περὶ τὰ 0.012 μ.). Τὸ μέγιστον πλάτος τοῦ

ἐν λ. ἀμφικίων) τοῦ ἀνακτόρου ἰδὲ τελευταίως ἐν Ἀνάκτ. Βεργίνας πίν. XI - XII καὶ XXII - XXIII, 1. Τὴν ἐπίδρασιν τῆς λιθίνης σκηνῆς τοῦ θεάτρου καὶ ἄλλους εὐνοϊκοὺς παράγοντας διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς colonne engagée σημειώνει ὁ G. Roux, L'architecture de l'Argolide, σ. 393 κέ. περιγράφων καὶ τὰ παραδείγματα τῆς Ἐπιδαύρου, τὰ ὅποια χρονικῶς πλησιάζουν πρὸς τὸν τάφον: 1) Τὸ προσκήνιον τοῦ θεάτρου, A. v. GERKAN καὶ W. MÜLLER - WIENER, Das Theater von Epidauros, Stuttgart 1961, πίν. 18 - 21 καὶ τοὺς πυλῶνας, αὐτ. πίν. 26, τὰ ὅποια χρονολογοῦνται εἰς τοὺς μετὰ τὸ 300 π. Χ. χρόνους, αὐτ. σ. 77 κέ., καὶ 2) τὸ κομψοτέχνημα τοῦ ναοῦ L, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ὄχι μόνον ἐσωτερικῶς κορινθιακοὺς κίονας ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶς συμφυεῖς πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ ἡμικίονας (colonne engagée εἶναι περιγραφικώτερον) κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ, ἐνῶ κατὰ τὰς δύο γωνίας τῆς προσόψεως οἱ κίονες ἦσαν σχεδὸν πλήρεις, ἀλλὰ συμφυεῖς ἐπίσης μὲ τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ. Ὁ ναὸς L χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π. Χ., G. ROUX, ἔ. ἀ. σ. 240. Περὶ τῆς ἀλληλεπιδράσεως ναοῦ - οἰκίας - τάφου - θεάτρου ἰδὲ κατωτέρω, σ. 87 κέ. Τελευταῖα εὐρήματα Λητῶου Ξάνθου τῆς Λυκίας, M. MELLING ἐν AJA 69, 1965, σ. 144, πίν. 37, εἰκ. 6. Πρβ. καὶ ἀναπαράστασιν βάρθρου λέοντος τῆς Ἀμφιπόλεως, O. BRONEER, The Lion Monument at Amphipolis, Cambridge, Mass., 1941, σ. 27, frontispiece καὶ εἰκ. 20.

ἡμικίονος ταυτίζεται πρὸς τὸ πλάτος τῆς παραστάδος καὶ εἶναι ἡ λεγομένη χάριν εὐκολίας διάμετρος τοῦ ἡμικίονος. Ἄνω ὁ ἡμικίων ἀπολήγει εἰς κιονόκρανον (δομικῶς ἀποτελούμενον ἐξ ἰδιαίτερου τεμαχίου λίθου, ἰδὲ ἀνωτ. σ. 32), τοῦ ὁποίου ὁ ἄβαξ ἔχει μῆκος 0.56 μ., ὕψος 0.078 μ., κατόπιν τῆς κονιάσεως αἰρόμενον περίπου κατὰ 0.007 μ. εἰσέτι ὑπὲρ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ ἐπιστυλίου (εἰκ. 16). Ὁ σχεδὸν εὐθυγράμμου τομῆς ἐχῖνος ἔχει διάμετρον ἴσην περίπου πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ἄβακος 0.55 μ.,

Εἰκ. 17. Ἐκ τῶν κάτω ὀψις ἡμίσεος δωρικοῦ κιονοκράνου τῆς προσόψεως.

ὕψος 0.063 μ. καὶ μετὰ τῶν δακτυλίων 0.079 μ. ἥτοι ἴσον περίπου πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ἄβακος. Τὸ ὑποτραχήλιον ὀρίζουν ἄνω τρεῖς ραβδωτοὶ δακτύλιοι, κάτω ἐγκοπὴ (ἰδὲ εἰκ. 16 - 17 καὶ πρβ. πίν. 26α - γ) ¹.

Εἰς τὰς ἀναλογίας του ὁ κίων παρουσιάζει ὕψος ἴσον πρὸς τὸ ἑξαπλάσιον τῆς κάτω διαμέτρου, ἡ ὁποία εἶναι ἴση πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ἄβακος. Ἄλλως ὁ κίων εἶναι θεωρητικῶς ἴσος πρὸς ἑπτὰ μετρητικὰς μονάδας, ἥτοι $8.48 \times 7 = 3.36 \mu.$

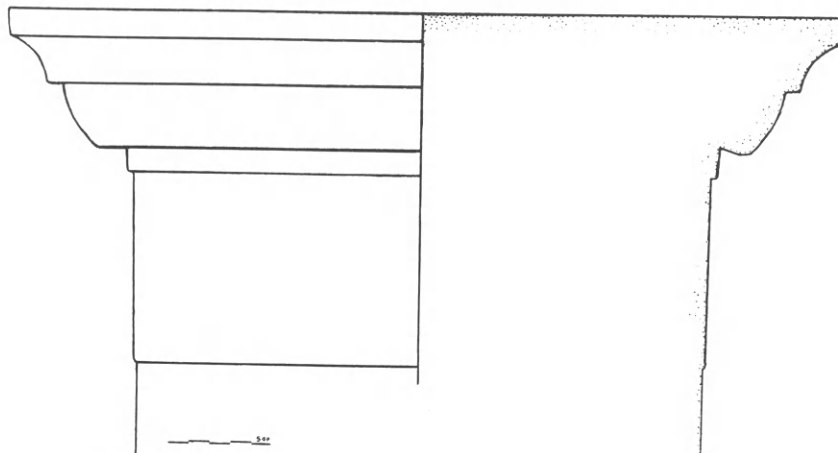
Αἱ παραστάδες. Εἰς ὅσα ἐλέχθησαν ἤδη περὶ τῶν παραστάδων (ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 61 κέ.) πρέπει νὰ προστεθῇ, ὅτι αὗται παρουσιάζουν μείωσιν πρὸς ἄνω ἀπὸ 0.32 μ. εἰς 0.27 μ. (ἡ ἀριστερά), ἀπὸ 0.30 μ. εἰς 0.27 μ. (ἡ δεξιὰ). Ἄνω πλάτος λογίζεται τὸ ὑπὸ τὸ ὑποτραχήλιον (ὕψος 0.09 μ.), τὸ ὁποῖον ἐξέχει ἐλάχιστα (εἰκ. 18). Ἀνωτέρω ὑπάρχει ταινία ὕψους 0.015 μ., δωρικὸν κυμάτιον καὶ κοῖλον κυμάτιον μετὰ ταινιωτῆς ἐπιστέψεως, ἡ ὁποία παρέχει τὸ μέγιστον μῆκος τοῦ ἐπικράνου 0.39 μ. Τοῦτο κανονικῶς ἐξέχει ὀλίγον πέραν τῶν ἐκατέρωθεν ἄκρων τοῦ μνημείου, τὰ ὁποῖα ὅμως παρουσιάζουν καὶ ἄλλας ἀνωμάλους ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κατακορύφου (ἰδὲ ἐγχρωμον πίν. Α'), στρέφεται δὲ ὀλίγον καὶ κατὰ τὴν ἀθέατον πλευρὰν τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, ὅπου τὰ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἀπολήγουν ἀνωμάλως κατὰ τρόπον πρόχειρον.

Ὁ συνδυασμὸς τῶν κυματίων τοῦ ἐπικράνου δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὴν πλουσίαν σειρὰν ἐπικράνων παραστάδων ἐκ τῆς Ὀλύμπου, ὅπου τὰ εὐρεθέντα ἐπίκρανα μὲ οὐσιωδῶς δωρικὸν κυμάτιον συνδυάζουν τοῦτο μετ' ἄλλου, πάντοτε διαφόρου πρὸς τὸ κοῖλον

¹ Ἰδὲ εἰκόνας, Ἔργον 1961, σ. 104 κέ., εἰκ. 100 - 102, BCH 86, 1962, Chron. 1961, σ. 807, εἰκ. 18 - 20.

κυμάτιον τοῦ δωρικοῦ ἐπικράνου τοῦ τάφου ¹. Ἐξ ἄλλου τὸ κοῖλον κυμάτιον τοῦ ἐπικράνου τούτου δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸ κυμάτιον, τὸ ὁποῖον ἐπιστέφει τὰ ἰωνικὰ ἐπικράνα τῶν παραστάδων τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ ἄνω ὀρόφου ², τοιοῦτο δὲ κυμάτιον σχετίζεται ἐν Ὀλύνθῳ πρὸς ἰωνικὰ μᾶλλον ἐπικράνα ³. Ὡστε ὡς πρὸς τὰς παραστάδας

Εἰκ. 18. Ἐπικράνον παραστάδος τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ τῆς προσόψεως.

τοῦ μνημείου θὰ πρέπη νὰ σημειωθοῦν ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ, εἰς τὰς ὁποίας προστίθεται καὶ ἡ ἔλλειψις βάσεως τῶν παραστάδων τοῦ θαλάμου, μολονότι στηρίζουν ἰωνικὸν θριγκόν.

Ὁ θριγκός ⁴. Ἐκαστον τεμάχιον τοῦ ἐπιστυλίου ⁵, ὡς παρατηρήθη ἤδη (ἄνωτ. σ. 34), βαίνει ἀπὸ ἄξονος εἰς ἄξονα ἡμικίονος, ἀλλὰ τὸ στοιχεῖον τοῦτο ὁργανικότητος καὶ λειτουργικότητος ἐξαφανίζεται διὰ τοῦ κονιάματος. Ἡ οὕτω δημιουργουμένη ἐνιαία ἐπιφάνεια παρέμεινε κανονικῶς λευκή (περὶ μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν ἰδὲ σ. 41). Τὸ ὀλικὸν μῆκος τῆς διαμορφωμένης ἐπιφανείας εἶναι 8.63 μ. (ἀναλυόμενον εἰς τεμάχια κατὰ τὰς μετρήσεις μας ἐξ ἀριστερῶν : 1.74 - 1.50 - 2.15 - 1.55 - 1.69 μ.) τὸ δὲ συνολικὸν ὕψος 0.41 μ. Τὸ ἐπιστύλιον ἐπιστέφεται διὰ ταινίας (ὕψους περίπου

¹ Olynthus VIII, 1938, σ. 239 κέ., πίν. 60, F [= πίν. 62, 2 = πίν. 59, 2], G [= πίν. 62, 3 = πίν. 59, 3] καὶ H [= πίν. 62, 4 = πίν. 56, 4] καὶ XII, 1946, πίν. 213, 1 [= πίν. 214]. Πρβ. R. MARTIN, Manuel d'architecture grecque, I, Paris 1965, σ. 482, εἰκ. 221.

² Πρβ. εἰκ. 18 πρὸς εἰκ. 12 καὶ πίν. 40γ.

³ Olynthus VIII, πίν. 60A [= πίν. 64, 2 = πίν. 56, 7], C [= πίν. 64, 1 = πίν. 58, 4], D [= πίν. 61, 1 = πίν. 56, 1], E [= πίν. 62, 1 = πίν. 56, 3] καὶ XII, 1946, πίν. 213, 2 [= πίν. 215], πίν. 216 [= πίν. 217]. Μικτὸν ἐπικράνον, αὐτ. VIII, πίν. 60B [= πίν. 65, 1 = πίν. 58, 1]. Ἐκ τῶν Ὀλυνθιακῶν κυματίων πλησιέστερα εἶναι τὰ ἐν Olynthus XII, πίν. 183, 2 [= πίν. 184], 183, 3 [= πίν. 185] καὶ πίν. 199. Γενικῶς περὶ κυματίων ἰδὲ προχείρως D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 37 κέ. καὶ ἐκτενέστερον τὸ βασικὸν σύγγραμμα τῆς LUCY T. SHOE, Profiles of Greek Mouldings, Harvard University Press 1936, τῆς ὁποίας τὸ ἐν ἐπιλόγῳ συμπέρασμα ἐπαναλαμβάνει ὁ R. CARPENTER, Greek Art κλπ., Philadelphia 1962, σ. 237.

⁴ Διὰ τὴν ὀρολογία ἰδὲ LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. Πρβ. D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 37, σημ. 1, καὶ σ. 384 ἐν λ. entablature, LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. XXX, entablature, καὶ σ. 106. Ἐτυμολογία τῆς λέξεως τελευταίως, W. MERLINGEN ἐν Linguistique Balkanique 5, 2, Sofia 1962, σ. 24 ἐν λ.

⁵ Ἡ λέξις ἐπιστύλιον σημαίνει καὶ τὸν στοῖχον καὶ ἕκαστον τμήμα αὐτοῦ, ὡς A. K. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σποράδην.

0.045 μ., εἰκ. 19), ὑπὸ τὴν ὁποίαν διεμορφώθησαν κανόνες μετὰ ἑξ σταγόνων κατὰ κανονικὰ διαστήματα ἤτοι εἰς κατ' ἄξονα ὑπὲρ ἕκαστον ἡμικίονα καὶ παραστάδα, καὶ εἰς ἐνδιαμέσως ἐκτὸς τοῦ (μεγαλυτέρου) μεσαίου μετακιονίου, ὑπὲρ τὸ ὁποῖον ἐτέθησαν δύο κανόνες. Τὸ μῆκος τῶν κανόνων εἶναι κατὰ μέσον ὄρον 0.28 μ., τὸ ὕψος 0.027 μ. περίπου. Αἱ σταγόνες ἔχουν ὕψος 0.015 μ., κάτω διάμετρον 0.025 μ. μειουμένην ἄνω ἐλάχιστα, ἀλλὰ τοῦτο ἀρκεῖ, ἵνα δείξῃ ὅτι δὲν κατεσκευάσθησαν διὰ «τύπου», ὅθεν παρουσιάζουν ἀνωμαλίας, μάλιστα κατὰ τὸ σημεῖον ἐπαφῆς μετὰ τοῦ ἐπιστυλίου.

Τὰ μεταξόνια διαστήματα τοῦ κάτω ὀρόφου ρυθμίζουν τὰς διαστάσεις, συνεπῶς καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν, στοιχείων τοῦ δωρικοῦ θριγκοῦ. Δὲν ἐπιδροῦν εἰς τὸν ἄνω ὄροφον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου χωρίζονται διὰ τῆς σίμης.

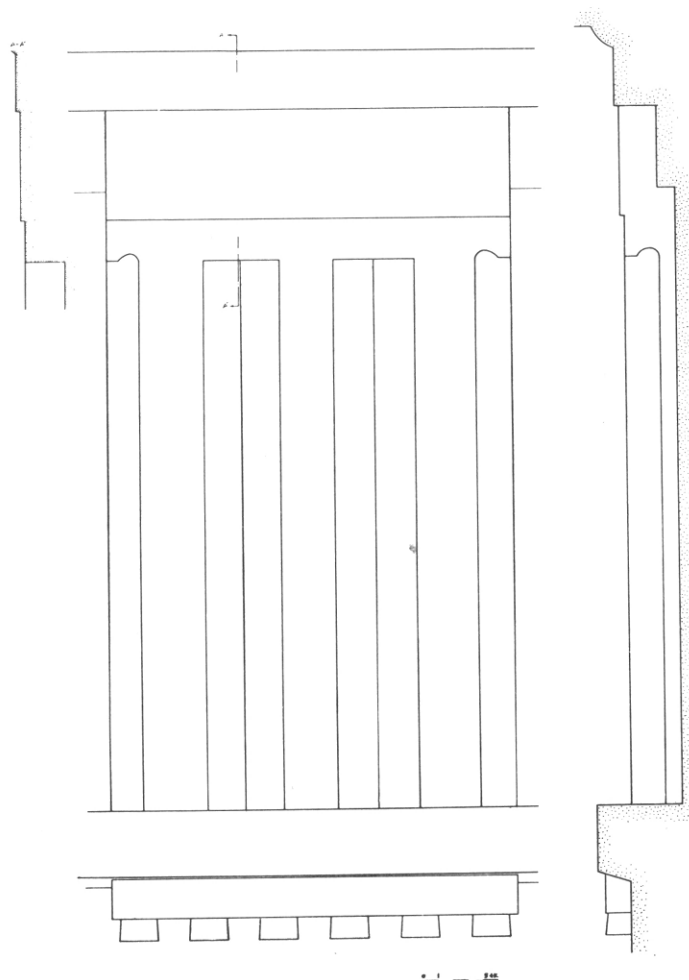
Αἱ συνέπειαι, εἰς τὸν κάτω ὄροφον, τῆς ἀνισότητος τοῦ κεντρικοῦ μεταξονίου διαστήματος ἀρχίζουν ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἐπιστυλίου καὶ φθάνουν μέχρι τῶν προμόχθων (καὶ τῶν ἀγνιῶν, ἐννοεῖται).

Οἱ κανόνες τοῦ ἐπιστυλίου κατ' ἀρχὴν ἔχουν τὸ αὐτὸ μῆκος (0.28 μ.) μετὰ τῶν ὑπερθεν ἀντιστοιχῶν τριγλύφων καὶ προμόχθων, μὴ λογιζομένων μικροδιαφορῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν ἀμέλειαν ἢ τὴν φύσιν τοῦ ὕλικου (πωρόλιθος + κονίαμα). Τὸ μῆκος τοῦτο εἶναι περίπου ἴσον πρὸς τὸ ἄνω πλάτος τῆς παραστάδος, ἄλλως ἴσον πρὸς τὴν κάτω ἡμιδιάμετρον τοῦ ἡμικίονος, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν ἐμβάτην (modulus)¹. Τὸ συνολικὸν ὕψος τοῦ τριγλύφου εἶναι 0.48 μ., δηλ. εἰς πῆχυς, ἢ ταινία ὑπὲρ τὰς μετόπας μετρεῖ 0.06 μ., ἢ κεφαλὴ τῶν τριγλύφων 0.075 μ.

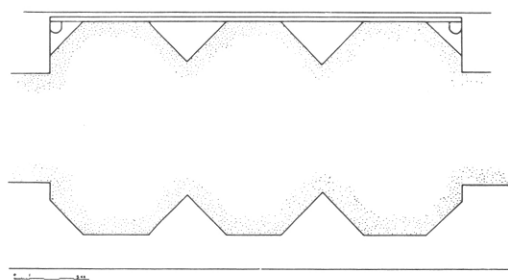
Ὅπωςδήποτε ἡ πρόθεσις εἶναι σαφής, νὰ πέσῃ τὸ μέσον ἐκάστου κανόνος ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῶν κάτωθι στηριγμάτων (κίωνων, ἀλλὰ καὶ παραστάδων) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξέχῃ τὸ ἐπιστύλιον ἀριστερά, τὸ ἐπὶκρανον δεξιὰ, πέραν τοῦ ἀντιστοίχου ἀκραίου κανόνος, διότι τὸ ἐπιστύλιον ἀπολήγει ἀνωμάλως κατὰ τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα. Ἀντιθέτως, αἱ ὑπερχεῖμεναι ἀκραῖαι τρίγλυφοι ἀποτελοῦν τὸ πέραν τῆς προσόψεως καί, κανονικῶς, ὁ ἄξων αὐτῶν (κατὰ τὴν πρόθεσιν, ἂν μὴ ἀπολύτως κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν) συμπίπτει μετὰ τοῦ ἄξονος τῶν παραστάδων. Ὅμοίως κανόνες, τρίγλυφοι καὶ πρόμοχθοι ὑπὲρ τοὺς ἡμικίονας ἔχουν ὡς ἄξονα τὴν αὐτὴν κατακόρυφον. Τὸ μεταξὺ διάστημα διαχωρίζεται διὰ τῶν ἐνδιαμέσων κανόνων καὶ τριγλύφων (ἰσομήκων γενικῶς πρὸς ἄλληλα) εἰς τὸ μέσον. Οὕτω ἐκάστη ὑπὲρ μετακιονίων διάστημα (ἐκτὸς τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου) τρίγλυφος ἔχει ἐκατέρωθεν ἀνὰ μίαν μετόπην τοῦ αὐτοῦ μήκους (περίπου 0.48 μ.). Τὰ δύο μετακιονία διαστήματα ἐκατέρας τῶν πλευρῶν δὲν εἶναι ἴσα μεταξύ των, ἀλλ' ἡ διαφορὰ ὀφείλεται εἰς τὸ μικρότερον (ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ ἡμικίονος) πλάτος τῆς παραστάδος. Διὰ τοῦτο τὰ ἀντίστοιχα μεταξόνια διαστήματα, ὡς ἐλέχθη, εἶναι ἴσα μεταξύ των καὶ αἱ ὑπερχεῖμεναι μετόπαι δὲν ἐπηρεάζονται ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν μετακιονίων διαστημάτων. Τοῦναντίον, αἱ τέσσαρες δεξιὰ καὶ αἱ τέσσαρες ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου εἶναι ἴσαι μεταξύ των, ἀλλὰ μεγαλύτεραι τῶν τριῶν ὑπὲρ τὸ ἀνοῖγμα τῆς εἰσόδου.

¹ Προχείρως D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 386, ἐν λ. *modulus*, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 393, ἐν λ. *module*, A. K. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 28.

Τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου τμήμα τοῦ τριγλύφου φέρει κατὰ τὸ μέσον μετόπην, ὥστε τὸ ὅλον κατανέμεται εἰς δύο τριγλύφους καὶ τρεῖς μετόπας.

Εἰκ. 19. Τριγλύφος καὶ κανὼν, τομαὶ καὶ ὄψεις.

Εἰκ. 20. Ὁριζόντιαι τομαὶ τριγλύφου.

Ὡς ἐκ τούτου ἐμειώθη τὸ μῆκος τῶν τριῶν μετοπῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι κατ' ἀρχὴν ἴσαι μεταξύ των καὶ μικρότεραι ὅλων τῶν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ αὐτῶν. Μὲ ἄλλους

λόγους κανόνες και τρίγλυφοι είναι σχεδόν ισομήκεις, ενώ αἱ τρεῖς μεσαῖαι μετόπαι εἶναι μικρότεροι τῶν ἄλλων. Τοῦτο δύναται νὰ μᾶς διδάξῃ, νομίζω, ὅτι αἱ ἀπολεσθεῖσαι ζωγραφικαὶ παραστάσεις τῶν κεντρικῶν μετοπῶν δὲν ἦσαν σπουδαιότεραι τῶν ἀκραίων, ἀλλὰ συνέβαινε τὸ ἀντίθετον, ὡς ἄλλωστε προκύπτει σαφῶς καὶ ἀπὸ τὰ σωζόμενα λείψανα.

Μορφολογικῶς, ἐκτὸς τῶν ἀναλογιῶν περὶ ὧν ἐν τέλει τοῦ παρόντος κεφαλαίου, ἀξιοσημεῖωτα χαρακτηριστικὰ τῶν τριγλύφων εἶναι: 1) ἡ εἰς εὐθείαν σχεδὸν γραμμὴν καὶ ὀριζόντιον ἐπίπεδον ἀπόληξις ἄνω τῶν δύο μεσαίων γλυφῶν (εἰκ. 19, ἰδίως τομὴ ἄνω ἀριστερά, καὶ πίν. 31α), καὶ 2) τὸ «σκουλαρίκι»¹ κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν γωνίας ἄνω (εἰκ. 19 καὶ 20 καὶ πίν. 31α). Ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα ταῦτα εὐρίσκουν σχεδὸν ὁμοίᾳ τῶν εἰς τὰς τριγλύφους τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης, αἱ ὁποῖαι εὐλόγως εἶναι ἐπιμελέστεραι, ὥστε τόσον ἡ ἄνω ἀπόληξις τῶν μεσαίων γλυφῶν εἰς ἐλαφρὰν καμπύλην καὶ κοιλότητα, ὅσον καὶ τὰ «σκουλαρίκια» εἶναι μεστὰ ζῶης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μᾶλλον ἄψυχα σχήματα ἐπὶ τοῦ κονιάματος εἰς τὸν τάφον. Διαφορὰ χρόνου σημαντικὴ δὲν νομίζω ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο μνημείων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῶν εἰς τὴν «ἀρχομένην ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν»², ὡς θὰ ἴδωμεν. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁδηγεῖ ἐπίσης ἡ κατανομὴ τῶν τριγλύφων κατὰ μετακίονια, ἀνὰ μία εἰς ἕκαστον, ἐκτὸς τοῦ μετακιονίου τῆς εἰσόδου³.

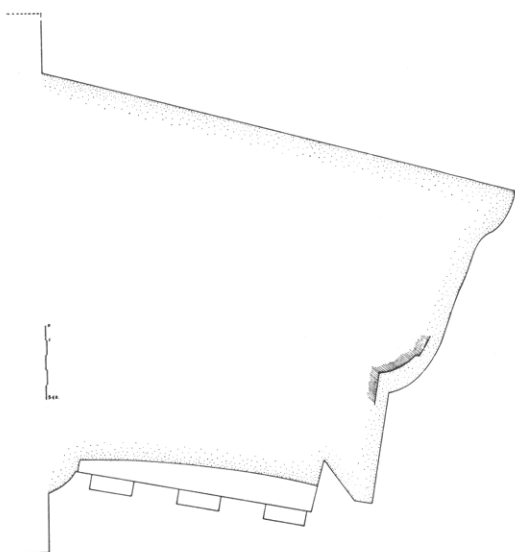
Ὡς πρὸς τοὺς προμόχθους καὶ τὰς ἀγυῖας παρατηροῦμεν ὅτι κατ' ἀρχὴν ἡ πρόθεσις εἶναι νὰ συμπύκνῃ κατ' ἄξονα κατακόρυφον καὶ κατὰ τὸ μήκος εἰς πρόμοχθος εἰς ἕκαστην τρίγλυφον. Ἐνδιαμέσως ἐτοποθετήθη ἕτερος πρόμοχθος καταλειφθείσης ἐκατέρωθεν ἀγυῖας, οὕτως ὥστε καὶ πάλιν ὑπὲρ τὸ κεντρικὸν μεταξόνιον διάστημα ἔχομεν προμόχθους καὶ μάλιστα ἀγυῖας ὀλίγον στενωτέρας τῶν ἄλλων (ἀντὶ περίπου 0.09 μ. τῶν κανονικῶν ἀγυῶν, αἱ τρεῖς κατὰ τὸ μέσον μετροῦν ἕως 0.08 μ.).

Ἐκαστος πρόμοχθος φέρει ἀνὰ τρεῖς σειρὰς ἀπὸ ἑξ σταγόνας γενικῶς μεγαλυτέρας διαμέτρου καὶ ἀρτιωτέρας, ἀλλὰ χαμηλοτέρας τῶν σταγόνων τῶν κανόνων. Ὡς

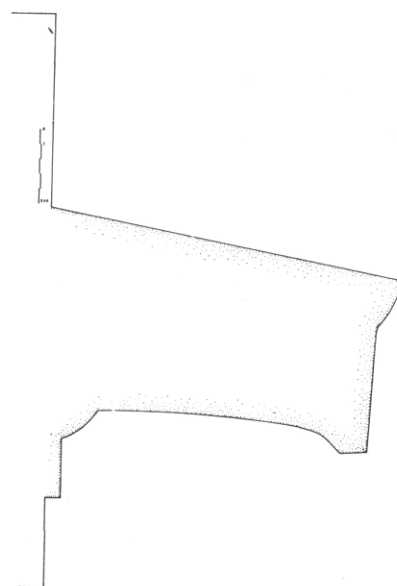
¹ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Τὸ ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας, ΑΕ 1953-54, Μέρος Α', σ. 147. Πρβ. Φάρος τῆς Βορείου Ἑλλάδος, Θεσσαλονίκη 1940, σ. 6 [= Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Μικρὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 113].

² Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ ἐν ΑΕ ἔ. ἀ. Τὰ «σκουλαρίκια» ἰδὲ π. χ. εἰς μανσωλεῖον Belevi, προχείρως Fyfe, ἔ. ἀ. σ. 73, εἰκ. 19e, εἰς «Νέον Ναὸν» Σαμοθράκης (Samothrake II) ἐν CONZE - HAUSER - NIEMANN, Samothrake, I, πίν. XXV καὶ σ. 65 (HAUSER) καὶ ἀναπαράστασιν ἐν πίν. LXVIII καὶ σ. 86 (NIEMANN). Πρβ. Κ. LEHMANN ἐν Samothrace 4, II, The Altar Court, 1964, σ. 105, καὶ Pergamon VI, πίν. XIV, 1, F. COURBY, Le portique d'Antigone [= Délos V], 1912, σ. 22. Ἰδὲ καὶ R. VALLOIS - G. ROULSEN, Nouvelles recherches sur la salle hypostyle [= Délos, suppl. 2], 1914, σ. 18, εἰκ. 35. Διὰ τὴν γλυφὴν τῆς τριγλύφου ἰδὲ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ ἐν ΑΔ 1, 1915, σ. 99 κέ., πρβ. Olympia, κείμε. II, σ. 71 καὶ πίν. L, ὅπου ἡ γλυφὴ τριγλύφου τῆς στοᾶς τῆς Ἡχοῦς, ἀναθήματος τοῦ Φιλίππου Ε', εἰκονίζεται ὁμοίᾳ, F. COURBY, ἔ. ἀ. καὶ R. VALLOIS, Le portique de Philippe [= Délos VII, 1], 1923, σ. 85, εἰκ. 118.

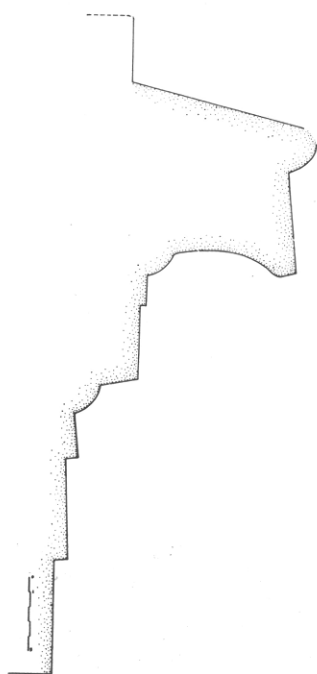
³ Ὅμοια διάταξις τριγλύφων ἀποκαθίσταται εἰς τὸ μετὰ παρασκηνίων κτήριο τῆς ἀγορᾶς τῆς Θάσου, R. MARTIN, Agora, πίν. Κ. Τοῦτο χρονολογεῖται εἰς τὸν 4^{ον} αἰ. π. Χ., ἐνῶ ἡ βορειοδυτικὴ στοᾶ, χρονολογουμένη περὶ τὸ 300 π. Χ., ἀναπαριστᾶται μετὰ δύο τριγλύφων κατὰ μετακίονιον διάστημα. Εἰς τὴν στοᾶν τοῦ Ἀντιγόνου ἐν Δήλῳ εἰδικοί λόγοι ἐπέβαλλον μίαν τρίγλυφον κατὰ μετακίονιον, F. COURBY, ἔ. ἀ. σ. 23.

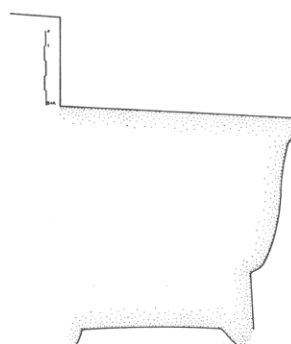
Εἰκ. 21. Τομή τοῦ δωρικοῦ γείσου μετὰ κοσμοφόρου (πρβ. ἔγχρ. πίν. Β', 3 καὶ Ι', 1).

Εἰκ. 22. Τομή ἰωνικοῦ γείσου ὑπὲρ τὴν ζωοφόρον.

Εἰκ. 23. Τομή τοῦ ὀριζοντίου γείσου τοῦ ἀετώματος, τοῦ συμφυοῦς ἐπιστυλίου καὶ γραπτοῦ γεισηποδίσματος (πρβ. ἔγχρ. πίν. Β', 2).

Εἰκ. 24. Τομή ἐπαιτίου γείσου μετὰ σίμης (πρβ. ἔγχρ. πίν. Β', 1).

πρὸς τὰς διαστάσεις ὕψους προμόχθων καὶ σταγόνων ἰδὲ εἰκ. 21, ὅπου εἰκονίζεται ἡ μορφή καὶ τῆς ὑποκειμένης ταινίας μετὰ κυματίου (πρβ. κυρίως πίν. 28β καὶ 31α).

Τὸ «ράμφος» τοῦ γείσου ἀπολήγει κάτω εἰς ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, ἡ ὁποία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἰωνικὰ γείσα (εἰκ. 21 - 24), πλὴν τοῦ ἐπαετίου, ὅπου δὲν βεβαιοῦται ἔνεκα φθορῶν.

Μέχρι τοῦδε οὐδεμία παρέκκλισις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ παρατηρήθη εἰς τὸν δωρικὸν ρυθμὸν τῆς προσόψεως¹. Ὡς θὰ ἴδωμεν, κανονικότης χαρακτηρίζει καὶ τὸν ἄνω ἰωνικὸν ρυθμὸν. Μεταξὺ τῶν δύο ρυθμῶν ὅμως παρεμβάλλεται, κατὰ μοναδικὴν περίπτωσιν, ἡ ζωοφόρος. Ἡ ἀνωμαλία δὲν σημαίνει ἀνάμειξιν στοιχείων τῶν δύο ρυθμῶν, χαρακτηριστικὸν μεταγενεστέρων ἐλληνιστικῶν χρόνων. Οἱ δύο ρυθμοὶ εἶναι καθαροὶ καὶ ἀμιγεῖς. Τοῦτο τονίζει ἔτι μᾶλλον ἡ ἐπίστεψις τοῦ δωρικοῦ θριγκοῦ διὰ σίμης, εἰκονικῆς, ὅχι μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς λειτουργικὴν ἀνάγκην τοῦ κτηρίου, ἀλλὰ καὶ διότι, ὡς ἐκ τούτου, ὀπισθεν δὲν φέρει τὴν μορφήν ὑδρορρόης, ἀλλὰ κεκλιμένου ἐπιπέδου. Ἔχει παρατηρηθῇ ὑπὸ πολλῶν ὅτι σίμη στέφουσα ὀριζόντιον γεῖσον εἶναι ἀκατανόητος². Ἐδῶ νοεῖται ὡς πέρας τοῦ κάτω δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦτο τονίζει τὴν αὐτοτέλειαν τῆς ζωοφόρου ἢ μᾶλλον τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἄνω ἰωνικὴν κατασκευήν, ὅπου ἐπέχει θέσιν ποδίου.

Ἡ σίμη ἐνσωματώνει διὰ τοῦ κονιάματος τὸ ἐπὶ τοῦ λίθου λαξευθὲν ἰωνικὸν κυμάτιον τὸ ἐπιστέφον τὸ γεῖσον (εἰκ. 21). Τὸ κυμάτιον διακρίνεται νῦν μόνον διὰ χρωματικῆς δηλώσεως γλωσσοειδῶν φύλλων, τὰ ὁποῖα κανονικῶς διακοσμοῦν δωρικὸν κυμάτιον.

Ἡ ζωοφόρος. Τὴν ζωοφόρον σκέπει ἄνωθεν ἰωνικὸν γεῖσον, τὸ ὁποῖον συμπληροῖ τὴν ἀπομόνωσιν αὐτῆς³. Τοῦτο νοεῖται ὡς εὔρημα παρέχον ὀπτικῶς τοῦλάχιστον προστασίαν εἰς τὰ ἐκ κονιάματος ἀνάγλυφα, ἂν μὴ πραγματικὴν προστασίαν, ἐφ' ὅσον τὸ μνημεῖον ἐπρόκειτο νὰ ταφῇ ἐξ ὀλοκλήρου. Ἀπίθανον εἶναι ὅτι τὸ ἰωνικὸν τοῦτο γεῖσον ἀνταποκρίνεται εἰς πραγματικὴν τινα κατασκευήν, ἐνῶ ἡ μοναδικὴ μεταξὺ τῶν δύο ὁρόφων ζωοφόρος εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ὡς ἀνταποκρινομένη εἰς δεδομένα πραγματικῶν ὑπεργείων κτηρίων⁴. Ὅπωςδήποτε τὸ ὑπὲρ τὴν ζωοφόρον γεῖσον συνοδεύει ταύτην καὶ φέρει κανονικὴν μορφήν ἰωνικοῦ γείσου μετὰ ταινίας καὶ τῶν συνήθων κυματίων ἄνω καὶ κάτω (εἰκ. 22).

¹ Πρβ. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 83 πρὸς σ. 271. Καὶ εἰς τοὺς δύο ὁρόφους δὲν παρουσιάζεται ἀνάμειξις στοιχείων διαφόρων ρυθμῶν ὡς π. χ. εἰς τὸν ὄροφον τῆς στοᾶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Περγάμου, προχείρως Fyfe, ἔ. ἀ. σ. 81 κέ., εἰκ. 23, LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 209, εἰκ. 115.

² Ἰδὲ προχείρως D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 48, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 81, LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 119 κέ.

³ Οὕτω π. χ. καὶ εἰς τὴν μεγάλην ζωοφόρον τοῦ βωμοῦ τοῦ Περγάμου M. BIEBER, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York 1961, εἰκ. 458 καὶ 470, J. M. COOK, *The Greeks in Ionia and the East*, London 1962, πίν. 59. Εἰς πλαisiώσιν τῆς ζωοφόρου ἀποβλέπει καὶ ἡ κάτω ταινία τοῦ ἐπιστυλίου - ζωοφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Ἀσσω τῆς Τρωάδος, προχείρως D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 84 κέ., εἰκ. 36, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 88, LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 119 καὶ πίν. 38A.

⁴ Ἡ συνεχὴς ζωοφόρος θεωρεῖται ἰωνικὸν στοιχεῖον, ἐξαιρέσεις ἰδὲ προχείρως ἐν DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 88. Ἐκτενέστερον, R. DEMANGEL, *La frise ionique*, Paris 1932.

Ἡ οὕτω ἀπομεμονωμένη οὐχὶ λαξευτή, ἀλλὰ «πλασμένη» ζωοφόρος δὲν ἔχει, εἰς ὅλην τὴν ἀρχαίαν ἀρχιτεκτονικὴν, ἀνάλογα παραδείγματα. Ἡ ἀνάγλυφος ζωοφόρος τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ Α τοῦ Πρινιά ἐπιστέφει μονώροφον ναόν¹. Ὁμοίως ἐπιστέφουν τοίχους μονωρόφων ναῶν αἱ ἀνάγλυφοι ζωοφόροι τῆς Περικλείου ἐποχῆς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηναίων. Τὸ Μνημεῖον τῶν Νηρηίδων καὶ ἄλλα ταφικὰ μνημεῖα τῆς Λυκίας², τὰ ὑψηλὰ πόδια ἡρώων ὡς τὸ Μανσωλεῖον³ καὶ αἱ ἐπιστέφουσαι ταῦτα ἀνάγλυφοι ζωοφόροι ἐχρησίμευσαν ἴσως ὡς προηγούμενα ὑποδείγματα, ἀλλὰ δὲν ἔχουν εἰς τὸ ἀρχιτεκτόνημα τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ζωοφόρος τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων. Οὔτε τὰ μεταξὺ κιόνων ἄνω ὀρόφου ἀναγλύφως διακεκοσμημένα θωράκια ὡς π. χ. εἰς τὴν στοὰν τοῦ τεμένους τῆς Ἀθηναῖς ἐν Περγάμῳ⁴ κ. ἄ. εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ζωοφόρον μας πλήρως. Ἀλλ' ἂν φέρωμεν εἰς τὸν νοῦν τὸ ἐν τῷ θαλάμῳ τοῦ τάφου συνεχὲς ὑψηλὸν πόδιον, ἐφ' οὗ βαίνουν παραστάδες, εἶναι δυνατόν νὰ νοήσωμεν στοὰν δευτέρου ὀρόφου φέρουσιν, ἀντὶ θωρακίων μεταξὺ κιόνων⁵, συνεχὲς πόδιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνει κιονοστοιχία, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν εἰκονικὴν κατασκευὴν μας σαφῶς, ἐφ' ὅσον αἱ βάσεις τῶν ἡμικιόνων καὶ παραστάδων βαίνουν ἐπὶ τοῦ ποδίου τούτου⁶. Μέτωπον συνεχὲς τοιούτου ποδίου

¹ Προχείρως LAWRENCE, ἔ. ἄ. σ. 95, εἰκ. 50, DINSMOOR, ἔ. ἄ. σ. 64.

² A. H. SMITH, *The Nereid Monument and Later Lycian Sculpture*, London 1900, σ. 3, εἰκ. 1, πίν. V, E. AKURGAL, *Die Kunst Anatoliens*, Berlin 1961, εἰκ. 77 καὶ ἐγχρωμος πίν. V, πρβ. DINSMOOR, ἔ. ἄ. σ. 68, εἰκ. 23, καὶ σ. 144, καὶ σ. 256, εἰκ. 95, Samothrace, 4, I, σ. 83, εἰκ. 69, F. KRISCHEN, *Weltwunder der Baukunst in Babylonien und Ionien*, Tübingen 1956, πίν. 31, πρβ. σ. 102 κέ., P. DEMARGNE, ἔ. ἄ. εἰκ. 10, πίν. V, VI ἄνω, κ. ἄ., καὶ σ. 51, ὅπου ἡ σαρκοφάγος ἐπὶ πεσσοῦ χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. π. Χ., ἀλλ' ὁ πεσσοὺς ἀρχαιότερος, J. M. COOK, ἔ. ἄ. σ. 62, εἰκ. 15.

³ Διάφοροι ἀναπαραστάσεις προχείρως D. S. ROBERTSON, ἔ. ἄ. σ. 151, εἰκ. 65, DINSMOOR, ἔ. ἄ. πίν. LXIII a-b, F. KRISCHEN, ἔ. ἄ. σ. 69 κέ., εἰκ. 21-32 καὶ πίν. 26. Πρβ. αὐτ. σ. 77 κέ. καὶ εἰκ. 36. Ἴδὲ καὶ ἐπὶ ποδίου ζωοφόρους π. χ. Περγάμου, M. BIEBER, ἔ. ἄ. σ. 113 κέ., εἰκ. 458 κέ., LULLIES - HIRMER, *Greek Sculpture*, London 1960, πίν. 251, καὶ βιβλιογραφία αὐτ. σ. 102. Ἀνόμοιον εἶναι καὶ τὸ παράδειγμα ἐτρουσκινοῦ τάφου, P. J. RIES, *An Introduction to Etruscan Art*, Κοπεγχάγη 1953, πίν. 67, εἰκ. 98.

⁴ Προχείρως A. W. LAWRENCE, ἔ. ἄ. σ. 209, εἰκ. 115, Pergamon II, πίν. XXXI πρβ. H. KÄHLER, *Der griech. Tempel*, 1964, εἰκ. 55. Ἐξ ἄλλου ὁ χαρακτήρ πάντων τῶν στοιχείων τῆς προσόψεως εἶναι ἑλληνικός, ὥστε ἡ κατὰ ἐπαλήθους ζώνας μέχρι τοῦ ἀετώματος γραπτὴ καὶ ἀνάγλυφος διακόσμησις αὐτῆς οὐδόλως παραβάλλεται πρὸς περσικὰ πρότυπα, ὡς π. χ. J. M. COOK, ἔ. ἄ. πίν. 37, πρβ. L. SÉCHAN, *Études sur la tragédie grecque* κλπ., Paris 1926, σ. 526 κέ., πίν. IX, E. WILL, *Le relief culturel* κλπ., σ. 343 κέ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ τὸ πόδιον ὡς ἐπιφάνεια, ἡ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ ὀργανικὸν μέλος, ἀλλ' ἀπλῶς παρέχει τὴν δυνατότητα ἀναγλύφου διακοσμήσεως ὡς π. χ. ἡ ὑπὲρ τὸ ναόσχημον τμήμα τῆς Σαρκοφάγου τῶν Θρηγουσῶν ζωοφόρος, μάλιστα αἱ ὑπὲρ τὰ ἀετώματα παραστάσεις, O. HAMDY-BEY καὶ TH. REINACH, *Une nécropole royale à Sidon*, Paris 1892, πίν. VI, VII καὶ VIII, πρβ. AD III, 1, πίν. 11, G. MENDEL, *Catalogue* κλπ., I, σ. 48 κέ., καὶ προχείρως LAWRENCE, ἔ. ἄ. πίν. 95B, G. M. A. RICHTER, *The Sculpture and Sculptors of the Greeks*, New Haven 1946, εἰκ. 398, R. M. COOK, *The Greeks till Alexander*, London 1961, πίν. 33 καὶ σ. 246, LULLIES - HIRMER, ἔ. ἄ. πίν. 207-208.

⁵ Π. χ. N. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ἐν *Athene* 22, 1, 1961, σχέδιον ἐν σ. 36, πρβ. Ἀνάκτ. Βεργίνας, σ. 20, ὅπου πόρινον θωρακεῖον ἀποδίδεται εἰς στοάν, «βεράντα». Πρβ. G. ΒΑΚΑΛΑΚΗΣ ἐν *Essays in Memory of K. Lehmann*, New York 1964, σ. 29, εἰκ. 5 καὶ Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, Ἑλληνικὰ Ἀμφίγλυφα, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 95 κέ., εἰκ. 4 διὰ τὴν ξυλοδεσίαν.

⁶ Πρβ. εἰκονικὸν ταφικὸν οἰκοδόμημα ἐκ Τανάγρας, W. ALTMANN, *Römische Grabaltäre*, Berlin 1905, σ. 137 κέ., εἰκ. 112, καί, ἡ ἑτέρα ὄψις, R. HERBIG, *Fensterstudien* κλπ., RM 44, 1929, σ. 289 κέ., εἰκ. 43. Τὸ πόδιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζοντο κορινθιακοὶ ἡμικίονες τοῦ Φιλιππείου τῆς Ὀλυμπίας κατὰ ἀναπαράστασιν F. ADLER, *Olympia*, κείμ. II, σ. 129 κέ., καὶ πίν. LXXIX ἄνω, δὲν ὑπάρχει εἰς νεωτέ-

ἡδύνατο νὰ κοσμηῇται γραπτῶς, μάλιστα εἰς ξυλῖνας κατασκευάς, ἢ δι' ἀναγλύφων.

Οὕτω ἐρμηνευομένη ἡ ζωοφόρος ἐξηγεῖ καὶ τὸ μικρὸν σχετικῶς ὕψος τῶν ἄνω ἰωνικῶν ἡμικιόνων (1.46 μ. ἔναντι 3.35 μ. τῶν δωρικῶν), τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ὕψος ὀρόφου ἔστω εἰκονικῆς κατασκευῆς. Ἐὰν εἰς τὸ ὕψος τῶν ἰωνικῶν ἡμικιόνων προσθέσωμεν τὸ ὕψος τῆς ζωοφόρου, τοῦ ὑπερθεῖν γείσου αὐτῆς καὶ τοῦ στυλοβάτου, θὰ ἔχωμεν: $0.70 + 0.19 + 0.13 + 1.46 = 2.48$ μ. Τοῦτο εἶναι ἀκόμη κατὰ δύο περίπου πῆχεις ἢ ἄλλως ὕψη δόμων μικρότερον τοῦ ὕψους τῶν κάτω δωρικῶν κιόνων, ἀλλ' ὅπωςδήποτε εἶναι δυνατόν μετὰ τοῦ ὕψους τοῦ θριγκοῦ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὕψος ὀρόφου. Ἀδύνατον εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ὕψος τῶν κιόνων, ἔστω προστιθεμένου τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ ἐπιστυλίου αὐτῶν ($1.46 + 0.13 + 0.20 = 1.79$ μ.), ἀποδίδει τὸ ὕψος ὀρόφου. Ὡστε ἡ ζωοφόρος ἀνήκει ὅπωςδήποτε εἰς τὸν ὄροφον καὶ νοεῖται ὡς ἀναπτυσσομένη ἐπὶ τοῦ ποδίου τῆς κιονοστοιχίας στοᾶς ¹.

Τοιαύτη ἐρμηνεία ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι μετὰ τῶν ἰωνικῶν ἡμικιόνων δὲν εἰκονίζονται θύραι, ἀλλὰ παράθυρα. Πρόκειται ὅμως εἰκονικὴ κατασκευὴ μὲ παραχωρήσεις εἰς τὴν συμβατικότητα καὶ ὅπωςδήποτε τὰ εἰκονικὰ παράθυρα κατ' οὐδὲν οὐσιῶδες διαφέρουν τῶν γνωστῶν πραγματικῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον μαρμαρίνων, θυρῶν μακεδονικῶν τάφων. Ἡ ἔλλειψις ἀσπιδισκῶν ἢ ρόπτρων συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῶν παραθύρων, ἀλλὰ καὶ εἰς βεβαίας θύρας καὶ πραγματικὰ θυρόφυλλα μαρμάρινα ἐλλείπουν αἱ λεπτομέρειαι, ὅπως π. χ. εἰς τὰ θυρόφυλλα τοῦ Μουσείου τῆς Τανάγρας (πίν. 39α) ². Ὡστε τελικῶς πρέπει νὰ μείνωμεν μὲ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς καλλιτεχνικῆς εἰκόνας, χάριν τῆς ὁποίας γίνονται παραλείψεις λεπτομερειῶν καὶ ἀποκλίσεις ἐκ τῆς πραγματικότητος ³.

Ὁ δεῦτερος ὄροφος, ὡς ἐλέχθη, δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἀνισότητά τῶν μετακινίων διαστημάτων τοῦ κάτω ὀρόφου. Ἀντιθέτως ἐδῶ κατ' ἀρχὴν τὸ συνολικὸν μήκος τῆς προσόψεως (8.60 μ. περίπου) διηρέθη εἰς ἑπτὰ ἴσα διαμερίσματα. Ὁ ἄξων τοῦ ὀρόφου συμπίπτει περίπου μὲ τὸν ἄξονα τοῦ μεσαίου εἰκονικοῦ παραθύρου καὶ τὸν

ρας ἀναπαραστάσεις, ὅπου τὸ Φιλίππειον σχεδιάζεται μονόροφον κατὰ ἀναπαράστασιν τοῦ H. SCHLEIF, *Idē Olymp. Forschungen, I, Atlas*, πίν. 1 [= *Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet* κλπ., Berlin 1959, σ. 296, εἰκ. 35]. Ἀλλὰ πρβ. τὴν «οἰκίαν μετὰ ἀετωμάτων» τῆς Δήλου περὶ τὸ 125 π. X., PH. BRUNEAU - J. DUCAT, *Guide de Délos*, Paris 1965, σ. 117, εἰκ. 21.— Πρὸς τὴν μοναδικότητα καὶ τὸν νεωτερισμὸν τῆς ζωοφόρου, πρβ. σκέψεις M. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ἐν περιοδ. Ἐποχές 14, Ἰούνιος 1964, σ. 6 κέ.

¹ Ὅπωςδήποτε ὁ ὄροφος ἔχει μικρότερον ὕψος καὶ τοῦτο θεωρεῖται χαρακτηριστικὸν τῆς τεχνολογίας *baroque* εἰς τὴν νεωτέραν εὐρωπαϊκὴν τέχνην, Fyfe, ἔ. ἀ. σ. 88.

² *Idē* W. ALTMANN, ἔ. ἀ. σ. 14, εἰκ. 8. Ἀντιθέτως εἰκονικαὶ θύραι φέρουν τὰ ἐξαρτήματα, ὅπως π. χ. ἐπὶ εἰκονικῆς θύρας, ὅπου, μολονότι δὲν ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν λειτουργίαν, ἐτέθησαν ἀνὰ ἓν ἀσπίδιον, μετὰ κεφαλῆς Μεδοῦσης τὸ ἕτερον, τὸ δ' ἕτερον μετ' ἐπισπαστήρος, G. MENDEL, ἔ. ἀ. σ. 354 κέ., ἀριθ. 139 (2175) = *JdI* 26, 1911, σ. 211, εἰκ. 24. Περὶ τῶν εἰκονικῶν θυρῶν εἰς ταφικά κτίσματα *idē* N. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, *Τὸ Ἐρέθθειον*, σ. 82, πρβ. J. POUILLOUX ἐν *BCH* 74, 1950, σ. 265 κέ. Εἰκονικαὶ θύραι εἰς τάφους τῆς Ἀλεξανδρείας, BLANCHE BROWN, *Ptolemaic Paintings* κλπ., σ. 33 κέ., πρβ. R. BIANCHI BANDINELLI, *Storicità* κλπ., πίν. 76.

³ «Μιὰ ἀπὸ τίς καλὲς τέχνες, ἡ Ἀρχιτεκτονική, ὅπως καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν συγγενὴς τῆς ἡ Μουσική, οἱ ὁποῖες δὲν ἀντλοῦν καθόλου τὸ ὕλικό τους ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸ κόσμον, ποὺ μᾶς περιβάλλει, μᾶς δείχνουν ὅτι δὲν πρέπει νὰ καταφύγουμε στὴ φύσιν γιὰ ὁδηγὸ», Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, *Παιδεία καὶ Τέχνη*, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 16.

ἄξονα τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος μέχρι τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Οἱ πρῶτοι ἐκατέρωθεν τοῦ ἄξονος ἰωνικοὶ ἡμικίονες ἔχουν οὕτω ἀναλογίαν τινὰ μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου δωρικῶν ἡμικιόνων καὶ τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ μετακτινίων διαστημάτων εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὁρόφους. Οὕτω τὸ σχῆμα τῶν δύο δωρικῶν ἡμικιόνων μετὰ τῶν δύο ὑπὲρ αὐτοὺς κεντρικῶν ἰωνικῶν ἡμικιόνων εἶναι εὐάρεστον κορυφούμενον εἰς τὸ ἀέτωμα. Λύσις μὲ ἡμικίονα κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ἄνω ὁρόφου θὰ ἦτο πολλαπλῶς ἀπαράδεκτος¹. Ἐξ ἄλλου τὸ εὐάρεστον σχῆμα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος, περιορίζεται κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ κτηρίου. Ὁ ἄνω ὁροφος ἐν τῷ συνόλῳ του ἔχει ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτοτέλειαν, ὥς στοὰ ἐξάστυλος ἐν παραστάσι.

Οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς δωρικῆς εἰκονικῆς στοᾶς καὶ τῆς ἰωνικῆς τοῦ ὁρόφου προκύπτει, ἐὰν παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς :

Οἱ δωρικοὶ ἡμικίονες, ἀκριβέστερον πεσσοκίονες, συνδέονται μετὰ τοῦ ποδίου, τὸ ὁποῖον δηλοῦται διὰ τῆς εἰκονικῆς ἰσοδόμου τοιχοδομίας καὶ τῆς ἐπιστέψεως (παρένθ. πίν. Β', δ καὶ ἑγχρωμος πίν. Α'). Μολονότι αἱ τέσσαρες μορφαὶ τῆς κυρίας γραπτῆς παραστάσεως βαίνουν ἐπὶ τοῦ ποδίου, τοῦτο δὲν ἐμποδίζει νὰ νοηθοῦν ὡς εὐρισκόμεναι ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ βάθους τῆς εἰκονικῆς στοᾶς. Ἀλλ' ὅπωςδήποτε οὐδὲν διακρίνει χρωματικῶς ἢ ἄλλως τοὺς πεσσοκίονας ἀπὸ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως τοῦ τάφου. Τοῦναντίον εἶναι σαφῆς ἡ προσπάθεια διακρίσεως τῶν ἰωνικῶν ἡμικιόνων τῆς στοᾶς τοῦ ἄνω ὁρόφου ἀπὸ τοῦ τοίχου, νοουμένου εἰς τὸ βάθος τῆς στοᾶς. Ἡ διάκρισις γίνεται διὰ τῶν ἑξῆς μέσων :

Ἀφανής, ἀλλὰ σημαντικὸς εἶναι, νομίζω, ὁ τρόπος συνδέσεως τῶν ἡμικιόνων μετὰ τοῦ τοίχου. Ἀποτόμως συναντᾶται ἡ τελευταία ἐκατέρωθεν ράβδωσις μετὰ τοῦ τοίχου (παρένθ. πίν. Β', α), ὁ ὁποῖος ἐξ ἄλλου φέρει τὸ σύννηθες ἐρυθρὸν χρῶμα ἐστεγασμένων χώρων (ἑγχρωμος πίν. Α' καὶ εἰκ. 27), γνωστὸν καὶ ἄλλοθεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Πέλλης² καὶ τῆς Βεργίνης³ καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου καὶ ἐξ ἄλλων μακεδονικῶν τάφων. Ὡστε οἱ ἡμικίονες τοῦ ἄνω ὁρόφου πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς εἰκονικοὶ ἀκέραιοι κίονες, ἐνῶ τὰ εἰκονικὰ παράθυρα πρέπει νὰ νοηθοῦν ἐνσωματωμένα εἰς τὸν τοῖχον, ἐπίσης νοούμενον εἰς τὸ βάθος. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην περιγράφονται κατωτέρω τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα.

Ἡ μ ι κ ι ο ν ε ς ὁ ρ ό φ ο υ (εἰκ. 25). Οἱ ἰωνικοὶ ἡμικίονες⁴ χαρακτηρίζονται

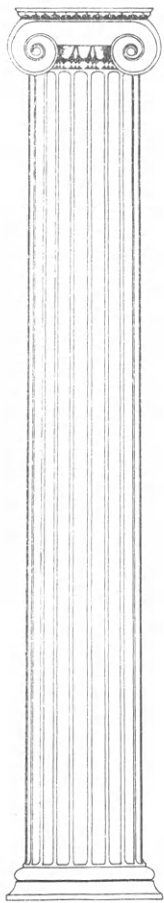
¹ Ὑπὸ ἄλλας προϋποθέσεις δὲν ἐνοχλεῖ, ὅπως π.χ. εἰς τὴν εἰκονικὴν πεντάστυλον ἐν παραστάσι στοὰν μετὰ ποδίου τῆς Σαρκοφάγου τῶν Θρηνοῦσῶν, προχείρως DINSMOOR, ἔ. ἀ. πίν. LXIII ἢ εἰς τὸ ἐνδεκάστυλον Μαυσωλεῖον, D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 151, εἰκ. 65, καὶ τὸν ἄνω ὁροφον τοῦ ἀναγλύφου ἐν KIESERITZKY - WATZINGER, Griech. Grabreliefs aus Südrussland, Berlin 1909, πίν. XXVIII, ὑπ' ἀριθ. 407.

² ILN, 2 Αὐγούστου 1958, σ. 199, Archaeology 11, 1958, σ. 251, ΑΔ 16, 1960, σ. 82.

³ Ἀνάκτ. Βεργίνας, σ. 27, ὅπου τὸ «πομπηϊανὸ κίτρινον», πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ «πομπηϊανὸ κόκκινον».

⁴ Γενικὴ βιβλιογραφία περὶ τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐν DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 350, LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 310 κέ., κεφ. 12, πρβ. σ. 312, κεφ. 18. Εἰς τὸν πίνακα τοῦ G. ROUX, L'architecture de l'Argolide, σ. 422-423, περιλαμβάνονται καὶ τὰ κτήρια μετὰ ἰωνικῶν ἡμικιόνων, ὅπου ὑπὸ τὰ στοιχεῖα «Niaousta, tombeau macédonien» πρέπει νὰ νοηθῇ ὁ διώροφος τάφος καίτοι οὗτος ἄλλου, σ. 95, σημ. 1, καλεῖται ὁρθῶς «tombe de Lefcadia». Ἡ ὀνομασία «τάφος τῆς Ναούσης» καθιερώθη διὰ τὸν ἀνασκαφέντα ὑπὸ τοῦ KINCH.

ἀπὸ τὰς μικρὰς διαστάσεις των, εἰς τὸ σύνολον καὶ τὰς λεπτομερείας, καὶ τοῦτο, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν διὰ κονιάματος ἐργασίαν, προφανῶς ἀμελεστέραν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τοὺς δωρικοὺς ἡμικίονας, καθιστᾷ δυσχερεῖς τὰς παρατηρήσεις πρὸς ἐξαγωγήν συμπερασμάτων. Ὅπωςδὴποτε οἱ ἡμικίονες ἔχουν ὕψος 1.46 μ., διάμετρον βάσεως 0.255 μ., ὕψος βάσεως 0.053 μ., ἐξ ὧν τὰ $\frac{2}{5}$ ἀνήκουν εἰς τὴν σπεῖραν καὶ τὰ ἕτερα $\frac{3}{5}$ εἰς τὴν σκοτίαν, μέγιστον μῆκος κιονοκράνου περίπου 0.25 μ., ὕψος αὐτοῦ 0.10 μ. (μέγιστον 0.11 μ.), ἐξ ὧν 0.018 μ. ἀνήκουν εἰς τὸν ἄβακα. Ἡ κάτω διάμετρος τοῦ κίονος εἶναι 0.195 μ. μειουμένη ἀνεπαισθήτως εἰς 0.19 μ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω μετρήσεων προκύπτει, μὲ μεγάλην προσέγγισιν, ὅτι ἡ κάτω διάμετρος ἰσοῦται πρὸς 10 δακτύλους μὲ πόδα 0.32 μ., ὁ ὁποῖος ἐβεβαιώθη πολυτρόπως, τὸ δὲ συνολικὸν ὕψος τοῦ κίονος ἰσοῦται πρὸς τρεῖς πήχεις (= ὕψη δόμων), ἥτοι $3 \times 48 = 1.44$ μ. ἔναντι 1.46 μ. τῶν μετρήσεών μας.

Εἰκ. 25.
Ἴωνικὸς ἡμικίων
τῆς προσόψεως.

Οἱ ἡμικίονες φέρουν 11 ραβδώσεις (παρένθ. πίν. Β', α) μὲ πλάτος κυμαινόμενον περὶ τὰ 0.03 μ., ἐξ ὧν περὶ τὰ 0.007 μ. ἀνήκουν εἰς τὴν ταινίαν, καὶ βάθος περὶ τὰ 0.007 μ. Αἱ ραβδώσεις εἶναι μᾶλλον κυλινδρिकाί, δηλαδὴ ἄνευ διαφορᾶς πλάτους καὶ βάθους, διότι, ὡς ἐλέχθη, ἡ μείωσις τοῦ κίονος εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτος.

Ἡ βάσις (πίν. 40δ) δὲν παρουσιάζει τὴν μοναδικὴν ἀπλότητα τῆς ἰωνικῆς βάσεως τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης¹ καὶ τοῦτο εἶναι σύμφωνον πρὸς ὅσα ὁ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ παρατηρεῖ σχετικῶς, διότι ὁ ἰωνικὸς ἡμικίων τῶν Λευκαδίων ἀνήκει εἰς τὸν ὄροφον. Ἀντιθέτως ἡ βάσις τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων εἶναι ὁμοία πρὸς σειρὰν μνημείων τοῦ 4^{ου} καὶ 3^{ου} αἰ. π. Χ., τὰ ὁποῖα συνδέουν τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἀργολίδα². Σημαντικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότης ἰδιαιτέρως πρὸς τὰ παραδείγματα τῆς Βεργίνης, τὰ ὁποῖα τοπικῶς καὶ χρονικῶς εἶναι πλησιέστερα.

Τὸ κιονόκρανον (πίν. 40α-β) γενικῶς ὁμοιάζει ἐπίσης πρὸς τὰ ἐκ τῆς Βεργίνης καὶ τῆς Πέλλης γνωστὰ παραδείγματα³ τῶν περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνων. Αἱ διαφοραὶ ὀφείλονται μᾶλλον εἰς τὴν διάφορον ποιότητα τοῦ κονιάματος καὶ τῆς ἐργασίας ἐν γένει. Τοιαύτη διαφορὰ εἶναι π. χ. ἡ εἰς εὐθείαν

¹ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 21 κέ., εἰκ. 11 καὶ 13.

² Ἀνάκτ. Βεργίνας, πίν. XII καὶ XXIII. Ὁφείλω εἰς τὸν κ. CHARLES WILLIAMS τὴν ὑπόδειξιν τῶν ἐξῆς Πελοποννησιακῶν παραδειγμάτων: 1) Ἐπιδαύρου πεσσὸς τῆς παρόδου τοῦ θεάτρου, τέλος 4^{ου} αἰ. π. Χ., 2) Νεμέας Ναὸς Διὸς, περὶ τὸ 330 π. Χ., 3) Περσῶνας βάσις παρὰ τὸν βωμὸν μετὰ τριγλύφων, 4^{ου} αἰ. π. Χ., 4) Σικυῶνος βουλευτήριον ἐλληνιστικῶν χρόνων, τελευταίως, ΠΑΕ 1953, σ. 185, εἰκ. 2, καὶ Ν. Δ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, Πανσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις, Κορινθιακὰ - Λακωνικά, 1963, σ. 76 κέ., σημ. 5, 5) Τεγέας ναὸς Ἀθηνᾶς, περὶ τὸ 350 π. Χ., 6) Κορίνθου πρόπυλον πρὸς Λέρναν, ἐσφαλμένον προφίλ ἐν Corinth XIV, σ. 76, 7) Ὀλυμπίας Φιλίππειον καὶ Λεωνίδαϊον ἐλαφρῶς διάφορον.

³ Βεργίνης: Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 29, εἰκ. 13, Ἀνάκτ. Βεργίνας, πίν. XXI, 3, πρβ. πίν. XXII, 1-3. Πρβ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 24, σημ. 1, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Πέλλης: Archaeology 11, 1958, σ. 249, ἄνω, ΑΔ 16, 1960, πίν. 48.

γραμμὴν ἄνω ἀπόληξιν τοῦ ἐχίνου καὶ ἡ ἀπότομος ἔνωσις τῆς γραμμῆς ταύτης μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν ἐλίκων. Γενικῶς ὅμως τὰ προαναφερθέντα ἰωνικὰ κιονόκρανα Βεργίνης, Πέλλης καὶ Λευκαδίων δὲν παρουσιάζουν οὐσιώδεις καὶ σημαντικὰς διαφοράς.

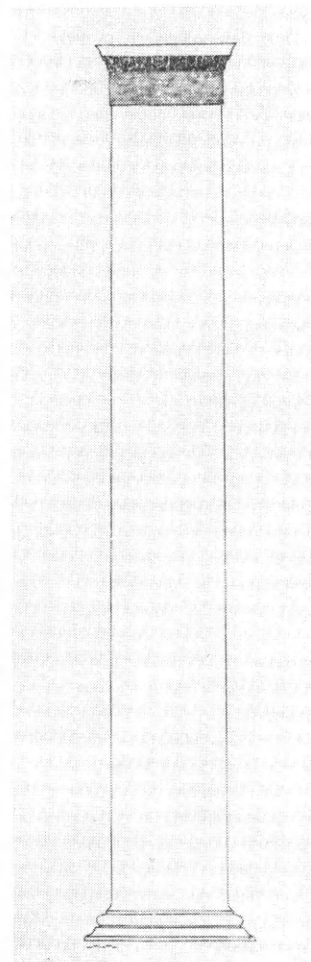
Πα ρ α σ τ ά δ ε ς ὀ ρ ό φ ο υ (εἰκ. 26). Αἱ παραστάδες τοῦ δευτέρου ὀρόφου ἔχουν βεβαίως τὸ αὐτὸ ὕψος, ἀλλὰ περίπου καὶ τὸ αὐτὸ πλάτος πρὸς τοὺς ἡμικίονας, μειούμενον ἄνω κατὰ 0.01 μ. περίπου. Ἡ βάσις εἶναι οὐσιωδῶς χαμηλοτέρα (0.045 μ.) καὶ πλατυτέρα (0.28 μ.) τῆς βάσεως τοῦ ἡμικίονος, ἀλλὰ μορφολογικῶς ἀποτελεῖται ἐκ τῶν αὐτῶν συστατικῶν στοιχείων. Ἀσήμαντος ἄλλως εἶναι ἡ παρατήρησις, ὅτι δεξιὰ ἐξέχει τοῦ μνημείου, ἐνῶ ἀριστερὰ ἐξέχει ὁ στυλοβάτης.

Τὸ ἐπίκρανον (πίν. 40γ) διαμορφοῦται εἰς κοῖλον κυμάτιον ἄνω (0.215×0.02 μ.) καὶ εἰς λέσβιον κυμάτιον (0.023 μ.) ὡς μετάβασιν πρὸς τὸ ὑποτραχήλιον (0.185×0.06 μ.)¹.

Ἡ βάσις (παρένθ. πίν. Β', α) καὶ τὸ ἐπίκρανον τῶν ἐκατέρωθεν παραστάδων τοῦ ὀρόφου εἶναι διαμορφωμένα καὶ κατὰ μέρος τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως προοιωνίζοντα οὕτω τὴν ἐπέκτασιν καὶ τοῦ θριγκοῦ κατὰ μικρὸν μέρος τῶν πλαγίων πλευρῶν (πίν. 40γ).

Τὰ πα ρ ά θ υ ρ α (εἰκ. 27, παρένθ. πίν. Β', α καὶ πίν. 12β, 15α καὶ 35 α-δ). Ἐλέχθη ὅτι ὁ ἄνω ὄροφος διαιρεῖται εἰς ἑπτὰ ἴσα διαμερίσματα διὰ τῶν ἡμικιόνων, οἱ ὅποιοι εἶναι σχεδὸν κυλινδρικοί, ὥστε τὰ μετακίονια θὰ ἦσαν νεκρὰ γεωμετρικὰ σχήματα, ἂν δὲν διεμορφοῦντο, ὡς συμβαίνει, εἰς παράθυρα μὲ πλάτος μειούμενον πρὸς ἄνω καὶ εἰς μέρη τοίχων, ἐκατέρωθεν, μειούμενα ἀντιστρόφως.

Τὰ παράθυρα περιβάλλονται ἀπὸ θύρωμα ἢ περίθυρον εἰς σχῆμα Π², τὸ ὅποιον βαίνει ἐπὶ ζώνης ὕψους 0.11 μ. Ἡ ζώνη αὕτη εὐρίσκεται εἰς βάθος 0.12 μ. ἀπὸ τοῦ κατακορύφου ἐπιπέδου τοῦ στυλοβάτου (παρένθ. πίν. Β', α) καὶ βαίνει ἐνιαία καὶ ἀδιαμόρφωτος ἀπὸ παραστάδος εἰς παραστάδα καθ' ὅλον τὸ μῆκος, διακοπτομένη μόνον ὀπτικῶς ἀπὸ τοὺς ἡμικίονας. Πιθανῶς δὲν νοεῖται ἕκαστον φαινόμενον μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων τμήμα ὡς κατώφλιον, ἐν τεμάχιον δηλαδὴ μήκους ἴσου περίπου πρὸς τὸ ἀνώφλιον, ἀλλὰ ὡς

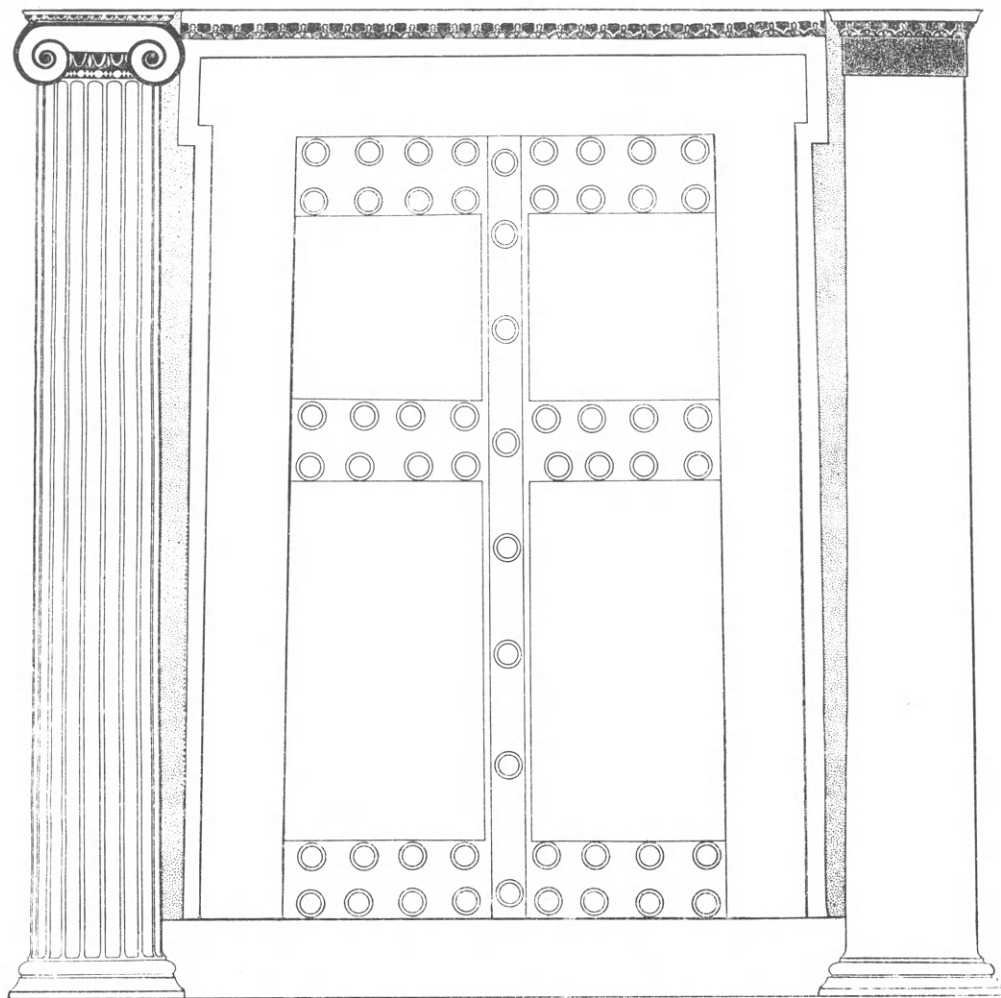
Εἰκ. 26. Παραστάς τοῦ ἰωνικοῦ ὀρόφου.

¹ Περβ. ἀνωτ. σ. 65, σημ. 1-3.

² Περβ. ἀνωτ. σ. 56, σημ. 3. Διὰ τὴν ὀρολογίαν ἰδὲ LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. λ. *θύρωμα, θυρίς καὶ περίθυρον* (περβ. λ. *παράθυρίς*) καὶ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, *Τὰ ὑλικά δομῆς Α'*, 2, σ. 12, σημ. 11 καὶ σποράδην. Περβ. G. ROUX, ἔ. ἀ. σ. 124. Ἰδὲ παραδείγματα προχείρως, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 23,

συνεχῆς ἐπιφάνεια ἀνήκουσα εἰς τὸν τοῖχον τοῦ βάθους τῆς στοᾶς, ζώνη ἴσως διαιρουῖσα τὸν τοῖχον εἰς κάτω ὀρθοστατικὸν οὕτως εἶπείν τμήμα καὶ εἰς ἄνω τμήμα, τοῦ ὁποῖου τὸ μῆκος κατανέμεται εἰς παράθυρα καὶ εἰς ἐρυθροβαφῇ τμήματα τοίχων μεταξὺ αὐτῶν. Τὰ θυρώματα εἰσέχουν ἐλάχιστα (0.01 μ.) ἀπὸ τοῦ μετώπου τῆς ζώνης ταύτης. Τὰς σχέσεις βάθους γενικῶς δεικνύει τὸ σχέδιον ἐν παρενθ. πίν. Β', α.

Εἰκ. 27. Παράθυρον μεταξύ παραστάδος καὶ ἡμικίονος.

Τὸ θύρωμα εἰς σχῆμα Π ἔχει πλάτος 0.12 μ. μὲ ἀρμοκαλύπτραν πλάτους 0.03 μ. ἐκατέρωθεν, ἐνῶ ἄνω ὑψοῦται αὕτη κατὰ ἕτερα 0.035 μ. Ἡ ἐπέκτασις (εἰκ. 30), χωρὶς νὰ διαμορφώνεται εἰς κυμάτιον καὶ ὑπερκειμένην ταινίαν, φέρει ἄνω λευκὴν ἐπιφάνειαν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἄνω ταινίας τῶν παραστάδων καὶ τοῦ ἄβακος τῶν κιονοκράνων, ὑπ'

εἰκ. 8 καὶ πίν. Α [— LAWRENCE, ἔ. ἀ. πίν. 103], Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 13, εἰκ. 3. Πρβ. Ε. RUPP, Bautechnik im Altertum, München 1964, σ. 56, ἀριθ. 93 καὶ πίν. 93. Ἐκ τῆς Ἑτρουρίας π. χ. Α. ΒΟΕΤΗΙΟΥ κ. ἄ., Etruscan Culture, Land and People, New York - Malmö 1962, σ. 104, εἰκ. 102.

αὐτὴν δὲ ἔγχρωμον δῆλωσιν λεσβίου κυματίου, οἷαν φέρουν καὶ τὰ κυμάτια τῶν ἐπικράνων καὶ κιονοκράνων (ιδεῖ κεφ. 5α). Ἡ ἐρυθρὰ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ἐκατέρωθεν οὐδόλως ἀρθρώνεται.

Τὰ εἰκονικὰ παραθυρόφυλλα, ὅμοια γενικῶς πρὸς μαρμάρινα θυρόφυλλα ἄλλων μακεδονικῶν τάφων, μιμοῦνται χαλκεπένδυτα ξύλινα, καὶ φέρουν ἄνω, κάτω καὶ ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ ὕψους ζῶνας ἐγκαρσίας (ὑψ. 0.12 μ.) μετ' ἀναγλύφων ἐφηλίδων, ἀνὰ ὀκτὼ εἰς δύο σειρὰς ἐκ τεσσάρων εἰς ἐκάστην ζώνην. Αἱ ζῶναι ἐξέχουν κατὰ ἀνώτατον ὄριον 0.01 μ¹. Τὸ οὕτω διαμορφούμενον πλαίσιον τοῦ παραθυροφύλλου νοεῖται συμπληρούμενον κατὰ τὰς μακρὰς αὐτοῦ πλευρὰς διὰ κατακορύφων ταινιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνονται ἐλάχιστα αἱ κατὰ τὸ κέντρον, ἐκατέρωθεν τῆς ἁρμοκαλύπτρας, ἡ ὁποία φέρει ἐπίσης ἐφηλίδας, ὀκτὼ ἐν συνόλῳ, κατανεμημένας ὁμοιομόρφως, ἀλλ' ὅχι μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν. Τὰ σχέδια (ἔγχρωμος πίν. Α' καὶ εἰκ. 27) ἀποδίδουν μετὰ σχολαστικότητος τὴν πραγματικὴν θέσιν τοῦλάχιστον τῶν διατηρουμένων ἐφηλίδων. Δὲν ἐσχεδίασθησαν μὲ μηχανικὴν ἐπανάληψιν, ἀλλὰ κατόπιν μετρήσεων διὰ μίαν ἐκάστην ἐφηλίδα κλπ. Αἱ ἐφηλίδες ἐγένοντο ἐκ κονιάματος διὰ τύπου (σ. 40), ἔχουν δὲ διάμετρον ἴσην πρὸς δύο δακτύλους ἦτοι 0.04 μ. καὶ ὕψος μέγιστον 0.014 μ. (πίν. 36α-γ καὶ 37β-γ)².

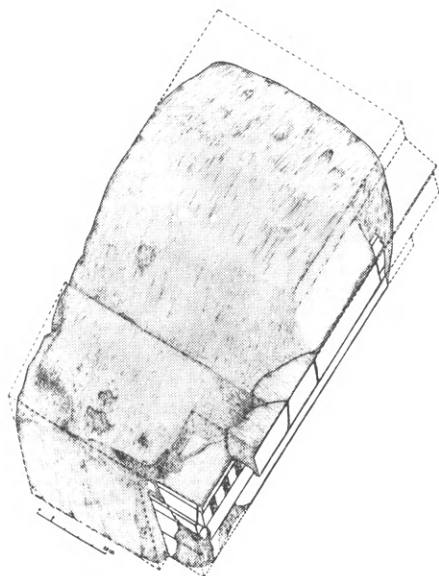
¹ Ο DAUMET, Mission, σ. 230, νομίζει ὅτι αἱ ταινίαι μὲ τοὺς εἰκονικοὺς ἦλους ἐπέχουν θέσιν μεταλλικῶν ἐλασμάτων, πρβ. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 12 κέ. καὶ 363 κέ. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν γνωρίζομεν τοὺς ὄρους: «ζυγά», «pannels of a door», LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. ζυγόν, III, 2, καὶ «κανονίδες», αὐτ. ἐν λ., II, πρβ. Η. KLENK, Die antike Tür, Giessen 1924, σ. 41, Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 12, σημ. 9. Ἰδεῖ καὶ εἰκόνας ἐπὶ ἀγγείων, π. χ. Α. RUMPF, MuZ, σ. 136, πίν. 44, 1 [= M. BIEBER, Das Theater κλπ., σ. 69, εἰκ. 266] καὶ σ. 142, πίν. 46, 1.

² Ο Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ἀποδίδει εἰς τὸν δευτέρου ὁροφον τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης τεμάχιον εἰκονικοῦ παραθύρου, τὸ ὁποῖον εὐρέθη ἐκεῖ, Athene 22, 1, 1961, σ. 37, εἰκ. 5, καὶ σ. 38 (ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνασκαφῆς εὐρέθησαν περισσότερα τεμάχια τοιούτων παραθύρων). Πρβ. πρότασιν ἀναπαραστάσεως μὲ θωράκια εἰς τὴν στοὰν τοῦ δευτέρου ὁρόφου, ἀντὶ ποδίου, ὅπως εἰς τὸν τάφον, αὐτ. σχέδιον ἐν σ. 36. Γενικῶς περὶ παραθύρων ἰδεῖ R. HERBIG, Das Fenster in der Architektur des Altertums, Athen 1929. Ἐκτὸς τῶν θυρῶν τῶν μακεδονικῶν τάφων, ἀξίζει νὰ παραβληθοῦν παραδείγματα ἐκ τάφων τῆς Ἀπουλίας, ὅπως τὸ εἰκονικὸν παράθυρον ἐν F. BERTOCCHI, ἔ. ἀ. σ. 20, εἰκ. 9, πρβ. σ. 22 καὶ σημ. 32 ἐν σ. 31. Ἐκ τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων εἶναι σημαντικόν, ὅτι χρονολογοῦνται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π. Χ. ὅσα ὁμοιάζουν πρὸς τὰ παράθυρα τοῦ τάφου (καὶ τὰς θύρας ἄλλων μακεδονικῶν τάφων), F. BERTOCCHI, ἔ. ἀ. σ. 21, εἰκ. 9, σ. 106, εἰκ. 86 καὶ σ. 143, ἐνῷ διαφέρουν οὐσιωδῶς ὅσα χρονολογοῦνται εἰς τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π. Χ., αὐτ. σ. 83, εἰκ. 64 καὶ σ. 94, εἰκ. 74. Εἰς τὸ μεταξὺ τοποθετοῦνται ἐνδιάμεσοι τύποι ὡς ἡ θύρα εἰς τὸν ἔγχρωμον πίν. IV, ἀντικρὺ σ. 120, πρβ. σ. 132 κέ., ὅπου χρονολογεῖται μετὰ τὸ 250 π. Χ. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Τάραντος καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας γενικῶς μὲ τὴν Ἠπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πύρρου ἰδεῖ F. BERTOCCHI, ἔ. ἀ. σ. 146. Πρβ. CH. PICARD, Manuel, IV, 2, Paris 1963, σ. 1284, Metropoli e colonie di Magna Grecia [= Atti di III convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto 1963], Napoli 1964, σ. 197 κέ., ἰδίως σ. 204, 256, 310 καὶ 311 κέ., καὶ 358. Γενικώτερον διὰ τὰς σχέσεις τῶν πόλεων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἰδεῖ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν καὶ εἰδικῶς διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πύρρου, G. NENCI, Pirro, Torino 1953, καὶ P. LÉNÉQUE, Pyrrhos, Paris 1957, σποράδην. Διὰ τὴν διαπίστωσιν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν πρβ. θύρας καὶ παράθυρα, κατ' ἐκλογὴν, W. ALTMANN, ἔ. ἀ. σ. 15, εἰκ. 9 (Σαμοθράκης), σ. 15, εἰκ. 10 (Ἀλεξανδρείας), σ. 137 (εἰκονικαὶ θύραι ταφικοῦ κτίσματος Ἀκράγαντος, 3ου αἰ. π. Χ.), ἀναπαραστάσεις θύρας (Ὀλύνθου), Olynthus VIII, πίν. 69, εἰκ. 1, πρβ. σ. 249 κέ., παράθυρα, αὐτ. σ. 264 κέ. καὶ εἰκ. 24. Εἰς τὸν ἀμφισβητούμενην χρονολογίαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνους (πρβ. Ν. Μ. CONTOLEON ἐν Balkan Studies 3, 1962, σ. 186 κέ. πρὸς G. ROUX ἐν Antike Kunst 7, 1, 1964, σ. 30, σημ. 1, καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀναφερομένην βιβλιογραφίαν) ἀνήκοντα ἀμφορέα ἐκ Παναγκούριστες, θυρόφυλλα βασικῶς ὅμοια, G. ROUX, ἔ. ἀ. εἰκ. 1, καὶ πίν. 9, 1, πρβ. Ant. Kunst 3, 1960, σ. 3 κέ., εἰκ. 2. LULLIES - HIRMER, ἔ. ἀ. πίν. 244. Πρβ. καὶ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 11 κέ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ ὁρολογία καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Θυρόφυλλα ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Τανάγρας, γενικῶς ὅμοια πρὸς τὰ ἡμέτερα παράθυρα, ἰδεῖ ἐν πίν. 39α.

Ὁ ἰωνικὸς θριγκός¹. Τὸ ἐπιστύλιον μετὰ τοῦ συμφυοῦς ὀριζοντίου γείσου εἶναι γνωστὸν μόνον ἐκ τεμαχίων, τὰ ὅποια εὐρέθησαν περὶ τὸ μνημεῖον, εἰς θέσεις ὅπου ἐγκατελείφθησαν ἀπὸ τοὺς λιθωρύχους. Ἐν τούτοις τὰ σωζόμενα τεμάχια καὶ μάλιστα τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν ἀριστερὰν γωνίαν (πίν. 41α-β)² ἐπιτρέπουν ἀσφαλῆ ἀναπαράστασιν, ὥς ἐγένετο εἰς τὸν ἑγχρωμον πίν. Α'.

Τοῦ ἐπιστυλίου τὸ μέτωπον κατανέμεται εἰς τρεῖς ταινίας, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος μετρεῖ (ἐκ τῶν κάτω) : 0.08 μ., 0.07 μ. καὶ 0.05 μ. (μετὰ τοῦ κυματίου, τὸ ὁποῖον ἔχει μορφήν ἰωνικοῦ, ἀλλὰ διακόσμησιν λεσβίου κυματίου)³. Ἡ διαμόρφωσις αὕτη συνεχίζεται κατὰ τὰς πλαγίας πλευρὰς ἐπ' ὀλίγον (πίν. 41α-β).

Ὅμοίως συνεχίζεται κατὰ τὰς πλαγίας πλευρὰς ἡ ταινία τοῦ γεισηποδίσματος, ἀλλ' ἄνευ γραπτῶν γεισηπόδων (κεφ. 5α) καὶ ἡ ὑπὲρ ταύτην στενὴ ταινία κορυφουμένη

Εἰκ. 28. Γωνιαῖον τεμάχιον ἐπιστυλίου μετὰ γείσου.

εἰς κυμάτιον ἰωνικόν (πρβ. εἰκ. 23 πρὸς ἑγχρωμον πίν. Β', 2 καὶ πίν. 41α). Τὸ ὕψος τοῦ γεισηποδίσματος εἶναι 0.05 μ., τῆς ὑπερκειμένης ταινίας μετὰ τοῦ κυματίου 0.03 μ. περίπου.

Ἡ μορφή τοῦ ὀριζοντίου γείσου εἰκονίζεται ἐπίσης ἐν εἰκ. 23 (πρβ. εἰκ. 22 καὶ 24 καὶ ἀνωτέρω σ. 51), πιθανώτατα δὲ ἐστρέφετο καὶ εἰς τὰ πλάγια, ὅσον περίπου ἡ ταινία τοῦ γεισηποδίσματος.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διαμόρφωσις τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ γωνιακοῦ τεμαχίου πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἐπαετίου γείσου (πίν. 41β)⁴. Ἡ ὀριζόντιος ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λίθου ἐλαξεύθη λοξῇ πρὸς κάτω εἰς μῆκος 0.36 μ., ὅπου διαμορφοῦται ἐγκάθισις βάρους

¹ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 65, σημ. 4.

² Πρβ. ΠΑΕ 1959, σ. 83, ἀριθ. 54 καὶ εἰκ. 3, ἀριθ. 54.

³ Πρβ. ἀνωτ. σ. 49, σημ. 2, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 24, καὶ Ἀνάκτ. Βεργίνας, σ. 27, πίν. XX, 2.

⁴ Πρβ. ΠΑΕ 1959, σ. 82, εἰκ. 3, ἀριθ. 54.

0.02 μ., ὅθεν συνεχίζεται κεκλιμένον επίπεδον μὲ μικροτέραν κλίσιν (πρβ. πίν. 41 πρὸς εἰκ. 7, ἄνω, καὶ 28, καὶ ΠΑΕ 1959, σ. 82, εἰκ. 3, ἀριθ. 54, ὅπου δὲν σχεδιάζεται τὸ ἐν πίν. 38 συγκολληθὲν γωνιακὸν τεμάχιον ὑπ' ἀριθ. Α ἐν παρενθ. πίν. Γ').

Τὰ περιγραφέντα λαξεύματα ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς συναντήσεως τοῦ ὀριζοντίου μετὰ τοῦ ἐπαετίου γείσου. Ὁρθογώνιον λάξευμα βάθους 0.04 μ., ὀριζοντίων διαστάσεων 0.14×0.18 μ., τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται ἀκριβῶς κατὰ τὴν γωνίαν, ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ μεγάλου τεμαχίου καὶ ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ θραύσματος (εἰκ. 28), ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὴν χρῆσιν συμπληρωματικοῦ τεμαχίου κατὰ τὴν γωνίαν πρὸς ἀναπλήρωσιν θραύσματος τοῦ λίθου. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ λείανσις τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ τεμαχίου ὑπ' ἀριθ. 64 (παρενθ. πίν. Γ').

Ἀξιοσημεῖωτος ἡ ἔλλειψις ζωοφόρου εἰς τὸν ἰωνικὸν θριγκόν. Εἰς τὸν τάφον τῆς Βεργίνης ἡ ζωοφόρος ἀποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς προσόψεως. Εἰς τὸν τάφον τῶν Λευκαδίων ἡ ἀνάγλυφος καὶ ἑγχρωμος ζωοφόρος τοῦ ποδίου καὶ τὸ ὁμοίως διακεκοσμημένον ἐπιβλητικὸν εἰς διαστάσεις ἀέτωμα καθιστοῦν ἴσως περιττὴν τὴν ζωοφόρον τοῦ θριγκοῦ. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τοῦτο ἀνταποκρίνεται πρὸς πραγματικὰ ἴσως διώροφα κτήρια τῶν Μακεδόνων, εἰς τὰ ὁποῖα διεκοσμεῖτο διὰ παραστάσεων τὸ πόδιον τῆς στοᾶς τοῦ ὀρόφου ἢ τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων θωράκια καὶ ὅχι ὁ δυσθεώρητος ἔνεκα τοῦ ὕψους θριγκός¹.

Τὸ ἀέτωμα. Ἀνωτέρω (σ. 33) ἐλέχθη, ὅτι ἐβεβαιώθη κλίσις τοῦ ἀετώματος 13° , ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἐκ τοῦ μήκους τοῦ ἀετώματος ὑπολογίζεται ὕψος αὐτοῦ περίπου 1 μ. (διὰ τὴν ἀκρίβειαν 0.95 μ.). Τὸ μήκος τῆς βάσεως τοῦ τριγώνου εἶναι περίπου 8.40 μ., τὸ ἥμισυ 4.20 μ. Ἐκ τῶν τεμαχίων ἐν πίν. 34γ-δ ἐβεβαιώθη κλίσις περίπου 0.25 μ. κατὰ μέτρον. Ὡστε, καὶ μὲ τὰς ἀναποφεύκτους ἀτελείας τῶν μετρήσεων ἔνεκα τοῦ ὕλικου καὶ μὲ τὴν κλίσιν τοῦ ὀριζοντίου γείσου ἔμπρός, εἶναι πάντως βέβαιον ὅτι ἡ κλίσις τοῦ ἀετώματος εἶναι περίπου ὁμοία πρὸς τὴν κλίσιν τοῦ ἀετώματος τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης, τὴν ὁποίαν ὁ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ ἐμέτρησεν $1 : 4$ καὶ θεωρεῖ κανονικὴν διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ὁποίου τοποθετεῖ τὸν τάφον τῆς Βεργίνης².

Ἐπαέτιον γείσον μετὰ σίμης (εἰκ. 24 καὶ πίν. 34α-β)³. Ἀτυχῶς δὲν εὗρέθη κορυφαῖον οὔτε γωνιακὸν τεμάχιον τοῦ ἐπαετίου γείσου μετὰ σίμης, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ ἡ μορφή τῆς σίμης κατὰ τὴν κορυφὴν καὶ κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν γωνίας (πρβ. καὶ κατωτ. κεφ. 5δ). Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ἔχομεν ἐνδείξεις

¹ Ὁ LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 194, παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἐν Πριήνῃ (334 π. Χ.) δὲν ὑπάρχει ζωοφόρος, διότι οἱ Ἕλληνες τῆς Μ. Ἀσίας τῆς ἐποχῆς δὲν εἶχον εἰσαγάγει ἀκόμη τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἰς τοὺς ναοὺς μολοντί τὸ εἶχον χρησιμοποιοῦσαι εἰς τάφους. Πρβ. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 92 καὶ 271.

² Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 24, ἀλλὰ πρβ. A. RUMPF, MuZ, σ. 164 καὶ σημ. 9, καὶ LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 211, πίν. 103 (πρβ. πίν. 102B, 104A καὶ 105).

³ Πρβ. ΠΑΕ 1959, σ. 80 κέ., ἀριθ. 36-44 καὶ εἰκ. 2, ἀριθ. 36-44, ὅπου δὲν περιλαμβάνεται τὸ μεταγενεστέρως εὗρεθὲν τεμάχιον ὑπ' ἀριθ. 44α ἐν παρενθ. πίν. Γ'.

περὶ ὑπάρξεως ἀκρωτηρίων¹. Κατὰ τὰ ἄλλα τὸ μὲν γεῖσον παρουσιάζει συνήθη μορφήν, γενικῶς ὁμοίαν πρὸς τὰ προηγουμένως περιγραφέντα δύο ἰωνικὰ γεῖσα (πρβ. εἰκ. 22-24), ἡ δὲ σίμη ἐλάχιστα διαφέρει ἀπὸ τὴν σίμην τοῦ δωρικοῦ γείσου (πρβ. σχέδ. εἰκ. 24 πρὸς σχέδ. εἰκ. 21)². Ἡ σπουδαιότερα διαφορὰ εἶναι ἡ μεγαλυτέρα κλίσις τοῦ δωρικοῦ γείσου, ἡ ὁποία δικαιολογεῖται ἴσως ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ μὴ ἀποκρύπτη τὸ μετὰ σίμης γεῖσον τὴν ὑπερκειμένην ζωοφόρον κατὰ τὰ κάτω μέρη αὐτῆς.

Ἡ ἀναπαράστασις. Ὁ βαθμὸς διατηρήσεως τῆς προσόψεως μέχρι τῶν ἐπικράνων καὶ κιονοκράνων τοῦ ἄνω ὀρόφου δὲν ἀφίνει περιθώρια ἀμφιβολῶν διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς προσόψεως ὡς εἰς τὸν ἑγχρωμον πίν. Α'. Λεπτομερειακαὶ παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν ἐκάστου ἐκτὸς θέσεως εὐρεθέντος τεμαχίου ἐσημειώθησαν ἤδη εἰς τὸν κατάλογον τῶν εὐρεθέντων πέριξ τοῦ μνημείου τεμαχίων³. Συνοψίζονται κατὰ τὰ κύρια καὶ συμπληροῦνται ἐνταῦθα ὡς ἑξῆς (πρβ. πίν. 12β πρὸς παρενθ. πίν. Γ'): Τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 5 καὶ 6 τεμάχια παρέχουν τὰ βασικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἐλλείποντος ἄνω τμήματος τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος καὶ τοῦ συμφυοῦς παραθύρου.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 τεμάχιον ἔχει θέσιν μόνον εἰς τὸ ἐλλείπον ἄνω μέρος τοῦ δευτέρου ἐξ ἀριστερῶν ἡμικίονος, διότι μόνον οὗτος εἶναι ἐλλιπὴς καθ' ὅλον τὸ ὕψος τοῦ ἀνωτέρου δόμου. Εἰς τὴν θέσιν του εὐρίσκεται νῦν λίθος ἀδρῶς εἰργασμένος καὶ τοποθετημένος ἐκεῖ κατὰ μεταγενεστέραν ἐπέμβασιν (πίν. 37α), δηλοῦται δὲ διὰ στικτῆς γραμμῆς ἐν παρενθ. πίν. Γ'.

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 6 τεμάχια παρέχουν προσθέτους ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀπολήξεως τῶν θυρωμάτων ἄνω (πρβ. εἰκ. 30 καὶ σημ. 349 σ. 79). Ἡ θέσις των ὡς ἐν παρενθ. πίν. Γ' εἶναι βεβαία, διότι συνανήκουν μετὰ τῶν κατὰ χώραν τεμαχίων.

Τὸ ἐν πίν. 40α-β κιονόκρανον καὶ τὸ ἐν πίν. 40γ τεμάχιον ἐπικράνου παραστάδος παρέχουν τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναπαράστασιν παραστάδων καὶ κιονοκράνων. Τὸ ἐπικράνον ἀνήκει εἰς τὴν παραστάδα ἀριστερά, ὡς δεικνύει ἡ διαμόρφωσις ἐν παρενθ. πίν. Γ'.

Τὰ ὑπόλοιπα τεμάχια τῶν ἡμικίωνων καὶ παραθύρων εἶναι μικρᾶς σημασίας διὰ τὴν ἀναπαράστασιν. Θὰ χρησιμεύσουν πάντως διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀναστήλωσιν τοῦ μνημείου, διότι πάντων σχεδὸν ταυτίζεται ἡ θέσις.

¹ Ἰδὲ π.χ. BCH 71-72, 1947-48, σ. 26 κέ., εἰκ. 18, 20, 24, καὶ 25 (Α. Κ. ORLANDOS). Προσόψεις μεγάλων μακεδονικῶν τάφων δὲν φαίνεται νὰ εἶχον ἀκρωτήρια: π.χ. Βεργίνης, ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. πίν. Α, Λαγκαδᾶ, JdI 26, 1911, πίν. 4. Μικρότεροι τάφοι, μὲ ἀνάγλυφον ἀέτωμα, ὅπως αἱ στῆλαι, ἔφερον καὶ ἀνάγλυφα ἀκρωτήρια: π.χ. τάφος Λύσωνος καὶ Καλλικλέους, Μακεδονικά 2, 1941-1952, σ. 635, εἰκ. 12, Καρύτσης, ΠΑΕ 1955, σ. 152, εἰκ. 1, BCH 80, 1956, Chron. 1955, σ. 312, εἰκ. 2, Σέδες, ΑΕ 1937, σ. 868 κέ., σχέδ. I-II, εἰκ. 5, καὶ ὁ νεωστὶ ἀποκαλυφθεὶς παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον Θεσσαλονίκης διθάλαμος μετὰ δωρικῆς προσόψεως τάφος.

² Πρβ. κυρτόκοilon κυμάτιον ἐπὶ κορωνίδος τοίχου μετὰ ἡμικίωνων ναοῦ I, ἐν Ἐπιδαύρῳ, τὸ ὅποιον παρουσιάζει τὴν αὐτὴν μορφήν, ἐφ' ὅσον δύναιται νὰ κρίνω ἐκ τῆς φωτογραφίας καὶ τοῦ σχεδίου ἐν G. ROUX, L'architecture de l'Argolide, σ. 234 κέ., εἰκ. 56 καὶ πίν. 63, 4. Ὁ ναὸς χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ., αὐτ. σ. 240.

³ ΠΑΕ 1959, σ. 75 κέ.

Προβλήματα καὶ παρατηρήσεις περισσότερον ἀξιόλογα προκύπτουν κατὰ τὴν προσπάθειαν ἀναπαραστάσεως τοῦ ἀπὸ τοῦ ἐπιστυλίου καὶ ἄνω μέρους τοῦ μνημείου.

Τοῦ ἐπιστυλίου εὐρέθησαν ἑπτὰ τεμάχια¹ καὶ τινὰ μικρότερα συνανήκοντα². Σπουδαιότερον ἐκ τούτων εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 54, διότι ἀνήκει εἰς τὴν γωνίαν ἀριστερὰ (πρβ. εἰκ. 28, πίν. 41α-β καὶ ΠΑΕ 1959, σ. 82, ἀριθ. 54) καὶ διότι σώζει τὰς ἀρχικὰς διαστάσεις του.

Τὸ μῆκος τοῦ λίθου καθιστᾷ πιθανόν, ὅτι τὸ ἀκραῖον τοῦτο τεμάχιον ἔφθανεν ἕως περίπου τὸν ἄξονα τοῦ πρώτου ἐξ ἀριστερῶν ἡμικίονος. Ἀλλ' ὅτι τὰ τεμάχια τοῦ ἐπιστυλίου δὲν ἔβαινον ὅλα ἀπὸ ἄξονος εἰς ἄξονα ἀκριβῶς, δεικνύει τὸ τεμάχιον ὑπ' ἀριθ. 57, τὸ ὁποῖον σώζει ἀμφοτέρωθεν πέρασ καὶ μετρεῖ 1 μ., ἐνῶ τὰ μεταξόνια μετροῦν περίπου 1.20 μ. Ταυτόσημος εἶναι ἡ παρατήρησις, ὅτι κατὰ μέρος τῆς κάτω ἐπιφανείας τεμαχίων τινῶν, ἥτοι κατὰ τὴν ἔδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τῶν κιονοκράνων, ἐλλείπει τὸ κονίαμα καὶ τὰ σημεῖα ταῦτα δὲν εὐρίσκονται ἐκεῖ ὅπου θὰ ἤρμοζεν, ἐὰν τὰ ἐπιστύλια ἦσαν ἴσα πρὸς τὰ μεταξόνια (πρβ. παρ. πίν. Γ'). Οὐχ ἦττον τὸ μῆκος τοῦ γωνιακοῦ τεμαχίου ἀριστερὰ καθιστᾷ ἀπλῶς πιθανόν, ὅτι καὶ δεξιὰ ὑπῆρχε λίθος, μὲ ἀντίστοιχον μῆκος, ὑπερκαλύπτων τὸ πρῶτον ἐκ δεξιῶν μετακίονιον.

Σπουδαῖον ἐπίσης εἶναι τὸ τεμάχιον ὑπ' ἀριθ. 55, διότι εἰς τοῦτο παρατηρεῖται ὁ κεντρικὸς γεισῆπους καὶ ἡ ἀπόκλισις τῶν σκιῶν ἐκατέρωθεν (ἔγχρωμος πίν. Β', 2). Ὁ λίθος σώζει πέρασ δεξιὰ καὶ ἔχνη κονιάματος κάτω, ὥστε ἡ θέσις του εἶναι βεβαία καὶ ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω γενομένην παρατήρησιν, ὅτι τὰ ἐπιστύλια δὲν ἔβαινον ἀπὸ ἄξονος εἰς ἄξονα.

Τὰ ὑπόλοιπα τεμάχια ἐκ τῆς κατευθύνσεως τῆς σκιᾶς διακρίνονται εἰς βόρεια καὶ νότια. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 58, 59 καὶ 60 ἀνήκουν εἰς τὸ βόρειον ἡμισυ, τὰ δὲ ὑπ' ἀριθ. 56 καὶ 57 εἰς τὸ νότιον.

Ἐκτὸς τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ γωνιακοῦ τεμαχίου, βεβαία ἐπίσης εἶναι ἡ θέσις καὶ τῶν ὑπολοίπων. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 58 δὲν φέρει κονίαμα εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν κατὰ μέρος, τὸ ὁποῖον ἰσοῦται πρὸς τὸ ἀντίστοιχον κιονόκρανον. Ἡ παρατήρησις αὕτη, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἀποκλείεται ἡ τοποθέτησις τοῦ τεμαχίου ὑπ' ἀριθ. 58 ὑπὲρ οἰονδήποτε ἄλλον ἡμικίονα, λύει τὸ πρόβλημα ὡς πρὸς τὸ τεμάχιον τοῦτο. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 57 ὁμοίως τοποθετεῖται μὲ βάσιν τὴν αὐτὴν παρατήρησιν, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει τὴν τοποθέτησιν τοῦ μὴ φέροντος κονίαμα ἀριστεροῦ ἄκρου τοῦ λίθου ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν ἡμικίονος, διότι τὸ σωζόμενον μῆκος τοῦ λίθου δὲν συμβιβάζεται, ἂν τοποθετηθῇ ὁ λίθος ἐπὶ ἄλλου ἡμικίονος οὔτε ἡ ἐναλλαγή μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 56 ἐπιτρέπεται, δι' ὁμοίους λόγους καὶ ἐπὶ πλέον, διότι δὲν φέρει ὀπισθεν κονίαμα, ὅπως φέρουν τὰ κατὰ τὸ κέντρον τεμάχια τὰ ἀποτελοῦντα μέρος τοῦ τοίχου τοῦ προθαλάμου.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 56 τεμάχιον πιθανώτατα ἔχει τὴν ἐν παρενθ. πίν. Γ' θέσιν, διότι α) λεπτομερειακὰ μετρήσεις τῶν ταινιῶν παρουσιάζουν ὁμοιότητος πρὸς τὸ ἐν παρενθ.

¹ ΠΑΕ 1959, σ. 82, ἀριθ. 54 - 60.

² ΠΑΕ αὐτ. ἀριθ. 64 - 68 καὶ 70 - 72.

πίν. Γ' προσεχὲς ὑπ' ἀριθ. 55 τεμάχιον καὶ β) ἑλλείπουν κάτω ἵχνη κονιάματος ἀκριβῶς εἰς θέσιν ἐπιτρέπουσαν τὴν τοποθέτησιν ὑπὲρ τὸν ἡμικίονα ὡς ἐν παρενθ. πίν. Γ'.

Βεβαία εἶναι ἡ θέσις καὶ τῶν τεμαγίων ὑπ' ἀριθ. 59 καὶ 60. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 59 συνανήκει μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 59α, τὸ ὁποῖον συμπληροῖ τὸ πάχος καὶ τὴν δεξιὰν πλευ-

Εἰκ. 29. Πρόσοψις τοῦ τάφου μετὰ ἐνδείξεως τῶν κυρίων διαστάσεων.

ρὰν καὶ δὲν σώζει ὀπισθεν κονίαμα, τὸ δὲ ὑπ' ἀριθ. 60, σῶζον πέρας ἀριστερὰ καὶ μέγιστον μῆκος 0.68 μ., ἔχει θέσιν μόνον ὡς ἐν παρενθ. πίν. Γ'.

Ἡ τοποθέτησις τῶν ἐπιστυλίων, τὰ ὁποῖα εἶναι συμφυῇ μετὰ τοῦ γείσου, δυστυχῶς δὲν λύει τὸ πρόβλημα τῆς ἀπολήξεως τοῦ γείσου κατὰ τὰ ἅκρα, διότι τὰ ἀκραῖα τεμάχια τοῦ γείσου ἑλλείπουν. Περὶ αὐτοῦ ἰδὲ ἀνωτ. σ. 78 κέ.

Τὰ τρία τεμάχια ἐκ τοῦ τυμπάνου τοῦ αὐτώματος πιθανώτατα εἶχον θέσιν ὡς ἐν παρενθ. πίν. Γ'. Εἰδικώτερον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 62 καθορίζουν τὴν θέσιν τὰ διατηρούμενα ἔχνη κεφαλῆς (ιδὲ κεφ. 7β). Τὰ ὑπ' ἀριθ. 61 καὶ 63 ἀνήκουν εἰς τὸ βόρειον καὶ νότιον μέρος ἀντιστοίχως, χωρὶς νὰ βεβαιουῖται ἀσφαλῶς ἡ ἀκριβὴς θέσις, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει σπουδαιότητα.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ σωζόμενα τεμάχια ἐπαετίου γείσου μετὰ σίμης, περὶ τῶν ὁποίων, ἐφ' ὅσον σώζουν μέρος τῆς λοξῆς ἐπιφανείας ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ, ἀναλόγως τῆς ἀποκλίσεως ἀπὸ τῆς κατακορύφου, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ, ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ βόρειον (ὑπ' ἀριθ. 36, 37 καὶ 40) ἢ τὸ νότιον (ὑπ' ἀριθ. 41 - 44α) μέρος τοῦ αὐτώματος.

Αἱ ἀναλογίαι (πρβ. εἰκ. 29). Τὸ θέμα τῶν ἀναλογιῶν τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τῆς προσόψεως θὰ ἦτο μᾶλλον ἀξιοσπούδαστον, ἂν ὑπῆρχον σύγχρονα περίπου μνημεῖα ὅμοια (ὑπόγειαι, εἰκονικαὶ προσόψεις, διώροφοι κλπ.) πρὸς σύγκρισιν καὶ συναγωγὴν συμπερασμάτων σχετικῶν πρὸς τεχνοτροπίαν καὶ χρονολογίαν¹. Ἀλλὰ σύγκρισις πρὸς κιονοστοιχίας ναῶν, στοῶν καὶ ἄλλων ὑπεργείων οἰκοδομημάτων, ὅπου τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἔχουν ὁργανικότητα καὶ λειτουργίαν, εἶναι παρακεκινδυνευμένη². Ἐξ ἄλλου ὁ δωρικός ρυθμὸς εὐρίσκεται ἤδη ἐν παρακμῇ³, ὥστε ἐλάχιστα μνημεῖα προσφέρει πρὸς σύγκρισιν⁴. Γενικῶς περιορισμένης χρήσεως ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι εἶναι καὶ ὁ ἰωνικός ρυθμὸς κατὰ τὸν 4^{ον} καὶ 3^{ον} αἰ. π. Χ.⁵ Τέλος οἱ μακεδονικοὶ τάφοι, καὶ ὅταν ἔχουν πρόσοψιν «ναόσχημον», εἶναι τόσον ἀνόμοιοι, ὥστε δὲν προσφέρονται πρὸς τεχνοτροπικὴν ἀνάλυσιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀναλογιῶν.

Ἐκ τῆς προσόψεως τὰ στοιχεῖα τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ προσφέρονται περισσότερον διὰ τὴν μελέτην τῶν ἀναλογιῶν, ἐὰν συγκριθοῦν πρὸς ἄλλα χρονολογημένα μνημεῖα.

Ὁ ἡμικίων ἔχει ὕψος ἴσον πρὸς 6 κάτω διαμέτρους καὶ ἡ ἀναλογία αὕτη εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς κλασσικὰ παραδείγματα, ὅπως ὁ Παρθενὼν καὶ τὰ Προπύλαια⁶, παρὰ πρὸς ἐλληνιστικὰ παραδείγματα, ὅπου ὁ κίων φθάνει τὸ ὕψος ἐπὶ κάτω διαμέτρων⁷. Ἡ ἀναλογία ἄνω καὶ κάτω διαμέτρου εἶναι 3,8 : 5.

Διὰ τὰς ἀναλογίας τῶν λεπτομερειῶν τοῦ κιονοκράνου χρήσιμος εἶναι ὁ πίναξ

¹ Γενικὴν βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ θέματος τῶν ἀναλογιῶν ιδὲ ἐν DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 353.

² Πρβ. KIRSTEN ἐν Die Antike 14, 1938, σ. 164, ὅπου γίνεται λόγος περὶ ὁμοίων δυσχερειῶν προκειμένου περὶ τῶν τάφων τοῦ Τάραντος, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 112 κέ., L. CREMA, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ, ὅτι ἡμικίονες συμφυεῖς μετὰ τοῦ τοίχου εὐλόγως ἠδύναντο νὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀραιότεροι, Encicl. dell'arte antica IV, 1961, σ. 168 κέ., ἐν λ. *intercolumnio*. Πρβ. καὶ ἀναπαράστασιν βάθρου λέοντος Ἀμφιπόλεως, O. BRONEER, ἔ. ἀ.

³ Ἰδὲ π. χ. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 267.

⁴ Ἰδὲ κατάλογον προχείρως D. S. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 330.

⁵ G. ROUX, ἔ. ἀ. σ. 355.

⁶ Παρθενῶνος, προχείρως LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 158, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 162, ἀλλὰ πρβ. αὐτ. σ. 163, ἀνατολικὴ κιονοστοιχία Προπυλαίων, αὐτόθι σ. 199. Πρβ. O. BRONEER, ἔ. ἀ. σ. 27, ὅπου ὑπολογίζεται τὸ ὕψος τοῦ ἡμικίονος τοῦ βάθρου ὡς ἴσον πρὸς 5 1/2 κάτω διαμέτρους.

⁷ Π. χ. ναὸς Ἀθηνᾶς Πολιάδος Περγάμου, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 268, χρονολογία αὐτ. σημ. 1.

εἰς πρόσφατον βιβλίον τοῦ R. MARTIN ¹. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πίνακος τούτου ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου παρέχει τὰ ἑξῆς στοιχεῖα :

1) $\frac{\text{Ὑψος ἄβακος}}{\text{Ὑψος ἑξίνου}}$	$\frac{0.085}{0.063} = 1.349$
2) $\frac{\text{Ὑψος ἄβακος}}{\text{Ὑψος ἑξίνου μετὰ τῶν δακτυλίων}}$	$\frac{0.085}{0.079} = 1.076$
3) $\frac{\text{Ὑψος ἑξίνου μετὰ τῶν δακτυλίων}}{\text{Ὑψος κιονοκράνου}}$	$\frac{0.079}{0.213} = 0.371$
4) $\frac{\text{Ὑψος ἑξίνου}}{\text{Ἀβαξ μετὰ ἑξίνου καὶ δακτυλίων}}$	$\frac{0.063}{0.164} = 0.384$
5) $\frac{\text{Κάτω διάμετρος κιονοκράνου}}{\text{Ὑψος κιονοκράνου}}$	$\frac{0.425}{0.213} = 1.99$
6) $\frac{\text{Ὑψος ἑξίνου μετὰ δακτυλίων}}{\text{Ἐξοχή ἑξίνου καὶ δακτυλίων}}$	$\frac{0.079}{0.063} = 1.254$
7) $\frac{\text{Ὑψος ἑξίνου}}{\text{Ἐξοχή ἑξίνου}}$	$\frac{0.063}{0.053} = 1.188$

Ἐν συμπεράσματι ὁ ἀνωτέρω πίναξ παραβαλλόμενος πρὸς τὸν πίνακα τοῦ R. MARTIN ὁδηγεῖ πρὸς τὸ ἀρχαιότερον παράδειγμα τοῦ πίνακος τούτου ἥτοι τὴν στοὰν τοῦ Φίλωνος χρονολογουμένην εἰς τὸ 330 π. Χ. Ἀναλυτικώτερον οἱ λόγοι ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 4 προηγούνται καὶ τῶν ἀντιστοίχων στοιχείων τῆς στοᾶς τοῦ Φίλωνος, οἱ λόγοι ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 παρεντίθενται μετὰ τὴν στοᾶν τοῦ Φίλωνος καὶ κτηρίου μετὰ παρασκηνίων, ἀμφοτέρων χρονολογουμένων εἰς τὸν 4^{ον} αἰ. π. Χ. Ὁ λόγος ὑπ' ἀριθ. 5 ἔπεται τῆς στοᾶς τοῦ Φίλωνος (ἢ Βορεία Στοὰ δὲν ἀκολουθεῖ τὸν κανόνα κατὰ τὸ στοιχεῖον τοῦτο). Τέλος οἱ λόγοι ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 7 δὲν συμβάλλουν οὐσιωδῶς ὥς πεῖθει παραβολὴ πρὸς τὸν πίνακα τοῦ R. MARTIN.

Ἡ ἀναλογία ὕψους ἐπιστυλίου πρὸς ὕψος τριγλύφου εἶναι $\frac{41}{48} = 0.855$ ἔναντι

$\frac{68}{69} = 0.985$ τῆς στοᾶς τῆς Ἡχοῦς, ἀναθήματος τοῦ Φιλίππου Β' ἐν Ὀλυμπίᾳ ², καὶ

$\frac{49.3}{59} = 0.835$ τῆς στοᾶς τοῦ Ἀντιγόνου ἐν Δήλῳ ³. Ὡς ἐκ τούτου ἡ πρόσοψις τοῦ

¹ R. MARTIN, L'agora [= Études Thasiennes, VI], Paris 1959, σ. 47. Πρβ. G. ROUX, ἔ. ἀ. πίν. ἐν σ. 410 κέ.

² Olympia, κείμ. II, σ. 71 κέ. καὶ πίν. XLIX κέ. Πρβ. G. ROUX, ἔ. ἀ. σ. 412.

³ F. COURBY, Le portique d'Antigone [= Délos V], 1912, σ. 22, χρονολογία μετὰ 246 - 239 π. Χ., αὐτ. σ. 39, πρβ. G. ROUX, ἔ. ἀ., καὶ γενικώτερον περὶ ἀναλογιῶν ἐπιστυλίου - τριγλύφου, σ. 327 καὶ πίν. ἐν σ. 412 - 413.

τάφου τοποθετείται μορφολογικῶς μεταξὺ τῶν δύο μακεδονικῶν ἀναθημάτων, εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ὁδηγεῖ καὶ ὁ σχετικῶς βαρὺς θριγκός ¹.

Δὲν παρέχουν ἀσφάλειαν περαιτέρω συγκρίσεις πρὸς ἄλλα μνημεῖα, μάλιστα ὄχι ἀκριβῶς χρονολογούμενα, ὅπως εἶναι οἱ «μακεδονικοὶ» τάφοι καὶ ἄλλα γνωστὰ μνημεῖα τῆς Μακεδονίας, δηλαδὴ τὸ ἀνάκτορον τῆς Βεργίνης (τὸ ὁποῖον, σημειωτέον, τελευταίως χρονολογεῖται ἐπὶ τῇ βάσει ἀνασκαφικῶν δεδομένων περὶ τὸ 275 π. Χ.) καὶ τὰ ἀποκαλυφθέντα μέχρι τοῦδε κτήρια τῆς Πέλλης.

Ὡς πρὸς τὸν ἰωνικὸν ρυθμὸν τοῦ ὀρόφου, ἡ παρεμβολὴ τοῦ ποδίου καθιστᾷ τοὺς κίονας μικρογραφικούς, ὥστε καθίσταται ματαίᾳ πᾶσα προσπάθεια συσχέτισεως τῶν μερῶν τοῦ κίονος πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὰ μέρη τοῦ θριγκοῦ διὰ τὴν ἐξαγωγήν συμπερασμάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀναλογιῶν παραβαλλομένων πρὸς τὰς ἀντιστοίχους τῶν μελῶν ἄλλων κτηρίων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ².

Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς προσόψεως. Ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου εἶναι εἰκονικὴ κατασκευή. Δὲν ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς οὐδὲν πραγματικὸν οἰκοδόμημα ³. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ποῖον εἶναι τὸ πρότυπον ἢ τὰ πρότυπα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἤντησεν ἐμπνεύσεις ὁ ἀρχιτέκτων. Οὕτω θὰ συλλάβωμεν καλύτερον τὸ νόημα τῆς κατασκευῆς καὶ τοῦτο θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀξιολόγησίν του.

Εἰς τὸν κάτω ὀροφον ἔχομεν, ὡς ἐλέχθη, στοὰν ἢ προστώον τετράστυλον ἐν παραστάσι. Ἐὰν τὰ μεταξὺ τῶν παραστάδων στηρίγματα πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς πεσσοκίονες, ἥτοι μὲ ἡμικίονα μόνον πρὸς τὴν ἐτέραν τῶν πλευρῶν ἢ ὡς ἀμφικίονες, κατὰ τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς Βεργίνης καὶ ἄλλοθεν παραδείγματα, δὲν εἶναι βέβαιοι. Ὅπωςδήποτε τὰ τέσσαρα ἐκ τῶν πέντε μετακίονια, ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου, κλείουν διὰ ἰσοδομικοῦ τοιχίου μέχρις ὕψους 1.87 μ. Ἡ ὑπὲρ τὸ τοιχίον γραπτῶς δεδηλωμένη ζώνη (ὕψους 0.19 μ.) εἶναι κανονικὴ ἐπίστεψις τοῦ τοιχίου, ὁ «καταληπτῆρ». Αἱ ἐγγάγρακτοι πρὸς δῆλωσιν ἰσοδομικῆς κατασκευῆς γραμμαί, ἐφ' ὅσον δὲν συναντῶνται εἰς ἄλλους τοίχους, χαρακτηρίζουν ἴσως τὸ τοιχίον ὡς λιθοδομὴν ἄνευ κονιάματος ⁴.

Πρόβλημα εἶναι : πῶς θὰ νοήσωμεν τὰ πράγματα ὑπὲρ τὴν ἐπίστεψιν τοῦ τοιχίου.

¹ Μεταξὺ $\frac{1}{3}$ καὶ $\frac{1}{4}$ τοῦ ὕψους τοῦ κίονος, ἀφοῦ ἀφαιρεθῇ τὸ ὕψος τῆς κοσμοφόρου, πρβ. LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 106.

² Ἰδὲ προχείρως DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 222 κέ., 227 κέ., 258 κέ., 273 κέ. Πρβ. F. KRISCHEN, Weltwunder der Baukunst in Babylonien und Ionien, Tübingen 1956, σ. 84 κέ., εἰκ. 37 καὶ 38 καὶ σ. 96 κέ., ὅπου συσχέτισις καὶ ἀναλογία τῶν στοιχείων τοῦ ἰωνικοῦ θριγκοῦ τοῦ Μουσουλίου (εἰκ. 37) καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Πριήνῃ (εἰκ. 38).

³ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 72, σημ. 3.

⁴ Olynthus VIII, 1938, σ. 291 καὶ αὐτ. σ. 299. Πρβ. Ἑρετρίας : «ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ δρόμου εἶναι δι' ὑποκύνων γραμμῶν δεδηλωμένοι ψευδεῖς παράλληλοι δόμοι μαρμάρων μὲ ἀποχρώσεις», ΚΟΥΡΟΥ-ΝΙΩΤΗΣ, ΑΕ 1899, σ. 225, ἀνάκτορον καὶ τάφος Βεργίνης, ΑΕ 1953-54, Μέρος Α', σ. 145 καὶ σημ. 3. Ἐπὶ κονιαμάτων οἰκιῶν τῆς Δήλου, J. CHAMONARD, Le quartier du Théâtre [=Délös VIII], 1922, σ. 365 κέ., εἰκ. 233 ἢ (μετὰ ἐγχρώμου διακοσμῆσεως ἐν συνδυασμῷ) εἰκ. 224 καὶ ἄλλοι. Πρβ. M. BORDA, ἔ. ἀ. εἰκ. ἐν σ. 8, ἄνω.

Αἱ τέσσαρες γραπταὶ μορφαὶ βαίνουν ὀπτικῶς ἐπὶ τοῦ «καταληπτήρος» τοῦ τοιχείου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ὡς γενόμενον κατ' οἰκονομίαν. Διότι οὔτε ὡς πίνακες γραπτοὶ φράσσοντες τὰ ὑπὲρ τὸ τοίχιον κενά, οὔτε ὡς τοῖχοι ὑψούμενοι μέχρι τῶν ἐπιστυλίων εἶναι πιθανὸν ὅτι νοοῦνται αἱ λευκαὶ ἐπιφάνειαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται αἱ τέσσαρες μορφαί. Ἄλλος τρόπος νὰ νοήσωμεν τὰ πράγματα εἶναι ὁ ἑξῆς: Αἱ τέσσαρες μορφαὶ βαίνουν ὡς περίοπτα ἔργα ἢ ὡς ἀνάγλυφα καλύτερον κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν βωμῶν Πριήνης καὶ Μαγνησίας ἐπὶ τοῦ «καταληπτήρος», ὑπεράνω καὶ ὀπισθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ κενὸν — τὸ βάθος — τῆς στοᾶς, ἡ δὲ παράστασις διακόπτεται ἀπὸ τοὺς ἐνδιαμέσους κίονας, κατὰ τρόπον τοῦ ὁποίου, ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν ὑπάρχει ἄλλο παράδειγμα εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην¹. Καὶ τὸ «στυλοπινάκιον» ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν². Καμμία ἀπὸ τὰς ἀναφερθείσας λύσεις δὲν ἀποκλείεται ἀποδεδειγμένως. Ἐν τούτοις ὑπάρχει, νομίζω, καλύτερος τρόπος νὰ νοήσωμεν τὸ πρᾶγμα, οὗτος δὲ καὶ στηρίζεται περισσότερον καὶ ἀποδίδει πλέον εὐπρόσδεκτον νόημα:

Αἱ τέσσαρες μορφαὶ πράγματι νοοῦνται ἐπὶ τοῦ τοίχου εἰς τὸ βάθος τῆς στοᾶς. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τοίχου νοεῖται καὶ ἡ εἴσοδος. Οὐδεμία διάρθρωσις θυρώματος ὑπάρχει, ὡς εἶδομεν, καὶ ἴσως δὲν εἶναι ἀσήμαντον, ὅτι ἡ ἐπίστεψις τοῦ ποδίου καὶ ἡ ἐγγράγκτος δήλωσις ἰσοδόμου τοιχοδομίας δὲν παρουσιάζονται εἰς τὰς ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου στενὰς λωρίδας τοίχου. Τοῦτο ἴσως σημαίνει, ὅτι τὰ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τμήματα τοίχων, συνεπῶς καὶ ἡ εἴσοδος, νοοῦνται ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ βάθους τῆς στοᾶς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται αἱ τέσσαρες μορφαί, ὁ νεκρὸς μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ ἐντεῦθεν τοῦ «χάσματος» τοῦ τάφου, ἐκεῖθεν τοῦ ὁποίου ἀναμένουν οἱ Κριταί³.

Ἐὰν αἱ τέσσαρες μορφαὶ βαίνουν ὀπτικῶς ἐπὶ τοῦ ποδίου καὶ κατανέμονται εἰς ἴσας ἀποστάσεις κατὰ μετακίονια, τοῦτο ἀποτελεῖ εὕρημα τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου⁴, ὅμοιον τοῦ ὁποίου ἔχομεν καὶ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον: ἐκεῖ τὰ παράθυρα εἰκονίζονται ὁμοίως, βαίνουν δηλαδὴ σχηματικῶς ἐπὶ τοῦ ποδίου τῆς κιονοστοιχίας τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ κατανέμονται μὲ ὁμοίαν τάξιν⁵. Οὕτω ἀποκτᾷ νόημα καὶ ἡ ἀπουσία θύρας τοῦ τάφου. Εἰς οἷονδήποτε πρόσθετον λόγον καὶ ἂν ὀφείλεται (π.χ. δυσχέρεια ἐξευρέσεως

¹ Ἴδὲ κατωτ. κεφ. 6. Γενικαὶ Παρατηρήσεις.

² LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. *στυλοπινάκιον*, PFUHL, *MuZ*, παράγρ. 532. Πρβ. *ÖJh* 30, 1937, σ. 40 κέ., T. B. L. WEBSTER, *Alexandrian Epigrams and the Theatre* ἐν *Miscellanea Aug. Rostagni*, Torino 1963, σ. 532 καὶ σημ. 4.

³ Ἡ τοιαύτη διάταξις εἶναι περισσότερον ἀρμόζουσα καὶ ὑποβλητικὴ ἐδῶ ἢ εἰς τὸν τάφον παρὰ τὰ Λίμυρα τῆς Λυκίας, ὅπου ἐκατέρωθεν τοῦ ἀνοίγματος τοῦ λαξευτοῦ τάφου κατανέμονται ἀνάγλυφοι παραστάσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, E. AKURGAL, *ἔ. ἀ.* σ. 126 καὶ ἔγχρωμος πίν. IVb.

⁴ Ἡ αὕτη ιδέα ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, ὅπου τρίποδες τοποθετοῦνται ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδίου ἀνὰ δύο μεταξὺ τῶν κιόνων. Τὸ μνημεῖον χρονολογεῖται εἰς τὸ 335 π. Χ., τελευταίως B. ASHMOLE, *The Classical Ideal in Greek Sculpture*, Cincinnati 1964, σ. 28 κέ., εἰκ. 38 καὶ 39. Προχείρως DINSMOOR, *ἔ. ἀ.*, πίν. LIX, δεξιὰ, LAWRENCE, *ἔ. ἀ.* πίν. 90, πρβ. R. M. COOK, *The Greeks till Alexander*, London 1961, πίν. 34 καὶ σ. 247. Ἄλλοι τοποθετοῦνται ἀσπίδες, π.χ. KIESERITZKY - WATZINGER, *ἔ. ἀ.* σ. 25 καὶ τὰ ἄλλα παραδείγματα αὐτόθι.

⁵ Πρβ. εἰκονικὰ παράθυρα ταφικοῦ κτίσματος Τανάγρας, ἰδὲ παραπομπὰς εἰς W. ALTMANN καὶ R. HERBIG, *ἀνωτέρω* σ. 71, σημ. 6.

μαρμάρου κλπ.)¹, μία λαμπρά θύρα με μαρμάρινα θυρόφυλλα διακεκοσμημένα, κατὰ τὰ γνωστά παραδείγματα, με ἀσπίδια, ρόπτρον, ἐπισπαστήρα κ.τ.τ., μάλιστα δὲ με ἔγχρωμα στοιχεῖα καὶ ἐπιχρυσούς ἐφηλίδας², θὰ διέκοπτε τὴν γραπτὴν παράστασιν περισσότερον ἀπὸ τοὺς συγκριτικῶς διακριτικούς ἡμικίονας, κατὰ τρόπον ἀπαράδεκτον, καὶ θὰ ἐστέρει τὴν παράστασιν τοῦ αἰσθητικοῦ κέντρου τῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι : τὸ «χάσμα» τοῦ τάφου.

Ἐὰν νοήσωμεν οὕτω τὰ πράγματα αἴρεται ἡ δυσχέρεια, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω (κεφ. 6) : ἡ παράστασις δὲν εἶναι μοναδικὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην. Εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ πρόναοι³ καὶ στοαὶ διεκοσμοῦντο διὰ γραπτῶν παραστάσεων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Οἱ δὲ Μακεδόνες τῆς ἐποχῆς τοῦ τάφου, με παράδοσιν πλέον τοῦ ἐνὸς αἰῶνος, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρχελάου καὶ τοῦ Ζεύξιδος τοῦλάχιστον, πρέπει νὰ θεωρηθῇ πιθανόν, ὅτι διεκόσμων ὄχι μόνον τοὺς τάφους, ἀλλὰ καὶ τὰς οἰκίας των με γραπτὰς παραστάσεις⁴.

Φθάνομεν τέλος εἰς τὸ πρόβλημα : εἶναι οἱ μακεδονικοὶ τάφοι «ναόσχημοι» ;

Πολλοὶ ἄλλοι καὶ δὴ καὶ ὁ τάφος τῆς Βεργίνης, με τὸ χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα ναοσχήμου προσόψεως, θὰ πρέπη βεβαίως νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψει των τὸν ναόν. Ὅχι ὅμως ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, ὁ ὁποῖος ἔχει πρόσοψιν διώροφον, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀετωματικοῦ κτηρίου. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ δι' ἓν ἄλλο ὅμοιον παράδειγμα λαξευτοῦ τάφου διωρόφου εἰς τὴν Canosa τῆς Ἀπουλίας⁵ ὁ ὁποῖος πρέπει ἐπίσης νὰ εἶχε διὰ τινὰ ἐκ τῶν στοιχείων του ξύλινα ὑποδείγματα. Καὶ οἱ διώροφοι αὐτοὶ τάφοι δὲν σημαίνει ὅτι παύουν νὰ εἶναι ἱεροί. Οἱ τάφοι ἔχουν βεβαίως «κάποιαν ἱερότητα» καὶ τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα εἶναι ἀσυζητητὴ ἱερά⁶, τὸ δὲ ἀέτωμα μεταφέρεται ἀπὸ τὴν «αὐτάρκειαν» τῶν ναῶν, ὄχι μόνον εἰς τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα (στήλας ἢ ναῖσκους), ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ «μέγαρον» τῶν οἰκιῶν τοῦ τύπου τῆς Πριήνης ἢ ἄλλων τόπων (πίν. 44) καὶ τῆς

¹ Θύρας δὲν ἔχει καὶ ὁ πλησίον τάφος τοῦ KINCH, ἀλλ' ἔχει μίαν θύραν ἐξωτερικὴν ὁ μεταγενέστερος τάφος τοῦ Λύσωνος καὶ τοῦ Καλλικλέους, Μακεδονικά 2, 1941-42, σ. 635, εἰκ. 12. Ὡς πρὸς τὸ μάρμαρον ἰδὲ ἀνωτ. σ. 44, σημ. 3. Δὲν εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι διὰ τὰ μαρμάρινα θυρόφυλλα τῆς Βεργίνης ἐχρησιμοποιήθη πιθανῶς μάρμαρον τοῦ Βερμίου, ὡς διερωτᾶται ὁ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ εἰς Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1940, σ. 46 [= Μικρὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 81], διότι τὸ μάρμαρον τοῦ Βερμίου εἶναι διάφορον.

² Ἰδὲ π. χ. JdI 26, 1911, 195 κέ., εἰκ. 4-5 καὶ 8 καὶ 16-19, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, εἰκ. 8 καὶ πίν. Α, Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 12 κέ. καὶ σημ. 10, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία, καὶ σ. 363, εἰκ. 398, LAWRENCE, ἔ. ἀ. πίν. 105, ὅπου ὁ τάφος τοῦ Λαγκαδᾶ χρονολογεῖται περιέργως περὶ τὸ 200 π. Χ., ἀλλὰ πρβ. αὐτ. πίν. 102B, 103 καὶ 104A, ὡς καὶ σημ. ὑπ' ἀριθ. 3 τοῦ κεφ. 23, ἐν σ. 306, ὅθεν προκύπτει ἡ ὑπάρχουσα σύγχυσις.

³ DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 179, πρβ. σ. 198, σημ. 2, τὸ περὶ τῶν Προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως μέρος.

⁴ Πάντως μέχρι τοῦδε οὐδαμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ εὐρέθησαν εἰς κτήρια, πλὴν τάφων, ὑπολείμματα ζωγραφικῶν παραστάσεων, ἀλλὰ μόνον κονιάματα ἔγχρωμα, ζῶναι μετ' ἀναγλύφων κυματίων, ἐγγαράτου διακοσμήσεως ἢ στικτῆς κ.τ.τ.

⁵ Archaeol. Zeitung 15-16, 1857-58, σ. 55 κέ. καὶ πίν. 104, 1, πρβ. κατωτ. σ. 89, σημ. 2.

⁶ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 20, πρβ. Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, Προανασκαφικὲς Ἐρευνες στὴ Θράκη, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 5.

Δήλου¹. Ὅπωςδήποτε εἰς τοὺς χρόνους τῶν μακεδονικῶν τάφων τὸ ἀέτωμα δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ναοὺς².

Εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ νότιοι Ἕλληνες τῶν κλασσικῶν χρόνων οὐδέποτε εἶδον τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας των μὲ ὑπερηφάνειαν τόσῃν, ὅσην ἀνάγκην εἶχεν ὁ Μακεδὼν νὰ τὸ χαρῇ καὶ νὰ τὸ παρουσιάσῃ εὐπρεπές. Ἡ οἰκία ἀπετέλει διὰ τὸν Μακεδόνα μονιμωτέραν χαράν. Οἱ νότιοι Ἕλληνες τῶν παραλίῶν καὶ τῶν νήσων ἐνεθυμοῦντο τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας μόνον διὰ νὰ κατακλιθοῦν τὴν νύκτα, νὰ εὔρουν ἴσως σκιὰν κατὰ τὸν καύσωνα τῆς θερινῆς μεσημβρίας καὶ στέγην κατὰ τὰς ὀλίγας ὥρας παροδικῆς βροχῆς. Μεγάλα γεγονότα κοινωνικά, οἰκογενειακὰ τελεταὶ καὶ τὰ τοιαῦτα ἐλάμβανον χώραν μᾶλλον εἰς τὸ ὑπαιθρον παρὰ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας. Καί, ὅπως σήμερον, οὕτω πιθανῶς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, εἰς μὲν τὰ νότια καὶ τὰ παράλια διαμερίσματα ἢ πρόχειρος οἰκία ἀπῆται συχνὰς ἐπισκευὰς καὶ «ἀσπρίσματα», εἰς δὲ τὰ βόρεια καὶ ὄρεινὰ τὸ κλῖμα καὶ αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι ἀπῆτουν κατασκευὴν μονιμωτέραν καὶ διακόσμησιν δαπανηράν. Ταῦτα ἐπετυγχάνοντο δι' ἀφθόνου ξυλείας καὶ γραπτῆς κυρίως διακοσμῆσεως. Ὅσιν διωρόφου «ἀνακτόρου» ἢ πλευρὰν πλουσίας οἰκίας, παρὰ πρόσοψιν ἀπλουστεροῦ ναοσχήμου τάφου, ἔχει κατὰ ταῦτα ὡς πιθανὸν πρότυπον ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων.

Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ιδίως τοῦ Ἀρχελαίου, συναντῶνται διθυραμβοποιοί, ὅπως ὁ Μελανιπίδης, ἱατροί, ὅπως ὁ Ἴπποκράτης καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Ἀριστοτέλους Νικόμαχος, κωμικοί, ὅπως ὁ Πλάτων, τραγικοί, ὅπως ὁ Ἀγάθων καὶ ὁ Εὐριπίδης, ἐπικοί, ὅπως ὁ Χοιρίλος καὶ ὁ Νικήρατος, μουσικοί, ὅπως ὁ Τιμόθεος κλπ.³, ἀλλ' οὐδεὶς ἀρχιτέκτων ἢ γλύπτης ἀναφέρεται. Πιθανῶς τέκτονας εἶχον ἱκανωτέρους διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ ἄρμοσιν τοῦ ξύλου⁴ καὶ γλύπτας δὲν ἠθέλον ἐνδεχομένως διὰ τὴν ἔλλειψιν μαρμάρου ἢ μᾶλλον διὰ τὴν ὀλιγωτέραν ἀγάπην ἢ κλίσιν των πρὸς τὴν πλαστικὴν. Ζωγράφον ὅμως καλοῦν τὸν καλύτερον τῆς ἐποχῆς. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀσήμαντον. Σημαίνει, νομίζω, προϋπάρχουσιν προτίμησιν διὰ τὴν ζωγραφικὴν, τὴν ὁποίαν, ὅπως πολλὰ ἄλλα, ἀγνοοῦμεν. Σημαίνει πάντως, ὅτι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρχελαίου καὶ τοῦ Ζεῦξιδος μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ διωρόφου τάφου, ὑπάρχει ὑπερεκατὸν ἑτῶν παράδοσις ἐγχωρίου ἀρχιτεκτονικῆς - ξυλοδομικῆς καὶ ζωγρα-

¹ P. BRUNEAU - J. DUCAT, Guide de Délos, Paris 1965, εἰκ. 21.

² Πρβ. ΑΡΙΣΤΟΦ. Ὀρνιθες, 1109 κέ. Αἱ οἰκίαι ἐν Νεφελοκοκκυγίᾳ παρομοιάζονται πρὸς ναοὺς :
εἶτα πρὸς τούτοις ὥσπερ ἐν ἱεροῖς οἰκῆσθε.
τὰς γὰρ ὑμῶν οἰκίας ἐρέφομεν πρὸς αἰετόν.

Ἀλλὰ τοῦτο προφανῶς διακωμωδεῖ ὑπαρχούσας ἤδη μετ' αἰετοῦ οἰκίας, εἰς τὰς ὁποίας μετεφέρθη ἐκ τοῦ ναοῦ.

³ Προχείρως Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κλπ., Θεσσαλονίκη 1964, σ. 21 κέ., Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ, Σύντομη Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κλπ., Θεσσαλονίκη 1965, σ. 18 κέ. Πρβ. Balkan Studies 1, 1960, σ. 113 κέ.

⁴ Πρβ. R. MARTIN, Manuel κλπ., I, Paris 1965, σ. 30 κέ. καὶ 34. Εἶναι δυνατόν π. χ. νὰ λέγεται περὶ τῆς Δήλου, ἀλλ' ὅχι περὶ τῆς Μακεδονίας : «... it (Delos) had to wait for the Romans to put up private housing of comparable splendor», M. I. FINLEY, The Ancient Greeks, London 1963, σ. 152. Ἀξιοσημείωτος ἡ ξυλίνη στέγη τῶν χώρων M₁ - M₈ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης, ἐκάστη διαστάσεων 16×16 μ., Ἀνάκτ. Βεργίνας, σ. 25. Πρβ. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΝ, Τὰ ὑλικά δομῆς, Μέρος Α', 1, Ἀθῆναι 1955, σ. 20.

φικῆς, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ παραμερίζωμεν καὶ νὰ ἀναζητῶμεν τὰ πρότυπα διὰ τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ. μόνον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα ἢ τὴν νότιον Στερεὰν καὶ Νησιωτικὴν Ἑλλάδα.

Ἡ κυρία ὄψις μιᾶς πλουσίας οἰκίας ἐν Μακεδονίᾳ, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν μέχρι τοῦδε ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ὀλύνθου, τῆς Βεργίνης καὶ τῆς Πέλλης κυρίως, θὰ ἦτο ἢ ἀπὸ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς καὶ ἐν μέρει ἔξωθεν θέα πρὸς τὴν κατὰ κανόνα διώροφον βορείαν πλευρὰν τοῦ περιστυλίου, τὴν βλέπουσαν πρὸς Νότον¹. Ἐβεβαιώθησαν τοιαῦται διώροφοι πτέρυγες οἰκιῶν ἐν Πέλλῃ: κατὰ τὴν πρὸς τὴν περιστύλον αὐλὴν πλευρὰν, κάτω βεβαίως ἔχουν τὴν στοὰν τοῦ περιστυλίου, εἰς δὲ τὸν δεῦτερον ὄροφον στοὰν ἐπίσης μετὰ ποδίου, ὅπου βαίνει κιονοστοιχία, ἢ μετὰ θωρακίων μεταξὺ τῶν κιόνων. Ἐφ' ὅσον ἀκόμη δὲν ἔχομεν φθάσει εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῶν οἰκιῶν τῆς Πέλλης, τὸ παράδειγμα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης καὶ ὅχι οὐσιωδῶς διάφορα παραδείγματα ἀπὸ ἄλλους τόπους, ὅσον καὶ ἂν πρόκειται περὶ ἀναπαραστάσεων, ἀναπληροῦν τὸ κενόν².

¹ Π. χ. Olynthus VIII, 1938, ἐπίτιπλον (frontispiece), καὶ σ. 99, εἰκ. 4. Τὸ ἀνάκτορον τῆς Βεργίνης, χάριν τῆς θέας πρὸς τὴν πεδιάδα, δὲν εἶχε τὴν βορείαν πλευρὰν διώροφον, ἀλλὰ τὴν ἀνατολικήν, Ἀνάκτ. Βεργίνας, ἔ. ἀ. σ. 27.

² Ἰδὲ π. χ. ἀναπαράστασιν λαμπρᾶς οἰκίας ἐκ τῶν βορείων παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐκ τῆς Ὀλβίας, L. M. SLAVIA, Ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Ὀλβίας, ρωσιστί, Κίεβον 1951, σχέδιον ἐν σ. 27 [= K. MAJEWSKI, Kultura Materialna Starozytniej Grecji, Βαρσοβία 1956, σ. 41, εἰκ. 44, ὅθεν ἡ εἰκὼν ἐνταῦθα ἐν πίν. 44], ἡ ὁποία χρονολογεῖται περὶ τὸ 150 π. Χ. Διώροφον κτήριον παριστᾷ ἡ στήλη ἐν KIESERITZKY - WATZINGER, ἔ. ἀ. ὑπ' ἀριθ. 407 ἐν πίν. XXVIII, αὐτ. σ. 71 κέ. (πρβ. σ. 25). Ἐν σ. 71 περιγράφονται οἱ δύο ὄροφοι ὡς ἄσχετοι μεταξὺ τῶν: κάτω, «μεταξὺ δύο ἰωνικῶν κιόνων» κλπ., αἱ μορφαὶ καὶ εἶτα ὡς ἄσχετος ὁ ἄνω ὄροφος, χαρακτηριζόμενος κειχωρισμένως ὡς «ναῖσκος μετὰ 5 ἰωνικῶν κιόνων». Ἀλλ' οὕτω δὲν ἐξηγεῖται τὸ στηθαῖον τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ δυσκόλως συμβιβάζονται αἱ ἐπὶ τοῦ τοίχου κρεμάμεναι ἀσπίδες. Ὅλα νοοῦνται, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν παράστασιν ὡς εἰκόνα διωρόφου κτηρίου, τὸν δὲ λεγόμενον ναῖσκον ὡς στοὰν δευτέρου ὀρόφου. Ἡ στήλη χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 2^{ου} αἰ. π. Χ. (αὐτ. σ. 25 καὶ 72). Ἀρχαιότερα παραδείγματα διωρόφων οἰκιῶν, Ὀλύνθου, Olynthus VIII, 1938, σ. 214 κέ. καὶ 99, εἰκ. 4, στοῶν, π. χ. ἀνατολικὴ στοὰ τῶν Ἀσκληπιείων τῶν Ἀθηνῶν, 4^{ου} αἰ. π. Χ., AJA 15, 1911, σ. 32 κέ. Τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Δήλου ἐπίσης περιελάμβανε διώροφον οἶκημα μετὰ περιστύλου αὐλῆς, R. VALLOIS, L'architecture hellénique et hellénistique κλπ., Paris 1944, σ. 99 καὶ 169. Πρότυπα καὶ στοαὶ ἑλληνιστικά, A. SCHÖBER ἐν ÖJh 32, 1940, σ. 158, εἰκ. 63, H. KÄHLER, Wandlungen der antiken Form, München 1949, πίν. 5, καὶ τελευταίως, H. KÄHLER, Der griechische Tempel, Berlin 1964, εἰκ. 55. Σκηναὶ ἐκ τοῦ θεάτρου μὲ εἰκόνας διωρόφων κτηρίων παρουσιάζονται συχνὰ εἰς ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, π. χ. τοῦ Ἀστέα, M. BIEBER, Die Denkmäler zum Theaterwesen im Altertum, Leipzig 1920, σ. 107 καὶ εἰκ. 107-108. Πρβ. Die Antike 7, 1931, σ. 71 κέ., εἰκ. 1-2 καὶ πίν. 6, A. RUMPF, MuZ, σ. 140, πίν. 45, 2. Τάφοι, τέλος, διώροφοι, π. χ. Λυκίας, προχείρως DINSMOOR, ἔ. ἀ. πίν. XIX, καὶ εἰκ. 23, Τρύσης, O. BENNDORF - G. NIEMANN, Das Heroon κλπ., 1889, πίν. XXXIV, ἀριστερά, Ἀκράγαντος, MATT - PARETI - GRIFFO, Das antike Sizilien, Würzburg, εἰκ. 131, Ἐτρουσκινοί, JRS 15, 1925, σ. 38 κέ., τάφος Lattanzi, ἀναπαράστασις μετὰ ζωοφόρου μεταξὺ δύο ὀρόφων, εἰκ. 34 καὶ 35, ἀλλὰ μὲ τὸν ἄνω ὄροφον εἰς δεῦτερον ἐπίπεδον ὡς ἐν σκηνῇ θεάτρου, χρονολογία μετ' ἐπιφυλάξεων εἰς τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ. ἐν JRS 17, 1927, σ. 86, M. DEMUS - QUATEMBER, Etrusk. Grabarch., Baden-Baden 1958, σ. 40, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Ἐκ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀξιοσημείωτος ὁ τάφος τῆς Canosa, F. BERTOCCHI, ἔ. ἀ. σ. 22 κέ., εἰκ. 11. Τέλος πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὸ παρὰ τὴν Ἐφεσον Μανσωλεῖον τοῦ Belevi, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται μετ' ἐπιφυλάξεων εἰς τοὺς περὶ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν χρόνους, J. KEIL ἐν ÖJh 29, 1934-35, Beibl. στ. 103 κέ., 30, 1936-37, Beibl. στ. 173 κέ., F. MILTNER, Ephesos, Wien 1958, σ. 10 κέ., ἢ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀντιόχου Β' ἀποθανόντος τὸ 246 π. Χ., LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 202. Ἀναπαράστασις: MILTNER, ἔ. ἀ. σ. 10, εἰκ. 7, J. KEIL, Ephesos, Wien 1957, σ. 137 κέ., εἰκ. 84. Πρβ. C. PRASCHNIKER, Die Skulpturen des Mausoleum von Belevi ἐν VI Intern. Kongress für Archäologie, 1939, σ. 405, ὅπου χρονολογεῖται εἰς τὸ 246 π. Χ., αὐτ. σ. 406, E. BUSCHOR, Die Museen des Jenseits, 1944, σ. 67, ὅπου ἡ σαρκοφάγος chrono-

Συσχετίζεται βεβαίως ὁ τάφος πρὸς τὴν οἰκίαν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ὑπὸ τινων θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι τὰ μεγαλιθικὰ μνημεῖα ἐχρησίμευσαν ὡς κατοικία πρὶν μεταβληθοῦν εἰς τάφους¹. Πρωιμώτατα, πρὸ τοῦ 2600 π. Χ., ἐν Κύπρῳ διέμορφωσαν τὴν πρόσοψιν τοῦ τάφου ὡς εἰκόνα κατοικίας². Οἱ μιμούμενοι ξυλίνας κατασκευὰς τάφοι τῆς Λυκίας σχετίζονται πρὸς προϊστορικὰς οἰκίας³. Καὶ ἡ πρόσοψις τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Μίδα θεωρεῖται ὡς εἰκὼν τῆς διακεκοσμημένης σκηνῆς νομάδων⁴. Εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν ᾠκὸν βεβαιώνουν ὁμοίας ἀντιλήψεις αἱ εἰς μορφὴν οἰκίας τεφροδόχοι⁵. Μίμησιν οἰκιῶν παρατηροῦμεν καὶ εἰς ἐτρουσκικὰς τεφροδόχους⁶, ὁμοίως δὲ οἱ ἐτρουσκικοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι ἐρμηνεύονται ὡς μιμήματα οἰκιῶν⁷. Περὶ τῆς σχέσεως τῶν μετὰ δρόμου πρὸς τὸ μέγαρον πραγματεύεται ὁ R. MERINGER⁸. Ἡ ἀντίληψις δὲ ὅτι ὁ τάφος εἶναι οἰκία τοῦ νεκροῦ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην⁹.

Πλησιέστερον πρὸς τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν τῆς πόλεως - κράτους, δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ ἡ «αὐτάρχεια» τῶν ναῶν νὰ εἶναι ἐπικρατεστέρα.

λογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. π. Χ., πρβ. αὐτ. εἰκ. 51. Πληρεστέρα βιβλιογραφία MILTNER, ἔ. ἀ. σ. 135, σημ. 12, Enciclopedia dell'arte antica III, ἐν λ. Efeso, σ. 229 κέ. Πρβ. καὶ ἄτριον οἰκίας ἐν Ἡρακλείῳ, M. BRION - E. SMITH, Pompeii and Herculaneum, London 1960, εἰκ. 96. Ἐκτενέστερον περὶ τοῦ διωρόφου κτηρίου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ARIF MÜFİD MANSER, Stockwerkbau der Griechen und Römer [= Istanbul Forschungen I], Berlin 1932.

¹ F. BEHN ἐν Reall. d. Vorgesch. IV, 2, 1926, σ. 488, ἐν λ. Grabhaus.

² J. R. STEWART, Decorated Tomb Facades, Cyprus ἐν Antiquity 13, 1939, σ. 461-463.

³ Τελευταίως ἡ M. MELLINK ἐν Kadmos 3, 1, 1964, σ. 1 κέ., καὶ AJA 68, 1964, σ. 275. Πρβ. F. MATZ ἐν Die Antike 4, 1928, σ. 274, H. METZGER, Un édifice de l'acropole de Xanthos, Rev. Ét. Anc. 63, 1961, σ. 271, ὅπου ἐρμηνεύεται οἰκόμορφον κτήριο ὡς τάφος - ἡρώς, καὶ P. DEMARGNE, ἔ. ἀ. σ. 51, πίν. V, VI κάτω ἀριστερά, καὶ σχέδια εἰκ. 4 καὶ 6-8, ὅπου ἐρμηνεύεται ὡς ὁμοίωμα οἰκίας ἢ λεγομένη «σαρκοφάγος ἐπὶ πεσσοῦ» καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. π. Χ. Πρβ. LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 190, P. DEMARGNE, ἔ. ἀ. εἰκ. 6-7, 21 καὶ πίν. XII, καὶ E. AKURGAL, ἔ. ἀ. σ. 122 κέ.

⁴ DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 66, E. AKURGAL, ἔ. ἀ. σ. 106, 110 καὶ εἰκ. 67.

⁵ Εἶναι διδακτικὴ ἡ ἐπισκόπησις τοῦ βιβλίου τοῦ FR. BEHN, Hausurnen, Berlin 1924, ὅστις ἔχει συγκεντρώσει παραδείγματα ἀπὸ τὴν Γερμανίαν, τὰς Σκανδιναβικὰς, Σλαβικὰς καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας ὡς καὶ τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον περιοχάς. Ἐδῶ ἡ ἰδέα τῆς οἰκίας τονίζεται ἔτι περισσότερον, διότι ἡ τεφροδόχος δὲν ἔχει τὰς διαστάσεις οἰκίας, συνεπῶς δὲν ἦτο πρακτικῶς ἀπαραίτητον νὰ ἔχῃ καὶ τὴν μορφὴν αὐτῆς. Πρβ. W. R. BRYAN, Italic Hut Urns and Hut Urn Cemeteries, Papers and Monographs of the American Academy in Rome, 1925. Ἰδὲ καὶ FRANZ OELMANN, Bemerkungen zur Geschichte der Hausurnen - Theorie ἐν Studien aus Alteuropa, I, 1964 [= Beihefte der Bonn. Jahrb., τόμ. 10/1], σ. 1 κέ., ὅπου ἐρευνᾶται τὸ πρόβλημα τῆς σημασίας τῶν τεφροδόχων εἰς σχῆμα οἰκιῶν. Ὁ A. VISCONTI (1816-1817) ἔγραφε «urna fatta a tempio» ἢ «forma di tempietto», OELMANN, ἔ. ἀ. σ. 1 κέ. Ἀντιθέτως ὁ F. MAZOS ἐρμηνεύει πρῶτος τὰς τεφροδόχους ὡς εἰκόνας συγχρόνων οἰκιῶν, αὐτ. σ. 2 κέ., ὅθεν ὁ ὅρος «urnae a capanna», ἀλλ' ὁ OELMANN ἀποδεσμεύει ἐν τέλει τὸ ὕλικόν τοῦτο ἀπὸ τὸ δῖλημμα ναὸς - οἰκία, αὐτ. σ. 6 κέ.

⁶ Π. Χ. GIGLIOLI, L'arte etrusca, πίν. CCCXXXVI (4ον - 3ον αἰ. π. Χ.), P. J. RIIS, An Introduction κλπ., σ. 34, καὶ εἰκ. 16, 17 καὶ 30, πρβ. σ. 50.

⁷ F. MATZ ἐν Die Antike 4, 1928, σ. 287, πρβ. σ. 277, καὶ προσφάτως, L. BANTI, Die Welt der Etrusker, Stuttgart 1960, σ. 21 κέ.

⁸ R. MERINGER, Mittelländischer Palast, Apsidenhaus und Megaron, Wien 1916, σ. 69 κέ.

⁹ ANTON JIRKU, Die Welt der Bibel, Stuttgart 1957, σ. 51.

Ὅμως σαρκοφάγων, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν ἡ ἀρχαϊκὴ τῆς Σάμου¹, ἡ λεγομένη τῶν Θερνουσῶν περὶ τὸ 350 π.Χ.², καὶ τρίτη μικρασιατικὴ³, ὡς καὶ ξύλιναι σαρκοφάγοι ἀπὸ τὸ Παντικάπαιον⁴ κ.ἄ., δὲν εἶναι οὔτε οἰκίαι οὔτε ναοί, εἶναι ἀπλῶς κιβωτιό-σχημα κατασκευάσματα⁵. Ἡ ἐπικρατεστέρα μορφή τῶν ἐλληνικῶν ταφικῶν μνημείων εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ στήλη. Νεωτέρα ἐξέλιξις ἐκείνης εἶναι ὁ «ναῖσκος»⁶, τὸ Tempelchen⁷ κ.τ.τ. Ὁ H. DIEPOLDER⁸ ἐναλλάσσει τὴν λέξιν «Naiskos» μετὰ τοῦ «architektonisches Gehäuse». Ὅπως δὲ εἰς τὸν «ναῖσκον» δίδεται συνήθως ἔννοια ἀπλῶς περιγραφικὴ τῆς μορφῆς τῆς στήλης καὶ οὕτω χρησιμοποιεῖται γενικῶς⁹.

Ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι καὶ διὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου τῶν «καλῶν χρόνων» (5^{ος} - 4^{ος} αἰ. π.Χ.) ἐξακολουθεῖ ἡ παλαιὰ ἀντίληψις τοῦ τάφου ὡς κατοικίας τοῦ νεκροῦ, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς μνημεῖα μεταγενεστέρων χρόνων πέραν τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου¹⁰. Μήπως ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς γενικεύεται εἰς τοὺς ὑπογείους τάφους τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς; Τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος

¹ ILSE KLEEMANN, Der archaische Sarkophag mit Säulendekoration in Samos ἐν Festschrift für Fr. Matz, 1962, σ. 44 κέ., ὅπου διατυπώνεται ἡ γνώμη, ὅτι ἐν Ἑλλάδι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἡ ἰδέα τοῦ Grabhaus δὲν εἶναι heimisch, ἀλλ' ἀποτελεῖ μᾶλλον διακοσμητικὸν τρόπον (σ. 52 κέ.). Οὕτω νοεῖται καὶ ἡ σαρκοφάγος τῆς Σάμου, ἐνῶ αἱ κυπριακαὶ καὶ αἱ σαρκοφάγοι τῆς Σιδῶνος θεωροῦνται συγγενέστεραι πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ «Haus des Toten». Ἡ σαρκοφάγος τῆς Σάμου χρονολογεῖται εἰς τὴν δεκαετίαν 570 - 560 π. Χ. (σ. 54). Πρβ. I. KLEEMANN, Der Satrapen - Sarkophag aus Sidon, πίν. 25a καὶ σ. 43, ὅπου κατατάσσεται εἰς τὰς κιβωτισχίμους, E. AKURGAL, ἔ. ἄ. σ. 129 καὶ εἰκ. 20, καὶ Samothrace 4, I, σ. 69, εἰκ. 54.

² Προχείρως G. M. A. RICHTER, The Sculpture and Sculptors of the Greeks, April 1946, σ. 46, εἰκ. 316 καὶ 398. Ἐκτενέστερον G. MENDEL, ἔ. ἄ. ἀριθ. 10, σ. 48 κέ., πρβ. E. AKURGAL, ἔ. ἄ. σ. 294, ὅπου θεωρεῖται ὡς λαμπρὸν παράδειγμα ἰωνικοῦ κτηρίου, «Baues», εἰκ. 263, καὶ R. M. COOK, ἔ. ἄ. πίν. 33 καὶ σ. 246.

³ G. KLEINER ἐν Ist. Mitt. 7, 1957, σ. 7 καὶ πίν. 5, 1, πρβ. αὐτ. σ. 8 καὶ πίν. 5, 2-3, μετὰ παραστάδων, θριγγοῦ καὶ ἀετωματώδους στέγης. Ὁ G. KLEINER, ἔ. ἄ. σ. 1, παρατηρεῖ ὅτι καὶ ὁ τύπος τοῦ Haus - Sarkophag καὶ ὁ τύπος τοῦ Kasten - Sarkophag ἀπαντοῦν τὸ πρῶτον ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Φοινίκῃ.

⁴ C. WATZINGER, Griech. Holzsarkophage aus der Zeit Alexanders des Grossen, Leipzig 1905, σ. 45 κέ., κεφ. B' «Haussarkophage», ἰδίως σ. 54, 55 καὶ 89 καὶ εἰκ. 116 καὶ 117, WACHTLER, Die Blütezeit der griech. Kunst im Spiegel der Reliefsarkophage, σ. 72 κέ., D. B. CHELOV, Antichuyj mir v severnom Prichernomorje, Μόσχα 1956, σ. 114 καὶ εἰκ. 31.

⁵ Περὶ θεσσαλικῶν σαρκοφάγων 3^{ου} αἰ. π. Χ. ἰδὲ ἀνωτ. σ. 54, σημ. 2.

⁶ Π. Χ. A. V. SALIS, Das Grabmal des Aristonantes [= BWP, ἀριθ. 84], Berlin 1926, σ. 65 κ. ἄ., πρβ. RE III, A 2, ἐν λ. *Stele*, στ. 2319 κέ.

⁷ G. RODENWALDT, Das Relief κλπ., σ. 65 κέ. Πρβ. R. BIANCHI - BANDINELLI, Sovana, Firenze 1929, σ. 70 κέ.

⁸ H. DIEPOLDER, Die attischen Grabreliefs κλπ., Berlin 1931, πρβ. σ. 49 πρὸς σ. 50. Ὁμοίως ὁ W. ZSCHIEZSCHMANN, ἔ. ἄ. σ. 156, ἐναλλάσσει «maison» καὶ «édicule». Τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ταφικοῦ κτίσματος ἐν Ἀττικῇ καὶ τῶν σχετικῶν ἀντιλήψεων ἰδὲ ἐν KARL KÜBLER, Der attische Grabbau ἐν MdI 2, 1949, σ. 7 κέ., ἰδίως σ. 14 κέ.

⁹ Π. Χ. WUILLEMIER, Tarente, σ. 254 κέ., KIRSTEN ἐν Antike 14, 1938, σ. 164 καὶ εἰκ. 4, G. KLaffenbach, Die Grabstelen des einstigen Sammlung Roma in Zakynthos, Berlin 1964, ἀριθ. 24 καὶ εἰκ. 3 καὶ 26, Γ. Σ. ΔΟΝΤΑΣ, Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων κλπ., Ἀθῆναι 1960, σ. 10, σημ. 2.

¹⁰ Ἰδὲ π. Χ. τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς ταφικῆς οἰκίας εἰς τὴν ἐπιταφίαν στήλην ὑπὸ μορφὴν οἰκίας ἐν E. LINCKENHELD, Les stèles funéraires en forme de maison chez les Mediomatriques et en Gaule, Paris 1927, ἰδίως σ. 123 κέ., ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ θεωρία τῆς πιθανῆς ἐξελίξεως τῆς ἐπιταφίου στήλης ὑπὸ μορφὴν οἰκίας ἀπὸ τῆς ταφικῆς (ὑπογείου) οἰκίας πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐπιδράσεως, καὶ σ. 125 κέ., ὅπου ἐκτίθενται αἱ πιθαναὶ περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς ἀντιλήψεις, ἐξ ὧν προήλθε κατ' ἀρχὴν ἡ ὑπόγειος ταφικὴ οἰκία καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐπιτυμβία στήλη ὑπὸ μορφὴν οἰκίας.

περὶ τῶν τάφων μετὰ κλινῶν κλπ. διὰ τοὺς νομοφύλακας¹ ἐρμηνεύεται ἤδη ὑπὸ τινῶν ὡς ἀπηχοῦν ἀντίληψιν τοῦ τάφου ὡς κατοικίας, ὅπου οἱ νεκροὶ συνεχίζουν τὰ συμποσιν τῶν κλπ.². Ἄν τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἐμπνευσμένον ἀπὸ προϋπάρχοντος «μακεδονικοῦ» τάφου ἢ ἀντιστρόφως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλαΐκευσιν τοῦ τύπου εἶναι συζητήσιμον. Ἦδη ὁ L. HEUZEY³ εἶδε τὸν μακεδονικὸν τάφον ὡς οἰκίαν. Ὁ ALFRED R. SCHÜTZ⁴ τονίζει τὴν σημασίαν τῶν ἐλληνιστικῶν τάφων τῆς Ἀλεξανδρείας διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῶν οἰκιῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τῶν παπύρων καί, ἐν συνεχείᾳ, ὁρθῶς διακρίνει ἀκολουθῶν τὸν PAGENSTECHER⁵ καὶ τὸν LEONHARD⁶, τὸ Oikosgrab ἀπὸ τοῦ Peristylgrab θεωρῶν τὸ πρῶτον βορείας (ἐλληνικῆς) προελεύσεως. Ἡ ἰδέα ὅτι εἰς τοὺς τάφους τῆς Ἀλεξανδρείας ἐμιμοῦντο τὸν 3ον αἰ. π.Χ. «οἴκους» τοῦ τύπου τῆς Δήλου («πρῶτον στῦλ») ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ STUDNICZKA⁷.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς τάφους τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τοὺς ἄλλους «μακεδονικοὺς», ὁ ἡμέτερος τάφος καθὼς καὶ ἐκεῖνος τῆς Canosa ὀλιγότερον, φαίνεται, σχετίζονται πρὸς τὸν ναόν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ «scenae frons» πιθανότατα οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ διωρόφου τάφου. Δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἀρχιτέκτων ἠντλήσεν ἐμπνευσιν ἀπὸ τὴν σκηνὴν (ποίου;) θεάτρου, ὅταν εἶχε πληθός, φαίνεται, διωρόφων κτηρίων μετὰξὺ Βεργίνης καὶ Πέλλης, τὰ ὅποια δὲν ἦσαν ἀνάκτορα μόνον (ἢ στοαὶ ἴσως καὶ ἄλλα δημόσια κτήρια), ἀλλὰ καὶ κοιναὶ οἰκίαι πλουσίων καὶ ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν, διὰ μίαν τῶν ὁποίων κατεσκευάσθη καὶ ὁ διώροφος τάφος.

Ὡς πρὸς τὰς ἐπαλλήλους στοὰς δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων προϋποθέτει τὸ θέατρον, διότι εἰς τὴν διώροφον σκηνὴν, ἥτοι τὴν σκηνὴν μετὰ «προσκήνιου», τοῦτο μετὰ ἢ ἄνευ πινάκων⁸, ἀποτελεῖ προστώον, ἥτοι ἐξωτερικὴν στοάν, ἐνῶ ἡ πρόσοψις τῆς κυρίως σκηνῆς, μετὰ ἢ ἄνευ θυρωμάτων, ὀπισθοχωρεῖ, ἵνα ἀφήσῃ χῶρον διὰ τὸ «λογεῖον»⁹. Ἡ μεταβολὴ ἀπὸ τῆς κλασσικῆς σκηνῆς¹⁰ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τοποθετεῖται, ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 π.Χ. χρόνους¹¹.

¹ ΠΛΑΤ. Νόμοι 947 D.

² Ἰδὲ Enciclopedia dell'arte antica V, 1963, λ. *Monumento Funerario*, σ. 173.

³ HEUZEY - DAUMET, *Mission κλπ.*, σ. 253. Ἀντιθέτως π.χ. ὁ Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, Ἑπ. Ἑπ. Φιλολ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης, 2, 1932, σ. 5, εἶδεν ὡς σχῆμα «μικροῦ ναοῦ» τὴν πρόσοψιν ἐν BCH 80, 1956, Chron. 1955, σ. 312, εἰκ. 1 [= ΠΑΕ 1955, πίν. 138a], ἀλλὰ πρβ., ὡς πρὸς τὸν νεκρικὸν θάλαμον, αὐτ. σ. 13.

⁴ A. R. SCHÜTZ, *Der Typus des hellenistisch-ägyptischen Hauses κλπ.*, diss., Gießen 1936, σ. 5 κέ.

⁵ R. PAGENSTECHER, *Nekropolis*, Leipzig 1919, σ. 98 κέ.

⁶ R. LEONHARD, *Die paphlagonischen Felsengräber und ihre Beziehung zum griechischen Tempel*, 1906, σ. 28.

⁷ JdI 38-39, 1923-24, σ. 66. Τὴν ἱστορίαν τοῦ διωρόφου κτηρίου παρακολουθῶν ὁ SPINAZZOLA, *Pompei*, II, σ. 787 κέ., παρατηρεῖ ἐπιγραμματικῶς «così alla casa come alla tomba», αὐτ. σ. 802, 2α στήλη.

⁸ Ἰδὲ H. KENNER, *Das Theater κλπ.*, Wien 1954, σποράδην, W. KENDRICK PRITCHETT ἐν *Hesperia* 25, 1956, σ. 250 κέ.

⁹ M. BIEBER, *The History of the Greek and Roman Theater*, Princeton 1961, σ. 113 κέ., ὅπου ἡ σκηνὴ μετὰ προσκήνιου παραβάλλεται πρὸς κτήρια ἔχοντα ὅ,τι ἡ BIEBER καλεῖ «flatroofed exterior portico», αὐτ. εἰκ. 435-437.

¹⁰ Πρβ. E. FIECHTER, *Antike griechische Theaterbauten*, Heft 1-9.

¹¹ M. BIEBER, ἔ.ἀ. σ. 113 καὶ 115.

Ἡ λέξις «προσκήνιον» διὰ πρώτην φοράν ἐμφανίζεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου¹. Προφανῶς ἐχρησιμοποιήθη ὁμοῦ μετὰ τοῦ πρώτου κατασκευασθέντος προσκήνιου. Ὡς τόπος ἀφετηρίας ἀποκλείονται γενικῶς αἱ Ἀθῆναι ὅσον καὶ ἡ Δύσις. Ὁ H. BULLE² θεωρεῖ ὡς ἀφετηρίαν τὴν Ἀλεξάνδρειαν (τὸ ἄγνωστον, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται τὰ πάντα) ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὴν ἔδραν ἐνὸς τῶν Διαδόχων.

Ἡ Πέλλα πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν τὸ 1957 εἰς οὐδενὸς τὸν νοῦν ἤρχετο, ἔστω καὶ ὡς μία ἀπὸ τὰς ἔδρας τῶν Διαδόχων. Ὅπωςδήποτε, καθ' ὃν τρόπον τὸ προσκήνιον οὕτω καὶ αἱ προσόψεις τῶν τάφων Λευκαδίων καὶ Canosa εἶχον ὡς πρότυπον ὅχι τὸν ναὸν κατ' ἀνάγκην, ἀλλὰ τὰ ἐλληνιστικὰ ἀνάκτορα τῶν Διαδόχων, εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἐν Μακεδονίᾳ.

Τὸ θέατρον τῆς Πριήνης θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτον νέον, ἐξ ἀρχῆς μὲ ὑψωμένην σκηνήν³, ἀπέκτησε δὲ τὴν διώροφον σκηνήν του ἀμέσως μετὰ τὸ 300 π.Χ.⁴ Ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως τοῦ προσκήνιου ἀπετελεῖτο κυρίως ἀπὸ πεσσούς ἀπολήγοντας κατὰ τὴν ὄψιν εἰς ἡμικίονας, ὅπως κατὰ τὴν πρόσοψιν τῶν τάφων τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ τῆς Βεργίνης. Τοῦτο δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην, ὅτι ἡ ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἠρύσθη ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ θεάτρου, ἀλλ' ὅτι ἀμφότεραι συγχρόνως ἠντλήσαν ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν, ἐφ' ὅσον καὶ αἱ προσόψεις τῶν τάφων καὶ αἱ προσόψεις τῶν σκηνῶν ἦσαν εἰκονικὰ μᾶλλον, παρὰ πραγματικὰ κτήρια.

Ἦσως εἶναι δυνατόν νὰ σχετισθοῦν, ἀπὸ τὴν ὁρολογίαν τοῦ θεάτρου, οἱ πίνακες καὶ τὰ θυρώματα πρὸς τὰς γραπτὰς μορφὰς τοῦ κάτω ὀρόφου τοῦ τάφου καὶ πρὸς τὰς θύρας ἢ τὰ παράθυρα τοῦ δευτέρου ὀρόφου, ὅπου ἡ M. BIEBER⁵ τοποθετεῖ τὰ «θυρώματα» τῆς σκηνῆς⁶. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν ἰδὲ τὴν ἐξαντλητικὴν μελέτην τῆς

¹ ANTIΦΑΝΗΣ εἰς τὸ περὶ Ἑταιριῶν παρ' ΑΘΗΝΑΙΩ, XIII 587 B, RE XXIII, 1, Nachträge ἐν τέλει τοῦ ἡμιτόμου, στήλη 1288, πρβ. αὐτ. στ. 1290.

² H. BULLE, Untersuchungen an griech. Theaterruinen ἐν Abh. Akad. München 33, 1928, σ. 297 κέ.

³ M. BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 108 κ.έ., εἰκ. 416, πρβ. εἰκ. 419, 421, 422a-b καὶ 423-25, Fyfe, ἔ. ἀ. σ. 85, πίν. XXIIIb, LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 285, εἰκ. 168, ἐπίσης, περὶ τοῦ θεάτρου τοῦ Ἀμφιαρείου, BCH 85, 1961, σ. 645, εἰκ. 14, LAWRENCE, αὐτ. σ. 284, εἰκ. 167.

⁴ M. BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 110 κέ. Πρβ. νεωτέρας μορφᾶς, A. von GERKAN, Das Theater von Priene, 1921, πίν. XXXIII, XXXV [= M. SCHEDE, Die Ruinen von Priene, σ. 73, εἰκ. 85, ὅπου χρονολογεῖται περὶ τὸ 150 π. Χ.] καὶ XXXVI.

⁵ M. BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 290, σημ. 12. Πρβ. LUIGI POLACCO ἐν Athenaeum, Pavia 1961, σ. 384 κέ.

⁶ Πρβ. καὶ ALDO NEPPI MODONA, Gli edifici teatrali Greci e Romani, Firenze 1961, σ. 27 κέ., ὅπου ἐπαναλαμβάνεται ἡ συζήτησις περὶ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐλληνιστικοῦ θεάτρου, περὶ «θυρωμάτων» κλπ. καὶ ἀναδημοσιεύονται ἀναπαραστάσεις ἐλληνιστικῶν θεάτρων, ὅπως τῆς Πριήνης (εἰκ. 23), τοῦ Ὠρωποῦ (εἰκ. 26-28), τῆς Ἐφέσου (εἰκ. 30), τῆς Ἐρετρίας (εἰκ. 31 καὶ 32), τῶν Οἰνιαδῶν (εἰκ. 34). Ἡ συζήτησις περὶ τῆς προελεύσεως τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν τῶν ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς στοιχείων τῆς σκηνῆς, ὡς καὶ ἡ συζήτησις περὶ τῆς ἀκριβοῦς σημασίας ἢ μᾶλλον περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν τῶν λέξεων σκηνή, προσκήνιον, θυρώμα κλπ. δὲν ἐνδιαφέρει. Ὅπως εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ πρόσοψις τῆς σκηνῆς ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸ θέμα τοῦ δράματος, οὕτω νομίζω βέβαιον ὅτι καὶ ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου ἠντλήσεν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν ἰδέαν τοῦ οἰκήματος. Ἐπιβοηθητικῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐνέπνευσε καὶ τὸ θέατρον. Πρβ. H. G. BEYEN, Die pompejanische Wanddekoration κλπ., Haag 1960, II, 1, πίν. 50 καὶ 51.

Η. KENNER¹, όπου έχουν συγκεντρωθῇ πλείσται πιθαναὶ ἐμπνεύσεις ἐκ τοῦ θεάτρου, ἀλλ' οὐδεμία ἐνθυμίζει τὰ στοιχεῖα τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων, τὰ ὁποῖα εἶναι εἰλημμένα, νομίζω, ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν οἰκιῶν κατ' εὐθεῖαν καὶ ὅχι διὰ τῆς scenae frons.

Τὸ πῆλινον ὁμοίωμα θεατρικῆς σκηνῆς ἐκ Νεαπόλεως, χρονολογούμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} ἢ ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π.Χ.², ἀνεξαρτήτως τῆς ἐρμηνείας του καὶ τῆς σημασίας του διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ θεάτρου, πρόκειται ἡμῖν ὡς παράδειγμα ὁμοιώματος διωρόφου κτηρίου ὡς εἶναι καὶ ὁ ἡμέτερος τάφος. Σημειῶ ὁμοιότητάς τινος τοῦ πηλίνου τῆς Νεαπόλεως καὶ τοῦ τάφου εἰς λεπτομερείας. Αἱ θύραι εἰκονίζονται γραπτῶς εἰς τὸ ὁμοίωμα μεταξὺ τῶν κιόνων τοῦ κάτω ὀρόφου, ὡς εἰκονίζονται ἀναγλύφως μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων τοῦ ἄνω ὀρόφου εἰς τὸν τάφον τῶν Λευκαδίων. Τὸ μεσαῖον μετακίονιον ἄνοιγμα εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ τὰ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὸν κάτω ὀροφον τοῦ τάφου. Εἰς τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα παραστάδες σημειῶνουν τὸ πέρασ τοῦ κτηρίου, ἀντιστοιχοῦσαι προφανῶς πρὸς τοίχους τῶν πραγματικῶν οἰκιῶν, οἱ ὁποῖοι διετήρουν ὑπήνεμον καὶ τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω στοάν. Τὸ πῆλινον ὁμοίωμα ἀπολήγει εἰς ἀέτωμα ἄνω (χωρὶς νὰ εἶναι ὁμοίωμα ναοῦ), ὡς καὶ ὁ τάφος. Καὶ φέρουν ἀμφότερα ἐπὶ τοῦ τυμπάνου ἀνάγλυφον διακόσμησιν. Οὕτω τὰ κοινὰ πρὸς τὸ εἰδώλιον τῆς Νεαπόλεως χαρακτηριστικὰ τοῦ τάφου εἶναι δυνατόν νὰ ἀνέλθουν μέχρι τοῦ 300 π.Χ. τοῦλάχιστον.

Ὅτι ὁ τάφος, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ ναὸς³ καὶ ἡ σκηνὴ τοῦ θεάτρου, ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν κατοικίαν, εἶναι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς πολιτισμοὺς βεβαιωμένον. Βασικῶς ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων εἶναι συνδυασμὸς «μεγάρου» (ἢ κάτοψις) πρὸς διώροφον ἀνάκτορον, ὅχι κατ' ἀνάγκην βασιλικόν (ἢ πρόσοψις). Ὁ τύπος τοῦ μεγάρου διετηρήθη διὰ τοὺς ναοὺς⁴ καὶ τοὺς τάφους, πιθανῶς δὲ καὶ διὰ τὰς κατοικίας, εἰς τὰς καθυστερημένας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ 5^{ου} καὶ τοῦ 4^{ου} αἰ. π.Χ., ὅταν πλέον εἶχε λάβει πλήρη ἀνάπτυξιν ὁ τύπος μετὰ περιστυλίου καὶ δύο ὀρόφων κατὰ μίαν τοῦλάχιστον πλευράν. Οἱ μακεδονικοὶ τάφοι γενικώτερον ἔχουν, ὅπως καὶ οἱ οἰκοί, ἓνα ἢ δύο θαλάμους, μετὰ ἢ ἄνευ προστώου, μὲ ἓνα ἢ δύο ὀρόφους, ὅπως καὶ ὁ ἡμέτερος, κατὰ τὴν πρόσοψιν. Διαφοραὶ ὑπάρχουν κυρίως 1) διότι ὁ τάφος εἶναι εἰκονικὴ κατασκευὴ κατὰ τὴν πρόσοψιν καὶ 2) διότι εἶναι ὑπόγειον κτίσμα, ὥστε δὲν ἀρμόζουν πραγματικὴ στοά, παράθυρα κλπ., ἐνῶ εἶναι ἀναγκαία ἡ καμάρα.

Μὲ τὴν μοναδικὴν πρόσοψιν, τὸν ὑψηλὸν προθάλαμον, τὴν κατ' ἄξονα κίνησιν (κοινὸν τοῦτο χαρακτηριστικὸν ὅλων τῶν μακεδονικῶν τάφων), ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων

¹ H. KENNER, Das Theater und der Realismus in der griechischen Kunst, Wien 1954, σ. 65 κέ., ἰδίως σ. 71 κέ. καὶ εἰκ. 8 - 10 καὶ 30.

² BIEBER, Das Theater, 1961, σ. 130, A. D. TRENDALL, Paestan Pottery, 1936, σ. 32 καὶ σημ. 41, εἰκ. 12. Πρβ. M. BIEBER, Die Denkmäler zum Theaterwesen im Altertum, Leipzig 1920, σ. 76 κέ., εἰκ. 80, καὶ E. R. FIECHTER, Die baugeschichtliche Entwicklung des antiken Theaters, München 1914, εἰκ. 98.

³ DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 41. Πρβ. ΔΑΚΑΡΗΝ ἐν Antike Kunst 1, 1963, σ. 38, M. ANAPONIKON, Ἑποχές 14, Ἰούν. 1964, σ. 4.

⁴ Π. χ. ναὸς παρὰ τὸν Ταξιάρχην τῆς Αἰτωλίας, ΑΔ 10, 1926, σ. 1 κέ., πρβ. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 88, LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 118, εἰκ. 64.

ἀποκτῆ καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἔχει λεχθῆ, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ διακρίνεται (τῆς ἐλληνικῆς) ἐκ τῆς συσχετίσεώς της πρὸς τὸν χώρον μᾶλλον (ἢ πρὸς τὴν τελειότητα τῆς μορφῆς)¹. Ἄλλ' ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων εἶναι «παιγνίδι» μορφῆς ὅσον καὶ χώρου. Μὲ τὴν λαμπρὰν πρόσοψιν κυριαρχεῖ τοῦ πρὸ αὐτοῦ χώρου. Μὲ τὸν ὑψηλότερον προθάλαμον, τομῆς ἐπιμήκους ὀρθογωνίου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τετράγωνον σχεδὸν θάλαμον ἐκμεταλλεύεται τὰς αἰσθητικὰς δυνατότητας συσχετίσεως τῶν χώρων κλπ. Μὲ τὴν κατ' ἄξονα τέλος κίνησιν ἀπὸ τῆς εἰσόδου πρὸς τοῖχον κλειστὸν εἰς τὸ βάθος, οἱ μακεδονικοὶ τάφοι γίνονται κτήρια δρομικά, μὲ ἀφετηρίαν καὶ τέλος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ναόν, τὴν οἰκίαν τοῦ τύπου μετὰ περιστυλίου, τὰ ἡρῶα καὶ Μουσῶλεϊα καὶ ἄλλα δημιουργήματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἐν ἄλλοις λόγοις οἱ μακεδονικοὶ τάφοι συμβάλλουν μετὰ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων εἰς τὴν μεταβολὴν ἀπὸ τοῦ κλασσικοῦ διὰ τοῦ ἐλληνιστικοῦ εἰς τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον.

Ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου (ἔγχρωμος πίν. Α'), μὲ τὰς τέσσαρας γραπτὰς μορφὰς ἐπὶ τοῦ ποδίου μετὰ τῶν κίωνων ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου καὶ μὲ τὰς ἑνδεκα γραπτὰς μετόπας εἰς τὴν θέσιν τοῦ δωδεκαόρτου τῶν τέμπλων τῶν χριστιανικῶν ναῶν, συνδέει πολὺ παλαιοὺς χρόνους πρὸς νεωτέρους, ἀλλ' ἡ ὁδὸς εἶναι μακρὰ καὶ δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν οὔτε ἐκκίνησιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν². Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τυχὸν ὁμοιότητα πρὸς τὸν σύγχρονόν μας, «ντόπικο σπίτι» λεγόμενον, τύπον διωρόφου μακεδονικῆς οἰκίας³.

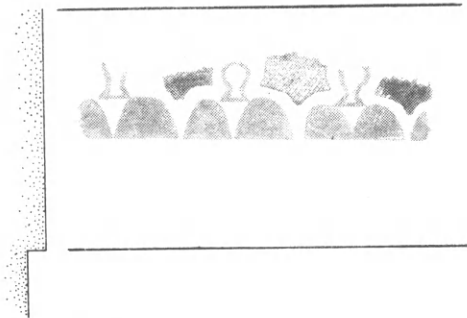
¹ Προσφάτως H. KÄHLER, *Rome and Her Empire* [= *Art of the World XI*], London 1963, σ. 27.

² Τελευταίως P. J. RUS, *Temple, Church and Mosque*, København 1965, σ. 29 κέ.

³ Ὡς π. χ. τὸ οἶκημα εἰς Λεύκωμα «Θεσσαλονίκη 1922 - 1962», εἰκὼν ἐν σ. 188. Πρβ. L. SCHULTZE JENA, *Makedonien* κλπ., Jena 1927, πίν. LXXXIII.

α) Ὁ χρωματισμὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Τὰ πρῶτα ἐκ τῶν κάτω πρὸς ἄνω ἐγχρώμα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν τυπικῶν μελῶν τῶν δύο ρυθμῶν τῆς προσόψεως εἶναι ἡ ταινία καὶ οἱ κανόνες τοῦ δωρικοῦ ἐπιστυλίου (ἐγχρώμος πίν. I', 1)¹. Οἱ κανόνες ὅλοι ἐχρωματίσθησαν διὰ κυανοῦ χρώματος

Εἰκ. 30. Σωζόμενον τμήμα γραπτοῦ κυματίου θυρώματος πλαισίου παραθύρου.

μόνον κατὰ τὸ μέτωπον αὐτῶν, ὅχι κάτω οὔτε κατὰ τὰς στενὰς πλευράς. Τὸ τελευταῖον, νομίζω, εἶναι ἀποτέλεσμα προχειρότητος καὶ ἀμελείας. Ἡ ταινία εἶναι ἐπίσης μόνον κατὰ τὸ μέτωπον χρωματισμένη διὰ χρώματος ἐρυθροῦ πρὸς τὸ ἰώδες, ἐπικαλυφθέντος κατὰ μεταγενεστέραν ἐπισκευὴν (ιδὲ ἄνωτ. σ. 41) διὰ λευκοῦ κονιάματος κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἡ κάτω καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς ταινίας ἦσαν λευκαί. Αἱ τρίγλυφοι εἶναι χρωματισμένοι διὰ τοῦ αὐτοῦ ὥς καὶ οἱ κανόνες τοῦ ἐπιστυλίου

κυανοῦ χρώματος² πλὴν χαμηλῆς ταινίας ἄνω, ὕψους περὶ τὸ 1 ἐκ., ἀφαιρέσεως λευκῆς καὶ οὕτω διακρινούσης τοὺς μηροὺς ἀπὸ τῆς ὑπερκειμένης ὁμοιοχρώμου κεφαλῆς³. Ἡ κατὰ τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς ταινία φέρει τὸ αὐτὸ κυανοῦν χρῶμα καθ' ὅλον τὸ μέτωπον τοῦ τάφου ἐν συνεχείᾳ τῶν καθέτων, ἐκατέρωθεν τῆς ὀψεως τῶν τριγλύφων, ἐπιφανειῶν.

¹ Δὲν τονίζονται διὰ χρώματος ἡ ὑπὸ τὸ ὑποτραχήλιον ἐγκοπή καὶ οἱ δακτύλιοι, πρβ. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 178, καί, ὡς ἀρχαιότερον παράδειγμα ἐκ τῆς Ὀλυμπίας, Olympia, κείμε. II, σ. 183 κέ., πίν. CXII (πρβ. αὐτ. πίν. CXIII). Περὶ τῆς ἐπιστέψεως διὰ καταληπτήρος τοῦ μεταξὺ τῶν στηριγμάτων τοιχείου ιδὲ σ. 85. Εἰς ἰδιαίτερα κεφάλαια γίνεται λόγος περὶ τῶν γραπτῶν παραστάσεων τῶν μετοπῶν (σ. 100 κέ.), περὶ τῆς κοσμοφόρου τοῦ δωρικοῦ γείσου (σ. 107 κέ.) καὶ περὶ τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως τῆς ἐπαετίου σίμης (κεφ. 58). Τὰ ὀλιγώτερον τυπικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἡ κυρία τετράμορφος παράστασις (κεφ. 6), ἡ ζωφόρος (κεφ. 7α) καὶ ὁ γλυπτὸς διάκοσμος τοῦ αἰτώματος (κεφ. 7β) ἐξετάζονται ἐν συνεχείᾳ, διότι τὸ ἐν βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἄλλου.

² Εἶναι κανονικὸν νὰ χρωματίζωνται αἱ τρίγλυφοι κυαναῖ, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 178, LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 110 κ. ἐ., G. ROUX, ἔ. ἀ. σ. 107, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ κανόνες καὶ οἱ πρόμοχοι, DINSMOOR, ἔ. ἀ. LAWRENCE, ἔ. ἀ. Ἀντιθέτως ἡ ταινία τοῦ ἐπιστυλίου, αἱ ἀγνυαί, ἡ ταινία κάτω καὶ ἡ σκοτία ἄνω ἐχρωματίζοντο ἐρυθραί, DINSMOOR, ἔ. ἀ. Παρέκκλισιν ἀπὸ τοῦ κανόνος ἀποτελεῖ ὁ χρωματισμὸς τῶν προμόχθων εἰς τὸν τάφον διὰ μέλανος χρώματος καὶ ὁ μὴ χρωματισμὸς τῶν ἀγνυῶν καὶ τῆς σκοτίας.

³ Capitulum, VITRUVIUS ἔ. ἀ. IV 3. 6. Πρβ. P. ZANCANI MONTUORO, La struttura del fregio dorico, Palladio 4, 1940, σ. 52.

Ἡ ὑπὸ τὸ γείσον ταινία εἶναι ἐρυθρὰ καὶ κατὰ τὸ μέτωπον καὶ κατὰ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν. Τὸ μέτωπον αὐτῆς δι' ἐπιθέτου λευκοῦ χρώματος διεκοσμήθη διὰ μαϊάνδρου (εἰκ. 31 καὶ ἔγχρωμος πίν. Ι', 1)¹. Ἀντιθέτως δὲν εἶναι ἐπίθετον, ἀλλ' εἶναι τὸ ἀρχικὸν χρῶμα τοῦ κονιάματος, τὸ λευκὸν τοῦ ὑπερθεῖν κυματίου, τοῦ ὁποῖου τὸ ἐρυθρὸν μὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς συνεχομένης ταινίας, ἐνῶ τὸ κυανοῦν εἶναι ἀνοιχτότερον τοῦ κυανοῦ χρώματος τῶν τριγλύφων κλπ.².

Οἱ πρόμοχθοι ἦσαν χρωματισμένοι διὰ μέλανος χρώματος³ καθ' ὅλας τὰς πλευράς (αἱ σταγόνες κατὰ τὸν κανόνα λευκαί). Διὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος καλύπτεται καὶ ἡ μεταξὺ προμόχθων κάθετος ἐπιφάνεια ἢ ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸ πλάτος τῶν ἀγνιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀφείθησαν λευκαί. Κατὰ τὰς μεταγενεστέρας ἐπισκευὰς οἱ πλείστοι πρόμοχθοι ἐχρίσθησαν δι' ἀσβέστου (πρβ. ἀριστερὸν πρὸς δεξιὸν ἡμισυ εἰς ἔγχρωμον πίν. Ι', 1).

Τὸ ὑπὲρ τοὺς προμόχθους κύριον γείσον εἶχε τὰς ἐπιφανείας καὶ τῆς σκοτίας καὶ τοῦ μετώπου λευκάς. Τὸ ἐπιστέφον κυμάτιον, ὡς ἐλέχθη (ἀνωτ. σ. 40), διεμορφώθη εἰς ἐνιαίαν κυρτὴν ἐπιφάνειαν μετὰ τῆς κοσμοφόρου, ἀπὸ τῆς ὁποίας διακρίνεται μόνον διὰ τῆς διπλῆς σειρᾶς γλωσσοειδῶν φύλλων.

Εἰκ. 31. Μαίανδρος ταινίας δωρικοῦ γείσου.

Ἡ κεκλιμένη ἄνω ἐπιφάνεια τῆς σίμης, ἢ ἀποτελοῦσα τὴν βάσιν τῆς ζωοφόρου, δὲν φέρει ἔχνη χρώματος. Ἐκαλύπτετο διὰ λευκοῦ κονιάματος.

Ἡ ὑπὲρ τὴν ζωοφόρον ταινία καὶ τὸ κυμάτιον τοῦ ἰωνικοῦ γείσου γενικῶς ὁμοιάζουν κατὰ τὰ χρώματα πρὸς τὰ ὑπὸ τὸ δωρικὸν γείσον ὅμοια στοιχεῖα. Ὑπάρχουν ὅμως διαφοραὶ τινες. Ἡ ἐρυθρὰ ταινία τοῦ ἰωνικοῦ γείσου δὲν φέρει τὸν λευκὸν μαίανδρον, ἢ δὲ κάτω ἐπιφάνεια αὐτῆς ἀντὶ τοῦ ἐρυθροῦ φέρει τὸ κυανοῦν τῆς ζωοφόρου χρῶμα (ἰδὲ κυρίως πίν. 33α, πρβ. πίν. 28α κ.ά.). Παρατηρεῖται ἐπίσης διαφορὰ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κυματίου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διακοσμήσεως. Τὸ ἐπιστέφον τὸ ἰωνικὸν γείσον κυμάτιον διατηρεῖ μόνον ἔχνη τῶν συνήθων χρωμάτων, διὰ τῶν ὁποίων διακομοῦνται τὰ περιγραφέντα ἤδη κυμάτια⁴.

Εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον ἐλάχισται εἶναι αἱ ἔγχρωμοι ἐπιφάνειαι (ἔγχρωμος

¹ Χρυσοῦς μαίανδρος διεκόσμη τὴν ταινίαν τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ Παρθενῶνος, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 178. Πρβ. Olympia, Tafelband II, Berlin 1896, πίν. CXIII. Ἰδὲ καὶ G. ROUX, ἔ. ἀ. ἐν λ. Méandre (ind.).

² Κατ' ἀρχὴν ἡ χρῆσις κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν κανόνα, τόσον διὰ τὴν διακόσμησιν τὴν ἀρμόζουσαν εἰς λέσβιον κυμάτιον, οἷα εἶναι ἡ διακόσμησις τοῦ ὑπὸ τὸ δωρικὸν γείσον ἰωνικῆς μορφῆς κυματίου, ὅσον καὶ διὰ τὴν διακόσμησιν ἰωνικῶν κυματίων, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 179. Πρβ. M. SCHERER, Die Ruinen von Priene, Berlin 1934, σ. 28, καὶ A. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΝ, Γραφαὶ Στήλαι Δημητριάδος - Παγασῶν, Ἀθῆναι 1928, πίν. Ι κέ.

³ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 96, σημ. 2. Εἰς τὴν πρώτην στοὰν τοῦ Γυμνασίου τῶν Δελφῶν, 4ου αἰ. π.Χ., ἐκ πορολίθου κεκονιαμένον, αἱ ἀγνιᾶι ἦσαν ἐρυθραί, ἢ πλᾶξ τῶν προμόχθων κυανῇ, J. JANNORAY, Le Cynpase [= F. d. Delphes, II], Paris 1953, σ. 82. Παραδείγματα Πέλλης ἰδὲ ἐν ΑΔ 18, 1963, σ. 202 καὶ 206.

⁴ Εἰς ὅλα τὰ ἰωνικά γείσα τοῦ τάφου δὲν ἐχρωματίσθη ἢ κάτω ὀριζόντιος ἐπιφάνεια κατὰ τὴν συνάντησιν τοῦ μετώπου καὶ τῆς σκοτίας τοῦ ἀκρογείσου, ἀντιθέτως πρὸς τὸ παράδειγμα ἰωνικοῦ γείσου ταφικοῦ περιβόλου τοῦ Κεραμεικοῦ, 4ου αἰ. π.Χ., ἐν Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet κλπ., Berlin 1959, σ. 256 κέ., πίν. 5.

πίν. Α')¹. Οὕτω ἐχρωματίσθησαν ἐρυθραὶ αἱ ἐκατέρωθεν τῶν ἡμικιόνων καὶ μεταξὺ αὐτῶν (καὶ τῶν παραστάδων) ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν παραθύρων ἀφ' ἐτέρου στεναὶ λωρίδες τοίχου. Ἡ κορυφή τῶν θυρωμάτων, εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἄβακος τῶν ἡμικιόνων, ἔφερε γραπτῶς δεδηλωμένον κυμάτιον μὲ τὰ συνήθη τῶν κυματίων χρώματα: ἐρυθρόν, κυανοῦν καὶ λευκόν (εἰκ. 30)², διὰ τῶν ὁποίων διεκοσμοῦντο καὶ τὰ κιονόκρανα καὶ ἐπικράνα τῶν παραστάδων (ἐγχρωμος πίν. Α' καὶ εἰκ. 25-27). Τῶν παραστάδων τὸ ὑποτραχήλιον, ὕψους 0.06 μ., ἔφερε κυανοῦν χρῶμα³. Διὰ κυανοῦ χρώματος ἐτονίζοντο ἐπίσης αἱ ἔλικες τοῦ κιονοκράνου, ἐνῶ τὸ βάθος τοῦ «ἀστραγάλου» ἐχρωματίσθη μέλαν. Δυσδιάκριτον εἶναι τὸ πιθανῶς ἐρυθρὸν χρῶμα τῶν τριῶν φύλλων ἀνθεμίου ἐκατέρωθεν⁴.

Τὸ ὑπὲρ τὸ ἐπιστύλιον κυμάτιον καὶ τὰ δύο κυμάτια τοῦ ὀριζοντίου γείσου (εἰκ. 23 καὶ πίν. 34 ε-στ), ἅπαντα ἰωνικὰ κατὰ τὴν τομὴν, διεκοσμοῦντο διὰ τῶν συνήθων χρωμάτων: ἐρυθροῦ, κυανοῦ καὶ λευκοῦ, ἀλλὰ τὸ κατώτερον ἔφερε διακόσμησιν λεσβίου κυματίου (ἐγχρωμος πίν. Β', 2). Οἱ γεισήποδες ἦσαν λευκοί. Μεταξὺ αὐτῶν τὸ κενὸν ἀπεδίετο διὰ φαιοῦ ἀραιοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι μέλαν καὶ πυκνὸν κατὰ τρίγωνον ἄνω πρὸς ἀπόδοσιν τῆς σκιᾶς⁵. Τὸ τρίγωνον τοῦτο εἶχε φορὰν ἀπὸ τοῦ ἄκρου δεξιοῦ πρὸς τὸ κέντρον καὶ ἀπὸ τοῦ ἄκρου ἀριστεροῦ πάλιν πρὸς τὸ κέντρον (ἐγχρωμος πίν. Β', 2)⁶. Οὕτω καθίσταται δυνατὴ ἡ τοποθέτησις τῶν ἐκτὸς τῆς ἀρχικῆς των θέσεως εὐρεθέντων τεμαχίων τοῦ ἐπιστυλίου καὶ ὀριζοντίου γείσου εἰς τὸ ἀριστερὸν ἢ τὸ δεξιὸν τοῦ μνημείου. Ἡ κάτω, σχεδὸν ὀριζοντία, ἐπιφάνεια τοῦ γεισηποδίσματος φέρει λοξῶς διατεταγμένον τὸ χρῶμα, διὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζεται τὸ μεταξὺ γεισηπόδων κενὸν πρὸς δῆλωσιν προοπτικῆς παραστάσεως αὐτῶν (ιδὲ καὶ κατωτέρω σ. 99 περὶ τοῦ γεισηποδίσματος τοῦ θαλάμου). Ἡ προέκτασις τοῦ θριγκοῦ εἰς τὰ πλάγια τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως (πίν. 41α) δὲν φέρει τὴν ἐγχρωμον διακόσμησιν, ἔνεκα ἀμελείας.

Τὰ κυμάτια τοῦ ἐπαιτίου γείσου μετὰ σίμης διακοσμοῦνται διὰ τῶν αὐτῶν πάντοτε χρωμάτων.

Ὁ προθάλαμος οὐδαμοῦ σώζει χρώματα. Τὸ λευκὸν χρῶμα τῶν ἐπιφανειῶν του αἰσθητικῶς προσδίδει εἰς αὐτὸν διαστάσεις ἔτι μεγαλυτέρας, σχεδὸν ἀπεριορίστους. Τοῦτο, νομίζω, εἶναι ἠθελημένον ἐπίτευγμα, ἀξιοπρόσεκτον.

¹ Πρβ. LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 211.

² Τὰ ἴχνη τῆς εἰκ. 30 σώζονται ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ἐν ΠΑΕ 1959, σ. 76, ἀριθ. 6. Πρβ. σωζόμενα ἴχνη ἐν πίν. 37β.

³ Πρβ. ὑποτραχήλιον παραστάδος γραπτῆς στήλης, Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ. ἀ. πίν. Ι, G. E. Rizzo, *Ritratti* κλπ., παρένθετος πίν. ἐν σ. 18 τοῦ κειμένου, μὲ χρονολογίαν β' ἡμισυν 3ου αἰ. π. Χ.

⁴ Ἀρχαιότερον, 5ου αἰ. π. Χ., παράδειγμα κιονοκράνου ἐκ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, προχείρως ἐν ΑΔ 16, 1960, πίν. 13, H. A. THOMPSON, *The Athenian Agora, A Guide*, Ἀθῆναι 1962, πίν. X, σύγχρονα περίπου πρὸς τὸν ἡμέτερον τάφον τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 24 καὶ σημ. 1.

⁵ Πρβ. προοπτικῶς δηλουμένους γραπτὸς γεισηπόδας τάφου Σέδες, ΑΕ 1937, Μέρος Γ', σ. 874, σχέδ. VII - VIII.

⁶ Πρβ. ὁμοίαν προοπτικὴν ἀπόδοσιν τῶν προμόχθων καὶ τῶν πεσσῶν τῆς γραπτῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως τοῦ τάφου Λύσωνος καὶ Καλλικλέους, Μακεδονικά 2, 1941 - 1952 (1953), πίν. XVIII - XIX. Γενικώτερον ὁ G. J. KERN ἐν ΑΔ 53, 1938, στ. 245 κέ.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπλότητα τοῦ προθαλάμου, ὁ ὑπερφορτωμένος μὲ ἀρχι-τεκτονικὴν διάρθρωσιν νεκρικὸς θάλαμος φέρει καὶ ἀνάλογον χρωματικὴν διακόσμησιν. Τὸ κυμάτιον τοῦ καταληπτῆρος, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ἐπέχει θέσιν στυλοβάτου, εἶναι τὸ πρῶτον ἐκ τῶν κάτω ἐγχρωμον στοιχείων τοῦ θαλάμου. Εἶναι διπλοῦν, ἰωνικὸν κάτω, κοῖλον ἄνω (εἰκ. 11). Τὸ ἰωνικὸν (ἐγχρωμος πίν. Ε', 3) φέρει τὴν συνήθη διὰ ἐρυθροῦ, τεφρομέλανος καὶ λευκοῦ χρώματος διακόσμησιν, ἐνῶ τὰ κάτωθεν αὐτοῦ μέρη τῶν τοίχων παραμένουν λευκά.

Οἱ μεταξὺ τῶν παραστάδων τοῖχοι εἶναι χρωματισμένοι ἐρυθροί (ἐρυθρὸν τῆς Πομπηίας), ἐνῶ αἱ παραστάδες εἶναι γενικῶς λευκαί. Ἀνωτέρω (σ. 38) κατεχωρίσθησαν παρατηρήσεις σχετικαὶ πρὸς τὴν διάφορον προετοιμασίαν τῶν κονιαμάτων τῶν ἐρυθρῶν τοίχων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς παραστάδας, αἱ ὁποῖαι γενικῶς εἶναι λευκαί. Μόνον λεπτομέρειαί τινες τῶν παραστάδων διακοσμοῦνται ἐγχρώμως. Τοῦ ἐπικράνου (εἰκ. 12 καὶ ἐγχρωμος πίν. Ε', 2) ἡ κάτω ζώνη, ὕψους περίπου 0.06 μ., φέρει ἐπὶ κυανοῦ βάθους ἀνὰ τέσσαρας ἐφηλίδας μᾶλλον ἢ ἀσπίδια, μολονότι τὸ σχέδιον τοῦ ἀρχαίου ζωγράφου δὲν ἀποδίδει μὲ ἀκριβείαν οὔτε ἐφηλίδα οὔτε ἀσπίδιον. Τὸ θέμα εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικόν¹. Κατὰ τὰς γωνίας, ἐννοεῖται, ὅπου κατανέμονται ἀνὰ ἓν ἡμισυ παραστάδος εἰς ἐκάστην πλευράν, αἱ ἐφηλίδες κατανέμονται ὁμοίως ἀνὰ δύο (πίν. 24). Ὑπὲρ τὴν δι' ἐφηλίδων κεκοσμημένην ζώνην τοῦ ἐπικράνου ὑπάρχει ἰωνικὸν κυμάτιον διὰ τῶν συνήθων στοιχείων διακεκοσμημένον. Τὰ χρώματα εἶναι ἐρυθρὸν, μέλαν — πυκνὸν καὶ ἀραιὸν (τεφρομέλαν) — καὶ τὸ λευκὸν τοῦ βάθους. Τὸ ἐπιστέφον τὰ ἐπικράνα κοῖλον κυμάτιον δὲν ἔφερεν ἐγχρωμον διακόσμησιν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ διακόσμησις τοῦ μετώπου δὲν συνεχίζεται εἰς τὰς ἐκατέρωθεν στενὰς πλευρὰς τῶν ἐπικράνων ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς χώρου (μῆκος 0.025 μ.), πλὴν τοῦ κυανοῦ χρώματος τῆς κάτω ζώνης.

Τὸ ἐπιστύλιον - γείσον (εἰκ. 13) φέρει ἐγχρωμον δήλωσιν γεισηπόδων καὶ τῶν ὑπὸ καὶ ὑπὲρ τοὺς γεισηπόδας κυματίων, ἀμφοτέρων ἰωνικῶν (ἐγχρωμος πίν. Ε', 1), ὡς εἶναι καὶ τὸ κυμάτιον τὸ ἐπιστέφον τὸ γείσον (εἰκ. 13). Τὰ κυμάτια διακοσμοῦνται διὰ τῶν συνήθων χρωμάτων, ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ ἐπὶ τοῦ λευκοῦ βάθους τοῦ κονιάματος. Οἱ γεισηπόδες εἶναι, ὡς καὶ κατὰ τὸν θριγκὸν τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς προσόψεως, εἰκονικοί. Τὸ λευκὸν χρῶμα τοῦ κονιάματος ἀφέθη διὰ νὰ δηλώσῃ τοὺς γεισηπόδας, ἐνῶ μεταξὺ αὐτῶν τὸ βάθος ἐξακριβήθη διὰ ἀραιοῦ μέλανος (τεφρομέλανος) χρώματος μετὰ βαθέος ἐρυθροῦ τριγώνου ἄνω διὰ τὴν δήλωσιν σκιᾶς.

Εἰς τὸ ἀντίγραφον (ἐγχρωμος πίν. Ε', 1) τὸ ὠχρὸν καὶ τὸ μέλαν χρῶμα μεταξὺ τοῦ κάτω κυματίου καὶ τοῦ γεισηποδίσματος εἶναι προσθήκη τοῦ ἀντιγραφέως. Τὸ μέλαν ἔχει σκοπὸν νὰ δηλώσῃ συμβατικῶς, ὅτι προεκτείνεται λοξῶς (χάριν τῆς προοπτικῆς) ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ γεισηποδίσματος τὸ αὐτὸ τεφρὸν χρῶμα μεταξὺ τῶν

¹ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 49, σημ. 1. Πρβ. διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν γραπτῶν στηλῶν Δημητριάδος - Παγασῶν, Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 150 κέ., 174 - 179 καὶ πίν. III [= Α. RUMPE, ἔ. ἀ. σ. 156 πίν. 53, 2], σ. 154, εἰκ. 183 - 184 καὶ πίν. V, σ. 157 κέ., εἰκ. 188 - 190 καὶ πίν. VII, πρὸς ρόδακα αὐτόθι σ. 153, εἰκ. 180 - 182 καὶ πίν. IV.

λευκῶν ἐπιφανειῶν τῶν γεισηπόδων. Τὸ ὥχρὸν δηλοῖ τὴν προέκτασιν εἰς τὴν κάτω σκιασμένην ἐπιφάνειαν τοῦ λευκοῦ χρώματος τῶν γεισηπόδων.

Καὶ εἰς τοὺς τέσσαρας τοίχους τοῦ θαλάμου παρατηρεῖται τὸ περιγραφέν κατὰ τὴν πρόσοψιν φαινόμενον τῆς ἀποκλίσεως τῆς τριγωνικῆς σκιᾶς ἀπὸ τοῦ μέσου ἐκάστου τοίχου πρὸς τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα¹. Ὅμοιον, πρὸς τὰ προαναφερθέντα δύο, κυμάτιον ἐπιστέφει τὸ γεῖσον ὑπὲρ τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ὑψηλότερον ἔγχρωμον στοιχείον τοῦ θαλάμου.

Ἐκ τοῦ ἄλλου πιθανοῦ χρωματικοῦ πλούτου τοῦ θαλάμου (γιγλάνδαι, ταινίαι, κλπ.) ἀτυχῶς οὐδὲν βέβαιον διεσώθη, ἀλλ' ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ τονισθῇ καὶ ἐδῶ ἡ πιθανὴ ὑπερφόρτωσις τοῦ θαλάμου διὰ ποικιλοχρῶμων στοιχείων, ἐν οἷς καὶ χρυσᾶ ἢ ἐπίχρυσα. Τὰ ἐλλείποντα ἐξηγοῦν καὶ τὴν σχετικὴν γυμνότητα ἀπὸ ἀπόψεως χρώματος τῶν λευκῶν κάτω μερῶν τῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν θὰ ἦσαν ὄρατοί².

Ἡ ἔγχρωμος διακόσμησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ τάφου, διατηρουμένη εἰς σχετικῶς πολὺ καλὴν κατάστασιν, ἀποτελεῖ ἄριστον δείγμα τῆς πολυχρωμίας τοῦ δωρικοῦ καὶ τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, μάλιστα κατὰ τὴν ὑστέρα κλασσικὴν καὶ τὴν πρώιμον ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν³.

β) Ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῶν μετοπῶν.

Ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῶν μετοπῶν ἐγένετο ἀφοῦ προητοιμάσθη καταλλήλως ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κονιάματος. Ἄν παραβάλωμεν τὴν ὑπόλευκον ἐπιφάνειαν τῶν μετοπῶν πρὸς τὴν λευκὴν ταινίαν τῶν τριγλύφων (σ. 96), θὰ ἴδωμεν ὅτι, ἐνῶ ἡ ταινία τῶν τριγλύφων εἶναι ὅλως λευκὴ ὡς ἐπιφάνεια λευκανθεῖσα δι' ἀσβεστοχρίσεως ἄνευ ἄλλης ἐπεξεργασίας, ἡ λευκὴ ἐπιφάνεια τῶν μετοπῶν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐζωγραφήθησαν αἱ παραστάσεις, ἔχει χρῶμα καὶ ὑφὴν ἐπιφανείας ἐλεφαντοστοῦ. Τοῦτο σημαίνει εἰδικὴν προετοιμασίαν χάριν τῆς ζωγραφίας, ἐνῶ αἱ τρίγλυφοι ἐδέχθησαν ἀπλῶς κυανοῦν ἀσβεστόχρισμα. Ἡ προετοιμασία τῆς ἐπιφανείας τῶν μετοπῶν περιελάμβανεν ὅπωςδήποτε καὶ ἐπιμελεστέραν λείανσιν.

¹ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 98 σημ. 6.

² Ὅμοίως ἐξηγεῖ ὁ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 37, τὴν χρωματικὴν ἀπλότητα τοῦ θαλάμου ἐν γένει, παραβαλλομένου πρὸς τὸν προθάλαμον καὶ τὴν πρόσοψιν τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης.

³ Ἰδὲ γενικῶς L. FENGER, Die dorische Polychromie, Berlin 1886, L. V. SOLON, Polychromy, New York 1924, ἰδίως σ. 39-40 καὶ 42. Εἰδικώτερον, E. CURTIUS κ. ἄ., Olympia, Berlin 1890-7, T. WIEGAND κ. ἄ., Die archaische Poros-Architektur κλπ., Cassel und Leipzig 1904, A. FURTWAENGLER κ. ἄ., Aigina, München 1906, πίν. 104 καὶ 105, Olynthus XII, πίν. 167 κέ., κ. ἄ., G. ROUX, L'architecture de l'Argolide, σ. 107 κέ. Πρβ. Recherche linguistique IV, Roma 1958, σ. 100-102, καὶ W. MILLER, Daedalus and Thespis, σ. 618, σημ. 98, ὅπου καὶ παραπομπαὶ εἰς PLIN. N. H. XXXIII 158-163 καὶ VITRUV. VII 7-14. Τελευταίως ὁ C. MANGIO ἐν Studi classici e orientali 10, 1961, 214 κέ., πραγματεύεται περὶ τῶν ἐφαρμογῶν τοῦ χρώματος εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν (κυρίως σ. 221 κέ.). Ἰδὲ καὶ M. CAGIANO DE AZEVEDO, Tecniche della pittura parietale antica ἐν Atti VII Congr. Intern. di Archeol. Classica I, Roma 1961, σ. 145 κέ. Τὸ πρόβλημα, ἂν τὰ χρώματα ἐτέθησαν ἐφ' ὕγροις (a fresco), συζητεῖται κατωτέρω εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφ. 6.

Ἐν συνεχείᾳ περιγράφονται ἀριθμούμεναι ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ (παρένθ. πίν. Β', γ) αἱ γραπταὶ παραστάσεις ἐπὶ τῶν μετοπῶν :

1. (Ἐγχρωμος πίν. Γ', πρβ. πίν. 29α). Εἰκονίζεται εἰς πρῶτον ἐπίπεδον Κένταυρος φεύγων πρὸς δεξιὰ καὶ ἀναχαιτιζόμενος ὑπὸ εἰκονιζομένου εἰς δεύτερον ἐπίπεδον Λαπίθου, ὅστις διὰ τῆς δεξιᾶς κατευθύνει τὸ δόρυ κατὰ τοῦ ἄνω σώματος τοῦ Κενταύρου. Ἡ παράστασις, ὅπως καὶ ἡ τῆς μετόπης ὑπ' ἀριθ. 2, διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε πλήρη ἀντιγραφὴν καὶ ἀπεικόνισιν (ἰδὲ ἔγχρωμον πίν. Γ'), ὥστε διὰ τὰς δύο πρώτας μετόπας περιτεύει ἴσως λεπτομερὴς περιγραφή. Ἐκ τῶν χρωμάτων διακρίνονται ὠχροκίτρινα ἀποχρώσεις ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν μορφῶν καὶ μέλαινα σκιαὶ ἔντοναι, ὡς ἀπὸ ἀναγλύφου.

2. (Ἐγχρωμος πίν. Δ', πρβ. πίν. 29α καὶ 31α). Εἰς τὴν δευτέραν ἐξ ἀριστερῶν μετόπην εἰκονίζεται δεξιὰ εἰς πρῶτον ἐπίπεδον Λαπίθης, σχεδὸν ἐκ τῶν νώτων, ἐπιτιθέμενος κατὰ ἐπερχομένου ἐξ ἀριστερῶν Κενταύρου. Ὁ Λαπίθης ἀπωθεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν Κένταυρον κατὰ τὸν λαμόν, ἐνῶ διὰ τῆς δεξιᾶς καταφέρει κτύπημα πιθανῶς δι' ὅπλου μὴ διακρινομένου. Ὁ Κένταυρος διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀρπάζει τὸν Λαπίθην ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἐνῶ ἐτοιμάζεται νὰ καταφέρῃ κτύπημα διὰ τῆς δεξιᾶς. Ἐκ τῶν χρωμάτων διακρίνονται ὠχροπράσινα ἀποχρώσεις ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν μορφῶν καὶ σκιαὶ δι' ἰώδους καὶ μελανοῦ χρώματος.

3. (Πίν. 29α καὶ παρένθ. πίν. Β', γ, 3). Ἀντιθέτως πρὸς τὰς δύο πρώτας ἐξ ἀριστερῶν μετόπας εἰς τὴν τρίτην εἰκονίζονται Κένταυρος ἐπιτιθέμενος καὶ Λαπίθης ἀμυνόμενος. Μέρος τοῦ Κενταύρου μετὰ τῶν προσθίων ποδῶν αὐτοῦ καλύπτονται ὑπὸ τοῦ σχεδὸν κατ' ἐνώπιον εἰκονιζομένου σώματος τοῦ Λαπίθου. Οὗτος ἔχει ἀνυψωμένην καὶ κάμπτει κατὰ τὸν ἀγκῶνα τὴν δεξιὰν χεῖρα κρατοῦσαν ξίφος διακρινόμενον ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς. Ἡ ἀριστερὰ του ἐκτείνεται λοξῶς κάτω κρατοῦσα τὴν θήκην τοῦ ξίφους. Ἀντιθέτως ὁ Κένταυρος, μᾶλλον κύριος τῆς καταστάσεως, ἀτενίζει σταθερῶς τὸν Λαπίθην, κατευθύνει δόρυ (ἢ κλάδον;) διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἔχει ἀρπάζει τὸν Λαπίθην ἀπὸ τῆς κεφαλῆς. Ἐκ τῆς παραστάσεως σώζονται ζωηρῶς αἱ ἔντοναι σκιαί, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα εἶναι ἐπαρκῶς σαφῆ, μάλιστα οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς τοῦ Κενταύρου. Παράβαλε μετόπην ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ εἰκ. 32.

4. (Πίν. 28β καὶ παρένθ. πίν. Β', γ, 4). Εἰς τὴν τετάρτην κατὰ σειρὰν μετόπην εἰκονίζεται μόνον Κένταυρος κινούμενος πρὸς ἀριστερά, μὲ ὑψωμένην τὴν οὐρὰν κατ' ὀριζοντίαν σχεδὸν γραμμῇ. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, αἱ χεῖρες καὶ ἡ κεφαλὴ δὲν εἶναι εὐδιάκριτα. Εἶναι μᾶλλον βέβαιον ὅτι ἡ δεξιὰ χεὶρ ἐκτείνεται μέχρι τῆς ἄνω ἀριστερᾶς γωνίας τῆς μετόπης σχεδὸν κατὰ διαγώνιον. Εὐκρινεστέρα εἶναι ἡ σκιά τῆς χειρὸς ταύτης. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἐξ ἄλλου κάμπτεται κατὰ τὸν ἀγκῶνα πιθανῶς κρατοῦσα δυσδιάκριτον ὅπλον. Σημαντικὴ ἡ προώθησις τῆς μορφῆς εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς μετόπης, ὥστε ὀπισθεν αὐτῆς παραμένει κενὸς χώρος.

5. (Πίν. 28β καὶ παρένθ. πίν. Β', γ, 5). Ἐλάχιστα ἵχνη τῆς παραστάσεως σώζονται. Διακρίνονται μόνον ἵχνη ὀπλῶν ἵππου, δηλαδὴ Κενταύρου, κάτω.

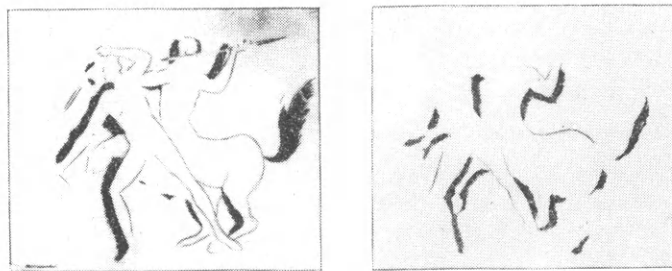
6. (Πίν. 28β καὶ παρένθ. πίν. Β', γ, 6). Ἐλάχιστα ἵχνη ἐκ τῶν σκιῶν τῆς παραστάσεως δύνανται νὰ βεβαιώσουν μόνον ὅτι ὑπῆρξε παράστασις.

7. (Πίν. 28β καὶ παρένθ. πίν. Β', γ, 7). Εἰκονίζεται εἰς πρῶτον ἐπίπεδον Κένταυρος πρὸς δεξιὰ ἀναχαιτιζόμενος ὑπὸ εἰκονιζομένου εἰς δεύτερον ἐπίπεδον Λαπίθου. Διακρίνονται τὰ περιγράμματα (καί, ἐννοεῖται, αἱ σκιαὶ) τῶν ποδῶν τοῦ Κενταύρου, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεξιὸς ἐμπρόσθιος αἴρεται, ὁ ἀριστερὸς ἀντιστηρίζεται. Τὸ σῶμα τοῦ Κενταύρου κλίνει πρὸς τὰ ἐμπρὸς παρὰ τὴν ἔλξιν τοῦ Λαπίθου, τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ ἔλκονσα ἀριστερὰ χεὶρ καὶ ἡ αἰρομένη πρὸς ἐπίθεσιν δεξιὰ, ἐνῶ τὰ σκέλη του διακρίνονται μεταξὺ τῶν προσθίων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ὀπισθίων ἀφ' ἑτέρου σκελὸν τοῦ Κενταύρου. Ἰχνη χρωμάτων ἐλάχιστα διακρίνονται ἐκτὸς τῶν ἐντόνων σκιῶν.

8. (Πίν. 28β καὶ παρένθ. πίν. Β', γ, 8). Εἰκονίζεται εἰς πρῶτον ἐπίπεδον Λαπίθης, κατ' ἐνώπιον σχεδόν, ἀμυνόμενος μᾶλλον κατὰ εἰκονιζομένου εἰς δεύτερον ἐπίπεδον Κενταύρου. Ὁ Λαπίθης στηρίζεται κυρίως εἰς τὸ κεκαμμένον δεξιὸν σκέλος, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸν εἶναι τεταμένον λοξῶς. Ἡ

δεξιὰ χεὶρ του ἐκτείνεται ἀριστερά, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀμύνεται κατὰ τοῦ ἐπερχομένου Κενταύρου. Τούτου διακρίνονται σαφῶς ἐμπρόσθια σκέλη μετέωρα ἐκατέρωθεν τοῦ δεξιοῦ σκέλους τοῦ Λαπίθου εἰς δεύτερον ἐπίπεδον. Τὰ ὀπίσθια σκέλη βαίνουν, ἐλαφρῶς κεκαμμένα, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐκ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ Κενταύρου διακρίνεται περισσότερο ἢ ἀριστερὰ χεὶρ κεκαμμένη καὶ αἰρομένη εἰς ἐπίθεσιν. Αἱ κεφαλαὶ τῶν μορφῶν ἀπλῶς διαφαίνονται. Πλὴν τῶν ἐντόνων σκιῶν διακρίνονται μόνον ἐλάχιστα ἴχνη τῶν γραμμῶν δι' ἐξιτήλου χρώματος πρὸς φωτοσκίασιν.

Ἡ παράστασις τῆς μετόπης ὑπ' ἀριθ. 8 ὁμοιάζει πρὸς τὴν παράστασιν τῆς μετόπης ὑπ' ἀριθ. 3 ὁρωμένην ἐκ τῶν ὀπισθεν. Τοῦτο καθιστᾷ σαφὲς ἡ εἰκὼν 32, ὅπου ἡ μετόπη ἀπ' ἀριθ. 3 εἰκονίζεται κατόπιν ἐκτυπώσεως φωτογραφίας μετ' τὸ «φίλμ» ἀνεστραμμένον.

Εἰκ. 32. Αἱ μετόπαι ὑπ' ἀριθ. 3 (ἐκ τῶν ὀπισθεν ὁρωμένη) καὶ ὑπ' ἀριθ. 8.

9. (Πίν. 31β). Εἰκονίζεται εἰς πρῶτον ἐπίπεδον Λαπίθης, κατὰ τὰ νῶτα μᾶλλον, συμπλεκόμενος δι' ἀμφοτέρων ἴσως τῶν χειρῶν μετὰ Κενταύρου βαίνοντος πρὸς δεξιὰ καὶ ἀναχαιτιζομένου πρὸς ἀριστερά. Ὁ Λαπίθης ἀντιστηρίζεται διὰ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους του, ἐνῶ τὸ δεξιὸν ἔχει ὑψωθῆ κεκαμμένον καὶ πλήττει διὰ τοῦ γόνατος τὴν κοιλίαν τοῦ Κενταύρου. Οὗτος ἀντιστηρίζεται διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ἐμπροσθίου σκέλους, ἐνῶ τὸ δεξιὸν κάμπτει ὀπίσω καὶ ἄνω. Τὰ ὀπίσθια σκέλη του διακρίνονται εἰς δεύτερον ἐπίπεδον διασταυρούμενα πρὸς τὰ σκέλη τοῦ Λαπίθου, ἡ δὲ πλουσία οὐρὰ ὑψοῦται κυματοειδῶς. Χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων ἀμφοτέρων τῶν μορφῶν δὲν εἶναι εὐδιάκριτα, ἐκ τῶν χειρῶν δὲ διακρίνονται σαφῶς ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τοῦ Κενταύρου ἀμυνομένη κατὰ τῆς δεξιᾶς τοῦ Λαπίθου, δι' ἧς οὗτος ἄρπάξει τὸν Κένταυρον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς. Διατηροῦνται λείψανα ὠχροκιτρίνου χρώματος ἐπὶ τῶν σωμάτων ἀμφοτέρων τῶν μορφῶν καί, ἐννοεῖται, αἱ ἔντονοι σκιαί.

10. (Πίν. 31γ). Εἰκονίζεται Κένταυρος πρὸς ἀριστερά, ἐλκόμενος ὀπίσω ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ὑπὸ εἰκονιζομένου εἰς πρῶτον ἐπίπεδον Λαπίθου. Σαφεῖς οἱ πόδες τοῦ Κενταύρου, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς βαίνουν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὁ ἐμπροσθιος ἀριστερὸς ὑψώνεται. Σαφὲς ἐπίσης τὸ ἵππειον σῶμα τοῦ Κενταύρου καὶ ἡ γραμμὴ μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἵππειου μέρους πρὸς τὴν ἀριστερὰν μασχάλην. Εὐδιάκριτος καὶ ἡ κίνησις τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ Κενταύρου ἀμυνομένης κατὰ τῆς χειρὸς τοῦ Λαπίθου, δι' ἧς οὗτος ἄρπάξει ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τὸν Κένταυρον. Τοῦ Λαπίθου τὰ σκέλη διακρίνονται μεταξὺ τῶν ποδῶν τοῦ Κενταύρου, ἐνῶ τὸ ἄνω σῶμά του μετὰ τῆς κεφαλῆς, τῶν χειρῶν καὶ ροπάλου πιθανῶς ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, ὥς καὶ ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ Κενταύρου δὲν διακρίνονται σαφῶς. Λείψανα ὠχροκιτρίνου χρώματος κυρίως ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ Κενταύρου. Δι' ἐρυθροῦ ἀποδίδονται τὰ περιγράμματα, διατηρούμενα κατὰ τὰ σκέλη, μάλιστα τοῦ Λαπίθου. Καὶ ἐδῶ διατηροῦνται ζωηρῶς αἱ ἔντονοι σκιαί.

11. (Πίν. 31δ). Εἰκονίζεται εἰς πρῶτον ἐπίπεδον Λαπίθης κατ' ἐνώπιον ἀντιστηριζόμενος εἰς τὸ ἀριστερὸν σκέλος, κάμπτων τὸ δεξιὸν κατὰ τὸ γόνυ, ἐκ τῆς κεφαλῆς ἔλκων διὰ τῆς ἀριστερᾶς ὀπίσω τὸν κατευθυνόμενον πρὸς δεξιὰ Κένταυρον. Τοῦ Κενταύρου τὸ στήθος εἰκονίζεται σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, οἱ ὀπίσθιοι πόδες ὀκλάζουν, ὁ δεξιὸς ἐμπροσθιος ἀντιστηρίζεται σταθερῶς ἐπὶ τοῦ

ἐδάφους, ἐνῶ ὁ ἀριστερὸς κάμπτεται κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῆς μετόπης. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τοῦ Κένταυρου ἐκτείνεται λοξῶς ἄνω πρὸς τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν τῆς μετόπης, ἐνῶ ἡ δεξιὰ του ἀμύνεται κατὰ τῆς ἀριστερᾶς τοῦ Λαπίθου. Ἐλάχιστα ἔχνη χρωμάτων διασώζονται. Τὰ περιγράμματα τῶν μελῶν καὶ αἱ ζῶνται σκιαὶ βοηθοῦν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς παραστάσεως.

Γενικῶς παρατηροῦμεν, ὅτι εἰκονίζονται μονομαχίαι, ὅπου τοῦλάχιστον τὸ θέμα εἶναι εὐδιάκριτον, δηλαδή εἰς τὰς μετόπας ὑπ' ἀριθ. 1 - 3 καὶ 7 - 11. Εἶναι πιθανόν, ὅτι εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 4 μετόπην εἰκονίζετο Κένταυρος ἄνευ ἀντιπάλου, διὰ τὴν προχειρότητα τῆς ἐργασίας. Κένταυροι καὶ Λαπίθαι παριστάνονται γυμνοὶ ἐντελῶς καὶ μάχονται κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τῶν χειρῶν. Εἰς ἐλάχιστας παραστάσεις διακρίνονται ἔχνη ὅπλων. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 ὁ Λαπίθης κατευθύνει δόρυ διὰ τῆς δεξιᾶς, εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 ὁ Κένταυρος ἐπιτίθεται διὰ τῆς δεξιᾶς κρατῶν δόρυ μᾶλλον παρὰ κλάδον¹, ἐνῶ ὁ Λαπίθης πιθανῶς κατευθύνει ξίφος διὰ τῆς δεξιᾶς, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν κολεόν². Ὁ Λαπίθης τῆς μετόπης ὑπ' ἀριθ. 10 πάλαι πιθανῶς ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του ρόπαλον³. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων εἰς τινὰς σαφῶς δὲν παρεστάθη ὅπλον καὶ εἰς ἄλλας ἴσως δὲν διετηρήθησαν ἔχνη.

Εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις ὁ Λαπίθης ἐπιτίθεται, ὁ Κένταυρος εὐρίσκεται εἰς δυσχερῆ θέσιν. Μόνον εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 μετόπην ὁ Λαπίθης ἀμύνεται, ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτην ὀπτικῶς οὗτος κυριαρχεῖ τῆς εἰκόνος εἰκονιζόμενος εἰς πρῶτον ἐπίπεδον καὶ εἰς ἡρωικὴν στάσιν, ὥς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 8 μετόπην.

Οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς ὑπάρχει εἰς τὸ μυθικὸν αἷτιον τῆς μάχης, τὸν γάμον, τὴν ἀρπαγὴν τῶν γυναικῶν κλπ. Οὐδεμία ἔνδειξις ἐντοπίσεως τοῦ θέματος ἢ ἐξειδικεύσεως τῶν παραστάσεων. Τὸ θέμα ἀποτελεῖ τυπικὴν διακόσμησιν τοῦ ἀρχιτεκτονήματος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ θέματα, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος κατωτέρω, κεφ. 6 - 7. Ἄν δὲν εἶναι ὅλως ἀσήμαντος ἡ ἐκλογή τοῦ θέματος, ὅ,τι εἰκονίζεται εἶναι ἡ πάλη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ τέρας, πιθανώτερον δέ, διὰ τὴν περίπτωσιν μας, ἡ πάλη τοῦ Ἑλληνος πρὸς τὸν βάρβαρον. Δὲν νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἴδωμεν εἰς τὰς παραστάσεις τῶν μετοπῶν τοῦ τάφου τὴν χθονίαν σημασίαν τῶν Κενταύρων⁴. Οὔτε ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν Μακεδονίαν ἔνεκα γειτνιάσεως πρὸς τὴν Θεσσαλίαν ἢ πρὸς τὸ Βέρμιον⁵. Εἶναι μᾶλλον εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν ἀναβίωσιν τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον κατέστησε δημοφιλὲς τὸ θέμα τῆς κενταυρομαχίας μετὰ τὰς νίκας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν

¹ RE XI 1, 1921, στ. 175.

² Πρβ Hesperia 31, 1962, πίν. 108 κάτω δεξιὰ, ὅπου διάφορος ἡ κίνησις τῆς ἀριστερᾶς καὶ τοῦ κορμοῦ μετὰ τῶν κάτω ἄκρων.

³ Πρβ. π. χ. PFUHL, MuZ, σ. 235, εἰκ. 586.

⁴ RE XI 1, 1921, στ. 174, KUHNERT ἐν ROSCHER, Myth. Lex. ἐν λ. Satyros, B. NEUTSCH, Der Heros auf der Kline ἐν RM 68, 1961, σ. 162 καὶ σημ. 52, ὅπου παραπομπαί.

⁵ Πρβ. Βερεκύνται - Κένταυροι — κεντόταυροι ἐν ROSCHER, Myth. Lex. II, 1, στ. 1052 καὶ στ. 1072 κέ., ὅπου βιβλιογραφία διὰ τὴν ἐτυμολογίαν. Πρβ. νομίσματα τῆς Δητῆς, E. BABELON, Traité des monnaies grecques et romaines, μέρος 2^{ον}, τόμ. 1, Paris 1907, σ. 1114 κέ.

τὸν 5^{ον} αἰ. π. Χ¹. Μετὰ τὴν νικηφόρον ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ Μακεδόνες πιθανῶς εἶδον τὸ θέμα μὲ ἀνάλογον πνεῦμα.

Εἰς τὴν σκέψιν αὐτὴν ὁδηγεῖ ἡ παραβολὴ τῶν σκηνῶν τῆς κενταυρομαχίας πρὸς τὰς ἀντιστοιχοῦσας σκηνὰς τῆς ὑπερθεν ζωοφόρου, ὅπου, ὥς θὰ ἴδωμεν, Μακεδὼν κατὰ κανόνα ἐπιτίθεται ἐναντίον Πέρσου ἀμυνομένου ἢ φεύγοντος, πίπτοντος ἢ ὁπωσδήποτε εὕρισκομένου εἰς δυσχερῆ θέσιν. Εἰς τὴν κενταυρομαχίαν ἔχομεν τὴν μυθικὴν ἀρχήν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι εἰς τὴν ἐθνικὴν μνήμην τῶν Μακεδόνων τὸ γνωστὸν ἐκ τοῦ Ἡροδότου ἐπεισόδιον τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς τῶν γυναικῶν τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀμύντου ἀπετέλεσε κρίκον συνδέοντα τοὺς Κενταύρους πρὸς τοὺς Πέρσας².

Ἡ ἐπισκόπησις ὅλων τῶν μετοπῶν (παρένθ. πίν. Β', γ) πείθει, νομίζω, ὅτι δὲν ὑπάρχει δημιουργικὸν πνεῦμα ἐκδηλούμενον εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων ἢ τὴν ἰδιομορφίαν ἐκάστης παραστάσεως. Παρὰ τὴν ἀλλαγὴν κατευθύνσεως πρὸς ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ, τὴν ἐναλλαγὴν Κενταύρων καὶ Λαπιθῶν εἰς τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον ἐπίπεδον, τὴν ἀπεικόνισιν τῶν Λαπιθῶν κατὰ τρία τέταρτα ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἢ ἐκ τῶν νώτων κ.τ.τ., παρατηροῦνται κοινὰ σημεῖα, σχεδὸν ἐπανάληψις στάσεων εἰς πλείονας μετόπας. Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς σκηνὰς ἡ ἐπίθεσις στρέφεται κατὰ τῆς κεφαλῆς, ὁ Κένταυρος ἔχει τοὺς προσθίους πόδας ἐν ἀνορθώσει, ὅπως καὶ τὴν οὐρὰν κλπ., ὁ Λαπίθης πάντοτε ὀρθίος, εἰς λοξὴν στάσιν, μὲ τὸ ἐν σκέλος εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τοῦ κορμοῦ εὐθεῖαν γραμμὴν καὶ τὸ ἕτερον καμπτόμενον εἰς γωνίαν.

Κοινὴ εἰς ὅλας τὰς μετόπας εἶναι ἡ ἔντονος σκιά ὅχι τῶν μορφῶν³, ἀλλὰ τοῦ ὑποτιθεμένου ἀναγλύφου. Εἶναι προφανὲς ἡ θέλησις τοῦ ἀρχαίου ζωγράφου νὰ εἰκονίσῃ γραπτῶς δῆθεν ἀνάγλυφον παράστασιν. Τοῦτο πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι ἡ διακόσμησις μετόπης δὲν εἶναι οἰκεῖον θέμα εἰς τὴν ζωγραφικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν γλυπτικὴν⁴. Πρόσθετος ἔνδειξις εἶναι οἱ ἀργυρότεφροι τόνοι οἱ παρατηρούμενοι εἰς τινὰς μορφάς. Οὗτοι δικαιολογοῦνται μόνον ὡς προσπάθεια ἀποδόσεως τῆς ἀποχρώσεως, τὴν ὁποίαν

¹ H. KENNER, *Der Fries des Tempels von Bassae - Phigaleia*, Wien 1946, σ. 6. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι τὸ θέμα παρουσιάζεται καὶ εἰς τὸ μανσωλεῖον τοῦ Belevi, C. PRASCHNIKER, *Die Skulpturen des Mausoleum von Belevi ἐν VI Intern. Kongress für Archäologie*, 1939, σ. 405 κέ.

² ΗΡΟΔ. V 17 κέ. Ἐκτενῶς ἐν ΑΠ. Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, Ἀθῆναι 1960, σ. 261 κέ.

³ Πρβ. R. CARPENTER, *Greek Art*, Philadelphia 1962, σ. 175, καὶ γραπτὴν παράστασιν ἐλληνιστικοῦ τάφου τῆς Ἀλεξανδρείας, ADRIANI, ἔ. ἀ. πίν. XXVII, BL. BROWN, *Ptolemaic Paintings and Mosaics* κλπ., Cambridge, Mass., 1957, πίν. XXIV, 1, ὅπου ἀντὶ σκιᾶς ὑπάρχει περίγραμμα (ὑπογράμμος) τῶν μορφῶν.

⁴ Ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἄγνωστοι αἱ γραφαὶ μετόπαι. Ἐπὶ ἐξήκοντα μετοπῶν τοῦ περιπτέρου δωρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ὑπῆρχον γραφαὶ παραστάσεις, G. ROUX, *L'architecture de l'Argolide* κλπ., 1961, σ. 95, ὅπου, ἐν σημ. 1, παραπομπαὶ διὰ τὰ ὅμοια παραδείγματα γραπτῶν μετοπῶν τοῦ τάφου τῆς Κυρήνης καὶ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων. Αἱ γραφαὶ μετόπαι τῆς Κυρήνης χρονολογοῦνται εἰς τὸν 4^{ον} αἰ. π. Χ., JHS 67, 1947, σ. 12 κέ. καὶ πίν. 1-3, πρβ. LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 191. Ἀτυχῶς ἡ διαφορὰ τοῦ θέματος καὶ ἡ κατάστασις διατηρήσεως τῶν χρωμάτων, ἐξ ἧς αἱ μορφαὶ τῆς Κυρήνης ἐκλαμβάνονται ὡς Αἰθιοπίδες γυναῖκες, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀτελεῖ ἀπεικόνισιν, δὲν ἐπιτρέπουν συγκρίσεις πρὸς ἀσφαλὴ συναγωγὴν συμπερασμάτων σχετικῶν πρὸς τεχνολογίαν καὶ χρονολογίαν, ἀλλ' ἰδὲ A. RUMPF, *MuZ*, σ. 135, πίν. 43, 12.

λαμβάνουν τὰ μαρμάρινα ἀνάγλυφα ἐκ τῆς πολυκαιρίας, ὅθεν εἰκάζεται ὅτι τὸ πρότυπον ὑποτίθεται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ζωγράφου παλαιόν.

Πόθεν ἀκριβῶς ἔρχεται ἡ ἔμπνευσις τοῦ θέματος τῆς κενταυρομαχίας γενικῶς καὶ εἰδικώτερον ἐκάστης μετόπης εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῇ. Εἰς τὴν κυρίως Μακεδονίαν δὲν εἶναι γνωστὰι παραστάσεις κενταυρομαχίας οὔτε γραπτὰι οὔτε ἀνάγλυφοι, μολονότι ἀκόσμητοι μετόπαι ὑπάρχουν ἐκ πλείονων θέσεων¹.

Ὅσον καὶ ἂν δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἀκμῆς τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἐπομένως περὶ ἐντόνου καλλιτεργείας τοῦ θέματος τῆς «μετόπης» κατὰ τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ. καὶ ἑξῆς, δὲν ἔπαισαν ἐντούτοις νὰ ὑπάρχουν μετόπαι γλυπτὰι καθ' ὅλους τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους². Παραλλήλως παρουσιάζονται καὶ αἱ γραπτὰι μετόπαι ὡς αἱ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων καὶ ἄλλα παραδείγματα³.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν κενταυρομαχιῶν τοῦτο χάνει τὴν δημοτικότητά του καὶ ἐκφυλίζεται εἰς τὴν ἀγγελιογραφίαν τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ.⁴, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἰς ὅλα τὰ εἶδη τέχνης, μολονότι δὲν λείπουν παραδείγματα⁵, μάλιστα — καὶ τοῦτο εἶναι ἴσως σημαντικὸν — εἰς μανωλεῖα⁶. Εἰς τὸ πλαίσιον τῶν μνημείων τούτων τοῦ λήγοντος 4^{ου} καὶ τοῦ ἀρχομένου 3^{ου} αἰ. π. Χ. πρέπει νὰ τεθοῦν καὶ αἱ κενταυρομαχίαι τοῦ μακεδονικοῦ τάφου, διότι οἱ Κένταυροι οὐδὲν ἔχουν μετακλασσικόν, ἤτοι ἐλληνιστικὸν στοιχεῖον⁷, ἀλλὰ διατηροῦν ἀκόμη τὴν ἀγριότητα τοῦ θέματος ἐν γένει ὡς εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους.

Εἰδικώτερον ἐκ τῶν παραστάσεων κενταυρομαχίας τῶν μετοπῶν αἱ ὑπ' ἀριθ. 1, 7 καὶ 11 ἔχουν κοινὰ σημεῖα: Κένταυρος πρὸς δεξιὰ ἀναχαιτίζεται ἢ δέχεται ἐπίθεσιν Λαπίθου ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ὅμοιον κάπως εἶναι τὸ θέμα τῆς μετόπης 27 τοῦ Παρθενῶνος⁸, καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3 τεμαχίου τῆς ζωοφόρου τοῦ Ναοῦ τῆς Φιγαλείας⁹, μὲ σπουδαιοτέραν διαφορὰν τὴν εἰς δεύτερον ἐπίπεδον παράστασιν τοῦ Λαπίθου εἰς τὰς μετόπας τοῦ τάφου.

¹ H. KAEHLER, Das griechische Metopenbild, München 1949, ὅπου, ἐν σ. 92 κ.έ., παλαιότερα βιβλιογραφία.

² E. KATTERFELD, Die griech. Metopenbilder, Strassburg 1911, σ. 62 κ.έ., RM 27, 1912, σ. 101 κ.έ., C. DRAGO, Il museo nazionale di Taranto, Roma 1956, σ. 34, πίν. 77, H. KAEHLER, ἔ. ἀ. σ. 72 κ.έ., σ. 111, ἀριθ. 95 καὶ πίν. 95.

³ Ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς γραπτὰς μετόπας ἐπὶ τοῦ κονιάματος τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων μετὰ διαδρομὴν πέντε περίπου αἰώνων ἀπὸ τῶν πρώτων γραπτῶν πηλίνων μετοπῶν, ὅπως διαμορφοῦται εἰς τὴν Porta Marzia τῆς Perugia ἡ μετοπικὴ διακόσμησις «als Nachklang wie ein Satyrspiel» H. KAEHLER, ἔ. ἀ. σ. 74, πίν. 13.

⁴ H. METZGER, Les représentations dans la céramique attique du IV siècle, Paris 1951, σ. 334 κ.έ.

⁵ Π. χ. εἰς μωσαϊκὸν τῆς Ὀλύνθου, οἰκίας A VI 3, Olynthus V, 7, πίν. IV A, 13 B, AJA 36, 1932, σ. 19, εἰκ. 1, πρβ. M. ROBERTSON ἐν JHS 85, 1965, σ. 74, σημ. 11.

⁶ Ἀλικαρνασσοῦ, ἰδὲ τελευταίως B. B. SHEFTON, Hesperia 31, 1962, σ. 366 κ.έ., Belevi, ἰδὲ ἀνωτ. σ. 78, σημ. 7, πρβ. ÖJh 29, 1934-5, Beibl., στ. 126, εἰκ. 48 καὶ 30, 1937, σ. 47, εἰκ. 11.

⁷ Πρβ. R. DEMANGEL, La frise ionique, Paris 1932, σ. 404 κ.έ.

⁸ Ἰδὲ εἰκόνα π. χ. E. BUSCHOR, Die Plastik der Griechen, Berlin 1936, σ. 59, E. LANGLOTZ, Phidiasprobleme, Frankfurt a. M. 1947, πίν. 3, 27, H. KAEHLER, ἔ. ἀ. πίν. 84.

⁹ H. KENNER, ἔ. ἀ. πίν. 10, πρβ. πίν. 15 καὶ Bull. Ant. Besch. 37, Gravenhage 1962, σ. 52 κ.έ., εἰκ. 3.

Εἰς δεύτερον ἐπίσης ἐπίπεδον εἰκονίζεται ὁ Λαπίθης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δύο ἐρυθρομόρφων κυλίκων τῆς Βοστῶνης¹, ὅπου παρατηροῦνται κοινὰ σημεῖα, ἀλλὰ καὶ οὐσιώδεις διαφοραὶ, κυρίως ἡ διάφορος κίνησις τῆς δεξιᾶς τοῦ Λαπίθου καὶ ἡ μορφὴ τῆς γυναικός, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει διάφορον ἀπασχόλησιν τῶν χειρῶν τοῦ Κενταύρου. Εἰς τὴν ὄψιν Β τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν αὐτῶν κυλίκων² εἰκονίζεται σκηνὴ ἄνευ τῆς γυναικός, ὅθεν ἡ δεξιὰ τοῦ Κενταύρου ἀμύνεται καθ' ὅμοιον τρόπον πρὸς τὰς μετόπας ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 11 (πρβ. 7 καὶ 10³), ἐνῶ ἡ κίνησις τῆς δεξιᾶς τοῦ Λαπίθου ἀποτελεῖ παραλλαγὴν τῶν εἰς τὰς μετόπας ὑπ' ἀριθ. 1, 7 καὶ 11⁴. Ἡ μετόπη ὑπ' ἀριθ. 10 παρυσιάζει ὅμοιον θέμα μὲ ἀντίστροφον κίνησιν, τοῦτο δὲ ἐνθυμίζει κάπως σκηνὴν ἐκ τῆς Ἀμαζονομαχίας τῆς ζωοφόρου τῆς Φιγαλείας, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται εἰς νεώτερα μνημεῖα⁵.

Αἱ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 11 μετόπαι εἶναι καὶ ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῶν χειρῶν βασικῶς ὅμοιαι. Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ ἄνευ νοήματος, νομίζω, ἔκτασις τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ Κενταύρου. Ἡ κίνησις αὕτη νοεῖται μόνον, ἂν παραβληθῇ πρὸς παραστάσεις, ὅπου εἰκονίζεται καὶ γυνή, τὴν ὁποίαν κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ὁ Κένταυρος, ὡς π.χ. εἰς τὴν παράστασιν ἐπὶ μαρμάρου ἐκ τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως⁶. Ὁ G. LIPPOLD⁷ ἀπορρίπτων παλαιότεραν γνώμην τοῦ σύμφωνον πρὸς τὴν τοῦ ROBERT, καθ' ἣν ἡ παράστασις ἀπεδίδετο εἰς πρότυπον τοῦ Ζεύξιδος, ὑπεστήριξε προσφάτως ὅτι τὰ πρότυπα δέον νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς ἀνάγλυφα τῆς ζωοφόρου μετὰ παραστάσεως Ἀμαζονομαχίας τοῦ Μανσωλείου ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Βρύαξιν ἢ εἰς ζωγράφον εὐρισκόμενον παρὰ τὸν Βρύαξιν καὶ τὴν τέχνην του⁸.

¹ BEAZLEY, ARV² 1319, 2 καὶ 3, CB III, πίν. 103, Hesperia 31, 1962, πίν. 107b, πρβ. κατάλογον αὐτ. σ. 365.

² CB III, πίν. 104 καὶ 105, Hesperia ἔ. ἀ. πίν. 108, ἄνω, εἰς τὸ κέντρον.

³ Καὶ Hesperia ἔ. ἀ. πίν. 107a.

⁴ Πρβ. Hesperia ἔ. ἀ. σ. 365, 6 καὶ πίν. 109d πρὸς μετόπην ὑπ' ἀριθ. 1. Ἐπίσης Hesperia ἔ. ἀ. σ. 365 κέ., ἀριθ. 18, P. E. ARIAS ἐν Riv. dell' Ist. Naz. Arch. e Storia dell' arte, N. S. IV, 1955, σ. 95 κέ., εἰκ. 23 καὶ 26, πρβ. καὶ εἰκ. 29.

⁵ G. M. A. RICHTER, Ancient Italy, Ann Arbor 1955, σ. 95, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁶ E. PFUHL, MuZ, σ. 257, εἰκ. 630, καὶ σ. 686 καὶ 688, ὅπου προγενεστέρα βιβλιογραφία, A. RUMPF, MuZ, πίν. 41, 1.

⁷ GEORG LIPPOLD, Antike Gemäldekopien, München 1951 [= Abh. d. Bayer. Ak. d. Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, N. F., Heft 33, 1951].

⁸ G. LIPPOLD, Ant. Wandkopien, σ. 69 κέ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ προγενεστέρα βιβλιογραφία. Μεταγενεστέρως ὁ A. MAIURI, Roman Painting, 1953, σ. 105, δὲν θίγει τὸ ζήτημα. Πρβ. καὶ A. RUMPF ἐν JHS 67, 1947, σ. 11 καὶ σημ. 15. Μόνον διὰ τὴν καλὴν εἰκόνα ἰδὲ EZIO ALETTI, La tecnica della pittura greca romana a l'encausto, Roma 1951, σ. 23, εἰκ. 5. Ὁ M. BORDA, ἔ. ἀ. σ. 190, ἀποδίδει μετὰ πιθανότητος τὸ πρωτότυπον καὶ πάλιν εἰς τὸν Ζεῦξιν.—Ὁμοίως διαφωτίζει τὸ θέμα μας ἡ σαρκοφάγος τοῦ Ὁρέστου ἐν Λένινγκραντ, J. M. C. TOWNBEE, The Hadrianic School, σ. 168 κέ. καὶ πίν. XXXVIII, 1, πρβ. G. LIPPOLD, Antike Gemäldekopien, σ. 85 καὶ πίν. 12, εἰκ. 69, καὶ ἡ ἀπεικόνισις τοῦ φόνου τοῦ Πριάμου ἐπὶ μαρμαρίνου ἀναγλύφου ἐκ Fiesole νῦν ἐν Βοστῶνῃ, A. RUMPF ἐν RM 38-39, 1923/24, σ. 466 κ.έ., παρὲνθ. πίν. 10.—Ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῆς ἀριστερᾶς τῶν Κενταύρων εἰς τὰς μετόπας ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 11 πρβ. τὴν διάφορον κίνησιν τῆς δεξιᾶς τῆς Ἀμαζόνος ἐπὶ χαλκοῦ ἀναγλύφου ἐκ Πραινέστης, A. RUMPF, ἔ. ἀ. εἰκ. 16, πρβ. αὐτ. εἰκ. 14 καὶ 15, καὶ τῶν Ἀμαζόνων ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τοῦ Μανσωλείου, JdI 24, 1909, παρὲνθ. πίν. I, ἐν σ. 171, ἀριθ. 44. Ἡ σύγκρισις, νομίζω, δεικνύει τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἡμετέρας σκηνῆς ἐκ τοῦ προτύπου τῆς παραστάσεως Πειρίθου - Εὐρυτίωνος - Δηδάμειας. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν ταύτης ἰδὲ Encicl. dell'arte antica III, ἐν λ. disegno (ἐγχρωμος πίναξ ἐνθετος ἐν σ. 140, C. A. PETRUCCI - R. BIANCHI BANDINELLI) καὶ πρβ. MAN. ANDRONIKOS ἐν Balkan Studies 5, 1964, σ. 296.

Ἀξιοσπούδαστον θέμα ἀποτελεῖ ὁ ἐκ τῶν νώτων εἰκονιζόμενος Λαπίθης τῆς μετόπης ὑπ' ἀριθ. 2. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φειδίου, ὁ ὁποῖος ἀπεικόνισεν εἰς ὁμοίαν στάσιν πολεμιστὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου¹.

Παρὰ τοὺς ἀνωτέρω παραλληλισμοὺς καὶ συγκρίσεις δὲν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν συγκεκριμένον μνημεῖον μετὰ παραστάσεων κενταυρομαχίας, ἐκ τοῦ ὁποίου ἤντλησε συστηματικῶς ὁ ἄγνωστος ζωγράφος τοῦ τάφου. Τοῦτο εἶναι ἴσως ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως τῶν γνώσεών μας, ἀλλ' εἶναι πιθανώτερον, ὅτι ὁ ταπεινὸς ζωγράφος τῶν κενταυρομαχιῶν τοῦ τάφου ἀπὸ μνήμης ἐξετέλεσε προχείρως τὰς διαφόρους σκηνάς, ὅθεν παρατηροῦνται αἱ μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητες, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος. Αἱ ὁμοιότητες ἔχουν τὴν φύσιν χαρακτηριστικῶν τῆς τέχνης ἐνὸς τεχνίτου, ὁ ὁποῖος χωρὶς πολλὴν σκέψιν καὶ προσπάθειαν, ἐκτελεῖ παραλλαγὰς τοῦ αὐτοῦ θέματος.

Οὐχ ἥττον ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας προδίδει ἔμπειρον τεχνίτην τόσον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν περιγραμμάτων καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὄγκων, ὅσον καὶ εἰς τὴν διάταξιν τῶν μορφῶν καὶ γενικώτερον τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν διακόσμησιν τῆς τετραγώνου μετόπης, διὰ τὰ ὁποῖα ἐξ ἄλλου εἶχεν ἐτοίμους λύσεις ἢ μακρὰ παραδόσις².

γ) Ἡ κοσμοφώρας.³

Τὸ δωρικὸν γεῖσον κορυφοῦται εἰς κυμάτιον (σ. 40 καὶ σ. 97), τὸ ὁποῖον διακρίνεται μόνον ἐκ τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως διὰ διπλῆς σειρᾶς γλωσσοειδῶν φύλλων (ἐγχρωμος πίν. Β', 3, πρβ. εἰκ. 21).

Εἰς τὴν ἄνω σειρὰν ὑπάρχουν φύλλα ἐναλλάξ διὰ βαθέος ἐρυθροῦ καὶ διὰ κυανοῦ χρώματος. Τὸ πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν φύλλον εἶναι βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος (ἐγχρωμος πίν. Ι', 1). Τὸ τελευταῖον πρὸς δεξιὰ δὲν μᾶς εἶναι γνωστόν, διότι τὸ ἀντίστοιχον ἄκρον τῆς κοσμοφόρου δὲν διατηρεῖται. Ἡ κάτω σειρὰ φύλλων ἐχρωματίσθη διὰ βαθυτέρων χρωμάτων δηλούντων οὕτω τὴν σκίασιν τῆς σκοτίας δωρικοῦ κυματίου⁴. Τὰ χρώματα ἐδῶ εἶναι ἐναλλάξ ὠχροκίτρινον καὶ βαθὺ καστανόν, μὲ πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν τὸ ὠχροκίτρινον⁵. Μεταξὺ τῶν γλωσσοειδῶν φύλλων πρὸς διαχωρισμὸν αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων ἐτέθη βαθὺ καστανὸν χρῶμα, ἐνῶ εἰς τὸ μέσον ἐκάστου φύλλου καὶ κατὰ τὴν περιμετρον αὐτοῦ ἀφέθη τὸ λευκὸν χρῶμα τοῦ κονιάματος. Ἀξιοσημείωτον ἐπίσης ὅτι τὸ

¹ Προχείρως G. M. A. RICHTER, *The Sculpture and Sculptors of the Greeks*, New Haven 1946, εἰκ. 605, ἐκτενέστερον Φ. Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου, Ἀθῆναι 1950, πρβ. W. FUCHS, *Die Vorbilder d. neuattischen Reliefs*, Berlin 1959, πίν. 38a-b, G. HAFNER, *Gesch. d. griech. Kunst*, Zürich 1961, σ. 220, εἰκ. 215.

² Ἰδὲ RICHTER, ἔ. ἀ. σ. 125 κέ., μάλιστα σ. 129.

³ Χρησιμοποιεῖται ὁ εἰσαχθεὶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ ὄρος, διὰ νὰ δηλώσῃ ἐνταῦθα τὴν ἐγχρωμον διακόσμησιν τῆς σίμης τοῦ δωρικοῦ γείσου, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 32 κέ., πρβ. LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ.

⁴ Ἰδὲ π. χ. Olympia II, πίν. CXIII, εἰκ. 3, KINCH, ἔ. ἀ. πίν. I.

⁵ Κατὰ κανόνα ὑπῆρχεν ἀπλουστερά διάταξις χρωμάτων, κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ ἐναλλάξ, DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 179.

βαθὺ ἐρυθρὸν φύλλον τῆς ἄνω σειρᾶς ἔχει ὠχροκίτρινον φύλλον κάτω, τὸ δὲ κυανοῦν εὐρίσκεται ὑπεράνω ὠχροῦ. Ἡ διπλῇ φυλλοστοιχία ἐν προβολῇ ἔχει ὕψος συνολικῶς 0.035 μ., τὸ πλάτος δὲ ἐκάστου φύλλου εἶναι 0.06 μ. περίπου.

Ἡ κυρίως κοσμοφόρος παρουσιάζει ἀνυπερβλήτους δυσχερείας ἀκριβοῦς ἀναπαραστάσεως ἔνεκα τῶν φθορῶν. Μεγάλα τμήματα κατὰ τὸ κέντρον ἐλλείπουν (πίν. 11β, 12β καὶ 28β), ἐνῶ τὸ ἄκρον δεξιὰ καλύπτεται ὑπὸ ἰζήματος ἀλάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπουν ἀντιγραφὴν τοῦ κοσμήματος (πίν. 27β). Εἰς ταῦτα δέον νὰ προστεθοῦν αἱ προαναφερθεῖσαι ἐπισκευαὶ κατὰ δευτέραν χρῆσιν τοῦ τάφου (σ. 41, πίν. 29α καὶ 32α-β) καὶ τέλος ἡ σχετικὴ ἀμέλεια περὶ τὴν ἐκτέλεσιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ διευκρινηθῇ διὰ τῶν κατωτέρω.

Ἐπετεύχθη ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἡ κοσμοφόρος ἀποτελεῖται βασικῶς ἀπὸ μίαν μονάδα (ἔγχρωμος πίν. Β', 3)¹, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς προσόψεως. Δὲν ἐσχεδιάσθη ὁμῶς ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ζωγράφου μὲ τὴν κανονικότητα, μεθ' ἧς ἐσχεδιάσθη κατ' οἰκονομίαν εἰς τὸ σχέδιον τῆς προσόψεως (ἔγχρωμος πίν. Α'). Ἐκ τῶν σωζομένων στοιχείων δὲν φαίνεται πιθανόν, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ζωγράφος ἤρchiσε τὴν ἐργασίαν τῆς διακοσμήσεως τῆς ζωφόρου ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου. Διότι κατὰ τὸ ἄκρον τοῦτο (ἔγχρωμος πίν. Γ', 1, καὶ πίν. 30β) δὲν παρατηρεῖται ἠθελήμενη οἰαδήποτε ἀφετηρία σχεδίου, ἀλλὰ τυχαῖον τέλος αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὸ ἄκρον δεξιὰ, ὡς ἐλέχθη, δὲν διατηρεῖται ἡ κοσμοφόρος (πίν. 27α-β). Ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων κατὰ τὸ μέσον τῆς κοσμοφόρου καθίσταται πιθανόν, ὅτι ἐγένετο ἀρχὴ διακοσμήσεως ἐκ τοῦ μέσου, ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς προσόψεως (ἔγχρωμος πίν. Α'). Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ δυναταὶ μετρήσεις μας δὲν κατέστησαν δυνατὴν τὴν βεβαίωσιν, ὅτι τὸ μῆκος τῆς κοσμοφόρου προηγουμένως διηρέθη εἰς ἴσα μέρη καὶ εἴτα ἕκαστον μέρος διεκοσμήθη διὰ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ἀρχῆς γενομένης ἐκ τοῦ κέντρου ἐσχεδιάσθη τὸ θέμα ἐλευθέρως, ἄνευ προϋπολογισμοῦ τῶν ἀποστάσεων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ λάβῃ ἀνίσους διαστάσεις ἐκάστοτε καὶ τὰ πέρατα νὰ εἶναι ὅλως τυχαῖα. Ἐπίσης δὲν φαίνεται νὰ εἶναι δύο πάντοτε αἱ μεταξὺ τῶν ἐνοτήτων διαχωριστικαὶ κατακόρυφοι γραμμαὶ ὡς ἐν τῷ ἐγχρώμῳ πίν. Β', 3.

Ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις περιγράφεται τὸ διακοσμοῦν τὴν κοσμοφόρον θέμα (ἔγχρωμος πίν. Β', 3).

Τὸ βάθος εἶναι βαθυκύανον. Δύο πράσινα ἐπιμήκη φύλλα, ὅμοια πρὸς φύλλα ἀκάνθου, τοποθετοῦνται εἰς τὸ κέντρον ἐκάστης διακοσμητικῆς μονάδος πρὸς ἀντίθετον κατεύθυνσιν καὶ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τοῦ θέματος. Ἐκ τοῦ σημείου, ὅθεν φύονται τὰ φύλλα ταῦτα, ἐκφύεται καὶ πρὸς ἀριστερὰ καὶ πρὸς δεξιὰ εἰς μίσχος λευκός, ὁ ὁποῖος μετὰ ἓνα κυματισμὸν ἀπολήγει εἰς ἀνθέμιον μὲ ἑπτὰ ὁμότροπα φύλλα. Εἰς τὸ μεταξὺ τοποθετοῦνται: α) εἰς ῥόδαξ μὲ πέντε πέταλα, τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα εἶναι ἐρυθρά, ἐνῶ τὸ κατὰ τοὺς στήμονας μέρος χρωματίζεται μέλαν καὶ περιβάλλεται διὰ λευκοῦ δακτυλίου, β) μικρὸν πράσινον φύλλον ἀκάνθου ἄνω, ἐκφυόμενον ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν

¹ Ἀντὶ μιᾶς ἐνότητος, εἰς τὸν ἐγχρωμον πίν. Β', 3, δεικνύονται ἀριστερὰ τὸ δεξιὸν ἡμισυ μιᾶς μονάδος καὶ δεξιὰ τὸ ἀριστερὸν ἑτέρας, διότι τὰ μέρη ταῦτα προσεφέροντο πρὸς ἀσφαλεστέραν ἀντιγραφὴν.

σημείου μετὰ ἄνθους καὶ ἔλικος, γ) ἡ ἀναφερθεῖσα ἔλιξ, ἡ ὁποία ἀποδίδεται προοπτικῶς καὶ φέρει ὠχροκίτρινον χρῶμα κατὰ τὰ φωτιζόμενα μέρη, βαθὺ ἐρυθρὸν δὲ κατὰ τὰ σκιαζόμενα, καὶ δ) τὸ ἀναφερθὲν ἄνθος, λευκὸν κατὰ τὰ ἄλλα καὶ φέρον ὕπερον μέλανα εἰς σχῆμα φλογὸς κηρίου.

Ἡ περιγραφεῖσα κοσμοφόρος εἶναι ἀπλουστέρα ἀπὸ ἀμφοτέρας τὰς κοσμοφόρους τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης¹, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸν κύριον γραπτὸν διάκοσμον αὐτοῦ, ἐνῶ ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῆς σίμης τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων ἀποτελεῖ σπουδαῖον, ἀλλ' ὅχι τὸ κύριον μέρος τῆς ὅλης ἐγχρώμου διακοσμήσεως. Κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡ διακόσμησις τῆς σίμης καὶ ἀπὸ τὰς κοσμοφόρους, αἱ ὁποῖαι περιθέουν θάλαμον καὶ προθάλαμον τοῦ ὑπὸ τοῦ KINCH ἀνασκαφέντος τάφου².

Ἐν τούτοις ὁμοιότητες ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν προαναφερθεισῶν κοσμοφόρων. Τὰ πράσινα φύλλα ἀκάνθου καὶ οἱ ῥόδακες παραβάλλονται κυρίως πρὸς τὰ ὅμοια στοιχεῖα τῶν κοσμοφόρων τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν διὰ τὴν ἐπιστήμην εἰς τὰ ἀκριβῆ ἀντίγραφα τοῦ Χ. Λεφάκη, ἐνῶ ἐλάχιστα ἔχνη διατηροῦνται ἐπὶ τόπου. Ἀντιθέτως, ἐλλείπει πλήρους δημοσιεύσεως τοῦ τάφου τοῦ KINCH, κυρίως ἐκ τῶν διατηρουμένων εἰσέτι ἰχνῶν τῶν κοσμοφόρων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ὅτι αὗται παρουσιάζουν μεγαλύτεραν ὁμοιότητα.

Ἡ σπουδαιότερα διαφορὰ μεταξὺ τῶν κοσμοφόρων τῶν δύο τάφων, τῶν Λευκαδίων ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ἡ ἑξῆς: Ὁ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ παρετήρησεν ὅτι εἰς τὰς δύο κοσμοφόρους τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης ὑπάρχει ἡ ἰδέα τῆς ἐναλλαγῆς πλατυτέρου καὶ στενωτέρου στοιχείου, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει τὴν ἐναλλαγὴν ἀνθεμίου καὶ λωτοῦ³. Εἰς τὰς κοσμοφόρους τῶν δύο τάφων τῶν Λευκαδίων παρατηροῦμεν ἀντιθέτως ὁμοιότητα πρὸς τοὺς ἀνθοπλοκάμους τῶν πλαισίων τῶν δύο μωσαϊκῶν τῆς Πέλλης μετὰ παραστάσεων κυνηγίου καὶ ὅχι ἐναλλαγὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἐναλλαγὴν ἀνθεμίου καὶ λωτοῦ (πρβ. ἐγχρωμον πίν. Β', 1 πρὸς Β', 3). Τὰ Λευκάδια, δηλαδὴ ἡ Μίεζα, εἶναι πλησιέστερα πρὸς τὴν Πέλλαν. Ἀλλ' εἶναι πρόωρον νὰ δεχθῶμεν ὡς βεβαίαν οἰανδήποτε τοπικὴν ἢ χρονικὴν συσχέτισιν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἀρκεῖ ἡ διαπίστωσις ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν. Μελλοντικὰ εὐρήματα θὰ ὁδηγήσουν εἰς ἀσφαλέστερα συμπεράσματα.

Τὰ μᾶλλον ἀξιοσπούδαστα στοιχεῖα τῆς κοσμοφόρου εἶναι ἡ ἔλιξ, τὸ κρινοειδὲς ἄνθος καὶ τὸ ἀνθέμιον μετὰ τὰ ὁμότροπα φύλλα. Ἐκ τούτων ἡ ἔλιξ ἔχει τὰ περισσότερα ὅμοια πρὸς αὐτὴν παραδείγματα. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν τὴν παρουσίαν τῆς εἰς τὰ πλησιέστερα τοπικῶς καὶ χρονικῶς μνημεῖα, ὅπως ὁ προαναφερθεὶς τάφος τοῦ KINCH καὶ

¹ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 31 κέ., εἰκ. 6, 8, 14 καὶ 15 [= BCH 64-65, 1940-41, Chron. 1939, εἰκ. 30] καὶ κυρίως πίν. Β.

² Κ. Φ. KINCH, ἔ. ἀ. πίν. I, καὶ II-IV, ὅπου διακρίνονται μέρη κοσμοφόρου. Ἐλάχιστα μέρη τῶν κοσμοφόρων τοῦ τάφου τούτου διατηροῦνται ἀκόμη, ἐνῶ οὐδὲν σχεδὸν ἔχνος ἀπέμεινεν ἐκ τῆς κυρίας παραστάσεως μετὰ τὸν ἱππέα, ὁ ὁποῖος δορατίζει πεζὸν βάρβαρον. Τελευταίως ἰδὲ MAN. ANDRONICOS ἐν Balkan Studies 5, 1964, πίν. IX, 13.

³ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 32.

τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλης¹ καὶ τῆς Βεργίνης². Τὸ κρινοειδὲς ἄνθος παρουσιάζεται ἐπίσης εἰς τὰ προαναφερθέντα ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλης καὶ τῆς Βεργίνης, εἰς τὰς κοσμοφόρους τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης μὲ εὐνοήτους παραλλαγὰς καὶ εἰς ἀναγλύφως διακεκοσμημένας σίμας καὶ μέτωπα καλυπτήρων ἡγεμόνων ἀνθεματῶν τῶν ἰδίων τόπων³. Τέλος εἰς ὅμοια ἀνθέμια μὲ ὁμότροπα φύλλα καταλήγουν εἰς τὰς δύο γωνίας τὰ ἀπὸ τῶν ἐτέρων δύο γωνιῶν ἐκφυόμενα φυτικὰ θέματα τοῦ προαναφερθέντος ψηφιδωτοῦ τῆς Πέλλης, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς κεντρικὸν θέμα κυνήγιον ἐλάφου καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: Γνωσῖς ἐπόησεν, ὡς καὶ τὸ θέμα τοῦ ἐσωτερικοῦ πλαισίου τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀμαζονομαχίας⁴.

Τὰ προαναφερθέντα ἔργα τέχνης χρονολογοῦνται εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνους καὶ εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῶν φυτικῶν τούτων κοσμημάτων καθ' ὅλον τὸν 4ον αἰ. π. Χ., κυρίως εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς Κάτω Ἰταλίας⁵ καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας⁶, εἰς ἀνάγλυ-

¹ Archaeology 11, 1958, σ. 253, κάτω [= AJA 62, 1958, πίν. 85, 3 = Estudios Clásicos 5, 1959, σ. 114 κ.ε.], ΑΔ 17, 1961 - 62, Μέρος Β', Χρονικά, πίν. 244 [= BCH 86, 1962, Chron. 1961, πίν. XXVII] καὶ 239a. Πρβ. AJA 66, 1962, πίν. 109, Balkan Studies 4, 1963, σ. 169 κ.ε., πίν. XIII, καὶ 5, 1964, σ. 295 κ.ε., ὡς καὶ Ph. PETSAS, Pella, Lund 1964, εἰκ. 5.

² Ἀνάκτ. Βεργίνης, πίν. XVI [= BCH 81, 1957, Chron. 1956, σ. 603, εἰκ. 11 = Archaeol. in Greece 1956, σ. 19, εἰκ. 16 καὶ ἀλλαχοῦ].

³ Ἡγεμόνες ἀνθεματοὶ Βεργίνης: HEUZEY - DAUMET, Mission, Paris 1876, πίν. 12, Ἀνάκτ. Βεργίνης, πίν. XXIV, 2. Πέλλης: Archaeology 11, 1958, σ. 249 [= BCH 82, 1958, Chron. 1957, σ. 764, εἰκ. 17], ΑΔ 16, 1960, πίν. 68, καὶ ἀναγλύφως διακεκοσμημένοι σίμαι αὐτόθι πίν. 70. Μεταγενέστερον, 2ου αἰ. π. Χ., παρὰδειγμα ἐπὶ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἱεροῦ τῆς Σαμοθράκης, P. W. LEMMANN, The Pediment Sculptures κλπ., 1962, σ. 25 καὶ εἰκ. 58.

⁴ Archaeology 17, 1964, σ. 80, εἰκ. 10 [= ΑΔ 17, 1961 - 2, Χρονικά Β', πίν. 248 = BCH 86, 1962, Chron. 1961, σ. 812, εἰκ. 26]. Τοιαῦτα ἀνθέμια μὲ ὁμότροπα φύλλα παρουσιάζονται ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., π. χ. CONZE, Attische Grabreliefs, II, πίν. L, ἀριθ. 161 καὶ σποράδην (II, ἀριθ. 122, III, ἀριθ. 162 καὶ 192, IV, ἀριθ. 333, 409 καὶ 637, V, ἀριθ. 454, VI, ἀριθ. 628, 662 καὶ 674, πρβ. αὐτ. 719, VII, ἀριθ. 920, καὶ X, ἀριθ. 1157), MÖBIUS, Ornamente der griech. Grabstelen, Berlin 1929, πίν. 3a, 6, 10b, 23, κ. ε. ε., ἐπὶ ἀνακλιντροειδοῦς ἐπικράνου χρονολογουμένου εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., Dacia 4, 1960, σ. 491, εἰκ. 2a - b, εἰς περγαμηνὰ μνημεῖα τῆς ἐποχῆς τῶν βασιλέων, Pergamon III, 2, σ. 305, ἀριθ. 393a, πρβ. αὐτ. ἀριθ. 394 καὶ 395, καὶ VII, 2, σ. 382 κ.ε., ἀριθ. XXX. Τὸ θέμα τῶν ἀνθεμίων μὲ ὁμότροπα φύλλα πιθανῶς προῆλθεν ἐκ γωνιακῶν ἀνθεμίων π. χ. MÖBIUS, ε. ε. πίν. 1a, κ. ε. ε., εἰς ἐπίστεψιν στήλης Κεραμεικοῦ, Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet κλπ., Berlin 1959, σ. 260, εἰκ. 10, πρβ. P. REUTERSWAERD, Studien zur Polychromie κλπ., Stockholm 1960, σ. 98, εἰκ. 15, καὶ εἰς κρατῆρα Δεφβένιου, ΑΔ 18, 1963, πίν. 233 καὶ 234.

⁵ Π. χ. ἐξ Ἀπουλίας, A. D. TRENDALL, Vasi antichi dipinti di Vaticano, II, 1955, πίν. XXXIX, a, c (τέλος 4ου αἰ. π. Χ., αὐτ. σ. 147), πίν. XL, a, c (τελευταία τριακονταετία 4ου αἰ. π. Χ., αὐτ. σ. 148 καὶ 150), πίν. LI, a, c (πρῶται δεκαετηρίδες β' ἡμίσους 4ου αἰ. π. Χ.), πίν. LIV, a - b καὶ μάλιστα c - d (330 - 320 π. Χ. καὶ τελευταία εἰκοσιπενταετία τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.), πίν. LVI, a, c (τέλος 4ου αἰ. π. Χ.), πίν. LVII, a (ἐπὶ τῆς πελίκης 254, ἐκατέρωθεν, κάτω, ἐξ Ἀπουλίας, ὕστερον «στύλ» Gnathia, περὶ τὸ 300 π. Χ.). Πρβ. R. M. COOK, Greek Painted Pottery, Chicago 1960, σ. 195, εἰκ. 35 (κρατὴρ Ἀπουλίας, περὶ τὸ 330 π. Χ.), J. K. ANDERSON, Greek Vases in the Otago Museum, Dunedin 1955, σ. 58, ἀριθ. 134 καὶ πίν. XIV, ἀριθ. 134 (πινάκιον τύπου Gnathia, τέλος 4ου αἰ. π. Χ.), K. SCHAUENBURG, Götterbeliebte auf unteritalischen Vasen ἐν Antike und Abendland 10, 1961, σ. 77 κ.ε., μάλιστα εἰκ. 1, 17 καὶ 34, Mon. Ant. 45, 1961, σ. 262, εἰκ. 95 καὶ πίν. I, 1 καὶ 4, A. OLIVER, Jr., The Lycurgus Painter κλπ. ἐν Bull. Metrop. Mus., Θέρος 1962, σ. 30, εἰκ. 7. *Εγχρωμος εἰκὼν ἐν P. E. ARIAS - H. HIRMER, A History of Greek Vase Painting, London 1962, πίν. L.

⁶ Ἐκ τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας Hadra τῆς Ἀλεξανδρείας ἢ L. GUERRINI, Vasi di Hadra

φα¹ καὶ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων², εἰς σαρκοφάγους³, εἰς γραπτὰς κοσμοφόρους⁴, εἰς ψηφιδωτὰ⁵ καὶ εἰς μικροτεχνήματα⁶. Ἐχομεν πληροφορίας ὅτι ἄνθινα θέματα ἐπλασιάζοντο καὶ πίνακας, π.χ. τοῦ Ἀπελλοῦ⁷, πιθανῶς δὲ εἰς τὴν μεγάλην ζωγραφικὴν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ὁ συνδυαστικὸς κρίκος ὅλων τῶν παραλλήλων ἐκδηλώσεων εἰς τὰ ἀπανταχοῦ κέντρα ἑλληνικῆς τέχνης. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ἐξ ἄλλου, ὅτι τὰ ἄνθινα θέματα δὲν παρουσιάζονται εἰς τὰ γνωστὰ ἔργα ζωγραφικῆς καὶ τὰ μωσαϊκὰ ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας⁸. Ἀμφορεὺς ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας μὲ φυτικὸν διάκοσμον ἐνθυμίζει μᾶλλον ἔργα ἀπὸ τὴν Μεγάλῃν Ἑλλάδα εἰς τὸν Ε. BUSCHOR⁹.

[= Studi Miscellanei, 8], Roma 1964, τὴν ὁμάδα Β (σ. 12 κέ.) χρονολογεῖ μεταξὺ 310-290 π. Χ. καὶ παραβάλλει πρὸς τὰ μωσαϊκὰ μετὰ ἑλικος (succhiello) τῆς Πέλλης (σ. 13).

¹ H. MÖBIUS, ἔ. ἀ. καὶ Th. KRAUS, Die Ranken der Ara Pacis, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία, εἰς ἣν πρόσθετος τὴν πρόσφατον μελέτην τοῦ Γ. Σ. ΔΟΝΤΑ, Appius Claudius Pulcher, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, τόμ. Β', σ. 125 κέ., ἐπὶ ἀναγλύφων πλακῶν ἐκ Τάραντος, AA 1956, στ. 203, εἰκ. 5, καὶ στ. 250, εἰκ. 38.

² Π. χ. ἐπίκρανα παραστάδων ἀδύτου τοῦ ναοῦ τῶν Διδύμων, W. R. LETHABY, Greek Buildings, IV, London 1908, σ. 191, εἰκ. 195, γείσον Σαμοθράκης, CONZE κ. ἄ., Arch. Unters. auf Samothrake, I, πίν. XLIX κάτω, καὶ μαρμαρίνη γωνιακὴ σίμη τῆς Σαμοθράκης, CONZE κλπ., Samothrake I, πίν. XLIX (καὶ σ. 76), τόμ. II, πίν. X, διάφορα μνημεῖα περγαμηνά (Pergamon III, 1, πίν. XVI καὶ XVII, 2, V, 1, πίν. XVI, VII, 2, σ. 275 καὶ 382 κέ., ἀριθ. XXX), κοσμοφόρος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυγνῆς, HUMANN κ. ἄ., Magnesia am Maeander, Berlin 1904, σ. 77, εἰκ. 68, καὶ ἐπίκρανον στήλης, αὐτ. σ. 159, εἰκ. 171, τάφου τῆς Sovana, R. BIANCHI BANDINELLI, Sovana, Firenze 1929, σ. 79, εἰκ. 30 καὶ πίν. XXXVI ἄνω. Κιονόκρανα Παντικαπαίου, D. B. CHELOV, Antichuyj mir v severnom Prichernomorje, Μόσχα 1956, σ. 121, εἰκ. 35, V. D. BLAVATSKIJ, Pantikapej κλπ., Μόσχα 1964, σ. 119, εἰκ. 30 a-b, καὶ μανσωλείου Belevi, T. FYFE, Hellenistic Architecture, Cambridge 1936, πίν. XXI e, ἀέτωμα κατωιταλιωτικὸν τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ., P. JACOBSTHAL, Greek Pins, Oxford 1956, σ. 69, εἰκ. 285, κλπ.

³ G. MENDEL, Catalogue I, σ. 201 κέ., ἀριθ. 72-74.

⁴ V. MICOFF, Le tombeau antique près de Kazanlak, Sofia 1954, σ. 8 καὶ πίν. I, 1-2, II, 1-2, καὶ ἔγχρωμος ἀναπαράστασις, ὅχι σύμφωνος κατὰ τὰ χρώματα πρὸς τὸ κείμενον, ἐν πίν. XXV. M. ROSTOVITZ, Ἀρχαία Διακοσμητικὴ Ζωγραφικὴ τῆς Νοτίου Ρωσίας, Πετρούπολις 1913-14 (εἰς τὴν ρωσικὴν, μετὰ περιγραφῆς τῶν πινάκων εἰς τὴν γαλλικὴν), πίν. XXXVIII.

⁵ Τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἀποτελεῖ συνδυαστικὸν κρίκον μεταξὺ τῶν κατωιταλιωτικῶν ἀγγείων καὶ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Μακεδονίας τὸ ὀλιγώτερον γνωστὸν ψηφιδωτὸν ἐκ τοῦ Δυρραχίου, τῆς ἀρχαίας Ἐπιδάμνου, C. PRASCHNIKER ἐν ÖJh 21/22, 1922-4, Beibl., στ. 203-214, εἰκ. 122-3, A. RUMPF, MuZ, σ. 139, εἰκ. 16. Πρβ. T. B. L. WEBSTER, Hellenistic Poetry and Art, London 1964, σ. 22, 253 καὶ 298, καὶ M. ROBERTSON, Greek Mosaics ἐν JHS 85, 1965, σ. 82, σημ. 55. Ἐπίσης Pergamon V, 1, σ. 73 καὶ πίν. XXVII κέ.

⁶ Ἐπὶ τῶν κοσμημάτων παρατηρεῖται μεταξὺ 4^{ου} καὶ 3^{ου} αἰ. π. Χ. ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἑλικος εἰς τὴν πολλαπλὴν καὶ συνεστραμμένην, ἰδὲ π. χ. τὴν ἐξέλιξιν εἰς ταραντινὰ κοσμήματα ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ διαδήματος ἐν C. CARDUCCI, Ori e argenti dell'Italia antica, Milano 1962, πίν. 39b, εἰς τὸ χρυσοῦν ἐπίσης διάδημα, αὐτ. πίν. 43b, καὶ λεπτομέρειαι ἐν πίν. 42. Τὸ πρῶτον μὲ τὴν ἑλικά ἀπλὴν χρονολογεῖται, αὐτόθι, μεταξὺ 4^{ου}-3^{ου} αἰ. π. Χ., τὸ δεύτερον εἰς τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ. Ἰδὲ καὶ G. BECATTI, Oreficerie antiche, Roma 1955, ἀριθ. 353, πίν. LXXXVIII - IX a-f.

⁷ T. B. L. WEBSTER, ἔ. ἀ. σ. 22. Ὁ Ἀπελλῆς ὁ Κολοφώνιος ὑπῆρξεν ὁ εὐνοούμενος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ζωγράφος, μαθητὴς τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Σχολῆς τῆς Σικυῶνος Παμφίλου, καταγομένου ἐκ τῆς Ἀμφιπόλεως. Τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου μαθητὴς ὑπῆρξε καὶ ὁ Πανσίας, περίφημος διὰ τὴν μίμησιν τῶν ἀνθοποικύων τῆς Γλυκείρας, PLIN. N. H. XXI 4, XXXV 125 [= OVERBECK, Schriftquellen, 1760, πρβ. 1761-3 καὶ 1745 κέ.], τελευταίως M. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σημ. 56. Γενικώτερον περὶ τοῦ Ἀπελλοῦ τελευταίως W. LEPIK - KORACZYNSKA, Apelles, der berühmteste Maler der Antike, Berlin 1962, ὅπου καὶ ἡ κυριώτερα βιβλιογραφία.

⁸ BL. BROWN, ἔ. ἀ., ἀλλὰ ἰδὲ τὸ περγαμηνὸν ψηφιδωτὸν, αὐτόθι πίν. XXXIX, 1.

⁹ E. BUSCHOR, Griechische Vasen, München 1940, σ. 256 κέ., εἰκ. 271.

δ) Ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῆς σίμης τοῦ ἐπαετίου γείσου.

Ὁ βαθμὸς διατηρήσεως τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως ἐπὶ τῶν σωζομένων τεμαχίων ἐπαετίου γείσου μετὰ σίμης καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ τεμαχίου κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ τριγώνου καὶ τῶν δύο ἀκραίων τεμαχίων ἐκατέρωθεν δὲν ἐπιτρέπουν πλήρη μετὰ βεβαιότητος ἀναπαράστασιν τῆς ἐπιστεφούσης τὸ κτήριο σίμης. Κυρίως δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποδείξις τῆς λύσεως, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τὸ πρόβλημα τῆς διακοσμήσεως τῆς γωνιώδους κορυφῆς καὶ τῶν ἄκρων¹. Εἰς τὸν ἔγχρωμον πίν. Α' παρέχεται μία πιθανὴ λύσις ὡς πρὸς τὰ σημεῖα ταῦτα. Ἐξ ἄλλου τὸ ἀντίγραφον εἰς τὸν ἔγχρωμον πίν. Β', 1 εἶναι ἑλλιπές. Ἀποδίδει μόνον ὅσα στοιχεῖα ἐβεβαιώθησαν ἐπὶ τῶν σωζομένων τεμαχίων. Ἐλλείπουν εἰς τὸ ἀντίγραφον, ἐνῶ βεβαίως ὑπῆρχον: 1) κυμάτιον ἄνω μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν διατηροῦνται ἵχνη, 2) ἡ σύνδεσις τῶν ὑπὸ τὰ ἀνθέμια καὶ τοὺς λωτοὺς ἐλίκων, καὶ 3) πιθανῶς γραμμὴ ὁρίζουσα ἄνω τὴν γραπτὴν διακόσμησιν τοῦ κάτω κυματίου, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνάγλυφον, ὡς ἐλέχθη, εἶναι ἐνσωματωμένον εἰς τὴν καμπύλην τῆς σίμης (εἰκ. 24).

Ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῆς σίμης ἐγένετο διὰ τῶν συνήθων χρωμάτων: κυανοῦ διὰ τὸ βάθος, κυανοῦ ἐπίσης διὰ τὰ ὠσειδῆ φύλλα μετὰ ἐρυθροῦ διὰ τὰ περιγράμματα τῶν λογχοειδῶν φύλλων, ἐνῶ τὸ μεταξὺ λευκὸν χρῶμα εἶναι καὶ ἐδῶ ἡ λευκὴ ἐπιφάνεια τοῦ κονιάματος.

Ἀξιοσημεῖωτον ὅτι αἱ κορυφαὶ τῶν κεντρικῶν φύλλων (ἀνθεμίων καὶ λωτῶν) ἀνέρχονται καὶ εἰς τὸ ὑπεράνω κυμάτιον.

Ἐπαετίος σίμη δὲν ὑπάρχει εἰς ἄλλον μακεδονικὸν τάφον οὔτε ὁμοία γραπτὴ διακόσμησις ἀπαντᾷ εἰς μακεδονικὰ μνημεῖα.

Ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν γραπτὴν διακόσμησιν τῶν κεραμώσεων τῆς Πέλλης², τῆς Βεργίνης³ καὶ τῆς Βεροίας ἢ πρὸς τὴν ἀνάγλυφον διακόσμησιν σιμῶν τῆς Πέλλης⁴, τῆς Βεροίας⁵ κλπ. δὲν εἶναι διαφωτιστικὴ. Ὅμοιος ἡ διαφορὰ ὑλικοῦ καὶ ὁ συντηρητισμὸς δὲν ἐπιτρέπουν συμπεράσματα ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς ὅμοια θέματα ψηφιδωτῶν, ὅπως π.χ. τὸ ψηφιδωτὸν τῆς ἀμαζονομαχίας ἐν Πέλλῃ⁶ ἢ πρὸς ἀνθέμια ἐπὶ στηλῶν⁷, καλυπτήρων ἡγεμόνων⁸ καὶ κιονοκρανῶν⁹ ἢ ἐπὶ ἀγγείων ὡς τὸ ἀνοικτὸν ἀνθέμιον ἐπὶ ἀργυ-

¹ Ἴδὲ π.χ. E. WILL, Le Dôdecathéon [= Délos XXII], 1955, πίν. VII, 1 καὶ 5, M. SCHEDE, Die Ruinen von Priene, 1934, σ. 61, εἰκ. 73 [= 2^a ἔκδ., 1964, σ. 60, εἰκ. 74].

² Ἴδὲ π.χ. ILN, 2 Αὐγούστου 1958, σ. 199, εἰκ. 17, ΑΔ 16, 1960, πίν. 67.

³ Π.χ. Ἀνάκτ. Βεργίνας, πίν. XXV, 2-4.

⁴ ΑΔ 16, 1960, Μέρος Α', Χρονικά, πίν. 70.

⁵ ΑΔ 17, 1961-62, Μέρος Β', Χρονικά, πίν. 263α.

⁶ ΑΔ 17, 1961-62, Μέρος Β', Χρονικά, πίν. 248, BCH 86, 1962, Chron. 1961, σ. 812, εἰκ. 26, Archaeology 17, 1964, σ. 80 κάτω.

⁷ Π.χ. MÖBIUS, Ornamente κλπ., σ. 17 κέ., πίν. 5b καὶ 6, ἡ τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ μικρὰ ἀνθέμια κορυφώματος στηλῆς ἐκ Σπάρτης, Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ ἐν Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον, Α', Ἀθῆναι 1964, πίν. 3, β.

⁸ Π.χ. Σευθονπόλεως, Atti VII Congr. Intern. Arch. Class., I, σ. 385, πίν. III, 8.

⁹ D. B. CHELOV, ἔ.ἀ. σ. 121, εἰκ. 35.

ροῦ ἀμφορέως ἐκ σκυθικοῦ τάφου, τέλους 4^{ου} αἰ. π. Χ.¹, ἢ τὸ κλειστὸν ἐπὶ ἀμφορέως - ρυτοῦ ἐκ Παναγκούριστε, τέλους 4^{ου} αἰ. π. Χ.², ἢ τὰ ἀνθέμια μὲ ὁμότροπα φύλλα ἐπὶ τῶν λαβῶν τοῦ κρατήρος ἐκ Δερβενίου³.

Τὸ γραπτὸν κόσμημα παρουσιάζεται καὶ ἐπὶ βάσεων τοῦ ναοῦ τοῦ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος⁴. Ἐπίσης ἐπὶ θυρωμάτων τοῦ αὐτοῦ ναοῦ⁵, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ κοσμοφόρων⁶. Ἀνθέμια ἐναλλάξ κλειστὰ καὶ ἀνοικτὰ παρατηροῦνται εἰς τὴν ἐπαέτιον σίμην τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Πριήνῃ⁷.

¹ Ἰδὲ προχείρως FR. BEHN, *Ausgrabungen und Ausgräber*, Stuttgart 1961, σ. 146 καὶ εἰκ. 63, πρβ. ἀνθέμιον ἐπὶ ἀετώματος σκηνογραφίας κρατήρος ἐκ Τάραντος ἐν Würzburg, M. ROBERTSON, *Greek Painting*, ed. Skira 1959, σ. 162, W. ZSCHIEZSCHMANN, *De l'Olympe au forum*, Paris 1962, εἰκ. 108.

² *Kunstschatze in bulgarischen Museen und Klöstern*, Κατάλογος Ἐκθέσεως ἐν Villa Hügel - Essen, 1964, ἀριθ. 90a, καὶ χρονολογία εἰς σ. 118.

³ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, πίν. 233 καὶ 234.

⁴ TH. WIEGAND, *Didyma I*, 1941, σ. 86 καὶ πίν. 151 (F 368), 152 (F 369) καὶ 154 (F 371), πρβ. πίν. 159 (F 370) καὶ (F 372), χρονολογίαν ἰδὲ αὐτ. σ. 86 κέ.

⁵ Αὐτ. σ. 77 καὶ πίν. 173 (F 323 καὶ F 323a).

⁶ Αὐτ. σ. 113 κέ., πίν. 202 (F 548 καὶ 548a).

⁷ WIEGAND - SCHRADER, *Priene*, 1904, σ. 145, εἰκ. 116, χρονολογία εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, αὐτ. σ. 146, πρβ. σίμην βορείου στοᾶς, αὐτ. σ. 197, εἰκ. 191, καὶ *Milet I*, 9, Berlin 1928, σ. 16 κέ., εἰκ. 19 - 21. Πρβ. Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΝ, ἔ. ἀ. σ. 52 κέ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, Σ. ΔΑΚΑΡΗΝ, ΠΑΕ 1952, σ. 350 κέ., εἰκ. 30, ὅπου ἀρχαιότερον παράδειγμα ἐκ τῆς Κασσώπης.

6. Η ΚΥΡΙΑ ΓΡΑΠΤΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ: Η ΚΡΙΣΙΣ

Τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς πλουσίας διακοσμήσεως τῆς προσόψεως τοῦ τάφου εἶναι ἀσφαλῶς ἡ γραπτὴ παράστασις τῶν τεσσάρων μορφῶν: νεκροῦ, Ἑρμοῦ, Αἰακοῦ καὶ Ραδαμάνθυος, αἱ ὁποῖαι, καίτοι ἀποτελοῦν ἐνιαῖον θέμα, ἐτέθησαν ἐπὶ τοῦ κεκονιαμένου τοίχου, μία καθ' ἕκαστον μετακινίον διάστημα (πλὴν τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου). Τὸ πόδιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνουν, ὀρίζεται ἄνω διὰ «καταληπτήρος» ἥτοι ζώνης γραπτῆς εὐρισκομένης εἰς ὕψος 1.87 μ. ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου (ἔγχρωμος πίν. Α')¹.

Ἡ ζώνη αὕτη ὀρίζεται κάτω μὲν διὰ ταινίας (ὕψ. 0.028 μ.) μέλανος χρώματος, ἄνω δὲ διὰ γραπτῆς δηλώσεως ἰωνικοῦ κυματίου (ὕψ. 0.022 μ.) μὲ τὰ συνήθη χρώματα: ἐρυθρὸν καὶ κυανοῦν, ἐπὶ τοῦ λευκοῦ χρώματος τοῦ κονιάματος. Συνολικῶς ἡ ζώνη (περιλαμβανομένου τοῦ κυματίου καὶ τῆς μελανῆς ταινίας) ἔχει ὕψος 0.19 μ.

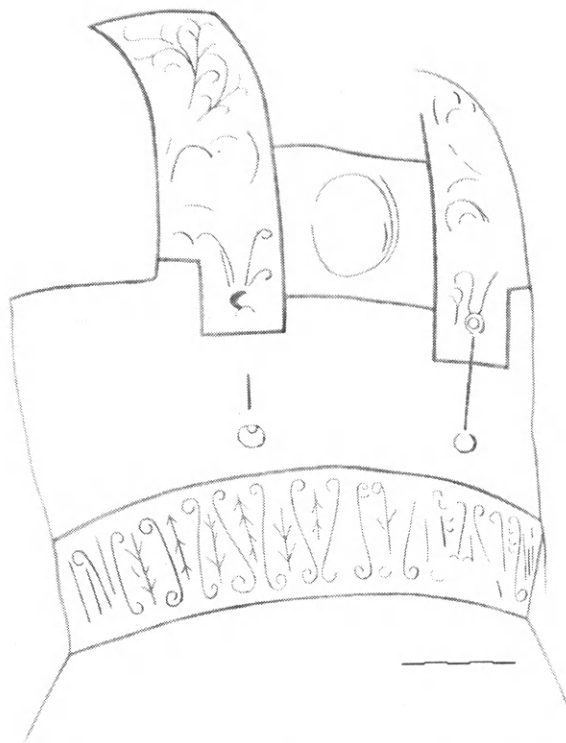
Αἱ τέσσαρες μορφαὶ εὐρίσκονται εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου: $1.87 + 0.19 = 2.06$ μ. περίπου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ θεατὴς ἔβλεπεν εἰς σημαντικὸν ὕψος ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του τὰς τέσσαρας μορφάς, αἱ ὁποῖαι ἤρθησαν ὅσον ἦτο δυνατόν ὑψηλότερον. Κατελείφθη ἐλάχιστος χῶρος ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος, ὅπου μόλις χωροῦν αἱ δηλοῦσαι τὰ ὀνόματα ἐπιγραφαί.

Ὁ Νεκρός (ἔγχρωμος πίν. ΣΤ' καὶ Ι', 2, καὶ πίν. 5). Παριστάνεται ὄρθιος, σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, στρεφόμενος καὶ κινούμενος πρὸς δεξιὰ. Βαίνει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ στασίμου σκέλους καὶ κλίνων ἐμπρὸς τὸ σῶμα πρὸς ἐκκίνησιν αἶρει τὸ δεξιόν. Ὁ ἄκρος ποὺς ἐγγίξει ἀκόμη τὸ ἔδαφος. Ἔχει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα εἰς τὴν θήκην τοῦ ξίφους του, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς ἔχει ὑψώσει τὸ δόρυ εἰς χαρακτηριστικὴν φάσιν ἐκκινήσεως. Διότι τὸ δόρυ εἶναι ὑψωμένον 0.21 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Ἄνω φθάνει μέχρι τοῦ ἐπιστυλίου χωρὶς νὰ φαίνεται τὸ μετὰ τῆς αἰχμῆς ἄκρον².

¹ Πρβ. τὴν καθ' ὕψος διαίρεσιν μετακινίων εἰς τὸ ἀνάγλυφον ἐν V. D. BLAVATSKIJ, *Iskusstvo severnogo Prichernomorja*, Μόσχα 1947, εἰκ. 48. Διάφορος εἶναι ἡ φύσις καὶ τὸ νόημα τοῦ ποδίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνουν οἱ Ἀτλαντεῖς τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Ἀκράγαντος, προχείρως DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 104, εἰκ. 41.

² Περὶ τοῦ ξίφους καὶ τοῦ δόρατος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν παρατηρήσεις καὶ ὑπομνηματισμός. Τὸ ξίφος δὲν διακρίνεται καλῶς. Ὅ,τι διακρίνεται ἀμυδρῶς εἶναι ἡ λαβή, ἡ ἄκρα χεὶρ ἐπὶ τῆς θήκης καὶ μέρος αὐτῆς ἄνευ τοῦ κάτω ἄκρου. Τὰ φαινόμενα μέρη πάντως ὁμοιάζουν πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῆς ἀριστερᾶς μορφῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Πέλλης μὲ παράστασιν κυνηγίου λέοντος, M. ROBERTSON, *Greek Painting*, ed. Skira, 1959, εἰκὼν ἐγχρωμὸς ἐν σ. 169. Τὸ δόρυ δὲν φέρει σαυρωτήρα. Ἡ αἰχμὴ δὲν εἰκονίζεται καὶ εἰς τὴν περίφημον τοιχογραφίαν ἐκ Boscoreale, E. SIMON, *Die Fürstenbilder von Boscoreale*, 1958, εἰκ. 1, M. BRION - E. SMITH, ἔ. ἀ. εἰκ. 104. Περὶ τῆς σαρίσσης ἰδὲ I. ΚΑΛΛΕΡΗ, Γέρας

Φέρει χιτωνίσκον ἐρυθρὸν πρὸς τὸ πορφυροῦν μέχρι τῶν γονάτων περίπου καὶ ἐπ' αὐτοῦ θώρακα προφανῶς δερμάτινον, χρώματος ὑπολεύκου, μετὰ διπλῆς σειρᾶς πτε-

Εἰκ. 33. Διάκοσμος τοῦ θώρακος τοῦ νεκροῦ.

ρύγων κροσσῶτων¹. Ἡ ραφή τῶν κροσσῶν δηλοῦται διὰ διπλῆς σειρᾶς γραμμῶν κυανῶν καὶ ἐρυθρῶν ἐναλλάξ. Ὑπὸ τὸν λαιμὸν καλύπτει τὸν θώρακα τμήμα ὀρθογώνιον

¹Αντ. Κεραμοπούλλου, σ. 679, ὅπου παραπομπὴ εἰς βιβλιογραφίαν. Πρβ. αὐτ. ἐν λ. *σιβύνη*. Ἰδὲ καὶ J. KALLÉRIS, *Les anciens Macédoniens*, I, σ. 256, ἀριθ. 138 καὶ σ. 260, ἀριθ. 140, Pergamon II, σ. 112 κέ. καί, διὰ τὸ ξίφος, αὐτ. σ. 111 κέ. Τελευταίως A. RUMPF ἐν AM 77, 1962, σ. 231 καὶ σημ. 16.

²RE VI, A, 1 ἐν λ. *thorax*, στ. 334 κέ. Ὁ βαρὺς καὶ δαπανηρὸς μεταλλικὸς θώραξ, κατὰ τὸν 5^{ον} αἰ. π. X., ἐξετοπίσθη σχεδὸν ἀπὸ τὸν δερμάτινον θώρακα. Τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα τούτου εἶναι *σπολάς* (ῆ), πρβ. ΞΕΝ. Ἄν. III 3. 20. IV 1. 18. *Σπολάς δὲ θώραξ ἐκ δέρματος κατὰ τοὺς ὤμους ἐφαπτόμενος*, λέγει ὁ ΠΟΛΥΔ. VII 70. Πρβ. ἐπίσης I 134, καὶ ἄλλας παραπομπὰς ἐν LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. *σπολάς*, ὡς καὶ A. HAGEMANN, *Griech. Panzerung*, 1919, σ. 75. Ὁ δερμάτινος κορμὸς κατὰ τὰ πλάγια, μάλιστα κατὰ τὸ ἀριστερόν, δένεται μὲ σχοινίον, IRIS BROJKE, *Costume in Greek Classic Drama*, London 1962, σ. 38, ἢ μὲ ἄγκιστρον, τὸ ὁποῖον δὲν διακρίνεται σαφῶς εἰς τὴν παράστασίν μας. Ἀπὸ τοὺς ὤμους κατέρχονται λωρίδες δερμάτιναι, αἱ ὁποῖαι στερεώνονται ἐπὶ τοῦ στήθαιον τμήματος τοῦ θώρακος, ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 33. Πρὸς ἐνίσχυσιν ὁ δερμάτινος αὐτὸς ἐπενδύτης ἠδύνατο νὰ ἔχη προσηλωμένας χαλκᾶς πλάκας ἢ νὰ φέρῃ μεταλλικὰς λωρίδας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πτέρυγας καὶ τοὺς κροσσούς, ἰδὲ προχείρως, διὰ τὸ γλωσσικὸν μέρος, LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. *πτέρυξ*, 4, καὶ ἐν λ. *κροσσίον*. Εἰδικώτερον διὰ τὴν Μακεδονίαν ἰδὲ J. KALLÉRIS, ἔ. ἀ. σ. 161 καὶ εἰς οὗς παραπέμπει, P. ROUSSEL ἐν RA 1934, I, 39-47, καὶ M. FEYEL, αὐτ., 1935, II, 29-68, ιδίως 37-40. Δερμάτινον θώρακα, ἄνευ πτερύγων κατὰ τὸν ὦμον, φέρει ἤδη πολεμιστὴς τῆς ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος, J. FREL, *Klasické Řecké Socharství*, 1952, εἰκ. 65. Ἀξιοσημείωτος ὁ δερμάτινος θώραξ τοῦ ἀναγλύφου ἱππέως ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀλκέτα, τελευταίως G. KLEINER, ἔ. ἀ. σ. 75, πίν. 4-6. Ἄλλα παραδείγματα πρῶιμα ἐν C. VERMEULE, *Hellenistic and Roman Cuirassed Statues*, Berytus 13, 1959, σ. 12 κέ. Περαιτέρω βιβλιογραφίαν ἰδὲ κατωτέρω.

χρωματισμένον ἰῶδες καὶ φέρον δυσδιάκριτον κόσμημα ὡς γοργόνειον διὰ λευκοῦ χρώματος. Ἐκατέρωθεν λωρίδες φερόμεναι ἐκ τῶν νώτων διὰ τὴν συγκράτησιν τοῦ θώρακος ἐπὶ τῶν ὤμων συνδέονται διὰ ἱμάντων μετὰ τοῦ προσθίου μέρους τοῦ θώρακος. Μέρη τοῦ ἐρυθροῦ χιτωνίσκου διακρίνονται ὑπὸ τὸν λαιμόν, ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου, ὅπου δὲν εἰκονίζονται πτέρυγες τοῦ θώρακος, καὶ ὑπὸ τὴν μασχάλην. Διὰ τοῦ ἰώδους χρώματος δηλοῦται ἐπίσης εὐρεῖα ζώνη περὶ τὴν ὀσφύν¹. Τὰ ἰώδους χρώματος μέρη φέρουν δὴλωσιν τῆς ραφῆς διὰ λευκῆς γραμμῆς. Διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑπολεύκου χρώματος εἶναι διακεκοσμημένοι αἱ λωρίδες ἀναρτήσεως καὶ ἡ ζώνη ὡς ἐν εἰκ. 33². Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου φέρεται χλαμὺς³ καλύπτουσα καὶ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καὶ διακρινομένη ἀριστερὰ κάτω τῆς δεξιᾶς μασχάλης τοῦ νεκροῦ μέχρι τῆς ἀντιστοίχου κνήμης, ὀλίγον δὲ καὶ μετὰ τῶν σκελῶν ὑπὸ τὸν χιτωνίσκον. Ἡ χλαμὺς φέρει χρῶμα κίτρινον μετὰ ἰώδους παρυφῆς καὶ κομβιοειδῶν ἀπολήξεων κατὰ τὰ γωνιώδη ἄκρα. Ὁ νεκρὸς φορεῖ ὑψηλὰ ὑποδήματα χρώματος κιτρινωποῦ, ὁμοίου πρὸς τὸ τῆς χλαμύδος, μόνον ἀμυδρῶς δὲ διακρίνονται ἱμάντες προσδέσεως κατὰ τοὺς ἄκρους πόδας⁴. Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ εἶναι ἀκάλυπτος

¹ «Reifartig» ζώνη εἰς θώρακα ἐκ Κῶ ἐν τῷ Μουσείῳ Κωνσταντινουπόλεως, ÖJh 19-20, 1919, σ. 202, εἰκ. 129. Τὴν αὐτὴν εὐρεῖαν, ἄδετον ἔμπροσθεν ζώνην φέρει καὶ ὁ θώραξ τοῦ Ἀγαμέμνονος εἰς σκηνᾶς θυσίας τῆς Ἰφιγενείας ἐπὶ ἐτρουσκικῶν σαρκοφάγων, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται εἰς κοινὸν πρότυπον ὑπὸ τοῦ E. LOEWY ἐν ÖJh 24, 1929, σ. 22 κέ., εἰκ. 14-15. Πρβ. αὐτ. εἰκ. 16, καὶ G. LIPPOLD, Antike Wandkopien, σ. 59 καὶ εἰκ. 43. Τὸν περγαμηνὸν χαρακτήρα τῶν τοιούτων ἐτρουσκικῶν σαρκοφάγων ἀναγνωρίζει τελευταίως ὁ T. DOHRN, Pergamenisches in Etrurien ἐν RM 68, 1961, σ. 1 κέ. καὶ πίν. 1, 1 (κέντρον), ὅπου ὁ Οἰνόμαος φέρει, ὅπως καὶ ὁ νεκρὸς μας, χιτῶνα, θώρακα μετὰ διπλῆς σειρᾶς πτερυγῶν καὶ χλαμίδα πορπουμένην πρὸ τοῦ στήθους καὶ ἐρριμμένην ὀπίσω. Ἡ πλατεῖα ζώνη τοῦ Οἰνόμαου ἐνθυμίζει τὴν ζώνην τοῦ νεκροῦ. Ἐπίσης πλατεῖαν ζώνην φέρει δορατίζων θωρακοφόρος εἰς σκηνὴν ἐν «ναῖσκῳ» ἐπὶ κρατῆρος τοῦ Mus. Greg. Vat. ἐν KLUMBACH, Tarentiner Grabkunst, παρ. 11, πίν. F, ἀριθ. 11, καὶ ὁ νεκρὸς στήλης ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας, A. RUMPF, MuZ, σ. 153, πίν. 51, 6, BL. BROWN, ἔ. ἀ. πίν. IX, 1. Δερματίνῃ ζώνῃ ἐν Syria 15, 1934, πίν. XXI, 1.

² Ὁ ANTON HEKLER ἐν ÖJh 19-20, 1919, σ. 200, παρατηρεῖ, ὅτι «der Muskelpanzer in der Kunstübung der Griechen nur an seinen anorganisch - tektonischen Bestandteilen mit dekorativen Reliefschmuck versehen wurde». Καὶ ὁ ἰδικὸς μας δερμάτινος θώραξ εἶναι ὁμοίως διακεκοσμημένος. Ὁ τρόπος ἀποδόσεως καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ στηθαίου, τῶν λωρίδων ἀναρτήσεως καὶ τῆς ζώνης, ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικά: α) τὸ αὐτὸ ἰῶδες χρῶμα, β) τὴν ἀπόδοσιν διὰ λευκῆς στενῆς ζώνης τῆς ραφῆς κατὰ τὴν περιφέρειαν, καὶ γ) τὴν διὰ λευκοῦ ἐπιθέτου χρώματος διακόσμησιν, ἡ ὁποία ἀτυχῶς δὲν σώζεται πλήρως (εἰκ. 33). Ἡ διακόσμησις τοῦ στηθαίου εἶναι ὀλιγώτερον εὐδιάκριτος. Εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ θέμα βασικῶς ἦτο κυκλικόν, ὥστε πιθανώτατα εἰκονίζετο τὸ σύνθηες γοργόνειον. Εἰδικώτερον ἐκ τῆς διακοσμήσεως τῆς ζώνης, εἰς τὴν ὁποίαν σημειώτερον τὰ καθ' ἑκάστον στοιχεῖα δὲν ἐπαναλαμβάνονται στερεοτύπως, ἀλλὰ μὲ σχετικὴν ἐλευθερίαν, ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὁμοιότης, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ «ψαροκόκκαλο» πρὸς τὸ διαφόρου μορφῆς ἔστω, ἀλλὰ πάντως τὸ αὐτὸ ὡς θέμα, διακοσμητικὸν στοιχεῖον περὶ τὴν ὀσφύν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὸ ψηφιδωτὸν ἐκ τῆς Πομπηίας. Τὸ διακοσμητικὸν στοιχεῖον σημαίνει ἴσως ραφὴν («γάζωμα»), ὅπως καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς διακοσμήσεως τῆς ζώνης καὶ τῶν λωρίδων ἐξαρτήσεως τοῦ θώρακος τοῦ νεκροῦ.

³ Διὰ τὸ γλωσσικὸν μέρος ἰδὲ LIDDEL - SCOTT - JONES ἐν λ. χλαμὺς (πρβ. αὐτ. ἐν λ. χλαῖνα) καὶ I. KALLERHN, Γέρας Ἀντων. Κεραμοπούλλου, σ. 658, 672 καὶ 680. Πρβ. καὶ J. KALLÉRIS, ἔ. ἀ. σ. 275, ἀριθ. 152. Ἰδὲ καὶ RA 1944, II, σ. 12 καὶ σοποράδην, JHS 58, 1938, σ. 190, BRADFORD - WELLES, Royal Corr., New Haven 1934, σ. 375. Διὰ τὴν χλαμίδα τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ (ΠΛΟΥΤ. Δημ. XLI 4) καὶ τὴν φέρουσιν τὸ ὄνομά του ἐνδυμασίαν τοῦ Ζεῦξιδος (PLINIUS, N. H. XXXV 62), ἰδὲ A. J. B. WACE, The Cloaks of Zeuxis and Demetrius, ÖJh 39, 1952, σ. 111 κέ., ὅπου παρατηρήσεις περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἐνδυμάτων μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Πρβ. BIBER, Entwicklungsgesch. d. griech. Tracht, 1934, σ. 52-53, καὶ W. KENDRICK PRITCHETT, Hesperia 25, 1956, σ. 203 κέ.

⁴ Τὰ ὑψηλὰ ὑποδήματα πρέπει νὰ εἶναι αἱ περιφημοὶ μακεδονικαὶ «κρηπίδες», H. BERVE, Das Alexanderreich κλπ., I, München 1926, σ. 16, M. BIBER, The Sculpture of the Hellenistic Age,

καὶ στρέφεται κατὰ τρία τέταρτα πρὸς δεξιὰ, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ ἀτενίζουσιν ἐμπρὸς καὶ μᾶλλον πρὸς ἄνω. Φέρει βραχεῖαν κόμην, γενειάδα, μύστακα καὶ γενικῶς χαρακτηριστικὰ μεσήλικος ἀνδρός.

Ἡ παράστασις τοῦ νεκροῦ διαφέρει τῶν τριῶν ἄλλων μορφῶν (Ἑρμοῦ, Αἰακοῦ, Ραδαμάνθυος) κατὰ τοῦτο: ἀποτελεῖ εἰκονιστικὴν παράστασιν καὶ ὡς τοιαύτη ἀποκτᾷ ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς εἰκονιστικῆς τέχνης, μάλιστα τῆς ζωγραφικῆς καὶ εἰδικώτερον τῆς νομογραφίας. Ἀτυχῶς ἡ διατήρησις τῆς κεφαλῆς δὲν εἶναι καλὴ. Ὅπωςδήποτε παρὰ τὴν πιθανότητα παραχωρήσεων εἰς τὴν συμβατικότητα κατὰ τὴν παράστασιν πολεμιστοῦ, ὁ νεκρὸς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰκονιστικὴ παράστασις¹, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄλλας τρεῖς μορφάς, διὰ τὰς ὁποίας ὁ ζωγράφος θὰ εἶχε πρότυπα γνωστὰ ἐκ τῆς μακροχρονίου παραδόσεως².

Κατὰ ταῦτα ἡ παράστασις τοῦ νεκροῦ ἀποτελεῖ τεκμήριον διὰ τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν ὅπλισμόν ἐνὸς πολεμιστοῦ τῆς ἐποχῆς του. Ἐνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως ὁμοίου ὕλικου πρὸς τεχνοτροπικὰς συγκρίσεις³, ἡ ἐνδυμασία, ἐκ τοῦ ὅπλισμοῦ ὁ θώραξ κυρίως, καὶ ἡ στάσις ἢ ἄλλως ἢ κίνησις τοῦ νεκροῦ θὰ ἀποτελέσουν τὴν βάσιν διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς παραστάσεως καὶ τὴν συναγωγὴν χρονολογικῶν καὶ ἄλλων συμπερασμάτων.

New York 1961, σ. 51, εἰκ. 149. Διὰ τὴν ὁρολογίαν ἰδὲ προχείρως LIDDELL SCOTT - JONES ἐν λ. *κρηπίς*, ἀλλὰ πρβ. I. ΚΑΛΛΕΡΗΝ, ἔ. ἀ. σ. 658, 672 καὶ 679, καὶ J. KALLÉRIS, ἔ. ἀ. σ. 226 κέ., ἀριθ. 105. Ἀξιοσημείωτον ἰδίως τὸ τοῦ ΘΕΟΚΡΙΤΟΥ Συρακ., στίχ. 6, ὅπου ἡ Γοργώ, ἀφοῦ παρηκολούθησε παρέλασιν τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς, ἀναφωνεῖ «παντᾷ κρηπίδες, παντᾷ χλαμυδοφόροι ἄνδρες». Πρβ. νεκρὸν στήλης τῆς Ἀλεξανδρείας, A. RUMPF, MuZ, σ. 153, πίν. 51, 6, BL. BROWN, ἔ. ἀ. πίν. IX, ἐφιππον Ἀλέξανδρον ἀγαλματίου Νεαπόλεως, H. VON ROQUES DE MAUMONT, Antiken Reiterstandbilder, 1958, σ. 25, εἰκ. 11. Ἰδὲ καὶ BCH 35, 1911, σ. 120, Hesperia 25, 1956, σ. 208 κέ., ὅπου παραπομπαὶ καὶ εἰς DAREMBERG - SAGLIO, Dictionnaire ἐν λ. *Crepida* καὶ RE ἐν λ. *Krepis* (BIEBER). Πρβ. Encicl. Classica I, III, 1959, σ. 450 κέ.

¹ ... καὶ γὰρ ἐκεῖνοι (οἱ ἀγαθοὶ εἰκονογράφοι) ἀποδίδοντες τὴν ἰδίαν μορφήν ὁμοίους ποιοῦντες καλλιῶν γραφουσιν, ΑΡΙΣΤ. Ποιητικὴ, 1454 b 10. Πρβ. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Τέχνη καὶ Μίμησις κλπ. ἐν Ἑτ. Ἑπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 1956-1957, Ἀθῆναι 1957, σ. 306 κέ. Ἀξιοσημείωτος ἡ παρατήρησις τοῦ K. SCHEFOLD, Die Bildnisse der Antike κλπ., Basel 1943, σ. 26 κέ. καὶ σ. 199, ὅπου σημ. εἰς σ. 26, ὅτι κατὰ τὴν παράστασιν μεγάλων προσωπικοτήτων ὑπῆρχε τάσις εἰκονιστικῆς ἀποδόσεως, ἀντίθετος δὲ τάσις ἐξιδανικεύσεως διὰ τοὺς κοινούς θνητούς.

² R. BIANCHI BANDINELLI ἄρθρον *Iconografia* ἐν Encicl. dell' arte antica IV, 1961, σ. 84.

³ Τὸ παράδειγμα ἐκ τοῦ τάφου τοῦ KINCH οὐδόλως προσφέρεται, ἔνεκα φθορῶν τοῦ προσώπου, τῆς παραστάσεως κατὰ κρόταφον κλπ., K. F. KINCH, ἔ. ἀ. πίν. III καὶ IV, A. RUMPF, MuZ, σ. 150, πίν. 50, 5, BL. BROWN, Ptolemaic Paintings κλπ., Cambridge, Mass., 1957, πίν. XVIII, 2, καὶ τελευταίως MAN. ANDRONICOS ἐν Balkan Studies 5, 1964, σ. 237 κέ., πίν. IX, 13. Ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει σύγκρισιν ὁ βαθμὸς διατηρήσεως ἀρχαίων ζωγραφικῶν ἢ ὁ βαθμὸς ἀποδόσεως αὐτῶν εἰς εἰκόνας, δὲν ὑπάρχει κεφαλὴ δυναμένη νὰ συγκριθῇ. Περισσότερον ὁμοιάζει ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ πρὸς γλυπτὰ καὶ μάλιστα χαλκᾶ, μὲ τὴν βραχεῖαν κόμην, τὸ ἔτι βραχύτερον γένειον καὶ τὰ ἀδρὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολεμιστοῦ, E. BUSCHOR, ἔ. ἀ. σ. 10 κέ. Κατὰ τὴν ἀπόδοσιν κόμης, ὀφρύων, μύστακος καὶ γενειάδος ὁμοιάζει πρὸς κεφαλὴν ἐκ Κυρήνης τῆς ὁποίας, ἐννοεῖται, δὲν ἔχει τὰ ἀφρικανικὰ χαρακτηριστικὰ, R. P. HINKS, Greek and Roman Portrait - Sculpture, London 1935, σ. 12 καὶ εἰκ. 14 [=E. BUSCHOR, Das Porträt, München 1960, σ. 108 κέ., εἰκ. 73], πρβ. M. I. FINLEY, The Ancient Greeks, 1963, σ. 167 καὶ πίν. 19. Πρέπει νὰ σημειωθῇ πάντως ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν δὲν ἔλειπον ζωγραφικὰ εἰκονιστικὰ πρότυπα, ἰδὲ E. G. SUHR, Sculptured Portraits, σ. 61 κέ., καὶ τὴν βιβλιογραφίαν τὴν σχετικὴν πρὸς τὸν Ἀπελλῆν, τὸν Φιλόξενον τὸν Ἑρετριέα καὶ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Boscureale. «Πορτραῖτα» Μακεδόνων τελευταίως ἐν G. M. A. RICHTER, Portraits of the Greeks III, London 1965, σ. 252 κέ. Παραβλητέα ἰδίως ἡ ἀποδιδόμενη εἰς τὸν Φίλιππον Β' κεφαλὴ αὐτ. σ. 253, εἰκ. 1708.

Τὸ μέγα παράδειγμα πρὸς σύγκρισιν εἶναι τὸ πολυμελετημένον ψηφιδωτὸν ἐκ Πομπηίας ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως μὲ τὸν Ἀλέξανδρον ἔφιππον, ἀλλὰ φέροντα βασικῶς ὁμοίαν πολεμικὴν ἐξάρτυσιν¹. Ὁ C. VERMEULE συνέλεξε καὶ ἐδημοσίευσε προσφάτως² τὰ παραδείγματα ἐλληνιστικῶν θωράκων ἐπὶ ἀναγλύφων καὶ ζωγραφιδῶν³ ὡς καὶ τοὺς θωρακοφόρους ἀνδριάντας ἢ τρόπαια ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς⁴. Ἡ παραβολὴ τοῦ θώρακος τοῦ νεκροῦ πρὸς τοὺς προγενεστέρους ἐλληνιστικοὺς⁵ καὶ πρὸς τοὺς ρωμαϊκοὺς θώρακας⁶, παρὰ τὴν διαπίστωσιν κοινῶν στοιχείων, δὲν ὠφελεῖ τὴν ἔρευνάν μας διὰ τὴν ταύτισιν καὶ χρονολόγησιν. Καὶ τὰ ἐλληνιστικὰ παραδείγματα τοῦ C. VERMEULE, ὅλα σχεδόν, χρονολογοῦνται εἰς τοὺς ὑστέρους ἐλληνιστικοὺς χρόνους⁷ καὶ δὲν ἔχουν ὅλα τὰ στοιχεῖα ἢ ἔχουν περισσότερα, μάλιστα διακοσμητικά, ἀπὸ τὸν θώρακα τοῦ ἡμετέρου νεκροῦ, ὁ ὁποῖος πάντως παρουσιάζει μεγαλυτέρας ὁμοιότητας εἰς τὰ βασικά στοιχεῖα πρὸς τὰ πρωιμώτερα παραδείγματα, μάλιστα δὲ πρὸς τὸν θωρακισμὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὸ μωσαϊκὸν τῆς Πομπηίας⁸. Ἡ μόνη οὐσιώδης διαφορὰ εἶναι ἡ ἔλλειψις πτερῶν ἐπὶ τῶν ὤμων. Ὁ χρωματικὸς πλοῦτος τοῦ θώρακος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν χρωματικὴν ἀπλότητα τῆς τοιχογραφίας, πρέπει νὰ ἀποδοθῇ, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, καὶ εἰς τὰ ὑλικά, εἰς τὴν φύσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ ψηφιδωτοῦ καί, ἴσως, εἰς τὸν ἀντιγραφέα.

Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν, νομίζω, πρέπει νὰ κάμωμεν μίαν χρήσιμον καὶ εὐλογον διάκρισιν μεταξὺ τῶν μνημείων, τὰ ὅποια μᾶς διέσωσαν ἐλληνιστικοὺς θώρακας. Νομίζω, δηλαδή, ὅτι τὰ βασιμώτερα παραδείγματα δὲν εἶναι τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ VERMEULE⁹ ὑπὸ στοιχεῖα B2 - B6, διότι ταῦτα εἶναι διακοσμητικαὶ παραστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας συγχωρεῖται, ἂν δὲν ἐπιβάλλεται, ἀφαίρεσις, συμβολισμός, ἐνὶ λόγῳ ἔλλειψις

¹ Τὸ πρωτότυπον παρέμεινεν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐπὶ 150 ἔτη κατὰ τὸν H. FUHRMANN, Philoxenos von Eretria, Göttingen 1931, σ. 42 κέ. Ἰδὲ βιβλιογραφίαν κατωτ., σημ. 8.

² C. VERMEULE, ἔ. ἀ. σ. 1 κέ.

³ Αὐτ. σ. 13 κέ., B1 - B7.

⁴ Αὐτ. σ. 32 κέ., 1 - 11.

⁵ Αὐτ. σ. 12 κέ., A1 - A9, ὅπου ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία.

⁶ Αὐτ. σ. 15 κέ., C1 - C9, D1 - D5, E1 - E10, F1 - F6, G1 - G7, H1 - H4 καὶ σ. 34 κέ., ἀριθ. 12 - 346.

⁷ Τὰ ἀνάγλυφα, πλὴν τοῦ ὑπὸ στοιχεῖα B1, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Εὐμένους Β' (197 - 159 π. X.) καὶ ἔξης, τὰ ἀγάλματα ἀπὸ τοῦ 100 π. X. περίπου καὶ ἔξης, C. VERMEULE, ἔ. ἀ. σ. 13 κέ. καὶ σ. 32 κέ.

⁸ Ἐγχρωμοὶ παραστάσεις τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Πομπηίας ἐν FRANZ WINTER, Das Alexander-mosaik aus Pompei, Strassburg 1909, καὶ προσφάτως A. MAIURI, Roman Painting, ed. Skira 1953, πίν. ἐν σ. 69. Ἰδὲ κυρίως H. FUHRMANN, ἔ. ἀ. πίν. II, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία καὶ ἀπόδοσις τοῦ προτύπου εἰς τὸν Ἐρετριέα Φιλόξενον καὶ εἰς τοὺς χρόνους μεταξὺ 316 - 306 π. X. (αὐτ. σ. 41). Πρβ. νεωτέραν βιβλιογραφίαν, κατ' ἐπιλογὴν: A. ADRIANI ἐν Encicl. Univ. dell' arte IV, 1958, ἐν πίν. 405 ἔγχρωμος εἰκὼν λεπτομερείας διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ποιότητος τοῦ μωσαϊκοῦ καὶ χρονολόγησις εἰς III/II αἰ. ἐκ προτύπου IV/III αἰ. π. X., M. ROBERTSON, Greek Painting, ed. Skira 1959, σ. 13, 15 καὶ 168 κέ. Τελευταίως: B. ANDREAE, Das Alexandermosaik [= Opus Nobile 14], Bremen 1959, μετὰ βιβλιοκρισίας τοῦ K. SCHEFOLD ἐν Gnomon 35, 1963, σ. 809 κέ., καὶ A. RUMPF, Zum Alexander-Mosaik, AM 77, 1962, σ. 229 κέ., πρβ. MuZ, σ. 148, πίν. 49, H. KAEHLER, Der Fries vom Reiterdenkmal des Aemilius Paulus in Delphi, Berlin 1965, σ. 16.

⁹ C. VERMEULE, ἔ. ἀ. σ. 14 κέ.

πληρότητος ἢ ἀκριβείας. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν καὶ διὰ τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ VERMEULE τρόπαια¹. Ἀντιθέτως, θεωρῶ βασιμώτερα τὰ ἐπιτύμβια ἢ τὰ εἰκονιστικὰ μνημεῖα. Μεταξὺ αὐτῶν πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς μάχης τῆς Ἴσσοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι πιστὸν εἰς τὸ πρῶτον ἐλληνιστικὸν ζωγραφικὸν πρότυπὸν του, τὸ ὁποῖον, ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦλάχιστον, θὰ πρέπη νὰ ἀπέδιδε μίαν πιθανὴν πραγματικότητα. Ἐννοῶ ὅτι ὁ Φιλόξενος, ἂν αὐτὸς ἦτο ὁ ζωγράφος, θὰ εἰκόνισε τὸν Ἀλέξανδρον φέροντα στολήν, ἢ ὁποία, ἂν δὲν ἦτο ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἔφερε κατὰ τὴν μάχην τῆς Ἴσσοῦ, ἦτο πάντως στολή, τὴν ὁποίαν ἦτο δυνατόν νὰ φέρῃ ὁ Ἀλέξανδρος ἢ καὶ εἷς ἐκ τῶν Μακεδόνων του. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην ἢ στολή τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποτελεῖ βάσιν, εἰς τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν πρὸς παραβολήν². Τὸ αὐτό, νομίζω, καὶ διὰ τὸ ἐν Μαδρίτῃ ἀνάγλυφον ἐκ Τροίας³, διὰ τὸ ἐκ Ρόδου ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον⁴ καὶ διὰ τὰ ἐκ Δήλου ἀγάλματα τοῦ Μιθριδάτου καὶ τοῦ Billienus⁵.

Γενικῶς οἱ ἐλληνιστικοὶ θώρακες βασίζονται μᾶλλον εἰς τὴν προστασίαν ἰσχυροῦ δέρματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προσαρμόζονται μεταλλικαὶ πλάκες, ἐνισχυμέναι ἐπωμίδες καὶ βαρεῖαι ζῶναι. Ἐφερον διακόσμησιν ἐμπαιστὴν ἢ ἐπὶ ἐπιθέτων μεταλλικῶν πλακῶν. Ἐκ τοῦ κυρίως θώρακος ἐξηρτῶντο κατὰ τοὺς ὤμους καὶ τὰ σκέλη δερμάτιναι ἐπιμήκεις λωρίδες ὀρθογώνιοι, τὰς ὁποίας καλοῦμεν πτέρυγας καὶ αἱ ὁποῖαι κατέληγον εἰς κροσσούς⁶. Ἐγχρωμον διακόσμησιν παρατηροῦμεν, ὅπως εἰς τὸν ἡμέτερον θώρακα, καὶ εἰς ἄλλας ἐγχρώμους παραστάσεις θωράκων. Ὅμοίως φέρουν ἀνάγλυφον διακόσμησιν θώρακες γλυπτοί⁷.

¹ C. VERMEULE, ἔ. ἀ. σ. 32 κέ.

² Διὰ τὸν ρεαλισμὸν τοῦ ψηφιδωτοῦ πρβ. WINTER, ἔ. ἀ. σ. 8, FUHRMANN, ἔ. ἀ. σ. 19, E. PFUHL, Masterpieces of Greek Drawing and Painting, London 1955, σ. 92 κέ., 123 καὶ εἰκ. 121.— Αἱ ὁμοιότητες μεταξὺ τοῦ θώρακος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ θώρακος τοῦ νεκροῦ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστοι καὶ μετὰ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ θώραξ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι λινοῦς καὶ τὸ ψηφιδωτὸν παριστᾷ τὴν μάχην παρὰ τὰ Γαυγάμηλα, τελευταίως A. RUMPF, AM ἔ. ἀ.

³ C. VERMEULE, ἔ. ἀ. σ. 13, B1.

⁴ C. VERMEULE, ἔ. ἀ. σ. 15, B7, ὅπου κατὰ λάθος γίνεται παραπομπὴ εἰς πίν. I ἀντὶ πίν. II. Οὕτε ὁ MAIURI ἐν Clara Rhodos II, 1932, σ. 62, οὕτε ὁ VERMEULE αἰτιολογοῦν τὴν χρονολόγησιν.

⁵ C. VERMEULE, ἔ. ἀ. σ. 32, ἀριθ. 1-2, πρβ. F. COURBY ἐν Délos V, σ. 43, καὶ F. CHAPOU HIER ἐν Délos XVI, σ. 38 κέ. Ἀμφότερα τὰ ἀγάλματα χρονολογοῦνται εἰς τοὺς περὶ τὸ 100 π. Χ. χρόνους.

⁶ Τεμάχιον δερματίνης πτέρυγος εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ, Olympia IV, 15, ἀριθ. 34, πίν. IV. Ἐπίσης λείψανα δερματίνου θώρακος μετὰ ἐξαρτημάτων μεταλλικῶν ἐντὸς τάφου παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην, AD 18, 1963, Χρονικά, σ. 194. Πρβ. ὁμοιότατα τεμάχια ἐν ÖJh 19-20, 1919, σ. 195 κέ., εἰκ. 124 καὶ μάλιστα 125. Μέρη χαλκῶν ἀναθηματικῶν πιθανῶς θωράκων μετὰ πτερύγων ὁμοίων ἐκ Δωδώνης, K. CARAPANOS, Dodone κλπ., Paris 1878, σ. 103, πίν. LIX, 5-9.— Ἡ ἀνωτέρα σειρὰ πτερύγων ἀπολήγει ἄνω εἰς (ἢ ἄλλως ἐκκινᾷ ἀπὸ) εὐθείαν γραμμὴν καὶ ὄχι καμπύλην ὡς εἰς παλαιότερους (μεταλλικοὺς) θώρακας, τοῦτο δὲ ὁ HEKLER, ἔ. ἀ. σ. 198 κέ., θεωρεῖ ἐλληνιστικὸν χαρακτηριστικόν, παραπέμπων, μετὰ ἄλλων, καὶ εἰς ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΝ, Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσοῦρας, σ. 37-39, καὶ BSA 13, 1906-1907, πίν. XII, ὅπου ὅμως ἡ ἀναπαράστασις τοῦ Ἀνύτου δὲν ἀποδίδει ἄνω εὐθείαν γραμμὴν τῶν πτερύγων. Πάντως τὰ εὐρεθέντα καὶ εἰς τὸν ἐπόμενον πίν. XIII σημειούμενα ἐλάχιστα τεμάχια τοῦ ἀγάλματος (πρβ. σ. 380 κέ., εἰκ. 21) δυσκόλως δύνανται νὰ στηρίξουν τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀναπαραστάσεως, ἢ ὁποία, φαίνεται, ἐπηρεάσθη ὑπὲρ τὸ δέον ἀπὸ τὸ περγαμηνὸν παράδειγμα ἐν AM 27. 1902, σ. 152. Ὁ ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, ἔ. ἀ. σ. 36, ἀριθ. 20, ὁμιλεῖ περὶ τριῶν σειρῶν πτερύγων. Τὸ πρᾶγμα ἀπαιτεῖ ἐπανεξέτασιν.

⁷ Π. Χ. τοῦ περγαμηνοῦ ἀναγλύφου ἐν Pergamon VII, 2, σ. 279, ἀριθ. 349. Περὶ τοῦ τρόπου διακοσμήσεως τοῦ θώρακος ἰδὲ H. HODGES, Artifacts κλπ., New York - London 1964, σ. 152.

Τὸ Πέργαμον κυρίως προσφέρει σειρὰν ὁλόκληρον ἐλληνιστικῶν θωράκων¹. Ὁ θώραξ τοῦ ἰδικοῦ μας πολεμιστοῦ δὲν εἶναι οὔτε ἀλυσιδωτὸς (Kettenpanzer) οὔτε μεταλλικός (Metallpanzer ἢ Muskelpanzer)², ἀλλὰ δερμάτινος, ὁ ὁποῖος περιγράφεται³ καὶ διακρίνεται ἀπὸ τῶν ἄλλων διὰ τῶν ἑξῆς χαρακτηριστικῶν:

- α) Ἔχει πάντοτε πτέρυγας εἰς δύο σειράς, μίαν βραχυτέραν καὶ κατωτέρω ἐτέραν μακροτέραν, ἀμφοτέρως ἀποληγούσας εἰς κροσσούς.
- β) Ἰμὰς ἢ τι τοιοῦτο συνδέει τὸ πρόσθιον μετὰ τοῦ ὀπισθίου μέρους διερχόμενος δι' ὀπῶν τοῦ δέρματος.
- γ) Κατὰ τὸν λαιμὸν ὁ θώραξ κόπτεται ὡς ἐν Pergamon II, πίν. 43 καὶ 44, 2.
- δ) Φέρει διακόσμησιν, περὶ τῆς φύσεως τοῦ ὑλικοῦ ὅμως ἀμφιβάλλει καὶ ὁ H. DROUSEN (αὐτ. σ. 106).
- ε) Ζώνη περιθέει ἅπαξ ἢ πλεονάκις τὸν θώρακα, ἐνίοτε σχηματίζουσα κόμβον, ἐνῶ ἅπαξ τοῦλάχιστον εἶναι λεία (αὐτ. πίν. XLVIII, 1), ὅπως τοῦ ἰδικοῦ μας νεκροῦ ἢ ζώνης.

Ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ ζωοφόρῳ θωράκων (μετὰ ἢ ἄνευ πτερύγων κατὰ τοὺς ὤμους, διάφορος σχηματισμὸς κατὰ τὴν κοιλίαν κλπ.), πρέπει νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ H. DROUSEN, ὅτι τὰς διαφορὰς ταύτας δυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν, ἀλλ' ὅχι νὰ συνάγωμεν πάντοτε συμπεράσματα ἐξ αὐτῶν.

Πλησιέστερον πρὸς τὸ ἡμέτερον παράδειγμα θώρακος καὶ σαφέστερον εἶναι τὸ ἐν Pergamon VII, 2, παρὲνθ. πίν. 33. Διάφορος εἶναι ἡ ζώνη, καὶ ὁ πολεμιστὴς τοῦ περγαμνοῦ ἀναγλύφου δὲν φέρει τὸ ἐπιστήθιον. Ἀνεξαργτήτως τῶν διαφορῶν κατὰ τὸ θέμα καὶ τὰς δυνατότητας τῆς ζωγραφικῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἀφ' ἑτέρου, οἱ δύο πολεμισταὶ ἀναπνέουν τὸν αὐτὸν ἀέρα πρωίμων ἐλληνιστικῶν χρόνων, εἰς τοὺς ὁποίους, νομίζω, ἀνήκει καὶ τὸ περγαμνὸν ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον χρονολογοῦν ἄλλοι ἄλλως, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰ. π.Χ. μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Εὐμένους Β' (197 - 159 π.Χ)⁴. Ὡς πρὸς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὁ πολεμιστὴς μας εἶναι ἀρχαιότερος ἢ νεώτερος τοῦ περγαμνοῦ ἀναγλύφου, σκέπτομαι, ὅτι ἡ ἰδική μας παράστασις πρέπει νὰ θεωρηθῇ πρωτοπορειᾶκὸν ἔργον εἰκονιστικὸν παραβαλλόμενον πρὸς τὸ περγαμνὸν ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον συγκριτικῶς εἶναι μᾶλλον τυπικόν, ὡς κοινὸν ἐπιτύμβιον καὶ μάλιστα ὅχι μὲ τὸ κύριον πρόσωπον τῆς παραστάσεως.

Θωράκισιν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἡμετέραν φέρουν πολεμισταὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα ἐκ διαφόρων τόπων, κλιμακούμενα ἀπὸ τῶν πρώτων ἐλληνιστικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

¹ Pergamon II, σ. 95 κέ., πίν. XLIII, XLIV, 2, XLV, 2, XLVIII, 1 καὶ πιθανῶς 8 (πρβ. αὐτ. σ. 106), XLIX, 20, καὶ κυρίως αὐτ. σ. 104 κέ., ὅπου γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν θώρακος.

² Πρβ. A. HAGEMANN, ἔ. ἀ. σ. 1, σημ. 1, καὶ σποράδην.

³ Pergamon ἔ. ἀ. σ. 105 κέ.

⁴ Pergamon VII, 2, σ. 249.

Ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν προέρχεται ἀνάγλυφον εἰκονίζον πολεμιστὴν φέροντα τὴν αὐτὴν ἐξάρτυσιν¹. Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξ ἄλλου φυλάσσονται περισσότερα γλυπτὰ μὲ ὁμοίαν ἐξάρτυσιν. Ἀναφέρω τὸ ὑπ' ἀριθ. 1030 χρονολογούμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π.Χ.², τὸ ὑπ' ἀριθ. 1109, πιθανῶς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἔργον ἀντιγράφον ἐλληνιστικὰ πρότυπα³, καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1138 ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τροίᾳ⁴.

Τὸ ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Συλλογῆς Allard Pierson τοῦ Ἀμστερνταμ παριστᾷ ἔφιππον φέροντα τὰ αὐτά: χιτῶνα, θώρακα καὶ χλαμύδα. Εἰδικώτερον ὁ θώραξ εἶναι δερμάτινος, φέρει ὁμοίας πτέρυγας καὶ εἶναι ὁμοίως ἐξωσμένος⁵. Τὸν αὐτὸν δερμάτινον θώρακα (καὶ ὑπ' αὐτὸν ὅμοιον χιτωνίσκον μετὰ βραχειῶν χειρῶν) φέρει ὁ ὀπλίτης ἐπὶ ἀναγλύφου ἐκ τῆς Τέω⁶.

Ἐκ τῆς πλησιεστέρας Θεσσαλικῆς Περίνης προέρχεται ἀνάγλυφον τοῦ Λούβρου, ὅπου ἔφιππος φέρει θώρακα μετὰ βραχυτέρων πτερύγων, ἀλλὰ γενικῶς ὅμοιον⁷.

Ἔχει παρατηρηθῆ, ὅτι μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον ἐπεκράτησε «κοινή», οὕτως εἰπεῖν, καὶ εἰς τὸν ὀπλισμόν. Οἱ στρατοὶ τῶν Διαδόχων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἢ περὶ αὐτοὺς ἡγεμόνων καὶ κρατῶν ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον «εἰς τὸν μακεδονικὸν τρόπον καθωπλισμένοι⁸». Ὡστε καὶ ἐκ μεμακρυσμένων τόπων καὶ νεωτέρων σχετικῶς ἐποχῶν παραδείγματα εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν ἰσχὺν ἀναδρομικὴν. Οὕτω ἐκ Δούρων-Εὐρωποῦ λατρευτικὸν ἀνάγλυφον, παρὰ τὴν διαφορὰν τεχνοτροπίας, εἰκονίζει ὅμοιον θώρακα, ὡς καὶ ἀνάγλυφον ἐκ Δασκυλίου⁹. Ἐπίσης ὁ πολεμιστὴς ἐπιτυμβίου στήλης ἐν KIESERITZKY-WATZINGER, ἔ. ἀ., μνημονευθείσης ἤδη ἀνωτ. σ. 86, σημ. 4 καὶ σ. 89, σημ. 2.

Ἐνδιαφέρουσαν ὁμάδα παρουσιάζουν τὰ ἐκ Τάραντος παραδείγματα, τὰ ὅποια συνδέουν περαιτέρω καὶ τὰ ἐτρουσκικά.

Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ H. KLUMBACH ἐπιτυμβίων γλυπτῶν μνη-

¹ OTTO WALTER, Beschreibung der Reliefs im kleinen Akropolis - Museum in Athen, Wien 1923, σ. 8, ἀριθ. 9 [= H. SÜSSEROTT, Griech. Plastik d. 4 Jahrh. v. Chr., Untersuchungen zur Zeitbestimmung, Frankfurt am Main 1938, σ. 63 καὶ 92 καὶ πίν. 11, 1, μὲ χρονολογίαν 295/4 π. Χ.], πρβ. O. WALTER, ἔ. ἀ. σ. 4, ἀριθ. 4, καὶ σ. 177, ἀριθ. 379.

² MENDEL, Catalogue κλπ., III, σ. 245, ἀριθ. 1030 (586).

³ Ὁ MENDEL, αὐτ. σ. 347, ἀριθ. 1109 (402) χρονολογεῖ εἰς τὸν 2^{ον} αἰ. μ. Χ.

⁴ MENDEL, αὐτ. σ. 371 κέ., ἀριθ. 1138 (336).

⁵ A. ADRIANI, Divagazioni intorno ad una coppa paesistica κλπ., Roma 1959, εἰκ. 131 ἐν πίν. XLIV καὶ σ. 54, ὅπου χρονολογεῖται: di alta età ellenistica. Πρβ. αὐτ. σ. 29. Ἰδὲ καὶ τὸν νεκρὸν τῆς γραπτῆς στήλης ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐν R. PAGENSTECHE, Nekropolis, Leipzig 1919, σ. 69, εἰκ. 49, A. RUMPF, MuZ, σ. 153, πίν. 51, 6, BL. BROWN, ἔ. ἀ. πίν. IX, 1, πρβ. ἱππέα αὐτ. πίν. XI, Encicl. Univ. πίν. 440, ἀριστερά, χρονολογούμενον εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ.

⁶ P. DEVAMBEZ, Bas-relief de Téos, Paris 1962, σ. 22 καὶ πίν. I, III καὶ VII-VIII, ἀριστερά.

⁷ Καλὴ εἰκὼν ἐν Encyclop. Photograph. III, σ. 217c, ὅπου χρονολογεῖται εἰς τὸν 4^{ον} αἰ. π. Χ.

⁸ Πρβ. A. BAUER, Kriegsalterthümer, σ. 425, C. GROTE, Das griech. Söldnerwesen der hellenist. Zeit, 1913, σ. 93 κέ.

⁹ M. ROSTOVITZEFF, Dura and the Problem of Parthian Art ἐν Yale Class. St. 5, 1935, σ. 157 κέ., εἰκ. 36 (πρβ. αὐτ. εἰκ. 38 καὶ εἰκ. 48).

μείων τοῦ Τάραντος, πέντε θραύσματα σώζουν ἐν μέρει πολεμιστὰς θωρακοφόρους¹. Οἱ θώρακες τοῦ Τάραντος, παρὰ τὰς μεταξὺ των καὶ πρὸς τὸν ἡμέτερον θώρακα διαφορὰς, παρουσιάζουν σημαντικὰς ὁμοιότητας. Πρῶτον εἶναι ὅλοι δερμάτινοι², ὅπως καὶ ὁ ἰδικός μας. Αἱ λωρίδες ἀναρτήσεως, ἐφ' ὅσον φαίνονται πρὸς σύγκρισιν, εἶναι ἀκριβῶς αἱ αὐταὶ³ καί, ὅπερ σπουδαιότερον, οἱ Ταραντῖνοι θωρακοφόροι εἶναι ἐξωσμένοι μὲ τὴν ἰδίαν εὐρείαν ζώνην τοῦ ἰδικοῦ μας πολεμιστοῦ⁴. Κατὰ τὸ κάτω πέρασ τοῦ κορμοῦ τοῦ θώρακος καὶ κατὰ τὰς πτέρυγας ὑπάρχουν διαφοραὶ καὶ μεταξὺ τῶν θωράκων τῶν ἐκ Τάραντος ἀναγλύφων, τὰ ὅποια χρονολογοῦνται ὑπὸ τοῦ KLUMBACH εἰς τὸ τέλος περιόδου τοῦ 4^{ου} αἰ. π.Χ.⁵

Πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ ζωοφόρος τοῦ ἀναθήματος τοῦ Αἰμιλίου Παύλου ἐν Δελφοῖς, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἤρχισεν ὡς ἀνάθημα τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Περσέως. Οἱ ἐν τῇ ζωοφόρῳ εἰκονιζόμενοι Μακεδόνες βασικῶς φέρουν τὴν αὐτὴν ἐξάρτυσιν, εἰδικώτερον δὲ τὸν αὐτὸν θώρακα, ὡς ὁ νεκρός, μετὰ δυσδιακριτῶν διαφορῶν⁶.

Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἔργα, μάλιστα αἱ ἀνάγλυφοι παραστάσεις «θρακὸς ἱππέως»⁷, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραβληθοῦν, ἀλλ' ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας κατὰ τὸ πλεῖστον, συχνάκις δὲ καὶ ἡ κακὴ ἐκτύπωσις τῶν εἰκόνων δὲν ἐπιτρέπουν ἀκρίβειαν εἰς τὰς παρατηρήσεις. Ὅμοίως ἀμφιβόλου ὠφελιμότητος εἶναι αἱ παραστάσεις τεθωρακισμένων ἐπὶ εὐτελῶν ἀγγείων, μεγαρικῶν σκύφων κ.τ.τ.⁸ Ἐν τούτοις εἶναι διδακτικὴ ἡ περιπλάνησις πρὸς διαπίστωσιν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν εἰς τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν καὶ τὰς συλλογὰς τῶν Μουσείων. Δὲν εἶναι δυνατόν ὅμως νὰ ἐκταθῶμεν ἐνταῦθα περισσότερον⁹.

¹ H. KLUMBACH, Tarentiner Grabkunst, 1937, Κατάλογος, σ. 1 κέ., ἀριθ. 5, 16, 44, 101 καὶ 104 (τὸ ὑπ' ἀριθ. 44 εἶναι θώραξ ἀνηρτημένος ἀπὸ τοῦ τοίχου). Πρβ. αὐτ. σ. 58.

² H. KLUMBACH, αὐτ. σ. 58.

³ Αὐτ. πίν. 2, ἀριθ. 5. καὶ πίν. 19, ἀριθ. 104.

⁴ Αὐτ. πίν. 2, ἀριθ. 5, πίν. 19, ἀριθ. 101 καὶ μάλιστα ἀριθ. 104.

⁵ Αὐτ. σ. 58. Πρβ. σ. 69 κέ. καὶ σ. 73.

⁶ Nün ἐν H. KAEHLER, ἔ. ἀ.

⁷ I. G. KAZAROV, Die Denkmäler des thrak. Reitergottes in Bulgarien, Diss. Pann., Ser. II, fasc. 14, Budapest 1938. E. WILL, Le relief cultuel Gréco-romain κλπ., Paris 1955, σ. 55 κέ., ὅπου καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία, εἰς ἣν πρόσθετος G. MIHAILOV, Inscr. Gr. Bulg. Rep., I, 1956, ὅπου ἀξιοπρόσεκτος ἰδίως ἡ ἐν πίν. 29 (ἀριθ. 9 κατὰ λάθος = 79) εἰκόν.

⁸ Π. Χ. A. GREIFENHAGEN, Beiträge zur ant. Reliefkeramik, Berlin 1963 (ἰδίως σ. 52 κέ. καὶ εἰκ. 46 κέ.), ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Γραπτοὶ θώρακες ἐπὶ ὕδριων ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας, BL. BROWN, ἔ. ἀ. πίν. XXXII, 2-3.

⁹ Ἐνδεικτικῶς σημειοῦμεν βιβλιογραφίαν κατ' ἐπιλογὴν: Ἐν H. DIEPOLDER, Die attischen Grabreliefs des 5 und 4 Jahrhunderts v. Chr., Berlin 1931, σ. 33 κέ., πίν. 28, 1, σ. 50, πίν. 46, σ. 52, πίν. 49, 1, τὴν στήλην τοῦ Ἀριστοναύτου, αὐτ. σ. 52, ὅπου ὁ DIEPOLDER συμφωνεῖ μετὰ τοῦ v. SALIS (Gr. des Aristonantes) ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν εἰς τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ., καὶ σ. 53, ὅπου στήλη εἰκονίζουσα πολεμιστὴν θεωρεῖται σύγχρονος τοῦ Ἀριστοναύτου (πρβ. v. SALIS, ἔ. ἀ. σ. 32). Ἀξιομελέτητοι εἶναι οἱ θώρακες ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυηνῆς, HUMANN-KOHNTE-WATZINGER, Magnesia am Maeander, σ. 84 κέ. καὶ 184 κέ., Blatt XII-XIV, πρβ. εἰκ. 182 καὶ 218, G. MENDEL, Catalogue, I, σ. 375 κέ., πρβ. αὐτ. σ. 237, ἀριθ. 90, VERMEULE ἐν Berytus ἔ. ἀ. σ. 14, πίν. I, 4. M. BIEBER, The Sculpture of the Hellenistic Age, New York 1961, εἰκ. 703. Ἐπίσης τῆς ζωοφόρου τοῦ Ἑκαταίου τῶν ἐν Καρίᾳ Λαγίνων (2^{ου} - 1^{ου} αἰ. π. Χ.), G. MENDEL, ἔ. ἀ., π. χ. εἰκ. ἐν σ. 509 καὶ 532, A. SCHÖBER, Der Fries des Hekateions von Lagina [= Istanbuler Forschungen, 2], Wien 1933, πίν. XIII, XV καὶ XXIII, C. VERMEULE, ἔ. ἀ. σ. 14. Διαφόρους τύπους θώρακος ἰδὲ

Ἡ ἐνδυμασία τοῦ νεκροῦ θὰ ἐξετασθῇ περαιτέρω ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ὁμοίων στοιχείων τῆς ἐνδυμασίας τοῦ Ἑρμοῦ. Βασικῶς δὲν διαφέρει, μολονότι ἡ χλαμὺς τοῦ Ἑρμοῦ πορποῦται ἔμπροσθεν ὅπως π.χ. ἡ χλαμὺς τοῦ θωρακοφόρου εἰς τὴν στήλην τῆς Ρόδου¹.

Ἐπίσης ἡ στάσις, ἀκριβέστερον ἡ κίνησις τοῦ νεκροῦ εἶναι βασικῶς ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Ἑρμοῦ. Τὰ κοινὰ σημεῖα εἶναι χαρακτηριστικὰ γενικῶς τῆς ἐποχῆς (κατωτ. σ. 127).

Ἡ παράστασις τῆς σκηνῆς, καθ' ἣν ὁ Ἀχιλλεὺς παραδίδει τὴν Βρισηίδα, θεωρεῖται τυπικὸν παράδειγμα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀντιγράφου ἐλληνικοῦ προτύπου². Ἐκεῖ παρατηροῦμεν τὴν αὐτὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον στροφὴν κατὰ $\frac{3}{4}$ τῆς κεφαλῆς, πρὸς ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ, εἰς ὅλας τὰς μορφάς (πλὴν τοῦ εἰκονιζομένου ἐκ τῶν νώτων Πατρόκλου), μάλιστα δὲ εἰς τὰς μορφὰς ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι δὲν μετέχουν εἰς τὴν δραματικὴν σκηνήν. Ἡ στροφή αὕτη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ (ἔγχρωμος πίν. I', 2 καὶ πίν. 5) καὶ τοῦ Ἑρμοῦ (ἔγχρωμος πίν. Z' καὶ πίν. 6).

Ἡ κίνησις ἐξ ἄλλου τοῦ σώματος καὶ μάλιστα τῶν σκελῶν τόσον τοῦ νεκροῦ ὅσον καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ «spät - leocharisch»³ χαλκοῦ ἀγαλματίου τοῦ Λούβρου, τοῦ ὁποῦ ὡς πρότυπον θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὁ Ἀλέξανδρος δορυφόρος τοῦ Λυσίππου⁴. Ὁ νεκρὸς δὲν ἴσταται, κινεῖται. Τὸ δόρυ, πλὴν ἐξαιρέσεων⁵, κρατοῦν οἱ πολεμισταὶ διὰ τῆς δεξιᾶς, ἀλλὰ, ὅταν στηρίζεται ὁ πολεμιστὴς ἐπ' αὐτοῦ, τὸ δεξιὸν σκέλος πρέπει νὰ εἶναι στάσιμον⁶.

(κατ' ἐπιλογὴν): DAREMBERG - SAGLIO ἐν λ. *Lorica*, 1309, WINTER, Festschrift Paul Clemen, σ. 125 κέ., BAUMEISTER, Denkmäler, εἰκ. 2031-33 καὶ 2193. Τέλος τὰ τρόπαια προσφέρουν ὅμοια παραδείγματα, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, τελευταίως A. J. JANSSEN, Het Antieke Tropaion (μετὰ ἀγγλικῆς περὶλήψεως), Brussel 1957.

¹ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 119, σημ. 4.

² SWINDLER, Ancient Painting, New Haven 1929, σ. 286, H. BULLE, Der schöne Mensch², πίν. 314, E. PFUHL, Masterpieces of Greek Drawing and Painting, London 1955, σ. 102, εἰκ. 122, K. SCHEFOLD, Pompeji, München 1956, πίν. 7, με χρονολογίαν τοῦ προτύπου περίπου 330-320 π. X. Πρβ. H. BULLE, Von griech. Schauspielern und Vasenmalern ἐν Festschr. J. Loeb, München 1930, σ. 12 κέ., εἰκ. 2 καὶ 4, με χρονολογίαν τοῦ προτύπου εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π. X. Πρβ. Encyclopédie Alpina Illustrée, 1936, εἰκ. XIV, M. BRION - E. SMITH, Pompeji and Herculaneum, 1960, ε.κ. 62. E. ALETTI, La tecnica κλπ., σ. 34, ε.κ. 10, K. SCHEFOLD, ἔ.ἀ. πίν. 16 καὶ χρονολογία τοῦ προτύπου περὶ τὸ 300 π. X. Πρβ. αὐτ. πίν. 5 (περὶ τὸ 330 π. X.) = M. ROBERTSON, ἔ.ἀ. εἰκὼν ἐν σ. 178.

³ E. BUSCHOR, Das hellenistische Bildnis, σ. 9, εἰκ. 3, πρβ. αὐτ. εἰκ. 4, μεταξὺ τῶν δύο τοποθετεῖται ὁ νεκρὸς τεχνοτροπικῶς (ἀναλογίαι, κίνησις, συστροφή), πρβ. αὐτ. σ. 37 καὶ εἰκ. 30-31, καὶ T. SCHREIBER, Studien κλπ., πίν. VI (L), VIII (P), XI καὶ σποράδην.

⁴ Βασικαὶ αἱ παλαιαὶ μονογραφίαι τοῦ OSCAR WULFF, Alexander mit dem Lanze, Berlin 1898, καὶ τοῦ H. THIERSCH, Lysippos Alexander mit dem Lanze ἐν JdI 23, 1908, σ. 162 κέ., νεωτέρα βιβλιογραφία, H. SÜSSEROTT, ἔ.ἀ. σ. 194, πίν. 37, 4, G. HAFNER, Geschichte der griech. Kunst, Zürich 1961, σ. 377, εἰκ. 39, B. SCHWEITZER, Das Menschenbild der griech. Plastik νῦν ἐν B. S., Zur Kunst der Antike II, Tübingen 1963, σ. 25 κέ. καὶ πίν. 11, M. BIEBER, ἔ.ἀ. σ. 161, εἰκ. 682 καὶ 685, W. ZSCHITZSCHMANN, ἔ.ἀ. σ. 167, εἰκ. 121, CH. PICARD, Manuel, IV, 2, Paris 1963, σ. 721 κέ., εἰκ. 306 καὶ πίν. XVII.

⁵ Π.χ. ἐπὶ μαρμαρίνης νεκρικῆς ληκύθου Collection Barracco, πίν. LVIII, bis. καὶ ἐπὶ γραπτῆς στήλης, A. RUMPF, MuZ, σ. 153, πίν. 51, 6, BL. BROWN, ἔ.ἀ. IX, 1, R. BRILLIANT, Gesture and Rank in Roman Art [= Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences XIV, 1963], σ. 20 κέ., εἰκ. 1-18.

⁶ Πρβ. ἀναλόγους σχέψεις τοῦ G. DICKINS ἐν BSA 13, 1906-7, σ. 380.

Ἐξ ἄλλου ἢ παραβολὴ πρὸς πανόπλους στρατιωτικοὺς εἰκονιζομένους, σὺν τοῖς ἄλλοις, μετὰ κράνους καὶ ἀσπίδος, τῶν ὁποίων στερεῖται ὁ ἡμέτερος νεκρός, ὁδηγεῖ εἰς τὸ πιθανὸν συμπέρασμα, ὅτι δὲν νοεῖται ὡς πεσὼν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης¹, τυχὸν λαβούσης χώραν ὅπου νῦν ὁ τάφος, ἀλλ' ὡς παλαιὸς πολεμιστὴς, διὰ τὴν ὑπόμνησιν τῆς ιδιότητος τοῦ ὁποίου ἀρκεῖ ὁ θώραξ, τὸ δόρυ καὶ τὸ ξίφος. Εἰκονίζεται ὅχι εἰς συγκεκριμένην ἐνέργειαν, ἀπλῶς παρουσιάζεται ἀνδροπρεπῶς εἰς τὸν θεατὴν καί, ἐννοεῖται, εἰς τοὺς Κριτὰς, χωρὶς καμμίαν ἔκφρασιν λύπης. Τὸ τελευταῖον ἄλλωστε ἀποτελεῖ κανόνα εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην².

Ὡς πρὸς τὰς ἀναλογίας τοῦ σώματος παρατηροῦνται ὑψηλὰ σκέλη παραβαλλόμενα πρὸς τὸ σχετικῶς βραχὺ ἄνω σῶμα καὶ τὴν μικρὰν κεφαλὴν. Καὶ ταῦτα θεωροῦνται χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τοῦ Λυσίππου³.

Γενικῶς εἰς τὴν παράστασιν τοῦ νεκροῦ ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας τρεῖς μορφὰς δὲν παρατηρεῖται σκληρότης, ἀλλ' ἀντιθέτως αὗται φαίνονται κινούμεναι ἐλευθέρως ὡς τρισδιάστατοι μορφαὶ εἰς τὸν ἐλεύθερον χώρον, χωρὶς ὑπερτονισμένον τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς μετωπικότητος, τὸ ὁποῖον ἀπεδόθη εἰς τὸν Ἑρμῆν⁴.

Ὁ Ἑρμῆς (ἔγχρωμος πίν. Ζ' καὶ πίν. 6). Παριστάνεται ὄρθιος, σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, στρεφόμενος ὀλίγον καὶ κινούμενος πρὸς δεξιὰ, ἀλλὰ στρέφων τὴν κεφαλὴν ὀπίσω πρὸς ἀριστερὰ κατὰ τρία τέταρτα. Βαίνει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, ὁμοίως πρὸς τὸν νεκρόν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ δεξιὸς ποὺς ἔχει ἤδη ἀρτῇ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος. Κινεῖ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα πρὸς ἀριστερὰ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος καὶ τοὺς δακτύλους εἰς δῆλωσιν προσκλήσεως ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν νεκρόν⁵. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς τοῦ χειρὸς

¹ Ὁ Ἀλέξανδρος ἐφιππος εἰς τὴν μάχην τῆς Ἰσοῦ, κατὰ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Πομπηίας, εὐλόγως δὲν φέρει ἀσπίδα, ἀλλὰ δὲν φέρει καὶ κράνος.

² Ἰδὲ κυρίως H. KENNER, *Weinen und Lachen in der griech. Kunst*, Wien 1960, μάλιστα σ. 45 κέ. Διὰ τὴν σημασίαν τῆς στάσεως καὶ τῆς χειρονομίας (καὶ τοῦ Ἑρμοῦ) ἰδὲ τελευταίως τὸ εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον I τοῦ Πρώτου Μέρους (*The Hellenic Tradition*) τοῦ ἀναφερθέντος βιβλίου τοῦ RICHARD BRILLIANT, *Gesture and Rank in Roman Art*. Ἰδιαίτερος σ. 12 κέ., καὶ ἐν σημ. 22 βιβλιογραφίαν, καὶ ἀκριβέστερον σ. 13, σημ. 25, ὅπου γίνεται παραπομπὴ εἰς τὸν C. VERMEULE.

³ PLIN. N. H. XXXIV 65, πρβ. P. P. JOHNSON, *Lysippos*, 1927, σ. 268 κέ. Ἰδὲ καὶ A. S. MURRAY, *Greek Bronzes*, London 1898, σ. 76, εἰκ. 32, καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 15158 χαλκοῦν ἀγαλμάτιον νέων ἀνασκαφῶν Δωδώνης ἐν τῇ αἰθούσῃ Συλλογῆς Καραπάνου τοῦ Ἑθν. Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Τελευταίως S. KARUSU ἐν AM 76, 1961, σ. 99 κέ. (πρβ. κατωτ. σ. 125, σημ. 8). Ὅπως δὲ ποτε ὁ ἡμέτερος νεκρὸς δὲν φθάνει τὰς ἀναλογίας τοῦ νεκροῦ τῆς στήλης ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας, A. RUMPF, *MuZ*, πίν. 51, 6 [= BL. BROWN, ἔ. ἀ. πίν. IX, 1 = R. BRILLIANT, ἔ. ἀ. σ. 1, 18].

⁴ S. KARUSU, ἔ. ἀ. Ἰδὲ κατωτ. σ. 125, σημ. 8. Πρβ. καὶ R. BRILLIANT, ἔ. ἀ. σ. 14, σημ. 29, καί, εἰς ὃν παραπέμπει οὗτος, E. WILL, ἔ. ἀ. σ. 219 κέ., ἰδίως σ. 246 κέ.

⁵ Ἰδὲ S. KARUSU, ἔ. ἀ. Εἰς τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφίαν πρόσθετες *Enciclopedia Classica* I, III, σ. 473 [= W. RIEZLER, *Weissgründige attische Lekythen*, πίν. 44]. F. BERTOCCHI, ἔ. ἀ. σ. 63 κέ., εἰκ. 39, L. REY ἐν *Albania* 5, 1935, σ. 56 κέ., πίν. XVIII, 5, καὶ σημ. 48, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, *ÖJh* 21/22, 1922-4, Beibl., στ. 215, εἰκ. 126 καὶ σημ. 127, ὅπου παραπομπὴ δι' ὅμοια ἀνάγλυφα εἰς P. STICOTTI, *Die röm. Stadt Doclea in Montenegro* [= *Schriften der Balkank.*, antiqu. Abt., VI], Wien 1913, σ. 147 κέ., εἰκ. 86 κέ. Πρβ. C. PRASCHNIKER - A. SCHÖBER, *Archäol. Forsch. in Albanien und Montenegro*, Wien 1919, σ. 1, εἰκ. 1.

κρατεῖ κηρύκειον λοξῶς πρὸς ἄνω, ἀπολήγον κάτω εἰς σφαιρικὸν ἄκρον¹. Φέρει χιτωνίσκον μετὰ βραχειῶν χειρίδων καλύπτοντα τὸ σῶμα σχεδὸν μέχρι τῶν γονάτων καὶ ζωννύμενον κατὰ τὴν ὀσφύν (ὡς δηλοῦν αἱ πτυχώσεις), διὰ ζώνης μὴ διακρινομένης δι' ἰδίου χρώματος ἢ ἄλλως². Ὁ χιτωνίσκος φέρει χρῶμα ἐρυθρὸν πρὸς τὸ πορφυροῦν³. Ἐπ' αὐτοῦ φέρεται χλαμὺς πορπουμένη ὑπὸ τὸν λαιμὸν ἀριστερά, καλύπτουσα τοὺς ὤμους καὶ τὴν ἀριστερὰν τοῦ νεκροῦ πλὴν τῆς ἄκρας χειρὸς καὶ πίπτουσα ἀριστερὰ μέχρι σχεδὸν τῆς δεξιᾶς κνήμης. Τὸ χρῶμα τῆς χλαμύδος εἶναι κυανοῦν μετὰ παρυφῶν ἰώδους χρώματος, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὰ γωνιώδη ἄκρα φέρουν τὰς συνήθεις κομβιοσχήμεους ἀπολήξεις μὴ δηλουμένας δι' ἰδίου χρώματος⁴. Καὶ ὁ Ἑρμῆς φέρει ὑψηλὰ κιτρινωπὰ ὑποδήματα, ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ νεκροῦ⁵. Τὸ κηρύκειον ἐπίσης δηλοῦται διὰ τοῦ αὐτοῦ κιτρίνου χρώματος ὡς καὶ εὐρὺς πέτασος⁶, ὅστις καλύπτει τὴν κόμην ἀφίνων ἀκαλύπτους βοστρύχους ἐκατέρωθεν κατὰ τὰ ὦτα. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξίτηλα, δηλοῦν νέον ἄνδρα. Πτερὰ δὲν διακρίνονται κατὰ τοὺς πόδας οὔτε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς⁷.

Ὁ Ἑρμῆς θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ὀλιγώτερον τοῦ νεκροῦ. Πρόσφατος μελέτη τῆς Σ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ⁸ δεικνύει, ὅτι ὁ λεγόμενος Ἑρμῆς Ludovisi ἀποτελεῖ ἀντίγραφον ψυχο-

¹ Ἰδὲ γενικῶς PRELLER, Der Hermesstab, Philologus 1, 512-522, HOFFMANN, Hermes und Kerykeion, Marburg 1890, R. BEOTZKES, Das Kerykeion, Diss. Münster 1913, καὶ RE XI, 1, 1921, στ. 330 κέ. ἐν λ. Kerykeion (1), ὅπου καὶ ἡ μέχρι τοῦ 1913 βιβλιογραφία, FROTHINGHAM, Babylonian Origin of Hermes the Snake God and of the Caduceus, AJA 20, 1916, σ. 175 κέ., J. F. CROME, Kerykeia, AM 63-64, 1938-39, σ. 117 κέ., πίν. 17-20, P. RAINGEARD, Hermes Psychagogue, Paris 1935, σ. 402 κέ., Ν. Φ. ΓΙΑΛΟΥΡΗ, Ἑρμῆς Βουκλεψ ἐν AE 1953-54, Μέρος Β', σ. 165 κέ., ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία, Ο. ΕΛΙΑ ἐν Boll. d'arte 1961, σ. 200 κέ., εἰκ. 11 [= Sovietska Archeologia (εἰς τὴν ρωσικὴν), 1963, 2, σ. 284, εἰκ. 12], F. BERTOCCHI, ἔ. ἄ.

² M. BIEBER, Griechische Kleidung, Berlin 1928, σ. 50, πίν. 18, 1-3, πρβ. ἄνωτ. χιτωνίσκον ὑπὸ τὸν θώρακα τοῦ νεκροῦ καὶ κατωτ. σ. 126 κέ., σημ. 1 κέ.

³ Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ αἵματώδους πορφυροῦ χρώματος πρὸς νεκρικὰς καὶ χθονίας τελετὰς ἰδὲ J. E. HARRISON Prolegomena², Cambridge 1908, σ. 249 καὶ σημ. 5, καὶ τελευταίως R. HÄGG, Geometrische Gräber von Asine, Op. Ath. 6, σ. 137, σημ. 114, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁴ Πρβ. ἄνωτ. ὁμοίαι ἀπολήξεις τῆς χλαμύδος τοῦ νεκροῦ καὶ τὰς δηλουμένας διὰ μεγαλυτέρου χάλικος εἰς τὸ ψηφιδωτὸν κυνηγίου λέοντος τῆς Πέλλης, π. χ. ἐν M. ROBERTSON, Greek Painting, σ. 166 καὶ 169, πρβ. P. H. PETSAS ἐν La mosaïque Gréco-romaine, σ. 47 ἢ τὰς εἰς ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα τῆς χλαίνης, τῆς μορφῆς ἀριστερά, εἰς τὸ μωσαϊκὸν κυνηγίου ἐλάφου, π. χ. AD 17, 1961-62, Χρονικά, πίν. 245, Archaeology 17, 1964, σ. 81, εἰκ. 9, BCH 86, 1962, Chron. 1961, πίν. XXVIII κ. ἄ.

⁵ Ἰδὲ ἄνωτ. σ. 116, σημ. 4. Πρβ. M. BIEBER, ἔ. ἄ. σ. 51, πίν. XVIII, 3, P. RAINGEARD, ἔ. ἄ. σ. 397 κέ., FAIRBANKS, Athenian White Lekythoi, I, New York 1914, σ. 191, ἀρ. 8, II, σ. 29, ἀρ. 25, καὶ σ. 218.

⁶ Διὰ τὸ γλωσσικὸν καὶ σημασιολογικὸν μέρος ἰδὲ LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. πέτασος, J. KALLÉRIS, ἔ. ἄ. σ. 204. Encicl. classica I, III, σ. 441 κέ. Διὰ τὰ καλύμματα τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἑρμοῦ ἰδὲ RAINGEARD, ἔ. ἄ. σ. 389 κέ. Ἀναλυτικώτερον περὶ τοῦ πετάσου, E. SCHUPPE ἐν RE XIX, 1, 1937, στ. 1119 κέ., εἰδικώτερον διὰ τὰ σχήματα τοῦ πετάσου, αὐτ. στ. 1121 κέ., καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Ἑρμῆν στ. 1120 καὶ VIII, I, στ. 764 κ. ἄ.

⁷ Τοῦτο εἶναι κανονικὸν διὰ τὸν Ἑρμῆν ψυχοπομπὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ τάφου, ἰδὲ κατωτέρω. Διὰ τὰ «πετερόεντα πέδιλα» ἰδὲ Ν. Φ. ΓΙΑΛΟΥΡΗ ἐν AE 1953-54, Μέρος Β', σ. 164 καὶ τὴν αὐτ., σημ. 1, βιβλιογραφίαν.

⁸ S. KARUSU, Ἑρμῆς Ψυχοπομπός, AM 76, 1961, σ. 91 κέ. Τὸ δημοσιευθὲν αὐτόθι, σ. 99, εἰκ. 2, πρόχειρον σχέδιον τοῦ Ἑρμοῦ, ἐξητήθη πρὸς μελέτην τῆς κινήσεως τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρὸς καί, κατὰ τοῦτο, εἶναι ἀκριβές, δεικνύει δὲ ὁμοιότητα πρὸς τὴν κίνησιν τῆς χειρὸς τοῦ Ἑρμοῦ Ludovisi, ὡς παρατηρεῖ ἡ Σ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον εἶναι ἀπατηλὸν ὡς πρὸς τὴν μετωπικότητα, ἡ ὁποία ὑπερτο-

πομποῦ Ἑρμοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Φειδίας πιθανῶς ἐφιλοτέχνησε κατὰ παραγγελίαν τοῦ Περικλέους, ἵνα στηθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν ἐν Κορωνεῖα πεσόντων χιλίων Ἀθηναίων κατὰ τὸ ἔτος 447 π.Χ., τὸ δὲ ἐπίγραμμα ἔγραψεν ὁ Σοφοκλῆς. Εἴμεθα μακρὰν καὶ ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ ἀπὸ τὸν τόπον τοῦ ἀγάλματος. Ἀλλ' εἰς τὴν μελέτην παρέχεται ἡδη μέγα μέρος τῆς περὶ Ἑρμοῦ ψυχοπομποῦ βιβλιογραφίας, μάλιστα τῆς ἀναφερομένης εἰς ἀρχαιότερα τῆς ἐποχῆς τοῦ τάφου μας μνημεῖα. Ἡ Σ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ παρατηρεῖ ἡδη ὅτι ὁ Ἑρμῆς μας ἔχει πιθανῶς γλυπτὰ πρότυπα ὑπ' ὅψιν, ἀναγνωρίζει μάλιστα Λυσίππεια χαρακτηριστικὰ εἰς τὰς ἀναλογίας τοῦ σώματος καὶ τὴν στάσιν τῶν ποδῶν. Τὸ λευκὸν βάθος ἀποκλείει ἔμπνευσιν ἐκ τῆς ἀγγειογραφίας, πιθανῶς καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς. Ὅπωςδήποτε ὁ Ἑρμῆς μας πρέπει νὰ παραβληθῇ μᾶλλον πρὸς σειρὰν μνημείων πλησιεστέρων εἰς τοὺς χρόνους του.

Ἡ σύγκρισις θὰ γίνῃ κυρίως μὲ βάσιν τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν στάσιν ἢ ἄλλως κίνησιν τῆς μορφῆς.

Ὡς πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν¹ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἑρμῆς φέρει τὰ συνήθη καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐνδύματα: χιτωνίσκον καὶ χλαμύδα πορπουμένην παρὰ τὸν δεξιὸν ὤμον, ὡς συνήθως, ὑποδήματα ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ νεκροῦ καὶ πέτασον, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀσυνήθης εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ τοὺς Μακεδόνας. Μόνον τὸ κηρύκειον διακρίνει τοῦτον ἀπὸ τοὺς κοινούς θνητούς, ἐφ' ὅσον πτερὰ οὔτε εἰς τὴν κεφαλὴν οὔτε εἰς τοὺς πόδας φέρει.

Μὲ ὅμοιαν ἐνδυμασίαν παριστάνεται ὁ Ἑρμῆς, μάλιστα ὡς ψυχοπομπὸς ἢ ὡς χθόνιος, εἰς σειρὰν μνημείων τῆς ἐποχῆς τοῦ τάφου περιίπου. Οὕτω π.χ. εἰς πολυμελετημένον ἀνάγλυφον ἐκ Τάραντος χρονολογούμενον εἰς τὸν 4^{ον} αἰ. π.Χ. ὑπὸ τοῦ WUILLEUMIER². Ἐπίσης εἰς προσφάτως εὑρεθὲν νεώτερον ἀνάγλυφον

νίξεται, ὥστε φαίνεται ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν τοιχογραφίαν. Τὸ πρωτότυπον (ἔγχρωμος πίν. Ζ' καὶ πίν. 6) ἔχει τόσην μεταπικρότητα, ὅσην ἐπιβάλλει ὁ ἀναγκαῖος συνδυασμὸς τῆς κινήσεως πρὸς δεξιὰ μετὰ τῆς στροφῆς πρὸς ἀριστερά, ἰδὲ π.χ. ὅμοιαν κίνησιν ἐνωτικὴν τῶν ἐκατέρωθεν μορφῶν εἰς Πομπηϊανὴν τοιχογραφίαν, ἡ ὁποία ἀνάγεται εἰς πρότυπον τοῦ Ἀριστολάου, ζωγράφου τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} αἰ. π.Χ., τελευταίως F. ZENI, La Casa Reg. IX 5, 18 - 21a Pompei e le sue pitture [= Studi Miscellanei, 5], Roma 1964, πίν. XIX, 2, σ. 39, καὶ διὰ τὴν χρονολογίαν σ. 40 κέ.

¹ Γενικὴν βιβλιογραφίαν ἰδὲ ἀνωτ. σ. 125, σημ. 2. Πρβ. M. BIEBER, Entwicklungsgesch. der griech. Tracht, Berlin 1934, καὶ Enciclopedia Classica I, τόμ. III, Torino 1959, σ. 455 κέ.

² P. WUILLEUMIER, ἔ.ἀ. σ. 293, πίν. XII, 1. Ἐκ τῆς ἐν σ. 293, σημ. 2, προγενεστέρας βιβλιογραφίας ἀξιοσημεῖωτα καὶ διὰ τὰς καλὰς εἰκόνας, Antike Denkmäler III, 3, 1914 - 15, σ. 35, πίν. XXXV (P. WOLTERS), JdI 29, 1914, AA 1913, στ. 453 κέ., εἰκ. 1, SIEVEKING - WEICKERT, Fünfz. Meisterw. Glypt., München 1928, πίν. 43, ὅπου χρονολόγησις «περὶ τὸ 300 π.Χ.». Ὁ H. KLUMBACH, ἔ.ἀ. σ. 10, ἀριθ. 42, πρβ. σ. 59 κέ., 68 καὶ 75, καὶ παρ' ἐνθ. πίν. Α, ἀριθ. 42, περιγράφει «der Oberkörper ist nackt», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν WUILLEUMIER, ἔ.ἀ., ὁ ὁποῖος βεβαιώνει ὅτι ὁ Ἑρμῆς εἶναι «vêtu d'une tunique courte et d'une chlamyde flottante». Πρβ. KIRSTEN ἐν Antike 14, 1938, σ. 165 καὶ εἰκ. 5, CH. PICARD ἐν RHR 1929, σ. 59, σημ. 5, καὶ BCH 1931, σ. 23, σημ. 1, H. MÖBIUS ἐν AM 53, 1928, σ. 4 κέ., ὅπου ὁ MÖBIUS πραγματεύεται ἀνάγλυφον εἰκονιζόμενον ἐν ΑΕ 1894, πίν. 7. Τὸ ἀνάγλυφον χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Α. ΣΚΙΑ «εἰς τοὺς χρόνους τῶν Διαδόχων», ΑΕ αὐτ. στ. 139, πρβ. I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἑθνικὸν Μουσεῖον, πίν. CXXXI, ἀριθ. 1778, U. HAUSMANN, ἔ.ἀ. σ. 80 κέ., εἰκ. 47, μὲ χρονολογίαν εἰς τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} αἰ. π.Χ. Περὶ τοῦ ἐκ Τάραντος ἀναγλύφου ἰδὲ καὶ A. B. COOK, Zeus, III, I, Cambridge 1940, σ. 425 καὶ εἰκ. 290, καὶ περὶ ἐτέρου ἀναγλύφου μὲ χθονίαν σημασίαν, αὐτόθι II, 2, σ. 1115 κέ. Ἀπὸ τὰς παλαιότερας ὁμοίας παραστάσεις ἀρκοῦμεθα νὰ ἀναφέρωμεν π.χ. τὴν ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 4480 τριγωνικῆς βάσεως τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου, χρονολογούμενην εἰς τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} αἰ. π.Χ., εἰκὼν ἐν BCH 85, 1961, Chron. 1960, σ. 604, εἰκ. 4, δεξιὰ. Πρβ. καὶ Ἑρμῆν τοῦ ἀναγλύφου Ὀρφέως καὶ Εὐρυδίκης, DIEPOLDER, ἔ.ἀ. σ. 16 κέ., εἰκ. 2.

ἐκ Βεροίας, ὅπου τὸν Ἑρμοῦν ὀνομάζει Χθόνιον ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ βάρθρου¹.

Ἡ ὁμοιότης τῆς ἐνδυμασίας τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς τὴν συνήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τοὺς ἀνθρώπους, μαρτυρεῖται ἀπὸ γραπτὰς πηγὰς, παρατηρεῖται δὲ καὶ εἰς τὰ μνημεῖα. Περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου π.χ. μανθάνομεν, ὅτι ἐφόρει καθ' ἐκάστην ἡμέραν *χλαμύδα τε πορφυρᾶν καὶ χιτῶνα μεσόλευκον καὶ καυσίαν ἔχουσιν τὸ διάδημα τὸ βασιλικόν, ἐν δὲ τῇ συνοουσίᾳ τὰ τε πέδιλα καὶ τὸν πέτασον ἐπὶ τῇ κεφαλῇ καὶ τὸ κηρύκειον ἐν τῇ χειρὶ*². Τὰ διακριτικὰ τοῦ Ἑρμοῦ συνδυάζονται πρὸς τὰ συνήθη ἐνδύματα, τὴν χλαμύδα καὶ τὸν χιτῶνα.

Ἐκ τῶν μνημείων ἀξιομνημόνευτον ἰδίως τὸ ἐκ τῆς Αἰανῆς ἀνάγλυφον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου³. Ὅπισθεν τοῦ καθημένου νεκροῦ εἰκονίζεται πρὸς δεξιὰ ἰσταμένη ἀνδρική μορφή, τῆς ὁποίας ἡ ἐνδυμασία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δύο βασικὰ ἐνδύματα, τὸν χιτῶνα καὶ τὴν χλαμύδα. Ὁ χιτὼν ζώννυται παρὰ τὴν ὀσφύν, φέρει βραχείας χειρῖδας ἕως ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ βραχίονος καὶ φθάνει ἕως ὑπὲρ τὰ γόνατα ὡς καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ἡ δὲ χλαμὺς ἐπίσης πορποῦται παρὰ τὸν δεξιὸν ὤμον. Ἡ διάφορος κίνησις προκαλεῖ διάφορον εἰκονογραφικὸν σχῆμα, ἀλλ' οὐσιωδῶς τὰ ἐνδύματα εἶναι τὰ αὐτά, ὡς πιθανῶς καὶ εἰς τὸν καθημένον νεκρὸν, τοῦ ὁποίου σώζεται ὁ πέτασος.

Ὡς πρὸς τὴν στάσιν ἢ μᾶλλον κίνησιν τοῦ Ἑρμοῦ, εἰς ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω (σ. 123 κέ.) εἶναι δυνατόν νὰ προστεθῇ ὅτι τὸ σχῆμα παρακολουθεῖται καὶ εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους⁴. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐγίνοντο ἀντίγραφα κλασσικῶν ἔργων ἢ παραλλαγαὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους εἴτε εἰς τὴν ζωγραφικὴν εἴτε εἰς τὴν γλυπτικὴν⁵. Ἀπὸ τύπον ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ, μὲ τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν κίνησιν τοῦ ἡμετέρου, πρέπει νὰ ὁρμᾶται καὶ ἡ δεξιὰ μορφή τοῦ ἀναγλύφου ἐκ τῆς Καλλάτιος ἀνεξαρτήτως τῆς ἐρμηνείας τῆς G. BORDENACHE⁶.

¹ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά πίν. 265, 1. Σχετικῶς πρὸς τὸ συνοδεῦον τὴν εἰκόνα κείμενον, αὐτ. σ. 233, παρατηρῶ, ὅτι λατρεία Ἑρμοῦ χθονίου ἐν Βεροίᾳ δὲν εἶναι γνωστή, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, «ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν». Εἶναι γνωστὴ λατρεία ἀπλῶς Ἑρμοῦ, J. HATZFELD, BCH 35, 1911, σ. 238, ἀριθ. 6 (2^{ος} αἰ. π.Χ.), WOODWARD, BSA 18, 1911-12, σ. 146 κέ., ἀριθ. 4, BAEGE, De Macedonum sacris, σ. 71, P. RAINGEARD, ἔ.ἀ. σ. 185, σημ. 9, Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ, Μακεδονικά 5, 1961-63, σ. 89, σημ. 5. Μεταγενεστέρως ἀπαντᾷ ὄνομα προσώπου Ἑρμῆς, CORMACK, BSA 41, 1940-45, σ. 112, ἀριθ. 18 [= SEG 12, 1955, ἀριθ. 321]. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ Βέροια τῆς Συρίας ἀποκαλεῖται *ἔδραν* Ἑρμείας, BAEGE, ἔ.ἀ. σ. 71.

² ΑΘΗΝΑΙΟΣ XII 537, HEUZEY - DAUMET, Mission, σ. 293, J. KALLÉRIS, ἔ.ἀ. σ. 276, σημ. 2.

³ HEUZEY - DAUMET, ἔ.ἀ. σ. 460. Καλὴ εἰκὼν ἐν Encycl. Photogr. III, Le Musée du Louvre, Paris 1938, σ. 218, εἰκ. Α. Πρβ. στήλην ἐκ Φαλάννης, τελευταίως, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά, πίν. 188α, καὶ μορφήν τῆς μικρᾶς ζωοφόρου τοῦ βωμοῦ τοῦ Περγάμου, Pergamon III, 2, πίν. XXXI, 7. Ἐπίσης τὸ κλασσικῶν χρόνων ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου τῆς Κομοτηνῆς, G. ΒΑΚΑΛΑΚΗΣ ἐν AM 77, 1962, σ. 198, παρένθ. πίν. 55.

⁴ Πρβ. Ἡρακλέα ἐν τοιχογραφίᾳ τῆς πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς χρονολογουμένη ὑπὸ τοῦ Α. ADRIANI μεταξὺ 2^{ου} - 1^{ου} αἰ. π.Χ., τελευταίως BL. BROWN, ἔ.ἀ. σ. 59, ὅπου παραβάλλεται πρὸς Ἡρακλέα ἐν Δήλῳ χρονολογούμενον «πρὸ τοῦ 88 π.Χ.» ἰδὲ καὶ A. PLASSART ἐν BCH 40, 1916, σ. 186 κέ., εἰκ. 16, M. BULLIARD, Description des revêtements peints à sujet religieux [= Délos IX], 1926, σ. 138 κέ., πίν. XIII, XV καὶ εἰκ. 49-50. Μ. - TH. PICARD - SCHMITTER, Une tapisserie hellénistique d'Antinoé, Mon. Piot 52, 2, 1962, σ. 41 καὶ εἰκ. 7, a-b.

⁵ Π.χ. G. RICHTER, Ancient Italy, 1955, σ. 45 κέ., εἰκ. 142-147, καὶ σ. 61, εἰκ. 202-203.

⁶ Νομίζω ἀδύνατον διὰ τὰς ἑλληνικὰς ἀντιλήψεις νὰ ἐπιγράφεται ἡ στήλη : ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΕΠΙΣΤΡΑΤΟΥ καὶ νὰ εἰκονίζονται τὰ τέκνα του, ὡς ἐρμηνεύει ἡ BORDENACHE, Antichità greche e ro-

Ὡς ψυχοπομπὸς ὁ Ἑρμῆς ὑπὸ διαφόρους μορφὰς εἰκονίζεται εἰς τὴν εἴσοδον ἢ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τάφων¹. Ἐνίοτε εἰς ταφικὰ μνημεῖα ἀντ' αὐτοῦ εἰκονίζονται τὰ σύμβολα, κηρύκειον², καλαῦροψ³ ἢ ὄφις⁴. Τοιαῦται παραστάσεις ἀφθονοῦν εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου καὶ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους⁵.

Εἰδικώτερον ὁ Ἑρμῆς σχετίζεται ἐνωρὶς πρὸς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν⁶.

mane nel Nuovo Museo di Mangalia, Dacia 4, 1960, σ. 497, ἀριθ. 6. Εἰκὼν ἐν E. CONDURACHI, Monuments archéologiques de Roumanie, ἔκδ. Unesco, πίν. 31, ὅπου χρονολογεῖται εἰς τὸν 2^{ον} αἰ. π.Χ. Πρβ. D. M. PIPPIDI ἐν Balkan Studies 6, 1955, πίν. VI, μὲ χρονολογίαν μεταξὺ 2^{ου} - 1^{ου} αἰ. π.Χ., καὶ D. M. PIPPIDI - D. BERCIU. Geti si Greci κλπ., Bucuresti 1965, σ. 262, εἰκ. 78.

¹ Π.χ. εἰς τάφον τοῦ Παντικαπαίου, M. ROSTOVITZEFF, Ancient Decorative Wall-painting, JHS 39, 1919, σ. 151, εἰκ. 2, V. D. BLAVATSKIJ, Pantikapei, Μόσχα 1964 (εἰς τὴν ρωσικὴν), σ. 169, εἰκ. 50, ὁμοίως ἐπὶ γραπτῆς εἰσόδου τάφου Ἀλεξανδρείας, BL. BROWN, ἔ.ἀ. σ. 35 κέ., εἰκ. 1 καὶ σημ. 86, ὅπου ἡ προηγουμένη σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ ἐπὶ τῆς παρειᾶς θυρώματος τάφου τοῦ Τάραντος, F. BERTOCCHI, ἔ.ἀ. σ. 63 κέ., εἰκ. 39, πρβ. αὐτ. σ. 86 κέ., εἰκ. 67.

² Π.χ. εἰς ταφικὰ μνημεῖα τοῦ Λιλυβαίου, Mon. Ant. 33, 1929, σ. 48 κέ. καὶ πίν. I - V. Πρβ. καὶ γυναικείας μορφὰς παραδόξως κρατούσας κηρύκειον, M. ROSTOVITZEFF, Ἀρχαία διακοσμητικὴ ζωγραφικὴ τῆς Νοτίου Ρωσίας, Πετρούπολις 1913 - 14 (εἰς τὴν ρωσικὴν), πίν. LI.

³ Ὑστέρα, ἀλλ' ὁπωσδήποτε διδακτικὴ διὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων περὶ τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ εἶναι μικρασιατικὴ σαρκοφάγος τῶν περὶ τὸ 200 μ.Χ. χρόνων, φέρουσα ἀνάγλυφον παράστασιν καλαῦροπος καὶ ἐπίγραμμα ἐρμηνεύον τὴν σημασίαν του, BSA 16, 1909 - 10, σ. 107. Ἴδὲ καὶ ΑΔ 1931 - 32, Παράρτ., σ. 33 κέ.

⁴ Ὁ ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΥΔΟΣ, γράψας κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. μ.Χ., λέγει ὅτι ὁ ὄφις εἶναι σύμβολον τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ, De mens. 1, 20, ἀλλὰ πρβ. FARNELL, The Cults of the Greek States, V, σ. 37 κέ., ὅστις σχετίζει πρὸς τὸ χωρίον τοῦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΥΔΟΥ τὸν Ἑρμῆν τῆς Ἀνδρου. Ὁπωσδήποτε τὰ μνημεῖα σχετίζονται τὸν ὄφιν πρὸς τὸν χθόνιον καὶ ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν, ὡς ἄλλωστε καὶ πρὸς ἄλλας θεότητας, μάλιστα δὲ πρὸς τὸν ἀφρωισθέντα νεκρόν, Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ΑΔ 4, 1918, σ. 177 - 184 καὶ πίν. Γ', πρβ. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΝ, Ν. Ἑστία, 862, 1.6.1963, σ. 744, P. RAINGEARD, ἔ.ἀ. σ. 360 κέ., Archeologia, Μάιος 1964, πίν. XIX, ἄνω, Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΝ, Λακωνικὰ Ἀνάγλυφα, Πελοποννησιακά 1, Ἀθήναι 1956, σ. 253 κέ., σποράδην, F. BERTOCCHI, ἔ.ἀ. σ. 27, εἰκ. 19 καὶ σ. 32, σημ. 58. «Βωμός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναρριχᾶται ὄφις», εἰκονίζεται καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ προθαλάμου τοῦ τάφου Λύσωνος καὶ Καλλικλέους, Μακεδονικά 2, 1941 - 1952, σ. 634. Ὁμοίως ἐπὶ στήλης ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βόλου ὑπ' ἀριθ. Α 286.

⁵ Παραστάσεις τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Θρακῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον ὑστέρων χρόνων, συνεκέντρωσεν ὁ G. KAZAROW ἐν RE VI, A, 1, ἐν λ. Thrake, σ. 520 κέ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία προγενεστέρη. Ὁ αὐτὸς KAZAROW ἐν συνεχείᾳ πραγματεύεται περὶ τῶν χθόνιων θεοτήτων παρὰ τοῖς Θραξί, στ. 522 κέ., μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰκονίζεται καὶ ὁ Ἑρμῆς. Πρβ. G. BORDENACHE ἐν Studii Clasice IV, 1962, σ. 231 κέ., καί, διὰ τὰς βορείους ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου, M. ROSTOVITZEFF, ἔ.ἀ. πίν. LVI, 1, καὶ LIX, 3. Ἐπὶ ρωμαϊκῆς σαρκοφάγου ἐκ τῆς Βουλγαρίας, Archeologia VI, 1, Σόφια 1964, σ. 25, εἰκ. 3. Ἐπὶ ἀναγλύφου «βωμοῦ» τῆς Βεροίας, BCH 75, 1951, Chron. 1950, σ. 117. Ἐκ τῆς Πομπηίας, O. ELIA ἐν Boll. d'arte 1961, σ. 200 κέ., εἰκ. 11 [= Sovietska Archeologia 1963, 2, σ. 284 κέ., εἰκ. 12]. Δὲν εἶναι ἄσχετοι ὡς εἰκονογραφικοὶ τύποι ὁ Ταλθύβιος καὶ ὁ Εὐρυβάτης ἐν Ilias Ambrosiana, New York 1953, πίν. V (πρβ. καὶ πίν. VI), ἰδὲ εἰσαγωγὴν A. C(ALDERINI), σ. XV.

⁶ Ὀμηρικὸς Ὑμνος εἰς Ἑρμῆν, στ. 70 - 72. Πρβ. W. BAEGE, ἔ.ἀ. σ. 70 κέ., μάλιστα περὶ χθονίου Ἑρμοῦ, αὐτ. σ. 74, BABELON, ἔ.ἀ. σ. 1037 κέ. U. v. WILAMOVITZ - MOELLENDORFF, Der Glaube der Hellenen I, 1931, σ. 84 κέ., καὶ 166. Περὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Μακεδονίας, BAEGE, ἔ.ἀ. σ. 70 κέ., EITREM ἐν RE VIII, 1, 1912, ἐν λ. Hermes, στ. 745, περὶ τοῦ Χθονίου ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Θεσσαλίας, αὐτ. στ. 738. Πρβ. καὶ N. Φ. ΓΙΑΛΟΥΡΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 162 κέ., ἰδίως σ. 167 κέ. Ἴδὲ καὶ P. RAINGEARD, Hermes Psychagogue, Paris 1935, σ. 178, ὅπου ἡ Πιερία περιέρχως περιλαμβάνεται εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Οἱ στίχοι τῆς Ἰλιάδος Ε 225 - 228 οὐδόλως σημαίνουν ὅτι ἡ Πιερία καὶ ἡ Ἡμαθία ὑπάγονται εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὡς ROSCHER ἐν Reall. d. gr. u. röm. Myth., II, 1, 1890 - 1894, στ. 1084, ὑποσ. μετ' ἀστερίσκου, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὁ Ὀμηρὸς ρητῶς προσθέτει ἐφ' ἱπποπόλων Θρηκῶν δρεα νιφόντα. Κοινὰ τοπωνύμια καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ ἄλλως πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν. Ἡ Μακεδονία, P. RAINGEARD, ἔ.ἀ. σ. 184: «pour les Grecs [= ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, RAINGEARD καὶ τινες καὶ ἄλλοι] c'est la Barbarie». Οὐχ ἤττον, ἀμέσως

Ὁ J. KALLÉRIS προσφάτως συνδέει τὸ ἐπὶ μακεδονικῶν νομισμάτων κηρύκειον πρὸς τοὺς μύθους περὶ τῆς κλοπῆς τῶν βοῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπὸ τὸν νεαρόν Ἑρμῆν κατελθόντα ἐκ τοῦ Ὀλύμπου¹. Πλησιέστερον πρὸς τὸν τάφον, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μιέζης, ἀναφέρονται τὰ προμνημονευθέντα Νυμφαῖον καὶ σπήλαιον², τὰ ὁποῖα, ἰδίως τὸ πρῶτον, καθιστοῦν πιθανὴν λατρείαν καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, δεδομένης τῆς σχέσεως τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς τὰς Νύμφας καὶ τὰς Μούσας³. Ὁ Ἑρμῆς ὡς νυμφαγωγὸς εἰκονίζεται συχνὰ ἐνδεδυμένος ὡς ὁ ἡμέτερος, π.χ. ἐπὶ ἀναγλύφων εὐρεθέντων ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τῆς Πάρνηθος, χρονολογουμένων εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π.Χ.⁴.

Ὁ Αἰακός (ἔγχρωμος πίν. Η' καὶ πίν. 7). Παριστάνεται καθήμενος πρὸς ἀριστερὰ ἐπὶ κυβοσχήμου καθίσματος⁵, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν βάσιν του φέρει κυμάτιόν τι.

ἐν συνεχείᾳ: «La Macédoine est immense et nous la connaissons mal». Σημειῶ ἀποδείξεις τούτου: «Sur les pièces d'Ichnae (Missir Baba) non loin de Verria», RAINGEARD, ἔ. ἀ. σ. 185, ὅπου ἀπόστασις 40 χλμ. περίπου εἶναι «non loin», μολονότι μεσολαβεῖ ἡ ἄλλοτε λίμνη καί, μεταξὺ ἄλλων, ἡ Πέλλα, ὥστε πλησιέστερον κεῖται ἡ Θεσσαλονίκη. Ἐν συνεχείᾳ ὁ RAINGEARD, περιγράφει τὴν ἐπὶ νομίσματος τῆς Σκιῶνης κεφαλὴν ὡς «coiffée de rétase», ἐνῶ ἐν Br. Mus. Cat., ὅπου παραπέμπει, περιγράφεται ὡς «bound with tainia», ὅπως καὶ εἰκονίζεται. Αὐτόθι τὸ νόμισμα χρονολογεῖται «before B. C. 421», ἐνῶ ὁ RAINGEARD τὸ χρονολογεῖ: 400-350. Τὰ μετὰ κεφαλῆς Ἑρμοῦ νομίσματα τῆς Τραγίλου ὁ RAINGEARD χρονολογεῖ εἰς τὸν 4^{ον} αἰ., ἐνῶ ἐν Br. Mus. Cat., ὅπου παραπέμπει, καταχωρίζονται καὶ νομίσματα, ὡσαύτως μετὰ κεφαλῆς Ἑρμοῦ φερούσης πέτασον, χρονολογούμενα «before B. C. circ. 400». Τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας ὁ RAINGEARD χρονολογεῖ εἰς τὸν 4^{ον} αἰ., ἐνῶ ἐν BCH 35, 1911, ἔνθα παραπέμπει (μὲ ἐσφαλμένην παραπομπὴν εἰς σ. 237, ἡ ὁρθή: σ. 238, ἀριθ. 6), ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν 2^{ον} αἰ. π. Χ. (J. HATZFELD). Ἐν συνεχείᾳ ὁ RAINGEARD συγγέει Θέρμην καὶ Θεσσαλονίκην χρονικῶς κατὰ τρόπον ἀντεπιστημονικόν. Ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης καὶ τῶν λανθασμένων ἢ καὶ ἀνυπάρχοντων (ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. 3) ὑποσημειώσεων δὲν εἶναι βέβαιον ποῖον ἢ μᾶλλον ποῖα εἶναι τὰ λάθη. Πρόκειται περὶ εὐρημάτων ἐκ Θεσσαλονίκης ἐν BCH 37, 1913, σ. 94, ἀριθ. 6, καὶ σ. 97, ἀριθ. 7, καὶ ἄλλων δημοσιευθέντων περιληπτικῶς ἐν AM 16, 1891, σ. 443. Τὴν τελευταίαν ταύτην δημοσίευσιν σημειοῖ εὐσυνειδήτως ὁ RAINGEARD ὅτι δὲν εἶδεν. Εἰς τοῦτο ἴσως πρέπει νὰ ἀποδοθῇ, ὅτι ταυτίζει ἐν ὑποσημειώσει τὰ εὐρήματα ταῦτα πρὸς τὰ ἐν S. REINACH, Rép. d. Rel. I, 395, τὰ ὁποῖα ὁμως εἶναι τὰ γνωστὰ ἀνάγλυφα τῆς στοᾶς τῶν Incantadas. Ὅπωςδὴποτε ἅπαντα τὰ σχετιζόμενα ὑπὸ τοῦ RAINGEARD πρὸς τὴν Θέρμην ἀνήκουν εἰς τὴν διάδοχον αὐτῆς Θεσσαλονίκην. Καθ' ὃν τρόπον χρονολογεῖ ὁ RAINGEARD χωρὶς νὰ σημειώσῃ: πρὸ ἢ μετὰ Χριστόν, τὸ «il est du 2e ou 3e siècle» ἐν σ. 186, εἶναι λογικὸν νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς προηγουμένας καὶ ἐπομένους προχριστιανικὰς χρονολογίας, ἐνῶ πρόκειται περὶ τοῦ 2^{ου} ἢ 3^{ου} μ. Χ. αἰῶνος. Ἀνακριβὲς ἐπίσης ἦτο ἤδη πολὺ πρὸ τοῦ 1935, ἔτους ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου τοῦ RAINGEARD, ὅτι τὰ εὐρήματα εἶναι «conservées au Lycée de Salonique», αὐτ. σ. 185, ἀριθ. 5. Αὐτὰ καὶ ἄλλα εἰς δύο σελίδας. Πράγματι, ὄχι μόνον διὰ τοὺς ἀρχαίους, ἀλλὰ δι' ὅλους τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν Μακεδονίαν «c'est la Barbarie»!

¹ J. KALLÉRIS, ἔ. ἀ. II (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), σ. 544 καὶ σημ. 1-2, ὅπου παραθέτει τὰ νομίσματα: ἐποχῆς Ἀλεξάνδρου Α' καὶ τοῦ υἱοῦ του Περδίκᾳ Β', HEAD², 219-220, BABELON, II, 1, 108 (ἀριθ. 1519), 109 (ἀριθ. 1532, 1533), II, 4, 467 (ἀριθ. 790-794), GAEBLER, Münz. v. Maked., II, 152 (ἀριθ. 28), 154 (ἀριθ. 8).

² Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 5 κέ.

³ L. R. FARNELL, ἔ. ἀ. σ. 10 καὶ σημ. 8-13 ἐν σ. 63 κέ. καὶ σημ. 85c ἐν σ. 74. Ἄλλους τόπους λατρείας, ἐν οἷς καὶ τόποι ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ, αὐτ. σ. 76 κέ. WILAMOVITZ, ἔ. ἀ. σ. 168, K. KERÉNYI, Hermes der Seelenführer, Zürich 1944, σ. 71, καὶ σχέσεις Νυμφῶν πρὸς Σιληνόν, αὐτ. σ. 103 κέ., αἱ ὁποῖαι φέρουν εἰς τὸν νοῦν τὸν μακεδονικὸν μῦθον, καθ' ὃν ὁ Σιληνὸς συνελήφθη ἐδῶ, εἰς τοὺς κήπους τοῦ Μίδα, ΗΡΟΔ. Θ 138. Ἰδὲ καὶ Ν. Φ. ΓΙΑΛΟΥΡΗΝ, ἔ. ἀ. σ. 184. Πρβ. L. ROBERT ἐν N. FIRATLI, Les stèles funéraires de Byzance Gréco-Romaine, Paris 1964, σ. 152.

⁴ AM 77, 1962, σ. 242 κέ., καὶ πίν. 65, 2 καὶ 69, 1, κ. ἀ. Πρβ. I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΝ, ἔ. ἀ. πίν. LXXIV, ἀριθ. 1448, πίν. XCVI, ἀριθ. 1859, πίν. XCIX, ἀριθ. 2008 καὶ 2007, καὶ RE VII, 1, ἐν λ. Hermes.

⁵ Ὅμοιον ἀπλοῦν κάθισμα κυβόσχημον εἰκονίζεται εἰς τὸν ἐλικωτὸν κρατῆρα τοῦ Κλειτίου καὶ Ἑργοτίμου (François vase). Τὸ κάθισμα ἐπιγράφεται ΘΑΚΟΣ καὶ ἐπ' αὐτοῦ κάθεται ὁ Πρίαμος, FR πίν. 11 καὶ 12. Ὅτι ἡ λέξις καὶ τὸ πρᾶγμα ἔχει ἱερότητα καὶ ἐπισημότητα καθίσταται πιθανὸν ἐκ τῶν

Ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ κάτω σῶμα ἀποδίδονται σχεδὸν ἐκ τοῦ πλαγίου, τὸ στῆθος κατὰ τρία τέταρτα. Προβάλλεται εἰς πρῶτον ἐπίπεδον τὸ ἀριστερὸν σκέλος καὶ φέρεται τὸ δεξιὸν ὀπίσω εἰς σχῆμα Χ. Ἡ γυμνὴ δεξιὰ χεὶρ στηρίζεται ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ὑψοῦται ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν κρατοῦσα ὑψηλὰ ράβδον σχηματίζουσαν κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῆς γωνίας¹. Τὸ σῶμα τοῦ Αἰακοῦ καλύπτει ἀπὸ τῶν ὤμων μέχρι τῶν ἄκρων ποδῶν ἱμάτιον² ἀφίνον ἀκάλυπτον μόνον τὸν δεξιὸν ὤμον καὶ τὸ στῆθος κατὰ τὸ πλεῖστον. Τὸ ἱμάτιον εἶναι μονόχρωμον, ὠχροκίτρινον πρὸς καστανὸν κατὰ τὰς σκιάς. Τὸ ἀναδιπλούμενον πρὸ τῆς κοιλίας μέρος τοῦ ἱματίου φέρει κατὰ τὸ γωνιῶδες ἄκρον τὴν συνήθη ἀπόληξιν, ἐδῶ ἐπιμήκη εἰς σχῆμα κροσσοῦ³. Ὁ Αἰακὸς φορεῖ σανδάλια καστανοῦ χρώματος καλύπτοντα ἐξ ὁλοκλήρου τὴν πτέρναν καὶ φέροντα ἄνω ἐμπλέκτους ἱμάντας⁴. Φέρει μακρὰν κόμην ἀτμηέλητον, γενειάδα, μύστακα καὶ γενι-

χωρίων παρὰ LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. θάκος. Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖωτα: ἡμῖν νεκροῖσι γείτονας θάκους ἔχων, ΕΥΡ. Ἡρ. Μαινόμεν., 1097, τῶν θάκων τοῖς πρεσβυτέροις ὑπανίστασθαι, ΑΡΙΣΤΟΦ. Νεφ., 993. Ἡ μοναδικὴ λιθινὴ ἔδρα τοῦ Σταδίου τῆς Ὀλυμπίας, φέρουσα ἐπιγραφὴν: Γόργος Λακεδαιμόνιος πρόξενος *Falleion*, ἔχει ὁμοίον σχῆμα, ἀπλοῦν, κατεσκευάσθη ἐκ μαρμάρου κυανομέλανος καὶ χρονολογεῖται εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 π. Χ. χρόνους, ἀποτελεῖ δὲ λίαν τιμητικὴν διάκρισιν, Ε. KUNZE, Ein Marmorsitz aus dem Stadion ἐν Ε. KUNZE - H. SCHLEIF, IV Bericht über die Ausgrabungen in Olympia, Berlin 1944, σ. 164 κέ., εἰκ. 110 καὶ πίν. 67, ΝΙΚ. Δ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Πausanias Ἑλλάδος Περιήγησις, Μεσσηνιακὰ καὶ Ἡλιακὰ, 1965, σ. 424, εἰκ. 195. Πρβ. καὶ διὰ τὸ σχῆμα καὶ διὰ τὴν ἑγχρωμον προοπτικὴν ἀπόδοσιν τὸ κάθισμα ἐπὶ καλύμματος λεκανίδος ἐκ Lipari περὶ τὸ 320 π. Χ., ARIAS - HIRMER, Tausend Jahre griech. Vasenkunst, München 1960, πίν. LI καὶ σ. 109. Γενικῶς περὶ καθισμάτων ἰδὲ G. M. A. RICHTER, Ancient Furniture, Oxford 1926, πρβ. W. KENDRICK PRITCHETT, Hesperia 25, 1956, σ. 213 κέ., ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία, Enciclop. Classica, I, τόμ. III, σ. 408 κέ., ὅπου ἡ ἀπλὴ, ἀλλ' ἴσως ἐπίσημος ἔδρα, ὑπὸ τὸ ὄνομα θάκος, θῶκος κλπ., δὲν μνημονεύεται.

¹ Ἐπὶ ἀναγλύφου θὰ ἤρμοζεν ἡ ράβδος εἰς τὴν πρὸς τὸ βάθος χεῖρα, π. χ. BIEBER, ἔ. ἀ. εἰκ. 5, R. BIANCHI BANDINELLI, Storicità dell'arte classica, Firenze 1950, πίν. 32, εἰκ. 62, πρβ. αὐτ. σ. 59 καὶ σημ. 68 ἐν σ. 267, AM 4, 1879, σ. 337 κέ. (ὁ Ζεὺς), U. HAUSMANN, ἔ. ἀ. εἰκ. 54, K. F. JOHANSEN, The Attic Grave Reliefs of the Classical Period, Copenhagen 1951, σ. 15, εἰκ. 1, σ. 43, εἰκ. 22 [= N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ, Studien zum Ilissos - Relief, München 1956, πίν. I], G. HAFNER, Gesch. d. griech. Kunst, Zürich 1961, σ. 258, εἰκ. 264 καὶ σ. 320, εἰκ. 331. Ὡς ἔχει ἡ παράστασις εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ ὁλόγλυφον ἢ γραπτὸν πρότυπον. Τὸ πρῶτον ἀποκτᾷ πρόσθετον σημασίαν, ἂν συνδυασθῇ πρὸς τὴν παρατήρησιν, ὅτι μόνον ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. καὶ ἔξης ἐκλαϊκεύεται ὁ τύπος τοῦ περιόπτου ἀγάλματος καθημένου πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ΔΟΝΤΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 8 καὶ 10, ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν, ὅτι ὁ Αἰακὸς καὶ εἰς τὴν μυθολογίαν καὶ εἰς τὴν τέχνην εὐρίσκεται μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.

² Ἀξιοσημεῖωτος ἡ διαφορὰ: νεκρὸς καὶ Ἑρμῆς φέρουν χιτῶνα καὶ χλαμύδα, Αἰακὸς καὶ Ραδάμανθυς ἱμάτιον.

³ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 125, σημ. 4. Πιθανῶς ὁμοίως ἀπολήξεις μὴ διακρινομένης ἔφερε τὸ ἱμάτιον τοῦ Ραδαμάνθους, πρβ. ἀπόληξιν τοῦ ἱματίου τοῦ «φιλοσόφου» ἐκ Boscoreale, βιβλιογραφίαν ἰδὲ κατωτ. σ. 132, σημ. 1 κέ.

⁴ Ὅπως ἡ ἐνδυμασία, οὕτω καὶ τὰ ὑποδήματα διαφέρουν: τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἀφ' ἑνός, τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθους ἀφ' ἑτέρου. Διὰ τὴν ὀρολογίαν ἰδὲ LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. λ. *sandalion* καὶ *sandalon*, πρβ. Enciclop. Classica, I, τόμ. III, 1959, σ. 450 κέ. Σχετικῶς πρὸς τὰ σανδάλια τῶν δύο Κριτῶν, πρβ. M. BIEBER, Griech. Kleidung, Berlin 1928, ἰδίως πίν. LXIV, 4, πρὸς πτέρναν δεξιοῦ σανδαλίου τοῦ Αἰακοῦ. Τὰ σανδάλια εἰς τὰς περγαμηνὰς ζωοφόρους, Pergamon III, 2, ἀποτελοῦν ὁμάδα καθ' ἑαυτὰ καὶ εἶναι μᾶλλον διάφορα, ἀλλὰ πρβ. Pergamon VII, 1, σ. 158, εἰκ. 141, πρὸς τὴν αὐτὴν δεξιὰν πτέρναν τοῦ Αἰακοῦ. Ὑποδήματα εὐρεθέντα ἐντὸς ξυλίνων σαρκοφάγων, χρονολογούμενα εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ ὁμοία πρὸς τὰ ὑποδήματα τοῦ λεγομένου Μουσώλου ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, ἔφερον κατὰ μέρη στιλπνὸν ἐρυθρὸν καὶ κίτρινον χρῶμα. Εἰς τὰς λεπτομερεῖας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προχωρήσῃ ἡ παραβολή.

κῶς χαρακτηριστικὰ προσώπου αὐστηροῦ ἀνδρὸς εἰς λίαν προκεχωρημένην ἡλικίαν, τὴν ὁποίαν δηλοῦν ἐπίσης τὰ λιπόσαρκα γυμνὰ μέρη τοῦ σώματος¹. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φορεῖ διάδημα ταινιόσχημον καὶ στέφανον ἐκ λογχοσχήμων φύλλων, δυσδιαγνώστου φύσεως, δηλουμένων διὰ πρασινωπῶν ἀποχρώσεων. Ἡ ράβδος ἔχει τὸ ὠχροκίτρινον χρῶμα τοῦ ἱματίου, ἡ δὲ κυβόσχημος ἔδρα δηλοῦται δι' ἀραιῶν κυανοφαίων ἀποχρώσεων. Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν σώζεται μέρος ἐπιγραφῆς διὰ καστανοῦ χρώματος δηλούσης τὸ ὄνομα τοῦ Κριτοῦ (εἰκ. 34).

Ὁ Αἰακὸς μόνος ἐκ τῶν τεσσάρων μορφῶν εἰκονίζεται καθήμενος καὶ κατὰ κρόταφον. Τοῦτο σημαίνει, νομίζω, ὅτι εἶναι ὅλως ἀπασχολημένος εἰς τὸ ἔργον τοῦ κριτοῦ, ἀδιάφορος πρὸς τὸν θεατὴν.

Ἡ ἰδιομορφία τοῦ περιεχομένου τῆς συνθέσεως δὲν ἀφίνει πολλὰ περιθώρια συγκρίσεως πρὸς μορφὰς καθημένων θεῶν ἢ ἀνθρώπων². Πολλὰ τὰ κοινὰ ἔχουν πρὸς τὴν παράστασίν μας ἐν τῷ συνόλῳ τῆς αἰ δύο καθήμεναι μορφαὶ σεβασμίων γερόντων ἱματιοφόρων καὶ ραβδοφόρων καὶ αἱ δύο ἰστάμεναι μορφαὶ τοῦ στρατιώτου καὶ τοῦ ἀκολούθου ἐν τοιχογραφίᾳ τῆς Πομπηίας³, ἡ ὁποία ἀπωλέσθη καὶ εἶναι γνωστὴ μόνον ἐκ σχεδιάσματος, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προχωρήσωμεν εἰς περαιτέρω συγκρίσεις καὶ σκέψεις.

Ἀνεξαρτήτως τοῦ εἰδικοῦ θέματος τῆς παραστάσεως, περὶ οὗ κατωτέρω σ. 136 κέ., πρέπει νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν ὅλως στενὴν σχέσιν τοῦ Αἰακοῦ πρὸς τὸν τόπον, ἰδιαιτέρως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ τάφου. Ὁ Ραδάμανθυς (καὶ ὁ Μίνως) εἶναι μᾶλλον μακρυναὶ μορφαί. Ὁ Αἰακὸς ἀντιθέτως δὲν εἶναι μόνον εἷς ἐκ τῶν Κριτῶν τοῦ Ἄδου, εἶναι γενάρχης, καὶ γὰρ Ἀλέξανδρος Ἡπειρώτης τε ἦν καὶ τῶν Αἰακιδῶν τὰ πρὸς μὲ τρός⁴.

Ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Αἰακὸς εἰκονίζεται καθήμενος πρὸς δεξιὰ ἐπὶ νομισμάτων ρωμαϊκῶν χρόνων⁵.

¹ Ἰδὲ γενικῶς B. E. RICHARDSON, *Old Age among the Ancient Greeks*, Baltimore 1953, σ. 72 κέ., σποράδην, καὶ εἰδικῶς σ. 97.

² Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 129 κέ. καὶ κατωτ. σ. 137 κέ. Γενικῶς οἱ Κριταὶ δὲν παραβάλλονται πρὸς τὰς μορφὰς καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων, ΔΟΝΤΑΣ, ἔ.ἀ., οὔτε πρὸς τοὺς Ἑπτὰ Σοφοὺς καὶ τὰς συγγενεῖς μεταγενεστέρως μᾶλλον παραστάσεις, π. χ. ELDERKIN ἐν AJA 39, 1935, σ. 99 κέ. καὶ πίν. XXII.

³ M. BIEBER, *Das Theater*, 1961, σ. 99, εἰκ. 371. Πρβ. αὐτ. σ. 124.

⁴ ΠΑΥΣ. I 9. 8. Γενικῶς ἰδὲ RE I, 1, 1893, στ. 923. Ὁ Αἰακὸς (καὶ Αἰακίδαι) μόνος ἀπὸ τοὺς Κριτὰς λατρεύεται εἰς διαφόρους τόπους, FARNELL, *Hero Cults*, 1921, σ. 408. Ἱερὸν Αἰακοῦ ἐν Ἀθήναις, R. E. WYCHERLEY, *The Athenian Agora*, III, *Testimonia*, σ. 48-49, καὶ *Hesperia* 32, 1963, σ. 45, ἀριθ. 61. Περὶ τῶν θεσσαλικῶν σχέσεων τοῦ Αἰακοῦ ἰδὲ προσφάτως ἐν F. VIAN, *Les origines de Thèbes, Cadmos et les Spartes*, Paris 1963, σ. 170 κέ. Περὶ δὲ τοῦ Αἰακοῦ ὡς γενάρχου τῶν Μολοσσῶν, τελευταίως Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗ, *Γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν*, Ἀθήναι 1964, σ. 25, 44 κέ., σ. 121, σημ. 2, σ. 134 κέ., πρβ. PH. PETSAS ἐν *Balkan Studies* 5, 1964, ἰδίως σ. 418 κέ. Ἰδὲ καὶ Φ. ΠΕΤΣΑ, Ὡναὶ ἐκ τῆς Ἡμαθίας, AE 1961, σ. 30 κέ., ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁵ Arch. Zeitung, N. F., 4, 1872, σ. 79 κέ., HEAD, *Hist. Num.*, 1911, σ. 398, IMHOOF-BLEUMER - P. GARDNER, *Numism. Comm. of Pausanias*, Chicago 1964, σ. 45. Ὁ S. MILBANK, *The Coinage of Aigina*, σ. 55 κέ., δὲν ἀναφέρει τὸν τύπον, ἀλλὰ πρβ. αὐτ. σ. 66, ὅπου γράφει ὅτι δὲν διεκδικεῖ πληρότητα. Πρβ. καὶ ΠΑΥΣ. II 29. 6 κέ., καὶ Ν. Δ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, *Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις, Κορινθιακὰ καὶ Λακωνικά*, 1963, σ. 183 κέ.

Ὁ Ραδάμανθυς (ἔγχρωμος πίν. Θ' καὶ Ι', 3, καὶ πίν. 8). Παριστάνεται ὄρθιος πρὸς ἀριστερά, κατὰ τρία τέταρτα ὅλος. Ἴσταται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους φέρον εἰς πρῶτον ἐπίπεδον καὶ εἰς σχῆμα Χ τὸν δεξιὸν πόδα, στηριζόμενον ἐπὶ τῶν δακτύλων εἰς τὸ ἔδαφος. Κλίνει τὸ σῶμα ἔμπρὸς (ἀριστερὰ) στηριζόμενος ἐπὶ ράβδου ὁμοίας πρὸς τὴν ράβδον τοῦ Αἰακοῦ καὶ μὲ τὸ αὐτὸ γωνιώδες σχῆμα κατὰ τὸ τρίτον τοῦ ὕψους της περίπου. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ κρατεῖ ὑπὸ τὸ ἀναδιπλωμένον ἱμάτιον τὸ ἄκρον τῆς ράβδου ὑπὸ τὸ δεξιὸν στήθος, ἐνῶ ἡ δεξιὰ γυμνὴ ἀφίνεται νὰ πέσῃ καὶ νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς ράβδου. Καὶ ὁ Ραδάμανθυς, ὡς ὁ Αἰακός, φέρει μόνον ἱμάτιον μονόχρωμον, ἀλλὰ ἀραιότερου κιτρινωποῦ χρώματος. Ἀναδιπλοῦται καὶ συγκρατεῖται διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς περὶ τὴν ὀσφὺν ἀφίνον γυμνὸν τὸ ἄνω σῶμα καὶ πίπτον μέχρι τῶν κνημῶν, ἐνῶ τὰ ἄκρα πτυχοῦνται μεταξὺ τῆς ράβδου καὶ τῶν σκελῶν. Ὁ Ραδάμανθυς φορεῖ σανδάλια ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Αἰακοῦ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ κατὰ τὸ χρῶμα, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ γυμνὰ ἄνω μέρη τοῦ ἄκρου ποδὸς καλύπτονται διὰ κυανοῦ χρώματος εἰς δήλωσιν περιποδίου. Ἡ κεφαλὴ εἰκονίζεται μὲ πλουσίαν ἀτημέλητον κόμην, γενειάδα καὶ μύστακα, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος δηλοῦν ἄνδρα νεώτερον τοῦ Αἰακοῦ καὶ εὐρωστότερον. Ἐπὶ τῆς κόμης διακρίνονται πράσινα λογχοειδῆ φύλλα στεφάνου, ἀλλ' οὐχὶ ταινία διαδήματος. Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐπιγραφὴ διὰ καστανοῦ χρώματος δηλοῖ τὸ ὄνομα (εἰκ. 35, ἔγχρωμος πίν. Θ' καὶ Ι', 3, καὶ πίν. 10).

Ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ Ραδάμανθυς ἐνθυμίζει τὸν ἀμφισβητούμενον φιλόσοφον Μενέδημον¹ ἢ παιδαγωγὸν εἰς τὴν αὐλὴν δυνάστου² ἢ Κινύραν³ κλπ. τῆς περιφήμου τοιχογραφίας ἐκ Boscoreale. Οἷοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ σεβάσμιος γέρων ἐκ Boscoreale, πρέπει νὰ σημειώσωμεν παρὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὰς οὐσιώδεις διαφοράς⁴. Μᾶλλον ἀσῆ-

¹ Εἰς τὴν παλαιὰν θεωρίαν τοῦ F. STUDNICZKA, JdI 38/9, 1923/4, σ. 57 κέ., ἐμμένει ὁ K. SCHÖFOLD, Pompeji, München 1956, σ. 38, καί, ἐν τέλει τοῦ καταλόγου τῶν εἰκόνων, χρονολογεῖ: τὰ ἀντίγραφα περὶ τὸ 40 π. Χ., τὸ πρότυπον 200 π. Χ. περίπου. Ἀξιοσημείωτος ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν μορφῶν ὡς «unrealistisch verbunden», «visionär», ὅπως εἰς ἐπιτύμβια μνημεῖα τῆς Ἀττικῆς. Πρβ. κατωτ. σημ. 3.
² A. MAIURI, La peinture romaine, Skira 1953, σ. 63 κέ., μὲ χρονολογίαν τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὴν πρώτην περίοδον τοῦ Αὐγούστου. Πρβ. Τοῦ Αὐτοῦ, Les fresques de Pompei, εἰσαγωγὴ ἐν Encyclopédie Alpina Illustrée 1936, εἰκ. VIII.

³ P. W. LEHMANN, ἔ. ἀ. σ. 23 κέ., ἰδίως σ. 55. Πρβ. P. LAMBRECHTS, Over Griekse en Oosterse mysteriegodsdiensden ; de zgn. Adonismysterie [= Mededelingen k. vl. Ak. κλπ. van België, klasse der Letteren, XVI, 1], Βρυξέλλαι 1954, σ. 3 κέ. καὶ κυρίως σ. 18 κέ. (γαλλικὴ περίληψις σ. 42 κέ.). Ὁ A. RUMPF, MuZ, σ. 152, πίν. 52, 1, ἀντὶ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ εἰς τὴν τοιχογραφίαν βλέπει τὸν Πύρρον. Ἡ E. SIMON, Die Fürstenbilder von Boscoreale, 1958, παραθέτει τὰς προηγουμένας θεωρίας καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν καὶ ἀναθεωρεῖ τὸ πρόβλημα. Ἀναπτύσσει, αὐτ. σ. 33 κέ., τὴν ὅχι ἀπίθανον θεωρίαν ὅτι τὰ πρότυπα ἴσως ὑπῆρχον εἰς τάφον τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ ἀποθανόντος τὸ ἔτος 240/239 π. Χ., τὸν ὅποιον ἔκτισαν καὶ διεκόσμησαν οἱ διάδοχοί του, ὁ υἱὸς του Δημήτριος Β' καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Ἀντίγονος Δώσων. Πρβ. AJA 60, 1956, σ. 171 κέ. καὶ σ. 283 κέ., ὅπου καὶ προηγουμένη βιβλιογραφία, W. KRAIKER, Die Malerei der Griechen, Stuttgart 1958, πίν. 73 καὶ 76 καὶ σ. 165, ὅπου τὸ ἀντίγραφον χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π. Χ., τὸ πρότυπον εἰς τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνος π. Χ., Encicl. Univ. πίν. 442, G. HAFNER, Geschichte der griech. Kunst, Zürich 1961, σ. 348 κέ., εἰκ. 360. Τελευταίως ALAN M. G. LITTLE, A Series of Notes κλπ., AJA 68, 1964, σ. 62 κέ. καὶ πίν. 25, καὶ T. B. L. WEBSTER, Hellenistic Poetry and Art, London 1964, σ. 25 κέ. καὶ σ. 301. Ἰδὲ καὶ κατωτ. σ. 153, σημ. 2.

⁴ Εἰς ἐγχρώμους εἰκόνας παραπέμπει ἡ E. SIMON, ἔ. ἀ. σ. 39. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ. σημ. 1-3.

μαντος εἶναι ἢ ἀλλαγὴ κατευθύνσεως: ὁ Ραδάμανθυς κατευθύνεται πρὸς ἀριστερά¹. Οὐσιωδέστεραι εἶναι αἱ διαφοραὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου καὶ τῆς κεφαλῆς γενικώτερον. Τὸ μέτωπον κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὰ μῆλα, πιθανῶς δὲ καὶ ἡ ρὶς διαφέρουν. Ἡ πλουσία κόμη τοῦ Ραδαμάνθυος, μᾶλλον ξανθὴ², παραβαλλομένη πρὸς τὴν τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ νεκροῦ κατέρχεται ὁμοιομόρφως, ὁμοίως δὲ ἡ γενειὰς δὲν εἶναι οὕλη ὥς ἡ τοῦ «φιλοσόφου». Ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ «φιλοσόφου» ἐλλείπει οὐσιῶδες διακριτικόν, ὁ στέφανος³, εἰς δὲ τὰς χεῖρας τοῦ Ραδαμάνθυος δὲν παρατηρεῖται δακτύλιος. Πρὸ παντὸς ὁ Ραδάμανθυς δὲν ἔχει τὴν αὐστηρὰν πνευματικότητα τοῦ γέροντος «φιλοσόφου», ἀλλὰ μᾶλλον ἀγαθὴν καίτοι σοβαρὰν ἔκφρασιν ἀνδρὸς εὐτραφοῦς. Ὡστε οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ εἰκάσωμεν ταύτισιν τῆς μορφῆς ἐκ Boscoreale πρὸς τὸν Ραδάμανθυν, ἐπιτείνοντες οὕτω τὴν σύγχυσιν περὶ τὰς τοιχογραφίας ἐκ Boscoreale.

Διαφοραὶ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν διάταξιν τῶν χειρῶν καὶ τοῦ ἱματίου, τὴν μορφήν τῆς ράβδου κλπ. Σημαντικώτεραι, νομίζω, εἶναι αἱ διαφοραὶ τεχνοτροπίας κυρίως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν πτυχῶν τοῦ ἱματίου: ἀντὶ τῶν πλατειῶν ἐπιφανειῶν τῶν πτυχώσεων τοῦ ἱματίου τοῦ «φιλοσόφου», μᾶλλον σχεδιαστικὴ ἀπόδοσις καὶ ἰδίως σχηματικὴ διάταξις τῆς κατακορύφου πτυχώσεως τοῦ ἱματίου τοῦ Ραδαμάνθυος.

Ἐν τούτοις ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος εἶναι ὁ αὐτός, ἥτοι τοῦ ἀνδρὸς «ἐπὶ τὴν βακτηρίαν», ὅστις ἀπαντᾷ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων εἰς ἐπιτυμβίους στήλας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ζωοφόρον τοῦ Παρθενῶνος⁴. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ νεώτερα καὶ ἐπαρχιακὰ παραδείγματα καὶ παραλλαγáι⁵.

¹ Κατὰ τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς Ἡρακλέα ἄλλης τοιχογραφίας τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως, ἐκ τοῦ Ἡρακλείου. Οὗτος εἰκονίζεται ὁμοίως πρὸς τὸν Ραδάμανθυν ἐνδεδιμένος, εἰς ὁμοίαν περίπου στάσιν, στηριζόμενος ἐπὶ ροπάλου ἀντὶ ράβδου, ἀλλὰ μὲ χαρακτηριστικά, κυρίως κόμην, γενειάδα καὶ ἔκφρασιν προσώπου, διάφορα. Ἡ τοιχογραφία εἰκονίζεται ἐν Μ. BRION - E. SMITH, Pompeii and Herculaneum, London 1960, ἔγχρωμος πίναξ ἔναντι σ. 160. Ἡ ἐν σ. 160 περιγραφὴ τῆς εἰκόνος ὑπ' ἀριθ. 84 δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν τοιχογραφίαν ταύτην, ἀλλὰ εἰς τὴν ἔναντι τῆς σ. 135 εἰκόνα τῆς γνωστῆς τοιχογραφίας μὲ τὴν παράστασιν Ἀχιλλέως ἐν Σκύρῳ, ἔναντι τῆς ὁποίας ἐτέθη ὑπ' ἀριθ. 71 περιγραφὴ τῆς εἰκόνος μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους.

² Πρβ. τὸ Ὀμηρικὸν ξανθὸς Ραδάμανθυς πρὸς τὸ σχόλιον: τὸ δὲ ξανθὸς Ραδάμανθυς πρὸς ἡδονὴν Μενελάῳ πέφρασαι, ξανθὸς γὰρ καὶ αὐτός, ΕΥΣΤΑΘ. εἰς Ὀδύσσειαν δ 564, 187. Ἰδὲ καὶ J. E. HARRISON, Proleg., σ. 610. Ἀπὸ τεχνοτροπικῆς ἀπόψεως ἡ κόμη τοῦ Ραδαμάνθυος οὐδόλως συγκρίνεται πρὸς τοὺς τεταραγμένους βοστρύχους περγαμηνῶν κεφαλῶν ἢ τῶν πρὸς ταύτας ὁμοίων, π. χ. ἐκ Κορίνθου, Hesperia 7, 1938, σ. 542 κέ., εἰκ. 3 καὶ 4.

³ Ἡ στέψις τῆς κεφαλῆς τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος παραβάλλεται πρὸς τὰς στεφανηφόρους κεφαλὰς τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν θεοτήτων τοῦ Κάτω Κόσμου, ἰδὲ ἀνωτ., σημ. 1.

⁴ Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Ἑλληνικὰ Ἀμφίγλυφα, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 9, σημ. 2, P. W. LEHMANN, ἔ. ἀ. σ. 143 καὶ σημ. 38 καὶ 39, FOUGÈRES, L'Acropole, Le Parthénon, πίν. 125, E. B. RICHARDSON, Old Age κλπ., πίν. παρένθετος ἐν σ. 122, εἰκ. 8, πρβ. αὐτ. σ. 109, E. BUSCHOR, Der Parthenonfries, München 1961, σ. 13, BECATTI, Problemi Fidiaci, 1951, πίν. 43, ἀριθ. 128, H. BULLE, Der schöne Mensch², I, εἰκ. 185, πρβ. αὐτ. σ. 594, καὶ II, πίν. 291, κάτω δεξιὰ, πρβ. Τοῦ Αὐτοῦ, Eine Skenographie, Leipzig 1934, σ. 11 καὶ πίν. I. Ἐκ τῶν ἐπιτυμβίων π. χ. CONZE, Att. Grabrel., VI, πίν. CXLII, ἀριθ. 731 κ. ἀ., DIEPOLDER, Att. Grabrel., ἀπὸ τοῦ 400 - 317 π. Χ., σ. 56 καὶ πίν. 54, G. PFANNMÜLLER, Tod, Jenseits und Unsterblichkeit, Basel 1953, πίν. 16 ἀντικρὺ σ. 161, N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ, Studien zum Ilissos - Relief, München 1956, πίν. 26, R. BRILLIANT, Gesture κλπ., σ. 15, εἰκ. 1, 6 καὶ σημ. 34.

⁵ Π. χ. Ἡρακλῆς ζωοφόρου Περγάμου, R. HAMANN, Herakles findet Telephos, Abh. Ak. Berlin 1952, N° 9 (1953), εἰκ. 2, πρβ. Ἡρακλέα ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, M. BRION - E. SMITH, ἔ. ἀ., γυμνός

Ὅπωςδήποτε ἡ παρουσία τοῦ τύπου ἐν Μακεδονίᾳ καὶ μάλιστα εἰς χρόνους, οἱ ὅποιοι ὀλίγον προηγοῦνται, ἂν δὲν συμπίπτουν μὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, εἶναι εὐπρόσδεκτος, ἰδιαιτέρως ἐν σχέσει πρὸς τὰ σπουδαῖα προβλήματα τῶν τοιχογραφιῶν ἐκ Boscoreale Ἡ θεωρία περὶ μακεδονικῶν προτύπων οὕτω ἐνισχύεται.

Ὁ Ραδάμανθυς, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, δὲν σχετίζεται ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν μυθολογίαν τῶν Μακεδόνων¹. Εἰς ἐπίγραμμα ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐκ τῆς Αἰανῆς ἀναφέρεται ὁ «Κρής» Ραδάμανθυς παρὰ τὸν Ἄδην². Ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς εἰκάζεται Πλουτώνιον ἐν τῇ Αἰανῇ, ὅθεν ὁ L. HEUZEY ἐνθυμεῖται τὸν πλησίον Θεσσαλικὸν Τιταρήσιον σχετιζόμενον μὲ τὴν Στύγα ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου³.

Κ Ο Σ

Εἰκ. 34. Ἐπιγραφὴ ὑπὲρ τὸν Αἰακόν.

Ἀπὸ τεχνοτροπικῆς ἀπόψεως ἀξιοσπούδαστος εἶναι ἡ γραπτὴ ἀπόδοσις τῆς ἐνδυμασίας τῶν τεσσάρων μορφῶν, ἡ ὁποία εἰς τὴν διάταξιν ἐν γένει, εἰδικώτερον δὲ τὴν πτύχωσίν της, παρουσιάζει χαρακτηριστικὰ γνώριμα εἰς τὴν ἑλληνικὴν πλαστικὴν κατὰ τὸ β' ἡμῖσι τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ.: ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ διακοσμητικοῦ ὕφους καὶ προσέγγισιν εἰς τὸν «ρεαλισμόν»⁴. Εἰδικώτερον αἱγωνιώδεις πτυχώσεις τῆς χλαμύδος τοῦ Ἑρμοῦ καὶ ἡ εἰς ἀντιθετικὰ σχήματα ἀπολήγουσα κατακόρυφος πτυχὴ τοῦ ἱματίου τοῦ Ραδαμάνθυος ἔχουν ἀφετηρίαν τὴν τεχνοτροπίαν τῆς ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 1206 ἀναγλύφου βάσεως κίονος ἐκ τοῦ νεωτέρου Ἀρτεμισίου τῆς Ἐφέσου⁵, ἀποδιδομένης μετὰ πιθανότητος εἰς τὸν Σκόπαν⁶. Ἐξ ἄλλου τὰ σχήματα, εἰς τὰ ὅποια

¹ Ἑρμῆς ἐν τοιχογραφίᾳ τῆς Πομπηίας, OLGA ELIA, Le pitture della «casa del' citarista», σ. 23, εἰκ. 14, G. LIPPOLD, Antike Gemäldekopien, München 1951, πίν. 23, ἀριθ. 124, E. ALLETTI, ἔ. ἀ. σ. 25, εἰκ. 6, ἀνάγλυφον ἐκ Μαλεσίνας Λοκρίδος, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', πίν. 177, μορφὴ ἐπὶ ἀργυροῦ σκύφου, PICARD ἐν Mon. Piot 44, 1950, σ. 67 κέ., πίν. 7, K. SCHEFOLD, Die Bildnisse κλπ., σ. 47, εἰκ. 12, E. SIMON, ἔ. ἀ. σ. 18.

² Γενικῶς ἰδὲ RE I, A, I, 1914, σ. 31 κέ., N. P. NILSSON, A History of Greek Religion, 2^α ἐκδ., Oxford 1949, σ. 13, καὶ The Minoan Mycenaean Religion, 2^α ἐκδ., Lund 1950, σ. 447, 621, 623 καὶ 630, M. SAKELLARIOU, La Migration κλπ., σ. 384, ἰδίως 404 καὶ σημ. 6, κ. ἀ., W. MERLINGEN ἐν Linguistique Balkanique V, 2, Sofia 1962, σ. 42 ἐν λ., F. VIAN, Les origines de Thèbes κλπ., Paris 1963, σ. 241 κέ., πρβ. αὐτ. σ. 60, 123 καὶ 223.

³ HEUZEY - DAUMET, Mission, σ. 291, ἀριθ. 121, M. ΔΗΜΙΤΣΑΣ, Ἡ Μακεδονία κλπ., σ. 222 κέ., ἀριθ. 214, ΠΑΕ 1912, σ. 238, AE 1933, σ. 48, FERGUSON, The Legal Terms κλπ., σ. 60, W. PEEK, Gr. Vers - Inschriften, I, Grab - Epigramme, Berlin 1955, ἀρ. 871, Μακεδονικά 5, 1961-63, σ. 90, σημ. 4. Πρβ. L. RUHL, De mortuorum iudicio, Gissae 1903, σ. 72. Ἰδὲ καὶ R. F. WILLETS, Cretan Cults and Festivals, London 1962, σ. 120, 179 κέ., 297 κέ. καὶ σποράδην.

⁴ Ἰλ. B 755, HEUZEY - DAUMET, ἔ. ἀ. σ. 288, ἀριθ. 120, M. ΔΗΜΙΤΣΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 221 κέ., ἀριθ. 213, Π. ΔΙΟΥΦΗΣ, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθῆναι 1924, σ. 28, AE 1933, σ. 47, 1936, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 3, ἀριθ. 3, ΠΑΕ 1912, σ. 238, RÉG 1938, σ. 440 (204), Μακεδονικά 5, 1961-63, σ. 90, σημ. 4.

⁵ G. RICHTER, The Sculpture and Sculptors of the Greeks, New Haven 1946, σ. 104 κέ.

⁶ G. RICHTER, ἔ. ἀ. καὶ εἰκ. 328 καὶ 705, πρβ. A. H. SMITH, BMC II, London 1900, ἀριθ. 1204 καὶ 1206 καὶ πίν. XXIII, R. HORN, Stehende weibliche Gewandstatuen κλπ., München 1931, σ. 10, M. BIEBER, Griechische Kleidung, Berlin 1928, σ. 74, πίν. XLI, 1, καὶ The Sculpture of the Hellenistic Age, New York 1961, εἰκ. 66-67, G. HAFNER, ἔ. ἀ. σ. 315, εἰκ. 326, πρβ. SÜSSEROTT, ἔ. ἀ. σ. 86, πίν. 8, 2, καὶ σ. 184, πίν. 37, 1, G. KLEINER, Tanagrafiguren, Berlin 1942, πίν. 6, 19, 33 κ. ἀ.

⁷ G. RICHTER, ἔ. ἀ. σ. 271, G. LIPPOLD, Plastik, πίν. 89, 2, M. BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 28, πρβ. σ. 65.

ἀπολήγουν κάτω αἱ πτυχώσεις τοῦ χιτωνίσκου τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἔχουν ὅμοια παραδείγματα εἰς τὴν γλυπτικὴν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς¹.

Αἱ ἐπιγραφαὶ (εἰκ. 34-35). Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τάφου, ἔνεκα τῆς ἰδιομορφίας τῶν ἄλλων στοιχείων τῆς προσόψεως, αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπὲρ τὸν Αἰακὸν καὶ τὸν Ραδάμανθυν ἀπετέλεσαν κυρίως τὴν βάσιν διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ τάφου εἰς τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ.² Τὰ προσιτὰ πρὸς σύγκρισιν καὶ παραλληλισμὸν παρα-

Ρ Α Δ Α Μ Ν Θ Υ Ξ

Εἰκ. 35. Ἐπιγραφὴ ὑπὲρ τὸν Ραδάμανθυν.

δείγματα ἦσαν τότε κυρίως αἱ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ μαρμάρου ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ χρησιμώτεραι ὑπῆρξαν αἱ ἐπιγραφαὶ εἰς τὸν τάφον Λύσωνος καὶ Καλλικλέους διὰ πολλοὺς λόγους, ἥτοι: 1) διότι ἦσαν ἐπίσης γραπτὰ ἐπὶ κονιάματος, 2) διότι ἦσαν πολλαὶ καὶ ὅχι εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον γεγραμμέναι καὶ 3) διότι προήρχοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου³. Ἦτο ἔκτοτε φανερόν ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς διωρόφου προσόψεως ἦσαν ἀρχαιότεραι καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπιγραφῶν τοῦ τάφου Λύσωνος καὶ Καλλικλέους. Ἀξιοσημείωτος ἰδιαίτερος ἢ διαφορὰ τοῦ γράμματος Α, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ὀριζοντίαν κεραίαν γωνιώδη εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοφάνου (sic). Ἄλλως τὰ ὀνόματα τοῦ Αἰακοῦ καὶ Ραδαμάνθυος ἔχουν γραφῇ ὅλως ἐλευθέρως, ἐνῶ ὑπάρχουν περιοριστικαὶ γραμμαὶ καὶ προσπάθεια καλλιγραφίας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Εὐίππου⁴. Ὁ τάφος Λύσωνος καὶ Καλλικλέους χρονολογεῖται «εἰς τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Περσέως», ἀλλὰ, νομίζω, εἶναι δυνατόν ἢ κατασκευὴ αὐτοῦ, αἱ πρῶται ταφαὶ καὶ συνεπῶς αἱ ἀρχαιότεραι ἐπιγραφαὶ νὰ τοποθετηθοῦν περὶ τὸ 200 π. Χ.⁵

Ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθον εἰς φῶς νέα εὐρήματα, ὅπως ἡ ἐκ τοῦ τάφου προελθοῦσα ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμάρου ἀναγράφουσα ὠνάς⁶, μάλιστα δὲ τὰ κατὰ τὸ 1961 ἀποκαλυφθέντα ψηφιδωτὰ ἐν Πέλλῃ, τὰ ὁποῖα φέρουν ἐπιγραφὰς⁷ δυναμένας νὰ παραβληθοῦν πολλαπλῶς πρὸς τὰς ἐπιγραφὰς ὑπὲρ τὸν Αἰακὸν καὶ τὸν Ραδάμανθυν.

Ἀπὸ καθαρῶς ἐπιγραφικῆς ἀπόψεως τὰ γράμματα παρουσιάζουν προφανῇ ὁμοιότητα. Διαφοραὶ τινες ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς διαφόρου τεχνικῆς εἰς τὴν ζωγραφικὴν

¹ M. BIEBER, ἔ. ἀ. εἰκ. 206 καὶ 210-211, πρβ. R. HORN, ἔ. ἀ. σ. 8, πίν. 2, 2.

² Ἔργον 1954, σ. 25, ΠΑΕ 1954, σ. 180.

³ Μακεδονικά 2, 1941-1952, σ. 634 κέ.

⁴ Αὐτ. πίν. XIX, κάτω.

⁵ Πρβ. αὐτ. σ. 636 πρὸς Atti VII Congr. Intern. Archaeol. Classica, I, σ. 403 κέ.

⁶ ΑΕ 1961, σ. 1 κέ., ἰδίως σ. 4 καὶ 39 κέ.

⁷ Καλαὶ εἰκόνες ἐν BCH 86, 1962, Chron. 1961, πίν. XXV-XXVI καὶ XXVIII, ΑΔ 17, 1961-62, πίν. 241-242 καὶ 245. Πρβ. Ph. PETSAS ἐν Balkan Studies 4, 1963, σ. 169 κέ.

ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὰ ψηφιδωτὰ ἀφ' ἑτέρου¹. Οὐσιώδεις διαφοραὶ δὲν ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ εἰς τὰ ψηφιδωτὰ καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας. Ὁ χαρακτήρ τῶν γραμμάτων καθ' ἕκαστον καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἐν συνόλῳ εἶναι ἀπλοῦς, χωρὶς διάθεσιν διακοσμητικὴν, οἷαν προδίδουν π.χ. οἱ ἀκρέμονες εἰς ἀμέσως μεταγενεστέρους τῶν ἐπιγραφῶν μας ἑλληνιστικούς χρόνους².

Ἄλλη ὁμοιότης παρατηρεῖται εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν τίθενται αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπὲρ τὴν παράστασιν, ὅπως κατὰ κανόνα εἰς τὰ ἀγγεῖα, ἐνῶ βραδύτερον τίθενται συνήθως ὑπὸ τὴν παράστασιν³. Εἰς ἀμφοτέρως, τέλος, τὰς περιπτώσεις ἥτοι τῶν μωσαϊκῶν τῆς Πέλλης ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῶν Λευκαδίων ἀφ' ἑτέρου, ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν ἡ παρατήρησις τοῦ Ἀριστοτέλους: *καθ' ἅπερ τὰ τῶν ἀρχαίων γραφῶν, εἰ μὴ τις ἐπιγράφαι, οὐκ ἐγνωρίζετο τί ἐστὶν ἕκαστον*⁴. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν εἰς ποίας περιπτώσεις ἔχομεν ἐπιγραφὰς εἰς τὰ μωσαϊκὰ τῆς Πέλλης καὶ εἰς τὰς μορφὰς τῆς διωρόφου προσόψεως, γίνεται σαφές, νομίζω, ὅτι ἐπιγραφαὶ προσιδιάζουν εἰς τὰ τῶν ἀρχαίων γραφῶν ἔργα ἢ εἰς ἀπηρχαιωμένα θέματα.

Τὸ Θέμα. Πρὸ πάσης περαιτέρω προσπάθειας πρὸς κατανόησιν τῆς τετραμόρφου παραστάσεως καὶ ἐρμηνείαν αὐτῆς πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τὸ ἐνδεχόμενον ὑπάρξεως καὶ πέμπτης, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει κεντρικῆς, μορφῆς, κατὰ τὸ μετακίονιον διάστημα τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου, ἡ ὁποία πάντως ἦτο πεφραγμένη. Ἡ μορφή τοῦ Μίνως ἔρχεται πρώτη εἰς τὸν νοῦν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη καὶ οἰαδήποτε ἄλλη ἀποκλείεται διὰ τὸν ἐξῆς λόγον:

Ἡ εἴσοδος ἦτο πεφραγμένη, ὡς ἐλέχθη, διὰ τῶν συνήθων ὀγκολίθων ἐκ πάρου⁵. Ἐλέχθη ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἠνοίχθη ἅπαξ τοῦλάχιστον καὶ ὅτι ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ πιθανώτατα φράγματος μόνον ἡ κατωτάτη σειρὰ λίθων εὐρίσκεται κατὰ χώραν⁶. Οἱ ἄλλοι εὐρέθησαν τοποθετημένοι προχείρως καὶ ἀμελῶς. Ὅπωςδήποτε ἡ εἴσοδος ἐξ ἀρχῆς εἶχε προορισμὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς δίοδος καὶ ἐκ τούτου ἀποκλείεται, ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς θέσις γραπτῆς διακοσμήσεως ἀποτελούσης μέρος ἀναπόσπαστον τοῦ τετραμόρφου θέματος. Συνεπῶς, πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ οἰαδήποτε ἄλλη μορφή καὶ δὴ καὶ τοῦ Μίνως ὡς μέρος τῆς τετραμόρφου παραστάσεως. Ὡς θὰ ἴδωμεν, ἄλλωστε, δὲν

¹ Σχετικῶς μεγαλύτερον Ω εἰς τὰ ψηφιδωτὰ, καθαρὴ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἐκάστης γραμμῆς κλπ. Πρβ. γραπτὴν ἐπιγραφὴν ἐπὶ πελίκης ἐν FURTWAENGLER, Collection Sabouroff, I, πίν. LXVIII, ἀριθ. 4, ὅπου: ΘΡΑΣΥΜΗΔΗΣ, μὲ χρονολογίαν εἰς τὸν 3ον αἰ. π. Χ.

² Ἰδὲ π.χ. A. G. WOODHEAD, The Study of Greek Inscriptions, Cambridge 1959, σ. 91.

³ Π.χ. SCHEFOLD, ἔ. ἀ. σ. 155, ἀριθ. 4-5 καὶ 7-9. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος τοῦ Μουσείου Μπενάκη αἱ ὑπὸ τὰς μορφὰς ἐπιγραφαὶ ΑΡΑΙΟΣ, ΟΥΡΑΝΙΑ καὶ ΚΑΛΛΙΟΠΗ, ΑΝΝΑ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ, Εἰκὼν τοῦ Ἀράτου ἐπὶ ὑφάσματος, Ἀθήναι 1938, σ. 2, 4 καὶ 6.

⁴ Τοπικὰ 140, α.

⁵ Κατὰ τὸν κανόνα, ἰδὲ π.χ. περὶ τῶν τάφων Ἀμφιπόλεως, Πέλλης, Παλατίτισης καὶ Πύδνης, BCH 22, 1893, σ. 337, Σέδες, τάφος Β', AE 1937, σ. 867, Τούμπας Παιονίας, BCH 79, 1955, Chron. 1954, σ. 278, εἰκ. 10 καὶ 11, κλπ.

⁶ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 22.

ἀπαιτεῖται. Καὶ παραμένει ὡς αἰσθητικὸν κέντρον τῆς παραστάσεως τὸ κενὸν τῆς εἰσόδου εἰς τὸν τάφον.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ συγκρίνωμεν τοὺς ἡμετέρους Κριτὰς πρὸς γνωστὰς παραστάσεις τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος, ἐλάχισται, νομίζω, θὰ προκύψουν θετικάι παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα.

Οἱ δύο Κριταὶ εἰκονίζονται εἰς δύο ἐκ τῶν ἀγγείων τῆς Κάτω Ἰταλίας, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ.¹ καὶ φέρουν διακόσμησιν μὲ θέματα ἐκ τοῦ Κάτω Κόσμου. Τὰ κατωιταλιωτικά ταῦτα ἀγγεῖα συγκροτοῦν ἰδίαν ὁμάδα καί, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον ἰδίας ἐξαντλητικῆς, νεωτέρας μελέτης. Ἐδημοσιεύθησαν κυρίως ἐν σχεδίοις². Αἱ παραστάσεις τοῦ ἑτέρου ἐκ τούτων ἔχουν ἀλλοιωθῇ ἀπὸ ἐπεμβάσεις πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀγγείου. Συγκεκριμένως οἱ Αἰακὸς καὶ Ραδάμανθυς ἀποτελοῦν κατὰ μέγα μέρος συμπληρώσεις³. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας οἵαδήποτε σύγκρισις καθίσταται ἐπισηφαλῆς. Εἶναι ἀνάγκη πρῶτον νὰ καθαρισθοῦν ἀπὸ τῶν νεωτέρων προσθηκῶν αἱ μορφαὶ καὶ νὰ μελετηθοῦν τὰ ἀγγεῖα ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλληλα. Ὅπωςδήποτε ὁ ἡμέτερος Αἰακὸς παρουσιάζει γενικὴν τινα ὁμοιότητα εἰς τὴν στάσιν (μάλιστα τὴν θέσιν τῶν ποδῶν) καὶ εἰς τὴν ἐνδυμασίαν πρὸς τὸν θεωρούμενον ὡς Ραδάμανθυν τοῦ ἐν Μονάχῳ ταραντίνου ἀμφορέως⁴. Καὶ ἀντιστρόφως ὁ ἡμέτερος Ραδάμανθυς ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὸν συμπληρωμένον ἐνεπίγραφον Αἰακὸν τοῦ ἐξ Altamura ἀμφορέως ἐν Νεαπόλει⁵. Ἄλλας παραστάσεις τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ

¹ Ἰδὲ σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἐν A. B. COOK, Zeus, III, 1, Cambridge 1940, σ. 402, σημ. 4. Πρβ. αὐτ. σ. 370, σημ. 3. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων μελετῶν ἀξιοσημείωτος ἡ μελέτη τοῦ AUGUST WINKLER, Die Darstellungen der Unterwelt auf unteritalischen Vasen, Breslau 1888 [= Breslauer philolog. Abhandl., Band III, Heft 5], Wiener Vorlegeblätter, σειρὰ E, πίν. I - VI, E. KUHNERT, Unteritalische Nekyien, JdI 8, 1893, σ. 104 κέ., καὶ J. E. HARRISON, Proleg.², σ. 599 κέ. καὶ εἰκ. 161 καὶ 162. Πρβ. Τῆς Αὐτῆς, Themis, 1912 (ἢ 1962), σ. 521, εἰκ. 145, KLUMBACH, ἔ. ἀ. σ. 59 κέ., G. GIANNELLI, Culti e miti della Magna Grecia, Firenze 1924, M. NILSSON, Gesch. d. gr. Religion, I², 1955, σ. 824, L. A. STELLA, Mitologia Graeca, Torino 1956, εἰκ. ἐν σ. 439. Ἡ M. SCHMIDT, Der Dareiosmaler κλπ., σ. 26, 58 κ. ἀ. ἀποσυσχετίζει τὸν κρατῆρα τοῦ Δαρείου ἀπὸ τὰς νεκυίας, ἀντιθέτως CAMBITOGLU καὶ TRENDALL, JHS 74, 1954, σ. 22¹. Ἡ SCHMIDT χρονολογεῖ τὸν τεχνίτην τοῦ Δαρείου εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνους, ἔ. ἀ. σ. 66 κέ., μάλιστα 72 κέ. Στοιχεῖα τῆς παραστάσεως τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος ὁμοιάζουν πρὸς ἀντίστοιχα τῆς καθημένης καὶ κατὰ κρόταφον εἰκονιζομένης μορφῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ὀρθίας ἐπὶ ράβδου στηριζομένης ἀφ' ἑτέρου. Πρβ. E. WILL, ἔ. ἀ. σ. 343 κέ., πίν. IV. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ. σ. 71, σημ. 4.

² Archaeol. Zeitung, ἀριθ. 12, Δεκ. 1843, σ. 194 κέ., πίν. XII, 1, 42, 1884, σ. 253 κέ., πίν. 19, Wiener Vorlegeblätter, σειρὰ E, πίνακες I - IV. Monumenti inediti dall' Inst. 2, 1837, πίν. 49, καὶ 8, 1864, πίν. 9, FR, I, 1904, πίν. 10. Πρβ. S. REINACH, Rép. d. vases peints, I, 1899, σ. 167, 355, 356, 401 καὶ 455. M. JATTA ἐν Monumenti Antichi 16, 1906, στήλη 517 κέ., καὶ πίν. III, G. BENDINELLI ἐν Ausonia 7, 1912, σ. 109 κέ., P. WUILLEUMIER, Tarente κλπ., Paris 1939, σ. 298 κέ., 458 κέ. καὶ 551 κέ., ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

³ JdI 8, 1893, σ. 108, REINACH, ἔ. ἀ. σ. 167, J. E. HARRISON, Proleg.², σ. 600 κέ.

⁴ FURTWAENGLER - REICHOLD, Gr. Vasenmalerei κλπ., πίν. 10 [= Wiener Vorlegeblätter, ἔ. ἀ. πίν. I].

⁵ Wiener Vorlegebl., ἔ. ἀ. πίν. II, Mon. ined. dall' Inst. 8, 1864. Πρβ. L. A. STELLA, ἔ. ἀ. εἰκ. ἐν σ. 439.

Ραδαμάνθυος ὡς Κριτῶν τοῦ Ἄδου ἐπὶ ἀγγείων ἢ ἄλλως δὲν ἡδυνήθηεν νὰ εὕρω¹.

Ἡ σύγκρισις τοῦ ἡμετέρου Ἑρμοῦ πρὸς τὰς παραστάσεις τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὰ κατωιταλιωτικὰ ἀγγεῖα πεῖθει ὀριστικῶς, νομίζω, ὅτι αἱ τοιχογραφίαι μας εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὰς νεκυίας τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ὁ Ἑρμῆς τῶν κατωιταλιωτικῶν ἀγγείων φορεῖ μόνον χλαμύδα, ἡ ὁποία πορποῦται πρὸ τοῦ στήθους (ὄχι ἐπὶ τοῦ ὤμου) καὶ ἀνεμιζομένη ἀφίνει νὰ φαίνεται γυμνὸν τὸ σῶμα. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ κίνησις ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἡ διάταξις τῶν μελῶν τοῦ σώματος εἶναι διάφορος, ἐφ' ὅσον διάφορον εἶναι καὶ τὸ θέμα².

Ἐχει παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἔμπνευσις τῶν κατωιταλιωτικῶν ἀγγείων εἶναι εἰλημένη ἐκ τῶν θεατρικῶν παραστάσεων καὶ οὕτω ἐξηγοῦνται καὶ αἱ ἐνδυμασίαι καὶ ἡ μορφή τῶν κτηρίων³. Ἡ ἔμπνευσις τῆς ἡμετέρας τοιχογραφίας ἔρχεται ἄλλοθεν.

Ὁ L. R. FARNELL⁴, ἐξετάζων τὰ ἑλληνικὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀπὸ ἀπόψεως ἐσχατολογικῶν ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας ἀποκαλύπτουν, καταλέγει κατηγορίας διαφόρους ἀπὸ τῆς ἡρωοποιήσεως τοῦ νεκροῦ, τῆς νεκυίας τοῦ Πολυγνώτου καὶ τῶν κατωιταλιωτικῶν ἀγγείων μέχρι τῆς συμπαράστασεως νεκροῦ καὶ χθονίων θεοτήτων, ὡς ὁ Διόνυσος καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ἡ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νεκροῦ ὑπὸ μορφήν ἢ μὲ τὰ σύμβολα θεοτήτων ὡς ἡ Ἄρτεμις, ὁ Ἀπόλλων, αἱ Μοῦσαι κλπ. Οὐδαμοῦ ἐμφανίζονται οἱ Κριταὶ τοῦ Ἄδου. Οὔτε εἰς τὰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς, τὰς ὁποίας, μετὰ τὸν ROHDE, ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει ὁ FARNELL ὑπάρχει ἀναφορά τις εἰς τοὺς Κριτάς⁵.

Ἐξ ἄλλου παραστάσεις ἐπὶ ἀγγείων μάλιστα λευκῶν ἀττικῶν ληκύθων τοῦ Χάρωνος μετὰ ἢ ἄνευ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ νεκροῦ ὑπὸ διαφόρους παραλλαγάς, συνεκέντρωσε καὶ κατένειμεν ἡ B. E. RICHARDSON⁶ εἰς τέσσαρας κατηγορίας. Εἰς οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ περιληφθῇ ἡ παράστασις τοῦ τάφου.

¹ Οὔτε ὁ A. RUMPF γνωρίζει ἄλλας πλὴν τῶν μνημονευθεισῶν δύο ἀγγειογραφίῶν τῆς Ἀπουλίας, ἰδὲ τὸ πρόσφατον ἄρθρον τοῦ *Eaco* ἐν *Enciclopedia dell'arte antica* III, 1960, σ. 201, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὁ A. FURTWAENGLER, *Griech. Vasenmalerei*, I, 1904, κείμενον σ. 48, περιέργως γράφει: «Auf zwei tarentiner Prachtvasen sind ihre (τῶν Κριτῶν) Name beigeschrieben». Ὁ A. B. COOK, ἔ. ἀ. σ. 402, καὶ ἡ J. E. HARRISON, ἔ. ἀ. σ. 600 κέ., διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς αὐτοὺς, γνωρίζουν μόνον τὰ δύο ἀγγεῖα, ἐξ ὧν τὸ ἕτερον ἐνεπίγραφον. Τόπους λατρείας καὶ εἰκόνας τοῦ Αἰακοῦ ἰδὲ ἐν ROSCHER, *Lexicon*, I, ἐν λ. *Αἰακός*, σ. 113.

² Ἰδὲ π. χ. *Wiener Vorlegeblaetter*, E, πίν. I, II, III, 1, καὶ IV.

³ WATZINGER, *Vasc. Tar.*, σ. 46, L. SÉCHAN, ἔ. ἀ. σ. 561, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβ. WUILLEUMIER, ἔ. ἀ. σ. 459. Ἡ J. E. HARRISON, *Prolegomena*², σ. 610, πιθανολογεῖ ἀττικὴν προέλευσιν τοῦ θέματος. Πρβ. E. LANGLITZ, *Vom Sinngehalt attischer Vasenbilder* ἐν Robert Boehringer, *Eine Freundgabe*, Tübingen 1957, σ. 410 καὶ σημ. 22.

⁴ L. R. FARNELL, *Greek Hero Cults*, 1921, σ. 394 κέ.

⁵ ROHDE, ἔ. ἀ. κυρίως τόμ. II, σ. 336 κέ., FARNELL, ἔ. ἀ. σ. 397 κέ.

⁶ B. E. RICHARDSON, ἔ. ἀ. σ. 83 κέ., ὅπου καὶ ἡ μέχρι τοῦ 1930 περίπου σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀπὸ τὰ ἐκτιθέμενα ἀγγεῖα τοῦ Ἑθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν σημειοῦμεν τὴν ἐρυθρόμορφον ὑδρίαν ὑπ' ἀριθ. 16351 (460 π. Χ.), τὴν λευκὴν λήκυθον ὑπ' ἀριθ. 1926 (450 π. Χ.) καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 12783 (420 π. Χ.), BEAZLEY, *ARV*², 623, 42, 846, 193, καὶ 1237, 11. Μεταξὺ τῶν παραστάσεων τούτων καὶ τῆς ἰδικῆς μας τετραμόρφου συνθέσεως ἔχουν μεσολαβήσει ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.— Τὸ θέμα τῶν νεκρικῶν παραστάσεων οὐδόλως περιλαμβάνεται ἐν H. METZGER, *Les représentations dans la céramique attique du IVe siècle*, Paris 1951. Παραστάσεις Ἄδου ἢ Πλούτωνος ἢ Δήμητρος καὶ Κόρης, ἰδὲ π. χ. FARNELL, *Cults of the Greek States*, I, σ. 105, III, σ. 222 κέ., 257, 276 καὶ 286 κέ.

Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ τάφου μας δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ ἀντίληψις τῆς κυρίας παραστάσεως ἐπὶ κρατῆρος κατωϊταλιωτικοῦ, τεχνοτροπίας Gnathia τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ., ὅπου ὁ νεκρὸς εἰκονίζεται καθήμενος ἐντὸς τοῦ ἡρώου κρατῶν τὸν θώρακά του, ἐνῶ ὀπισθεν τοῦ νεκροῦ διακρίνεται ἡ κεφαλὴ τοῦ (ψυχοπομποῦ) Ἑρμοῦ¹. Ἐπίσης δὲν σχετίζονται αἱ γραπτὰ παραστάσεις Ἑρμοῦ ψυχοπομποῦ τῆς περιοχῆς τοῦ Τάραντος καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ Κάτω Ἰταλίας γενικώτερον², ὅπως καὶ τῶν τάφων τῆς νοτίου Ρωσίας³.

Ἄλλην κατηγορίαν μνημείων μὲ παραστάσεις ἐκ τοῦ Κάτω Κόσμου ἀποτελοῦν τὰ πῆλινα ἀνάγλυφα ἐκ τοῦ Τάραντος μὲ μορφάς, αἱ ὁποῖαι ἐρμηνεύονται διαφοροτρόπως, κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην πάντως ὡς θεοὶ τοῦ Κάτω Κόσμου⁴. Ταῦτα ἐπίσης δὲν σχετίζονται μὲ τὸ θέμα μας, ἐφ' ὅσον δὲν εἰκονίζουν Κριτάς. Σχετικόν, ἀλλὰ διάφορον πρὸς τὸ ἡμέτερον εἶναι καὶ τὸ θέμα λιθίνου ἀναγλύφου ἐκ Τάραντος εὐρισκομένου νῦν ἐν Μονάχῳ⁵.

Τέλος οὔτε εἰς τὰς ἐκ Παγασῶν ἢ ἀλλαχόθεν γραπτὰς στήλας οὔτε εἰς τοιχογραφίας ἀπαντᾷ θέμα ὅμοιον πρὸς τὸ ἡμέτερον⁶.

Ἐὰν συγκρίνωμεν τὸ θέμα τῆς ἡμετέρας τοιχογραφίας πρὸς ἐτρουσκιὰς παραστάσεις ἐκ τοῦ Κάτω Κόσμου, οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν κοινὰ σημεῖα. Ἐν τοιχογραφίᾳ ἐτρουσκικοῦ τάφου εἰκονίζεται ὁ Ἄδης καὶ ἡ Περσεφόνη ἐν συμποσίῳ εἰς τὸν Κάτω Κόσμον⁷. Ὁ Ἄδης καὶ ἡ Περσεφόνη εἰκονίζονται μετ' ἄλλων δαιμόνων καὶ εἰς ἕτερον τάφον⁸.

Ἐπὶ τῶν ἐτρουσκιῶν σαρκοφάγων, τεφροδόχων καὶ ἀγγείων εἰκονίζεται τὸ θέμα τῆς καθόδου τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν Ἄδην εἰς διαφόρους παραλλαγάς. Ἐπὶ στενῆς πλευρᾶς σαρκοφάγου ὁ νεκρὸς κατέρχεται εἰς τὸν Ἄδην ὑπὸ συνοδείαν, ἐνῶ δύο νεκρικοὶ δαίμονες πτερωτοὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας στενῆς πλευρᾶς ἀναγράφουν τὰς ἐν τῇ ζῳῇ πράξεις τοῦ νεκροῦ⁹. Ἐπὶ τεφροδόχου ἐτρουσκικῆς εἰκονίζεται ἡ εἵσοδος τοῦ Ἄδου φυλασ-

¹ Ἰδὲ τελευταίως ἐν Les trésors d'art du Musée d'Archéologie de Marseille, 1963, εἰκ. 22.

² Τελευταίως F. BERTOCCHI, ἔ. ἀ. σ. 63 κέ., εἰκ. 39, σ. 86 κέ., εἰκ. 67, πρβ. σ. 138 καὶ 139. Πρβ. καὶ τὸν ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν ἐκ τάφου τῆς Isernia ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως, ἀριθ. Εὐρετ. 9350.

³ M. ROSTOVITZ, Ἀρχαία Διακοσμητικὴ Ζωγραφικὴ τῆς Νοτίου Ρωσίας, Πετρούπολις 1913 - 14 (εἰς τὴν ρωσικὴν, μετὰ περιγραφῆς τῶν πινάκων εἰς τὴν γαλλικὴν), πίν. XLIX κέ. καὶ σποράδην.

⁴ M. NILSSON, Das Ei im Totenkult der Alten, νῦν ἐν Opuscula Selecta, τόμ. I, Lund 1951, σ. 12 κέ.

⁵ P. WUILLEUMIER, ἔ. ἀ. σ. 298. Πρβ. A. B. COOK, Zeus, III, 1, Cambridge 1940, σ. 425, εἰκ. 290. Καλὴ εἰκὼν ἐν AD III, 3, πίν. 35.

⁶ Προχείρως ΑΠ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Γραπτὰ Στήλαι Δημητριάδος - Παγασῶν, 1928, S. REINACH, Rép. Peint., σ. 242 - 246, ὅπου ὑπερτριάνοντα θέματα διάφορα, BL. BROWN, Ptolemaic Paintings and Mosaics κλπ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁷ Tomba Colini I, GIGLIOLI, L'arte etrusca, πίν. CCXLV καὶ σ. 44, ὅπου χρονολογεῖται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. κατὰ GIGLIOLI, εἰς τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. κατὰ MESSERSCHMIDT.

⁸ Tomba del'Orco, GIGLIOLI, ἔ. ἀ. πίν. CCXLVIII, 1 καὶ 3. Πρβ. M. SANTANGELO, ἔ. ἀ. ἔγχρωμος πίναξ σ. 162 καὶ σ. 160, ὅπου ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ.

⁹ GIGLIOLI, ἔ. ἀ. πίν. CCCXLIX, 3 - 4, R. HERBIG, Die Jüngeretruskischen Steinsarkophage, Berlin 1952, πίν. 12, a - b, καὶ σ. 31 κέ.

σομένη ὑπὸ τοῦ Κερβέρου καὶ ἐκατέρωθεν ὁ Χάρων καὶ (πιθανῶς) ὁ νεκρός¹. Ὁ νεκρὸς πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν Ἅδην εἰκονίζεται ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλας ἐτρουσκικὰς τεφροδόχους². Ἄλλου πολυπρόσωπος ἀκολουθία πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἅδου³. Ἐπὶ ἄλλης σαρκοφάγου πρὸ τῆς πυργοειδοῦς εἰσόδου τοῦ Ἅδου ἀναμένουν οἱ (προαποθανόντες) γονεῖς τοῦ νεκροῦ, ὅστις ὑπὸ συνοδείαν δαιμόνων φθάνει ἔφιππος⁴. Ἐπὶ σαρκοφάγου ἐν Λονδίνῳ ὁ πτερωτὸς νεκρικὸς δαίμων ὁδηγεῖ τὸν ἐπὶ ἄρματος νεκρόν⁵. Ἐπὶ ἄρματος ἐπίσης ὁδηγεῖται ἡ νεκρὰ εἰς ἀνάγλυφον ἐπιτυμβίας στήλης⁶. Ὁμοίως ἐπὶ ἄρματος κατέρχονται εἰς τὸν Ἅδην δύο γυναικεῖαι μορφαὶ ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς προβληματικῆς σαρκοφάγου⁷.

Ὁ νεκρὸς ἔφιππος συνοδευόμενος ὑπὸ ἀκολούθου κατέρχεται εἰς τὸν Ἅδην ἐπὶ ἀλαβαστρίνης τεφροδόχου⁸. Ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτέρας εἰς τὴν σειρὰν τῶν νεωτέρων ἐτρουσκικῶν σαρκοφάγων εἰκονίζεται ἀναγλύφως νεκρικὴ πομπή⁹, ἐνῶ σκηνὴ ἀποχαιρετισμοῦ παρουσίᾳ τῶν νεκρικῶν δαιμόνων ἀποτελεῖ τὸ θέμα εἰς παράστασιν σαρκοφάγου ἀπολεσθείσης, γνωστὴν μόνον ἐκ σχεδίων¹⁰. Ἐπὶ ἀγγείων ἐπίσης εἰκονίζονται ὁ Πλούτων καὶ οἱ δαίμονες τοῦ Ἅδου¹¹.

Ὁ FRANZ DE RUYT¹² ἔχει συγκεντρώσει τὰς πλείστας τῶν παραστάσεων ἐπὶ ἐτρουσκικῶν μνημείων ἀπεικονίζουσῶν διαφόρους φάσεις τῆς πορείας τοῦ νεκροῦ πρὸς τὸν Κάτω Κόσμον. Ὑπάρχουν ἐλάχιστα κοινὰ σημεῖα πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἀντιλήψεις, ὑπάρχουν ἐπίσης ἐπιδράσεις τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ὁ Charun ἀντίστοιχος πρὸς τὸν ἑλληνικὸν Ἑρμῆν καὶ συγχρόνως πρὸς τὸν Χάρωνα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἔλαβε κατὰ παραφθοράν, ἐμφανίζεται εἰς λειτουργίας, αἱ ὁποῖαι ἀρμόζουν εἰς τὸν Ἑρμῆν ἢ τὸν Χάρωνα, ἀλλὰ συνηθέστερον εἰς ἐκδηλώσεις ξένας πρὸς ἀμφοτέρους¹³. Ὑπάρχουν ἀπει-

¹ GIGLIOLI, ἔ. ἀ. πίν. CCCC V, 4.

² Αὐτ. πίν. CCCC XI, 2 καὶ 4.

³ Αὐτ. πίν. CCCC XII, 2.

⁴ HERBIG, ἔ. ἀ. πίν. 74, c, ἀριθ. 116 καὶ σ. 60, ὅπου καὶ ἄλλη ἐρμηνεία τῆς παραστάσεως ἀπορριπτομένη.— Πρβ. ἔφιππον ἐκ τῆς Ποσειδωνίας (Paestum), FA 10, 1957, ἀριθ. 2592, εἰκ. 68-69, β' ἡμισυ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. X.

⁵ HERBIG, ἔ. ἀ. πίν. 80a.

⁶ GIGLIOLI, ἔ. ἀ. πίν. CCXXXVII, 4, PALLOTTINO - HURLIMANN, ἔ. ἀ. εἰκ. 96 καὶ σ. 149 (ὅπου ἡ στήλη χρονολογεῖται εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 4^{ου} αἰ. π. X.), SANTANGELO, ἔ. ἀ. σ. 26, εἰκ. δεξιὰ. Πρβ. αὐτ. εἰκόνα ἀριστερά, ὅπου οἱ ἵπποι καὶ ὁ δαίμων εἶναι πτερωτοί.

⁷ Τελευταίως L. BANDI, Die Welt der Etrusker, Stuttgart 1960, πίν. 100 (πρβ. 101) καὶ σ. 295, ὅπου ἡ σαρκοφάγος χρονολογεῖται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. X. καὶ τονίζεται ἡ συχνότης τοῦ θέματος τῆς καθόδου εἰς τὸν Ἅδην κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ. π. X. Πρβ. HERBIG, ἔ. ἀ. πίν. 40, d, καὶ σ. 13 καὶ 123 διὰ τὴν χρονολόγησιν εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. X. Περὶ προβληματικῆς ἐπίσης παραστάσεως ἐπὶ σαρκοφάγου τῆς Κοπεγχάγης ἰδὲ συζήτησιν καὶ βιβλιογραφίαν ἐν HERBIG, ἔ. ἀ. σ. 31 κέ. καὶ πίν. 41-42.

⁸ SANTANGELO, ἔ. ἀ. σ. 76 κάτω (2^{ος} αἰ. π. X.).

⁹ HERBIG, ἔ. ἀ. πίν. 1 καὶ σ. 46 καὶ 123, ὅπου χρονολογεῖται πρὸ τοῦ 450 π. X.

¹⁰ Αὐτ. πίν. 7, d, ἀριθ. 70.

¹¹ GIGLIOLI, ἔ. ἀ. πίν. CCCXXIX, 1 καὶ 4. Πρβ. Χάρωνα αὐτόθι ἀριθ. 2.

¹² F. DE RUYT, Charun, démon étrusque de la mort, Brussel 1934.

¹³ Ἐμφανίζεται ὡς φύλαξ τοῦ τάφου, F. DE RUYT, αὐτ. σ. 44 κέ., ὡς ψυχοπομπὸς τοῦ νεκροῦ βαδίζοντος, σ. 48 κέ., ἡ ἔφιππου, σ. 59 κέ., ἡ ἐπὶ ἄρματος, σ. 68 κέ.

κονίσσεις σκηγῶν κατὰ τὴν ἄφιξιν εἰς τὸν Ἄδην¹. Ὁ Charun ἐμφανίζεται εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου δεχόμενος τοὺς νεκρούς. Εἰς μίαν περίπτωσιν τὸν νεκρὸν ἔχει φέρει ἐξελληνισμένος Ἑρμῆς ψυχοπομπός². Ἀλλά, παρὰ τὰς σπανίας ἔστω ἑλληνικὰς ἐπιδράσεις, οὐδαμοῦ παρουσιάζεται ὁ νεκρὸς ἐνώπιον Κριτῶν τοῦ Ἄδου. Ὁ Charun ἐξ ἄλλου ἔχει μόνον τὸ ὄνομα κοινὸν πρὸς τὸν Χάρωνα. Αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις τῶν Ἑτρούσκων ἄλλην εἶχον προέλευσιν καὶ ἄλλας ἐκδηλώσεις³.

Σημειωτέον ὅτι καὶ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ταφικὴν τέχνην δὲν ὑπάρχει παράδειγμα παραστάσεως τῶν Κριτῶν τοῦ Ἄδου (Μίνως, Αἰακοῦ καὶ Ραδαμάνθυος), ὡς παρατηρεῖ τελευταίως ὁ BERNARD ANDREAΕ⁴.

Ἐξ ὅλων τῶν προαναφερθέντων μνημείων καὶ τῶν παραστάσεων μὲ παραλλαγὰς νεκυίας, Ἑρμοῦ ψυχοπομποῦ καὶ Χάρωνος καὶ τῶν τοιούτων, ἡ πλησιεστέρα πρὸς τὸ θέμα μας παράστασις, νομίζω, εἶναι ἡ ἐκ Ρόδου ἀνάγλυφος ζωοφόρος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ φιλοσόφου Ἱερωνύμου τοῦ Τλήφου⁵.

Εἰκονίζεται⁶ εἰς τὸ κέντρον ὁ Πλούτων ἔχων δεξιὰ του ἐκ τῶν χθονίων θεοτήτων τὴν Περσεφόνην καὶ τὸν Ἑρμῆν. Εἰς τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα, δεξιὰ μὲν (εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ σχεδὸν κατ' ἐνώπιον εἰκονιζομένου Πλούτωνος) γυνὴ ἄδικος κατερχομένη εἰς τὸ «χάσμα» τὸ «εἰς τὴν ἀριστερὰν τε καὶ κάτω», ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ δέ (εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ Πλούτωνος), εἰς χῶρον διαχωριζόμενον ὑπὸ κίονος, εἰκονίζεται ὁ νεκρὸς φιλόσοφος διαλεγόμενος μετὰ τῶν συνομιλητῶν του εἰς τὸ Ἠλύσιον πεδίον, ὑποτίθεται, ἔνθα ὁ «ξανθὸς Ραδάμανθυς». Αὕτη εἶναι ἡ παρεχόμενη ἐρμηνεία τῆς παραστάσεως εἰς τὰ κύρια σημεῖα. Ὑπάρχουν διαφοραὶ ἐρμηνείας, κυρίως περὶ τὴν ὀρθίαν καὶ τὰς δύο καθημένας μορφὰς ἀριστερὰ τοῦ Πλούτωνος, εἰς τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

¹ F. DE RUYT, ἔ. ἀ. σ. 73 κέ.

² Αὐτ. σ. 79 κέ. καὶ εἰκ. 37.

³ Ἰδὲ F. DE RUYT, ἔ. ἀ. σ. 141 κέ. Μετὰ τὴν μονογραφίαν τοῦ F. DE RUYT ἐδημοσιεύθησαν μνημεῖα ἢ μελέται νεώτεραι, ἐξ ὧν ἐνδιαφέρουν κυρίως ὁ ἤδη ἀναφερθεὶς κατάλογος τῶν λιθίνων σαρκοφάγων ὑπὸ R. HERBIG καὶ ἡ μελέτη τοῦ J. THIMME διὰ τὰς τεφροδόχους καὶ τὰς σαρκοφάγους τοῦ Chiusi, J. THIMME, Chiusinische Aschenkisten und Sarkophage der hellenistischen Zeit ἐν Studi Etruschi 23, Serie II, 1954, σ. 25 κέ., καὶ 25, 1957, σ. 87 κέ. Περαιτέρω βιβλιογραφία εἰς τὰ ἀναφερθέντα πρόσφατα δημοσιεύματα τῶν M. PALLOTTINO, L. BANTI καὶ M. SANTANGELO. Τελευταίως ARTURO STENICO, Roman and Etruscan Painting, Amsterdam 1963, σ. 22 κέ. Περὶ τῆς πιθανολογούμενης σχέσεως Ἑτρούσκων καὶ Θρακομακεδόνων ἰδὲ πλὴν ἄλλων καὶ SILVIO FERRI, Tusci, Etruski κλπ. ἐν Studi Calderini - Paribeni, I, 1958, σ. 114 κέ., καὶ Z. MAYANI, Les Etrusques commencent à parler, 1961.

⁴ B. ANDREAΕ, Studien zur römischen Grabkunst, 1963, σ. 30 καὶ σημ. 141, ὅπου ἀναφέρεται ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων μετὰ τινων παραπομπῶν.

⁵ Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ N. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παναθήναια, 30 Ἀπρ. 1910, «mit gewohnter Sachkunde und Einsicht» κατὰ HILLER v. GAERTRINGEN, BCH 36, 1912, σ. 236, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὑπὸ πολλῶν. Εἰκόνες ἐν Hermes 37, 1902, πίν. ἀξ. παρένθετος ἐν σ. 121, BRUNN - BRUCKMANN, Denkmäler, πίν. 579, ÖJh 13, 1910, σ. 56, εἰκ. 36, BCH 36, 1912, σ. 236, εἰκ. 2, JHS 65, 1945, πίν. IX, b, LIPPOLD, Plastik, πίν. 125, 3, M. NILSSON, Gesch. d. gr. Rel., 2^a ἐκδ. 1961, II, σ. 234 καὶ πίν. 4, 1, LAUER - PICARD, Les statues ptolémaïques du Sarapeion de Memphis, Paris 1955, ἰδίως σ. 44 κέ., εἰκ. 18, M. BIEBER, The Sculpture of the Hellenistic Age, σ. 127, εἰκ. 490.

⁶ Ἰδὲ τελευταίως M. NILSSON, ἔ. ἀ. σ. 222 κέ., ὅπου καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία.

ἐκταθῶμεν¹. Τὸ σημαντικὸν δι' ἡμᾶς εἶναι ὅτι ἐνταῦθα, ὡς γίνεται δεκτὸν γενικῶς, ἔχομεν ἀπήχησιν ἐκ τῶν πλατωνικῶν κειμένων, μάλιστα ἐκ τῆς Πολιτείας². Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι ὁ Ἱερώνυμος ὁ Τλῶος, φιλόσοφος σχετισθεὶς πρὸς τὸν πλατωνικὸν φιλόσοφον Ἀριδεΐκην ὑπὸ τοῦ HILLER VON GAERTRINGEN³.

Ἡ ἐποχὴ τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ὁ 2^{ος} αἰ. π. Χ., ἀκριβέστερον πρὸ τοῦ 150 π. Χ.⁴ Ἡ παράστασις πράγματι ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ θέματος τῆς ἰδικῆς μας τοιχογραφίας πρὸς τὰς μεταγενεστέρας εἰκόνας εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, καθ' ἃς οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται καὶ οἱ ἄδικοι τιμωροῦνται.

Μία πολὺ μεταγενεστέρα τοιχογραφία ἐπαναφέρει ὑπὸ νέαν μορφήν τὸ θέμα τῆς εἰς τὸν Κάτω Κόσμον κρίσεως, κατὰ τὸν 3^{ον} ἢ 4^{ον} αἰ. μ. Χ., ἐν Ρώμῃ εἰς τὸν τάφον τοῦ Βικεντίου καὶ τῆς Βιβίας⁵. Ἐπὶ ὑψηλοῦ βάθρου εἰκονίζονται καθήμενοι κατ' ἐνώπιον ὁ Πλούτων καὶ ἡ Περσεφόνη, ἐπιγεγραμμένοι DISPATER καὶ AERACVRA ἀντιστοίχως. Ἀριστερὰ τρεῖς ὄρθιαι μορφαί, ἐξ ὧν ἡ μεσαία κατὰ λάθος εἰκονίζεται φέρουσα γένειον⁶, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰς τρεῖς Μοῖρας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὀνομάζονται μὲ κοινήν ἐπιγραφὴν ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς των: FATA DIVINA. Ἀναμένουν τὰς ἐκ δεξιῶν εἰσερχομένας δύο μορφάς, τὰς ὁποίας ὁδηγεῖ ὁ Ἑρμῆς ἐπιγραφόμενος MERCVRIVS NVNTIVS, κρατῶν ράβδον διὰ τῆς δεξιᾶς, τὸ κηρύκειον διὰ τῆς ἀριστερᾶς, καὶ φέρων ὑψηλὰ ὑποδήματα, χιτῶνα χαμηλὰ ἐξωσμένον καὶ κατερχόμενον μέχρι τῶν γονάτων, γλαμύδα πορπομένην ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου, ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος Ἑρμῆς, καὶ πῖλον μετὰ πτερῶν. Αἱ ἀκολουθοῦσαι δύο γυναικεῖαι μορφαί ἐπιγράφονται VIBIA καὶ ALCESTIS. Εἶναι ἡ νεκρὰ καὶ ἡ (πρὸς ἣν παραβάλλεται διὰ τὸ συζυγικὸν ἡθὸς της) Ἀλκησις. Ἀξιοσημεῖωτον, ὅτι αἱ δύο θνήτται καὶ αἱ τρεῖς μορφαί ἀριστερὰ ζωγραφίζονται μὲ καστανόφαια χρώματα

¹ Ἰδὲ βιβλιογραφίαν εἰς τὰς δύο προηγουμένας σημειώσεις.

² ΠΛΑΤ. Πολιτ. X 614, B. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν «Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου» αἱ ψυχαὶ ἀφίχθησαν «εἰς τόπον τινὰ δαιμόνιον, ἐν ᾧ τῆς τε γῆς δὴ εἶναι χάσματα ἐχομένω ἀλλήλοις καὶ τοῦ οὐρανοῦ αὐτὴ ἐν τῷ ἄνω ἄλλα κατανικρὺ δικαστὰς δὲ μεταξὺ τούτων καθῆσθαι, οὗς, ἐπειδὴ διαδικάσειαν τοὺς μὲν δίκαιους κελεύειν πορεύεσθαι τὴν εἰς δεξιάν τε καὶ ἄνω διὰ τοῦ οὐρανοῦ, σημεῖα περιάψαντας τῶν δεδικασμένων ἐν τῷ πρόσθεν, τοὺς δὲ ἀδίκους τὴν εἰς ἀριστεράν τε καὶ κάτω, ἔχοντας καὶ τούτους ἐν τῷ ὀπίσθεν σημεῖα πάντων, ὧν ἐπραξαν... Ὁρῶν δὴ ταύτην μὲν καθ' ἑκάτερον τὸ χάσμα τοῦ οὐρανοῦ τε καὶ τῆς γῆς ἀπιούσας τὰς ψυχὰς ἐπειδὴ αὐταῖς δικάσθῃ, κατὰ δὲ τὸ ἐτέρω ἐκ μὲν τοῦ ἀνιέναι ἐκ τῆς γῆς μεστὰς ἀχμοῦ τε καὶ κόπωσης, ἐκ δὲ τοῦ ἐτέρω καταβαίνειν ἐτέρας ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καθαρὰς. Καὶ τὰς αἰεὶ ἀφικνουμένας, ὥσπερ ἐκ πολλῆς πορείας φαίνεσθαι ἤκειν, καὶ ἀσμένους εἰς τὸν λειμῶνα ἀπιούσας οἷον ἐν πανηγύρει κατασκηναῖσθαι...». Πρβ. E. SIMON, Die Fürstenbilder κλπ., σ. 32.

³ BCH ἔ. ἀ. σ. 230 κέ.

⁴ HILLER V. GAERTRINGEN, Gött. gel. Anz. 1942, σ. 163, NILSSON, Gesch. d. gr. Rel. II, 1950, σ. 222 κέ., LIPOLD, Plastik, σ. 361.

⁵ E. MAAS, Orpheus, München 1895, σ. 218 κέ. καὶ παρένθετος αὐτόθι πίναξ, σχέδιον ὑπ' ἀριθ. 11. G. WILPERT, Roma Sotterranea, Le pitture delle catacombe romane, Roma 1903, σ. 134 κέ., 362 κέ., καὶ πίν. 132, κάτω. Ὑπὸ τοῦ G. WILPERT αἱ τοιχογραφίαι χρονολογοῦνται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4^{ου} αἰ. μ. Χ., ἰδὲ καὶ P. WENDLAND, Die urchristl. Literaturformen, 1912, σ. 426 καὶ εἰκ. 2, H. GRESSMANN, Die oriental. Religion im hellen. - röm. Zeitalter, Berlin und Leipzig 1930, σ. 120 κέ., εἰκ. 51, μὲ χρονολογίαν εἰς τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} αἰ. μ. Χ., K. PRÜMM, Religionsgesch. Handbuch, Roma 1954, σ. 247 κέ. Ὁ E. WÜST ἐν RE XXIII, 2, στ. 1455, δὲν δέχεται ὅτι πρόκειται παράστασις ψυχοστασίας. Πρβ. Encicl. Univ. dell' Arte IV, 1958, στ. 828 (VAN ESSEN).

⁶ Ἰδὲ GRESSMANN, ἔ. ἀ. σ. 121, σημ. 1.

ὡς πνεύματα καὶ σκιαί¹. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ὁ Βικέντιος ἦτο ἱερεὺς τοῦ Σαβαζίου καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ τάφου, τὸν ὁποῖον προητοίμασεν ἐν ζωῇ δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν συμβίαν, παρουσιάζουν πλείονα στοιχεῖα συγκρητισμοῦ².

Τὸ θέμα τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων δὲν εἶναι ἀκριβῶς εἰπεῖν ἢ Νέκυια, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν εἰκόνης τινὸς τοῦ Κάτω Κόσμου, ὡς αἱ παραστάσεις τῶν κατωιταλιωτικῶν ἀγγείων καὶ τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα.

Δὲν εἶναι ἐπίσης ἡ γνωστὴ σκηνὴ εἰς ἀττικά ἐπιτύμβια μνημεῖα καὶ μάλιστα ἡ εἰς νεκρικὰς λευκάς ληκύθους παράστασις τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ ὁδηγοῦντος τὸν ἢ τὴν νεκρὰν πρὸ τοῦ Χάρωνος, ὁ ὁποῖος εἴτε δὲν εἰκονίζεται εἴτε εἰκονίζεται συνήθως μετὰ τῆς λέμβου του.

Τὸ θέμα τῆς προσόψεως τοῦ τάφου μας (Ἑρμῆς ψυχοπομπὸς ὁδηγῶν τὸν νεκρὸν εἰς τοὺς κριτὰς τοῦ Ἄδου εἰκονιζομένους καὶ ὀνομαζομένους) δὲν ἔχει ἀνάλογον, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας. Μόνον εἰς τὴν γραμματεῖαν καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν εὐρίσκω παρομοίας εἰκόνας:

«... Ἐγὼ μὲν οὖν [ὁ Ζεὺς] ταῦτα ἐγνωκὼς πρότερος ἢ ὑμεῖς ἐποίησάμην δικαστὰς ὑεῖς ἐμαντιῦ, δύο μὲν ἐκ τῆς Ἀσίας, Μίνω τε καὶ Ραδάμανθυν, ἕνα ἕκ τῆς Εὐρώπης, Αἰακόν. Οὗτοι οὖν ἐπειδὰν τελευτήωσι, δικάσουσιν ἐν τῷ λειμῶνι, ἐν τῇ τριόδῳ, ἐξ ἧς φέρετον τὼ δδῶ, ἡ μὲν εἰς μακάρων νήσους, ἡ δ' εἰς Τάρταρον. Καὶ τοὺς μὲν ἐκ τῆς Ἀσίας Ραδάμανθους κρινεῖ, τοὺς δ' ἐκ τῆς Εὐρώπης Αἰακός. Μίνω δὲ πρὸς βεῖα δώσω ἐπιδιακρίνειν, ἐὰν ἀπορῆτόν τι τῷ ἐτέρῳ, ἵνα ὡς δικαιοτάτῃ ἢ κρίσις ἢ περὶ τῆς πορείας τοῖς ἀνθρώποις». Ταῦτ' ἔστιν, ὦ Καλλίκλεις, ἃ ἐγὼ ἀκηκοὼς πιστεύω ἀληθῆ εἶναι³.

Καὶ κατωτέρω:

Ἐπειδὰν οὖν ἀφίκωνται παρὰ τὸν δικαστήν, οἱ μὲν ἐκ τῆς Ἀσίας παρὰ τὸν Ραδάμανθυν, ὁ Ραδάμανθος ἐκείνους ἐπιστήσας θεᾶται ἐκάστου τὴν ψυχὴν, οὐκ εἰδὼς ὅτου ἐστίν, ἀλλὰ πολλάκις τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπιλαβόμενος ἢ ἄλλον ὅτου οὖν βασιλέως ἢ ὀνιάστῃ κατεῖδεν οὐδὲν ὑγιὲς ὃν τῆς ψυχῆς⁴. . . ὣν ἐγὼ φημι ἕνα καὶ Ἀρχέλαον ἔσσεσθαι εἰ ἀληθῆ λέγει Πῶλος⁵.

¹ G. WILPERT, ἔ. ἀ. σ. 362 κέ., πρβ. κατωτέρω σ. 145, σημ. 4.

² Πρβ. καὶ τὰς ἐν G. WILPERT, ἔ. ἀ. σ. 360 κέ. ἐπιγραφὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ ἐν τῷ Ἄδῃ κριτήριον. Περὶ τοῦ Σαβαζίου, θρησκοφυγικοῦ θεοῦ ἀρχικῶς, ἰδὲ προχείρως: EISELE ἐν ROSCHER, Lex. Mythol. IV, 1909-1915, στ. 232 ἐν λ. Sabazios, SCHAEFER ἐν RE I, A 2, 1920, στήλη 1540 ἐν λ. Sabazios, καὶ E. ZIEBARTH, αὐτ. Suppl. VIII, 1956, στ. 660 ἐν λ. Σαβαζιασταί, M. NILSSON, ἔ. ἀ. σ. 631 κέ., P. WENDLAND, ἔ. ἀ. σ. 127 καὶ 193, σημ. 3, PRÜMM, ἔ. ἀ. σ. 249, Enciclopedia dell'arte antica VI, ἐν λ. Sabazio, ὅπου καὶ ἄλλη πρόσφατος βιβλιογραφία.—Ἑρμῆς, Ἕλλησις κλπ. εἰς διαφόρους συνθέσεις γραπτῆς διακοσμῆσεως τάφου, τὸν ὁποῖον ἐδημοσίευσεν τελευταίως ὁ M. DUNAND, Tombe peinte dans la campagne de Tyr, Bull. du Musée de Beyrouth 18, 1965, σ. 5 ἐκ., χρονολογία εἰς τὸν 2ον αἰ. μ. Χ., αὐτ. σ. 47 κέ.

³ Γοργίας 523, E - 524, A.

⁴ Γοργίας 524, E.

⁵ Γοργίας 525, D, πρβ. 470, D κέ.

“Οπερ οὖν ἔλεγον, ἐπειδὴν ὁ Ραδάμανθους ἐκεῖνος τοιοῦτόν τινα λάβη¹. . . ταῦτα δὲ ταῦτα καὶ ὁ Αἰακός. Ἐκ ά τε ρ ο ς τ ῆ ὕ τ ω ν ρ ά β δ ο ν ἔ χ ω ν δ ι κ ά ζ ε ι· ὁ δὲ Μίνως ἐπισκοπῶν κάθηται, μόνος ἔχων χρυσοῦν σκῆπτρον, ὡς φησιν Ὀδυσσεὺς ὁ Ὀμήρου ἰδεῖν αὐτόν

χρύσειον σκῆπτρον ἔχοντα, θεμιστεύοντα νέκυσσι.

Ἐγὼ μὲν οὖν, ὦ Καλλίκλεις, ὑπὸ τούτων τῶν λόγων πέπεισμαι, καὶ σκοπῶ ὅπως ἀποφανοῦμαι τῷ κριτῇ ὡς ὑγιεστάτην τὴν ψυχὴν².

Καὶ προηγουμένως εἰς τὴν Ἀπολογίαν εἶχεν ἀναφερθῇ ἤδη, ἀορίστως πως, ὁ Πλάτων εἰς τοὺς Κριτὰς τοῦ Ἄδου³. Ἀλλ’ εἰς τὸν Γοργίαν περιγράφονται ὅσα εἰκονίζονται, νομίζω, μὲ τὴν αὐτὴν ἀκριβείαν σχεδόν, εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ τάφου.

Εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη σχέσις μεταξὺ τῶν λόγων τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν εἰκόνων τοῦ τάφου; Νομίζω: Ναί. Ἐάν ἀναλογισθῶμεν ὅσα εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 5 κέ.) ἐλέχθησαν, εὐρισκόμεθα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μιέξης. Ἡ Πλατωνικὴ Ἀπολογία καὶ μάλιστα ὁ Γοργίας ἐγράφησαν περὶ τὸ 390 π. Χ., ὁ Πλάτων ἀπέθανε τὸ 348/7 π. Χ., ἀφοῦ ἄφησε πιθανῶς ἡμιτελεῖς τοὺς Νόμους, οἱ ὅποιοι ἐξεδόθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του, ἀλλὰ τὰ Πλατωνικὰ κείμενα ἔφερε⁴ μεθ’ ἑαυτοῦ ὁ νέος Ἀριστοτέλης, ὅταν ἦλθε τὸ 343/2 νὰ διδάξῃ εἰς τὸ Νυμφαῖον τῆς Μιέξης τὸν Ἀλέξανδρον, καί, ὡς γνωστόν, ὅχι μόνον τὸν Ἀλέξανδρον.

Ὁ Πλατωνικὸς Γοργίας, μὲ τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀρχέλαον⁵, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ προεκάλεσεν αἰσθησιν, ὅχι μόνον εἰς τὸν βασιλόπαιδα καὶ τοὺς ἐταίρους του ἐν Μιέξῃ, ἀλλὰ γενικώτερον εἰς τοὺς πεπαιδευμένους Μακεδόνας. Νομίζω, ὅτι ἡ παράστασις τοῦ τάφου εἶναι μία ἀπάντησις, ἡ ὑπερήφανος ἀπάντησις: ἐγὼ μὲν οὖν . . . σκοπῶ ὅπως ἀποφανοῦμαι τῷ κριτῇ ὡς ὑγιεστάτην τὴν ψυχὴν⁶.

Ὑπάρχουν πράγματι κοινὰ σημεῖα μεταξὺ τῶν Πλατωνικῶν χωρίων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν μας. Ὁ τόπος, ἔνθα δικάζουσιν οἱ Κριταὶ τοῦ Ἄδου, δηλοῦται μὲν εἰς τὸ

¹ Γοργίας 526, B.

² Αὐτ. 526, C-D. Ὑπομνηματισμὸν τῶν χωρίων τοῦ Πλάτωνος ἰδὲ παρὰ DODDS, Gorgias, Oxford 1959.

³ Αὐτ. 41 A. Ἰδὲ καὶ Πολιτείαν 614, C, Φαῖδωνα 113, D, Φαῖδρον 249, A. Πρβ. A. BONNARD, D’ Euripide à Alexandrie, Paris 1959, σ. 122 κέ. καὶ 141 κέ.

⁴ Προσφάτως ING. DÜRING, Aristotle in the Ancient Biogr. Tradition, 1957, σ. 58 καὶ 250, καὶ Aristotle and the Heritage from Plato ἐν Eranos 62, 1964, σ. 84 κέ. Ἡ μέχρι τοῦ 1957 βιβλιογραφία περὶ τοῦ Πλάτωνος ἐν γένει εἰς H. CHERNISS, Plato, 1950-57 ἐν Lustrum 4, 1959 (1960), καὶ 5, 1960 (1961). Εἰδικώτερον περὶ τοῦ Γοργίου, σ. 97 κέ. Καθ’ ὅσον ἡδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, δὲν ὑπάρχει εἰδικὴ ἀναφορὰ εἰς τὰ χωρία, τὰ ὅποια μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ. Περὶ τῆς γενικωτέρας ἐπιδράσεως τοῦ Πλάτωνος ἰδὲ τὸ κεφ. VII, Platon the Hellenizer, τοῦ M. HADAS, Hellenistic Culture, New York 1959, σ. 72 κέ.

⁵ ΠΛΑΤ. Γοργίας 470, D κέ., καὶ 525, D.

⁶ Πρβ. ἐπίγραμμα ἐν JOHNSON, Lysippos, σ. 299. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες γενικῶς πλησιάζουν ὡς «friends and equals» καὶ τοὺς θεοὺς των, HANFMANN ἐν AJA 61, 1957, σ. 76. Κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Ἄλλαι ιδέαι, ἄλλα ἰδανικά. Οἱ κεκτημένοι ὁμως τὴν ἀρετὴν «δὲν φοβοῦνται τὸ Χάρο» εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκριτικῆς ποιήσεως. Ἡ πάλιν «στά μαρμαρένια ἁλώνια» δεικνύει καὶ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὰς διαφορὰς πρὸς τὰς ἀρχαίας ἀντιλήψεις. Πρβ. Σ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ἀρχαία Ἑλλην. Θρησκεία καὶ Χριστιανισμός, Πρακτικά Α’ Συνεδρίου Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ, Ἀθῆναι 1956, σ. 13 κέ. (τοῦ ἀνατύπου).

Πλατωνικὸν χωρίον (ἐν τῷ λειμῶνι, ἐν τῇ τριόδῳ κλπ.)¹ ἀλλ' οὐδόλως ἀντίκειται τὸ κενὸν λευκὸν ἔδαφος τῆς τοιχογραφίας, δεδομένου ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ γνωστὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἐν γένει. Αἱ ὁμοιότητες ὅθεν περιορίζονται εἰς τὰς μορφὰς καὶ εἶναι αἱ ἐξῆς:

1. Δύο μόνοι Κριταὶ εἰκονίζονται, ὁ Αἰακὸς καὶ ὁ Ραδάμανθυς, καὶ τοὺς δύο τούτους σαφῶς ὁ Πλάτων ὀνομάζει Δικαστάς, διακρίνων τὸν Μίνωα, εἰς τὸν ὅποιον ἐπιφυλάσσει ἐπέμβασιν, ἐὰν ἀπορῇτόν τι τῷ ἐτέρῳ². Εἴτε ὑπῆρχεν εἰκὼν τοῦ Μίνωος εἴτε ὄχι πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι καὶ εἰς τὴν παράστασίν μας ἐγένετο ἡ διάκρισις, ὅπως εἰς τὸ Πλατωνικὸν κείμενον.

2. Ἐκ τῶν δύο Κριτῶν ὁ Αἰακὸς δικάζει τοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸ Πλατωνικὸν κείμενον καί, πράγματι, ὁ Αἰακὸς ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ ἀναμένει τὸν νεκρὸν μας ὡς Εὐρωπαῖον, ὁ δὲ Ραδάμανθυς ἵσταται ὀρθίως ὀπισθεν.

3. Ὁ Αἰακός, ὅπως καὶ ὁ Ραδάμανθυς, ἐκείνους (τοὺς νεκροὺς) ἐπιστήσας, θεᾶται τὴν ψυχὴν. Οὕτω πως εἰκονίζεται καὶ ὁ νεκρὸς μας, ὀρθίως βαίνων πρὸς τὸν κριτὴν αὐτῷ σώματι. Οὔτε ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ Πλάτωνος οὔτε ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ παρουσιάζεται ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ νεκρός. Ὁ Κριτὴς τοῦ Ἄδου ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἴδῃ γυμνὴν τὴν ψυχὴν. Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη καὶ μάλιστα ἡ ἀγγειογραφία παρέστησε καὶ φαντάσματα καὶ ψυχάς³, ὥστε δὲν εἶναι ὅλως ἀσήμαντον, ὅτι ἐνταῦθα ὁ νεκρός, ἐξ ἄλλου κατὰ τὸν κανόνα, παριστάνεται αὐτῷ σώματι.

4. Ἐκάτερος τῶν Κριτῶν ῥάβδον ἔχων δι-άζει ὡς ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ, ἐνῶ ὁ Μίνως κατὰ τὸ Πλατωνικὸν κείμενον μόνος ἔχει χρυσοῦν σκῆπτρον⁴.

¹ Πρβ. τὸ πεδῖον ἀληθείας τοῦ ψευδοπλατωνικοῦ Ἀξιόχου (371, B). Τοὺς τρόπους δηλώσεως τῆς Πύλης τοῦ Ἄδου ἰδὲ ἐν RE X, 2379 κέ. (GANSCHINIETZ), ὅπου καὶ οἱ τρόποι καθόδου τῆς ψυχῆς (στ. 2382 κέ.) καὶ οἱ τόποι, ἐκ τῶν ὁποίων, ἀξιοσημείωτον, οὐδεὶς ἐν Μακεδονίᾳ (στ. 2383 κέ.). Πρβ. καὶ EM. JANSSENS, Leucade et le pays des morts ἐν L'Ant. Class. 1961, σ. 381 κέ. Πύλη Ἄδου εἰς ρωμαϊκὰ μνημεῖα: W. ALTMAN, Römische Grabaltäre, Berlin 1905, σποράδην (ἰδὲ indices ἐν λ. Grabtür). Σχετικῶς πρὸς τὴν ἔλλειψιν οἰασθήποτε δηλώσεως τοῦ τοπίου ἰδὲ Γ. Μ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, Παιδεία καὶ Τέχνη, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 19 κέ., πρβ. HINKS, Catalogue of the Greek... Paintings κλπ., σ. XVIII, C. M. DAWSON, Romano - Campanian Landscape Painting, Yale Class Studies 9, 1944, σ. 2 κέ.

² Ἡ διάκρισις ἀποδίδεται εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἰδὲ G. R. MORROW, Plato's Cretan City, Princeton 1960, σ. 456, σημ. 191, σ. 38 κέ. καὶ σημ. 1. Πρβ. ERWIN ROHDE, Psyche, 7η καὶ 8η ἐκδ., I, Tübingen 1921, σ. 310 («begegnen zuerst bei Platon») καὶ σημ. 1, ὅπου τὰ σχετικὰ χωρία τῶν κειμένων. Πρβ. αὐτ. II, σ. 275 κέ. καὶ σημ. 1. RADERMACHER, Das Jenseits κλπ., Bonn 1903, σ. 105. NILSSON, Zeus mit der Schicksalswaage, νῦν ἐν Opuscula Selecta, I, 1951, σ. 449 κέ., H. HUNGER, Lexicon d. griech. u. röm. Mythologie, Wien 1959, σ. 449 κέ., P. GRIMAL, Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine, Paris 1963, ἐν λ. *Eaque*, στ. 13, b. Ἡ ἀπουσία τοῦ Μίνωος μεταξὺ τῶν δύο κριτῶν ἐπὶ ἐνός τῶν κατωιταλιωτικῶν ἀγγείων σημειοῦται ἐν Encicl. dell' arte antica V, 1963, σ. 103, ἐν λ. *Minosse*, § 3.

³ ΠΛΑΤ. Φαίδων 81 C - D, E. LANGLOTZ ἐν R. BOERINGER, eine Freundesgabe, Tübingen 1957, σ. 416 κέ., B. SCHWEITZER, Die Darstellung des Seelischen in der griech. Kunst νῦν ἐν B. SCHWEITZER, Zur Kunst der Antike, I, Tübingen 1963, σ. 316 κέ., HARRISON, Proleg., σ. 42 κέ., Τῆς Αὐτῆς, Epilegomena and Themis, New York 1962, σ. 295, εἰκ. 78, πρβ. αὐτ. εἰκ. 77. Ἰδὲ καὶ NILSSON, Die Anthesterien und die Aiora, νῦν ἐν Opuscula Selecta, I, 1951, σ. 148. FAIRBANKS, Athenian Lekythoi, I, σ. 192, L. DEUBNER, Att. Feste, 1932, πίν. 8, 2, ÖJh 44, 1959, σ. 100 κέ., πρβ. 45, 1960, σ. 81.

⁴ Πρβ. Μίνως 319, D: ὁ Ὅμηρος χρυσοῦν σκῆπτρον ἔχοντα πεποίηκε τὸν Μίνων, οὐ τὸν Ραδάμανθυν. Περὶ τοῦ διαλόγου τούτου ἰδὲ J. SOULIHÉ εἰς τὴν ἐκδοσὶν τῶν ἀπάντων τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ (ἐκδ. Budé, τόμ. XIII, μέρος 2ον, 1930, σ. 75 κέ. καὶ μάλιστα σ. 85).

Ἐὰν λοιπὸν εἶναι ὀρθὴ ἡ χρονολόγησις τοῦ μνημείου καὶ τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ., γίνεται εὐνόητος ἡ ἀπήχησις ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ τῆς Πλατωνικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Μιέξῃ¹.

Ὡς πρὸς τὸν πλατωνισμόν τῆς Ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας ἐν Μιέξῃ ἀξιοσημείωτον εἶναι, νομίζω, καὶ τὸ μὴ σημειωθέν, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει ἐν Νυμφαίῳ. Τοῦτο ἐνθυμίζει τὸ Πλατωνικὸν τέμενος τῶν Μουσῶν. Εἶναι γνωστὴ ἡ σχέσις Μουσῶν, Νυμφῶν, Ἑρμοῦ καὶ ἄλλων συγγενῶν θεοτήτων².

Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν χωρίων τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν τοιχογραφιῶν μας ἂν ἀναθεωρηθοῦν αἱ δύο κατωιταλιωτικαὶ Νέκυιαι μὲ τοὺς Κριτάς, θὰ φανῇ ὅτι ἀρμόζει περισσότερον πρὸς τὸν Αἰακὸν ὁ (εἰς ἀμφοτέρας) ἐκ δεξιῶν πρῶτος, πρὸς τὸν Ραδάμανθυον ὁ ἐν τῷ μέσῳ καὶ πρὸς τὸν Μίνωα ἡ τρίτη (ἀριστερὰ) μορφή. Οὕτω, ὁ γέρων Αἰακὸς καὶ ὁ στεφανηφόρος Ραδάμανθυς θὰ ἀπετέλουν τὸ ζεύγος τῶν ραβδοφόρων δικαστῶν (ἀλλὰ φέρει σκήπτρον καὶ ὄχι ράβδον ὁ ἐν τῷ κρατῆρι τοῦ Μονάχου εἰς τὸ κέντρον καθήμενος), ὁ δὲ σκηπτροῦχος Μίνως θὰ εἶχε τὴν ἰδιαίτεράν θέσιν του, ὡς ἔχει πράγματι ὁ ἐπιγραφόμενος Τριπτόλεμος ἢ ἡ ἀντίστοιχος ὀρθία μορφή Ἀσιάτου εἰς τὸν ἕτερον ἀμφορέα. Ὁ τελευταῖος οὗτος δυσκόλως δύναται νὰ θεωρηθῇ Τριπτόλεμος, ἀλλὰ καὶ Αἰακός (Εὐρωπαῖος), ὡς θέλει αὐτὸν ὁ A. FURTWAENGLER³. Τὰς διαφορὰς ἐρμηνείας παρα-

¹ Περὶ τῆς Σχολῆς τῆς Μιέξης καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας ἐν αὐτῇ, ἰδὲ (κατ' ἐπιλογὴν) TH. BIRT, *Alexander der Grosse und das Weltgriechentum*, Leipzig 1925, σ. 54 (ὅπου ὡς αἷτιον τῆς ἐκλογῆς τῆς Μιέξης θεωρεῖται ἡ ἐπιθυμία τοῦ Φιλίππου νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν Πέλλαν τὸν Ἀλέξανδρον, διότι ἦτο «Mutter-sohn»), ULRICH WILKEN, *Alexander der Grosse*, Leipzig 1931, σ. 48 (ὅπου ὡς λόγος θεωρεῖται ἡ ἐπιθυμία ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν τύρβην τῆς αὐλικῆς ζωῆς), H. BERVE, *Das Alexanderreich*, I, σ. 4 ἐκ., W. JAEGER, *Aristotle*, Oxford 1962, σ. 120 κέ., A. R. BURN, *Alexander the Great and the Hellenistic Empire* (εἰς τὴν σειρὰν *Teach Yourself History*), 1947, σ. 14-15 (ὅπου θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι ἐν Μιέξῃ συνδιέτριψαν ἐκ τῶν ἐταίρων οἱ Ἑφαιστίων, Πτολεμαῖος, Ἀρπαλος καὶ ἄλλοι), W. W. TARN, *Alexander the Great*, Cambridge 1948, I, σ. 2 (ὅπου τονίζεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδασκε τὸν Ἀλέξανδρον κυρίως Ἡθικὴν), αὐτ. II, σ. 368-9 (ὅπου ὁ TARN διατυπώνει τὴν σκέψιν, ὅτι οὐχὶ ἐκ τῶν βιβλίων του, ἀλλὰ προφορικῶς ἐδίδασκεν ὁ Ἀριστοτέλης ὅ,τι ἐδίδασκεν ἐν Μιέξῃ). Τελευταίως LESKY - ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ, *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 762 κέ.— Ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν ἐνταῦθα αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς παιδαγωγικῆς σημασίας τῆς Τέχνης, εἰδικώτερον τῆς ζωγραφικῆς, Πολιτεία III 481, Νόμοι II, 656, D. Ὡς πρὸς τὴν τέχνην γενικῶς καὶ εἰδικώτερον τὴν ζωγραφικὴν, ἰδὲ τὰς διατυπουμενάς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις κατωτέρω σ. 151, σημ. 3-7. Περίεργον εἶναι ὅτι εἰς τὰ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγράμματα (ἀναφέρω τὰ πρόσφατα καὶ βασικά: τὸ γενικώτερον, HENRI - IRENÉE MARROU, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris 1948, καὶ τὸ εἰδικώτερον, M. P. NILSSON, *Die hellenistische Schule*, München 1935) οἷτε ἀπλὴ μνεῖα γίνεται τῆς ἰδιομόρφου σπουδαίας ταύτης «Σχολῆς», ἡ ὁποία συνετέλεσεν ὅσον ἴσως καμμία ἄλλη εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Περὶ Ἀριστοτελικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου σχετικῶς πρὸς δοξασίας καὶ τελετάς, ἰδὲ KERN, *Relig. d. Gr.*, III, 43, ἀλλὰ πρβ. J. KALLÉRIS, *Les anciens Macédoniens*, II, σ. 546, σημ. 4 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

² Πρβ. τὰ περὶ τοῦ Πλάτωνος τέμενος ἀφορῶντας ταῖς Μούσαις κ.τ.δ., BOYANCÉ, ἔ. ἀ. σ. 266, N. M. KONTOLAEON, *AE* 1952, σ. 51 κέ., N. M. KONTOLAEON, *Archilochos und Paros ἐν Entretiens...* Hardt, 10, 1964, σ. 51 κέ., ὡς πρὸς τὴν σχέσιν δὲ Μουσῶν καὶ Νυμφῶν, W. F. OTTO, *Die Musen*, 1956, σ. 29 κέ., ὡς πρὸς τὸν Ἑρμῆν, αὐτ. σ. 55 κέ. Πρβ. τελευταίως G. DAUX, *Thasos et les contrées danubiennes ἐν Studii Clasice* 3, 1961, σ. 50.

³ A. FURTWAENGLER, *Griech. Vasenm.*, 1904, κείμενον ἐν σ. 48. Ὁ FURTWAENGLER ὁμιλεῖ αὐτόθι περὶ δύο ἀγγείων φερόντων τὰ ὀνόματα τῶν Κριτῶν (Αἰακοῦ, Ραδαμάνθυος καὶ Τριπτολέμου), ἀλλὰ τοῦτο, ἐφ' ὅσον ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, δὲν εἶναι ἀληθές.

θέτει μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ὁ A. B. COOK¹, ὅστις μόνος ἐξ ὅλων τῶν γραψάντων σχετικῶς ἐπρότεινεν ὡς συζητήσιμον τὴν ταύτισιν τῆς δεξιᾶ καθημένης μορφῆς πρὸς τὸν Αἰακόν. Πάντως ἐδέχθη τελικῶς τὴν γνώμην τῶν FURTWAENGLER καὶ DUCATI, οἱ ὅποιοι ἐρμηνεύουν κατὰ σειρὰν ἐξ ἀριστερῶν: Αἰακὸς - Τριπτόλεμος - Ραδάμανθυς. Τὸ θέμα ἀπαιτεῖ περαιτέρω ἀνάπτυξιν, ἢ ὁποία δὲν εἶναι τοῦ παρόντος².

Ἡ Πλατωνικὴ προέλευσις τῆς τοιχογραφίας μας θὰ προκύψῃ σαφέστερον, νομίζω, ἐὰν ἐπισκοπήσωμεν τὰς πληροφορίας καὶ τὰς ἀντιλήψεις περὶ τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος εἰς τὰς πρὸ καὶ μετὰ τὸν Πλάτωνα πηγὰς³.

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὸν Ραδάμανθυν ὡς κάτοικον τῶν Ἥλυσίων, τὸν Μίνωα ὡς Κριτὴν, ἀλλ' οὐδόλως τὸν Αἰακόν⁴. Ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Πίνδαρος οὐδὲν ἀναφέρουν διὰ τοὺς ἥρωάς μας σχετικὸν πρὸς τὴν ιδιότητά των ὡς Κριτῶν τοῦ Ἄδου⁵. Ὁ Ἰσοκράτης ἐπίσης μόνον γενικῶς καὶ ἀορίστως ὁμιλεῖ⁶, ἀπλῶς ὡς πάρεδρον τοῦ Πλούτωνος καὶ τῆς Κόρης ἀναφέρων τὸν Αἰακόν⁷. Τοὺς τρεῖς Κριτὰς ἀναφέρει καὶ ὁ Δημοσθένης⁸.

¹ A. B. COOK, Zeus, III, 1, Cambridge 1940, σ. 402, σημ. 4. Πρβ. αὐτ. σ. 370, σημ. 3.

² Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 137 κέ. Ἡ HARRISON, Prolegomena², 610, γράφει: «Minos does not appear on these Lower Italy vases» καὶ παρέχει ἐξήγησιν στηριζομένην ἐπὶ τῆς πιθανῆς ἀττικῆς προελεύσεως τοῦ θέματος καὶ τῆς ἐλλείψεως δημοτικότητος τοῦ Μίνωος ἐν Ἀθήναις.

³ Γενικῶς ἰδὲ L. RUHL, De mortuorum iudicio, 1903, σ. 34 κέ, DIETERICH, Nekyia, σ. 113 κέ., RE I, A, I, 1914, σ. 34, C. KERÉNYI, The Gods of the Greeks, London 1951, σ. 245, καὶ Die Mythologie der Griechen, Zürich 1951, σ. 238 = εἰς τὴν σειρὰν Penguin Books, 1958, σ. 216 κέ. Πρβ. M. HADAS, Hellenistic Culture, New York 1959, σ. 212 κέ.

⁴ Ὀδ. δ 563 - 565:

ἀλλὰ σ' ἐς Ἥλυσιον πεδὶον καὶ πείρατα γαίης
ἀθάνατοι πέμπουσιν, ὅθι ξανθὸς Ραδάμανθυς,
τῇ περ ῥήϊστη βιοτὴ πέλει ἀνθρώποισιν.

Ὀδ. λ 568 - 571:

Ἐνθ' ἣ τοι Μίνωα ἴδον, Διὸς ἀγλαὸν νιόν,
χρῦσεον σκῆπτρον ἔχοντα, θεμιστεύοντα νέκυσσι,
ἤμενον, οἱ δέ μιν ἀμφὶ δίκας εἴροντο ἄνακτα,
ἤμενοι ἐσταότες τε κατ' εὐρυπυλὲς Ἄϊδος δῶ.

Πρβ. G. ETTIG, Acheruntica, σ. 260 κέ., L. MALTEN ἐν JdI 28, 1913, σ. 35 κέ., O. KERN, Die Religion der Griechen, I, Berlin 1926, σ. 199 κέ., W. NESTLE, Vom Mythos zum Logos², Stuttgart 1942, σ. 31 καὶ σημ. 63, W. K. GUTHRIE, The Greeks and their Gods, London 1950, σ. 217 καὶ 290 καὶ τὴν αὐτόθι ἐν σημ. 2 περιεχομένην βιβλιογραφίαν, M. NILSSON, MM², 1950, σ. 621, Τοῦ Αὐτοῦ, Gesch. d. griech. Religion, I², 1955, σ. 823 κέ., Τοῦ Αὐτοῦ, Zeus mit der Schicksalswaage, vñ ἐν Opuscula Selecta, τόμ. I, Lund 1951, σ. 445 κέ., GUSTAV PFANNMÜLLER, Tod, Jenseits und Unsterblichkeit in der Religion, Literatur und Philosophie der Griechen und Römer, Basel 1953, W. F. OTTO, Die Manen κλπ., Darmstadt 1958, σ. 13 κέ. Πρβ. γενικώτερον τὸ πρόσφατον ἄρθρον τῆς GISELA AMBERG, Topoi für «sterben» in griech. u. röm. Poesie ἐν Helikon 1, 1961, σ. 458 κέ.

⁵ RUHL, ἔ. ἀ. σ. 34 κέ., ἀλλὰ πρβ. NILSSON, MM², 1950, σ. 630. Ἰδὲ καὶ I. Θ. ΚΑΚΡΙΑΗ, Ἀραί, 1929, σ. 84, σημ. 4.

⁶ ΙΣΟΚΡ. Παναθ. 205: ... εἰ μὲν τυγχάνεις ἀληθῆ λέγων... ἀναγκαῖόν ἐστι... μὴ μετέχειν αὐτῶν (τῶν ἀρετῶν), μήτε τοὺς ἐπὶ Τροίαν στρατευσαμένους μήτε τοὺς περὶ Ἡρακλέα καὶ Θησέα γεγονότας μήτε Μίνω τὸν Διὸς μήτε Ραδάμανθυν μητ' Αἰακὸν μήτε τῶν ἄλλων μηδένα τῶν ὕμνουμένων ἐπὶ ταῖς ἀρεταῖς ταύταις, ἀλλὰ ψευδῇ τὴν δόξαν ταύτην ἅπαντας ἔχειν.

⁷ ΙΣΟΚΡ. Εὐαγ. 15: ... ἐπειδὴ τε μετέλλαξε τὸν βίον (ὁ Αἰακός), λέγεται παρὰ Πλούτωνι καὶ Κόρῃ μεγίστας τιμὰς ἔχων παρεδρεῖν ἐκείνοις.

⁸ ΔΗΜΟΣΘ. XVIII 27. Πρβ. M. NILSSON, Gesch. d. gr. Rel.², München 1961, σ. 231.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξαπλοῦται ἡ Ὀρφικὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἤδη ὀπισθεν τῆς Πλατωνικῆς δημιουργίας, ἐκλαϊκεύονται ἐπίσης αἱ ἀντιλήψεις τῶν Πυθαγορείων καὶ ταῦτα μεταβάλλουν τελείως τὰς ἀντιλήψεις περὶ ζωῆς καὶ Κάτω Κόσμου¹.

Εἰς τὰς μεταπλατωνικὰς πηγὰς — καὶ τοῦτο χρησιμεύει καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ τάφου — ὁ Αἰακὸς θεωρεῖται καὶ ὀνομάζεται *κλειδοῦχος* τοῦ Ἄδου. Τὴν ιδιότητα ταύτην ὑπαινίσσεται προφανῶς ἡδη ὁ Ἀριστοφάνης². Ὁ Ἀπολλόδωρος εἶναι σαφέστερος καὶ ρητῶς λέγει, ὅτι ὁ Αἰακὸς *τὰς κλεῖς τοῦ Ἄδου φυλάττει*³. Ἡ αὐτὴ ἰδέα πιθανῶς εἰς Εὐριπίδου ἢ Κριτίου Πειρίθουν⁴. *Κλειδοῦχος* ἀποκαλεῖται ὁ Αἰακὸς εἰς ἐπίγραμμα⁵. Παρὰ Λουκιανῷ, τέλος, *δικασταὶ* εἶναι ὁ Μίνως καὶ ὁ Ραδάμανθυς⁶, ἐνῶ ὁ Αἰακὸς παραλαμβάνει τοὺς νεκροὺς κατὰ τὸ *στόμιον* ἢ *πρὸς τῇ καθόδῳ καὶ πύλῃ*⁷.

¹ Ἰδὲ τὴν παλαιάν, ἀλλ' ἀκόμη χρήσιμον διατριβὴν τοῦ G. ETIĆ, *Acheruntica*, σ. 284 κέ., L. RUHL, ἔ. ἀ. σ. 94 κέ., τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῆς HARRISON (Proleg.) καὶ τοῦ RONDE (Psyche), καὶ τὴν μεταθανάτιον ἔκδοσιν FRANZ CUMONT, *Lux Perpetua*, Paris 1949, σ. 66 κέ. καὶ 243 κέ. Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν Ὀρφικῶν πρβ. αὐτ. σ. 244, NILSSON, *Early Orphism and Kindred Religious Movements* νῦν ἐν *Opusc. Selecta*, II, 1952, σ. 628 κέ. (καὶ μάλιστα 657 κέ.), ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, εἰς ἣν προσθετέα τὰ μεταγενέστερα: W. K. C. GUTHRIE, *Orpheus and the Greek Religion*, 2^α ἔκδ., London 1952 [= *Orphée et la religion grecque*, Paris 1956], R. BÖHME, *Orpheus, das Alter der Kitharoden*, Berlin 1953, ἰδίως σ. 31 κέ. καὶ 79, G. QUANDT, *Orphei Hymni*, Berlin 1955, L. MOULINIER, *Orphée et l'Orphisme à l'époque classique*, Paris 1955, κυρίως σ. 20 κέ.— Ὁ GANSCHINETZ, RE X, στ. 2413 κέ., τοῦ Πλατωνικοῦ Γοργίου τὸ χωρίον 523 E θεωρεῖ «aus orphischer Quelle», ὅπως πιστεύει καὶ ὁ E. WÜST, RE XXIII, 2 (1959), στ. 1450 κέ., πρβ. στ. 1454.— Διὰ τὴν σχέσιν τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὸν Ὀρφισμόν, L. MOULINIER, ἔ. ἀ. σ. 36 κέ., C. KERÉNYI, *The Heroes of the Greeks*, London 1959, σ. 279 κέ., H. HUNGER, *Lexicon der griech. und röm. Mythologie*, 5^η ἔκδ., Wien 1959, σ. 255 ἐν λ. Ὀρφικὸν Ὕμνον εἰς Ἑρμῆν Χθόνιον ἰδὲ νῦν ἐν G. QUANDT, *Orphei Hymni*, 1962, σ. 41.— Περὶ τῶν Πυθαγορείων περιορίζομαι νὰ παραπέμψω εἰς τὸ πραγματευόμενον γενικώτερον τὸ πρόβλημα τῶν ἀντιλήψεων περὶ τοῦ Κάτω Κόσμου, A. DIETERICH, *Nekyia*, Leipzig 1893, σ. 79 κέ., 110 κέ., εἰς τὸ τοῦ K. KERÉNYI, *Pythagoras und Orpheus*, Zürich 1950, ὅπου συνεξετάζονται αἱ συγγενεῖς ἀντιλήψεις, καὶ εἰς τὸ πρόσφατον M. T. CARDINI, *Pitagorici*, I, Firenze 1958, ὅπου, ἐκτὸς τῶν κειμένων, ὑπάρχει καὶ βραχὺ εἰσαγωγικὸν σημεῖωμα καὶ πλουσία βιβλιογραφία σχετικὴ. Τελευταίως ἰδὲ ERNST BINDEL, *Pythagoras*, Stuttgart 1962, τὰ πρῶτα εἰσαγωγικά κεφάλαια καὶ κυρίως σ. 58 κέ.

² ΑΡΙΣΤΟΦ. Βάτραχοι 467-469 (ὁ Αἰακὸς πρὸς τὸν Ἡρακλέα):

... τὸν κύν' ἡμῶν ἐξελάσας τὸν Κέρβερον
ἀπῆξας ἄγχων κάποδράς ὄχρου λαβών,
ὃν ἐγὼ φύλαττον.

(κατὰ τὰ Λήνια τοῦ 405 π. Χ.), πρβ. RUHL, ἔ. ἀ. σ. 94.

³ ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλιοθ. III, XII, 6: ἦν δὲ εὐσεβέστατος πάντων Αἰακός... Τιμᾶται δὲ καὶ παρὰ Πλούτωνι τελευτήσας Αἰακός, καὶ τὰς κλεῖς τοῦ Ἄδου φυλάττει. Πρβ. RUHL, ἔ. ἀ. σ. 94 καὶ 71, ὅπου: Ραδάμανθυς... ἐν Ἄιδου μετὰ Μίνωος δικάζει.

⁴ FTG², EYP. ἀπόσπ. 591, πρβ. LESKY - ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ, ἔ. ἀ. σ. 510-511.

⁵ W. PREEK, *Gr. Vers - Inschriften*, I, Grab - Epigramme, Berlin 1955, ἀρ. 1906, πρβ. L. ROBERT ἐν *Gnomon* 31, 1959, σ. 26 κέ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁶ ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ Περὶ πένθους 7: ὑπαρχοὶ δὲ καὶ σατράπαι καὶ δικασταὶ κάθηται δύο, Μίνως τε καὶ Ῥαδάμανθυς, οἱ Κρηῖτες, ὄντες υἱοὶ τοῦ Διός. Οὗτοι δὲ τοὺς μὲν ἀγαθοὺς τῶν ἀνδρῶν καὶ δικαίους καὶ κατ' ἀρετὴν βεβιωκότας ἐπειδὴν συναλισθῶσι πολλοί, καθάπερ εἰς ἀποικίαν τινὰ πέμπονσιν εἰς τὸ Ἥλύσιον πεδῖον τῷ ἀρίστῳ βίῳ συνεσομένους. 8. ἂν δὲ τινες τῶν πονηρῶν λάβωσι, ταῖς Ἑρινύσι παραδόντες εἰς τὸν τῶν ἀσεβῶν χώρον ἐσπέμπονται κατὰ λόγον τῆς ἀδικίας κολασθησόμενοι. Πρβ. ἐπίγραμμα εἰς στήλην τῆς Ἀρχιδίκης, Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Γραπτὰ Στήλαι κλπ.*, σ. 150.

⁷ ΛΟΥΚ. Περὶ πένθους 4: Πρὸς δὲ αὐτῇ τῇ καθόδῳ καὶ πύλῃ οὖση ἀδαμαντίνῃ ἀδελφιδοῦς τοῦ βασιλέως Αἰακὸς ἐστήκε τὴν φρουρὰν ἐπιτετραμμένος καὶ παρ' αὐτῷ κύων τρικέφαλος μάλα κάρχαρος, τοὺς μὲν ἐσαφικνόμενους φίλιόν τι καὶ εἰρηκτικὸν προσβλέπων, τοὺς δὲ πειρῶντας ἀποδιδράσκειν ὕλακτῶν καὶ τῷ χάσματι

Σύγχυσιν τοιούτων ἀντιλήψεων καὶ ἄλλων ἔτι μεταγενεστέρων παρουσιάζει καὶ ὁ ψευδοπλατωνικὸς Ἀξίохος¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, νομίζω, προκύπτει σαφῶς ὅτι οὔτε πρὸς ἄλλα μνημεῖα ὁμοιάζει οὔτε πρὸς διαχύτους ἀντιλήψεις γενικῶς², ἀλλὰ συγκεκριμένως μόνον πρὸς τὰ πλατωνικὰ χωρία ἀνταποκρίνεται ἡ τοιχογραφία τῆς προσόψεως τοῦ τάφου³. Ὡστε, ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ ἐν ὄνομα εἰς τὴν παράστασιν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς,

δεδιττόμενος. ΛΟΥΚ. Χάρων 2: ... καὶ ὁ τελώνης Αἰακὸς ἀγανακτήσει μὴδ' ὀβολὸν ἐμπολῶν. ΛΟΥΚ. Κατά-
πλους 4: ... ἐπεὶ δὲ κατ' αὐτὸ δὴ τὸ στόμιον ἦμεν, ἐμοῦ (Ἑρμοῦ) τοὺς νεκροὺς, ὡς ἔθος, ἀπαριθμοῦντος τῷ
Αἰακῷ κάκεινον λογιζομένον αὐτούς... Πρβ. RUHL, ἔ. ἀ. σ. 56 κέ.

¹ Ἀξίοχ. 371, B: Τὰ δὲ πρόπυλα τῆς εἰς Πλούτωνος ὁδοῦ σιδηροῖς κλείθροισι καὶ κλεισὶν ὠχρῶνται.
Ταῦτα δὲ ἀνοίξαντα ποταμὸς Ἀχέρων ἐκδέχεται, μεθ' ὃν Κωκυτός, οὗς χρηὶ πορθόμευσαντας ἀχθῆναι ἐπὶ Μῖνω καὶ
Ραδάμανθυν, ὁ κλήζεται πεδίον ἀληθείας. Ἐνταυθοὶ καθέζονται δικασταὶ ἀνακρίνοντες τῶν ἀφικνουμένων ἕκαστον.
Εἰς τοὺς λόγους, δι' οὗς ὁ Ἀξίохος θεωρεῖται νόθον ἔργον ὑστέρων χρόνων, νομίζω, δύνανται νὰ προστεθῇ
καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν προμνημονευθέντων χωρίων τῆς Ἀπολογίας καὶ μάλιστα τοῦ Γοργίου ἀφ' ἑνὸς
καὶ τοῦ Ἀξίοχου ἀφ' ἑτέρου. Πρβ. J. SOUILHÉ ἐν ἐκδόσει Budé, τόμ. XIII, 3^{ον} μέρος, 1930, σ. 117 κέ.,
ιδίως σ. 133 κέ. Γενικῶς περὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Κάτω Κόσμου εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν τέχνην τῆς ρωμαϊ-
κῆς ἐποχῆς, KROLL, Gott und Hölle, 1932, σ. 381 κέ., M. NILSSON, Gesch. d. gr. Religion, II, 1950,
σ. 520 κέ., πρβ. P. RÉDECH, Les idées religieuses de Polybe κλπ. ἐν Revue de l' Histoire des Reli-
gions 167, 1965, σ. 38 κέ. Μεταγενεστέρως ἀντιλήψεις ἰδὲ ἐν FRANZ CUMONT, Recherches sur le symbo-
lisme funéraire des Romains, Paris 1942, σ. 48 κέ., 186, 367, σημ. 4, καὶ 480, σημ. 3.

² Κάτωπτον τῶν λαϊκῶν ἀντιλήψεων εἶναι αἱ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ γενικῶς, μάλιστα ἐπιτύμβια
ἐπιγράμματα καὶ κείμενα σχετικὰ, R. LATTIMORE, Themes in Greek and Latin Epitaphs, Urbana 1942,
W. PEEK, Gr. Vers- Inschriften, I, Grab- Epigramme, Berlin 1955, Τοῦ Αὐτοῦ, Gr. Grabgedichte,
Berlin 1960. Ἰδὲ καὶ τὴν παλαιὰν Συλλογὴν τοῦ ROLAND HERKENRATH, Studien zu den griech. Grab-
schriften ἐν V. Jahresb. d. Öff. Privatgymn. an der Stella Matutina zu Feldkirch 1895-6, Feld-
kirch 1896. Πρβ. RE X, 2359 κέ., ἐν λ. Katabasis (GANSCHINIETZ), καὶ RE XXIII, 2 (1959), 1439 κέ.,
ἐν λ. Ψυχαστασία (E. WÜST). Ἐκ τῆς ἄλλης βιβλιογραφίας παρατίθεται ἐνταῦθα ἐπιλογή μόνον ἀντιπρο-
σωπευτικῆ ἐποχῶν καὶ τόπων: B. SCHWEITZER, Krieger in der Grabkunst des fünften Jahrhunderts,
vñ ἐν B. SCHWEITZER, Zur Kunst der Antike, I, Tübingen 1963, σ. 335 κέ. καὶ πίν. 18 κέ., ὅπου, ἀντὶ
τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς ἐννοίας, παρουσιάζεται ἡ ἀντίληψις τῆς ἐν σῶματι πολεμικῆς ἀρετῆς, J. WIESNER,
Altgriech. Jenseitsvorstellungen ἐν VI Intern. Kongress für Archäologie, 1939, σ. 186 κέ. M. NILSSON,
Gesch. d. gr. Rel., II, 1950, σ. 220 κέ., καὶ 2^η ἐκδ. 1961, σ. 231 κέ., κ. ἀ., Τοῦ Αὐτοῦ, The Diony-
siac Mysteries κλπ., Lund 1957, σ. 116 κέ., μάλιστα σ. 124 κέ., ὅπου ἐκτίθενται προπλατωνικαὶ καὶ
μεταπλατωνικαὶ ἀντιλήψεις περὶ κρίσεως τῶν νεκρῶν εἰς τὸν Κάτω Κόσμον, W. MILLER, Daedalus and
Thespis, σ. 625 κέ., L. A. STELLA, ἔ. ἀ. σ. 435 κέ., E. DE MARTINO, Morte e pianto rituale nel
mondo antico, Torino 1958, ἰδίως σ. 195 κέ. καὶ εἰκ. 50-54, C. C. VAN ESSEN ἐν Enciclopedia Uni-
versale dell'Arte IV, ἐν λ. Escatologia, στ. 825 κέ., ἰδίως στ. 827. Διὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ ἑλληνικοῦ
κόσμου πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἴσως ὁ πάπυρος τοῦ ANI, ἐν The Book of the Dead, ἰδίως πίν. 4, καὶ τὸ
πρόσφατον βιβλίον, F. F. CLASSON, Greek Influence in Jewish Eschatology, S.P.C.K. Biblical
Monographs, London 1961.

³ Τὸ θέμα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος περὶ Τέχνης ἔχει ἐρευνηθῇ ἀπὸ πολλοὺς. Εἰς τὴν παρὰ
B. SCHWEITZER, Platon und die bildende Kunst der Griechen, Tübingen 1953, σ. 91 κέ., βιβλιογρα-
φίαν πρέπει νὰ προστεθῇ M. ΑΝΑΡΟΝΙΚΟΥ, Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Τέχνη, Θεσσαλονίκη 1952, καὶ Πλάτων καὶ
Ἀριστοφάνης, Ἑλληνικά 12, 1953, ἰδίως σ. 231 καὶ σημ. 3, ὅπου τονίζεται ἡ φράσις τοῦ CH. PICARD:
«l'art platonicien du IVe siècle», Manuel, Paris 1948, κεφ. I, σ. 10, ἡ μεταγενεστέρω μελέτῃ τοῦ
A. W. BYVANCK, De beeldende Kunst in dem Tijd van Plato, Amsterdam 1955 (μετὰ περικλήψεως εἰς
τὴν γαλλικὴν ἐν τέλει, σ. 35-47) καὶ αἱ πρόσφατοι γενικώτεροι μελέται τοῦ EMIL UTITZ, Bemerkungen
zur altgriech. Kunsttheorie, Berlin 1959, καὶ τοῦ WILHELM PERREET, Antike Ästhetik, München 1961,
Περαιτέρω βιβλιογραφία ἐν ERWIN PANOFKY, Idea, 2^a ἐκδ., Berlin 1960, ἐν τῷ προλόγῳ τῆς 2^{ης} ἐκδό-
σεως, καὶ μάλιστα H. CHERNISS, Plato 1950-1957 ἐν Lustrum 4, 1959, καὶ 5, 1960. Τελευταίως
E. H. GOMBRICH, Art and Illusion κλπ. [= Bollingen Series, XXXV, 5], 2^a ἐκδ., Washington 1961,
σ. 116 καὶ σ. 125 κέ., J. G. WARRY, Greek Aesthetic Theory, A Study of Callistic and Aesthetic
Concepts in the Works of Plato and Aristotle, New York 1962, ὅπου, σ. 154 κέ., ἡ σχετικὴ πρὸς τὰς

ἀντὶ ἀμαρτύρου παραγώγου τινὸς ἐκ τῶν μεμαρτυρημένων ἐπιθέτων τοῦ ψυχοπομποῦ ἢ ψυχαγωγοῦ Ἑρμοῦ (π.χ. ψυχαγωγία ἢ ψυχοπομπία, τὰ ὅποια νομίζω διὰ πολλοὺς λόγους ἀπορριπτέα), θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ εἰσαχθῇ λέξεις προκύπτουσα ἐκ τῶν χρησιμοποιοιμένων ἐν τῷ Πλατωνικῷ κειμένῳ. Ὁ Πλάτων ἐναλλάσσει τὰς λέξεις: δικαστάς, δικάσουσιν, κρινεῖ, (ὡς δικαιοτάτῃ ἢ) κρίσις (ἦ), δικαστήν, δικάζει, κριτῇ κ.τ.τ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κρίσις ὑπάρχει ἤδη εἰς τὸ Πλατωνικὸν κείμενον, ἀνταποκρίνεται δὲ καὶ πρὸς τὰ πράγματα, νομίζω ὅτι δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἢ παράστασις ἐν τῷ συνόλῳ: Κρίσις.

Τὸ θέμα δὲν ἀποτελεῖ καθ' ὅλα «θύραθεν σοφίαν» ἐν Μακεδονίᾳ. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσω τὴν πιθανολογούμενην Δωδωναίαν προέλευσιν τοῦ Αἰακοῦ¹, τὸν χθόνιον Ἑρμῆν τῆς Θεσσαλίας² καὶ ὅσα περὶ τῶν βασιλέων τῶν προκατόχων τοῦ Βερμίου καὶ *συνοίκων Μακεδόσι*, τῶν Θρακῶν, μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἡρόδοτος ὡς πρὸς τὸν Ἑρμῆν³, ὡς καὶ τὴν ἐκ μητρὸς ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν καταγωγὴν τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν μέχρι τέλους διακήρυξιν τῆς ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν καταγωγῆς τῶν τελευταίων γόνων τῆς Ἡπειρωτικῆς δυναστείας ὁμοῦ μετὰ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀπ' Ὀλυμπιάδος⁴.

Μετὰ τῶν πατροπαραδότων τούτων στοιχείων καὶ τῆς Πλατωνικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Μιέξῃ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ καὶ ἡ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον μεγάλη μεταβολὴ ἐκ τοῦ συγχρωτισμοῦ ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἵνα συμπληρωθῇ ἡ εἰκὼν τοῦ περιβάλλοντος, ὅπου τοποθετεῖται τὸ θέμα τῆς παραστάσεώς μας. Τὸ πλάσιον τῆς εἰκόνος παρέχει ὁ Μ. NILSSON⁵ εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας. Ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου παράγραφος

καλλιλογικὰς καὶ αἰσθητικὰς θεωρίας τῶν δύο φιλοσόφων βιβλιογραφία. Ἀντιθέτως, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῆς Τέχνης, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδεὶς ἐμελέτησε συστηματικῶς. Ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν δραματογραφίαν σημειώνει ὁ T. B. L. WEBSTER, *Plato and Aristotle as Critics of Greek Art*, Symbolae Osloenses 29, 1952, σ. 8 κέ., καὶ αὐτ. σ. 23. Ὁ WEBSTER ἀποδίδει εἰς ἐπίδρασιν τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀπελλοῦ τὴν παριστάνουσαν τὴν Διαβολήν, πρβ. J. OVERBECK, *Die antiken Schriftquellen* κλπ., Leipzig 1868 (1959), σ. 347 κέ., ἀριθ. 1839 καὶ 1874. Ἐπιδράσεις πλατωνικαὶ εἰς τὴν ταφικὴν τέχνην τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς συζητοῦνται τελευταίως ὑπὸ τῆς MARIE TURCAN - DELÉANI ἐν *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire* 74, 1964, 1, σ. 43 κέ., ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

¹ Ἰδὲ TOEPFFER ἐν RE I, 1, 1893, στ. 923, J. P. HARLAND, *Prehist. Aigina*, Paris 1925, κυρίως σ. 68 κέ., καὶ τελευταίως, P. FRANKE, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, σ. 269 κέ., ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Πρβ. αὐτ. σ. 378 κέ.

² Ἰδὲ προχείρως RE VIII, στ. 738 κέ. Μὴν Ἑρμαῖος σημαίνει λατρείαν Χθονίου Ἑρμοῦ κατὰ STERN (αὐτ. στ. 763). Πρβ. G. H. MACURDY, *Troy and Paionia* κλπ., New York 1925, σ. 190 κέ., E. PFUHL ἐν JdI 20, 1905, σ. 79, U. VON WILAMOVITZ - MOELLENDORFF, *Der Glaube* κλπ., II, σ. 313, O. KERN, *Die Religion der Griechen*, II, 1935, σ. 47, P. RAINGEARD, *Hermès Psychagogue*, Paris 1935, σ. 180. Μνημεῖα μεταγενεστέρης ἐποχῆς, L. ROBERT, *Les Gladiateurs* κλπ., 1940, σ. 45-46 καὶ 116, ἀριθ. 57, AM 11, 1886, σ. 132, ἀριθ. 94.

³ ΗΡΟΔ. V 7, πρβ. J. WIESNER, *Die Thraker*, Stuttgart 1963, σ. 100 κέ., 113 κέ.

⁴ *Αἰακίδης γένος εἰμί... τῶν ἀπ' Ὀλυμπιάδος*. Ἰδὲ C. F. EDSON, *The Tomb of Olympias* ἐν *Hesperia* 18, 1949, σ. 84 κέ., D. M. ROBINSON ἐν Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, Ἀθῆναι 1953, σ. 149 κέ., PH. PETSAS ἐν *Balkan Studies* 5, 1964, σ. 421.

⁵ M. NILSSON, *Gesch. d. gr. Religion*, II, 1950.

τοῦ πρώτου κεφαλαίου¹ καὶ ἡ περὶ τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος παράγραφος τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου².

Γενικαὶ Παρατηρήσεις. Ἐκ τοῦ Πλάτωνος πηγάζει τὸ θέμα. Πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ζωγραφιῶν μας ὅμως πλησιέστερος, χρονικῶς τοῦλάχιστον, εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐνδιαφέρει λοιπὸν νὰ ἐπισκοπήσωμεν δι' ὀλίγων τὰς περὶ γραφικῆς ιδέας καὶ κρίσεις του, δεδομένου ὅτι οὐδόλως ὑπῆρξεν ἀδιάφορος θεατής. Ἀναφέρει π.χ. τὸν Πολύγνωστον τρεῖς διὰ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ³, τὸν Ζεῦξιν ἅπαξ διὰ νὰ τὸν μεμφθῇ⁴, μὲ ἔμφασιν πάντοτε εἰς τὸ ἥθος⁵. Τὴν γραφικὴν θεωρεῖ τετάρτην παιδείαν. Ὅχι ἀπαραιτήτως τὴν ἀσκήσιν αὐτῆς, διότι τοῦτο εἶναι ἔργον «τῶν τεχνιτῶν», ἀλλὰ τὴν γνῶσιν τῆς γραφικῆς⁶. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται ἐνήμερος ὅχι μόνον τῶν αἰσθητικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ καὶ εἰδικῶν τεχνικῶν γνώσεων⁷.

Εἶναι γνωστὸν πόσον δύσκολον εἶναι νὰ σχετισθοῦν τὰ κείμενα πρὸς τὰ ἔργα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐδῶ νὰ παραλληλίσωμεν ἐν ἐκτάσει τοὺς λόγους τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὸ ἔργον τοῦ ταπεινοῦ ζωγράφου τοῦ διακοσμήσαντος

¹ M. NILSSON, ἔ. ἀ. σ. 10 κέ.

² Αὐτ. σ. 42, ὅπου τὰ μωσαϊκὰ τῆς Ὀλύμπου προσάγονται ἀτόπως ὡς παραδείγματα, διότι εἶναι ἀρχαιότερα κατὰ πενήτηντα ἔτη τοῦλάχιστον. Τὰ μωσαϊκὰ τῆς Πέλλης νῦν ἐπιτυχέστερον ἐκφράζουν τὸ νόημα τοῦ σχετικοῦ μέρους τοῦ κειμένου τοῦ NILSSON. Εἰδικώτερον διὰ τὰς ἀντιλήψεις περὶ τοῦ Κάτω Κόσμου, διὰ ταφικὰ μνημεῖα καὶ διὰ τὰς παραστάσεις θεῶν τοῦ Κάτω Κόσμου πραγματεύεται ὁ NILSSON ἐν ἐκτάσει περαιτέρω, σ. 220 κέ., ὅπου ἐκ τῶν μακεδονικῶν τάφων μόνον ὁ δημοσιευθεὶς ὑπὸ τοῦ KINCH προσάγεται ὡς παράδειγμα (σ. 222, σημ. 8).

³ Πολιτικά 1340a: δεῖ μὴ τὰ Παύσανος θεωρεῖν τοὺς νέους, ἀλλὰ τὰ Πολύγνωτον κἂν εἴ τις ἄλλος τῶν γραφέων ἢ τῶν ἀγαλματοποιῶν ἐστὶν ἡθικός.—Περὶ Ποιητικῆς 1450a: ἔτι ἄνευ μὲν πράξεως οὐκ ἂν γένοιτο τραγῳδία, ἄνευ δὲ ἡθῶν γένοιτ' ἂν. Αἱ γὰρ τῶν νέων τῶν πλείστων ἀήθεις τραγῳδαί εἰσιν καὶ ὅλως ποιηταὶ πολλοὶ τοιοῦτοι, οἷον καὶ τῶν γραφέων Ζεῦξις πρὸς Πολύγνωτον πέπονθεν· ὁ μὲν γὰρ Πολύγνωτος ἀγαθὸς ἡθογράφος, ἡ δὲ Ζεῦξις γραφὴ οὐδὲν ἔχει ἡθός.—Περὶ Ποιητικῆς 1448a: ὥσπερ οἱ γραφεῖς (ποιοῦσιν) Πολύγνωτος μὲν γὰρ κρεῖττους, Παύσανος δὲ χείρους, Διονύσιος δὲ ὁμοίους εἰκαζεν.

⁴ Περὶ Ποιητικῆς 1450a, ἰδὲ ἀνωτ., σημ. 3, πρβ. A. RUMPF ἐν JHS 67, 1947, σ. 10.

⁵ Προβλήματα 895b: οἷον εἴ τις ἐπὶ τῶν ἀρχαίων γραφέων καὶ ἀνδριαντοποιῶν σκοπεῖ τὰ ἔργα· οὐ γὰρ ἦν πώποτε οὐδαμῇ γραφὴ σπουδαία οὐδὲ ἀνδριάς, φαῦλα δὲ ἦν.—Πολιτικά 1336b: φανερόν ὅτι (ἐξορίζομεν) καὶ τὸ θεωρεῖν ἢ γραφὰς ἢ λόγους ἀσχήμονας. Ἐπιμελὲς μὲν οὖν ἔστω τοῖς ἀρχουσι μὴθὲν μῆτε ἀγαλμα μῆτε γραφὴν εἶναι τοιούτων πράξεων μίμησιν...—Μεγ. Ἡθικά 1190a: ἴσως γὰρ ἂν ἐν γραφικῇ εἴη τις ἀγαθὸς μιμητής, ὅμως δὲ οὐκ ἂν ἐπαινεθῇ, ἂν μὴ τὸν σκοπὸν θῇ τὰ βέλτιστα μιμεῖσθαι.—Πρβ. συσχετίσιν ἐν Ἡθ. Νικομ. 1118a: οἱ γὰρ χαίροντες τοῖς διὰ τῆς ὄψεως, οἷον χρώμασι καὶ σχήμασι καὶ γραφῇ, οὔτε σώφρονες οὔτε ἀκόλαστοι λέγονται.

⁶ Πολιτικά 1337b: γράμματα καὶ γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν καὶ τέταρτον ἐνιοὶ γραφικὴν... καὶ κατωτέρω (1338a): ...δοκεῖ δὲ καὶ γραφικὴ χρήσιμος εἶναι πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον.—Ἡθ. Νικομ. 1181a: οἱ γὰρ ἔμπειροι περὶ ἕκαστα κρίνουσιν ὀρθῶς τὰ ἔργα... τοῖς δ' ἀπείροις..., ὥσπερ ἐπὶ γραφικῆς, πρβ. J. OVERBECK, ἔ. ἀ. σ. 330.

⁷ Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων χωρίων ἰδέ: Πολιτικά 1254b, Μετὰ τὰ φυσικὰ 1050a, Περὶ τὰ ζῷα ἱστορίαι 548a, Περὶ ζῶων γενέσεως 725a, Προβλήματα 932a, Περὶ ἀκουστῶν 801a, Ρητορικὴ 1371b, πρβ. Περὶ ζῶων μορίων 645a, Περὶ μνήμης 450a, Ποιητικὴ 1460b, Περὶ Κόσμου 396b, Ποιητικὴ 1448b, Πολιτικά 1234b, Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν 440a, Μετεωρολογικὰ 372a, πρβ. παρατήρησιν H. D. P. LEE εἰς ἔκδοσιν Loeb, 1952, σ. 242, σημ. α. Ἰδὲ τελευταίως R. KASSEL, Aristotelis de arte poetica liber, Oxford 1963, σ. 11 κέ., ἐπὶ τῶν χωρίων 1450a 25, 1450b 1, καὶ 1450b 2. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ. σ. 117, σημ. 1, σ. 136, σημ. 1, καὶ κατωτ. κεφ. 7β.

τὴν πρόσοψιν τοῦ τάφου. Ἀλλά, νομίζω, εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος, εἰς τὴν σύνθεσιν, τὴν ἡθογραφίαν, τὰς ἀναλογίας κλπ. ἡ διακόσμησις τοῦ τάφου δὲν ἀπέχει τῆς Ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας.

Ἡ παράστασις τῆς Κρίσεως, ὡς σύνθεσις ἐνιαία διακοπτομένη ἀπὸ τὰ παρεμβλλόμενα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα (κίονες καὶ ἄνοιγμα εἰσόδου), δὲν ἔχει, νομίζω, ὅμοιον ἀρχαῖον παράδειγμα οὔτε εἰς τὴν γλυπτικὴν οὔτε εἰς τὴν ζωγραφικὴν. Εἰς τὴν σαρκοφάγον τῶν θρηνουσῶν¹ δὲν ὑπάρχει ἐνότης τοῦ θέματος, οὔτε ἡ ἐνωτικὴ κίνησις ἀπ' ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ ἢ ἀντιστρόφως, ἐνῶ ἐξ ἄλλου αἱ μορφαὶ τῶν θρηνουσῶν σχετίζονται πρὸς τὸ ἀρχιτεκτόνημα, ἐφ' ὅσον ἀκκουμβοῦν ἐπὶ τοῦ ποδίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν παρατηρεῖται εἰς τὴν ἡμετέραν παράστασιν. Ἐκ τῆς σειρᾶς μνημείων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραβληθοῦν ἀπὸ τῆς ἐξεταζομένης ἀπόψεως, θὰ περιορισθῶμεν κατ' ἀνάγκην εἰς ὀλίγα ἀντιπροσωπευτικά.

Παρατηρήθη ὅτι ὁ Φειδίας ἤδη ἔδωκε συνέχειαν εἰς τὰ θέματα τῶν μετοπῶν, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι διάφορον ζήτημα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀφηγηματικοῦ θέματος (*narratio*)². Ἀσχετοὶ ἐπίσης εἶναι οἱ πίνακες εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἔνδειξις, ὅτι ἔφερον ἕκαστος μέρος συνεχοῦς παραστάσεως μὴ διακοπτομένης ἀπὸ τοὺς ἐν τῷ μεταξύ ἡμικίονας. Δὲν παραβάλλονται οὔτε τὰ ἀγάλματα (συχνὰ ἐντὸς κογχῶν) μεταξύ κίωνων διαφόρων οἰκοδομημάτων³. Δύνανται μόνον νὰ σχετισθῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἔδωσαν ὑπαινιγμὸν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζωγράφου μας⁴. Ἐξ ἄλλου ἐμπόδια μεταξύ μορφῶν εἰς παραστάσεις ἀγγείων τῆς Κάτω Ἰταλίας⁵ ἀποτελοῦν μέρη τῆς παραστάσεως ἀναπόσπαστα καὶ δὲν διακόπτουν βιαίως τὸ θέμα, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν

¹ Ἡ καλυτέρα ἑγχρωμος εἰκὼν ἐν *Ant. Denkm.* III, πίν. 11. Πρβ. CH. PICARD, *Manuel* κλπ., *La Sculpture*, IV, 2, Paris 1954, σ. 205 κέ., πίν. VII καὶ εἰκ. 92-95 κ.ἀ., ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, εἰς ἣν δέον νὰ προστεθῇ E. AKURGAL, *Die Kunst Anatoliens*, Berlin 1961, σ. 127, ὅπου παραδόξως ἡ σαρκοφάγος τῶν θρηνουσῶν χρονολογεῖται περὶ τὸ 400 π.Χ., ὡς τὸ ἀρχαιότερον παράδειγμα τῆς σειρᾶς, ἐνῶ ὁ LIPPOLD, *Plastik*, σ. 231, πίν. 82, 1, χρονολογεῖ περὶ τὸ 360 π.Χ. Ἐν *Enciclopedia Universale* III, πίν. 407, καλὴ εἰκὼν καὶ χρονολόγησις περὶ τὸ 350 π.Χ. Πρβ. ἀνωτ. σ. 91, σημ. 2.

² G. HANFMANN, *AJA* 61, 1957, σ. 76.

³ Π.Χ. Μ. ROSFONTZEFF, Ἀρχαία Διακοσμητικὴ Ζωγραφικὴ κλπ. (εἰς τὴν ρωσικὴν), Πετροῦπολις 1913-14, πίν. LXXXIX-XCI. Προσφάτως T. B. L. WEBSTER, *Le Théâtre grec et son décor* ἐν *L'Antiquité Classique* 32, 1963, σ. 562 κέ., ἰδίως σ. 565 κέ., πρβ. *Alt. v. Pergamon* II, πίν. XXI καὶ XXVIII, A. VON GERKAN, *Das Theater von Priene*, 1921, πίν. XXXVI, κλπ. Πρβ. ἀναπαράστασιν τοῦ βωμοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἐν Πριήνῃ, τελευταίως P. W. LEHMANN, *Roman Wall Paintings from Boscoreale* κλπ., Cambridge, Mass., 1953, σ. 136, ἀριθ. 68 καὶ 69. Ἰδὲ καὶ WIEGAND-SCHRADER, *Priene*, Berlin 1904, σ. 120 κέ., καὶ χρονολογία εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., αὐτ. σ. 125 καὶ 126, ἀλλὰ πρβ. M. SCHÉDE, *Die Ruinen von Priene*, 1934, σ. 37 κέ. καὶ εἰκ. 44, LIPPOLD, ἔ.ἀ. πίν. 132, 1, καὶ σ. 373, καὶ M. BIEBER, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York 1961, σ. 103 κέ. Πρβ. καὶ τὸν βωμὸν τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυηνῆς ἐν Μαγνησίᾳ, LIPPOLD, ἔ.ἀ. σ. 373 κέ., καὶ πίν. 132, 2. Διὰ τὰ στυλοπινάκια ἰδὲ ἀνωτ. σ. 86, σημ. 2.

⁴ FUHRMANN, ἔ.ἀ. σ. 43 καὶ σημ. 53 ἐν σ. 291, πρβ. πῆλινα ἀνάγλυφα, G. RICHTER, *Ancient Italy*, σ. 53 καὶ σημ. 114-116, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ εἰκ. 184, καὶ ἄλλα, μεταγενέστερα, K. HERBERG, *Ancient Art in Bawdoin College*, Cambridge, Mass., 1964, ἀριθ. 413 καὶ πίν. XXXIX, ἀνω.

⁵ Π.Χ. Μ. ROBERTSON, *Greek Painting*, 1959, σ. 159 καὶ 162. Πρβ. A. RUMPF ἐν *JHS* 67, 1947, σ. 13 κέ., καὶ *MuZ*, σ. 136, πίν. 44, 1, καί, ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κτηρίου, τελευταίως, J. H. JONGKEES, *Scaenae Frons* ἐν *BABesch.* 32, 1957, σ. 50 κέ.

πρόσοψιν τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων. Ἡ μικρὰ ζωοφόρος τοῦ περγαμηνοῦ βωμοῦ καὶ αἱ κατὰ ἑλληνικὸν πρότυπον σκηναὶ ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ Βατικανοῦ δύνανται μόνον νὰ θεωρηθῶν ὁμοιον παράδειγμα¹, ἐφ' ὅσον ἡ παράστασις τῆς Κρίσεως νοηθῇ ὡς ἀναπτυσσομένη εἰς τὸν τοῖχον τοῦ βάθους εἰκονικῆς στοᾶς, ὡς ὑπεστηρίχθη ἀνωτέρω σ. 86. Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος ὁ πλαισιώνων καὶ διαχωρίζων τὰς γραπτὰς ἐπὶ μέρους παραστάσεις τοιχογραφιῶν τῆς Πομπηΐας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐνεργεῖ ὡς οἱ διαχωρίζοντες ἐκάστην τῶν μορφῶν τῆς ἐνιαίας παραστάσεώς μας ἡμικίονες². Ἐπίσης τὰ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τάφων παρὰ τὰ Λίμυρα τῆς Λυκίας ἀνάγλυφα δὲν παρουσιάζουν ἐνιαίαν δρᾶσιν καὶ σύνθεσιν³ οὔτε καὶ αἱ παραστάσεις εἰς τὸ ἀρχαιότερον λυδικὸν μνημεῖον τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὴν Κυβέλην⁴. Δὲν εἶναι ὁμοία καὶ ἡ παράταξις τῶν Μουσῶν τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τῆς Σπάρτης, ὅπου δὲν ὑπάρχει κίνησις συνδέουσα εἰς ἓν θέμα ὅλας τὰς μεταξὺ τῶν κίωνων μορφάς, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλαι διαφοραὶ (αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι ἐπὶ λευκοῦ βάθους κλπ.), ὥστε εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ὡς θέμα καὶ ὡς τεχνοτροπία ὁ τάφος οὗτος τῆς Σπάρτης ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου⁵.

Οὔτε εἰς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς σαρκοφάγους φερούσας μορφὰς ἢ συμπλέγματα μορφῶν κατὰ τὰ μετακίονια μεταξὺ τοξοστοιχιῶν⁶ παρουσιάζεται συνεχὴς δρᾶσις καὶ κίνησις μὴ διακοπτομένη ἀπὸ τοὺς παρεμβالλομένους κίονας. Καὶ ἐκεῖ, ὅπου εἰκονίζεται Ἑρμῆς ψυχοπομπός⁷ (ἡ γενικώτερον μορφαὶ καὶ σκηναὶ ἐκ τῆς Νεκυΐας⁸), καὶ τὸ θέμα εἶναι ὅλως διάφορον καὶ ἡ συνέχεια τῆς δράσεως δὲν ὑπάρχει, μολονότι ἀναγνωρίζονται τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ.⁹ εἰς τὰς ρωμαϊκὰς σαρκοφάγους, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μᾶλλον παραβλητέα πρὸς τὸ θέμα μας χρονολογεῖται εἰς τὸ 169 μ. Χ.¹⁰ Ἐπίσης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραβληθῇ ὁ τρόπος ἀφηγήσεως τῆς ἡμετέρας παραστάσεως πρὸς ζωγραφικὰς παραστάσεις ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅπου αἱ μορφαὶ κινουῦνται πρὸ ἀρχι-

¹ Pergamon III, 2, σ. 239, C. M. DAWSON, Romano - Campanian Landscape Painting ἐν Yale Class. Studies 9, 1944, σ. 63 κέ., PFUHL, MuZ, εἰκ. 721 - 722.

² Ἰδὲ π. χ. ERICA SIMON, Die Fürstenbilder κλπ., ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Ἡ E. SIMON ὑποθέτει ὅτι τὰ πρότυπα τῶν παραστάσεων ἐκ Boscoreale ἐκόσμου ἴσως μακεδονικὸν τάφον, ἰδὲ ἀνωτ. σ. 132, σημ. 3. Ἀντιθέτως οἱ E. FIECHTER, H. BULLE κ. ἄ. ὑπεστήριξαν ὅτι εὐρίσκοντο ἐπὶ θυρωμάτων προσκηνίων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, H. BULLE - H. WIRSING, Szenenbilder zum griech. Theater κλπ., Berlin 1950, σ. 19.

³ Προχείρως Enciclopedia dell'arte antica IV, 1961, σ. 617, εἰκ. 727, καὶ σ. 637, εἰκ. 750.

⁴ C. M. A. HANFMANN, Greece and Lydia, The Impact of Hellenic Culture ἐν VIII Congrès Intern. d'Archéologie Classique, σ. 494 κέ., εἰκ. 1 - 3 καὶ πίν. 124, 3. Ἀνάγλυφα ἐγχρωμα τάφου τῶν Μύρων τῆς Λυκίας, τῶν ὁποίων ἐκμαγεῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον, πλαισιώνονται ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ μορφῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνθυμίζουσιν κατὰ τὴν στάσιν τὸν νεκρὸν καὶ τὸν Ραδάμανθυν, οἱ ὁποῖοι πλαισιώνουν τὴν ἡμετέραν τετράμορφον παράστασιν, A. H. SMITH, B. M. Catalogue of Sculpture, II, London 1900, σ. 57, ἀριθ. 954, DINSMOOR, ἔ. ἄ. σ. 67 καὶ πίν. XIX, ἄνω, ἔναντι σ. 56.

⁵ ΑΔ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ, ΠΑΕ 1931, σ. 91 κέ., χρονολογία ἐν σ. 92 καὶ 95. Λεύκωμα ἑπτὰ ἀντιγράφων ἐκτελεσθέντων ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Φ. ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ τὸ ἔτος 1931 ὑπάρχει ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Ἀθῇναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

⁶ Π. χ. ANTONIO FROVA, L'arte di Roma e del mondo Romano, Torino 1961, εἰκ. 258 κέ.

⁷ Αὐτ. σ. 295.

⁸ Αὐτ. σ. 292.

⁹ Αὐτ. σ. 292.

¹⁰ Αὐτ. σ. 295.

τεκτονημάτων, τὰ ὅποια ὅμως εἰκονίζονται εἰς τὸ βάθος καὶ εἶναι καθαρῶς διακοσμητικὰ μὲ χαρακτηριστικὴν ἀντιστοιχίαν τῶν λεπτομερειῶν¹.

Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τούτους ρωμαϊκοὺς αἰῶνας παρουσιάζονται συνδυασμοὶ ἀρχιτεκτονημάτων πρὸς ἀναγλύφους ἢ γραπτὰς παραστάσεις, ὅπου ὅμως δὲν συνεχίζεται ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς τὴν Σαρκοφάγον τῶν Θερνουσῶν συσχέτισις ἀρχιτεκτονήματος καὶ μορφῶν οὔτε ἡ ὑποταγὴ τῆς παραστάσεως εἰς τὸ ἀρχιτεκτόνημα, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν πρόσοψίν μας, ἀλλὰ τὸ ἀρχιτεκτόνημα ἀποδεσμεύεται καὶ τάσσεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς δεύτερον ἐπίπεδον ὡς διακοσμητικὸν βάθος. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παραβολὴ τῆς προαναφερθείσης Σαρκοφάγου τῶν Θερνουσῶν πρὸς τὴν σαρκοφάγον ἐκ Melfi χρονολογουμένην εἰς τοὺς περὶ τὸ 165 μ. Χ. χρόνους ὑπὸ τοῦ R. DELBRÜCK². Ἀλλὰ καὶ τὰ μνημονευθέντα παραδείγματα καὶ τὰ δυνάμενα νὰ παρεμβληθοῦν μεταξὺ αὐτῶν ἢ νὰ καταχωρισθοῦν ἐν συνεχείᾳ, ὅλα ἰσχύουν μᾶλλον διὰ νὰ τονίσουν τὴν μοναδικότητα τῆς ἰδικῆς μας παραστάσεως ὡς ἐνιαίας συνθέσεως ἀναλυομένης εἰς μορφὰς διαχωριζόμενας ὑπὸ τῶν ἐνδιαμέσων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων χωρὶς νὰ διασπᾶται ἡ ἐνότης τοῦ θέματος³. Ὡστε καὶ ἐκ τούτου ἐνισχύεται ἡ ἐν σ. 86 ἀναπτυχθεῖσα ἀντίληψις τῆς παραστάσεως ὡς νοουμένης ἐπὶ τοῦ τοίχου εἰκονικῆς στοᾶς.

Ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως τὸ θέμα καὶ ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως αὐτοῦ, μάλιστα δὲ ὁ νεκρὸς θὰ ἠδύνατο νὰ σχετισθῇ πρὸς τὰ «ναόσχημα» ἐπιτύμβια μνημεῖα τῆς ἐποχῆς του. Ὁ A. VON SALIS εἰς τὴν μονογραφίαν του περὶ τοῦ μνημείου τοῦ Ἀριστοναύτου⁴ παρετήρησεν ὅτι, διὰ νὰ χρονολογηθοῦν τὰ γλυπτά, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ σύγχρονος ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ., ἡ ὁποία τὰ ἐπηρέασε. Καίτοι ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων εἶναι νεώτερος τοῦ μνημείου τοῦ Ἀριστοναύτου καὶ πλείστων ὁμοίων «ναοσχημῶν» ἐπιτυμβίων, νοοῦνται πράγματι ταῦτα πληρέστερον, ἐὰν παραβληθοῦν πρὸς τὸ περιβάλλον τὴν γραπτὴν παράστασιν τοῦ νεκροῦ ἀρχιτεκτονικὸν πλαίσιον, ὅμοια τοῦ ὁποίου παραδείγματα θὰ ὑπῆρχον εἰς πολλὰ ὑπέργεια πραγματικὰ οἰκήματα. Ἡ συνέχεια τοῦ θέματος παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς γραπτὰς στήλας τῆς Δημητριάδος, τῆς Ἀλεξανδρείας κλπ.⁵

Ἐξ ἄλλου, ἐὰν φέρωμεν κατὰ νοῦν πρὸς σύγκρισιν τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, μία σημαντικὴ διαφορὰ, νομίζω, εἶναι τὸ λευκὸν ἔδαφος τῶν παραστάσεών μας. Ἐχει παρατηρηθῇ ὅτι ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλης, ὡς καὶ ἄλλα ὅμοια καὶ περίπου σύγχρονα πρὸς ταῦτα, παρουσιάζουν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐρυθρόμορφον ἀγγειογραφίαν κατὰ τὸν χρωματισμὸν τοῦ βάθους. Ὅθεν εἰκάζεται ἐμπνευσις ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων.

¹ FROVA, αὐτ. σ. 420 κέ., εἰκ. 391, περὶ τὸ 230 μ. Χ. Πρβ. αὐτ. εἰκ. 410.

² Ant. Denkm. III, 2, 1913, σ. 27 καὶ πίν. 22 - 24.

³ Τοιοῦτο διαχωριστικὸν στοιχεῖον εἶναι π. χ. ὁ κίον εἰς τὸ προαναφερθὲν ἐπιτύμβιον τοῦ Ἱερωνύμου τοῦ Τλήφου, ἀνωτ. σ. 141 κέ., σημ. 5 κέ.

⁴ A. VON SALIS, Das Grabmal des Aristonates, Berlin 1926 [= Winckelmannsprogramm 84]. SÜSSEROTT, ἔ. ἀ. σ. 120 κέ., πίν. 24, 1. Πρβ. G. HAFNER, Gesch. d. griech. Kunst, Zürich 1961, σ. 372, εἰκ. 385, M. BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 29, σημ. 138, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, πρβ. αὐτ. σ. 63. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ. σ. 122, σημ. 9.

⁵ Π. χ. A. APBANITOΠΟΥΛΟΣ, ἔ. ἀ. πίν. I, BL. BROWN, ἔ. ἀ. πίν. II, 1, καὶ XVI, 1.

γείων¹. Ἀναλόγως πρέπει νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἡ ἐρυθρόμορφος ἀγγειογραφία δὲν ὑπῆρξεν ἡ κυρία πηγή ἐμπνεύσεως τοῦ ζωγράφου μας. Ἄλλωστε οὐδαμῶθεν τοῦτο τεκμηριούται.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς μίαν τῶν «σχολῶν» ζωγραφικῆς² τὰς ζωγραφίας τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων. Οὕτε εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ τεχνοτροπικὴ σχέσις τῶν ταπεινῶν αὐτῶν ζωγραφιῶν πρὸς τὰ περίφημα εἰκονιστικὰ ἔργα τοῦ Ἀπελλοῦ διὰ τοὺς Μακεδόνας βασιλεῖς ἢ γενικῶς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀνθούσης ζωγραφικῆς τοῦ 4^{ου} πρὸς τὸν 3^{ον} αἰ. π.Χ.³, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας ἀσφαλῶς συνετέλεσεν ἡ μακεδονικὴ μητροπολιτικὴ περιοχὴ⁴.

Ἐν τούτοις εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς προσόψεως μὲ τὰς μεμονωμένας μορφάς, ἄνευ συμπεπικνωμένης κινήσεως καὶ συνθέσεως, ἄνευ συγχύσεως οἰασθήποτε πρὸς τοπίον, παρατηροῦμεν, νομίζω, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς «χρηστογραφίας» τῆς λεγομένης Σχολῆς τῆς Σικυῶνος, τὸ «ἀδιάφθορον καλόν», ὡς καὶ «ἀνθάδειαν»⁵ *τινα καὶ σκληρότητα*. Εἰς τοιαύτας μεμονωμένας μορφὰς ἀρμόζει μελέτη ἐπιστημονικὴ «περὶ γραφικῆς», ὡς ἡ τοῦ Παμφίλου, μὲ βάσιν τὴν Ἀριθμητικὴν καὶ τὴν Γεωμετρίαν. Εἰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν ζωγραφικὴν ἐπίσης ἔχει σημασίαν ἡ «dispositio», «hoc est quanto quid a quoque distare deberet», ὡς ὀρθῶς, νομίζω, παρατήρησεν ὁ H. BULLE⁶.

Ἀλλὰ εἰς τὴν Μακεδονίαν, μὲ τὴν λαμπρὰν παράδοσιν εἰς τὴν ζωγραφικὴν ἀπὸ τοῦ Ζεύξιδος⁷ μάλιστα καὶ τοῦ Παμφίλου⁸ καὶ τοῦ Ἀπελλοῦ⁹, θὰ πρέπη νὰ ὑπολογίζωμεν καὶ τὰ ἐκ τῆς παραδόσεως ἐκλαϊκευμένα στοιχεῖα κατὰ συγκρητισμόν, διότι κατὰ

¹ Ἰδὲ La mosaïque gréco-romaine, σ. 54 κέ.

² PFUHL, MuZ, σ. 723 κέ., M. H. SWINDLER, Ancient Painting, New Haven 1929, σ. 266 κέ. πρβ. M. ROBERTSON, Greek Painting, ed. Skira 1959, σ. 167 κέ.

³ SWINDLER, ἔ. ἀ. σ. 270 κέ. «The age from the reign of Philip to the Successors... was later regarded as the «grand siècle» of Greek painting», M. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 168. Χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Δύσιππος διεκήρυττεν, ὅτι ἦτο μαθητὴς ἑνὸς ζωγράφου, τοῦ Σικυνίου Εὐπόμπου, PLIN. N. H. XXXIV 61, τελευταίως, P. LÉVÉQUE, L'aventure grecque, 1964, σ. 381. Ἰδὲ προσπάθειαν συσχετίσεως τῆς τοιχογραφίας τοῦ τάφου τοῦ Kinch ὑπὸ J. SIX, Nikomachos et la peinture d'un hypogée macédonien de Niausta, BCH 49, 1925, σ. 263 κέ.

⁴ Πρβ. ἀνωτ. σ. 88 κέ.

⁵ Ὁ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Ἡθικὰ Εὐδήμεια II 3, ἀνθάδειαν ὀνομάζει τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς ἀρεσκείας, εἰς τὸ μέσον δὲ τοποθετεῖ τὴν σεμνότητα. Πρβ. καὶ SCHEFOLD, Die Bildnisse κλπ., σ. 34 κέ.

⁶ H. BULLE, Eine Skenographie, Leipzig 1934, σ. 24 κέ.

⁷ Γενικῶς περὶ τοῦ Ζεύξιδος, J. OVERBECK, Die antiken Schriftquellen κλπ., Leipzig 1868 (1959), σ. 311 κέ., καὶ σποράδην, PFUHL, MuZ, σ. 681 κέ., A. RUMPF, MuZ, σ. 126 κέ., τελευταίως WILHELMINA LERIK - KORACZYNSKA, Zeuxis aus Heraklea, Helikon 1, 1961, σ. 379 κέ., ἐιδικώτερον σ. 387. Πρβ. E. ALETTI, ἔ. ἀ. σ. 18, σημ. 16, B. SCHWEITZER, Platon und die bildende Kunst der Griechen, Tübingen 1953, σ. 92, σημ. εἰς σ. 26, ὅπου βιβλιογραφία, M. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σποράδην, T. B. L. WEBSTER, Hellenistic Poetry and Art, London 1964, σποράδην.

⁸ OVERBECK, ἔ. ἀ. σ. 330 κέ., PFUHL, MuZ, σ. 728 κέ., A. RUMPF, MuZ, σ. 132, M. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 168.

⁹ OVERBECK, ἔ. ἀ. σ. 273, 344 κέ., καὶ σποράδην, PFUHL, MuZ, σ. 735 κέ., καὶ σποράδην, A. RUMPF, MuZ, σ. 146 κέ., πρβ. HINKS, Catalogue of the Greek... Paintings and Mosaics κλπ. σ. XX, πρβ. αὐτ. σ. XXX, M. ROBERTSON, ἔ. ἀ. σ. 15 καὶ 168 κέ.

τὸν 4^{ον} αἰ. π. X. εἶχον πλέον ἐφευρεθῆ ὅλα¹. Ἐξ ἄλλου, πλὴν τῶν μνημονευθέντων ζωγράφων, εἰς τὴν Μακεδονίαν ἢ διὰ τοὺς Μακεδόνας εἰργάσθησαν καὶ ὁ Φιλόξενος, ὁ Πρωτογένης, ὁ Ἀετίων, ὁ Ἀντίφιλος κλπ.² Ἐν τούτοις δὲν ἦσαν πιθανώτατα κοινὸν κτῆμα ὅλων τῶν ζωγράφων τοῦ ἀρχομένου 3^{ου} αἰ. π. X. οὔτε ἡ τεχνοτροπία οὔτε ἡ ἀνωτέρα τεχνικὴ τῶν προηγηθέντων κορυφαίων καλλιτεχνῶν ὡς ὁ Ἀπελλῆς. Ἡ ποιοτικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν ζωγραφικῶν τοῦ τάφου καὶ τῶν ἀριστουργημάτων τῶν μεγάλων ζωγράφων εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὡς ἀνάλογος πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ τάφου ὡς ἀρχιτεκτονήματος πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ ὁποία εἶναι μᾶλλον γνωστή, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὅλως ἄγνωστον ποιότητα τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς τοῦ 4^{ου} αἰ. π. X. Ὁ ζωγράφος τοῦ τάφου θὰ πρέπη νὰ παραλληλισθῇ πρὸς τοὺς «journeyman painters of a small Campanian town»³. Ὑπὸ τὸ πρῶμα τοῦτο πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸ πράγματι ὑψηλὸν ἐπίπεδον τῆς τέχνης του.

Γενικῶς βεβαίως παρατηροῦμεν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ζωγραφικῆς, τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζονται συχνὰ καὶ εἰς τὰ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀντίγραφα: «figures done in relief fashion, symmetrical grouping, no landscape *per se*, no eye for atmospheric effects comparable to what we find today, or the beauty of light»⁴. Εἰδικώτερον ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ εὑρεθοῦν ζωγραφικὰ ἔργα πρὸς παραβολὴν καὶ διὰ τὴν κακὴν διατήρησιν καὶ διὰ τὴν συχνάκις ἀτελῆ ἀπεικόνισιν τῶν σωζομένων ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ζωγραφικῶν⁵. Πρέπει νὰ σημειώσωμεν τὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης εἰς ομάδας ζωγραφικῶν ἔργων, ὅπως αἱ γραπταὶ στήλαι τῶν Παγασῶν καὶ γενικώτερον αἱ γραπταὶ ἐπιτύμβιοι στήλαι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῶν πρὸς Βορρᾶν ταύτης χωρῶν, αἱ τοιχογραφίαι τῆς Δήλου καὶ ἀλλαχόθεν, αἱ γραπταὶ στήλαι κλπ. τῆς πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου, αἱ τοιχογραφίαι τῆς Πομπηίας καὶ τοῦ Ἡρακλείου, ἡ μομιιογραφία κλπ. Εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων αἱ διαφοραὶ ὀφείλονται εἰς πλείονας λόγους, μάλιστα δὲ εἰς τὴν διαφορὰν χρόνου⁶.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῶν ζωγραφικῶν τοῦ τάφου τὸ πρῶτον ζήτημα εἶναι ἂν ἔγιναν «ἐφ' ὕγρασις» ἢ κατὰ τινα τῶν γνωστῶν τρόπων τῆς ξηρογραφίας. Νομίζω ὅτι

¹ A. RUMPF ἐν JHS 67, 1947, σ. 15, T. B. L. WEBSTER ἐν Symb. Osl. 29, 1952, σ. 19. Περὶ ἐκλεκτισμοῦ ἤδη εἰς τὸν πρόμουν ἑλληνισμόν ἰδὲ καὶ G. TRAVERSARI, L'altorilievo di Afrodite a Cirene, Roma 1959, σ. 42 κέ., μὲ χρονολογίας περὶ τὸ 300 π. X., πρβ. αὐτόθι Ἔρωτα λυσίππειον, γυμνόν, πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ.

² OVERBECK, ἔ. ἀ. σ. 336, 358 κέ., 363 κέ., καὶ σποράδην, FUHRMANN, ἔ. ἀ. σποράδην καὶ ἰδίως σ. 286, σημ. 46, SWINDLER, ἔ. ἀ. σ. 273 καὶ 277, A. RUMPF, MuZ, σ. 147 κέ.

³ HINKS, ἔ. ἀ. σ. XXIII, ἀλλ' αὐτ., σ. XI, ἀναποδείκτως ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ ζωγραφικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τῶν πλέον μνημειακῶν τεχνῶν, ὡς ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ. Πρβ. PFUHL, ἔ. ἀ. σ. 626 καὶ 904.

⁴ SWINDLER, ἔ. ἀ. σ. 286, HINKS, ἔ. ἀ. σ. XII.

⁵ Πρβ. δυσχερείας διὰ τὴν χρονολόγησιν ἔργων ζωγραφικῆς, BL. BROWN, ἔ. ἀ. σ. 3.

⁶ A. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ. ἀ., AM 5, 1880, σ. 186 κέ., AD III, 3, πίν. 32-33 (ἰδὲ καὶ πίν. 34), H. MÖBIUS ἐν Festschrift A. Rumpf, 1952, σ. 116 κέ., S. KAROUZOU ἐν AM 71, 1956, σ. 124 κέ., MAN. ANDRONICOS ἐν Balkan Studies 5, 1964, σ. 287 κέ., πίν. X [= BCH 87, 1963, Chron. 1962, σ. 804, εἰκ. 13], A. PLASSART καὶ M. BULLARD, ἔ. ἀ. (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 127, σημ. 4), G. MENDEL, ἔ. ἀ. σ. 87 κέ., ἀριθ. 18, 102 καὶ 108, HINKS, ἔ. ἀ. σ. XXXI.

πρέπει νὰ ἐπιμείνω εἰς τὴν παλαιὰν γνώμην μου¹, ὅτι αἱ τοιχογραφίαι τῶν μακεδονικῶν τάφων ἐν γένει ἐξετελέσθησαν κατὰ τὰ κύρια « a fresco » καὶ μόνον προσθῆκαι λεπτομερειῶν ἐγένοντο μετὰ τὴν ξήρανσιν τοῦ κονιάματος. Ἡ ξηρογραφία διακρίνεται, διότι αἱ δι' αὐτῆς ἐκτελεσθεῖσαι λεπτομέρειαι ἔχουν μᾶζαν χρώματος εὐδιάκριτον καὶ κατὰ μέρη ἐξίτηλον, ὡς π.χ. ἡ διακόσμησις διὰ λευκοῦ χρώματος τοῦ θώρακος τοῦ νεκροῦ (εἰκ. 33)². Ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῶν χρωμάτων δὲν δύναμαι νὰ ὁμιλήσω μετὰ πεποιθήσεως³.

Πρόβλημα ἀποτελεῖ τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι δὲν ἔχει ἐκτελεσθῇ ὅλη ἡ γραπτὴ διακόσμησις τοῦ τάφου ὑπὸ ἑνὸς μόνου τεχνίτου⁴. Κατ' ἀρχὴν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ θεωρητικῶς διάκρισις μεταξὺ: 1) τῆς ἐγχρώμου διακοσμήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, 2) τῆς ἐγχρώμου διακοσμήσεως τῶν δύο πλαστικῶν παραστάσεων, ἥτοι τῆς ζωφόρου καὶ τοῦ αἰτώματος, καὶ 3) τῆς κυρίας γραπτῆς παραστάσεως τῆς προσόψεως, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ περιληφθοῦν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης αἱ γραπτὰ παραστάσεις τῶν μετοπῶν καὶ ἡ κοσμοφόρος, ὡς ἔργα ζωγραφικά.

Ἐνεκα τῆς διαφορᾶς τοῦ θέματος, τῆς προσπαθείας νὰ ἀποδοθοῦν ἀναγλύφως αἱ κενταυρομαχίαι καὶ τῆς προφανοῦς διαφορᾶς εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως, οὐδόλως σχετίζονται αἱ παραστάσεις τῶν μετοπῶν πρὸς τὰς τέσσαρας μορφὰς τῆς κυρίας παραστάσεως, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ περαιτέρω λόγος, ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ἡ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως διαφορά. Ὁμοίως διάφορος εἶναι ἡ τεχνοτροπία τῆς κοσμοφόρου, ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν διάφορον τεχνικὴν τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελῇται ἀπὸ τὸν τεχνίτην, ὁ ὁποῖος ἐχρωμάτιζε καὶ τὰς λεπτομερείας τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Διαφοραὶ τέλος παρατηροῦνται κατὰ μέρη καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν αὐτῶν θεμάτων, π.χ. εἰς τὴν γραπτὴν διακόσμησιν τῶν κυματίων, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν καθίσταται ὑποχρεωτικὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ἀνόμοια ἐξετελέσθησαν ὑπὸ ἄλλου τεχνίτου.

Ἐπὶ μᾶλλον σταθεροῦ ἐδάφους εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς πιθανότητος ὅτι εἰς τὰς τέσσαρας μορφὰς τῆς κυρίας παραστάσεως εἰργάσθησαν πλείονες τοῦ ἑνὸς ζωγράφοι. Τὴν πιθανότητα ταύτην στηρίζει ἡ παρατήρησις ὅτι αἱ δύο κατὰ τὰ ἄκρα μορφαί, ἥτοι ὁ νεκρὸς καὶ ὁ Ραδάμανθυς, παρουσιάζουν οὐσιώδεις τεχνοτροπικὰς διαφορὰς ἀπὸ τὰς δύο κατὰ τὸ μέσον. Αἱ δύο ἀκραῖαι δηλαδὴ εἶναι μᾶλλον σχεδιαστι-

¹ Περιοδ. Εἰκόνες 79, 24/4 - 5/5/1957, σ. 24 [= Pictures from Greece, ἀριθ. 16, Μάιος 1957], πρβ. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ.ἀ. σ. 350, σημ. 4 τῆς σ. 349, ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 298. Ἀντιθέτως ὁ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 32, ἢ Α. ΑΛΒΡΙΚΚΙ ἐν Bolletino 47, 1962, σ. 301, κ.ἀ. Πρβ. ἀνωτ. σ. 100, σημ. 3.

² Ἰδὲ γενικῶς περὶ τῆς τεχνικῆς, Α. Ρ. ΛΑΥΡΙΕ, Greek and Roman Methods of Painting, Cambridge 1910, ἰδίως σ. 37 κέ., 57 κέ., 51, σημ. 1, καὶ 60, F. S. ΜΥΛΛΕΡ, Über die Techniken antiker Wandmalereien und Mosaiken ἐν VI Intern. Kongress für Archaeologie, 1939, σ. 157 κέ., H. HODGES, Artifacts, New York - London 1964, σ. 160. Εἰδικώτερον, Olynthus VIII, 1938, σ. 293 κέ., FΥΦΕ, ἔ.ἀ. σ. 131, ΑΥΡΙΓΕΜΜΑ, ἔ.ἀ. σ. 34 κέ., F. ΒΕΡΤΟΚΚΙ, ἔ.ἀ. σ. 138.

³ Ἐκ τῆς προσφάτου βιβλιογραφίας ἰδὲ Atti VII Congr. Intern. Archeol. Classica, Roma 1961, σ. 127 - 174, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, W. ΛΕΡΙΚ - ΚΟΡΑΚΥΝΣΚΑ ἐν Klio 41, 1963, σ. 95.

⁴ Πρβ. Α. Ε. ΗΑΙΓΗ, The Attic Theater, Oxford 1907, σ. 379.

καί. Εἰς ταύτας ἡ ἐντύπωσις τοῦ χρώματος ἐν τῷ συνόλῳ εἶναι ἀσθενεστέρα, ἐνῶ εἰς τὰς δύο κατὰ τὸ μέσον μορφὰς τὸ χρῶμα κυριαρχεῖ τοῦ σχεδίου. Ἐπίσης εἰς τὰς ἀκραίας μορφὰς παρατηρεῖται περισσότερο ὁ τρόπος ἀποδόσεως τῶν ὄγκων καὶ τῆς φωτοσκιάσεως διὰ γραμμῶν μὲ λεπτὸν χρωστήρα (ἔγχρωμος πίν. Γ', 2-3)¹. Ἡ σχεδιαστικὴ αὕτη ἀπόδοσις προσεγγίζει τὰς τοιχογραφίας τοῦ τάφου πρὸς τὴν παράστασιν ἀμαζονομαχίας ἐπὶ σαρκοφάγου ἐκ Ταρκυνίας ἐν Φλωρεντία², εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζονται χαρακτηριστικὰ τέχνης τοῦ Τάραντος³. Τὰ αὐτὰ σχεδιαστικὰ χαρακτηριστικὰ παρατηροῦνται καὶ εἰς τινὰς στήλας τῶν Παγασῶν⁴.

Τὴν διαφορὰν ἀποδόσεως τῶν δύο κατὰ τὸ κέντρον μορφῶν ἐπιτείνει ὁ τρόπος παραστάσεως τοῦ καθίσματος τοῦ Αἰακοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποδίδεται χρωματικῶς κατὰ τρόπον «νατουραλιστικόν», ἀλλὰ μᾶλλον πλησιάζοντα πρὸς τὸν «ἱμπρεσιονισμόν»⁵.

Αἱ προαναφερθεῖσαι ὁμῶς διαφοραὶ δὲν νομίζω ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ στηρίξουν ἐπαρκῶς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αἱ τέσσαρες μορφαὶ δὲν ἐξετελέσθησαν ὑπὸ ἑνὸς μόνου ζωγράφου, ἀν μάλιστα ὑποτεθεῖ καὶ συνεργασία βοηθοῦ ἢ καὶ βοηθῶν, οἱ ὁποῖοι πιθανῶς εἰργάσθησαν καὶ διὰ τὴν ἔγχρωμον διακόσμησιν τοῦ μνημείου ἐν τῷ συνόλῳ, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν ἑνὸς τεχνίτου.

¹ Πρβ. R. BIANCHI BANDINELLI, *Storicità*, σ. 140 κέ., πίν. 72, εἰκ. 148, C καὶ D, 1 κυρίως.

² GIGLIOLI, *L'arte etrusca*, πίν. CCXXXVIII, 1-3, καὶ CCXXXIX, L. BANTI, *Die Welt der Etrusker*, Stuttgart 1960, πίν. 67, ἄνω, καὶ 92, καὶ σ. 294, ὅπου ἡ σαρκοφάγος χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. ἢ τὸν 3ον αἰ. π. Χ. Ἐγχρωμοὶ εἰκόνες λεπτομερειῶν ἐν M. SANTANGELO, *Musei e monumenti etruschi*, Novara 1960, σ. 47. Πρβ. παρατηρήσεις περὶ ἑλληνικῶν καὶ ἐτρουσκικῶν στοιχείων εἰς τὰς παραστάσεις τῆς σαρκοφάγου ταύτης καὶ γνώμας περὶ τῆς προελεύσεως ἐν R. HERBIG, *Die jungeretruskischen Steinsarkophage*, Berlin 1952, σ. 26 κέ., ἀριθ. 27, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, πίν. 35, a-d, χρονολογία ὡς ἀνωτέρω, αὐτ. σ. 123 κέ. Ὁ M. PALLOTTINO, *Etrusc. Painting*, ed. Skira 1952, σ. 93 κέ., πίν. 93-95, ἀφιερώνει ἰδιαίτερον κεφάλαιον εἰς τὴν σαρκοφάγον. Ἀξιοσημεῖωτα: τὸ βάθος τῆς παραστάσεως ἀρχικῶς κυανοῦν (σ. 94), ἐντύψεις πλαστικοῦ ἀναγλύφου (σ. 96), ἐκ προτύπου τοῦ 6ου αἰ. π. Χ. ἀπὸ τεχνίτην Ἑλληνα τῆς Κάτω Ἰταλίας ἢ μαθητὴν αὐτοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. (σ. 96). Ὁ R. BLOCH, *Die Kunst der Etrusken*, Milano, Wien 1958, πίν. 58 καὶ 60 (πρβ. πίν. 57 καὶ 59), χρονολογεῖ περὶ τὸ 350 π. Χ., αὐτ. εἰς τὸν ἐν τέλει Κατάλογον Πινάκων, πρβ. A. STENIKO, ἔ. ἀ. σ. 22 κέ., εἰκ. 47, πρβ. εἰκ. 46.

³ R. BIANCHI BANDINELLI, ἔ. ἀ. σ. 142, πίν. 31 καὶ 32, εἰκ. 60.

⁴ Μουσείου Βόλου Λ 46 (στήλη τοῦ Παρμενίσκου), Λ 20 (στήλη τῆς Δημητριάδος), Λ 54 (μετὰ δύο μορφῶν) καὶ Λ 30 (στήλη τῆς Φίλας), A. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ. ἀ. πίν. VII.

⁵ R. BIANCHI BANDINELLI ἐν *Enciclopedia dell'arte antica* IV, 1961, σ. 123. Πρβ. ἄνωτ. . 129 κέ., καὶ σημ. 5.

7. Η ΖΩΟΦΟΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΕΤΩΜΑΤΟΣ.

α) Ἡ ζωοφόρος.

Ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος περὶ τῆς δομικῆς κατασκευῆς τοῦ στοίχου τῆς ζωοφόρου¹ καὶ περὶ τοῦ κονιάματος ἢ μᾶλλον ἀλιφῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐτοποθετήθησαν αἱ μορφαὶ τῆς πλαστικῆς παραστάσεως² με βάθος κυανοῦν κατὰ τὸν κανόνα³.

Ἡ πρώτη ὕλη τοῦ ἀναγλύφου ἀπετελέσθη ἐκ κονιάματος. Τοῦτο εἶναι ὕλικὸν ὁμοιογενές, λεπτόκοκκον, ὑπόλευκον πρὸς τὸ ὠχρόν. Ξηραίνόμενον γίνεται συνεκτικόν, ἀλλά, ἂν ὑγρανθῇ, διαλύεται⁴, ὅπως συνέβη μετὰ τὴν ἐπίχωση τοῦ τάφου καὶ τὴν παρα-

¹ Ἀνωτ. σ. 32.

² Ἀνωτ. σ. 38.

³ Ἰδὲ προχείρως DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 178. Διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πολυγνώτου καὶ ἐξῆς, τελευταίως, P. DEVAMBEZ, Bas-Relief de Téos, Paris 1962, σ. 16, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἐξ ἧς ἀξιοσημείωτα τὰ ἐν σημ. 5 περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ ἁμαυροῦ κυανοῦ βάθους.

⁴ Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης κ. ΠΕΤΡΟΣ ΚΟΚΚΟΡΟΣ εἶχε τὴν καλωσύνην κατὰ παράκλησίν μου νὰ ἐξετάσῃ ὄγκον ἐκ τοῦ κονιάματος. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξετάσεως διετύπωσεν ὁ καθ. κ. ΚΟΚΚΟΡΟΣ ὡς ἐξῆς: «Τὸ κομισθὲν πρὸς ἐξέτασιν δείγμα εἶναι, ὡς ἔδειξεν ἡ ἐξέτασις, εἶδος κονιάματος. Ἔχει χρῶμα λευκὸν ὑποκίτρινον καὶ μικρὰν συνοχήν, ἀποβάφον κατὰ τὴν προστριβήν. Ἡ ὄψις του εἶναι λεπτοκοκκώδης. Παρατήρησις διὰ φακοῦ ἐπὶ θραυστικοῦς ἐπιφανείας δεικνύει πολλαχοῦ ἐντὸς τῆς μάξης τοῦ ὕλικου βραχείας αἰλακας διαμέτρου τριχὸς εὐθυγράμμους ἢ ἐλαφρῶς κεκαμμένας καὶ ποικίλων διευθύνσεων. Ἡ ἐν γένει ὄψις καὶ διάταξις τῶν ὑποβάλλει τὴν ἐκδοχὴν ὅτι πρόκειται περὶ ὑπολειφθέντων ἀπὸ τρίχας, αἱ ὁποῖαι εἶχον προστεθῇ εἰς τὸ κονίαμα πρὸς αὔξησιν τῆς συνοχῆς του καὶ μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἀποσυνετέθησαν. Τὸ ὕλικόν τοῦτο ἐντὸς ὕδατος ἀφιέμενον χάνει τὴν συνοχήν του καὶ μετατρέπεται εἰς κόκκιν καθιζάνουσαν καὶ λίαν λεπτομερὲς ἐναιώρημα, τὸ ὁποῖον θολώνει τὸ ὑγρὸν ἐν διαρκείᾳ χωρὶς νὰ διανύσῃ ταχέως διὰ καθιζήσεως τοῦ αἰωρουμένου ὕλικου. Οἱ καθιζήσαντες κόκκοι διαμέτρου μικροτέρως τοῦ χιλιοστοῦ ἐξετασθέντες μικροσκοπικῶς ἔδειξαν ὅτι ἀποτελοῦνται ἀπὸ τεμάχια ὀρυκτῶν, χαλαζίου, ἀστρίων, μαρμαρυγιῶν κ. ἄ., σχήματος γωνιώδους, μαρτυροῦντος μικρὰν μεταφορικὴν ἐπίδρασιν ὑπὸ ρέοντος ὕδατος, ἂν μὴ παντελῶς ἐλλείπουσαν. Ποσοτικῶς ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἀδιαλύτου εἰς ὑδροχλωρικὸν ὀξὺ ἄδρομεροῦς τούτου ὕλικου ἀντιπροσωπεύει μόνον 3,4 % εἰς βάρος τοῦ κονιάματος. Διὰ τὸ λοιπὸν λίαν λεπτομερὲς ὕλικόν ἀνεζητήθη κατ' ἀρχὰς ἡ πιθανὴ παρουσία γύψου. Ἡ ἐξέτασις ἔδωκεν ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα. Ἐντὸς ἀραιοῦ ὑδροχλωρικοῦ ὀξέος διαλύονται τὰ 84 % τοῦ κονιάματος με ἀθρόαν ἔκλυσιν διοξειδίου τοῦ ἄνθρακος, καταλειπομένων ἀδιαλύτων τῶν κόκκων τῶν ἀναφερθέντων ὀρυκτῶν καὶ ἀργιλλοῦχοῦ ὑπολείμματος. Τὸ διαλυτὸν εἰς ὑδροχλωρικὸν ὀξὺ ὕλικόν ἐξετασθὲν δι' ἀκτίνων X ἔδειξεν ὅτι εἶναι ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον. Τὸ ἀργιλλώδες ὕλικόν ἀποτελεῖ τὰ 12,6 % τοῦ ὕλικου. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω δεδομένα τὸ ἐν λόγῳ ὕλικόν εἶναι κονίαμα παρασκευασθὲν δι' ἀναμίξεως ἀσβέστου με μικρὰν ποσότητα ἀργίλλου, εἰς τὴν ὁποίαν περιείχετο καὶ τὸ κοκκῶδες ὕλικόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο καθίσταται καταφανὲς ἐπὶ ἐπιπέδου ἐπιφανείας τοῦ δείγματος καθαρισθείσης διὰ ψήκτρας, ὁπότε ἀπομακρύνεται μερικῶς τὸ συνέχον τοὺς κόκκους λεπτομερὲς ὕλικόν καταλείπον αὐτοὺς ἐν ἀναγλύφῳ». Εἰς τὸν καθηγητὴν κ. ΚΟΚΚΟΡΟΝ ὀφείλεται καὶ ἡ φωτογραφία τοῦ πίν. 39γ.—Πρβ. γενικῶς Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Τὰ ὑλικά δομῆς, Μέρους Α', τεῦχος 2, Ἀθήναι 1958, κεφ. Ε', Τὰ Κονιάματα.

μονήν του ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὴν ὑγρασίαν τῆς γῆς. Αἱ ἀποκαλύψεις πρὸς νέαν χρῆσιν τοῦ τάφου ἢ ἀπὸ τοὺς τυμβωρύχους κλπ., μάλιστα δὲ ἡ ὑποχώρησις τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως ἐπέφερον φθορὰς τῆς ζωοφόρου ἀνεπανορθώτους. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὐτυχῶς ἐγένετο ἔγκαιρος διαπίστωσις τῶν λευκῶν ὀγκῶν ἐκ τῆς ζωοφόρου, ὥστε ἐλήφθη πρόνοια διὰ τὴν ἀζήμιον κατὰ τὸ δυνατόν ἀποκάλυψιν τῶν σωζομένων λειψάνων¹. Φθοραὶ κατὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν θὰ μνημονευθοῦν ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ὅγκοι ἐκ τῶν περισσευμάτων τοῦ ὑλικοῦ τῆς ζωοφόρου εὐρέθησαν, ὅταν ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασεν εἰς τὸ βάθος τῆς βάσεως τοῦ μνημείου. Τὸ λευκὸν κονίαμα ἐνιαχοῦ ἐστηρίχθη διὰ σιδηρῶν ἥλων. Εὐρέθη εἰς ἥλος κατὰ χώραν καὶ ἐσημειώθησαν ὅσαι εἰς διάφορα σημεῖα τῶν πλαστικῶν ὀγκῶν.

Ἐκ πρώτης ὄψεως γίνεται σαφὲς ὅτι τὸ θέμα τῆς ζωοφόρου εἶναι μάχη ἐφίππων καὶ πεζῶν, Ἑλλήνων κατὰ βαρβάρων, πιθανώτατα δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν, μάχη Μακεδόνων κατὰ Περσῶν². Οἱ βάρβαροι διακρίνονται κυρίως ἐκ τῶν ἐγχρώμων ἀναξυρίδων καὶ τῆς τιάρας³, οἱ Μακεδόνες ἐκ τῶν περύγων τοῦ θώρακος καὶ τῆς ἀνέμιζομένης γλαμύδος⁴. Ἐπισκόπησις τοῦ συνόλου τῆς παραστάσεως (παρένθ. πίν. Β', β) καθιστᾷ ἐπίσης σαφές, ὅτι αὕτη κατὰ τὸ πλεῖστον ἀναλύεται εἰς ζεύγη⁵. Ἐκαστον ζεύγος ἀποτελεῖται ἀπὸ πεζὸν ἢ ἔφιππον Μακεδόνα ἐπιτιθέμενον καὶ πεζὸν ἢ ἔφιππον βάρβαρον ἀμυνόμενον ἢ πίπτοντα. Δὲν διατηρεῖται τὸ μέσον τῆς παραστάσεως, εἰς δὲ τὸ ἀριστερὰ (τοῦ θεατοῦ) ἄκρον ὑπάρχει σύγχυσις, συσσωρεύσεις μορφῶν καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά, τὰ ὅποια, ὡς θὰ ἴδωμεν, καθιστοῦν πιθανόν, ὅτι ἐκεῖ εἶναι τὸ σημαντικώτερον μέρος τῆς παραστάσεως.

Ἀρχίζομεν τὴν περιγραφὴν ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἄκρου, τὸ ὅποιον διατηρεῖται καλύτερον. Χάριν εὐκολίας ἀριθμοῦμεν τοὺς πολεμιστὰς ἐκ δεξιῶν (ιδὲ παρένθ. πίν. Β', β),

¹ ΠΑΕ 1954, σ. 178.

² Ἡ παράστασις τῆς ζωοφόρου οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰς ἀναγλύφους παραστάσεις μάχης κατὰ βαρβάρων ἐπὶ ἀγγείων ἐν F. COURBY, *Les vases grecs à relief*, Paris 1922, σ. 443 καὶ εἰκ. 93 καὶ 96, αἱ ὅποια χρονολογοῦνται μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Γαλατῶν (280 π. Χ.). Πρβ. HANFMANN καὶ ROSTOVITZEFF ἐν JHS 65, 1945, σ. 48, σημ. 24. Περσομαχίαι καὶ παραστάσεις Περσῶν χρονολογοῦμεναι πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Φιλοξένου ἐν FUHRMANN, *Philoxenos von Eretria*, σ. 45 καὶ 292 κέ., σημ. 72. H. SCHOPPA, *Die Darstellung der Perser in der griechischen Kunst bis zum Beginn des Hellenismus*, Diss., Heidelberg 1933, ANNE BOYON, *La représentation des guerriers perses et la notion de barbare dans la Ire moitié du Ve siècle* ἐν BCH 87, 1963, σ. 579 κέ., σημ. 1, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, πρβ. H. KENNER, *Das Theater und der Realismus in der griechischen Kunst*, Wien 1954, σ. 53, σημ. 64.

³ Ἀνεξαρτήτως τῆς κακῆς διατηρήσεως τῆς ζωοφόρου, οἱ Πέρσαι τόσον εἰς τὰ μελανόμορφα καὶ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, ἐκτὸς ἐξαιρέσεων, ὅσον καὶ εἰς ἄλλας παραστάσεις, δὲν διακρίνονται ὡς ἀνθρωπολογικὸς τύπος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀμφιέσεως μόνης, H. KENNER, ἔ. ἀ. σ. 19 καὶ εἰς τὰς σημειώσεις ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, πρβ. FUHRMANN, ἔ. ἀ. σ. 86 καὶ σημ. 51 ἐν σ. 301, αὐτ. σ. 363, σημ. 70, A. RUMPF, JHS 67, 1947, σ. 15.

⁴ Ἰδὲ ὁμοία στοιχεῖα τῆς παραστάσεως τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ἀνωτ. σ. 116, σημ. 3, καὶ σ. 123 κέ.

⁵ Οἱ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 18 πολεμισταὶ μορφολογικῶς εἶναι μᾶλλον ἀνεξάρτητοι καὶ μεμονωμένοι, ὥστε δὲν παρατηρεῖται τὸ σχῆμα ἡμικυκλίου περὶ τὸν νεκρὸν ὡς π. χ. εἰς τὴν σαρκοφάγον τῶν Ἀμαζόνων ἐν Βιέννῃ, BIEBER, *The Sculpture* κλπ., σ. 74, εἰκ. 252.

καίτοι ἡ ἐκτέλεσις ἤρχισε πιθανῶς, ὥς καὶ ἡ καθόλου διακόσμησις τῆς προσόψεως ἐξ ἀριστερῶν.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συσσώρευσιν τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου, εἰς τὸ δεξιὸν δύο ἀραιαὶ μορφαὶ πολεμιστῶν ἀντιμάχονται. Τῆς ἀκραίας δεξιᾶς μορφῆς ὑπ' ἀριθ. 1 εἶδομεν τὸ πρόσωπον μετὰ ἐπιμελῆ, ἐπίπονον καθαρισμὸν ὑπὸ τεχνίτου, ἀλλὰ μόνον δι' ὀλίγα λεπτὰ πρὶν καταρρεύσῃ. Διτηρήθη ἐπίσης ἐπὶ τινα ἔτη ὁ ἀριστερὸς πούς, ὁ ὁποῖος ἦτο ὀλόγλυφος (πίν. 27α). Ἐνὶ λόγῳ ἡ ἀκραία αὕτη μορφή ἦτο ἡ καλύτερον διατηρουμένη. Ἐλείπε μόνον ἡ δήλωσις τοῦ δόρατος καὶ ἡ ἄκρα ἀριστερὰ χεὶρ, ἐνῶ ἡ δεξιὰ χεὶρ, ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος περίπου, εἶχεν ἀποκοπῇ καὶ καταπέσει ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ γόνατος, συγκρατηθεῖσα ἐκεῖ προφανῶς, ὅταν ἀκόμη τὸ ἀνάγλυφον δὲν εἶχε ξηρανθῇ. Εἶναι πιθανώτερον ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἀμέσως κατὰ τὴν πρώτην ἐπίχωσιν τοῦ μνημείου μετὰ τὴν πρώτην ταφὴν καὶ καθιστᾷ ἐξ ἴσου πιθανόν, ὅτι καὶ ἄλλαι φθοραὶ τῆς ζωοφόρου ἐπῆλθον ἤδη κατὰ τὴν πρώτην ἐπίχωσιν τῆς προσόψεως τοῦ τάφου, μάλιστα δὲ ἡ κατὰ τὸ ἕτερον (ἀριστερόν) ἄκρον.

Ἡ ἀκραία δεξιὰ μορφή διτηρεῖ τὴν ἐγγχρωμον δήλωσιν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου κατὰ τρόπον «νατουραλιστικόν». Ὁμοίαν ἔφερον πιθανῶς ὅλαι αἱ ἄλλαι μορφαί, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως σπανίως διακρίνονται ἔχνη. Ὁ ἱματισμὸς τῆς ἀκραίας μορφῆς, ὁ ὀπλισμὸς, ὥς καὶ ἡ ἐγγχρωμος διακόσμησις αὐτῶν, δὲν διαφέρουν οὐσιωδῶς, ἐφ' ὅσον διατηροῦνται, ἀπὸ τὴν γραπτὴν παράστασιν τοῦ νεκροῦ. Ἐφερε δηλαδὴ ἡ ἀκραία δεξιὰ μορφή θώρακα κατὰ τὸ πλεῖστον λευκόν, μετὰ ὁμοίως λευκῶν πτερύγων (ὅθεν προκύπτει ὅτι πιθανῶς ἦτο δερμάτινος). Ὑπὸ τὸν θώρακα διακρίνονται μέρη ἐρυθροῦ χιτωνίσκου, ἐνῶ ἀνεμίζεται ἡ πορπομένη κατὰ τὸν ὄμον χλαμὺς ὠχροκιτρίνου χρώματος. Ὡχρόν, πλησιάζον πρὸς τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος ἀγλάδος, εἶναι καὶ τὸ χρῶμα τῶν ὑποδημάτων. Κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, φαίνεται, δὲν ὑπῆρχε. Τὰ γυμνὰ μέρη τῶν ποδῶν ἔσωζον ἔχνη γραμμῶν χρώματος μιμουμένου τὸ φυσικὸν ὑπέρυθρον χρῶμα τοῦ δέρματος, ἴσως τὸ λεγόμενον ἀνδρείκελον¹.

Ὁ πολεμιστὴς ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἐν ὑποχωρήσει ἀμυνομένου πολεμιστοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 (πίν. 27α-β)². Οὗτος διατηρεῖται ἐξ ἴσου καλῶς πλὴν τοῦ προσώπου καὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς. Ὅπωςδήποτε διατηροῦνται ἔχνη τῆς κιτρίνης τιάρας καὶ ζωηρότατον τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ χειριδωτοῦ χιτῶνος, ὁ ὁποῖος ζώννυται κατὰ τὴν ὄσφυν διὰ λεπτῆς ζώνης μὴ διακρινομένης χρωματικῶς. Σαφῆ καὶ ἀφθονα ἔχνη πρασίνου χρώματος κατὰ τὰς ἀναξυρίδας εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν μετ' ἀσφαλείας τὸν πολεμιστὴν ὑπ' ἀριθ. 2 ὡς βάρβαρον. Ἡ ἀσπίς, κατὰ τὴν ὁρατὴν ἐσωτερικὴν πλευράν, καλύπτεται διὰ ὠχροῦ πρὸς τὸ κίτρινον χρώματος³.

¹ LIDDELL - SCOTT - JONES, ἐν λ. ἀνδρείκελον, II, «flesh - coloured pigment». Ἐκτενέστερον τελευταίως W. LEPK - KOPACZYNSKA, Die Inkarnatsfarbe in der antiken Malerei ἐν Klio 41, 1963.

² Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπικινδύνου θέσεως τοῦ ἀμυνομένου εἶναι τὸ μικρὸν ἀνοιγμα τῶν σκελῶν καὶ ἡ γωνία κάμψεως τοῦ δεξιοῦ σκέλους ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ σταθερὸν ἀνοιγμα τῶν ποδῶν τοῦ ἐπιτιθέμενου.

³ Κατὰ βάσιν ὁμοία εἶναι ἡ ἀσπίς εἰς τὸ ἀνάγλυφον ἐν P. DEVAMBEZ, ἔ. ἀ. σ. 22 καὶ πίν. I, III καὶ VII - VIII, ἀριστερά, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖ περὶ τὸ 300 π. X., αὐτ. σ. 21. Δὲν νομίζω ὅτι κατ' ἀνάγκη

Ἐν συνεχείᾳ αἱ μορφαὶ ὑπ' ἀριθ. 3 (ἔφιππος Μακεδόν) καὶ 4 (ἡμιανακεκλιμένος βάρβαρος) σώζουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα διὰ τὴν ταύτισιν (πίν. 27α-β). Τοῦ Μακεδόνοιο ἱππέως διατηροῦνται κυρίως αἱ χαρακτηριστικαὶ πτέρυγες κατὰ τὴν ὁσφύν, ἡ ἀνεμιζομένη χλαμὺς ὑποκιτρίνου χρώματος καί, ἐκ τῶν ἄλλων χρωμάτων, ὀλίγον ἐρυθρὸν κατὰ μέρος τοῦ στήθους καὶ ἐρυθρὸν ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀλόγου (δὲν διακρίνεται ἐφίππιον). Ὁ βάρβαρος ὑπ' ἀριθ. 4 φέρει ἀνοικτὸν κυανοῦν χρῶμα κατὰ τὸν χειριδωτὸν χιτῶνα καὶ κίτρινον κατὰ τὰ διατηρούμενα μέρη τῶν ἀναξυρίδων. Ὁ διατηρούμενος ἀριστερὸς ἄκρος ποὺς εἶναι χρωματισμένος κόκκινος. Δὲν εἶναι σαφὴς ἡ στάσις καὶ ἡ συσχέτισις τῶν ἀντιπάλων.

Αἱ ἐν συνεχείᾳ δύο μορφαὶ (ὑπ' ἀριθ. 5, ὁ πεζός, καὶ ὑπ' ἀριθ. 6, ὁ ἔφιππος) ἐλάχιστα μέρη τοῦ πλαστικοῦ ὄγκου τῶν διασώζοντων (πίν. 28α). Εἶναι σαφὲς πάντως ὅτι τοῦ πεζοῦ ἡ κεφαλὴ καὶ ὁ ἀριστερὸς ποὺς ἦσαν ὁλόγλυφα, ὅθεν δὲν ἀπέμειναν ἴχνη τοῦ περιγράμματος. Ἐξ αὐτῶν διατηρεῖται μόνον ὁ ἄκρος ἀριστερὸς ποὺς μετὰ μέρους τῆς κνήμης ἐπὶ τῆς βάσεως, εἰς ἀπόστασιν 0.04 μ. ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς ζωοφόρου. Διατηρεῖται ἐπίσης ἡ γραμμὴ τοῦ ἀντιστηριζομένου δεξιοῦ σκέλους καὶ ὑψηλότερον μέχρι τῆς μασχάλης, ὅθεν ἀποσπᾶται ἡ δεξιὰ χεὶρ, διὰ τῆς ὁποίας ὁ πεζὸς ἔχει ἀρπάξει τὸν ἱππέα ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ τὸν σύρει πρὸς τὰ ὀπίσω. Ὁ πεζὸς οὐδὲν χαρακτηριστικὸν ἐθνικότητος διασώζει. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὡς ἐπιτιθέμενος πρέπει νὰ εἶναι Μακεδὼν βεβαιοῦται ἐκ τῶν ἀναμφισβητήτων λειψάνων τιάρας τοῦ ἱππέως. Εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦτο παρατηρεῖται χρῶμα μόνον κατὰ τὰ ὑποδήματα τοῦ πεζοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐρυθρωπά.

Τῶν πολεμιστῶν τοῦ τετάρτου ζεύγους (πεζοὶ ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 8) εἶναι ἀρκούντως σαφὴς καὶ ἡ κίνησις καὶ τὰ ἐθνικὰ χαρακτηριστικά (πίν. 28α, ἀριστερά, 28β, δεξιά). Ὁ ὑπ' ἀριθ. 7 βάρβαρος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τιάραν καὶ τὴν στάσιν ἀπεγνωσμένης ἀμύνης: ὀκλάζων κατ' ἐνώπιον, ὑψώνει τὴν ἀριστερὰν εἰς ἐκδήλωσιν ὀδύνης, τὰ δὲ σωζόμενα ἴχνη τῆς δεξιᾶς χειρὸς δεικνύουν ὅτι προσπαθεῖ ματαίως νὰ ἀντιδράσῃ εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀριστερᾶς τοῦ ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος τὸν ἔχει ἀρπάξει ἀπὸ τὴν κεφαλὴν, ἐνῶ πιθανώτατα διὰ τῆς μὴ σωζομένης δεξιᾶς κατέφερε θανάσιμον πληγὴν διὰ δόρατος. Ἰχνη ἐρυθροῦ χρώματος διατηροῦνται ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ βαρβάρου, ἐπὶ τοῦ χιτῶνος δὲ λείψανα ἀνοικτοῦ κυανοῦ χρώματος, ὁμοίου πρὸς τὸ χρῶμα ἐπὶ τοῦ χιτῶνος τοῦ βαρβάρου ὑπ' ἀριθ. 4. Τοῦ ἐπιτιθεμένου Μακεδόνοιο σώζεται τὸ κιτρινωπὸν χρῶμα τῆς ἀνεμιζομένης χλαμύδος, ἐνῶ οἱ πόδες αὐτοῦ ἦσαν ὁλόγλυφοι καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἄφησαν σχεδὸν καθόλου ἴχνη ἐπὶ τοῦ κυανοῦ πεδίου. Διεσώθη μόνον ἐπὶ τῆς βάσεως ὁ ἄκρος ποὺς τοῦ προβαλλομένου σκέλους, χρωματισμένος ἐρυθρός.

κὴν ἰσχύει διὰ τὴν ἀσπίδα ἡ παρατήρησις τοῦ A. RUMPF: «the acroteria are yellow, therefore made of bronze», JHS 67, 1947, σ. 14, πρβ. ἀσπίδας πολεμιστῶν ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 20. Τὸ ὠχροκίτρινον ὁ τεχνίτης τῆς ζωοφόρου χρησιμοποιοῖ μᾶλλον διὰ τὰς εἰς δεῦτερον ἐπίπεδον ἢ μᾶλλον εἰς τὸ βάθος ἐπιφανείας ὡς εἶναι αἱ ἀσπίδες καὶ αἱ ἀνεμιζόμεναι χλαμύδες. Στρογγύλας ἀσπίδας φέρουν οἱ βάρβαροι καὶ εἰς τὴν λεγομένην σαρκοφάγον τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ ὁ χρωματισμὸς εἶναι διάφορος, τελευταίως, P. REUTERSWÄRD, Studien zur Polychromie der Plastik, Stockholm 1960, σ. 60 κέ. καὶ σημ. 133, ὅπου παραπομπαὶ καὶ εἰς ἐγχρώμους εἰκόνας.

Τοῦ ἐπομένου ζεύγους οἱ πλαστικοὶ ὄγκοι ἔχουν καταρρεύσει σχεδὸν ἐντελῶς, ἀλλὰ σώζονται ἐπαρκῇ στοιχεῖα διὰ τὴν ταύτισιν καὶ τὴν κατανόησιν τῆς κινήσεως (πίν. 28β). Ἀμφότεροι οἱ πολεμισταὶ (ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ 10) εἶναι πεζοί, ὁ δεξιὰ (ὑπ' ἀριθ. 9) ἐπιτίθεται, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ περιγράμματος προβαλλομένου σκέλους, ὁ ἀριστερὰ (ὑπ' ἀριθ. 10) ὑποχωρεῖ ἀμυνόμενος, ὡς δεικνύει κυρίως ἢ καλῶς διατηρουμένη ἀσπίς καὶ τὸ περίγραμμα σκέλους προδίδοντος στάσιν ὁμοίαν πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2 βάρβαρον. Ἰχνη χρωμάτων παρατηροῦνται μόνον ἐπὶ τῆς ἀσπίδος: ἐρυθρὸν βάθος, ἀνοικτοῦ κυανοῦ χρώματος κανόνες (πρβ. ἀσπίδα μορφῆς, εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὰ, ὑπ' ἀριθ. 20).

Ἐκ τοῦ ἔκτου, κατὰ τὸ μέσον τῆς ζωοφόρου, ζεύγους ἀτυχῶς οὐδὲν σημαντικὸν λείψανον διεσώθη πλὴν μέρους τοῦ κυανοῦ βάθους, ἐφ' οὗ ἐλάχιστον μέρος περιγράμματος μορφῆς ἀδιαγνώστου (πίν. 28β). Ἄλλ' εἶναι βέβαιον, νομίζω, ὅτι δὲν ὑπῆρχε τι ὡς κεντρικὸν θέμα τῆς παραστάσεως εἰς τὸ μέσον τῆς ζωοφόρου. Οὐδεμία ἐνδειξις περὶ αὐτοῦ ὑπάρχει καί, ὡς θὰ ἴδωμεν, κορυφωσις τῆς δράσεως παρουσιάζεται εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῆς ζωοφόρου.

Ἐν συνεχείᾳ εἶναι σαφὲς τὸ περίγραμμα τῆς κοιλίας καὶ μέρη ποδῶν ἵππου ἐν ἀνορθώσει (πίν. 28β). Προφανῶς εἰκονίζετο ἐνταῦθα Μακεδὼν ἔφιππος (ὑπ' ἀριθ. 13) ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ πεζοῦ βαρβάρου (ὑπ' ἀριθ. 14) σωζομένου ἐπαρκῶς, ὥστε διακρίνεται καὶ ἡ τιάρα καὶ ἡ χειρὶς τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ὡς καὶ ἱχνη ἐρυθροῦ χρώματος κατὰ τὸ πρόσωπον (περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς) καὶ κατὰ τὰς ἀναξυρίδας (πίν. 29α).

Τὸ ἐπόμενον ζεύγος εἶναι ζευγὸς ἱππέων (πίν. 29α). Μακεδὼν (ὑπ' ἀριθ. 15) ἐπιτίθεται κατὰ Πέρσου (ὑπ' ἀριθ. 16). Ὁ Μακεδὼν διακρίνεται κυρίως ἐκ τῶν πτερυγῶν τοῦ θώρακος καὶ τῆς ἀνεμιζομένης γλαμύδος (καί, ἐννοεῖται, ἐκ τῆς ἐπιθετικῆς κινήσεως). Τοῦ βαρβάρου τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι κυρίως αἱ ἀνοικτοῦ κυανοῦ χρώματος ἀναξυρίδες. Ὁ ἵππος τοῦ ἦτο χρωματισμένος ἐρυθρός, ἱχνη δὲ ἐρυθροῦ καὶ κιτρίνου παρατηροῦνται καὶ κατὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἵππου, ὅπου προφανῶς αἱ λεπτομέρειαι τοῦ χαλινοῦ ἐδηλοῦντο διὰ χρώματος.

Ὑπολείπεται νὰ περιγραφῇ τὸ κύριον σύμπλεγμα τῆς ζωοφόρου (πίν. 29α-β καὶ 30 α-β). Εἶναι τὸ κύριον μέρος τῆς παραστάσεως, διότι προφανῶς ἀποτελεῖ σύμπλεγμα, ὅμοιον τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ζωοφόρῳ, ὅπου μέχρι τοῦδε παρετηρήσαμεν ζεύγη ἀντιμαχομένων πολεμιστῶν. Ἀντιθέτως ἐδῶ ὑπάρχει σύμπλεγμα τεσσάρων μορφῶν (ὑπ' ἀριθ. 17-20), αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῶν εἰς ζεύγη ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῶν ἤδη περιγραφέντων. Ἀτυχῶς ἡ παράστασις σώζεται ἀνεπαρκῶς. Τὰ βέβαια στοιχεῖα εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἡ κεντρικὴ μορφή τοῦ συμπλέγματος εἶναι ἱππεὺς ἐν ἐπιθέσει πρὸς δεξιὰ ἢ μᾶλλον ἐν θριαμβευτικῇ ἀνορθώσει τοῦ ἵππου. Ὁ ἱππεὺς οὗτος (ὑπ' ἀριθ. 19) ἐξαίρεται ὅσον οὐδεμία ἄλλη μορφή τῆς ζωοφόρου. Ἡ κεφαλὴ του ἐλλείπει, ἀλλὰ εἶναι βέβαιον ὅτι ὑπερεῖχε τῶν ἄλλων τόσον, ὥστε ἐκάλυπτε καὶ τὴν ὑπεράνω ἐρυθρὰν ταινίαν μέχρι τοῦ ὑπὲρ αὐτὴν κυματίου τοῦ ἰωνικοῦ γείσου (πίν. 29β). Ἐκατέρωθεν ὑπάρχει ἀνὰ μία μορφή ὀρθίου πολεμιστοῦ. Ὁ ἐρχόμενος ἐξ ἀριστερῶν, ὀπισθεν τοῦ ἱππέως, εἶναι βάρβαρος (ὑπ' ἀριθ. 20). Τοῦτο διαπιστοῦται ἐκ τῆς ἀσπίδος

(πίν. 30α) καὶ τοῦ καταρρεύσαντος ὄγκου τοῦ ἀναγλύφου (πίν. 30β), ὅπου σαφῶς διακρίνονται πτυχαὶ ἀνοικτοῦ κυανοῦ χρώματος ἐκ τοῦ χιτῶνος ἢ τῶν ἀναξυρίδων βαρβάρου. Ἐξ ἄλλου ὁ ἐκ δεξιῶν πρὸς τὸν ἱππέα προστρέχων (ὑπ' ἀριθ. 17) εἶναι Μακεδών, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῶν πτερύγων τοῦ θώρακος καὶ τῆς ἀνεμιζομένης χλαμύδος, μὲ τὸ σύννηθες ὠχρὸν χρῶμα (πίν. 29α)¹. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἱππέως ὑπάρχει χῶρος, τὸν ὁποῖον προφανῶς ἐκάλυπτεν ἐλλείπουσα κατὰ τὸ πλεῖστον μορφή βαρβάρου (ὑπ' ἀριθ. 18), τὸν ὁποῖον ἔχει καταβάλλει ὁ ἱππεύς. Σῶζονται ἀσαφῆ λείψανα τῆς μορφῆς ταύτης. Τὸ δραματικὸν στοιχεῖον τοῦ συμπλέγματος εἶναι ὁ βάρβαρος ὀπισθεν τοῦ ἱππέως καὶ ὁ προστρέχων, πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ προφανῶς, πεζὸς Μακεδών. Πληρεστέρα διακρίβωσις τοῦ θέματος δὲν εἶναι δυνατή, νομίζω, μὲ τὰ σωζόμενα λείψανα.

Ὅπωςδήποτε εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ τετράμορφον σύμπλεγμα τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τῆς ζωοφόρου εἶναι τὸ σημαντικώτερον μέρος τῆς παραστάσεως. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σημαίνει, νομίζω, ἀπλῶς μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν τοῦ τεχνίτου κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐργασίας του, οἷα παρατηρεῖται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διακοσμῆσεως τῶν μετοπῶν. Αἱ μετόπαι πράγματι εἶναι ἐπιμελέστερον διακεκοσμημέναι κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον. Παρόμοιον φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ζωοφόρον. Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ παρατηροῦμεν π.χ. ὅτι 1) ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ βαρβάρου ὑπ' ἀριθ. 20 δηλοῦνται δι' ἀνοικτοῦ κυανοῦ χρώματος ἢ ἄντυξ καὶ οἱ κανόνες, μέρη τῶν ὁποίων διακρίνονται, τὰ μεταξὺ δὲ αὐτῶν διακοσμοῦνται δι' ἀνθεμίου², 2) ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ βαρβάρου ὑπ' ἀριθ. 10 δηλοῦνται μὲν οἱ κανόνες, ἀλλὰ παραλείπονται τὰ ἀνθέμια, καὶ 3) ἡ ἀσπίς τοῦ βαρβάρου ὑπ' ἀριθ. 2 οὐδόλως φέρει δήλωσιν κανόνων καὶ ἄντυγος ἢ ἀνθέμια, ἀλλ' ἀπλῶς καλύπτεται δι' ἐνιαίου χρώματος. Ταῦτα νομίζω εἶναι βαθμιαῖαι παραχωρήσεις τοῦ ζωγράφου εἰς τὴν εὐκολίαν καὶ τὴν προχειρότητα σημαίνουσai προϋούσαν μείωσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς δεξιὰ.

Ἐξ ἄλλου εἶναι βέβαιον ὅτι διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ τάφου ἐγένετο ἕναρξις ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου. Ὅπου τοῦλάχιστον εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ, παρατηρεῖται κίνησις ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας, ἀνάλογος πρὸς τὴν κίνησιν κατὰ τὴν γραφὴν. Τοῦτο εἶναι βέβαιον, νομίζω, διὰ τὰς μετόπας καὶ τὴν ζωοφόρον. Εἶναι πιθανὸν ἐπίσης διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν τεσσάρων μορφῶν (νεκροῦ, Ἑρμοῦ, Αἰακοῦ, Ραδαμάνθυος), ὅπου ἡ φυσικὴ κίνησις τοῦ ζωγράφου ἠκολούθησε πιθανώτατα τὴν κίνησιν τῆς παραστάσεως ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ³.

¹ Εἰς τὴν εἰκόνα ἐν πίν. 29α διακρίνεται ἐκ τοῦ λευκοῦ χρώματος ἐπάλειψις γενομένη πρὸς στερέωσιν τοῦ ἀναγλύφου μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν. Ὅμοια ἐπάλειψις ἐγένετο εἰς τὸν ἱππέα ὑπ' ἀριθ. 3, εὐδιάκριτος εἰς τὴν εἰκόνα ἐν πίν. 27β. Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 27α ἐλήφθη πρὸ τῆς στερεώσεως.

² Πρβ. ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐσωτερικῆς ὀψευς ἀσπίδων μεγάλης ζωοφόρου τοῦ Περγαμηνοῦ βωμοῦ E. SCHMIDT, *The Great Altar of Pergamon*, London 1965, πίν. 16 καὶ 38. Περὶ τῶν ὑλικῶν καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἀσπίδων ἰδὲ τελευταίως AA 1964, 1, στ. 101 κέ., μάλιστα στ. 108. Ἀπὸ ἀπόψεως προοπτικῆς ἀξιοσημείωτον ὅτι οὔτε τῶν κανόνων οὔτε τῶν ἀνθεμίων τὰ φαινόμενα μέρη ἐσχεδιάσθησαν συμμετρῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ κανονικὸν κυκλικὸν σχῆμα ἀσπίδος. Ἀπλῶς διεκοσμήθησαν ἀσχετῶς ἢ ὑπὲρ καὶ ἢ ὑπὸ τὸν βραχίονα ὁραταὶ ἐπιφάνειαι τῆς ἀσπίδος, κατὰ τρόπον ὥστε οὔτε οἱ κανόνες φαίνονται σχηματίζοντες ἰσοσκελῆ σταυρὸν οὔτε τὰ ἀνθέμια εἶναι σχεδιασμένα εἰς τὴν αὐτὴν κλίμακα.

³ «Ἀναγιγνώσκονται» αἱ εἰκόνες ἀπὸ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ, ὅπως εἰς τὴν ἐτέραν τῶν πλευρῶν τῆς σαρκοφάγου τῆς λεγομένης τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἢ εἰς τὴν λεγομένην τῶν Θερνουσῶν ἢ τῶν Μουσῶν,

Ἀντιθέτως ἡ κίνησις τῆς δράσεως ἐν τῇ ζωοφόρῳ βαίνει ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά, ὅπου κορυφούται¹. Αἱ ἀντίθετοι κινήσεις κατ' οὐσίαν εἶναι ταυτόσημοι. Τὸ σπουδαῖον μέρος τῆς προσόψεως εἶναι τὸ ἀριστερὸν ἄκρον, ὅπου ὁ νεκρὸς πιθανῶς δὲν εἰκονίζετο μόνον κάτω ἀκολουθῶν τὸν Ἑρμῆν εἰς τὸν Κάτω Κόσμον. Ἡ γενομένη ἀνωτέρω περιγραφή καὶ ἀνάλυσις τῆς ζωοφόρου, ὡς καὶ αἱ σχετικαὶ παρατηρήσεις, πείθουν, νομίζω, ὅτι ὁ αἰρόμενος ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην μορφήν ἱππεὺς κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον, ὑπὲρ τὴν γραπτὴν παράστασιν τοῦ νεκροῦ, εἶναι πάλιν ὁ νεκρὸς εἰκονιζόμενος εἰς μάχην, ὅπου ἴσως διεκρίθη. Ἄλλως τὸ θέμα τῆς παραστάσεως θὰ ἦτο συμβατική, διακοσμητικὴ εἰκὼν μάχης. Ἀλλὰ τοῦτο, νομίζω, εἶναι ὀλιγώτερον πιθανόν. Αἱ μετόπαι εἶναι κανονικὸν στοιχεῖον τῆς προσόψεως καὶ τὸ διακοσμοῦν αὐτὰς θέμα εἶναι ἴσως συμβατικόν. Τὸ αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ διὰ τὴν κοσμοφόρον καὶ ἄλλα στοιχεῖα τῆς διακοσμῆσεως τοῦ τάφου. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο ὁρόφων ζωοφόρος ὅμως εἶναι μοναδική, καθ' ὅσον γνωρίζω, καὶ εἰς τὴν μοναδικότητα ἔχει σύντροφον τὸ θέμα τῆς διακοσμῆσεως τοῦ κάτω ὁρόφου καὶ πιθανῶς τὸ θέμα τῆς παραστάσεως τοῦ ἀετώματος.

Τοιαύτη ἐρμηνεία τῆς παραστάσεως τῆς ζωοφόρου συμφωνεῖ πρὸς ἄλλα παραδείγματα, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν διακόσμησιν τῆς ἀρμαμάξης τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου δι' ἀπεικονίσεων τῶν μεγαλυτέρων κατορθωμάτων τοῦ νεκροῦ. Διὰ τούτων ἐπλούτισαν τὴν λαμπρὰν κατασκευὴν *βουλόμενοι συνοικειοῦν τὴν ὅλην φαντασίαν ταῖς προκατειργασμέναις πράξεσι*, ὅπως λέγει ὁ Διόδωρος². Δὲν νομίζω ὅτι ἡ παράστασις τῆς ζωοφόρου εἶναι τυπικὴ ἐπανάληψις μάχης γενικῶς ἢ εἰδικώτερον τῆς μάχης τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Πομπηίας, ὡς συμβαίνει πράγματι εἰς ἐτρουσκικὰ σαρκοφάγους καὶ εἰς ἀνάγλυφα, ὡς τὸ ἐκ τῆς Isernia³. Ἐπίδρασις ἐκ παραστάσεων ἄλλων μαχῶν ἐν τῷ συνόλῳ ἢ εἰς τὰς λεπτομερείας εἶναι πιθανὴ καὶ θὰ σημειωθοῦν ἐν συνεχείᾳ παρατηρήσεις σχετικαί. Ἀλλ' εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἡ παράστασις τῆς ζωοφόρου οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν νεκρὸν, εἴτε εἶναι μία ἐκ τῶν περιφήμων εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν τέχνην μαχῶν εἴτε ὅλως ἄσχετος πρὸς αὐτάς. Δεδομένης τῆς ἀδυναμίας βεβαίας καὶ ἀσφαλοῦς ταυτίσεως παραστάσεων μαχῶν, ὡς ἡ ψηφιδωτὴ ἐκ Πομπηίας ἢ ἡ ἀνάγλυφος εἰς τὴν λεγομένην σαρκοφάγον τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου⁴, εἶναι εὐνόητον, ὅτι καὶ ἡ παράστασις τῆς ζωοφόρου τοῦ τάφου εἶναι ἀδύνατον νὰ ταυτισθῇ. Μένει νὰ παρατηρήσωμεν, συμφωνοῦντες μετὰ τοῦ B. M. HOLDEN, ὅτι τὸ θέμα τῆς παραστάσεως, ἐφ' ὅσον σχετίζεται πρὸς τὴν

G. M. ELDERKIN, The Sarcophagus of Sidamara ἐν Hesperia 8, 1939, σ. 101 κέ. καὶ σ. 109, πρβ. FUHRMANN, ἔ. ἀ. σ. 44 κέ., O. HAMDY - BEY - TH. REINACH, Une nécropole royale à Sidon, Paris 1892, πίν. XXVII.

¹ Πρβ. G. M. A. RICHTER, The Sculpture and Sculptors, New Haven 1946, σ. 131.

² ΔΙΟΔΩΡΟΣ XVIII, 26. 4. Πρβ. K. A. ΡΩΜΑΙΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 51, CH. PICARD, Manuel IV, 2, 1963, σ. 1285 κέ., ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀναπαράστασις τῆς ἀρμαμάξης κατὰ τὸν QUATREMÈRE DE QUINCY (1818), αὐτ. εἰκ. 503 - 504.

³ Enciclopedia dell'arte antica IV, 1961, σ. 230 καὶ εἰκ. 276.

⁴ Πρόσθετος ζωοφόρος μνημείου Αἰμιλίου Παύλου ἐν Δελφοῖς, P. BIENKOWSKI, Les Celtes dans les arts mineurs gréco-romains, σ. 174 κέ., καὶ ζωοφόρον ἐπὶ πηλίνου ἀναγλύφου ἐκ Πομπηίας, αὐτ. σ. 118 κέ. Πρβ. σκέψεις E. SUHR, ἔ. ἀ. σ. 83 κέ. Ἰδὲ καὶ Enciclopedia dell'arte antica III, ἐν λ. Delfi, σ. 44, εἰκ. 57.

ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀρμόζει εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους¹ καὶ λαμβάνει θέσιν εἰς τὴν σειρὰν μεταλεξανδρινῶν ζωοφόρων εἰκονιζουσῶν πραγματικὴν μάχην².

Εἰς τοὺς χρόνους αὐτοὺς ὁδηγοῦν καὶ ἡ τεχνοτροπία καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ζωοφόρου.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν παρατηροῦμεν τὴν ἀραιὰν διάταξιν τῶν μορφῶν³, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς ζωοφόρους τῶν μέσων τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ.⁴ μᾶλλον παρὰ εἰς ζωοφόρους τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ., ἢ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 2^{ου} αἰ. π. Χ., ὅπως αἱ περγαμιναί⁵. Μεταξὺ τῶν δύο ομάδων ἀτυχῶς δὲν ὑπάρχει ζωοφόρος χρονολογούμενη μετ' ἀκριβείας⁶.

Ἡ παρατηρουμένη κατὰ ζεύγη ὁργάνωσις τῆς παραστάσεως τῆς ζωοφόρου τοῦ τάφου παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ Μαυσωλεῖον⁷. Οἱ πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 18, ὡς παρατηρήθη ἀνωτέρω, καὶ ἡ σχετικὴ συσώρευσις κατὰ τὸ ἄκρον ἀριστερὰ δὲν μεταβάλλουν οὐσιωδῶς τὸ γενικὸν σχῆμα οὔτε τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν τῆς παραστάσεως ὡς ἐξελισσομένης ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου⁸.

Τὸ βάθος τοῦ ἀναγλύφου ἐπίσης δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ τοῦ Μαυσωλείου καὶ τοῦ μνημείου τοῦ Λυσικράτους μᾶλλον παρὰ πρὸς τὰς περγαμινὰς ζωοφόρους⁹. Γενικῶς παρατηρεῖται ἐπίσης «ἰσοκεφαλία» καὶ «horror vacui»¹⁰. Ὡς πρὸς ταῦτα χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνύψωσις τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ βαρβάρου ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ τὸ ζευγὸς ἐφίππου καὶ πεζοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ 6. Αἱ κατὰ τρία τέταρτα ὄψεις, αἱ λοξαὶ στάσεις καὶ αἱ συνεστραμμέναι μορφαὶ σχετίζονται πρὸς τὰς στάσεις τῶν μορφῶν εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλης, τὰ ὁποῖα παραβάλλονται πρὸς ἀνάγλυφον ἐκ τῆς Τέω, χρονολογούμενον ὑπὸ τοῦ P. DEVAMBEZ¹¹ εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνους.

¹ B. M. HOLDEN, *The Metopes of the Temple of Athena at Ilion*, 1964, σ. 2, ὅπου παραπέμπει καὶ εἰς WINNEFELD, καὶ αὐτ. σ. 29 κέ.

² R. DEMANGEL, *La frise ionique*, Paris 1932, σ. 425 κέ.

³ Πρβ. G. RICHTER, ἔ. ἀ. σ. 131.

⁴ Μαυσωλείου Ἀλικαρνασσοῦ, G. RICHTER, ἔ. ἀ. εἰκ. 697 - 699, 720 - 721, 729 - 730 καὶ 735, LIPPOLD, *Plastik*, πίν. 92, πρβ. M. BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 27, περὶ τῆς θέσεως καὶ τοῦ χρωματισμοῦ, καὶ εἰκ. 61, καὶ F. KRISCHEN, *Weltwunder der Baukunst in Babylonien* κλπ., πίν. 28. Μνημεῖον Λυσικράτους, G. RICHTER, ἔ. ἀ. εἰκ. 491, πρβ. εἰκ. 490 καὶ 492.

⁵ G. RICHTER, ἔ. ἀ. σ. 131.

⁶ L. BERNABO BREA, *Κώκαλος IV*, 1958, σ. 142.

⁷ G. RICHTER, ἔ. ἀ., R. DEMANGEL, ἔ. ἀ. σ. 412, εἰκ. 85. Πρβ. M. BIEBER, *Entwicklungsgesch. der griech. Tracht*, Berlin 1934, πίν. 29, καὶ *The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York 1961, σ. 27, εἰκ. 61, G. HAFNER, *Gesch. d. griech. Kunst*, Zürich 1961, σ. 314, εἰκ. 325, LULLIES - HIRMER, ἔ. ἀ. πίν. 214 - 217.

⁸ Πρβ. M. BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 74, R. HERBIG, *Die jungeretruskischen Steinsarkophage*, Berlin 1952, σ. 123, καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ G. M. A. HANFMANN, *Etruscan Reliefs of the Hellenistic Period* ἐν JHS 65, 1945, σ. 45 κέ., τὸ ὁποῖον εἶναι ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρον διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἐτρουσκικῶν ὅσον καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν ἐν γένει ἀναγλύφων, αὐτόθι σποράδην, μάλιστα σημ. 5 κέ., ἡ βασικὴ βιβλιογραφία διὰ τὴν ἐλληνιστικὴν γλυπτικὴν, μέχρι τοῦ 1944 περίπου.

⁹ Ἰδὲ R. DEMANGEL, ἔ. ἀ. σ. 552.

¹⁰ R. DEMANGEL, ἔ. ἀ. σ. 525 κέ., ἐξαιρέσεις αὐτ. σ. 541, σημ. 2.

¹¹ P. DEVAMBEZ, *Bas-relief de Téos*, 1962, σ. 21, πρβ. P. LÉNÉQUE, *L'aventure grecque*, 1964, σ. 468, εἰκ. 78. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ. σ. 121, σημ. 6.

Ειδικώτερον θεωρούμεναι αἱ μορφαὶ τῆς ζωοφόρου ἀνὰ μία ἢ κατὰ ζεύγη εἰς ὀλίγας παρατηρήσεις ὁδηγοῦν ἰδίως ἔνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως, μάλιστα τῶν προσώπων.

Πολλῶν πολεμιστῶν, πεζῶν ἢ ἐφίππων, ἡ στάσις εἶναι τυπική. Καὶ ἐδῶ ἰσχύει, καίτοι ὀλιγώτερον, ἡ παρατήρησις ἡ διατυπωθεῖσα ἀνωτέρω διὰ τὴν σειρὰν τῶν σκηνῶν κενταυρομαχίας, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν τὰς μετόπας¹: μᾶλλον δὲν ὑπάρχει πρωτοτυπία, ἀλλὰ παρατηροῦνται αἱ ἀρεταὶ τῶν προτύπων, τὰ ὁποῖα ὁ πλάστης τῆς ζωοφόρου εἶχεν ὑπ' ὄψει του.

Τυπικὸν παράδειγμα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ὁ βάρβαρος πολεμιστὴς ὑπ' ἀριθ. 2. Εἰκονίζεται, ὅπως καὶ οἱ πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 20, μὲ τὴν ἀσπίδα εἰς τὸ βάθος. Οὕτω ἐπιτυγχάνονται δύο τινά: ἀφ' ἑνὸς ἡ μορφή εἶναι ὁρατὴ ἀκωλύτως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐντύπωσις τοῦ κινδύνου ἐπαυξάνεται, ἐφ' ὅσον τὸ σῶμα μένει ἀκάλυπτον. Τὸ σχετικῶς στενὸν ἄνοιγμα τῶν ποδῶν, ἡ ἀσταθὴς κάμψις τοῦ δεξιοῦ σκέλους, ἡ λοξή, σχεδὸν εὐθεῖα γραμμὴ, ἀπὸ τοῦ ἄκρου ἀριστεροῦ ποδὸς μέχρι τῆς κεφαλῆς, παρέχουν ἐναργῶς τὴν εἰκόνα τῆς ἀσταθοῦς ἀμύνης, ἡ ὁποία προμηνύει τὴν φυγὴν ἢ τὴν πτώσιν. Τὰ σημειωθέντα χαρακτηριστικὰ παρατηροῦνται εἰς σειρὰν μνημείων. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ πλησιέστερα χρονικῶς παραδείγματα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. Οὕτω ὁ πολεμιστὴς ὑπ' ἀριθ. 2 δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς ἀμυνομένους βαρβάρους τῆς λεγομένης σαρκοφάγου τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου² καὶ πολεμιστὴν ζωοφόρου τοῦ Μουσουλίου³. Περισσότερον ὁμοιάζει πρὸς τὴν μᾶλλον ἐνεργητικὴν στάσιν τοῦ πολεμιστοῦ ὑπ' ἀριθ. 20 ἡ στάσις Ἀμαζόνος ἐπὶ ζωοφόρου τοῦ Μουσουλίου⁴ ἢ τοῦ ἀκραίου πρὸς ἀριστερὰ πολεμιστοῦ ἐπὶ πλευρᾷ τῆς λεγομένης σαρκοφάγου τῶν Ἀμαζόνων⁵.

Ἄλλο τυπικὸν θέμα εἶναι ὁ ἐπιτιθέμενος ἵππεὺς μὲ τὸν ἵππον ἐν ἀνορθώσει ἢ ἐν καλπασμῷ, ὡς οἱ πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 3, 15 καὶ 19. Τοῦτο, ἔνεκα καὶ τῆς κακῆς διατηρήσεως τῶν πλαστικῶν ὀγκῶν τῆς ζωοφόρου, εἶναι ἀδύνατον νὰ παραβληθῇ ἀσφαλῶς πρὸς ἄλλα παραδείγματα⁶. Ὅπωςδήποτε τὰ προαναφερθέντα μνημεῖα προσφέ-

¹ Ἀνωτ. σ. 104.

² O. HAMDY - BEY - TH. REINACH, Une nécropole royale à Sidon, Paris 1892, πίν. XXVIII, πρβ. βάρβαρον ἑτέρας στενῆς πλευρᾷς, E. AKURGAL, ἔ. ἀ. σ. 294, εἰκ. 264. LULLIES - HIRMER, ἔ. ἀ. πίν. 237. Πρβ. F. WINTER, Das Alexander - Mosaik aus Pompeji, Strassburg 1909, πίν. 2.

³ AD II, Berlin 1898, πίν. 16, RICHTER, ἔ. ἀ. εἰκ. 697, LULLIES - HIRMER, ἔ. ἀ. πίν. 215, ἄνω.

⁴ RICHTER, ἔ. ἀ. εἰκ. 735, LULLIES - HIRMER, ἔ. ἀ. πίν. 217, ἄνω.

⁵ M. BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 73 κέ., εἰκ. 252. Ἐκ τῶν κλασσικιστικῶν ἰδὲ π. χ. γυμνὸν πολεμιστὴν ἐν AM 78, 1963, παρὲνθ. πίν. 81 καὶ 82, 1 (πρώμος ἐποχὴ Αὐγούστου).

⁶ Δὲν δύναται νὰ ἐννοήσω π. χ. τὰς ἐν P. BIENKOWSKI, Les Celtes dans les arts mineurs gréco - romains, Cracovie 1928, σ. 187, συγκρίσεις καὶ παραλληλισμοὺς τυπικῶν μορφῶν, μάλιστα τῶν ἐφίππων τῆς ζωοφόρου τοῦ μνημείου τοῦ Αἰμιλίου Παύλου πρὸς μορφὰς τῆς ἐκ Μαγνησίας ζωοφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Λευκοφρυγνῆς. Εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων ἡ δὲν ὑπάρχει ὁμοιότης ἢ ἡ ὁμοιότης ὀφείλεται εἰς συνήθη, ὥστε νὰ καθίσταται τυπική, στάσιν πεζοῦ ἢ ἐφίππου ἐν μάχῃ. Δεκάδες μορφῶν π. χ. ἔχουν τὴν αὐτὴν περίπου στάσιν πεζοῦ βασικῶς ἀμυνομένου ὡς περίπου καὶ ὁ βάρβαρος ὑπ' ἀριθ. 2 τῆς ζωοφόρου τῶν Λευκαδίων. Ἡ τυπικότης τῆς στάσεως δὲν ἐπιτρέπει νὰ παραβληθοῦν ὅλαι αὐταὶ αἱ περιπτώσεις καὶ πληθὺς ὁμοίων εἰς ἄλλα μνημεῖα.

ρουν και δια τὸ θέμα τοῦτο παράλληλα παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα μετ' ἐπιφυλάξεως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προστεθῇ πλῆθος ἄλλων¹, ἐν οἷς και ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐκ τῆς Πομπηίας² και ὁ ἵππεὺς τῆς γραπτῆς παραστάσεως τοῦ τάφου τοῦ Kinch³.

Εἰδικώτερον παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον πρὸς παραλληλισμὸν τὸ σύμπλεγμα τῶν πολεμιστῶν ὑπ' ἀριθ. 5 και 6 ἀφ' ἐνὸς και ὁ ὑπ' ἀριθ. 16 ἵππεὺς, μάλιστα δὲ ὁ ἵππος αὐτοῦ. Τὸ σχῆμα τοῦ συμπλέγματος τῶν ἀντιπάλων ὑπ' ἀριθ. 5 και 6 ἀπαντᾷ και εἰς τὴν κενταυρομαχίαν τῆς ζωοφόρου τῆς Φιγαλείας⁴, ἐν παραλλαγῇ δὲ εἰς τὸ δεξιὰ σύμπλεγμα πλευρᾶς τῆς σαρκοφάγου τῶν Ἀμαζόνων⁵ και ἄλλου. Σύνηθες ἐπίσης εἶναι τὸ θέμα τοῦ καταπίπτοντος ἱππέως ὑπ' ἀριθ. 16, μὲ τὸν ἵππον ἐν πτώσει κατὰ κεφαλὴν. Ἀπαντᾷ ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς π.χ. εἰς τὸ ψηφιδωτὸν ἐκ Πομπηίας ἐν Νεαπόλει⁶, εἰς τὴν λεγομένην Ἀμαζόνα Patrizi⁷ και, ἰδίως τὸ θέμα τοῦ ἵππου, εἰς ἄλλα νεώτερα μνημεῖα, ὅπως ἡ ζωοφόρος ἐκ Μαγνησίας⁸, τὸ ἀνάθημα τοῦ Αἰμιλίου Παύλου εἰς Δελφούς⁹ και ἐτρουσικαὶ σαρκοφάγοι, τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζεται ὁ περγαμηνὸς χαρακτήρ¹⁰.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς ζωοφόρου, αὕτη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ ὕλικά κατασκευῆς και ταῦτα εἶναι δύο κυρίως: τὸ κονίαμα και τὰ χρώματα.

Εἰς τὸ περὶ τῶν κονιαμάτων κεφάλαιον¹¹ ἐγένετο λόγος περὶ τῆς χρήσεως τοῦ κονιάματος διὰ τὴν ἀπόδοσιν ἀρχιτεκτονικῶν λεπτομερειῶν και παρετέθη σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀτυχῶς τὸ θέμα τῆς χρήσεως κονιάματος γενικῶς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν πλαστικῶν ἔργων και εἰδικώτερον ζωοφόρων, δὲν ἀπετέλεσεν, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἀντικείμενον εἰδικῆς μελέτης. Ἐμελετήθησαν, μόνον, κατὰ τόπους εὑρεθέντα ἔργα τοιαύτης διὰ κονιάματος πλαστικῆς. Ἐκ τούτων γνωστότερα εἶναι τὰ ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας¹² και ἐκ τῆς Νοτίου Ρωσίας¹³ παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα, ἴσως, εἶναι δυνατόν νὰ προστεθῇ, ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, ἡ πλουσία σειρὰ «ἐπιθέτων» ἀναγλύφων, κατεσκευασμένων διὰ

¹ LULLIES - HIRMER, ἔ. ἀ. πίν. 232 - 237, RICHTER, ἔ. ἀ. εἰκ. 721, 729 και 730.

² Βιβλιογραφία, ἀνωτ. σ. 118, σημ. 8.

³ Βιβλιογραφία ἐν σ. 1, σημ. 3, και κατωτ. σ. 180, σημ. 1.

⁴ Προχείρως ἰδὲ RICHTER, ἔ. ἀ. εἰκ. 299.

⁵ BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 73 κέ. και εἰκ. 252.

⁶ FUHRMANN, ἔ. ἀ. πίν. VI, a - b, MAIURI, Roman Painting, ed. Skira 1953, σ. 68 κέ. Πληρεστέρα βιβλιογραφία ἀνωτ., σ. 118, σημ. 8.

⁷ S. REINACH, Rép. stat., II, 326, 1, SCHRÖDER ἐν JdI 29, 1914, σ. 156, παρένθ. πίν. 1, πρβ. αὐτ. παρένθ., πίν. 2, LIPPOLD, Plastik, σ. 353, σημ. 8.

⁸ Προχείρως BIEBER, ἔ. ἀ. εἰκ. 702, ἀνω.

⁹ BIEBER, ἔ. ἀ. εἰκ. 723, ἀνω, πρβ. BIENKOWSKI, ἔ. ἀ. σ. 166 κέ., εἰκ. 241 και 245a, P. LÉVÊQUE ἐν Mélanges Ch. Picard, Paris 1949, σ. 634, εἰκ. 1, πολεμιστὴς ὑπὸ στοιχεῖα II, 3.

¹⁰ T. DOHRN, Pergamenisches in Etrurien ἐν RM 68, 1961, σ. 1 κέ. και πίν. 1, 1 και 3, 1.— Πρὸς τὰ προαναφερθέντα πρβ. και τὸν κεντρικὸν ἱππία τοῦ παρενθέτου ἐγχρώμου πίνακος γραπτῆς παραστάσεως τοῦ Δίου, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχ. Παν. Θεσσαλονίκης 2, σ. 15 κέ.

¹¹ Ἀνωτ. σ. 39 κέ.

¹² R. PAGENSTECHER, Malerei und Plastik, A [= Expedition E. von SIEGLIN, II, I] Leipzig 1923, σ. 90 κέ. και πίν. XXXVIII κέ., BIEBER, ἔ. ἀ. σ. 90 και 93, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Σαρκοφάγος τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π. Χ. ἐκ Μέμφιδος, C. WATZINGER, Griech. Holzsarkophagē aus der Zeit Alexanders des Grossen, Leipzig 1905, σ. 32, ἀριθ. 8, εἰκ. 57, και τελευταίως L. BYVANCK - QUARLES VAN UFFORD ἐν BABesch. 30, 1955, σ. 43, και 33, 1958, σ. 45 κέ., εἰκ. 6.

¹³ C. WATZINGER, ἔ. ἀ. σποράδην.

πηλοῦ, ἐκ Τάραντος¹. Τὰ πλείστα ἐκ τούτων χρονολογούνται εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. καὶ παραβάλλονται πρὸς ταῦτα τὰ ἐπὶ ἀγγείων ἀνάγλυφα ὡς ἐπὶ τοῦ κρατῆρος ἐκ Δερβενίου². Ὁμοίως ἐλληνικὴ εἶναι ἡ φύσις τῆς διακοσμήσεως, δι' ἀναγλύφων μὲ θέματα τοῦ Κάτω Κόσμου, ἐτρουσκικοῦ κανθάρου τοῦ 4^{ου} πρὸς τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ., ὡς ἔδειξεν ὁ Α. GREIFENHAGEN³. Εἰς μεταγενεστέρους ἐλληνιστικούς χρόνους ἢ χρῆσις τοῦ κονιάματος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν πλαστικῆς διακοσμήσεως γενικεύεται ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν κυρίως ἀπὸ διασωθέντα ἐν Πομπηίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ παραδείγματα⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ τὴν ἐκλαίκευσιν ἐν συνεχείᾳ τῆς διὰ κονιάματος πλαστικῆς, σημαντικὴ εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Πλινίου, καθ' ἣν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Λυσίππου Λυσίστρατος ἐφεῦρε τὴν ἐκτέλεσιν ἐκμαγείου⁵. Τοῦτο θὰ πρέπη νὰ θεωρηθῇ ὡς σταθμὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πηλοπλαστικῆς εἰς μεγάλην κλίμακα, ὡς καὶ τῆς διὰ κονιάματος πλαστικῆς.

Ὡς πρὸς τὰ χρώματα, καίτοι δὲν παρουσιάζει ἡ ζωοφόρος τὴν πλουσίαν κλίμακα χρωμάτων τῆς λεγομένης σαρκοφάγου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, αὕτη προσφέρεται πρὸς σύγκρισιν περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο ἐγχρωμον ἔργον γλυπτικῆς⁶. Ὁ R. DEMANGEL παρετήρησεν ὅτι ὁ χρωματισμὸς τῶν ζωοφόρων κατὰ τὴν μετακλασσικὴν περίοδον ἀπέβαλε τὸν συμβατικὸν χαρακτήρα του⁷. Τὰ «νατουραλιστικά» χαρακτηριστικά, τὰ ὅποια ἐσημειώσαμεν ἤδη κυρίως εἰς τὸν χρωματισμὸν τῆς κεφαλῆς τοῦ πολεμιστοῦ ὑπ' ἀριθ. 1, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν χρωματισμὸν τῆς ζωοφόρου ἐν γένει, ἀπαντοῦν εἰς σειρὰν μνημείων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μουσουλίου τοῦλάχιστον⁸. Εἰς τὴν ζωοφόρον

¹ R. LULLIES, Vergoldete Terracotta Appliken aus Tarent, 1962, πρβ. βιβλιοκρισίαν H. HOFFMANN ἐν AJA 68, 1964, σ. 315 κέ. Ἰδὲ καὶ The Art Journal 23, 1963, 1, σ. 46, εἰκ. 1, ὅπου μάχη μεταξὺ Γρυπῶν καὶ Ἀριμασπῶν, χρονολογούμενη εἰς τὸν 4^{ον} αἰ. π. Χ.

² H. HOFFMANN, ἔ. ἀ.

³ A. GREIFENHAGEN, Beiträge zur antiken Reliefkeramik, Berlin 1963, πρβ. G. M. A. RICHTER ἐν AJA 68, 1964, σ. 316 κέ.

⁴ P. BIENKOWSKI, ἔ. ἀ. σ. 111 κέ., χρονολογία μετὰ τὸ 225 π. Χ., αὐτ. σ. 121 κέ., μᾶλλον εἰς τὸν 2^{ον} αἰ. μ. Χ., αὐτ. σ. 124, ἀλλὰ ἐλληνικὴ ἢ ἔμπνευσις. Πλείονα παραδείγματα ἐν V. SPINAZZOLA, Pompei κλπ., I - II, 1953, σποράδην (ἰδὲ ind., II, σ. 1101, rilievi), καὶ τοπιογραφία, G. E. RIZZO, Le pitture della «Casa di Livia» (ἐν La pittura ellenistico-romana), σ. 49, εἰκ. 34, καὶ μετόπαι διακοσμημέναι διὰ κονιάματος, G. CALZA, La necropole del porto di Roma nell'isola sacra, 1940, εἰκ. 43. Ἰδὲ καὶ M. P. NILSSON, The Dionysiac Mysteries κλπ., Lund 1957, σ. 79 κέ., εἰκ. 11 καὶ 12, Scavi di Ostia, III, 1, πίν. XIV κέ., MdI 2, 1949, πίν. 34, G. RICHTER, Ancient Italy, σ. 65 κέ., ὅπου καὶ ἡ παρατήρησις: «the technique demanded quick workmanship» κλπ.

⁵ OVERBECK, ἔ. ἀ. σ. 288, ἀριθ. 1514. Πρβ. RICHTER, ἔ. ἀ. σ. 140 καὶ σημ. 34.

⁶ F. WINTER, Der Alexandersarkophag aus Sidon [= Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg, 15], Strassburg 1912, πρβ. P. REUTERSWAERD, Studien zur Polychromie der Plastik, Stockholm 1960, σ. 23 καὶ 60 κέ., καὶ 169.—Χρονολογία κλπ. ἰδὲ ἐν JdI 10, 1895, σ. 165 (JUDEICH), G. KLEINER, Alexanders Reichsmünzen [= Berl. Ak. Abh.], 1947, σ. 25 κέ. καὶ 50, σημ. 41, Ist. Mitt. 7, 1957, σ. 1 κέ., CH. PICARD, Manuel IV, 2, 1, Paris 1954, πίν. VIII, IV, 2, 2, Paris 1963, σ. 1288 κέ., παρὲνθετος πίν. XXXI, Enciclopedia Universale dell'Arte IV, 1958, πίν. 401 (ἡ σκηνὴ τοῦ κυνηγίου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς) καὶ 402 (Ἀλέξανδρος), ὅπου ὁ Α. ADRIANI χρονολογεῖ τὴν σαρκοφάγον μεταξὺ 325 - 310 π. Χ., T. B. L. WEBSTER, Hellenistic Poetry and Art, London 1964, σ. 179, πίν. XIII.

⁷ R. DEMANGEL, ἔ. ἀ. σ. 566 κέ., παράδειγμα ἡ ζωοφόρος τῶν Λαγίνων, περὶ ἧς ἰδὲ ἀνωτ. σ. 122, σημ. 9. Πρβ. REUTERSWAERD, ἔ. ἀ. σ. 25.

⁸ REUTERSWAERD, ἔ. ἀ. σ. 58 κέ., πρβ. ἐκτενῆ βιβλιοκρισίαν ἐν RA I, 1962, σ. 257 κέ., M. BIEBER, The Sculpture of the Hellenistic Age, σ. 27.

μετὰ παραστάσεως ἀμαζονομαχίας μάλιστα τὸ βάθος ἦτο χρωματισμένον ἐπίσης κυανούν, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας σαρκοφάγους τῆς Σιδῶνος, ἐνῶ ἡ σαρκοφάγος τῶν Θρηνουσῶν καὶ ἡ λεγομένη τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου εἶχε τὸ βάθος λευκόν¹, τοῦτο δὲ διέκρινεν ὀλιγώτερον τὰς μορφὰς ἀπ' ἀλλήλων.

Ἄλλη διαφορὰ παρατηρεῖται, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει ὁ βαθμὸς διατηρήσεως τῆς ζωοφόρου, εἰς τὴν ἔλλειψιν μίξεως καὶ φθορᾶς τῶν χρωμάτων, τὴν χρῆσιν δηλαδὴ ἀπλῶν χρωμάτων, τὰ ὁποῖα καλύπτουν μᾶλλον ὁμοιομόρφως ἐπιφανείας ἐνιαίας, χωρὶς «ἰλλουζιονιστικά» τεχνάσματα κ.τ.τ. Τοῦτο εἶναι ἴσως ἀποτέλεσμα προχειρότητος, τὴν ὁποίαν δικαιολογεῖ ἡ φύσις τῆς ὑπογείου κατασκευῆς καὶ ἡ σπουδή. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιθυμητὴ ἐντύπωσις, κατὰ τὸ βραχυχρόνιον διάστημα, καθ' ὃ ἦτο ὁρατὴ ἡ πρόσοψις, ἐπιτυγχάνεται ἴσως καλύτερον διὰ τῶν ἀπλῶν λαμπρῶν χρωμάτων.

β) Ὁ γλυπτὸς διάκοσμος τοῦ αἰτώματος.

Ἐκ τοῦ τυμπάνου τοῦ αἰτώματος διεσώθησαν, ὡς ἐλέχθη, τρία τεμάχια. Ἐκ τούτων τὰ δύο σφῶζουν μόνον μέρη τοῦ κυανοῦ κονιάματος². Τὸ σπουδαιότερον εἶναι τὸ διατηροῦν ἵχνη γλυπτοῦ διακόσμου, ἐκ κονιάματος (stucco) ὁμοίου πιθανῶς πρὸς τὸ κονίαμα τῆς ζωοφόρου (πίν. 34δ καὶ εἰκ. 36)³. Ὅτι σώζεται εἶναι ὁ ὑπογραμμὸς⁴ κεφαλῆς ἐπὶ τῆς λευκῆς, λείας καὶ ὄχι σπυρρωτῆς, ἐπιφανείας κονιάματος, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸ τύμπανον τοῦ αἰτώματος⁵, ἐνῶ τὸ βάθος εἶναι χρωματισμένον κυανούν. Εἶναι ὄντως μεγάλη ἡ ἀπώλεια ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ αἰτώματος, διότι, ἂν ἐσώζετο, θὰ ἀπετέλει σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὰς γνώσεις μας περὶ τοῦ ἐναετίου διακόσμου κατὰ τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ.⁶

Τὸ σωζόμενον προσχέδιον τῆς κεφαλῆς μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ ἀποδίδεται μὲ ἀκρίβειαν εἰς τὴν εἰκ. 36. Ὁ ἀρχαῖος τεχνίτης ἐχρησιμοποίησεν ἀραιὸν μέλαν χρῶμα διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν λεπτομερειῶν καὶ τὰς σκιάς. Διακρίνονται ἀμυδρῶς, ἀλλὰ σαφῶς, ἐπὶ τοῦ λευκοῦ κονιάματος (πίν. 34δ). Ἡ βραχεῖα κόμη ἀποδίδεται εἰς σχῆμα ὄχι ἀνόμοιον πρὸς τὴν κόμην τοῦ νεκροῦ, τὰς ὀφρῦς ἀποδίδει συνεχῆς κυματοειδὴς γραμμὴ, οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι ζωηροί, ρῖς καὶ βλέφαρα ἀποδίδονται μὲ συμβατικότητα καὶ προχειρότητα, ὡς νὰ ἦσαν ἠνωμένα, καὶ τὰ χεῖλη εἶναι συνεσφιγμένα καὶ μετὰ τῶν ὀφθαλμῶν μαρτυροῦν ἔντασιν προσπαθείας. Αἱ ἔντονοι σκιαί ὑπὸ τὸν πώγωνα καὶ δεξιὰ, ἴσως ἔχουν καὶ τὸν σκοπὸν νὰ δηλώσουν προχειρῶς γενειάδα. Ὁ λαιμὸς καὶ τὰ ὦτα δηλοῦν-

¹ REUTERSWAERD, ἔ. ἀ. σ. 60. Ὁμοίως τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν ὑπ' ἀριθ. 4464, αὐτ. σ. 62.

² Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 33 κέ., 38, 79 καὶ 83.

³ Πρβ. ΠΑΕ 1959, σ. 82 κέ., ἀριθ. 62, καὶ εἰκ. 3, ἀριθ. 62.

⁴ Ἰδὲ LIDDELL - SCOTT - JONES ἐν λ. καὶ πρβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Περὶ ζώων γενέσεως, 743b : καὶ γὰρ οἱ γραφεῖς ὑπογράφαντες ταῖς γραμμαῖς οὕτως ἐναλείφουσι τοῖς χρώμασι τὸ ζῶον.

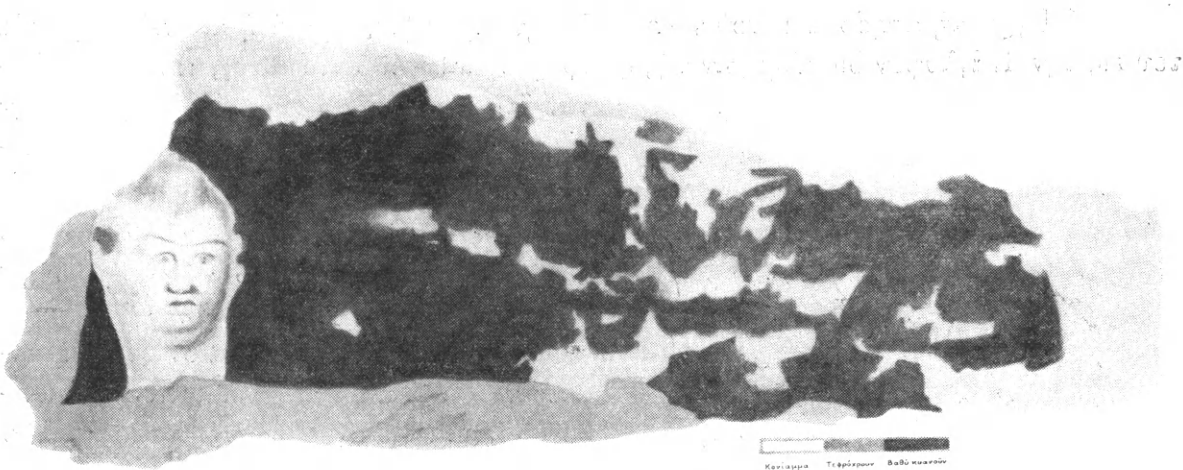
⁵ Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 38.

⁶ Ἡ μονογραφία τοῦ E. LAPALUS, Le fronton sculpté en Grèce des origines à la fin du IVE siècle, Paris 1947, ὅπου, σ. 423 κέ., ἡ προγενεσττέρα βιβλιογραφία περὶ τῆς ἀναγλύφου διακοσμήσεως τοῦ αἰτώματος δὲν ἐκτείνεται εἰς τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ., ἀλλὰ περιορίζεται μὲ τελευταῖον μνημεῖον τὰ αἰτώματα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς, 335 - 325 π. Χ., αὐτ. σ. 462, πρβ. ὁμῶς παρατηρήσεις εἰς σ. 217 κέ.

ται χονδρικῶς. Ὅπωςδήποτε τὰ σωζόμενα λείψανα προσχεδίου μαρτυροῦν ἱκανὸν καλλιτέχνην.

Ἡ κεφαλὴ εἶναι σαφῶς εἰκονιστική. Ἀποκλείεται ὅτι ἀνήκει εἰς θεόν, δαίμονα ἢ ἥρωα. Ἐξ ἄλλου ἡ ἔκφρασις εἶναι διάφορος πρὸς τὸ ἤρεμον πρόσωπον τοῦ νεκροῦ εἰς τὴν κυρίαν παράστασιν τῆς προσόψεως, ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τοῦ θέματος, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου δὲν εἶναι οὐσιωδῶς διάφορα.

Αἱ διατηρούμεναι κυαναὶ ἐπιφάνειαι τοῦ κονιάματος ἐπὶ τῶν τριῶν σωζομένων τεμαχίων τοῦ τυμπάνου καθιστοῦν, νομίζω, σαφές, ὅτι τὸ πλεῖστον τῆς ἐπιφανείας

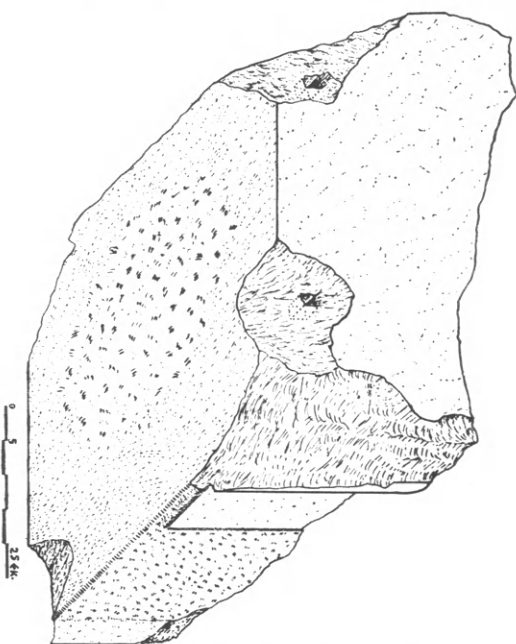

Εἰκ. 36. Ἰχνη τῆς παραστάσεως ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος.

ἔφερε τὸ κυανοῦν χρῶμα τοῦ βάθους, ἐλάχιστον δὲ μέρος, κατὰ τὸ κέντρον τοῦ ἀετώματος, ἐκάλυπτεν ἡ ἀνάγλυφος παράστασις. Ἡ σωζομένη κεφαλὴ ἀνήκει εἰς τὴν κυρίαν μᾶλλον καὶ ὄχι τὴν μόνην μορφήν. Ἡ διαφανομένη σαφῶς ἔντονος προσπάθεια πείθει, νομίζω, ὅτι εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ ἀετώματος πολεμιστῆς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ ἵπου πιθανῶς δορατίζει ἀντίπαλον. Ἄν φέρωμεν εἰς τὸν νοῦν τὴν γραπτὴν παράστασιν τοῦ πλησίον ἀνασκαφέντος ἀπὸ τὸν Kinch τάφου καὶ ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω περὶ τοῦ θέματος τῆς ζωοφόρου, καθίσταται πιθανὸν ὅτι εἰς τὸ ἀέτωμα ἔχομεν τρίτην ἐμφάνισιν τοῦ νεκροῦ, τὴν φορὰν αὐτὴν εἰς τυπικὴν μᾶλλον στάσιν ἥρωος, ὁ ὁποῖος συνδέει θεματικῶς τὴν στήλην τοῦ Δεξιλέω π.χ. πρὸς τὸν λεγόμενον «θροῶκα ἱππέα» καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸν Ἅγιον Δημήτριον καὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον. Τὸ θέμα ὅμως τοῦτο ἀπαιτεῖ ἀνάπτυξιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

8. ΤΑΦΑΙ, ΕΠΙΠΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ

Ἡ γραπτὴ παράστασις τοῦ νεκροῦ εἰς τὴν πρόσοψιν, ὡς καὶ ἡ πιθανὴ παρουσία του εἰς τὴν ἀνάγλυφον διακόσμησιν τῆς ζωοφόρου καὶ τοῦ ἀετώματος, καθιστᾷ πιθα-

Εἰκ. 37. Λίθος εὗρεθεις ἐντὸς τοῦ θαλάμου.

νὸν ὅτι ὁ τάφος ἀρχικῶς ἐκτίσθη διὰ τὴν ταφὴν διακεκριμένου στρατιωτικοῦ. Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ἐπιτρέπουσα τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ γραπτὴ παράστασις τοῦ νεκροῦ, δηλαδή γενικῶς ἡ Κρίσις, εἶναι μεταγενεστέρα τῆς κατασκευῆς τοῦ μνημείου.

Οὐχ ἤττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἐχρησίμευσεν ὁ τάφος, ὡς καὶ ἄλλοι πολλοὶ μακεδονικοί, διὰ μεταγενεστέρας ταφᾶς μελῶν πιθανῶς τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Κλασσικὰ παραδείγματα ἀποτελοῦν ὁ τάφος Λύσωνος καὶ Καλλικλέους καὶ ὁ λεγόμενος τάφος τῆς Ἑρετρίας¹.

Ἀτυχῶς ἡ κατάστασις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου δὲν ἐπέτρεψε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀκριβεῖς παρατηρήσεις καὶ ἀσφαλῆ συμπεράσματα, διότι οὐδὲν εὗρέθη κατὰ χώραν. Ἀτάκτως ἐρριμμένοι εὗρέθησαν διά-

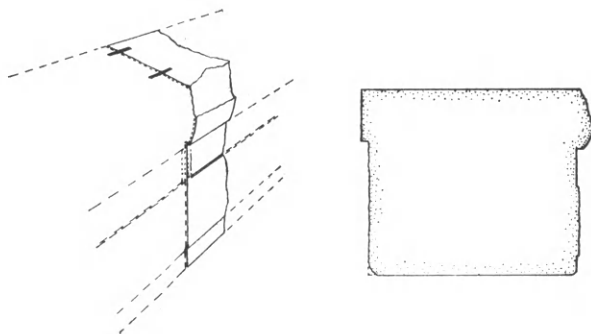
φοροὶ λίθοι μεταξὺ τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως². Ἐκ τούτων τινὲς ἦσαν ὅλως ἀσημαντοὶ ἢ ἄσχετοι πρὸς τὸ ἀρχικὸν περιεχόμενον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου³. Σημαντικοὶ ἦσαν μόνον οἱ ἑξῆς :

¹ Ἰδὲ κυρίως Μακεδονικά 2, 1941 - 1952, σ. 634 κέ. Πρβ. ΑΑ 1943, σ. 325 κέ., Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Τὰ ὑλικά δομῆς, 2, σ. 357 καὶ εἰκ. 387. Διὰ τὸν τάφον τῆς Ἑρετρίας ἰδὲ κατωτ. σ. 175, σημ. 2. Ἰδιαίτερος ἀξιοσημείωτος ἡ «κίστη» τῆς Εὐαγρείας, ὅπου ἐπεφυλάχθη τὸ ἥμισυ τοῦ ἐνεπιγράφου πεδίου καὶ ὁ ἕτερος τῶν στεφάνων ὡς σαφὴς πρόνοια διὰ μεταγενεστέραν χρῆσιν ΑΕ 1899, σ. 227. Ἰδὲ καὶ HEUZEN - DAUMET, Mission, σ. 249.

² Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου ἐκτίθεται εἰς τὸ Ἔργον 1955, σ. 53 κέ., 1956, σ. 58 κέ., 1963, σ. 44 κέ., ἐκτενέστερον ΠΑΕ 1954, σ. 175 κέ., 1955, σ. 167 κέ., κυρίως 1956, σ. 147 κέ., 1963, σ. 59, πρβ. BCH 80, 1956, Chron. 1955, σ. 315 κέ., 81, 1957, Chron. 1956, σ. 604, εἰκ. 13 - 14, 88, 1964, Chron. 1963, σ. 784 κέ.

³ Ἄσχετον εἶναι τὸ ἐνεπίγραφον μάρμαρον, ΑΕ 1961, σ. 1 κέ., ὡς καὶ ἕτερον μικρότερον ἀποκεκρουμένον ἄνω κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ πάχους περιῖπου, δεξιὰ καὶ κάτω. Μέγ. σωζ. ὕψ. 0.42 μ., μέγ. σωζ.

1. Τεμάχιον ἐκλεκτοῦ λίθου, διαφόρου πρὸς τὸν ἀποκλειστικῶς χρησιμοποιηθέντα διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου πωρόλιθον (εἰκ. 37, πίν. 38γ)¹. Μέγ. σωζ. μῆκος περίπου 0.33 μ., μέγ. πᾶχος 0.62 μ., ὕψος 0.50 μ. Ἡ ἀνατύρσις κυρίως καὶ οἱ σύνδεσμοι² πείθουν ὅτι δὲν ἦτο μεμονωμένος ὁ λίθος, ἀλλ' ἀνῆκεν εἰς κατασκευὴν τινα (εἰκ. 38). Ἡ διαμόρφωσις τῆς προσθίας ἐπιφανείας, εἰς ταινίας καὶ κυμάτιον, ὡς καὶ ἡ λείανσις τῆς ἄνω ἐπιφανείας, καθιστοῦν πιθανὸν ὅτι ὁ

Εἰκ. 38. Σχέδιον μερικῆς ἀναπαραστάσεως λιθίνου ἐπίπλου (πρβ. εἰκ. 37).

λίθος ἀπετέλει μέρος κλίνης ἢ τραπέζης³. Τὸ ὕψος τοῦ τεμαχίου εἶναι ἀκριβῶς ἴσον πρὸς τὸν τοιχοβάτην τοῦ θαλάμου (μετὰ τοῦ ὑπερθεῖν κυματίου). Τοῦτο καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ἡ θέσις τοῦ λίθου ἦτο παρὰ τὸν τοῖχον.

2. Πωρόλιθος σώζων πέρας καθ' ὅλας τὰς πλευράς, ἀποκεκρουμένος μόνον κατὰ τὰς γωνίας καὶ τὰς ἀκμὰς (εἰκ. 39α). Μῆκος 0.68 μ., πλ. 0.66 μ., ὕψος 0.54 μ. Εἶναι εἰργασμένος ὁμοιόμορφως εἰς ἐνιαίαν ἐπιφάνειαν καθ' ὅλας τὰς πλευράς πλὴν τῆς ἄνω, ὅπου παρατηροῦνται : α) ἐπιμήκης τὸρμος, μήκ. 0.33 μ., πλ. 0.12 μ., βάθους 0.12 μ., καὶ β) κυλινδρική ὀπή, διαμ. 0.12 μ., βάθους περίπου 0.12 μ. Ὁ ἐπιμήκης τὸρμος νοεῖται ὡς προορισθεὶς διὰ τὴν γόμφωσιν στήλης⁴, ὡς

πλ. 0.13 μ., πᾶχος ἄνω 0.11 μ., κάτω 0.12 μ. Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ πᾶχους σφίξει ἐγχάρακτον τὸ γράμμα Β (πίν. 39ε), ὅμοιον πρὸς τὰ τέσσαρα ἐν ὅλῳ Β τῆς δημοσιευθείσης ἐπιγραφῆς, ΑΕ ἔ. ἀ. παρὲνθετος πίν. 1, I, 21, καὶ II, 3 καὶ 12. Οὕτω καθίσταται πιθανὸν ὅτι καὶ τοῦτο τὸ τεμάχιον μαρμάρου δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν τάφον, ἀλλὰ μὲ τὸ μνημεῖον, ἐνθα ἀνεγράφοντο αἱ ὠναί, διότι καὶ τὸ πᾶχος ἀμφοτέρων τῶν μαρμαρίνων τεμαχίων εἶναι περίπου τὸ αὐτό, ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 2.

¹ ΠΑΕ 1956, σ. 147, ἀριθ. 5. Σημειωτέον ὅτι ὁποῦδήποτε φαίνονται λίθοι εἰς τὰς δημοσιευόμενας εἰκόνας ἢ θέσις αὐτῶν ἐν τῷ θαλάμῳ εἶναι τυχαία, ἐκτὸς τοῦ ἐν πίν. 22, κάτω ἀριστερά, περὶ οὗ κατωτέρω, ὑπ' ἀριθ. 4.

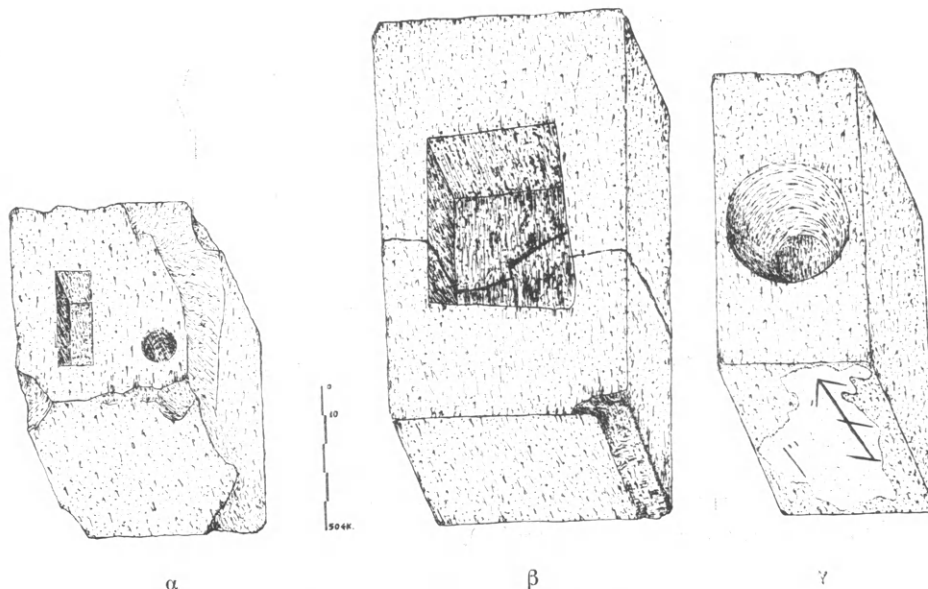
² Πειόμορφοι, περὶ ὧν ἰδὲ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 187 κέ.

³ Πρὸς τὰ γνωστὰ ἐκ τῶν μνημείων παραδείγματα πρβ. τὸ παρ' ΑΘΗΝΑΙΩ IB' 537d: περὶ δὲ τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ πάνυ τρυφῆς Ἐπιππος μὲν ὁ Ὀλύνθιος ἐν τῷ περὶ τῆς Ἡφαιστίωνος καὶ Ἀλεξάνδρου Τελευτῆς φησιν ὅτι ἐν τῷ παραδείσῳ ἔκειτο αὐτῷ χρυσοῦς θρόνος καὶ κλῖναι ἀργυρόποδες, ἐφ' ὧν καθεζόμενος ἐχρημάτιζε μετὰ τῶν ἐταίρων. Ἐπιπλα ὡς ὁ μαρμαρίνος θρόνος τοῦ τάφου τῆς Βεργίνης, αἱ κλῖναι εἰς πλείονας τάφους κλπ., νοοῦνται ὡς ἀποτελοῦντα ἀνάγκην τοῦ νεκροῦ μετὰ θάνατον, ἵνα συνεχίσῃ οὗτος τὰς ἐν τῇ ζωῇ συνηθείας, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται τὸ ἀνωτέρω χωρίον παρ' ΑΘΗΝΑΙΩ.

⁴ Ἰδὲ π. χ. βάσεις στηλῶν νεκροταφείου Βεργίνης, ΑΔ 17, 1961-62, σ. 257, πίν. 125 γ-δ, καὶ 126 α. Στήλη ἐνεπίγραφος ἐντὸς λαξευτοῦ τάφου, DELACOUILLONCHE, ἔ. ἀ. σ. 35.

π.χ. ἡ εὐρεθεῖσα ἐκτὸς τοῦ τάφου, πλησίον τοῦ τύμβου (πίν. 38δ). Δὲν ἐγνοῶ ἀκριβῶς τὸν προορισμὸν τοῦ κυλινδρικοῦ λαξεύματος.

3. Ἄλλος πωρόλιθος, σχεδὸν ἀκέραιος, μήκους 1.03 μ., πλ. 0.52 μ., ὕψ. 0.55 μ. (εἰκ. 39γ)¹. Σώζει λείψανα κονιάματος εἰς τέσσαρας πλευρὰς πλὴν τῆς ἄνω καὶ τῆς κάτω. Ἐπὶ στενῆς πλευρᾶς τὸ κονίαμα ἐχαράχθη, ὅταν ἀκόμη ἦτο νωπὸν, ὡς ἐν εἰκ. 39γ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὁ λίθος φέρει λάξευμα εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου κολούρου κώνου μὲ ἐλαφρῶς κοίλην τὴν

Εἰκ. 39. Πωρόλιθοι εὐρεθέντες ἐντὸς τοῦ θαλάμου.

λοξὴν ἐπιφάνειαν. Διάμ. ἄνω 0.42 μ., κάτω 0.17 μ., βάθος 0.15 μ. Τὸ κοίλωμα τοῦτο προφανῶς εἶχε σκοπὸν τὴν ὑποδοχὴν ἀγγείων, μᾶλλον τεφροδόχου. Ἀξιοπρόσεκτος ἡ κονίασις.

4. Δύο πωρόλιθοι ἐπιμήκεις εὐρέθησαν πιθανῶς ὄχι μακρὰν τῆς ἀρχικῆς θέσεως κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου (πίν. 22, κάτω ἀριστερά)². Ἐκ τούτων εἰς (εἰκ. 39β), τεμαχισθεὶς ἐν τῷ μεταξύ εἰς δύο μέρη, εὐρίσκετο ὑπὸ τὸν ἕτερον, ὅστις ἐχρησίμευσεν ὡς κάλυμμα. Ὁ πρῶτος, μήκ. 1.40 μ., μεγ. πλ. 0.88 μ., ὕψους 0.40 μ., φέρει ἀνώμαλον λάξευμα, βάθους περίπου 0.22 μ., ὁριζοντίων διαστάσεων 0.50 - 0.55 μ. Τὸ κάλυμμα ἔχει διαστάσεις: μέγ. μήκος 1.15 μ., μέγ. πλ. 0.67 μ., ὕψος 0.25 μ. περίπου. Ἡ φύσις τοῦ λαξεύματος καὶ τὸ κάλυμμα καθιστοῦν πιθανὴν τὴν χρῆσιν τῆς κατασκευῆς ὡς τεφροδόχου.

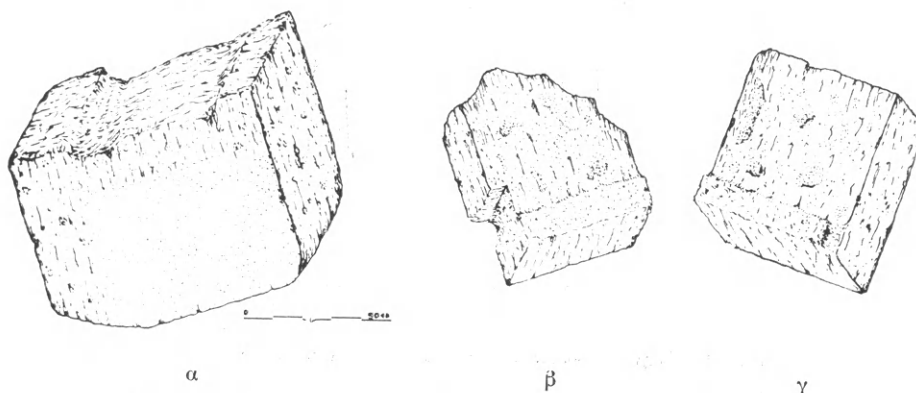
5-7. Πλᾶξ ἐκ πωρολίθου, μήκους 0.85 μ., πλ. 0.68 μ., ὕψους 0.30 μ. (εἰκ. 40α), σώζει ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τὸ κονίαμα, ὅσον ὑπῆρχεν ἀρχῇθεν. Εἰς σχῆμα Γ ζῶναι κατὰ τὰ πέρατα δύο πλευρῶν δὲν εἶχον δεχθῇ κονίαμα, προφανῶς διότι ἦσαν ἀθέατοι ὡς κεκαλυμμένοι ὑπὸ ἐτέρων λίθων βαινόντων ἐπὶ τῆς πλακός. Τὸ πλάτος τῶν ζωνῶν τούτων εἶναι 0.20 μ. Κατὰ μίαν τῶν πλευρῶν ἐλαξεύθη ὁ λίθος ἀδρομερῶς εἰς σχῆμα Π.

¹ ΠΑΕ 1956, σ. 147, ἀριθ. 1.

² Πρβ. ΠΑΕ ἔ. ἀ. ἀριθ. 2-4.

Ἄλλοι δύο πωρόλιθοι παρουσιάζουν οὐσιώδη κοινὰ στοιχεῖα, κυρίως ἔχουν ὡς μεγαλυτέραν διάστασιν τὸ ὕψος. Ὁ ἕτερος τούτων (εἰκ. 40γ) εἶναι ἀκέραιος, διαστάσεων: $0.59 \times 0.49 \times 0.19 \mu$. (κάτω, μειούμενον ἄνω εἰς 0.14μ). Ἡ διαφορὰ τοῦ πάχους ὀφείλεται καὶ εἰς κατὰ 0.02μ . ἑξαρσιν κάτω, μέχρις ὕψους 0.10μ , ἀλλὰ καὶ εἰς μείωσιν τοῦ ὑπολοίπου μέρους πρὸς ἄνω. Σώζει κατὰ τὰς μεγάλας ἐπιφανείας τῶν δύο πλευρῶν λείψανα κονιάματος. Ὁ ἕτερος τῶν λίθων (εἰκ. 40β) εἶναι

Εἰκ. 40. Τεμάχια πωρολίθων εὐρεθέντων ἐντὸς τοῦ θαλάμου.

ἀποκεκρουμένος ἄνω (μέγ. σωζ. ὕψος 0.62μ), ἔχει τὸ αὐτὸ περίπου πλάτος (0.48μ) καὶ πάχος ἑλαφρῶς μικρότερον, μειούμενον ἐπίσης ἐκ τῶν κάτω πρὸς ἄνω ἀπὸ 0.16μ - 0.13μ . Παρουσιάζει ὅμοιον ἑξαρσιν κάτω καὶ σώζει λείψανα κονιάματος κατὰ τὰς δύο μεγάλας πλευράς. Οὐσιώδη διαφορὰν ἀποτελεῖ ἐγκοπὴ (παταύρα) εὐδιάκριτος ἐν εἰκ. 40β.

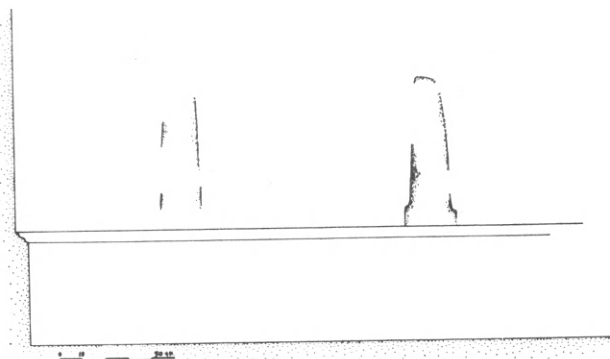
Οἱ πωρόλιθοι ὑπ' ἀριθ. 5 - 7 εἶναι δυνατόν νὰ σχετισθοῦν πρὸς λείψανα κονιάματος, τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται εἰς τὸν τοῖχον τοῦ βάθους ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 41 (πρβ. πίν. 21). Τὰ λείψανα ταῦτα ἀνήκουν εἰς κατασκευὴν γενομένην μετὰ τὴν κονίασιν καὶ τὴν ἀποξήρανσιν τοῦ κονιάματος τοῦ τοίχου, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου διακρίνονται καὶ ποιοτικῶς. Τὰ σωζόμενα λείψανα φέρουν εἰς τὸν νοῦν πλάγια ἐρεισινώτου. Ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἀπόστασις εἶναι 0.90μ καὶ τοῦτο δὲν ἀρμόζει οὔτε εἰς θρόνον οὔτε εἰς κλίνην¹. Ὅπωςδήποτε τὰ ὑπ' ἀριθ. 6 - 7 τεμάχια πωρολίθου παρουσιάζουν προφανῆ ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ λείψανα τοῦ κονιάματος. Ἐξ ἄλλου εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐν ἐκ τῶν δύο ἔβαινεν ἐπὶ τῆς πλακὸς ὑπ' ἀριθ. 5 κατὰ τὴν μὴ φέρουσαν κονίαμα ἐπιφάνειαν. Ἄν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ποικίλη ἐπίπλωσις τοῦ τάφου τῆς Ἑρετρίας κυρίως², καθίσταται πιθανὸν ὅτι οἱ λίθοι ὑπ' ἀριθ. 5 - 7 καὶ τὰ λείψανα κονιάματος ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ βάθους ἀνήκον εἰς κατασκευὴν, τὴν ὁποίαν ἀτυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν πλήρως

¹ Ἰδὲ π. χ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 22, εἰκ. 7.

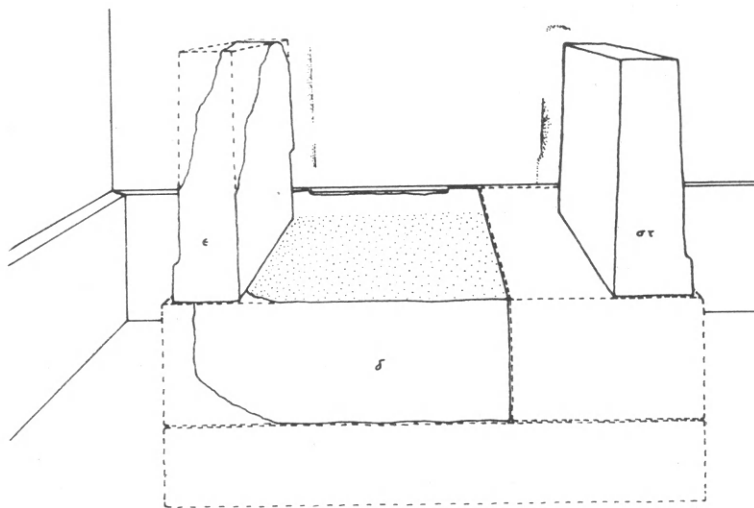
² ΑΕ 1899, σ. 221 κέ., πίν. 11, ΑΜ 26, 1901, σ. 333 κέ., πίν. XIII - XIV, Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 351, εἰκ. 371.

μετά βεβαιότητος, ἀλλ' ἴσως δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς ἀληθείας ἢ ἀναπαράστασις ὡς ἐν εἰκ. 42.

Ἐντὸς τοῦ θαλάμου παρατηρήθησαν ἐπίσης τὰ ἐξῆς: Εἰς σημεῖον κατὰ τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου, μεταξὺ τοιχοβάτου καὶ στυλοβάτου τῶν παραστάδων, παρετη-

Εἰκ. 41. Ἰχνη κονιάματος κτιστοῦ ἐπίπλου τοῦ θαλάμου.

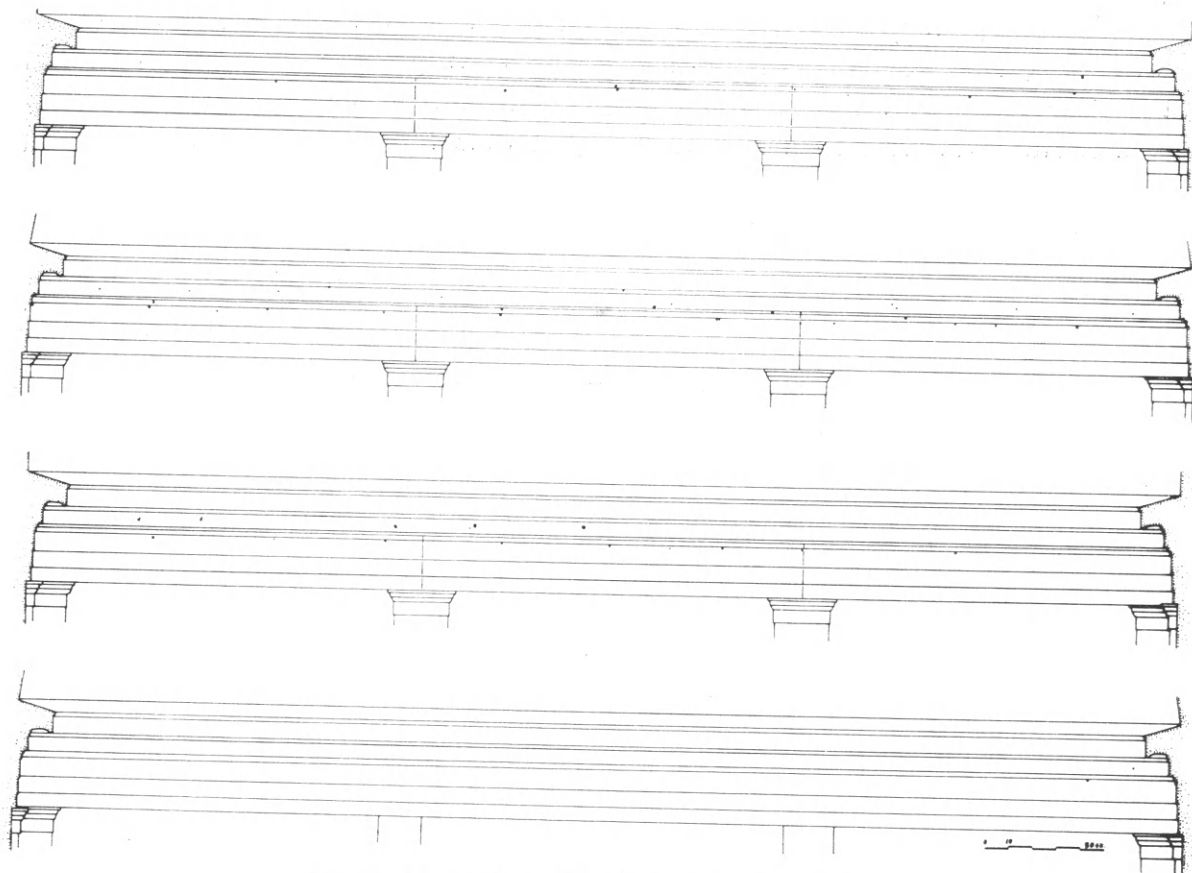
Εἰκ. 42. Ἀναπαράστασις κατασκευῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου (πρβ. εἰκ. 40 καὶ 41).

ρήθησαν ἱχνη χρυσοῦ ἐπικεκολλημένα ἐπὶ τοῦ κονιάματος. Ἡ παρουσία των ἐκεῖ δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ μόνον ἐξ ἐπιχρῦσων ἀγγείων¹, εἰδωλίων καὶ ἄλλων κτερισμάτων².

¹ Ε. DIEHL, Die Hydria, Mainz am Rhein 1964, σ. 13, 46 κέ. καὶ 154. Ὁμοίως ὡς ἐπίχρυσα ἐκλαμβάνονται ὁ μέγας χαλκοῦς κρατὴρ καὶ τὰ λοιπὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα ἐκ Δερβενίου παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην, αἱ χαλκαὶ κνημίδες κλπ. αὐτόθεν, BCH 87, 1963, Chron. 1962, πίν. XVI - XX, ΑΔ 18, 1963, Χρονικά σ. 193 κέ., πίν. 224 - 234, καὶ Λεύκωμα ὑπὸ τὸν τίτλον Διεθνῆς Ἐκθεσις Θεσσαλονίκης 1962, σ. 178 κέ. Ὀλιγώτερον πιθανὸν εἶναι ὅτι τὰ ἀποτυπώματα τοῦ χρυσοῦ προήρχοντο ἐκ ταινιῶν, ἐνδυμάτων, καλυμμάτων κλίνης κλπ. χρυσοπάστων, W. MILLER, ἔ. ἀ. σ. 671, πρβ. ΑΕ 1937, Γ' (1956), σ. 870 κέ.

² Ἐλάχιστα μικρὰ καὶ ἀσήμαντα λείψανα εἰδωλίων καὶ ὄστρακα εὐρέθησαν, ὡς καὶ ἐφθαρμένη περόνη ὀστεΐνη, ἐπίχρυσος, Τὸ Ἔργον 1956, σ. 59, ΠΑΕ 1956, σ. 147.

Σημαντικώτεροι παρατηρήσεις ἐγένοντο ὑπὸ τὸ περιθέον τὸν θάλαμον γεῖσον (εἰκ. 43). Κατὰ τὰς τρεῖς κυρίως πλευράς, ἥτοι τὸν τοῖχον τοῦ βάθους καὶ τὰς ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, ὑπάρχουν λείψανα ἥλων ἢ ὀπαί, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν τὴν ἀνάρτησιν κτερισμάτων, ταινιῶν καὶ πιθανῶς ἀνθοπλοκάμων, ὡς οἱ γραπτοὶ εἰς τὸν τάφον τοῦ Λύσωνος καὶ Καλλικλέους, ὅπου καὶ γραπτὰ ὄπλα ὑποκαθιστοῦν πραγματικὰ κτερίσματα.

Εἰκ. 43. Θέσεις ἥλων ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τοῦ θαλάμου.

Προσπάθεια νὰ τακτοποιηθοῦν καὶ νὰ ἀποδοθοῦν τὰ σωζόμενα ἔχνη εἰς συγκεκριμένα πράγματα καταλήγει εἰς συμπεράσματα παρακεκινδυνευμένα, ἐν ὧσι καὶ τῆς ἀταξίας, μεθ' ἧς ἔχουν τοποθετηθῇ γραπτοὶ στέφανοι ἢ καὶ ἥλοι πρὸς ἀνάρτησιν εἰς ἄλλους τάφους¹.

Ἐκ τῶν μικροεuryμάτων ἀξιωμακόμενα εἶναι μόνον ὑάλινα ἀντικείμενα, ἀκέραια ἢ εἰς τεμάχια, εὐρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ζώνης τοῦ προθαλάμου ἀντιστοιχοῦσης εἰς τὸ πλάτος τῶν δύο εἰσόδων (πίν. 38α-β). Ἐκαστον τεμάχιον ὁμοιάζει πρὸς τὰ

¹ Π. χ. Δίου, Ἐπ. Ἐπ. Φιλολ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης 2, σ. 13, Βεργίνης, Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 32, Καλυδῶνος, DYGGVE - POULSEN - RHOMAIOS, Das Heroon, σ. 99 (387) κέ., F. KRISCHEN, Die griech. Stadt, Berlin 1938, πίν. 20, Παντικαπαίου, A. RUMPF, MuZ, σ. 164, πίν. 57, 3.

ἄλλα μόνον κατὰ τὴν ἐπιπεδόκυρτον τομὴν καὶ τὰ στρογγύλα πέρατα. Ἄλλως διαφέρουν ὅλα κατὰ τὰς διαστάσεις μήκους καὶ πάχους, αἱ ὁποῖαι μειώνονται ὅπως φύλλα ἀνθεμίου. Τὰ δύο τεμάχια σώζουν ἀκέραιον τὸ μῆκος: 0.107 μ. καὶ 0.10 μ. Μικρότερα τεμάχια δὲν προσθέτουν οὐσιαστικόν τι εἰς τὴν ἔρευναν. Οὐδεμίαν ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εὕρισκω εἰς τὸ ἐρώτημα: ποία ὑπῆρξεν ἡ χρῆσις τῶν ὑαλίνων τούτων ἀντικειμένων.

Ὅπωςδὴποτε ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ποιότης τῆς ὑάλου εἶναι ὁμοία πρὸς τὰ γνωστὰ ὑάλινα εὐρήματα ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου ἐν Ὀλυμπίᾳ¹. Παρουσιάζουν δηλαδὴ καὶ τὰ ὑάλινα εὐρήματα τοῦ τάφου τὴν καθαρότητα καὶ τὰς χαρακτηριστικὰς φυσαλίδας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς κατασκευῆς των διὰ τύπου («καλουπιῶ»).

---

¹ E. KUNZE ἐν Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im vorderen Orient, Berlin 1959, σ. 281 κέ., ἰδὲ κυρίως εἰκ. 23 - 27, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 131 κέ., πίν. 110b - c, 111 καὶ 112a.

9. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων, νομίζω, προέκυψε μετὰ πολλῆς πιθανότητος ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὸ 300 π. Χ. Ὁ νεκρὸς ἴσως ἦτο σύγχρονος τῆς γενεᾶς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἀπέθανεν εἰς μεγάλην ἡλικίαν, μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ.

Στοιχεῖα βάσιμα διὰ τὴν χρονολόγησιν ἐσημειώθησαν πρῶτον εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μνημείου. Οἱ δωρικοὶ ἡμικίονες (σ. 62, σημ. 3), ἡ μορφὴ τῶν τριγλύφων (σ. 68, σημ. 1 - 3), ἡ βάσις τῶν ἰωνικῶν ἡμικιώνων (σ. 74, σημ. 2) καὶ τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα (αὐτ. σημ. 3) παραβάλλονται πρὸς παραδείγματα τῶν περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνων. Αἱ ἀναλογίαι τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (σ. 83 κέ. καὶ σημ. 6 - 7) καὶ ἡ κλίσις τοῦ αἰτώματος (σ. 79) συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεως τοῦ τάφου εἰς τοὺς μετὰ τὸ 300 π. Χ. χρόνους. Ὁμοίως ἡ διώροφος κατασκευὴ συμβαδίζει πρὸς τὴν ἐκλαΐκευσιν καὶ γενίκευσιν διωρόφων κτηρίων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ. (σ. 92 κέ.). Τὰ εἰκονικὰ παράθυρα ὁμοιάζουν μᾶλλον πρὸς παράθυρα, χρονολογούμενα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ., ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης, ἐκ τάφων τῆς Ἀπουλίας κλπ. Ἀξιοσημείωτοι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης αἱ παρατηρούμεναι καὶ εἰς τὰ μνημεῖα σχέσεις μεταξὺ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς γνωστὰς ἐκ τῆς Ἱστορίας περιπετείας τοῦ Πύρρου (σ. 77, σημ. 2, πρβ. σ. 111, σημ. 9, σ. 94, σ. 110, σημ. 5 καὶ σ. 111, σημ. 5 - 6).

Αἱ παραστάσεις τῆς κενταυρομαχίας ἐπὶ τῶν μετοπῶν (σ. 105) καὶ ἡ κοσμοφόρος (σ. 109 κέ.), δὲν ἀντίκεινται εἰς τὴν προτεινομένην χρονολόγησιν.

Ἡ κυρία γραπτὴ παράστασις, ἡ Κρίσις, παρέχει τὰ περισσότερα στηρίγματα. Ὁ θώραξ τοῦ νεκροῦ (σ. 118 κέ.) ὁμοιάζει πρὸς τὰ ἀρχαιότερα ἐλληνιστικὰ παραδείγματα. Τεχνοτροπικῶς ἡ στάσις τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἔχει πρότυπον «sprät-leocharisch» (σ. 123), αἱ ἀναλογίαι τῶν αὐτῶν μορφῶν εἶναι λυσίππειοι (σ. 124 καὶ 125 κέ.), ἡ ὁμοιότης τοῦ Ραδαμάνθους πρὸς τὸν «φιλόσοφον» ἐκ Boscoreale εἶναι προφανής (σ. 132 κέ.). Ἡ πλατωνικὴ ἔμπνευσις τοῦ θέματος εἶναι πιθανωτάτη (σ. 143 κέ., μάλιστα σ. 145 κέ.), ἐνῶ φαίνεται ἀσύμφωνος πρὸς ἀντιλήψεις μεταγενεστέρas τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ. Αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπὲρ τὸν Αἰακὸν καὶ τὸν Ραδάμανθυν χρονολογοῦνται μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ. (σ. 135 κέ.).

Ἡ παράστασις τῆς ζωοφόρου ἔχει θέμα, τὸ ὁποῖον δὲν νοεῖται ἐπὶ τάφου μακρὰν τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (σ. 166 κέ.), ἡ δὲ τεχνοτροπία εἶναι συγγενὴς πρὸς παραστάσεις τοῦ Μουσουλίου, τοῦ Μνημείου τοῦ Λυσικράτους καὶ ἀναγλύφου ἐκ τῆς Τέω, χρονολογούμενου εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνους (σ. 166, σημ. 11)

Ἡ τεχνικὴ καὶ ὁ χρωματισμὸς τῆς ζωοφόρου ἐπίσης δὲν ἀντίκεινται εἰς τὴν προτεινομένην χρονολόγησιν (σ. 168 κέ.).

Ἐκ τῶν κτερισμάτων τὰ εὐρεθέντα ὑάλινα ἀντικείμενα, κατόπιν τῆς παραβολῆς τῶν πρὸς τὰ ὅμοια ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου ἐν Ὀλυμπίᾳ, δὲν ἐμποδίζουν τὴν χρονολόγησιν εἰς πρωίμους ἐλληνιστικοὺς χρόνους (σ. 178).

Εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ εἰσαγωγικοῦ μέρους τῆς παρούσης μελέτης ὑπεστηρίχθη, ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ τάφου ἀνήκει εἰς μίαν σημαντικὴν μακεδονικὴν πόλιν, τὴν Μιέξαν, τὴν ὁποίαν παρακολουθοῦμεν εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὴν «ἀρχαιολογίαν» τῆς περιοχῆς ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι τοῦλάχιστον τῆς ὑστερας ἐποχῆς τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους συνεχίζει τὴν ἱστορίαν τῆς Μιέξης ἡ Νιάουστα, νῦν Νάουσα, εἰς τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας ἴσως ὑπολανθάνει ἡ Μιέξα.

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ αὐτοῦ μέρους ἐσημειώθη ὅτι ὁ τάφος εὐρίσκεται εἰς μίαν σειρὰν τύμβων, τῆς ὁποίας ἡ κατεύθυνσις ὁδηγεῖ ἀπὸ τῆς Μιέξης εἰς τὴν Πέλλαν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ὁ τάφος ἰδρύθη, ὅταν ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ Πέλλης καὶ Μιέξης ἦτο μεγαλυτέρας σπουδαιότητος ἀπὸ τὴν μεταξὺ Μιέξης καὶ Αἰγῶν ἢ Βεροίας. Τοῦτο συνέβη ἀσφαλῶς μετὰ τὴν μεταφορὰν τῆς πρωτεύουσας ἐκ τῶν Αἰγῶν εἰς Πέλλαν ὑπὸ τοῦ Ἀρχελαίου (413 - 399 π. Χ.), ὅπωςδῆποτε δὲ κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς «Σχολῆς», ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξε τὸν Ἀλέξανδρον ἐπὶ τριετίαν, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ τόπος νὰ διατηρῇ — θὰ ἔλεγε τις — «τουριστικὸν ἐνδιαφέρον» μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλουτάρχου μεμαρτυρημένως.

Ἐκ τοῦ τύμβου καὶ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ σκάμματος καὶ τῶν θαλάμων (σ. 19 κέ.) οὐδὲν θετικὸν προέκυψε διὰ τὴν ἀσφαλῆ καὶ μετ' ἀκριβείας χρονολόγησιν τοῦ μνημείου.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ τάφου προσφέρεται ὡς μοναδικὸν μέχρι τοῦδε παράδειγμα ἀνεσκαμμένου μακεδονικοῦ τάφου, γνωστοῦ εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς λεπτομερείας του. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἄγνοια ἢ ἡ ἐλλιπὴς γνῶσις τῆς τοιχοδομίας τῶν ἄλλων μακεδονικῶν τάφων ἐπιτρέπει μόνον μετ' ἐπιφυλάξεων συγκρίσεις πρὸς τοὺς ἐν μέρει γνωστοὺς μακεδονικοὺς τάφους ἢ πρὸς τὰ ὀλίγα ἀνεσκαμμένα ὑπέργεια μνημεῖα τῆς Μακεδονίας.

Ὡς πρὸς τὰ κονιάματα μόνον ἀτελεῖς παραλληλισμοὶ εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν χωρὶς τὴν συνεργασίαν εἰδικῶν ἐπιστημόνων.

Οὕτω τὰ μᾶλλον βάσιμα στοιχεῖα διὰ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν χρονολόγησιν τοῦ τάφου εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μνημείου καὶ ἡ ἀνάγλυφος καὶ γραπτὴ διακόσμησις αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα κατὰ τὰ κύρια μέρη εἶναι μοναδικά. Βεβαίως ὑπάρχει τὸ σύννηθες διθάλαμον σχῆμα τῆς κατόψεως, ἡ καμάρα, οἱ κίονες καὶ ἄλλαι ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτομέρειαι καὶ στοιχεῖα τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως, ὡς τὰ γραπτὰ κυμάτια κλπ., κοινὰ πρὸς ἄλλους, ἂν μὴ πάντας τοὺς μακεδονικοὺς τάφους. Οὐδεὶς ὅμως μακεδονικὸς τάφος εἶναι χρονολογημένος μετ' ἀκριβείας ἀσφαλῶς καὶ ἀναντιρρήτως, ὥστε νὰ βασισθῶμεν εἰς τὸν παραλληλισμὸν κοινῶν στοιχείων¹. Πολλοὶ μακεδονικοὶ τάφοι

¹ Περὶ π. χ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 49, καὶ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 357, πρὸς Α. RUMPF, *MuZ*, σ. 164, σημ. 9, καὶ LAWRENCE, ἔ. ἀ. σ. 211 καὶ πίν. 103 καὶ 104 (Α). Ἐπίσης KINCH, ἔ. ἀ. σ. 284, Α. RUMPF, *MuZ*, σ. 150, καὶ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ. ἀ. σ. 357, πρὸς BL. BROWN, ἔ. ἀ. σ. 86 κέ.

ἐχρονολογήθησαν ἐκ τῶν εὐρεθέντων κτερισμάτων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἀνεπιφυλάκτως βάσιμον τεκμήριον εἴτε ὡς *terminus ante quem* εἴτε ὡς *terminus post quem* διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μνημείου. Τελικῶς παραμένουν ὡς βάσιμα στοιχεῖα διὰ τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ τούτου τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων, τὰ ὅποια δὲν ἀπαντοῦν εἰς ἄλλους μακεδονικοὺς τάφους. Τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὸ παράδοξόν πως συμπέρασμα, ὅτι δὲν θὰ χρονολογήσωμεν τὸν νέον τάφον τῶν Λευκαδίων μὲ βάσιν τοὺς ἤδη γνωστούς, ἀλλ' ἀντιστρόφως, ἀφοῦ τοποθετηθῇ χρονικῶς ὁ πλουσιώτερος εἰς ἐνδείξεις νέος τάφος, θὰ πρέπη νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀναθεώρησις τῆς χρονολογίας τῶν ἄλλων μακεδονικῶν τάφων, ἂν μάλιστα καταστῇ δυνατὴ βαθμυδόν, ὡς ἐλπίζω, ἡ συμπληρωματικὴ ἀποκάλυψις τῶν μερικῶς ἀνεσκαμμένων καὶ ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ νέων μακεδονικῶν τάφων.

Τὸ πολῦτιμον στοιχεῖον τοῦ νέου τάφου εἶναι ἡ διώροφος πρόσοψις ὡς ἀρχιτεκτόνημα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνάγλυφον καὶ μάλιστα τὴν γραπτὴν διακόσμησιν.

Εἶδομεν ὅτι ἡ διώροφος πρόσοψις οὐδόλως πρέπει νὰ ξενίζῃ τὸν θεατὴν προκειμένου περὶ τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρχελάου τοῦλάχιστον, μάλιστα δὲ μετὰ τὴν κοσμοκρατορίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐπίσης ἡρμηγεύθη, νομίζω, ἱκανοποιητικῶς ὡς ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον ἡ παρεμβالλομένη μεταξὺ τῶν δύο ὁρόφων μοναδικὴ ζωοφόρος. Ἐξ ἄλλου αἱ παραβαλλόμεναι πρὸς στοιχεῖα ἄλλων γνωστῶν μνημείων ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτομέρειαι, ὡς κίονες καὶ κιονόκρανα, τρίγλυφοι καὶ μετόπαι, γεῖσα ἀμφοτέρων τῶν ρυθμῶν ἐν τῷ συνόλῳ καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας, ἀέτωμα κλπ., τοποθετοῦν τὸν τάφον μεταξὺ τῶν ἀνεσκαμμένων οἰκιῶν τῆς Πέλλης καὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης, ἥτοι μετὰ τὸ 300 π. Χ., καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν τάφον τῆς Βεργίνης, δηλαδὴ περὶ τὸ 275 π. Χ.

Ἡ ἐγχρωμος διακόσμησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῶν μετοπῶν, ἡ κοσμοφόρος τοῦ δωρικοῦ γείσου καὶ ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῆς σίμης τοῦ ἐπαιτίου γείσου οὐδὲν στοιχεῖον παρουσιάζουν ὄντως μετακλασσικόν. Ἀποτελοῦν ἴσως δείγματα προχειρότητος ἢ ἐν μέρει παρακμῆς τῆς μεγάλης τέχνης τῆς δευτέρας κλασσικῆς περιόδου τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ., ἀλλὰ δὲν ἀνήκουν ἀκόμη εἰς τὸν νέον ἐλληνιστικὸν κόσμον, τὸν ὅποιον, τὸ πολὺ, προαναγγέλουν. Τὸ *baroque* τῆς προσόψεως εἶναι ἀκόμη τὸ ἐκ τοῦ Μαυσωλείου τῆς Ἀλικαρνασσοῦ καὶ τῶν ὑποθετικῶν μακεδονικῶν ἀνακτόρων πηγάζον *baroque* τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ ὄχι τὸ πραγματικῶς ἐλληνιστικόν.

Πράγματι, ἐλλείπει παραδειγμάτων ἐκ τῆς πιθανῶς χρησιμοποιησάσης τὸ ξύλον κατὰ κύριον λόγον ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ. π. Χ., ἀπομένει ἡ ἀνάγλυφος ζωοφόρος κυρίως, ἥτις μᾶς ὁδηγεῖ εἰς πρότυπα ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Μαυσωλείου μᾶλλον παρὰ εἰς τὰς περγαμηνὰς ζωοφόρους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ζωοφόρος τοῦ τάφου καὶ ὁ τάφος ἐν γένει δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ πρωτοποριακὸν ἔργον, εἶναι, νομίζω, λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀποτελεῖ καθυστερημένον προῖδν τοῦ «κλασσικοῦ» πνεύματος τοῦ 4^{ου} αἰ. καὶ νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ., διότι τὰ σημειωθέντα κοινὰ κάπως μορφολογικὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν τέχνην τῆς Κάτω Ἰταλίας

υποκρύπτουν ἴσως σχέσεις μετ' τὸν Τάραντα, παραλλήλους πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Τὴν ἐντύπωσιν ἐκ τοῦ συνόλου τῆς προσόψεως ἐπιβεβαιοῖ, νομίζω, ἡ Κρίσις, ἡ κυρία γραπτὴ παράστασις τῆς προσόψεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸ σημαντικώτερον «μῆνυμα» τοῦ μνημείου.

Εἰς τὰς κατὰ παράταξιν τέσσαρας μορφὰς τῆς Κρίσεως οὐδέν, νομίζω, στοιχεῖον εἶναι μετακλασσικόν. Καὶ ἡ εἰκονιστικὴ παράστασις τοῦ νεκροῦ καὶ αἱ κατὰ παράδοσιν ἴσως εἰκόνες τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῶν δύο Κριτῶν δὲν παρουσιάζουν χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τῶν προκεχωρημένων ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ὁ κόσμος, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται, εἶναι ἀκόμῃ ὁ ἀκμαῖος, μόλις ἀνδρούμενος «ἐλληνισμὸς» τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν τεχνολογίαν τῶν ζωγραφικῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία προκύπτει ἐκ τῆς κυρίας παραστάσεως. Εἶδομεν ὅτι πηγὴ τῆς Κρίσεως εἶναι ὁ Πλάτων, τοῦ ὁποίου τὸν κόσμον ἔφερε μετ' ἑαυτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Μιέζης, ὅπου δὲν ἐδίδαξε μόνον τὸν Ἀλέξανδρον. Ἡ Σχολὴ τῆς Μιέζης ὑπῆρξεν ὄντως «Σχολή» φιλοσοφικῆς ἠθικῆς, τῆς ὁποίας τὴν εὐρεῖαν ἐπίδρασιν ἀπηχεῖ ἡ παράστασις τῆς Κρίσεως εἰς τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ γενεὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποθνήσκει. Ἡ πιθανὴ παρουσία τοῦ νεκροῦ καὶ εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῆς ζωοφόρου, ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸ ἀέτωμα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ θέμα τῆς ζωοφόρου, ὁδηγεῖ εἰς τοὺς χρόνους τῶν ἀναμνήσεων ἐκ τῆς μεγάλης ἐκστρατείας, ἡ ὁποία ἀνεμόρφωσε τὸν κόσμον, εἰς τοὺς χρόνους τῆς σεμνῆς, ὑπερηφάνου ἠθικολογίας τῶν ἀληθινῶν ἀνδρῶν. Εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἰδανικὸν τοῦ ἀνδρὸς συνοψίζεται εἰς τὴν ἀπόφασίν του, ὅπως ἀποδείξῃ «τῷ κριτῇ ὡς ὑγιεστάτην τὴν ψυχὴν». Ἡ παράπλευρος συνήχησις ὑγείας καὶ ψυχῆς εἰς τὴν πλατωνικὴν διατύπωσιν δὲν εἶναι τυχαία καὶ δὲν εἶναι ἀσήμαντος. Τοιαύτη ἠθικὴ διεμόρφωσε τὴν γενεὰν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δὲν εἶναι ὁ «νοῦς» ἐδῶ, ἀλλ' ἡ «ψυχὴ» ὑγιής. Ὅχι ὑπὸ μεταγενεστέραν χριστιανικὴν ἔννοιαν, καθ' ἣν ἡ ὑγεία τῆς ψυχῆς νοεῖται ἀνεξάρτητος, ἐνίστε δὲ εἰς βάρος τοῦ σώματος. Εἰς τοὺς «ἀριστοτελικούς» χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ ὑγεία τῆς ψυχῆς νοεῖται καθ' ὃν τρόπον νοεῖται καὶ τὸ σῶμα ἔμψυχον. Ἀνδρεῖον σῶμα καὶ ψυχὴ ὑγιής ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς εἶναι τὸ ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων προβάλλει.

Τὸ ἰδανικὸν τοῦτο ἔφερεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ μεγαλεῖον τοῦ μακεδονικοῦ ἐλληνισμοῦ. Τὸ μέγεθος τοῦ μνημείου μετ' αὐτὰς μοναδικὰς διὰ μακεδονικὸν τάφον διαστάσεις ἀποτελεῖ καὶ τὸ αἰσθητικὸν «μέγεθος» του. Ἐκφράζει δὲ συνάμα καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν τῆς ἐποχῆς του.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

- ἀγγεῖα ἐρυθρόμορφα, 154 κέ.
 Ἄδης, 131, 134, 138 κέ., 145, 1, 147 κέ.
 αἰτώμα, 23, 32 κέ., 38, 79, 83, 87 κέ., 94, 157, 165, 170, 179, 182.
 Ἀθῆναι, 71, 89, 2, 98, 4, 121, 131, 4.
 Αἰακίδαι, 131, 150.
 Αἰακός, 115, 117, 129 κέ., 132, 133, 3, 137, 141, 143 κέ., 158, 164, 179.
 Αἰανή, 127, 134.
 Αἰγαί, 8, 7, 17, 180.
 Αἴγυπτος, 61, 2, 156.
 Ἀκράγαντος τάφος, 89, 2.
 ἀκρωτήριον, 33, 80.
 Ἀλεξάνδρεια (Αἰγύπτου), 110, 111, 117, 121, 122, 8, 124, 3, 154, 168, τάφοι, 47, 53, 8, 62, 3, 72, 2, 77, 2, 89, 92, 104, 3, 128, 1.
 Ἀλέξανδρος, Μέγας, 5, 3, 12, 118 κέ., 124, 1, 131, 144, 150, 165, 166, 168, 173, 3, 179, 180, 182.
 Ἀλκηστis, 142, 143, 2.
 ἀμφικίων, 62 καὶ σημ. 3.
 Ἀμφιπόλεως, λέων, 63 συν. σημ. 3 σ. 62, 83, 2.
 ἀναλογίαι, 83 κέ., 179.
 ἀναξυρίδες, 161 κέ., 163, 164.
 ἀναπαράστασις, 80 κέ.
 Ἀντίγονος Γονατᾶς, 79, 132, 3, 134.
 Ἀπελλῆς, 111, 117, 3, 155 κέ.
 Ἀπουλία, 53, 8, 77, 2, 110, 5, 179.
 Ἀργολίς, 74.
 Ἀριστοναύτου στήλη, 122, 9, 154.
 Ἀριστοτέλης, 5, 3, 12, 17, 136, 138, 6, 144, 146, 151 κέ., 155, 5, 170, 4, 180, 182.
 Ἀρσένιον, 13.
 Ἀρτέμιδος Λευκοφρυγῆς ναός, 61, 2, 111, 2, 122, 9, 167, 5.
 Ἀρχέλαος, 15 κέ., 17, 87, 88, 143, 144, 180, 181.
 ἀρχιτεκτονική, 44 κέ., 179, 180.
 ἀσπίδες ζωοφόρου, 161, 163, 164.
 ἀσπίδες προθαλάμου, 39, 56 κέ.
 Βεγορρίτις λίμνη, 6 κέ., 11, 13.
 Βεργίνα, ἀνάκτορον, 8, 34, 1, 52, 63 συν. σημ. 3 σ. 62, 68, 71, 5, 73, 74, 2, 77, 2, 78, 3, 85 καὶ σημ. 2, 88, 4, 89, 92, 110, 112, 179, 181. Μεγάλη τούμπα, 19, 2. Νεκρόπολις, 18, 2, 21, 1-2, 173, 4. Ἰδὲ καὶ λ. τάφοι.
 Βέρμιον, 11, 15, 17, 87, 1, 103, 150.
 Βέροια, 5, 3, 16, 17, 18, 1, 4, 59, 4, 112, 127, 180.
 Βικεντίου καὶ Βιβίας τάφος, 142 κέ.
 Βοκερία, 13.
 γεισηπόδες, 51, 78, 81, 98, 99.
 γεῖσον δωρικόν, 32, 34, 35, 40, 69 εἰκ. 21, 80, 97, ἐπαέτιον, 33, 78 κέ., 83, 112, θαλάμου, 36, 39, 51, 99, 177, ἰωνικόν, 32, 34, 42, 69 εἰκ. 22-24, 70, 78, 80, 82, 97, 98.
 Γιαννιτσῶν λίμνη, 15, κέ.
 γλυπτική, 104, 127, 152, 170.
 δάκτυλος, ἰδὲ λ. πούς.
 δάπεδον, 24, 39, 43, 44 κέ.
 Δασκύλιον, 121.
 Δελφοί, 61, 2, 97, 3, 122, 165, 4, 167, 5, 168.
 Δερβένι, Θεσσαλονίκης, 18, 2, 110, 4, 113, 169, 176, 1.
 Δῆλος, 53, 8, 60, 61, 2, 68, 2-3, 72 συν. σημ. 6 σ. 71, 84, 85, 2, 88 καὶ σημ. 4, 89, 2, 119, 127, 4, 156.
 Δημητριάς - Παγασαί, 99, 1, 139, 154, 156, 158.
 Διάδοχοι, 121.
 Δίδυμα, 113.
 Δοῦρα - Εὐρωπός, 121.
 «δρόμος» τάφων, 21 κέ.
 Δυρράχιον, 111, 5.
 Δωδώνη, 119, 6, 124, 3, 150.
 δωρικός ρυθμός, 23, 32, 34, 35, 61, 70, 83, 100, 105.
 Ἐγνατία, 13.
 ἐγχάρακτος δήλωσις τοιχοδομίας, 35 καὶ σημ. 2, 36, 62, 85, 86.
 Ἐδεσσα, 7, 17.
 εἰκονιστική, 117, 171.
 εἰκὼν ἐν ὄπλῳ, 60.
 ἐμβάτης, 66.
 ἐνδυμασία, 117, 123, 126 κέ., 134 κέ.
 ἔντασις ἡμικίονος, 62.
 ἐπιγραφαί, 131, 132, 135 κέ., 172, 3.
 Ἐπίδauρος, 63 συν. σημ. 3 σ. 62, 74, 2, 80, 2, 104, 4.
 ἐπίκρανον, 32, 36, 49, 65, 75, 99.
 ἔπιπλα, 172 κέ.
 ἐπισκευαί, 40 κέ., 96, 97, 108.
 Ἐπισκοπή Ἡμαθίας, 13.
 ἐπιστύλιον δωρικόν, 32, 34, 41, 42, 65, 66, ἰωνικὸν θαλάμου, 36, 39, 49 κέ., προσόψεως, 40, 78, 81, 98.
 Ἐρμῆς, 37, 114, 117, 123, 124 κέ., 130, 2, 4, 134 συν. σημ. 5 σ. 133, 134 κέ., 138 κέ., 164.
 ἐτρονσικαὶ παραστάσεις, 139 κέ., τάφοι, 59, 89, 2, 90.
 Ἐφεσσος, 134.

Ζεῦξις, 87, 88, 106, 151, 155.
 ζωγραφική, 23, 87 καὶ σημ. 4,
 88, 111, 127, 152, 155 κέ.
 ζωοφόρος, 23, 32, 34, 38, 41 κέ.,
 70 κέ., 79, 157, 159 κέ.,
 179 κέ., 181, 182.

ἤλοι, 43, 51, 160, 177.
 Ἡλύσια πεδία, 141, 147, 148, 6.
 Ἡμαθία, 5, 2, 9 συν. σημ. 8
 σ. 8, 128, 6.
 ἡμικίων δωρικός, 23, 32, 34 κέ.,
 61, 62 κέ., 83, 179, ἰωνικός,
 23, 32, 34 κέ., 72, 73 κέ.,
 75, 80, 85, 179.
 Ἡπειρος, 77, 2, 131, 150.

θάκος, 129, 5.
 θάλαμος, 23 κέ., 35 κέ., 37 κέ.,
 42, 44, 45 κέ., 51 κέ., 54 κέ.,
 99 κέ., 173 κέ.
 Θάσος, 68, 2.
 θεμέλια, 44.
 Θεσσαλία, 54, 91, 5, 103, 121,
 126, 129, 3, 131, 4, 134, 150.
 Θεσσαλονίκη, 16, 17, 119, 6.
 Θράκες - Θράκη, 128, 5-6, 129, 3,
 141, 3, 150.
 Θράξ ἱππεύς, 122, 171.
 θριγκός, 51, 52, 62, 65 κέ., 75,
 78 κέ., 85, 98.
 θύρα, 47, 56, 72, 86 κέ.
 θυραῖον ἄνοιγμα, 61, 94.
 θύρωμα, 39, 40, 47, 56, 75 κέ.,
 86, 93.
 θώραξ, 115 κέ., 117, 118 κέ.,
 160, 161 κέ., 163, 164, 179.

Ἰερώνυμος ὁ Τλῶος, 141 κέ.,
 154, 3.
 ἱμάτιον, 130, 132.
 ἰσόδομον σύστημα, 23.
 ἰσοκεφαλία, 166.
 Ἰταλία, Κάτω, 110, 111, 2, 5,
 137 κέ., 143, 145, 2, 146,
 152, 158, 2, 179, 181.
 ἰωνικός ρυθμός, 23, 32, 34, 70
 καὶ σημ. 4, 73, 4, 83, 85,
 100.

Καζανλάκ (Βουλγαρίας), 111, 4.
 Κάλλατις, 127.
 καμάρα, 25, 26, 27, 1, 28 κέ.,
 33, 6, 35, 39, 40, 44, 46 κέ.,
 51, 56, 180.
 κανόνες ἐπιστυλίου, 35, 40, 66,
 96.

Κάτω Ἰταλία, ἰδὲ λ. Ἰταλία.
 καυσία, 127.
 κενταυρομαχία, 23, 101 κέ., 179.
 κηρύκειον, 125, 126, 127, 128,
 129.
 κιονόκρανον δωρικόν, 32, 64,
 83 κέ.
 κιονόκρανον ἰωνικόν, 32, 40, 74,
 98, 179.
 Κίτιον, 5 κέ.
 κονιάματα, 23, 32, 33 καὶ σημ. 5,
 37 κέ., 39, 1, 45, 47, 53 καὶ
 σημ. 8, 56, 65, 74, 77, 81 κέ.,
 98, 99, 100, 135, 159 κέ.,
 168 κέ., 170, 171, 174 κέ., 180.
 Κοπανός Ἡμαθίας, 1, 2, 3, 2,
 15.
 Κόρινθος, 74, 2.
 κοσμοφόρος, 40, 41, 97, 107 κέ.,
 157, 165, 179, 181.
 κρηπίδες, 116, 4. Ἰδὲ καὶ λ. ὑπο-
 δήματα.
 Κρίσις, ἡ τετράμορφος παράστα-
 σις, 23, 37, 86, 93, 114 κέ.,
 172, 179, 182.
 κτερίσματα, 43, 172 κέ., 180,
 181.
 κυμάτιον, 36, 39, 40, 41, 42, 47,
 49, 64 κέ., 70, 75, 77, 78, 97,
 98, 99, 100, 107, 112, 114,
 157, 173, 180.
 Κυρήνη, 59, 104, 4.

Λάγινα Καρίας, 122, 169, 7.
 Λαπίθης, ἰδὲ λ. κενταυρομαχία.
 Λευκάδια Ἡμαθίας, 1, 3, 2, 4,
 15, 109.
 λίθος, 173.
 λιθορῦχοι, 78, ἰδὲ καὶ λ. τυμ-
 βωρῦχοι.
 Λίμυρα Λυκίας, 86, 3, 153.
 Λουδίας ποτ., 17.
 Λυκίας τάφοι, 89, 2, 90, 153, 4.
 Λυκόσουρα, 119, 6.
 Λυσικράτους μνημεῖον, 86, 166,
 179.
 Λύσιππος, 123, 124.

Μαγνησία, 86, 168, ἰδὲ καὶ λ.
 Ἀρτέμιδος Λευκοφρυγηῆς
 ναός.
 Μακεδόνες, Μακεδονία, 88 κέ.,
 93, 95, 104, 105, 111, 5,
 115, 1, 117, 3, 118, 1, 119,
 122, 126, 128, 129, 3, 134,
 144, 145, 1, 150, 155 κέ.,
 160 κέ., 179.

Μαρίνα Ἡμαθίας, 13.
 μάρμαρον, 44, 3, 87, 172, 3.
 Μουσωλεῖον, Ἀλικαρνασσοῦ,
 59, 8, 71, 73, 1, 85, 2, 105, 6,
 106, 166, 167, 169, 179, 181,
 Belevi, 68, 2, 89, 2, 104, 1,
 111, 2, Κνίδου, 59, 8.
 Μεγάλη Ἑλλάς, 111.
 μείωσις ἡμικίωνος, 62, 74, πα-
 ραστάδος, 64.
 Μελίσσιον Πέλλης, 17, 1.
 μετόπη, 23, 34, 66 κέ., 100 κέ.,
 157, 164, 165, 169, 4, 179,
 181.
 Μίδα κῆποι, 129, 3.
 Μίεζα, 3, 5 κέ., 109, 129, 144,
 146, 150, 180.
 Μίνως, 131, 136, 141, 143, 144 κέ.
 Μολοσσοί, 131, 4.
 Μουσεῖον, Βεροίας, 3, 2, 4, 128, 5,
 Βόλου, 128, 4, 158, 4, Βοστώ-
 νης, 106, Βρετανικόν, 134,
 Ἑθν. Ἀρχαιολογικόν, 126, 2,
 138, 6, 170, 1, Θεσσαλονίκης,
 2, 3, 2, Κομοτηνῆς, 127, 3,
 Κωνσταντινουπόλεως, 3, 2,
 121, Δούβρου, 121, 123, 127,
 Μαδρίτης, 119, Νεαπόλεως
 Ἰταλίας, 106, 117 συν. σημ. 4
 σ. 116, 118, 133, 1, 5, Φλω-
 ρεντίας, 158.

ναόσχημος πρόσοψις, 87 κέ., στή-
 λη, 154.
 Νάουσα, 1, 2, 3, 2, 4, 6, 8, 7,
 9, 11, 14, 15 κέ., 17, 4, 180.
 Νεάπολις Ἰταλίας, 94.
 νεκρός, 114 κέ., 130, 3, 4, 157
 κέ., 164, 165, 171, 172.
 Νέκυια, 143, 153.
 Νεμέα, 74, 2.
 Νέστος, Μέστος κ.τ.τ., 14.
 νομίσματα, 3, 2, 21, 131.
 Νυμφαῖον Μιέζης, 3, 5, 3, 6, 9,
 10, 11, 12, 129, 144, 146.
 νωπογραφία, 100, 3, 117.

Ξάνθος Λυκίας, 58, 59, 8, 63
 συν. σημ. 3 σ. 62, 71.
 ξύλον, 77, 88, 181.

οἰκία, 88 κέ.
 Ὀλβία, 89, 2.
 Ὀλγανός, 2, 3, 5, 3, 10, 12.
 Ὀλυμπία, 55, 1, 68, 2, 71, 6,
 74, 2, 84, 119, 6, 130 συν.
 σημ. 5 σ. 129, 178, 180.

- *Ολυνθος, 64 κέ., 77, 2, 85, 2, 89, 105, 5, 151, 2.
- *Ορφική διδασκαλία, 148 και σημ. 1.
- Παλατίτσα, ιδέ λ. Βεργίνα.
- Παλατίτσια Ἡμαθίας, 18, 4.
- Παναγκούριστε Βουλγαρίας, 77, 2, 113.
- Παντικάπαιον, 91, 111, 2, 128, 1, 177, 1.
- παράθυρα, 23, 32, 35, 40, 72, 75 κέ., 80, 86, 179.
- παραστάς, 23, 32, 34, 61, 62, 64 κέ., 75, 80, 98, θαλάμου, 36, 39, 47 κέ., 52, 65, 99.
- Παρθενών, 83, 97, 1, 105, 115, 1, 133.
- Πάρνηθος σπήλαιον, 129.
- Πανσίας, 111, 7.
- πέδιλα, 127.
- Πέλλα, 13, 15 κέ., 17, 21, 1, 52 κέ., 62, 3, 73, 74 κέ., 85, 89, 92, 93, 97, 3, 109, 110, 112, 114, 2, 125, 4, 135, 136, 141, 2, 154, 166, 180, 181.
- Περαχώρα, 74, 2.
- Πέργαμον, 53, 8, 59, 68, 2, 70, 1, 3, 71, 83, 7, 110, 4, 111, 2, 119, 7, 120, 127, 3, 130, 4, 133, 5, 153, 164, 2, 166, 181.
- Πέρσαι, 104, 160 κέ.
- Περσεύς, 7, 11, 13, 14, 122, 135.
- πέτασος, 125, 126, 127.
- πῆχυς, ιδέ λ. πούς.
- Πιερία, 128, 6.
- Πλάτων, 138, 6, 142 κέ., 149 κέ., 179, 182.
- Πλούτων, 141 κέ.
- πόδιον, θαλάμου, 47, 52, 71, προσόψεως, 62, 70 κέ., 79, 85, 86, 89, 114, 152.
- Πομπηία, 53, 118, 126 συν. σημ. 8 σ. 125, 128, 5, 134 συν. σημ. 5 σ. 133, 153, 156, 165, 168, 169.
- πούς, 55 και σημ. 1, 60, 64, 66, 74, 77.
- Πριήνη, 79, 1, 85, 2, 86, 87, 93, 113.
- προθάλαμος, 23 κέ., 35, 37 κέ., 42, 44, 45, 54 κέ., 98, 177.
- πρόμοχοι, 35, 40, 42, 66, 68 κέ., 97.
- Προπύλαια Ἀκροπόλεως, 83, 87, 3.
- πρόσοψις, 23, 25, 28 κέ., 34, 37 κέ., 40, 41, 54 κέ., 60 κέ., 66, 72 κέ., 80, 83, 85 κέ., 153 κέ., 161, 179, 181.
- Πυθαγόρειοι, 148 και σημ. 1.
- Πύργος, 77, 2, 132, 3, 179.
- πωρόλιθος, 23, 32 και σημ. 1, 33, 37, 40, 43, 44 κέ., 173 κέ.
- Ραδάμανθυς, 114, 117, 130, 2, 4, 131, 132 κέ., 137, 141, 143, 144 κέ., 157 κέ., 164, 179.
- Ρόδος, 119, 123, 141.
- ρυθμός, ιδέ λ. δωρικός ρ., ιωνικός ρ.
- ρωμαϊκή ἀρχιτεκτονική, 95.
- Ρώμη, 52, 142.
- Ρωσία, Νότιος, 54 συν. σημ. 8 σ. 53, 55, 2, 60, 73, 1, 86, 4, 89, 2, 111, 4, 114, 1, 121, 128, 2, 5, 139, 168.
- Σαβάζιος, 143.
- Σαμοθράκη, 68, 2, 77, 2, 110, 3, 111, 2.
- σανδάλια, 130, 132.
- Σαρι - γκιόλ έλος, 6 κέ., 11.
- σαρκοφάγος, Ἀμαζώνων, 167, 168, Chiusi, 141, 3, Θρηνησών, 71, 4, 73, 1, 91, 152, 154, 164, 3, 170, Μεγ. Ἀλεξάνδρου, 164, 3, 165, 167, 169 κέ., ρωμαϊκή 153, Σάμου, 91.
- Σικυών, 74, 2.
- σίμη, 33, 70, 79 κέ., 83, 97, 112, 181. Ἰδέ και λ. κοσμοφόρος.
- σκηνή, 92, 152.
- Σκόπας, 134.
- Σκύδρα, 13.
- Σπάρτη, 153.
- «σπίτι ντόπικο», 95.
- στάσις, ἄλλως κίνησις, 117, 123, 124, 2, 126 κέ., 179.
- Στενήμαχος Ἡμαθίας, 4, 8, 7, 13.
- στήλη, 91, 173.
- στοά Φίλωνος, 84.
- στυλοβάτης, 25, 31, 32, 60.
- στυλοπινάκιον, 86.
- σύνδεσμος, 33, 173.
- συνδετική ὕλη, 33, 5.
- Σχολή Ἀριστοτέλους, 5, 3, 12, 17, 146 και σημ. 1, 180, 182.
- Τάναγρα, 71, 6, 72, 77, 2, 86, 5.
- Τάρας, 59, 61, 1, 77, 2, 83, 2, 111, 1, 6, 113, 1, 121 κέ., 126, 128, 1, 139, 158, 169, 182.
- ταφή, 172 κέ.
- τάφος, «μακεδονικός», 1, 15, 18, 1, 23, 51 κέ., 53, 54, 60, 61 και σημ. 2, 73, 80, 1, 83, 85, 87 κέ., 92, 94, 112, 153, 2, 172, 180 κέ., Ἀγίου Ἀθανασίου Θεσσαλονίκης, 80, 1, Ἀλκέτα, 59, 8, 115, 1, Ἀμφιπόλεως, 21, 3, 33, 5, 37, 1, Βάθειας, 19, 4, 21, 3, Βεργίνας, 19, 1, 4, 20, 1, 21, 3, 32, 1, 44, 2, 34, 2, 35, 2, 37, 1, 44, 1, 45, 4, 46 και σημ. 1-2, 56, 61, 2, 62, 3, 74 κέ., 78, 3, 79, 80, 1, 85, 2, 87, 93, 100, 1, 109, 110, 173, 3, 177, 1, 181, Δελφῶν, 20 συν. σημ. 4 σ. 19, Δίου, 19, 4, 21, 3, 47, 5, 54, 62, 3, 168, 10, 171, 1, Ἐλαφοχωρίου, 20 συν. σημ. 4 σ. 19, Ἐρετρίας, 19, 4, 20 συν. σημ. 4 σ. 19, 21, 3, 33, 5, 35, 2, 37, 1, 85, 2, 172, 175, Καλυδῶνος, 20 συν. σημ. 4 σ. 19, 177, 1, Καρύτσης, 80, 1, Λαγκαδά, 19, 2, 4, 27, 1, 34, 2, 35, 1, 45, 4, 55, 2, 61, 2, 62, 3, 80, 1, 87, 2, 93, Λαγκώματος, 20 συν. σημ. 4 σ. 19, Λύσωνος και Καλλικλέους, 1, 21, 54, 60, 4, 80, 1, 87, 1, 98, 6, 128, 4, 135, 172, 177, Ναούσης (Kinch), 1, 15, 19, 4, 21, 37 και σημ. 1, 56, 4, 73, 1, 77, 87, 1, 109, 117, 3, 151, 2, 155, 3, 168, 171, Παλατίτσης, 17, 4, 19, 4, 21, 3, 33, 5, 37, 1, Πέλλης, 19, 4, 33, 5, 37, 1, Πύδνης, 19, 4, 21, 3, 33, 5, 37, 1, 53, 8, Σέδες, 21, 3, 98, 5, Τούμπας Παιονίας, 20, 1, 22, 3, Φιλίππων, 20 συν. σημ. 4 σ. 19, Χαλκίδος, 20 συν. σημ. 4 σ. 19, 20, 3.
- τέμπλον, 95.
- Τέως, 121, 166, 179.
- τιάρα, 160, 161 κέ., 163.
- τοιχοβάτης, 36, 47, 52, 173.
- τοιχοδομία, 23 κέ., 180.
- τριγλυφον, -ος, 32, 34, 35, 40,

66 κέ., 96, 97, 100, 179.
 Τρίλοφος Ἡμαθίας, 4, 13.
 τύμβος, 2, 15, 17, 18, 19 κέ., 180.
 τυμβωρύχοι, 45.

ύάλινα, 177 κέ., 180.
 ὑπέρθυρον, 50 κέ., 56.
 ὑποδήματα, 125, 126, 130, 4,
 161 κέ. Ἰδὲ καὶ λ. κρηπίδες,
 πέδιλα καὶ σανδάλια.

Φάλαννα, 127, 3.
 Φειδίας, 107, 126, 152, 178, 180.
 Φιγάλεια, 105, 106, 168.
 Φίλιππος Β', 117, 3.
 Φιλόξενος Ἐρετριεύς, 117, 3,
 118, 8, 119.

Χαρίεσσα Ἡμαθίας, 1, 2, 8, 15,
 17, 4.

Χάρος, 144, 8.
 Χάρων, 140 κέ.
 χθόνιος, 126 κέ.
 χιτών, 127, 162 κέ., 164.
 χιτωνίσκος, 115, 125, 126, 161.
 χλαμύς, 116, 125, 126, 127, 160,
 161 κέ., 163, 164.
 χρονολογία, 68, 105, 117, 142,
 166, 179 κέ.
 χρυσός, 176.
 χρώματα, 23, 34 κέ., 39, 41, 43,
 49, 52, 73, 96 κέ., 114, 157,
 161 κέ., 169 κέ.

Ψυχοπομπός, 126, 127, 128,
 139, 153.

AERACURA, 142.
 ALCESTIS, 142.

Boscoreale, 114, 2, 117, 3,
 130, 3, 132 κέ., 134, 179.
 Canosa, 87, 89, 2, 92, 93.
 Charun, 140 κέ.
 Chiusi, 141, 3.
 DISPATER, 142.
 FATA DIVINA, 142.
 fresco, ἰδὲ λ. νοτογραφία.
 horror vacui, 166.
 imago clipeata, ἰδὲ λ. εἰκὼν
 ἐν ὅπλῳ.
 Isernia, 165.
 MERCURIUS NUNTIUS, 142.
 modulus, ἰδὲ λ. ἐμβάτης.
 Patrizi, ἀμαζών, 168.
 scenae frons, ἰδὲ λ. σκηνή.
 Sovana, 111, 2.
 stucco, 170.
 Vibia, 142.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

	Σελίς
1. Κάτοψις τοῦ τάφου	24
2. Τομή κατὰ πλάτος τοῦ θαλάμου μετὰ προβολῆς τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως.	25
3. Τομή κατὰ μῆκος τοῦ τάφου	26
4. Ἡ τοιχοδομία τοῦ μνημείου κατὰ στοίχους.	27
5. Νοτία ἐξωτερικὴ ὄψις	28
6. Βορεία ἐξωτερικὴ ὄψις	29
7. Ἀνατολικὴ ἐξωτερικὴ ὄψις.	30
8. Λείψανα ἡλῶν ἐξ ἐπισκευῆς τῆς προσόψεως.	42
9. Ὅριζοντία τομὴ τοῦ θαλάμου εἰς τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου.	46
10. Τομὴ κυματίου τοῦ θαλάμου	48
11. Τομὴ τοῦ «καταληπτῆρος» τοῦ ποδίου τοῦ θαλάμου καὶ ὀψις τοῦ γραπτοῦ κυματίου	48
12. Τομὴ ἐπικράνου τῶν παραστάδων τοῦ θαλάμου καὶ ὀψις τοῦ γραπτοῦ μετώπου	49
13. Τομὴ ἐπιστυλίου καὶ γείσου τοῦ θαλάμου καὶ ὀψις τοῦ γραπτοῦ γεισηποδίσματος	50
14. Σχεδιαστικὰ κέντρα τῶν καμαρῶν τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ θαλάμου.	57
15. Ὅψις ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ προθαλάμου	58
16. Δωρικὸν κιονόκρανον τῆς προσόψεως	63
17. Ἐκ τῶν κάτω ὀψις ἡμίσεος δωρικοῦ κιονοκράνου τῆς προσόψεως	64
18. Ἐπικράνον παραστάδος τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ τῆς προσόψεως	65
19. Τρίγλυφος καὶ κανὼν, τομαὶ καὶ ὀψις	67
20. Ὅριζόντιαι τομαὶ τριγλύφου	67
21. Τομὴ τοῦ δωρικοῦ γείσου μετὰ κοσμοφόρου	69
22. Τομὴ ἰωνικοῦ γείσου ὑπὲρ τὴν ζωοφόρον	69
23. Τομὴ τοῦ ὀριζοντίου γείσου τοῦ ἀετώματος, τοῦ συμφυοῦς ἐπιστυλίου καὶ γραπτοῦ γεισηποδίσματος.	69
24. Τομὴ ἐπαιτίου γείσου μετὰ σίμης.	69
25. Ἰωνικὸς ἡμικίον τῆς προσόψεως	74
26. Παραστάς τοῦ ἰωνικοῦ ὀρόφου	75
27. Παράθυρον μετὰξὺ παραστάδος καὶ ἡμικίονος	76
28. Γωνιαῖον τεμάχιον ἐπιστυλίου μετὰ γείσου	78
29. Πρόσοψις τοῦ τάφου μετὰ ἐνδείξεως τῶν κυρίων διαστάσεων	82
30. Σωζόμενον τμῆμα γραπτοῦ κυματίου θυρώματος (πλαisiou) παραθύρου.	96
31. Μαίανδρος ταινίας δωρικοῦ γείσου	97
32. Αἱ μετόπαι ὑπ' ἀριθ. 3 (ἐκ τῶν ὀπισθεν ὀρωμένη) καὶ ὑπ' ἀριθ. 8	102

	Σελίς
33. Διάκοσμος τοῦ θώρακος τοῦ νεκροῦ	115
34. Ἐπιγραφὴ ὑπὲρ τὸν Αἰακὸν	134
35. Ἐπιγραφὴ ὑπὲρ τὸν Ραδάμανθυν.	135
36. Ἰχνη τῆς παραστάσεως ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ αἰτώματος	171
37. Λίθος εὐρεθεὶς ἐντὸς τοῦ θαλάμου	172
38. Σχέδιον μερικῆς ἀναπαραστάσεως λιθίνου ἐπίπλου	173
39. Πωρόλιθοι εὐρεθέντες ἐντὸς τοῦ θαλάμου	174
40. Τεμάχια πωρόλιθων εὐρεθέντων ἐντὸς τοῦ θαλάμου	175
41. Ἰχνη κονιάματος κτιστοῦ ἐπίπλου τοῦ θαλάμου	176
42. Ἀναπαράστασις κατασκευῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου	176
43. Θέσεις ἡλῶν ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τοῦ θαλάμου.	177

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ

Παρένθετοι :

- A'. Τοπογραφικὸν σχέδιον τῆς περιοχῆς Ναούσης - Κοπανοῦ - Λευκαδίων.
 B', α. Ὅριζοντία τομὴ ὁρόφου εἰς τὸ ὕψος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν κατωφλίων.
 B', β. Ἡ ζωοφόρος με' ἀρίθμῳ τῶν πολεμιστῶν.
 B', γ, 1 - 11. Αἱ μετόπαι κατὰ σειράν.
 B', δ. Ὅριζοντία τομὴ τοῦ μνημείου εἰς τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου.
 Γ'. Σχέδιον ἀναπαραστάσεως θριγκοῦ καὶ ἀετώματος.

Ἐγχρωμοί :

- A'. Ἡ πρόσοψις. Σχέδιον Ἀ. Κούντουρα. Ζωγραφικὴ Χρ. Λεφάκη.
 B', 1. Γραπτὴ διακόσμησις τῆς ἐπαετίου σίμης.
 B', 2. Γραπτὴ διακόσμησις τοῦ ὁριζοντίου γείσου τοῦ ὁρόφου τῆς προσόψεως.
 B', 3. Ἡ κοσμοφόρος τοῦ δωρικοῦ γείσου.
 Γ'. Ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν μετόπη.
 Δ'. Ἡ δευτέρα ἐξ ἀριστερῶν μετόπη.
 E', 1. Γραπτὴ διακόσμησις τοῦ γείσου τοῦ θαλάμου.
 E', 2. Γραπτὴ διακόσμησις ἐπικράνου παραστάδος τοῦ θαλάμου.
 E', 3. Κυμάτιον τοῦ ποδίου τοῦ θαλάμου.
 Ξ'. Ὁ νεκρός.
 Ζ'. Ὁ Ἑρμῆς.
 Η'. Ὁ Αἰακός.
 Θ'. Ὁ Ραδάμανθυς.
 Ι', 1. Λεπτομέρεια τῆς προσόψεως.
 Ι', 2. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ νεκροῦ.
 Ι', 3. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ Ραδαμάνθους.

Πίνακες ἐν τέλει τοῦ βιβλίου.

- 1, α. Ἀπόσπασμα αὐστριακοῦ ἐπιτελικοῦ χάρτου, 1 : 300.000.
 1, β. Ἀπόσπασμα αὐστριακοῦ ἐπιτελικοῦ χάρτου (1904), 1 : 200.000.
 2. Ἀπόσπασμα ἀγγλικοῦ ἐπιτελικοῦ χάρτου (1939 - 45), 1 : 100.000.
 Περιοχὴ Βεροίας - Ναούσης.
 3. Ἀπόσπασμα ἀγγλικοῦ ἐπιτελικοῦ χάρτου (1939 - 45) 1 : 100.000.
 Περιοχὴ Ναούσης - Ἑδέσσης.
 4. Φωτογραφία ἀπὸ ἀέρος τῆς περιοχῆς Ναούσης - Κοπανοῦ - Λευκαδίων.
 5. Ὁ νεκρός.
 6. Ὁ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς.
 7. Ὁ Αἰακός.

8. Ὁ Ραδάμανθυς.
9. Ὁ Αἰακός. Τὸ ἄνω μέρος τῆς παραστάσεως.
10. Ὁ Ραδάμανθυς. Τὸ ἄνω μέρος τῆς παραστάσεως.
- 11, α. Ἀποψις τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Δυσμῶν.
- 11, β. Ἡ πρόσοψις ἀπὸ ΒΔ.
- 12, α. Οἱ δύο θάλαμοι ἀπὸ ΒΔ.
- 12, β. Ἡ πρόσοψις ἀπὸ Δυσμῶν.
- 13, α. Ἡ καμάρα τοῦ θαλάμου καὶ ὁ προθάλαμος ἀπὸ Ἀνατολῶν.
- 13, β. Ἡ καμάρα τοῦ θαλάμου καὶ ὁ προθάλαμος ἀπὸ ΒΑ.
- 14, α. Ἡ καμάρα τοῦ προθαλάμου ἀπὸ ΝΑ.
- 14, β. Ἀνοιγμα τοῦ μεσοτοίχου πρὸς τὸν θάλαμον.
- 15, α. Ὁ ἄνω ὄροφος τῆς προσόψεως.
- 15, β. Ἀποψις τῆς προσόψεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς.
- 16, α. Τὸ κέντρον τῆς προσόψεως κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς ζωοφόρου.
- 16, β. Στρωματογραφία πρὸ τῆς εἰσόδου.
- 16, γ. Στρωματογραφία τοῦ «δρόμου».
17. Ἐξωτερικὴ ὄψις τῶν δύο θαλάμων ἀπὸ ΝΑ.
18. Ἐξωτερικὴ ὄψις τῶν δύο θαλάμων ἀπὸ ΒΑ.
- 19, α - β. Δείγματα τοιχοδομίας κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τάφου.
- 20, α. Ἐπίκρανον, ἐπιστύλιον καὶ γεισήποδες τοῦ θαλάμου ὑπὲρ τὴν νοτίαν παραστάδα τοῦ τοίχου τοῦ βάθους.
- 20, β. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ θαλάμου.
21. Ὁ θάλαμος ἀπὸ Δυσμῶν.
22. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ θαλάμου.
23. Ἡ βορρεια πλευρὰ τοῦ θαλάμου.
24. Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ θαλάμου, λεπτομέρεια.
- 25, α, γ. Ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως ἀπὸ τοῦ προθαλάμου, λεπτομέρεια.
- 25, β. Τὸ ὑπέρθυρον τῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου ἀπὸ τοῦ προθαλάμου.
- 26, α. Ὁ κίων ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου.
- 26, β. Ὁ μεταξὺ τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ Ἑρμοῦ κίων.
- 26, γ. Οἱ κίονες δεξιὰ τῆς εἰσόδου.
- 27, α. Τὸ νότιον ἄκρον τῆς ζωοφόρου καὶ λιθοδομή.
- 27, β. Ζωοφόρος, οἱ πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 1 - 5.
- 28, α. Τμῆμα τῆς ζωοφόρου, οἱ πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 5 - 7.
- 28, β. Τὸ κέντρον τῆς ζωοφόρου μετὰ τὰ λείψανα τῶν πολεμιστῶν ὑπ' ἀριθ. 8 - 14 καὶ αἱ μετόπαι 4 - 8.
- 29, α. Τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ζωοφόρου, πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 14 - 20 καὶ μετόπαι 1 - 3.
- 29, β. Λεπτομέρεια τῶν πολεμιστῶν τῆς ζωοφόρου ὑπ' ἀριθ. 19 καὶ 20.
- 30, α. Ζωοφόρος, ἡ ἀσπίς τοῦ πολεμιστοῦ ὑπ' ἀριθ. 20.
- 30, β. Καταρρεύσας πλαστικὸς ὄγκος τῶν πολεμιστῶν ὑπ' ἀριθ. 18 καὶ 20 καὶ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς κοσμοφόρου.
- 30, γ. Τμῆμα τοῦ θριγκοῦ μετὰ λειψάνων ἀρχαίας ἐπισκευῆς, καθαρισθείσης ἐν μέρει ὑπὸ συνεργεῖον τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων.
- 31, α. Τμῆμα τοῦ θριγκοῦ περὶ τὴν μετόπην ὑπ' ἀριθ. 2.
- 31, β - δ. Αἱ μετόπαι 9 - 11.
- 32, α. Μέρος τῆς κοσμοφόρου μετὰ ἀρχαίας ἐπισκευῆς.
- 32, β. Ρῆγμα τῆς κοσμοφόρου ἐπισκευασθὲν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

- 33, α. Ταινία καὶ κυμάτιον τοῦ ὑπὲρ τὴν ζωοφόρον ἰωνικοῦ γείσου.
- 33, β. Μέρος τῆς κοσμοφόρου ὑπὲρ τὴν μετόπην ὑπ' ἀριθ. 2.
- 33, γ. Τὸ ἐπικράνον τῆς βορείας παραστάδος.
- 33, δ. Τὸ ἐπικράνον τῆς νοτίας παραστάδος καὶ σταγόνες κανόνος ἐπιστυλίου.
- 34, α - β. Τμήματα ἐπαιτίου γείσου μετὰ σίμης.
- 34, γ - δ. Λίθοι τυμπάνου τοῦ ἀετώματος.
- 34, ε - στ. Τεμάχια τοῦ ἐπιστυλίου μετὰ συμφυοῦς ὀριζοντίου γείσου.
- 35, α. Μέρος τῆς βορείας παραστάδος καὶ τοῦ πρώτου ἐξ ἀριστερῶν παραθύρου.
- 35, β. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ δευτέρου ἐξ ἀριστερῶν ἡμικίονος μετὰ μέρους τῶν ἐκατέρωθεν θυρωμάτων.
- 35, γ. Μέρος παραθύρου καὶ ἡμικίονος, τρίτων ἐκ δεξιῶν.
- 35, δ. Μέρος τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν ἡμικίονος μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν θυρωμάτων.
- 36, α. Λεπτομέρεια τοῦ θυρώματος τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν παραθύρου.
- 36, β. Μέρος παραθύρου καὶ ἡμικίονος, πρώτων ἐκ δεξιῶν.
- 36, γ. Μέρος τοῦ μεσαίου παραθύρου.
- 37, α. Λίθος ἀδρῶς εἰργασμένος ὑπεράνω τοῦ σωζομένου τμήματος τῆς προσόψεως.
- 37, β. Ἡ θέσις τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν κιονοκράνου καὶ μέρος τοῦ τρίτου θυρώματος μετὰ λειψάνων γραπτοῦ κυματίου ἄνω.
- 37, γ. Ἄνω ἀριστερὰ μέρος τοῦ μεσαίου παραθύρου.
- 38, α - β. Ὑάλινα εὐρήματα τοῦ προθαλάμου.
- 38, γ. Λίθος εὐρεθεὶς ἐντὸς τοῦ θαλάμου.
- 38, δ. Ἄνω μέρος στήλης εὐρεθὲν παρὰ τὸν τύμβον.
- 39, α. Θύρα ἐν τῷ Μουσείῳ Τανάγρας.
- 39, β. Θραῦσμα τοῦ δωρικοῦ γείσου τῆς προσόψεως τοῦ τάφου.
- 39, γ. Λεπτομέρεια κονιάματος τῆς ζωοφόρου.
- 39, δ. Λίθος καὶ ἄρμοι τοῦ νοτίου τοίχου ἐξωτερικῶς.
- 39, ε. Μάρμαρον εὐρεθὲν ἐντὸς τοῦ προθαλάμου.
- 40, α - β. Ἰωνικὸν κιονόκρανον.
- 40, γ. Μέρος ἐπικράνου τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς προσόψεως.
- 40, δ. Βάσις τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν ἡμικίονος.
- 41, α. Γωνιακὸν τεμάχιον ἐπιστυλίου μετὰ συμφυοῦς ὀριζοντίου γείσου.
- 42, α - β. Θραῦσμα γωνίας τοῦ ἐπιστυλίου.
- 43, α - β. Τὸ στέγαστρον τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων μετὰ κυλιομένης τετραφύλλου θύρας.
- 43, β. Πρόσβασις πρὸς τὸν τάφον.
44. Ἀναπαράστασις οἰκίας ἐν Ὀλβίᾳ.
45. Ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου.

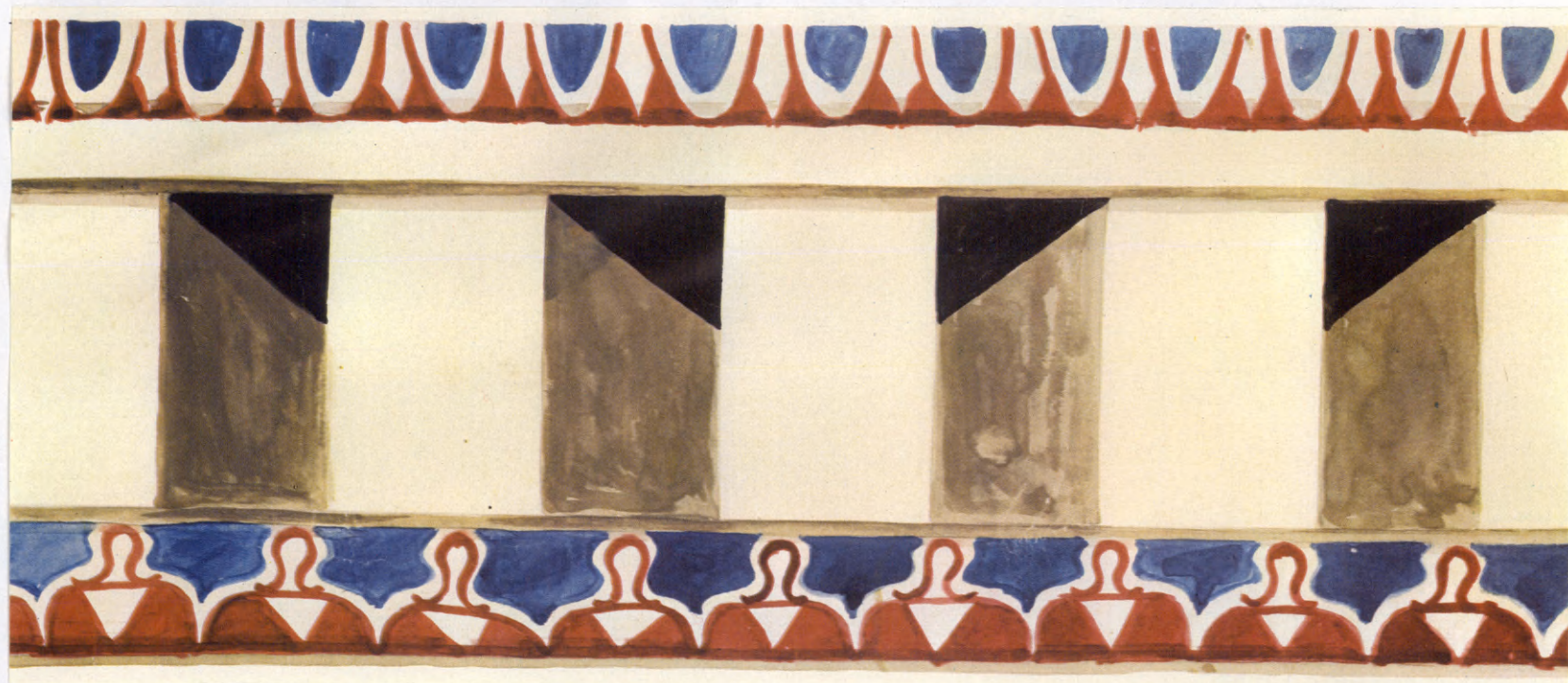
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς ε'
Πρόλογος	ε'
Εἰσαγωγή : Ἡ περιοχή.	
1. Ἡ ἀρχαιολογία τῆς περιοχῆς Ναούσης · Κοπανοῦ · Λευκαδίων.	1
2. Τὸ Κίτιον καὶ ἡ Μίεζα.	5
3. Ἡ θέσις τοῦ τάφου.	15
Τὸ Μνημεῖον.	
1. Ὁ τύμβος καὶ ἡ θέσις τοῦ τάφου ἐν αὐτῷ.	19
2. Ἡ τοιχοδομία καὶ ἐξωτερικὴ περιγραφὴ τῶν θαλάμων.	23
3. Τὰ κονιάματα.	37
4. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μνημείου.	44
5. Ἡ ἐγχρωμος καὶ γραπτὴ διακόσμησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ μνημείου.	
α) Ὁ χρωματισμὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.	96
β) Ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῶν μετοπῶν.	100
γ) Ἡ κοσμοφόρος	107
δ) Ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῆς σίμης τοῦ ἐπαετίου γείσου.	112
6. Ἡ κυρία γραπτὴ παράστασις : ἡ Κρίσις	114
7. Ἡ ζωοφόρος καὶ ὁ γλυπτὸς διάκοσμος τοῦ αἵετώματος.	
α) Ἡ ζωοφόρος.	159
β) Ὁ γλυπτὸς διάκοσμος τοῦ αἵετώματος.	170
8. Ταφαί, ἐπίπλωσις καὶ κτερίσματα	172
9. Χρονολόγησις τοῦ μνημείου καὶ γενικὰ συμπεράσματα.	179
Γενικὸν εὐρετήριον	183
Κατάλογος τῶν εἰκόνων	187
Κατάλογος τῶν πινάκων	189
Περιεχόμενα	192

1. Γραπτή διακόσμησης τῆς ἐπαετίου σίμης.

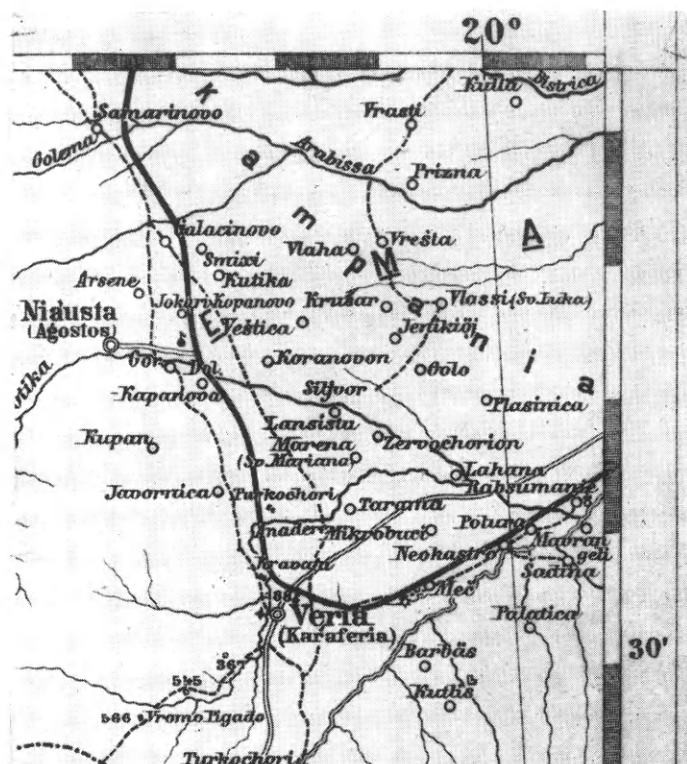

2. Γραπτή διακόσμησης τοῦ ὀριζοντίου γείσου τοῦ ὀρόφου τῆς προσόψεως.

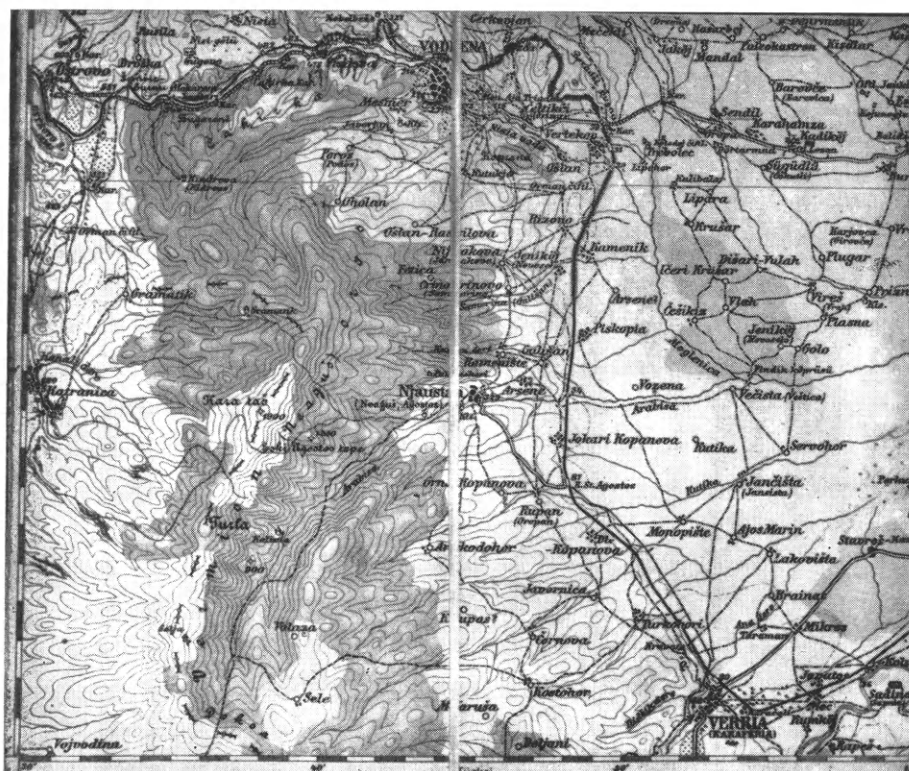

3. Ἡ κοσμοφόρος τοῦ δωρικοῦ γείσου.

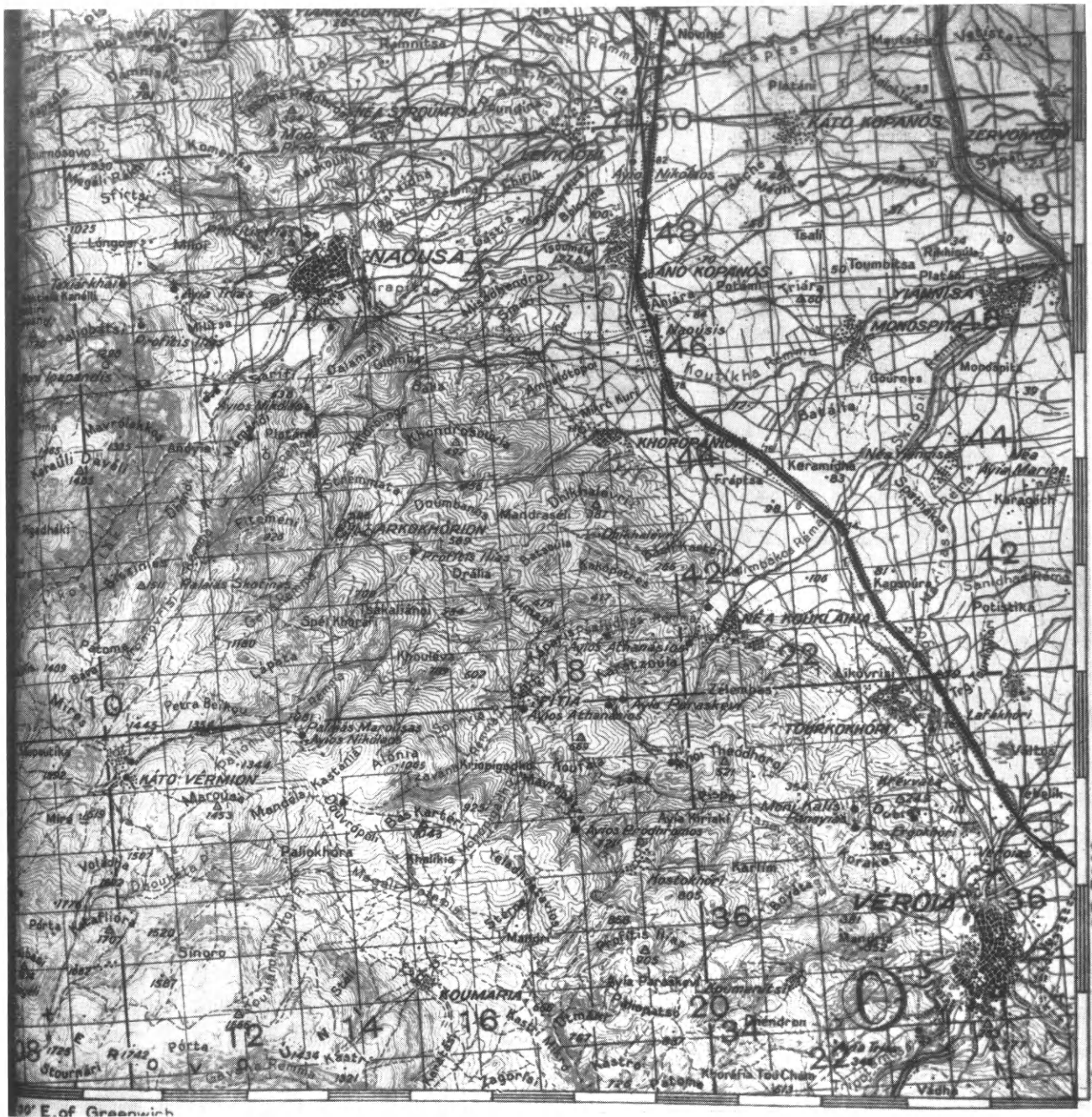

α. Ἀπόσπασμα αὐστριακοῦ ἐπιτελικοῦ χάρτου, 1 : 300.000.

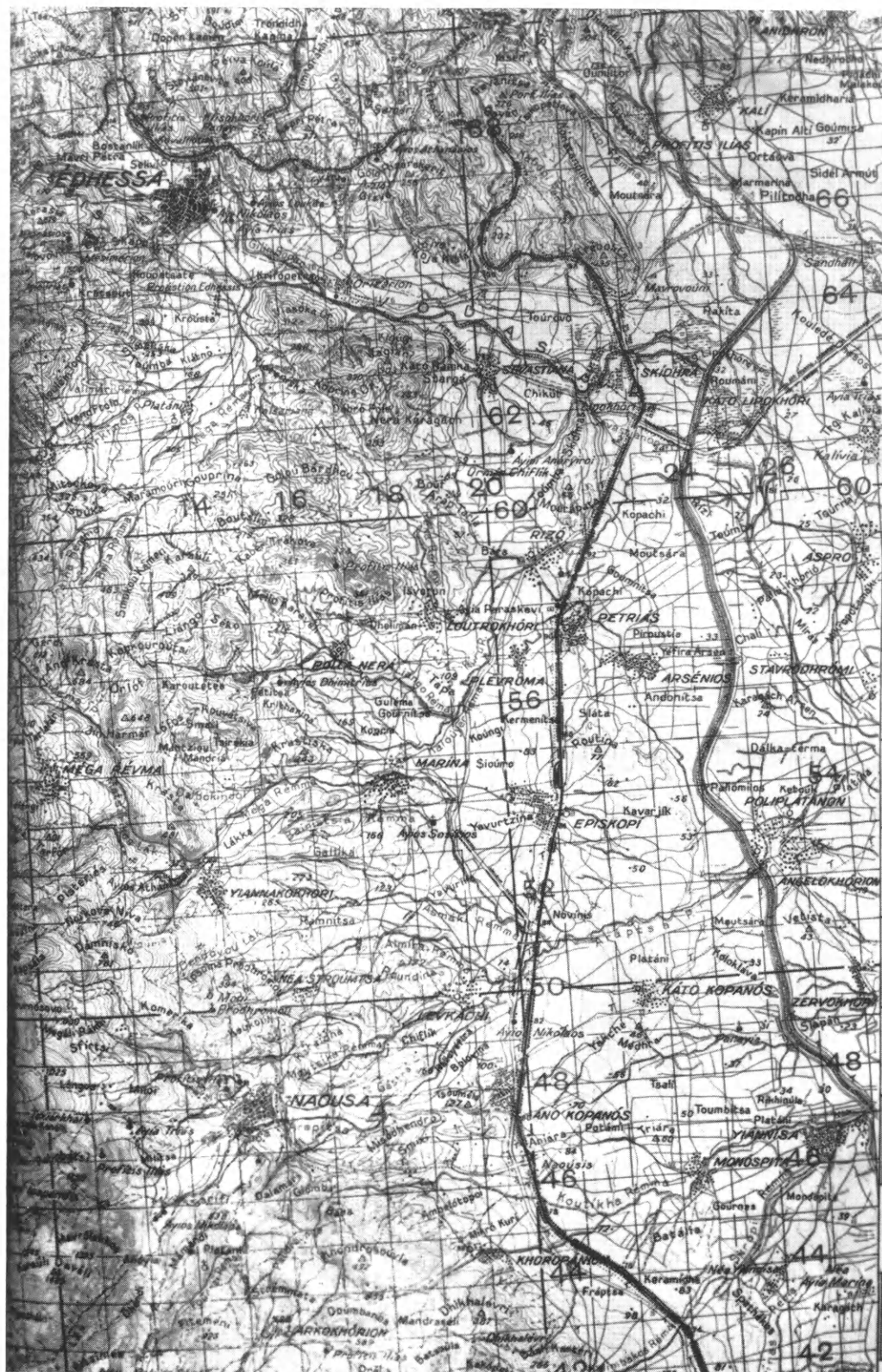

β. Ἀπόσπασμα αὐστριακοῦ ἐπιτελικοῦ χάρτου (1904), 1 : 200.000.

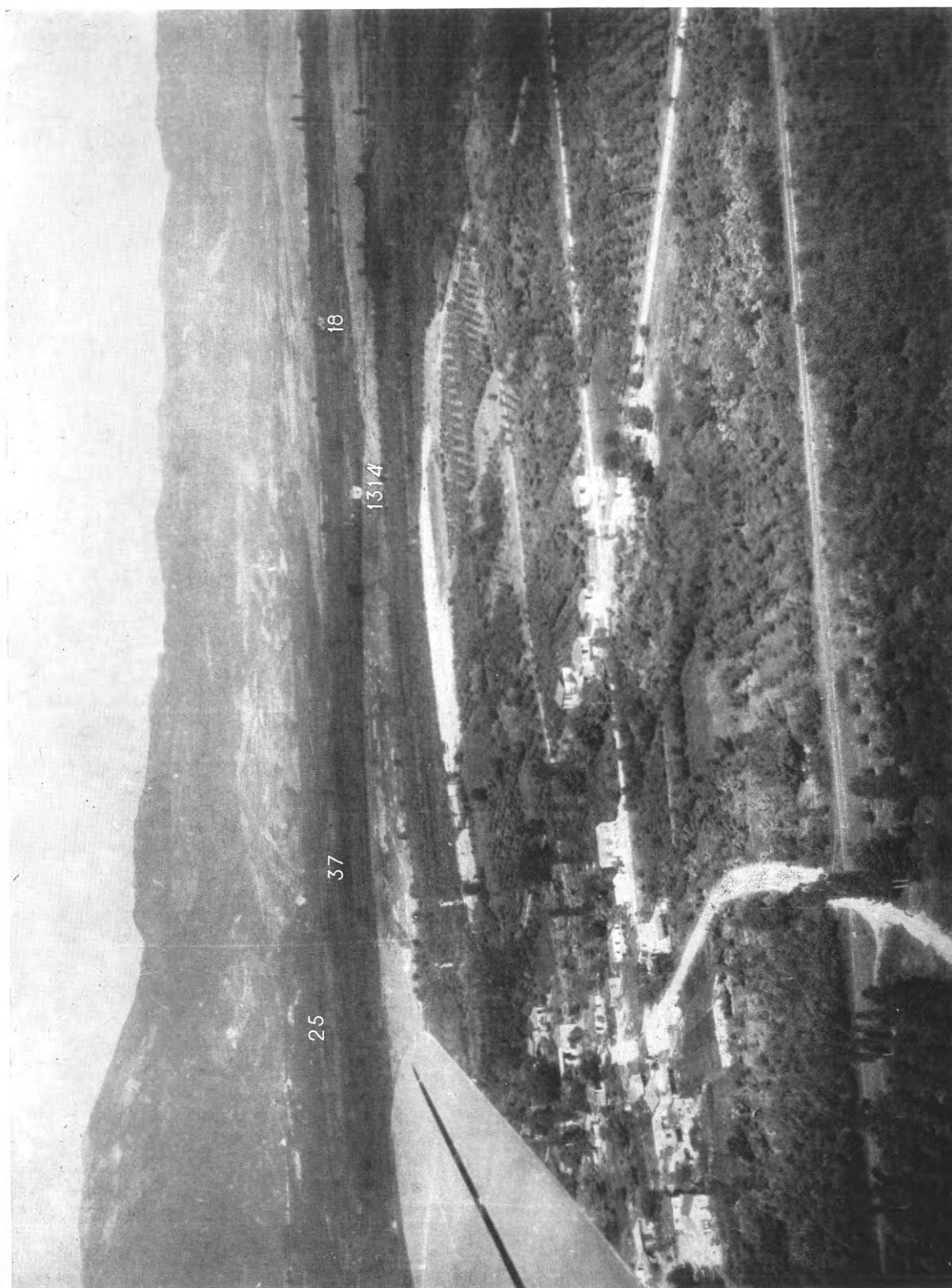

Ἀπόσπασμα ἀγγλικοῦ ἐπιτελικοῦ χάρτου (1939 - 45), 1 : 100.000.
Περιοχὴ Βεροίας - Ναούσης.

Ἀπόσπασμα ἀγγλικοῦ ἐπιτελικοῦ χάρτου (1939 - 45), 1 : 100.000.

Περιοχὴ Ναούσης - Ἐδέσσης.

Φωτογραφία από άξρος τῆς περιοχῆς Ναούσης - Κοπανοῦ - Λευκαδίων (πρβ. παρόνθ. πίν. Α').

Ὁ νεχρός.

Ὁ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς.

Ὁ Αἰακός.

Ὁ Παδάμανδρος.

Ὁ Αἰακός. Τὸ ἄνω μέρος τῆς παραστάσεως.

Ὁ Ραδάμανθυς. Τὸ ἄνω μέρος τῆς παραστάσεως.

α. Ὑποψη τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Δυσμῶν.

β. Ἡ πρόσοψις ἀπὸ ΒΔ.

α. Οἱ δύο θάλαμοι ἀπὸ ΒΔ.

β. Ἡ πρόσοψις ἀπὸ Δυσμῶν.

α. Ἡ καμάρα τοῦ θαλάμου καὶ ὁ προθάλαμος ἀπὸ Ἀνατολῶν.

β. Ἡ καμάρα τοῦ θαλάμου καὶ ὁ προθάλαμος ἀπὸ ΒΑ.

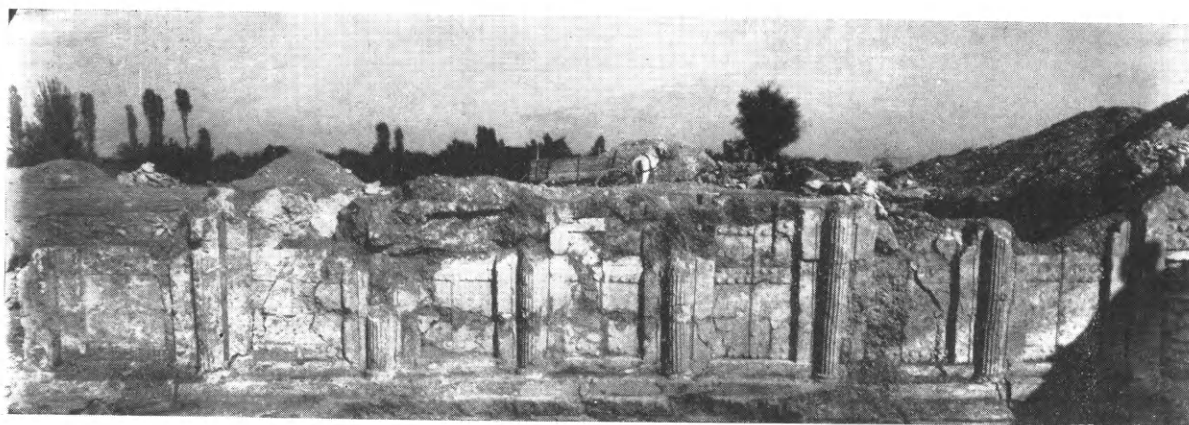

α. Ἡ καμάρα τοῦ προθαλάμου ἀπὸ ΝΑ.

β. Ὁ ἄνοιγμα τοῦ μεσοτοιχοῦ πρὸς τὸν θάλαμον.

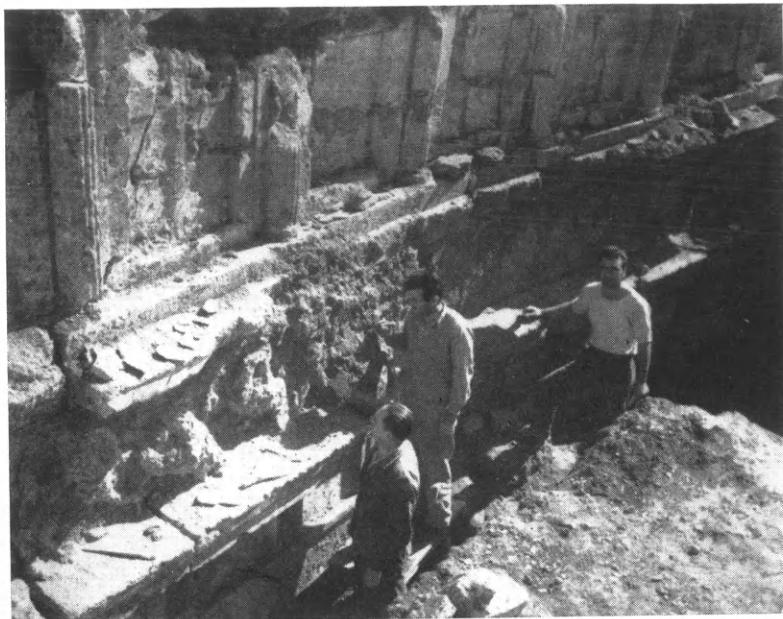

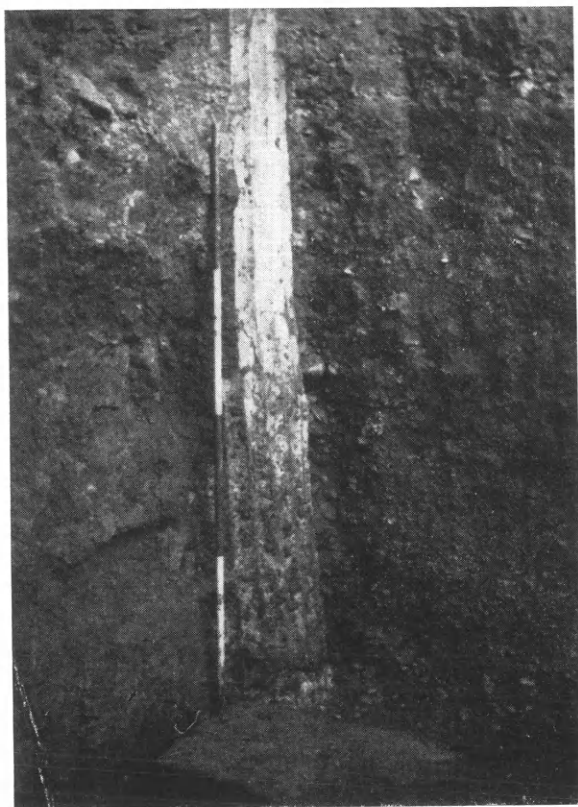
α. Ὁ ἄνω ὄροφος τῆς προσόψεως.

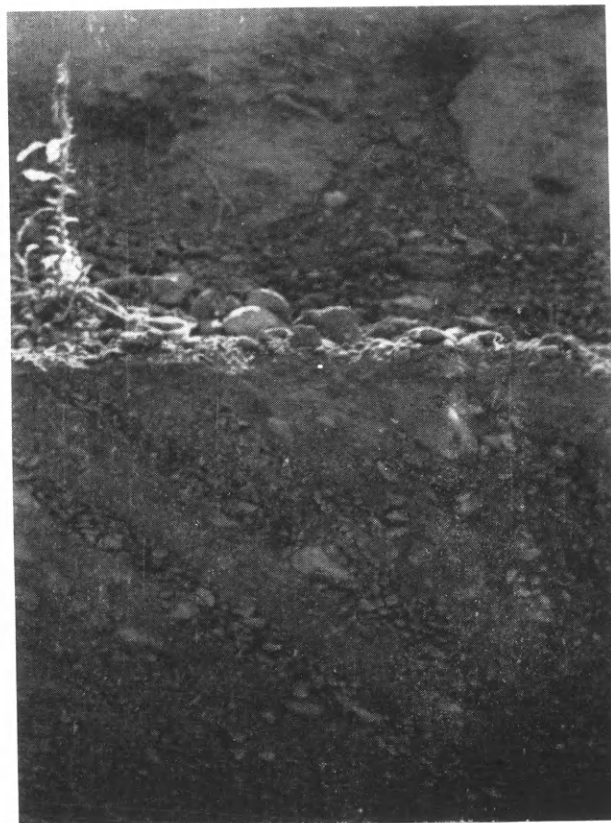
β. Ἀποψις τῆς προσόψεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς.

α. Τὸ κέντρον τῆς προσόψεως κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς ζωοφόρου.

β. Στρωματογραφία πρὸ τῆς εἰσόδου.

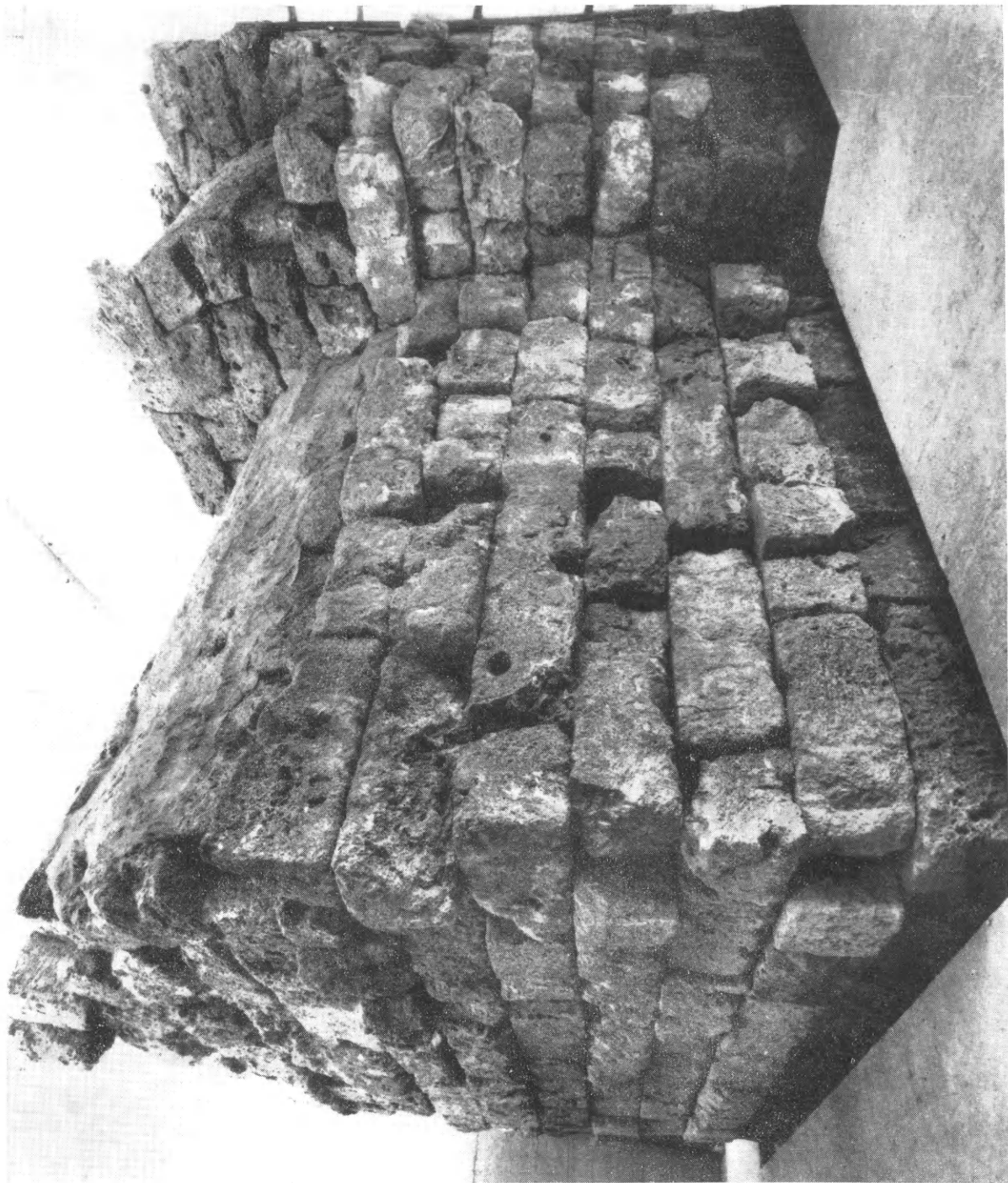

γ. Στρωματογραφία τοῦ «δρόμου».

Ἐξωτερικὴ ὄψη τῶν δύο θαλάμων ἀπὸ ΝΑ.

Ἐξωτερικὴ ὄψις τῶν δύο θαλάμων ἀπὸ ΒΑ.

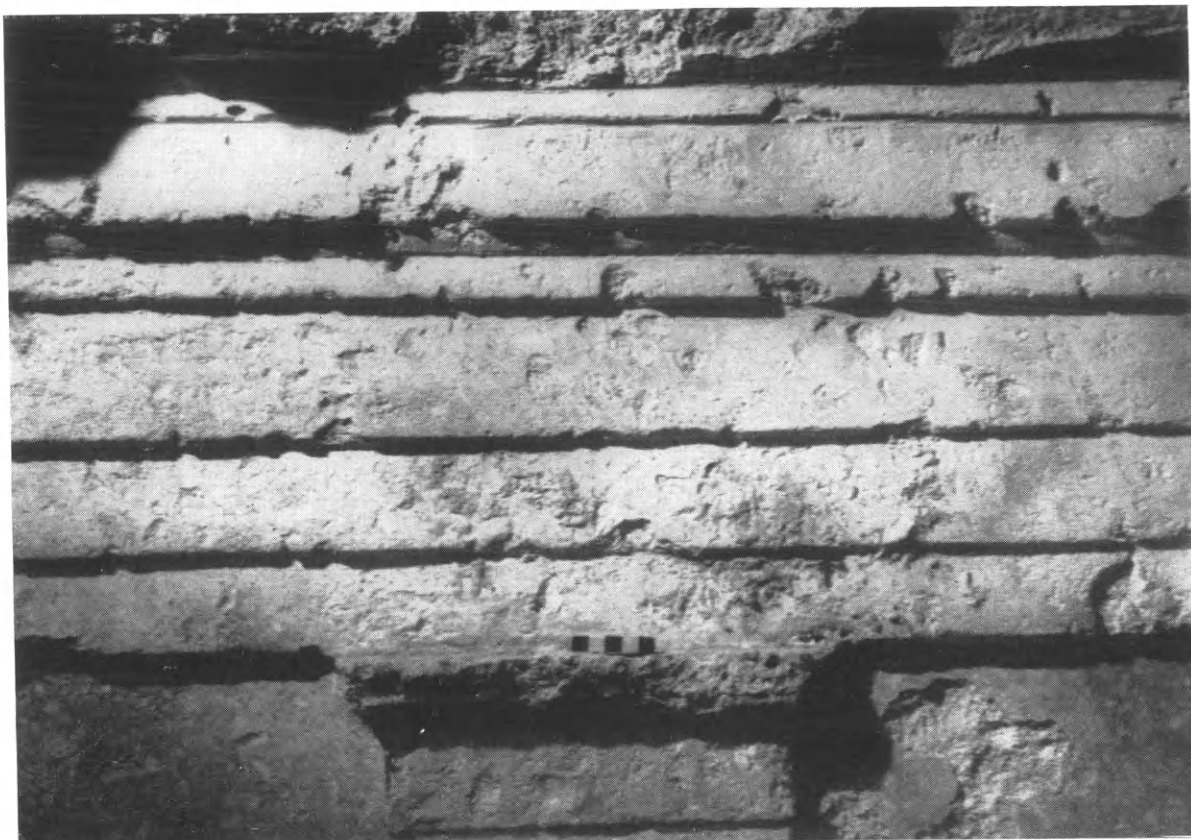
α

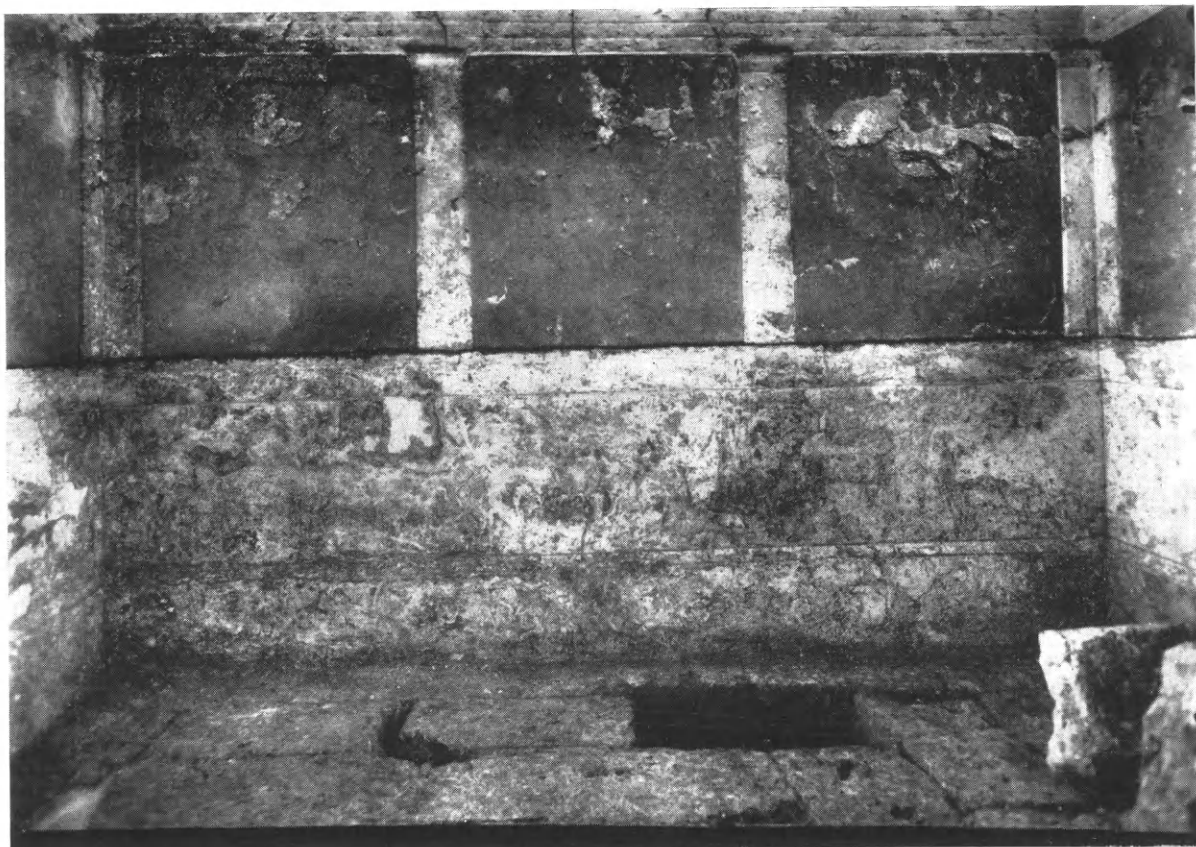
β

α-β. Δείγματα τοιχοδομίας κατά την νοτιοδυτικήν γωνίαν τοῦ τάφου.

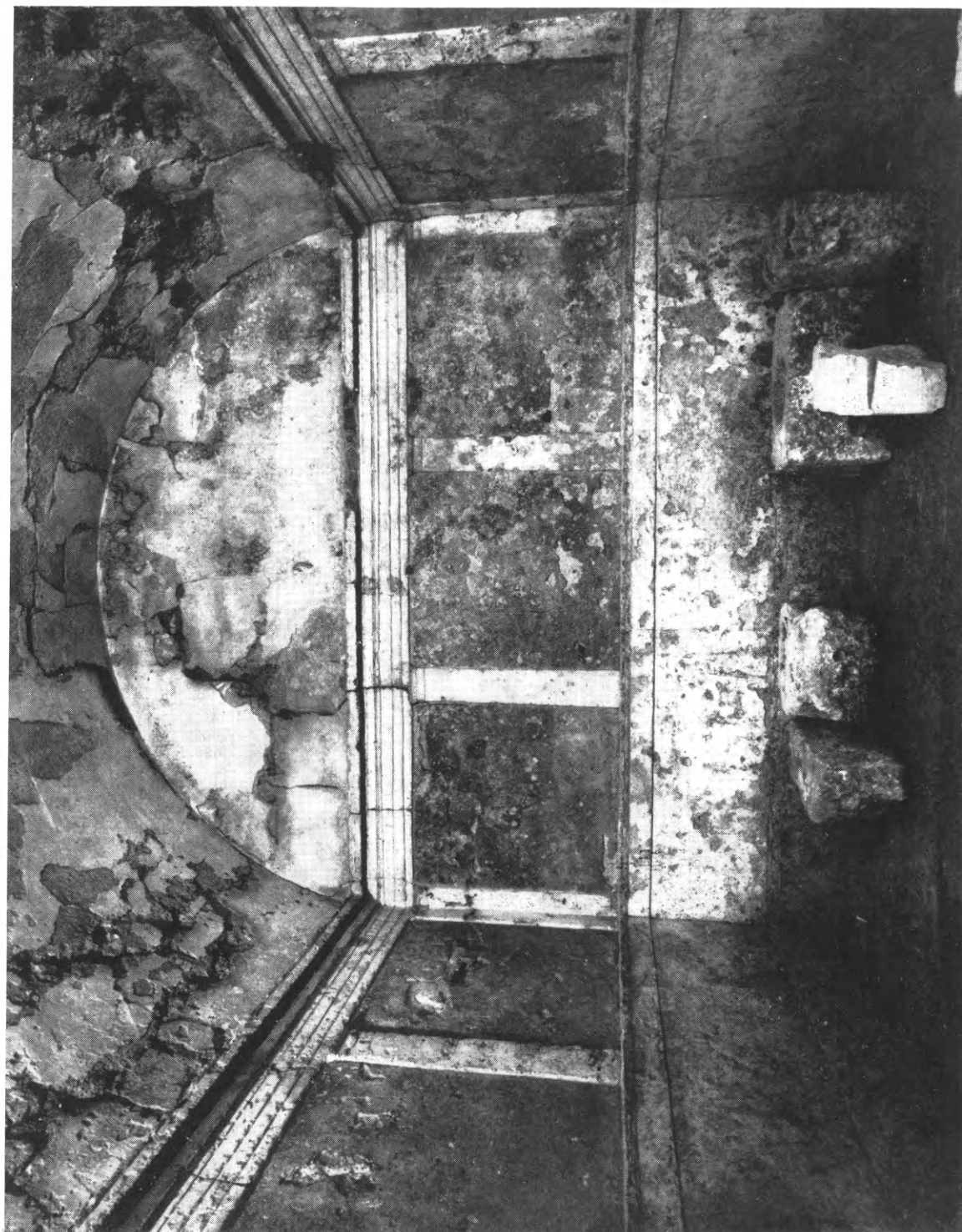

α. Ἐπίκρανον, ἐπιστύλιον καὶ γεισήποδες τοῦ θαλάμου ὑπὲρ τὴν νοτίαν παραστάδα τοῦ τοίχου τοῦ βάθους.

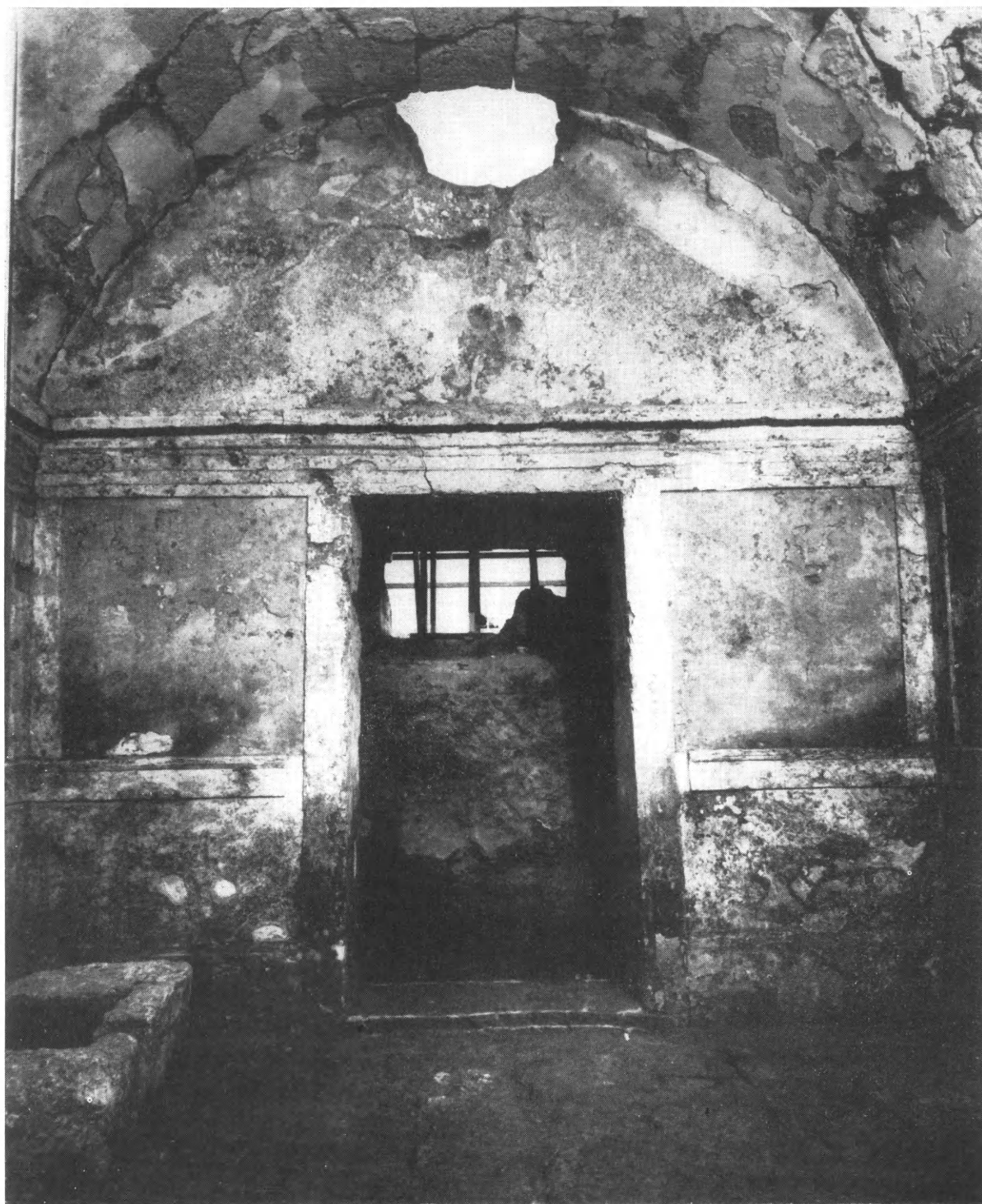

β. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ θαλάμου.

Ὁ θάλαμος ἀπὸ Δυσμῶν.

Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ θαλάμου.

Ἡ βορεία πλενὸν τοῦ θαλάμου.

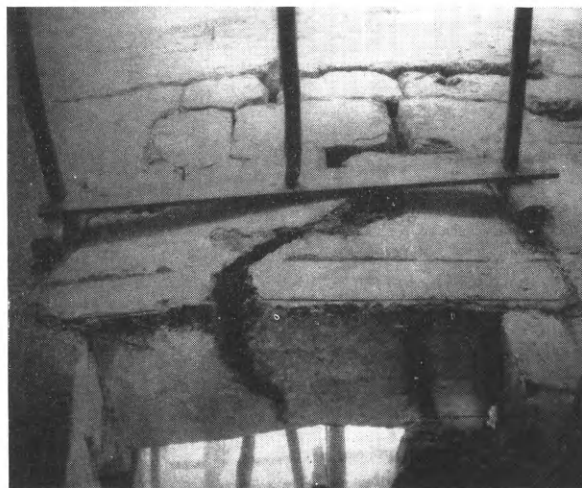

Ἡ βορειοανατολική γωνία τοῦ θαλάμου, λεπτομέρεια.

α

β. Τὸ ὑπέρθυρον τῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου
ἀπὸ τοῦ προθαλάμου.

α, γ. Ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως ἀπὸ τοῦ προθαλάμου, λεπτομέρειαι.

α. Ὁ κίων ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου.

β. Ὁ μεταξὺ τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ Ἑρμοῦ κίων.

γ. Οἱ κίονες δεξιὰ τῆς εἰσόδου.

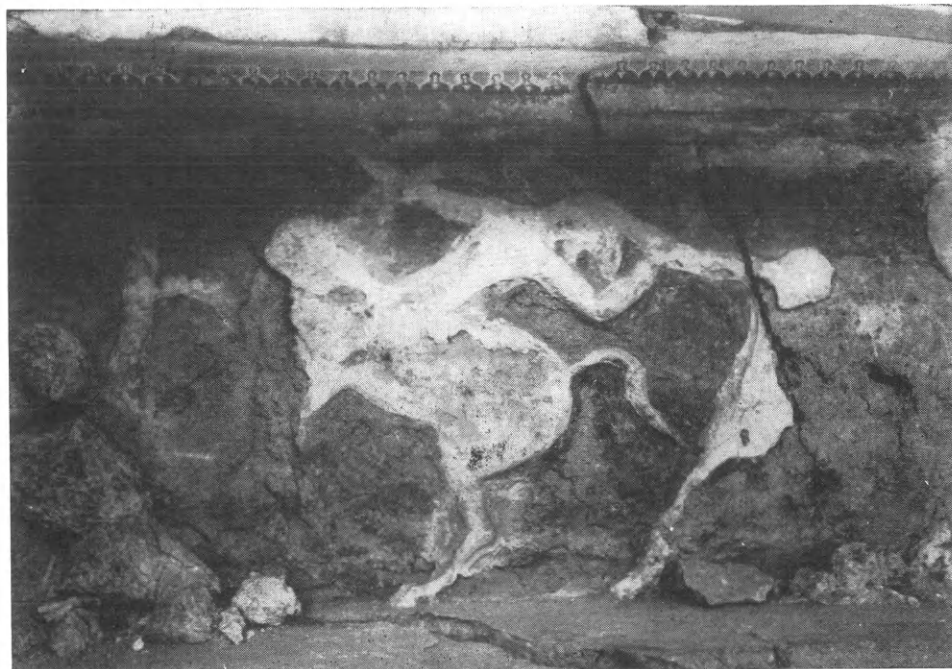

α. Τὸ νότιον ἄκρον τῆς ζωοφόρου καὶ λιθοδομῆς.

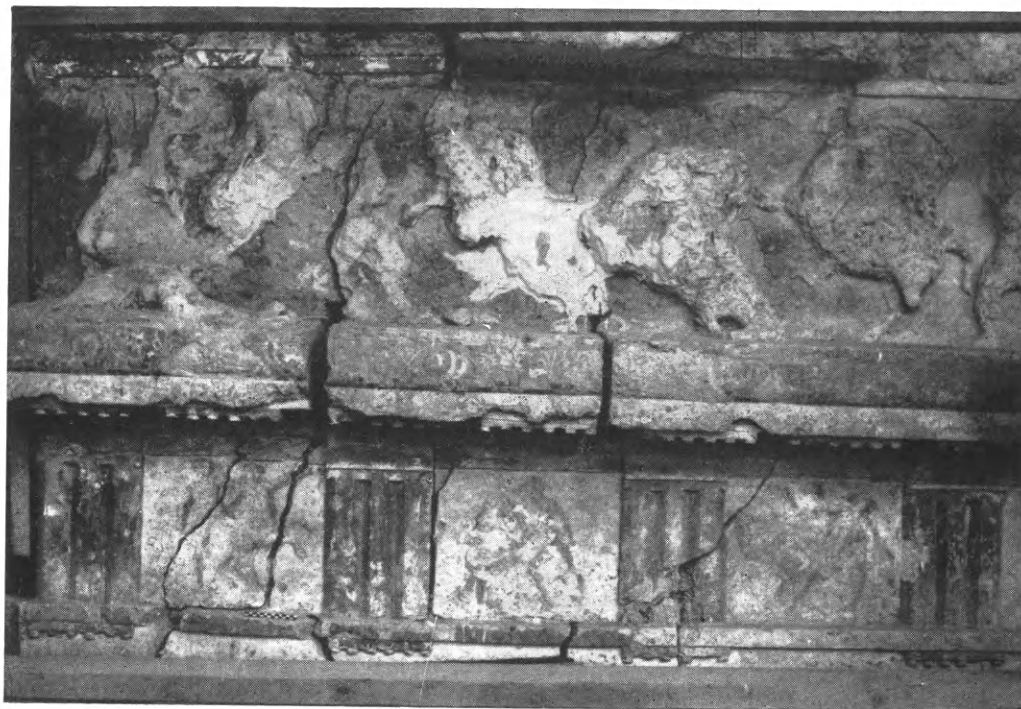
β. Ζωοφόρος, οἱ πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 1 - 5.

α. Τμήμα τῆς ζωοφόρου, οἱ πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 5 - 7.

β. Τὸ κέντρον τῆς ζωοφόρου μετὰ τὰ λείψανα τῶν πολεμιστῶν ὑπ' ἀριθ. 8 - 14 καὶ αἱ μετόπαι 4 - 8.

α. Τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ζωοφόρου, πολεμισταὶ ὑπ' ἀριθ. 14 - 20 καὶ μετόπαι 1 - 3.

β. Λεπτομέρειαι τῶν πολεμιστῶν τῆς ζωοφόρου ὑπ' ἀριθ. 19 καὶ 20.

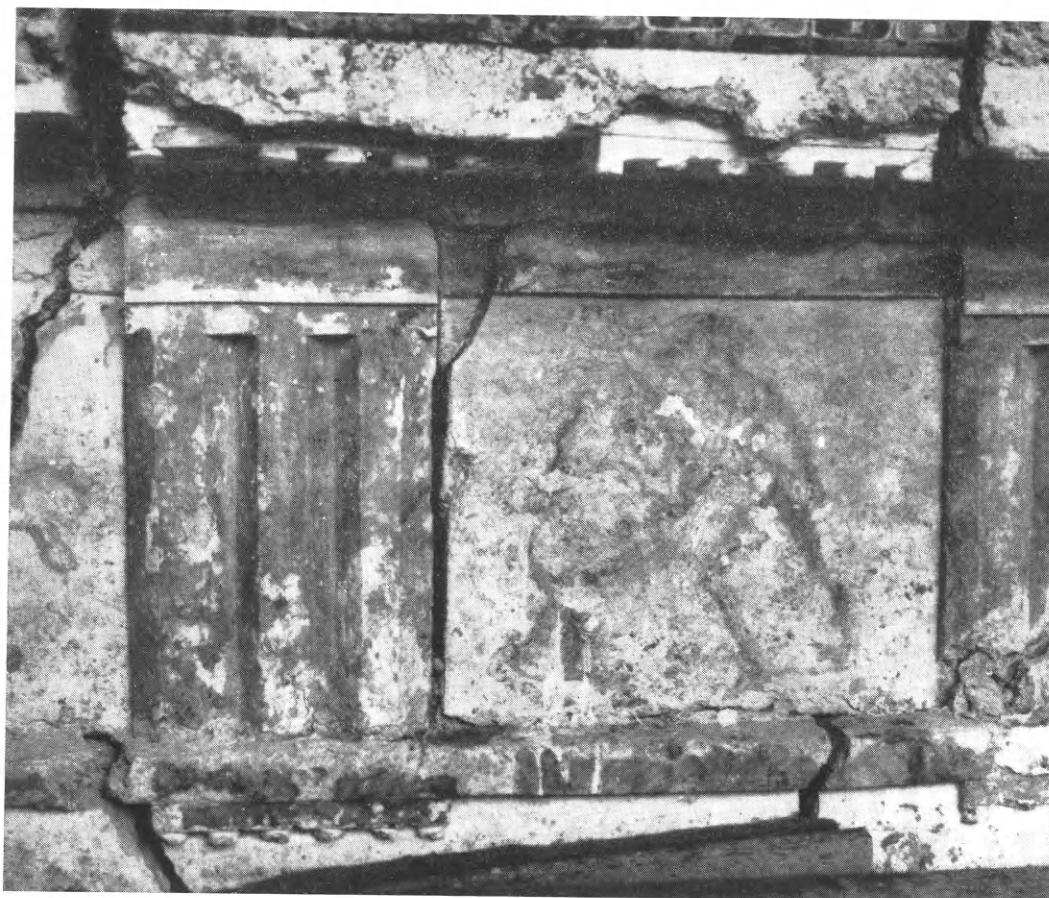
α. Ζωοφόρος, ἡ ἀσπίς τοῦ πολεμιστοῦ ὑπ' ἀριθ. 20.

β. Καταρρεύσας πλαστικός ὄγκος τῶν πολεμιστῶν ὑπ' ἀριθ. 18 καὶ 20, καὶ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς κοσμοφόρου.

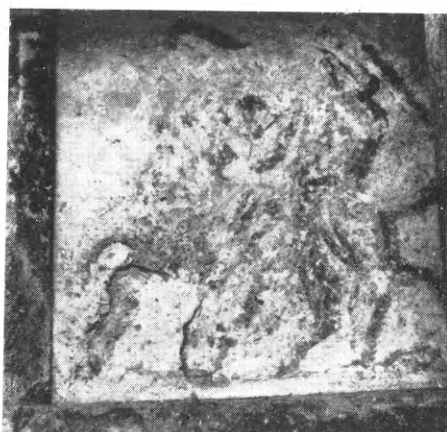
γ. Τμῆμα τοῦ θριγκοῦ μετὰ λειψάνων ἀρχαίας ἐπισκευῆς, καθαραισθείσης ἐν μέρει ὑπὸ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων.

α. Τμήμα τοῦ θριγκοῦ περὶ τὴν μετόπην ὑπ' ἀριθ. 2.

β

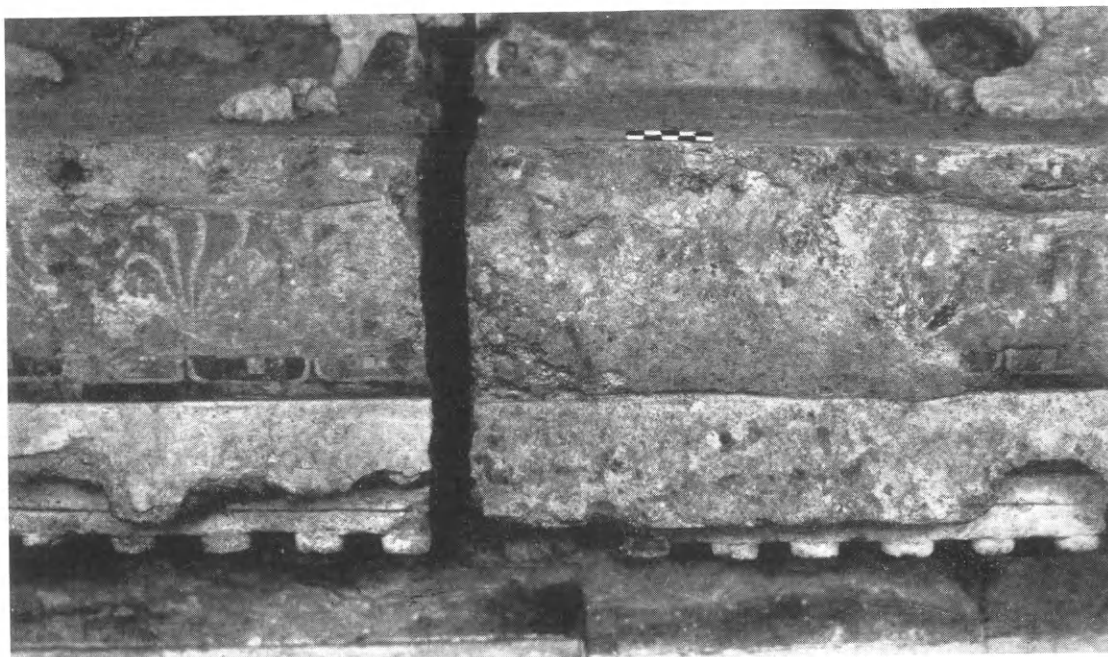
γ

δ

β - δ. Αἱ μετόπαι 9 - 11.

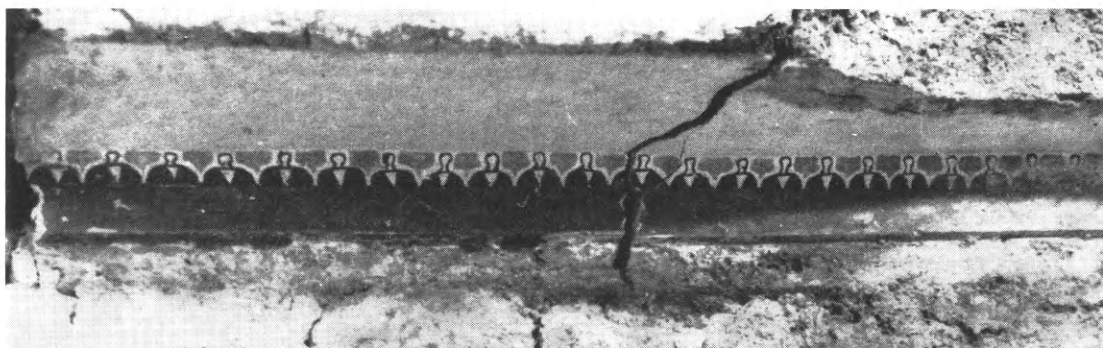

α. Μέρος τῆς κοσμοφόρου μετὰ ἀρχαίας ἐπισκευῆς.

β. Ρῆγμα τῆς κοσμοφόρου ἐπισκευασθὲν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

α. Ταινία καὶ κυμάτιον τοῦ ὑπὲρ τὴν ζωοφόρον ἰωνικοῦ γείσου.

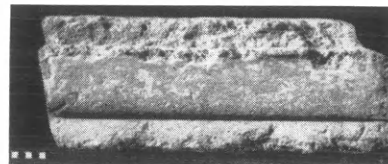
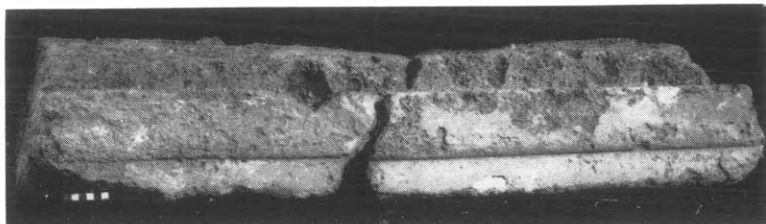
β. Μέρος τῆς κοσμοφόρου ὑπὲρ τὴν μετόπην ὑπ' ἀριθ. 2.

γ. Τὸ ἐπίκρανον τῆς βορείας παραστάδος.

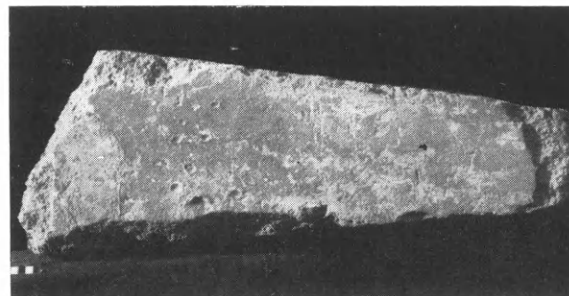
δ. Τὸ ἐπίκρανον τῆς νοτίας παραστάδος καὶ σταγόνες κανόνος ἐπιστυλίου.

α

β

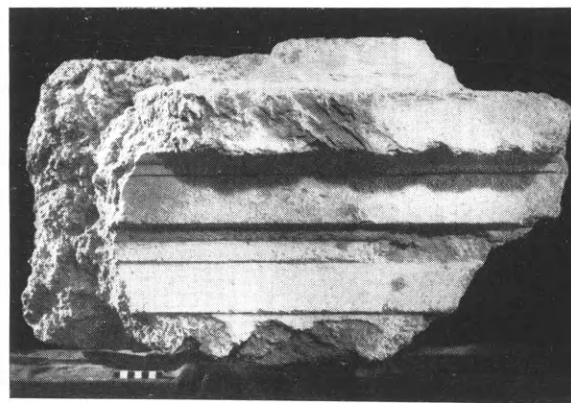
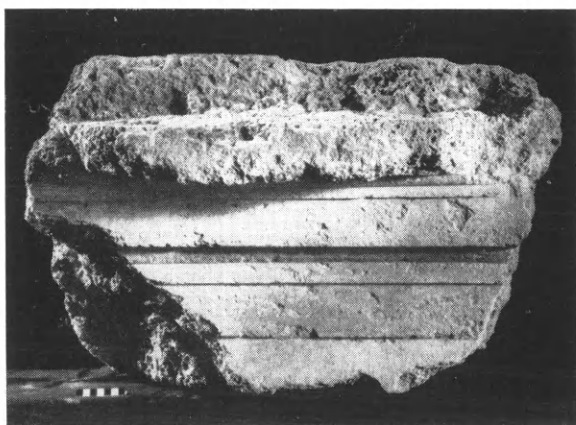
α - β. Τμήματα έπαετίου γείσου μετά σίμης.

γ

δ

γ - δ. Λίθοι τυμπάνου τοῦ αἰετώματος.

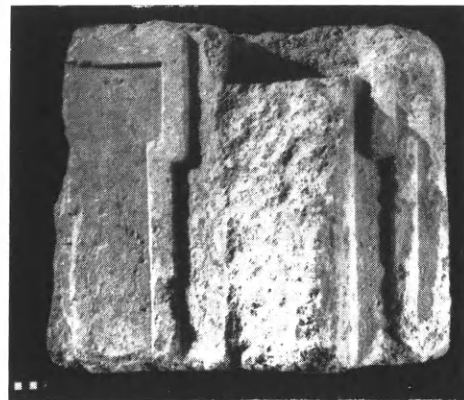
ε

στ

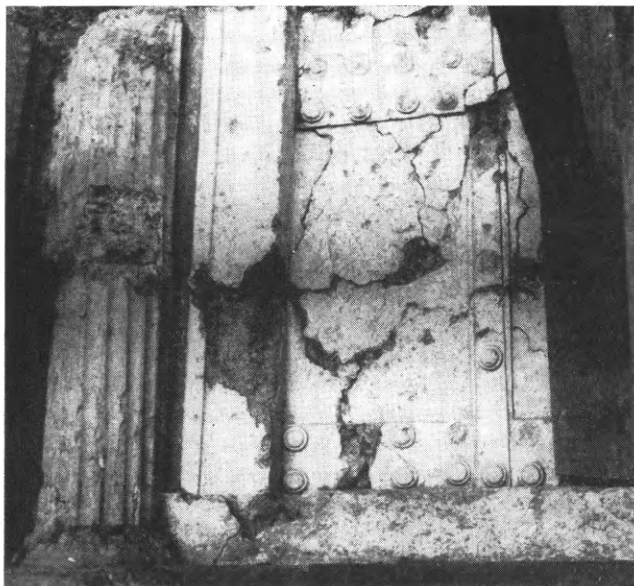
ε - στ. Τεμάχια τοῦ ἐπιστυλίου μετά συμφυοῦς ὁριζοντίου γείσου.

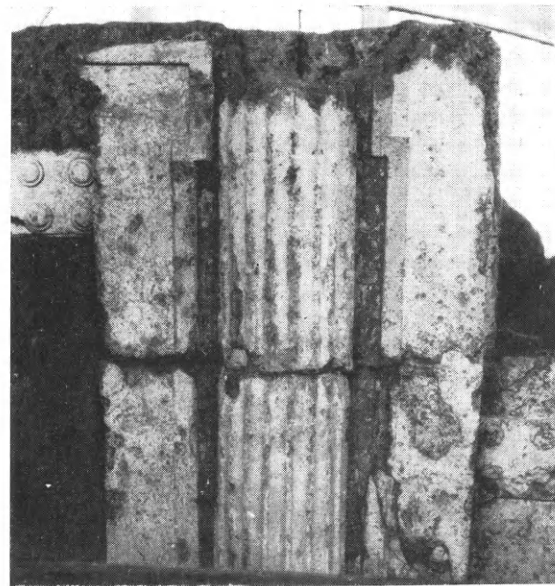
α. Μέρος τῆς βορείας παραστάδος καὶ τοῦ πρώτου
ἐξ ἀριστερῶν παραθύρου.

β. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ δευτέρου ἐξ
ἀριστερῶν ἡμικίονος μετὰ μέρος
τῶν ἐκατέρωθεν θυρωμάτων.

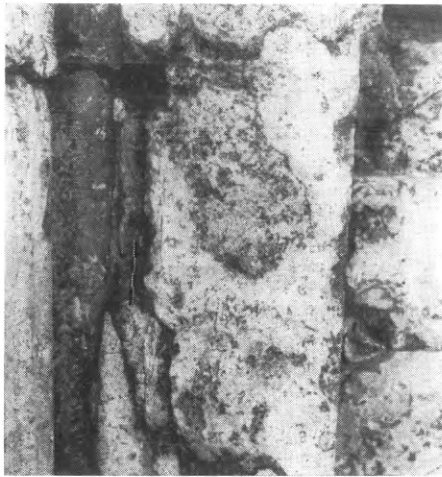

γ. Μέρος παραθύρου καὶ ἡμικίονος,
τρίτων ἐκ δεξιῶν.

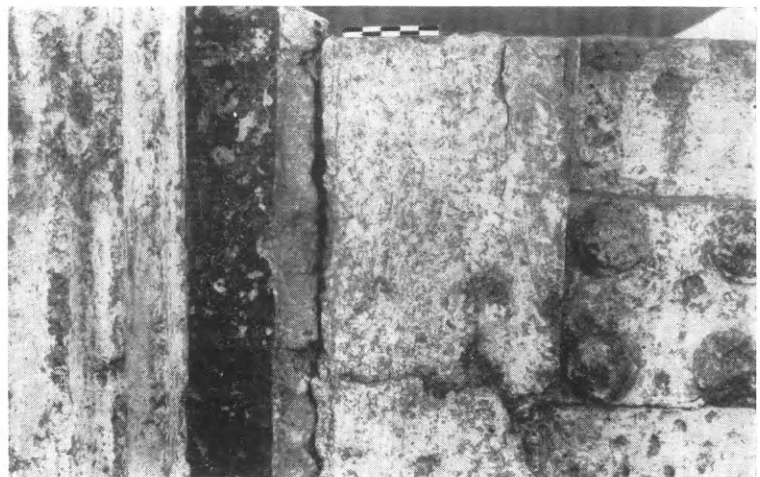

δ. Μέρος τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν ἡμικίονος
μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν θυρωμάτων.

α. Λεπτομέρεια τοῦ θυρώματος τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν παραθύρου.

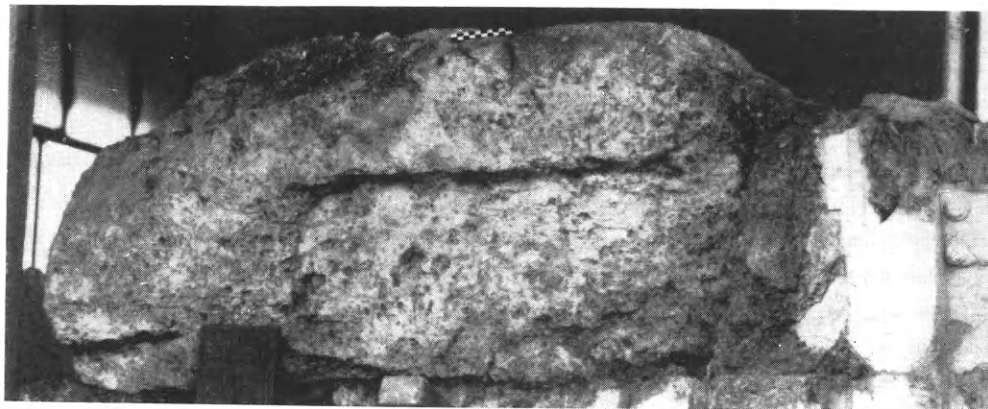

β. Μέρος παραθύρου καὶ ἡμικίονος, πρώτων ἐκ δεξιῶν.

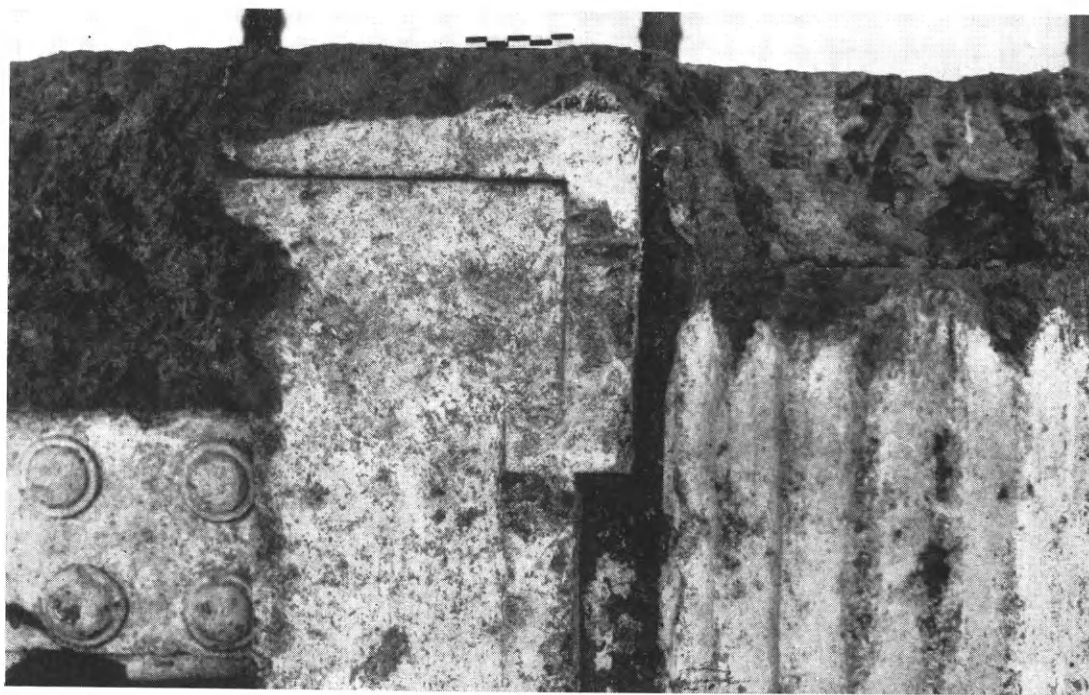

γ. Μέρος τοῦ μεσαίου παραθύρου. Τὴν πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ κατάστασιν δεικνύει ἐπιφάνεια εἰς σχῆμα ὀρθῆς γωνίας εἰς τὸ κάτω δεξιὸν μέρος τῆς εἰκόνης.

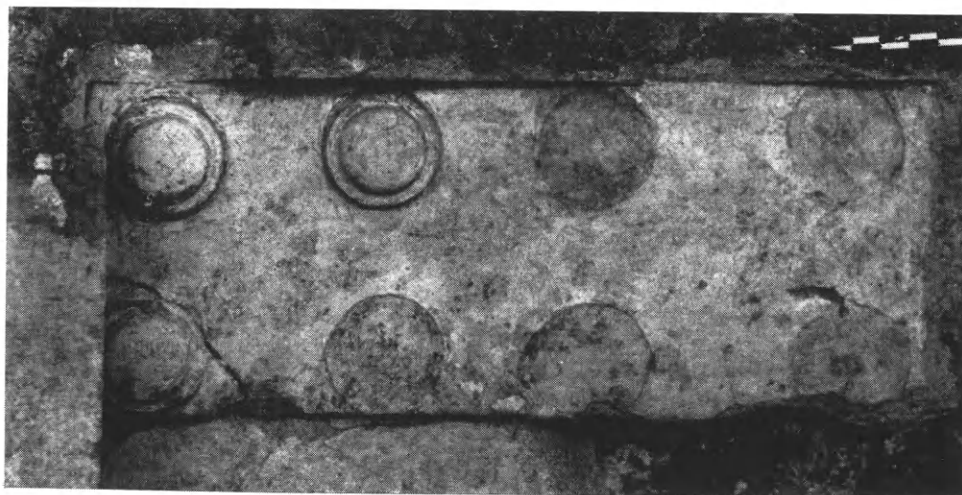

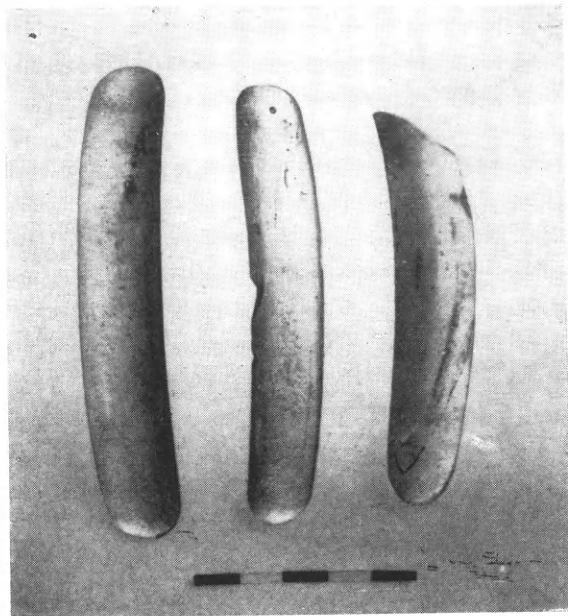
α. Λίθος ἄδρῳς εἰργασμένος ὑπεράνω τοῦ σωζομένου τμήματος τῆς προσόψεως (πρβ. πίν. 12β, 15α καὶ παρένθ. πίν. Γ').

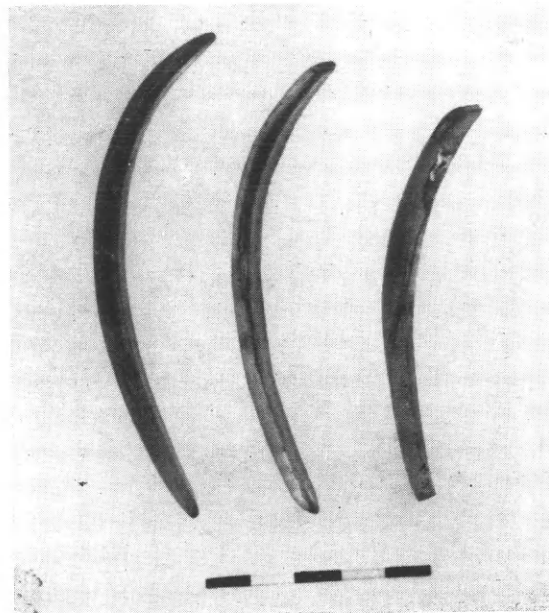
β. Ἡ θέσις τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν κιονοκράνου καὶ μέρος τοῦ τρίτου θυρώματος μετὰ λειψάνων γραπτοῦ κυματίου ἄνω.

γ. Ἄνω ἀριστερὰ μέρος τοῦ μεσαίου παραθύρου (πρβ. πίν. 36γ).

α

β

α - β. Ύαλινα εύρηματα τοῦ προθαλάμου.

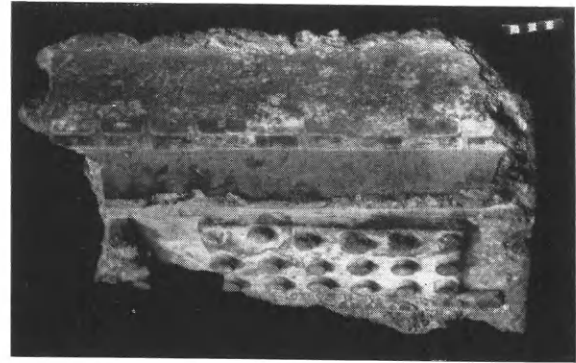
γ. Λίθος εύρεθείς ἐντὸς τοῦ θαλάμου.

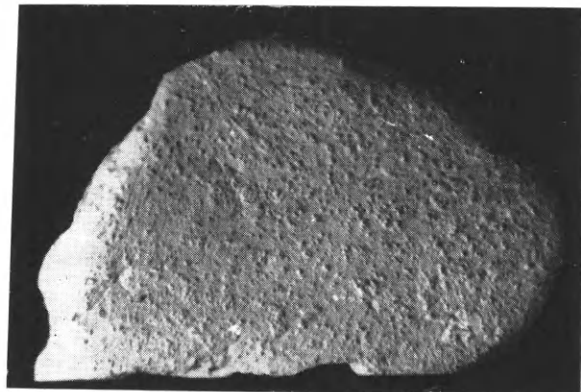
δ. Ὄνω μέρος στήλης εύρεθὲν παρὰ τὸν τύμβον.

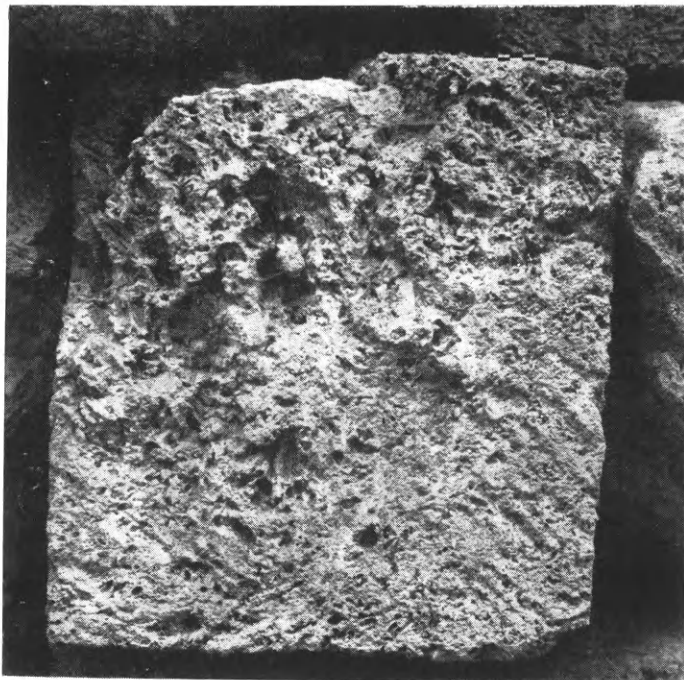
α. Θύρα ἐν τῷ Μουσείῳ Τανάγρας.

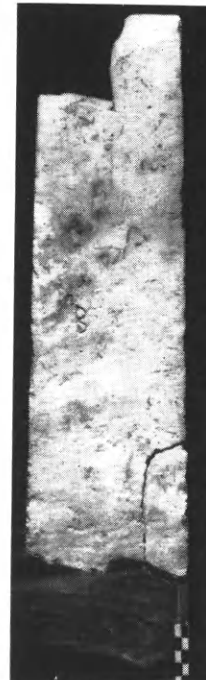
β. Θραῦσμα τοῦ δωρικοῦ γείσου
τῆς προσόψεως τοῦ τάφου.

γ. Λεπτομέρεια κονιάματος τῆς ζωοφόρου.

δ. Λίθος καὶ ἄρμοι τοῦ νοτίου τοίχου
ἐξωτερικῶς.

ε. Μάρμαρον εὐρεθὲν
ἐντὸς τοῦ προθαλάμου.

α

β

α - β. Ἴωνικὸν κιονόκρανον.

γ

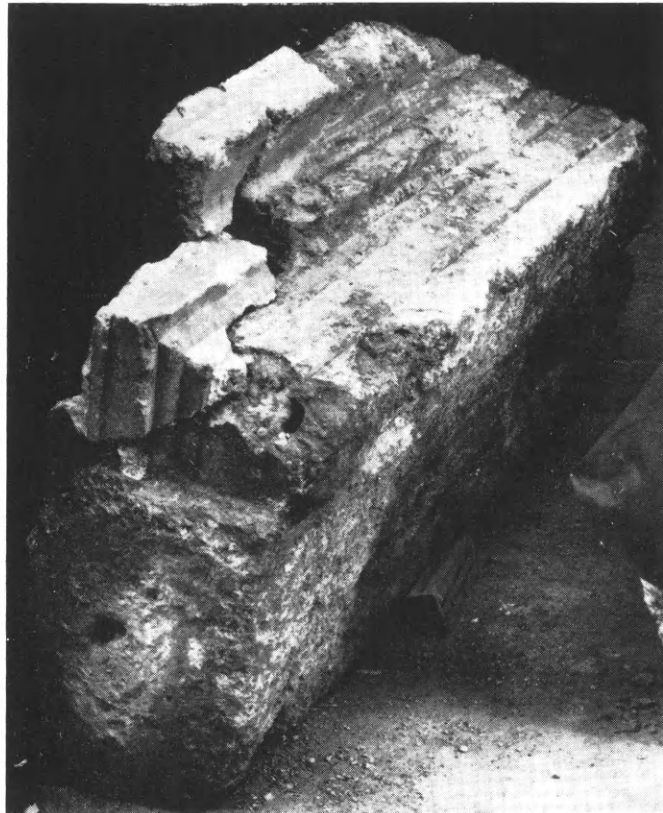
γ. Μέρος ἐπικράνου τοῦ ἄνω ὁρόφου
τῆς προσόψεως.

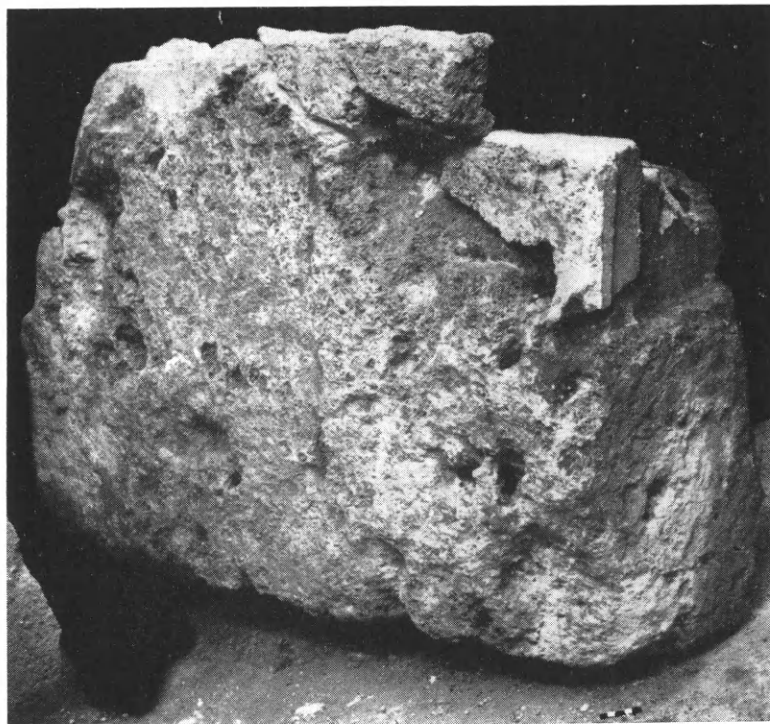
δ

δ. Βάσις τοῦ δευτέρου ἐκ δεξιῶν
ἡμικίονος.

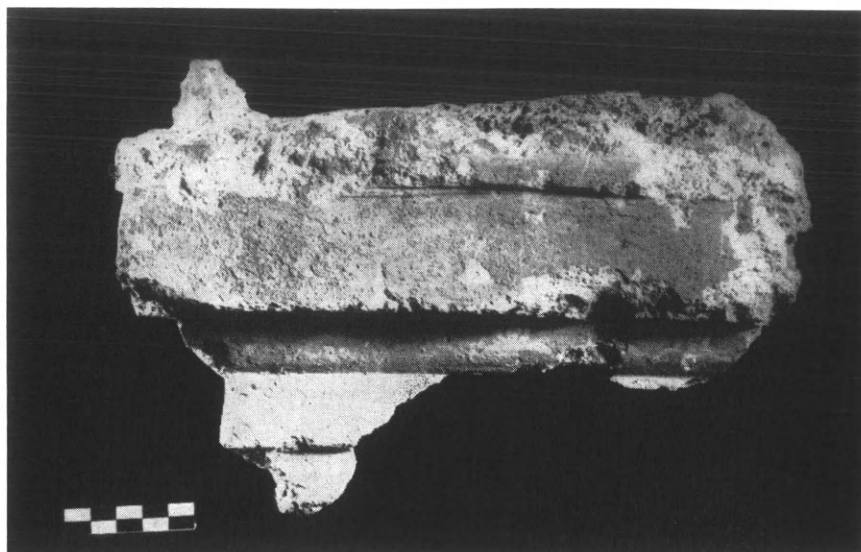
α

β

α - β. Γωνιακὸν τεμάχιον ἐπιστυλίου μετὰ συμφυοῦς ὁριζοντίου γείσου.

α

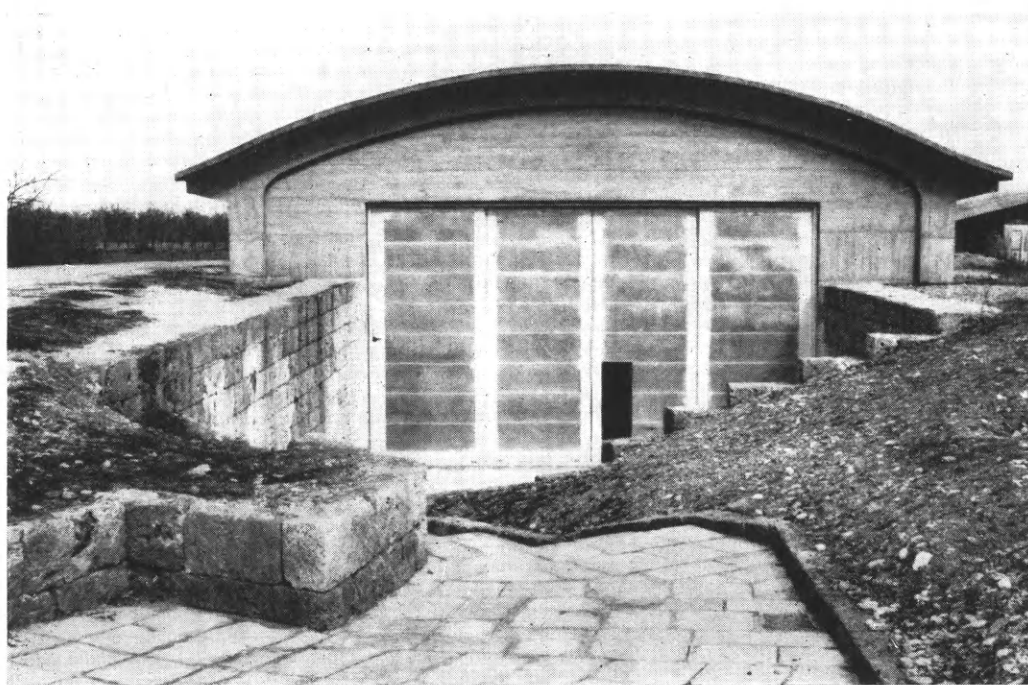

β

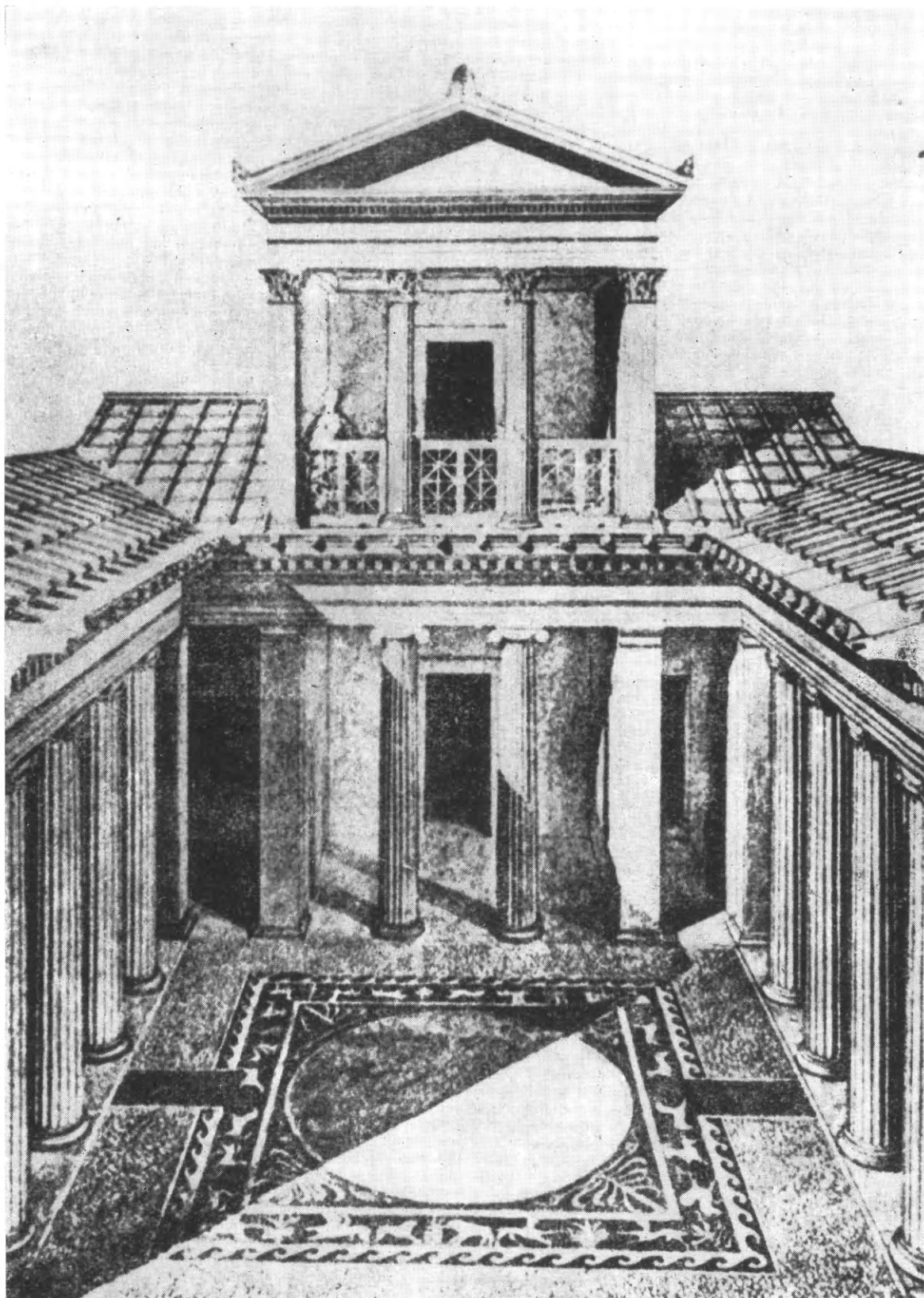
α - β. Θραῦσμα γωνίας τοῦ ἐπιστυλίου.

α. Τὸ στέγαστρον τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων μετὰ κυλιομένης τετραφύλλου θύρας.

β. Πρόσβασις πρὸς τὸν τάφον.

Ἀναπαράστασις οἰκίας ἐν Ὀλβίᾳ.

Η πρόοδος του τάφου.